

Bács-Kiskun megye múltjából

é v k ö n y v

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL
XXIII.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XXIII.**

Kecskemét, 2009

A kötet szerzői:

Apró Erzsébet, Cseri Gábor, Iványosi-Szabó Tibor, Gyenesei József,
Kemény János, Keményné Pintér Ilona, Kőfalviné Ónodi Márta, Mészáros Zoltán,
Molnár János, Nánási László, Sarlós István, Sóber Péter, Szabó Bence

Szerkesztő:

dr. Gyenesei József

Az összefoglalókat fordította:

Bögös Ágnes

Tipográfia:

Mudri Andor

ISSN 1217-6869

Megjelent a

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alap

és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat támogatásával.

Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
Felelős kiadó: dr. Gyenesei József levéltár-igazgató

Előszó

Lassan három és fél évtizede annak, hogy intézményünk útjára indította levéltári évkönyv sorozatát Bács-Kiskun megye múltjából címmel. Az 1975-ben kiadott első kötet bevezetőjében deklarált szerkesztői szándékok ma is változatlanul érvényesek. Az évkönyv megjelentetésének fő célja továbbra is a levéltári iratokban dokumentált múltbéli – elsősorban helytörténeti vonatkozású – események feltárása és közkincsé tétele. A sorozat kötetei elsősorban a Bács-Kiskun Megyei Levéltár tudományos munkatársai számára biztosítanak publikációs lehetőséget, de természetesen hely adnak szakmailag igényes írásműveket készítő külső szerzők számára is. A levéltári periodika évről évre megjelenő darabjai az 1990-es évek elejéig tematikus egységként láttak napvilágot, közel húsz esztendő múltán most visszatérünk e korábbi hagyományhoz. Kötetünk gerincét, intézményünk 2007–2008. évi levéltári napjain – a jeles napok, ünnepi események, valamint a XIX–XX. századi városfejlődés és polgárosodás témakörében – elhangzott előadások tudományos dolgozattá kibővített változatai jelentik, amelyeket, egy kivételével, munkatársaink készítettek. A tanulmányokban feldolgozott időszak a dualizmus korától a XX. század második feléig húzódik. A kötet szerzőinek témaválasztása a fent jelzett tematikákon belül széles spektrumot ölel fel. Érdekes adatokat tudhatunk meg például a kiskunhalasi csipkeház történetével vagy az 1935-ös kiskunfélegyházi Móra-empléktáblaavatással kapcsolatban, olvashatunk egy, a századfordulón kivándorolni kényszerült szabadszállási szegénycsalád amerikai sikertörténetéről, bepillantást nyerhetünk Bács-Bodrog vármegye polgári közigazgatásának kezdeteibe. Kiadványunk a fenti két témakörön kívül eső írásokat is tartalmaz: egy jog- és egy gazdaságtörténeti feldolgozást, valamint egy egyházi témájú forrásközlést, amelyek szintén értékes részleteket tárnak fel megyénk múltjából.

Bízom abban, hogy a korábban megjelent levéltári évkönyvekhez hasonlóan jelen tanulmánykötetünk is utat talál majd a helytörténet kutatóihoz, a tanuló ifjúsághoz, valamint a múlt iránt érdeklődő megyei lakosokhoz. Kötetünk olvasása során mindnyájuk számára hasznos ismeretszerzést kívánok!

A szerkesztő

TANULMÁNYOK

A NÉPI KASZINÓ – PUČKA KASINA SZABADKÁN

1. A szervezet nevről

Szabadkán, a bunyevác népcsoport művelődési társulata a Pučka kasina – Népi Kaszinó néven – hivatalosan 1878-ban alakulhatott meg.¹ Ez az elnevezés igen jól közelíti meg a szerveződés lényegét – közelíti, de nem fedi azt le teljesen, ugyanis a kaszinó bunyevác jellege jól kitapintható. Irataiból látszik, hogy bunyevác volt az értekezési nyelv, de magyarul, majd később cirill betűs írással is kommunikáltak. (Ebben persze szerepe volt az éppen aktuális kultúrpolitikának.²) Írták magyarul és latinosan is nevüket (Pucska Kaszinó, Casina stb).³ Fő rendezvényük a Veliko Prelo (Nagy Fonó) is ízig-vérig bunyevác ünnepély volt, de a zárszámadásból látszik, hogy a rendezvényen a szabadkai elit is képviseltette magát pl. a Löwy testvérek.⁴ Úgy vélem, hogy mindezért érdemes a fenti megnevezésnél maradni, noha fontosnak tartottam előrebocsátani ezeket a pontosításokat.

2. Historiográfiai összefoglaló

A Népi Kaszinóról fennmaradt és a levéltárba került iratokat a Szabadkai Történelmi Levéltár őrzi. A megőrzött okmányok két nyelven íródtak. A jegyzőkönyveket anyanyelvükön vezették, míg a levelezés az impériumváltásig magyarul is folyt. Magáról a kaszinóról nem jelent meg önálló publikáció az elmúlt évtizedekben. Fennállásának ötvenedik évfordulóján írtak a kor szellemének megfelelő rövid összefoglalót róla.⁵ Érdekes még Lazar Stipić versbe szedett idillje⁶, amiben a romantika szellemében dicsőíti népét. A bunyevácokról, illetve kiemelkedő személyiségeikről szóló könyvekben elszórt adatok találhatók témánkról.⁷

¹ Szabadkai Történelmi Levéltár – Istorijiski arhiv Subotica (a továbbiakban SZTL), Szabadka Szabad Királyi (Thj.) Város Tanácsának iratai (a továbbiakban F: 002) 6170/polg. 1878.

² SZTL F: 28. A szabadkai „Pučka Casina” bunyevác olvasókör iratai (Pučka kasina, Subotica 1878–1947) (a továbbiakban F: 28.) 8. 2. 99/1931. Ekkoriban a cirill betűs írást preferálták, míg egy 1942. febr. 8-án kelt okmányban két nyelven, magyarul is írták a nevet, Népkaszinónak nevezve önmagukat. 1943. febr. 21-én viszont a szokásnak megfelelően Pučka Kasina néven beszélnek magukról. A megváltozott hatalommal felvették a kapcsolatot. A Szabadkai Városi Katonai Tanács engedélyezte a horvát feliratokat. SZTL F: 28. 10. 1. 69/1941.

³ Pl. Nép Casinó. SZTL. F: 28. 8. 2. 1/1878.

⁴ A szabadkai gazdasági elit jeles tagjai voltak: kereskedők, manufaktúra-tulajdonosok. A 26. Veliko Prelón asztalt foglaltak. SZTL F: 28. 10. 8. 27/1904.

⁵ MANDIĆ, M., 1928. 5. o.

⁶ STIPIĆ, Lazar, [cca. 1920.]

⁷ SZTL F: 28. A 9. dobozban, az 5-ös sorozatban találhatók a személyi iratok, amelyekkel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk részletesen.

Josip Šokčić⁸ művének lényege, hogy a bunyevácok szláv testvériségét és testvériességét emelje ki. Ante Sekulić több művében foglalkozik kultúrtörténettel, a bunyevácok honosságának elemeivel és a toponímiákkal, illetve a bunyevácok politika-, és társadalomtörténetét is tanulmányozta, figyelme az egyházi nyelvhasználatra is kiterjedt.⁹ Kuntić elfogult módon kezeli saját népének történetét.¹⁰ Ulmer Gáspár többek között a bunyevácok vagyoni helyzetét és gazdálkodását vizsgálta meg.¹¹ A tudomány jelenlegi állását a bunyevácokkal kapcsolatban a 2006-ban tartott szimpóziumon foglalták össze,¹² azonban ennek hiányossága, hogy nem öleli fel a kérdés egészét. Mr. Lazar Ivan Krmpotić összefoglaló munkája a kaszinó alapításának 125. évfordulójára jelent meg.¹³

3. Szabadka, a bunyevácok és a Népi Kaszinó

Szabadka lakosságának az egyik legegységibb vonása a bunyevátság évszázados jelenléte.¹⁴ Több jel utal származásuk helyére és vándorlásuk idejére.¹⁵ Eszerint a XVII. században érkeztek Szabadkára és környékére, valamint az akkori Dél-Magyarországra. Mindazonáltal legerősebb központjuk Szabadkán volt és maradt.

Iványi István Szabadkáról írt monográfiájában viszonylag részletes leírást ad róluk.¹⁶ Ő is és a különböző bunyevác szerzők is két rendkívül fontos dolgot emelnek ki: ragaszkodásukat katolikus vallásukhoz és közös hagyományaikhoz.¹⁷

Új hazájuk drasztikusan különbözött származásuk helyétől. A történelem vihariban erőteljesen kötődtek a magyarsághoz; a nyelvük révén – amely ugyan erős interakcióba került a magyarral – a szerbekhez és a horvátokhoz (tulajdonképpen a horvát, de akár a szerb egyik nyelvjárásának is tekinthető a nyelv, amit beszéltek); vallásukon keresztül pedig a római katolikus egyházhoz. Történetük folyamán időnként a magyar, majd a délszláv államhoz való hűségüket emelték ki,¹⁸ és az is előfordult, hogy a magyarsághoz, a szerbséghez illetve a horvátsághoz való közelségüket hangsúlyozták.¹⁹ Azonban az előbb említett egyik nagy nemzethez sem kötődtek kizárólagosan, és éppen szokásaik, összetartásuk esszenciális eleme létük-

⁸ ŠOKČIĆ, Dionisije Josip, 1925.

⁹ SEKULIĆ, Ante, 1978. 137. és 149. o.

¹⁰ KUNTIĆ, Alba. M., 1930.

¹¹ ULMER, Gašpar, 1977.

¹² Zbornik radova, 2007.

¹³ KRMPOTIĆ, Lazar Ivan, 2003.

¹⁴ PRČIĆ, Ive, 1936. 5. o. A szerző egyenesen azt mondja, hogy bunyevátság nélkül nincs Szabadka, és Szabadka sincs bunyevácok nélkül.

¹⁵ Prčić sem teljesen bizonyos a kérdést illetően, és az érkezést illetően sem. Ezzel szemben Perunović a szlávok szerepét emeli ki, és azt állítja, hogy a szerbek a legrégebb lakói a városnak. PERUNOVIĆ, Branko, 1958. 18. o.

¹⁶ IVÁNYI István, 1892. II. kötet. 576–603. o.

¹⁷ Prčić emellé még a bunyevácok rendkívüli békétűrését, és a latin betűs íráshoz ragaszkodásukat emeli ki. Eredendően ez a helyesírás igen sajátos volt. Egyes hangokat a magyar ábécé betűivel jelölték, más esetekben ugyanúgy alkottak betűket mint a magyar ábécében (pl. cz – dzs). SEKULIĆ, Ante, 1961. 16. o.

¹⁸ Az 1882-es alapszabály bevezetőjében ill. az első paragrafusban a koronához, a hazához való hűséget külön-külön is kiemelik.

¹⁹ Hasonlóan ehhez, előfordult, hogy a magyarosodást sérelmezték. SZTL F: 28. 9. 273/1935.

nek.²⁰ Ebben segített a Népi Kaszinó és a közös ünnepek, a Prelo, a Duzsijanča.²¹ A szabadkai bunyevácok legjelentősebb közösségi eseménye sokáig a Nagy Prelo²² volt, amelynek állandó jelzője a „nagy”, amivel megkülönböztették más preloktól. Jellegetes hagyományaik elsősorban közösségi események, sőt ezt – a magyar hagyományoktól eltérően – a néptáncaik is tükrözik. Ezek közül a legjelentősebb a kolo, amely egy közösségben, közösen táncolt tánc. A Balkánon ez és hasonló táncok általánosnak tekinthetők, a történelmi Magyarország területére is a Balkánról érkezett a kolo.

A kaszinók és olvasókörök megalapítása jellemző volt a korra. A bunyevácoknál azonban, mindennek még nagyobb jelentősége volt, ugyanis a hagyományok, a közös ünneplés különösen fontos volt, hiszen elszakadtak származásuk helyétől, és nem tudtak kapcsolatokat ápolni anyanemzetükkel. Sőt, az anyanemzet kifejezés is kérdéses, hiszen új lakhelyükre, a mai értelemben vett nemzetek kialakulása előtt érkeztek.²³ Maradt tehát ragaszkodásuk vallásukhoz és hagyományaikhoz. Ennek bizonyára óriási jelentősége volt fennmaradásukban, hiszen újból és újból olyan hatások érték őket, amelyek a térségben élő nagyobb nemzetek felé nyomták őket, noha az is igaz, hogy maguk is rendelkeztek bizonyos prioritásokkal. Történetük egyes szakaszaiban a magyar, máskor a délszláv államhoz kötődtek, bizonyos esetekben a nyelv, máskor a vallás, megint máskor a társadalmi kapcsolatok voltak a legfontosabb kötődési pontok.

Az írásbeliség szélesebb körben történő elterjedésének elején saját ortográfiát is kidolgoztak, ami latin betűs volt, és a magyarban szokásos betűkettőzéssel próbálták jelölni sajátos hangjaikat, ami azonban nem volt több mint kísérlet, végül a horvát ortográfia győzött.

4. A Népi Kaszinó létrejötte

A Népi Kaszinó megalakulását az utókor az egyik legjelentősebb nemzeti és kulturális eseménynek tartotta.²⁴ A XVIII. századi nemzeti ébredés némi fáziseltolódással jutott el térségünkbe. A bunyevácok, mint viszonylag kis és elszigetelt közösség, nehezebben szerveződtek. Ennek ellenére már 1772-ben felmerült az igény a nemzeti összetartozás kifejezésére Szabadkán. Az áttörést azonban csak Ivan Antunović²⁵ püspök működése hozta meg. Ago és Lazo Mamuzić²⁶ voltak akkoriban a nemzeti mozgalom vezetői, és főleg az ő érdemük a kaszinó megalapítása.²⁷

²⁰ Jellemző rájuk, hogy az 1930-as években dúló válságra is az összefogásban látják a megoldást. SZTL F: 28. 9. 275/1935.

²¹ Prelo (táncmulatság), Dužijanča (aratóünnepség, minden év augusztusában szervezik).

²² Veliko Prelo

²³ PRČIĆ, Ive, 1936. 44. o. Természetesen veszi, hogy a bunyevácok végül is a horvátokhoz csatlakoznak.

²⁴ MANDIĆ, M., 1928.

²⁵ Ivan Antunović (1815–1888). Nagy híve volt a bunyevácok művelésének, már 1870-től újságokat adott ki: Bunjevačke i šokačke novine, Kalocsa, Bunjevačka i šokačka vila, Kalocsa.

²⁶ Augustin Ago Mamuzić/Mamuzsits Ágoston (1844–1902) író, ügyvéd, a városi tanács jogi ügyeit intézte.– MAGYAR László, 2004. 186. o. Lazo Mamuzić jogász, ügyvéd, 1881-ben országgyűlési képviselővé választották. 1884 és 1902 között polgármester volt. IVÁNYI István, 1892. II. 550. o.

²⁷ EVETOVIĆ, Matija, 2005. 80. o.

Ellenlábasuk Aurel²⁸ és Ivan Mukić²⁹ volt. 1878 tavaszán történik a Bunjevac Kaszinó (Bunjevačka kasina) megszervezése, amit a helyi hatalom nem támogatott, sőt egyesek elleneztek is.³⁰

Vass Géza mutat rá, hogy a Népi Kaszinó létrejöttekor, nem csupán kulturális szervezet volt, hanem politikai vonzata is volt a megalakulásnak.³¹ Ezen felül a kaszinó informális politikai fórum is volt, amit az is alátámaszt, hogy Szabadka majdani polgármesterei közül többen is tagjai voltak a kaszinónak.³² A város irányításának ügyes-bajos dolgait ott kötetlenül beszélhették meg egymás között. Az idő múlásával, úgy tűnik, ez a funkció lassan elhalványult, megszűnt.

A megalakulás kezdeményezése 1878. július 27-én történt. Felhívással fordultak a bunjevac lakossághoz, amire 178 családfő reagált, megígérve, hogy családjukkal együtt támogatni fogják azt. Az alapítók jártak Tisza Kálmán miniszterelnöknél is, aki támogatásáról biztosította a társulat alakításának ügyét, azonban az eredetileg tervezett Bunjevac Kaszinó (Bunjevačka kasina) elnevezés helyett a Népi Kaszinó (Pučanska kasina) elnevezést javasolta.³³ A miniszterelnök a kaszinó alapszabályát is megvizsgálta, és azt kérte a kezdeményezőktől, hogy hosszabban indokolják az intézmény céljait és működésének értelmét. Az egész folyamat 1882. november 2-án zárult le. 1878. december 15-én tartották az első hivatalos ülést, meghaladva az addigi kötetlen beszélgetések gyakorlatát. Az első összejöveteleket a Vermes-féle házban,³⁴ a ferences templom közelében tartották. Ott választották meg az elnökséget, az első elnök Đeno Dulić³⁵ lett.

Fennállása folyamán a Népi Kaszinó a bunjevacok egységéért, összetartásáért dolgozott, diákok támogatásával, ösztöndíjazásával foglalkoztak, ezen kívül irodalmi és kulturális lapokat gyűjtöttek és adtak ki. Legfőbb céljaik közé tartozott a nép művelése. Evetović szerint a Népi Kaszinó az elmagyarosodás ellen tevékenykedő szervezet volt.³⁶ Ezt nem támasztja alá az alapszabály – ebben nincs semmilyen utalás az elmagyarosításra – amely a műveltség, művelődés igényét veti fel, aminek a gazdálkodásra is hatása lenne. A Veliko Prelo megszervezése mellett, diáksegélyezést és a kiváló diákok jutalmazását is felvállalták (sőt a mai gyakorlattól eltérően, nem a diákok jelentkeztek a támogatásért, hanem ők keresték meg a kiváló diákokat, levelet írva az igazgatóknak), könyvtárat és klubhelyiséget tartottak fenn, részt vettek más események megszervezésében. A legtöbbre becsült szerb/jugoszláv geográfus, Jovan Cvijić (1865–1927) szerint a kaszinó működése jelentősen hozzá-

²⁸ Aurel Mukić (1823 –?), honvéd őrnagy, földbirtokos.

²⁹ Mukits János (?–1883), 1879-ben ő volt Szabadka polgármestere. – IVÁNYI István, 1892. II. 548. o.

³⁰ MANDIĆ, M., 1928. 10. és 14. o.

³¹ VASS Géza, 2003. 50. o.

³² Mukits János 1872-től, Mamuzsics Lázár 1884-től Szabadka polgármestere. MAGYAR László–SZABÓ József (szerk.), 1996. 112–113. o.

³³ Uo. 15. o. ; KRMPOTIĆ, Lazar Ivan, 2003. 15. o. A miniszterelnöknél Ago Mamuzić volt.

³⁴ KRMPOTIĆ, Lazar Ivan, 2003. 15. o.

³⁵ Đeno Dulić/ Dulits Jenő (1836–1894). A Népi Kaszinó első elnöke volt. Az 1881-es adózók listáján a 242. helyen szerepelt, valószínűleg kis- vagy középbirtokos volt. – KRMPOTIĆ, Lazar Ivan, 2003. III. o.

³⁶ EVETOVIĆ, Matija, 2005. 82. o.

járult Szabadka városának a délszláv államhoz való csatlakozásához.³⁷ A bunyevácok karizmatikus papja (majd később püspöke) Blaško Rajić (1878–1951) aktívan is segítette a délszláv államhoz való csatlakozást.³⁸

A délszláv államban a kaszinó kiterjedt kapcsolatokat tartott fenn a horvátsággal, Dalmáciával, a sokácokkal. Jellemző volt rá, ami a bunyevácokra általában is jellemző, hogy mindig az éppen aktuális hatalommal kereste a modus vivendit, és általában meg is találta. Ez alól csak a titoizmus volt kivétel, a rendelkezésre álló forrásokból azonban nem derül ki, hogy miért zavarta Titót a Prelo és a Bunyevác Népi Kaszinó.

5. A Népi Kaszinó vázlatos története

A Népi Kaszinó fénykora 1892-től kezdődött, amikor megérkezett a városba Ilija Kujundžić,³⁹ aki katekizmust tanított. Pajo Kujundžić⁴⁰ hittant oktatott a gimnáziumban. Ilija és Pajo Kujundžić a bunyevác diákok és gyerekek jogait védték a Városi Tanácsban és a közélet más fórumain. A Kujundžić testvérek megérkezése előtt a kaszinó vezetésében megosztottság, sőt veszekedés uralkodott. A Malagurski fivérek (a helyi politikai elit jelentős képviselői) viszálya már-már a működésképtelenséggel fenyegette a szervezetet.

Paja Kujundžić élete egybefonódott a kaszinóval. Szabadidejét ott töltötte, és lehetőségeihez mérten pénzéből is áldozott erre a célra. Ekkoriban a kaszinó minden jónak a forrása volt a bunyevácok számára, bunyevác földművelő szövetséget (Bunjavačka Zadruga), Földművelő Takarékszövetkezetet (Zemljodiljačka Štedionica), Ifjúsági Kolot (Kolo Mladeži) hoztak létre. Ez utóbbinak a jogutódja ma is működik, Bunjevačko kolo néven. Újságot és naptárat adtak ki (Neven és Bunjevački Kalendar). Az iskolaévek végén, a jól tanuló diákokat pénzjutalomban részesítették. 1903-ban nagyszabású ünnepséget rendeztek, a kaszinó fennállásának 25. évfordulójára.⁴¹ 1904-ben az intézmény saját ingatlanba költözött⁴², amit november 18-án szentelt fel Pajo Kujundžić.⁴³

1918-ban rengetegen léptek be a szervezet tagjai közé, a tagbelépések csúcspontja 1918. december 22-én volt. Ekkoriban, úgy tűnik, hogy csak béreltek helyiséget, majd 1939-ben a város neves ügyvédjének, Székely Zoltánnak a közreműködésével házat vásároltak.⁴⁴

Ebben az időszakban két állandó tisztségviselője volt a kaszinónak: a kaszinószolga (poslužitelj ill. sluga kasinski)⁴⁵ és a titkár (tajnik). Az elnök (pritsidnik) tiszteletbeli funkció volt.⁴⁶

³⁷ Az alapszabályzat tükrében azonban ez nem egyértelmű.

³⁸ KUNTIĆ, Alba, 1930. 8. o. 1930-ban misét és imát tartott az Orosz-Szovjet helyzetről foglalva állást. L. még: SZTL F: 28. 8. 2. 72/1930.

³⁹ Kujundžić, Ilija (1857–1929). Bácskai horvát plébános, katekéta, prelátus, kanonok, a püspökség pénzügyeinek intézője, több helyi lap folyóirat munkatársa, szerkesztője.

⁴⁰ Kujundžić, Pajo (1859–1915), pap. Gimnáziumi tanár 1884-től. KRMPOTIĆ, Lazar Ivan, 2003. 34. o.

⁴¹ Augusztus 20-án beszéltek meg a részleteket.

⁴² 1904. november 1-jén.

⁴³ EVETOVIĆ, Matija, 2005. 85. o.

⁴⁴ SZTL F: 28. 9. 428/1939. Ebben az évben több irat is szól erről a fontos eseményről.

⁴⁵ 1922-ben az ezzel kapcsolatos levelezés felélénkült, mert új embert kerestek a megüresedett funkcióra.

1928-ban, az ötvenedik évfordulón Te Deummal kezdték az ünneplést, amit a híres Lajčo Budanović⁴⁷ celebrált, majd nagygyűlést tartottak, ahol a megtett utat méltatták. 1933-ban és 1934-ben sokan kiléptek a tagok közül,⁴⁸ szinte kivétel nélkül a nehéz gazdasági helyzetre hivatkozva. Érdekes megfigyelni, hogy egyes leveleket cirill betűkkel írtak, másokat pedig bunyevác nyelvjárásban, sőt ezek közül is egyeseket magyar betűkkel.⁴⁹ A gazdasági nehézségek évekkig fennálltak, erről tanúskodik az a lista is, ami a tagsági díjat nem fizetőket sorolja fel.⁵⁰ Még 1938-ban is gondok voltak a befizetéssel és a működéssel.⁵¹ Az 1938-as ünnepség a megszokottól már jóval szerényebb volt.⁵²

Szabadka délszláv lakossága és köztük a bunyevácok nagy örömmel fogadták – legalábbis a legtöbb szerző ezt állítja, de ennek nincsenek különösebb nyomai az iratokban – az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnését, és álmaik beteljesülését látták ebben. Mégis, az álmok hamarosan indokolatlannak bizonyultak. Már 1920-ban sértette őket a cirill betűs írás bevezetése és a hittan tanításának megváltoztatása, később szerb tanítókat neveztek ki olyan iskolákba is, ahol szinte mindenki bunyevác volt.

A Népi Kaszinó 1946-ban megszűnt.⁵³ A háború befejezése után a városi népfelzabardító bizottság (Gradski narodni odbor) kontrollálta. Tevékenységét 1998-ban felújították,⁵⁴ azóta folyamatosan működik, noha régi jelentőségét és befolyását még nem tudta visszaszerezni.

6. A kaszinó működése és egyéb tevékenysége

6.1. Az elnökség működése

A kaszinó fő döntéshozó szerve elvben a közgyűlés volt, amelyet évente kétszer hívtak össze. Úgy tűnik azonban, mégis az elnökség döntései határozták meg az életét. Az elnök működését az elnökség illetve a választmány (odbor) segítette. Ez az alelnökből (zaminik), titkárból (biližnik), pénztárosból (blagajnik), könyvtárosból (knjižničar) és még 15 tagból állt. Az elnök évenként egyszer (az év első ülésén) szóban mondta el beszámolóját. Feljegyzéseiket szinte mindig a helyi dialektuson vezették (tehát bunyevácul).

⁴⁶ SZTL F: 28. 10. 9. A doboz iratai alapján összeírható a kiadások listája is. Eszerint bélyegre, rendfenntartókra, tamburásokra, világításra, nyomtatványokra, különböző bérletekre, borra költöttek.

⁴⁷ Budanović, Lajčo (1873–1958). A szabadkai horvátok és bunyevácok vallási és kulturális életének szervezője, Ivan Antunović hagyatékának folytatója, a Subotička Matica, a Subotičke novine, a Subotička Danica és a Klasje naših ravni újságok támogatója.

⁴⁸ Érdekes az a levél, amiben egy anya mond le a fia nevében a tagságról, annak távollétében, SZTL F: 28. 9. 333/1936.

⁴⁹ Példa a cirill betűsre: SZTL F:28.9. 268/1935, de mondanak le jó horvát helyesírással is, uo. 8. 2. 196/1933.

⁵⁰ SZTL F: 28. 9. 320/1936. Kizárások is történtek. Uo. 349/1936.

⁵¹ Uo. 419/1938. Vita a befizetésről és a működésről.

⁵² Nem ez volt az egyetlen pénzügyi válság a társulat életében.

⁵³ Az iratok között nem szerepel a megszűntetésről szóló végzés, de megszűnik az iratok további létrehozása.

⁵⁴ 1998. jún. 11-én jegyezték be az egyesületet „Pučka kasina 1878” néven. KRMPOTIĆ, Lazar Ivan, 2003. 100. o. A 2001-ben elfogadott Statútum.

Az elnökség folyamatosan működött, igaz, hogy 1920 és 1930 között nem maradt fenn jegyzőkönyv, de feltételezhetjük, hogy folyamatos volt a tevékenysége. A jegyzőkönyvekből az derül ki, hogy sokat foglalkoztak a pénzügyekkel, a tagság ügyeivel és a feladatok megosztásával. A közgyűlésekről (Skupština) is írtak jegyzőkönyveket. Az egyesületnek írott házirendje is volt.⁵⁵ Jegyzőkönyveik vezetésében, irataik készítésében időszakos eltérések figyelhetők meg. 1920 után nem fordítottak rá sok gondot, míg 1936 körül részletesebbek a jelentések. Az évet gyakran gyűléssel kezdték (többször január 4-én), ami azért is fontos volt, mert a Nagy Prelo megtartásának ideje közeledett.

Kezdetben, Albe Prčić⁵⁶ elnöklése idején és Pajo Kujundžić működése idején, a döntések általában egyhangúak voltak, ez is mutatja Kujundžić tekintélyét a közösségében, hiszen a javaslatok legnagyobb része tőle származott. Az első világháború szinte semmi hatással sem volt az elnökség munkájára, az rendszeresen folyt. Az egyedüli változás, hogy az 1918-as első jegyzőkönyv kék–fehér–piros cérnával volt összefűzve. A második világháború előtt egy jegyzőkönyv magyarul is íródott, de érdekes módon még a támadás előtt (1941 februárjában). A „magyar időkben” viszont ismét bunyevácul íródtak a jegyzőkönyvek, és úgy tűnik, hogy az új hatalommal korrekt volt az együttműködés (néhány levélváltás, kérelem történt), lehet, hogy ezért vonták magukra később a titóista hatalom haragját.

A kaszinó közösségi jellegét mutatja az is, hogy időnként bort, sört, sőt pálinkát is mértek. Erről a beérkező ajánlatokból, illetve a kérelmekből értesülhetünk,⁵⁷ továbbá abból is, hogy az egyes multságokat engedélyeztették.⁵⁸

6.2. A könyvtár

A XIX. század művelődésében a könyveknek volt a legnagyobb a presztízse. Természetes volt tehát, hogy a Népi Kaszinó is gyűjtötte őket,⁵⁹ és a folyóiratokat is.⁶⁰ Ezek a kiadványok kölcsönözhetőek voltak,⁶¹ ehhez nem is kellett feltétlenül tagnak lenni. Az okmányok között több olyan is található, amelyben a kiadók ajánlataikkal keresték meg a kaszinót.⁶² Érdekes, hogy még 1934-ben elítélik Hitlert a könyvégetés miatt.⁶³ A könyvtár működésének a vége a kaszinó megszűnésével esett

⁵⁵ SZTL F: 28. 8. 2. 122/1931.

⁵⁶ Prčić, Albe (?–1905). A Népi Kaszinó egyik elnöke.

⁵⁷ SZTL F: 28. 8. 2. 68/1929, a bormérésről; uo. 176/1933 sör ajánlat.

⁵⁸ Uo. 8. 230/1908. Biztosítást kérnek a rendőrkapitányságtól a rendezvényre, és Dulics Márk, mint a helybeli Pucska Kaszinó képviselője bejelenti a táncvigalom megtartását (uo. 234/1912).

⁵⁹ Uo. 10. 4. 10/1934. A könyvtárnak 1930-ban 732 könyve volt. Uo. 9. 318/1936. Adatok az alapításról, de egyben azt is megtudhatjuk, hogy 1936-ban 888 db kötettel rendelkezett a könyvtár (valamint 370 tagja volt), 1941-ben pedig 1092-vel (uo. 20/1941). Még 1941-ben is új könyveket szereztek be (Uo. 10. 8. 77/1941).

⁶⁰ Uo. 9. 322/1936. Több folyóiratot járattak, amiről a jegyzék tanúskodik (az áraikkal együtt). Uo. a 418/1938. számú okmányban pedig azt találjuk, hogy a Horvát Irodalmárok Szövetségének (Društvo Hrvatskih Književnika) Zágrábban megjelenő lapját fizették elő. Az Alföldünk kalásza (Klasje naših ravni) lapot is járatták (uo. a 408/1938., és a 258/1935. számú iratok).

⁶¹ SZTL F: 28. 10. 4. 23/1943. számú irat szerint az 1942-es évben 146 könyvet kölcsönöztek ki.

⁶² Uo. 8. 2. 136/1932. Konstantin Jireček nagyon híres könyvét a szerbek történetéről is kínálták nekik (uo. 54/1928.). Ugyanígy Zágrábból is megkeresték őket Krleža könyveivel, uo. 9. 247/1935.

⁶³ Uo. 10. 4. 10/1934.

egybe.⁶⁴ A felálló kommunista hatalom durván bánt velük. Barátságtalan hangnemben utasították őket, hogy minden hónapban jelentést tegyenek a kölcsönzésekről.⁶⁵ A levéltári anyagban még nem sikerült annak a nyomára bukkanni, hogy mi lett a könyvek sorsa.

6.3 A diáksegélyezés

A Népi Kaszinó működésének fontos része volt a diáksegélyezés,⁶⁶ a Nagy Prelo bevételeiből is fordítottak erre.⁶⁷ A diáksegélyezésnek tulajdonképpen két formája volt. Egyrészt aktívan kutatták fel, hogy egyes iskolákban mely bunyevác tanuló nyújtott kiváló teljesítményt⁶⁸, másrészt a szegényeket⁶⁹ szociális, karitatív alapon segítették ösztöndíjjal⁷⁰. A két szemléletmód egy-egy esetben összekapcsolódhatott, pl. amikor egy fiatal diák Rómában történő tanulmányait támogatták.⁷¹ Ezenkívül a Maria Malagurski nevet viselő alapítvány is a diáksegélyezést szolgálta.⁷²

A diáksegélyezésről sok irat szól, és úgy tűnik, hogy ha nem is a legfontosabb működési feladat volt, de igen sok időt fordítottak erre. Ha módjuk adódott, figyelemmel kísérték az ösztöndíjat kapó diákok további sorsát.⁷³

6.4 A kapcsolattartás

A Népi Kaszinó egyik fontos szerepe a kapcsolattartás volt. Elsősorban a zombori és bajai bunyeváccsal voltak kapcsolatban, valamint az egyházzal,⁷⁴ illetve más szociális alapú szervezetekkel⁷⁵. A levelezésben sok a meghívó,⁷⁶ a délszláv állam létrejötte után pedig elsősorban a horvátországi folyamatokat figyelték, és amikor ezt az általános politikai légkör megengedte, testvéri szeretetüket hangoztatták. A horvát kötődés azonban nem kizárólagos, ezt egy 1919-es levél is bizonyítja, amiben a szerb és a bunyevác olvasókör együttműködéséről volt szó.⁷⁷ A délszláv államban kapcsolatot tartottak fenn az ország egészében működő művelődési szervezetekkel,⁷⁸

⁶⁴ Az 1948-ban volt. KRMPOTIĆ, Lazar Ivan, 2003. 47–48. o.

⁶⁵ SZTL F: 28. 9. 490/1946, és 491/1947.

⁶⁶ Uo. 10. 2. Egy egész iratsorozat szól a diáksegélyezésről. A diáksegélyezést 1930. június 30-án részletesen szabályozták.

⁶⁷ Uo. 10. 25/1931. A Preló rendezvényeiből befolyó pénzek mellé más forrásokat is fel akartak kutatni, és a tagság, illetve a magánszemélyek adakozókedvére próbálnak hatni.

⁶⁸ Uo. 8. 2. 138/1932. A jutalmazásról szól. Uo. 9. 402/1938. Információt kérnek a diákokról.

⁶⁹ Pl. uo. 8. 382/1912.

⁷⁰ Uo. 9. 412/1938. Ösztöndíj iránti kérelem, valamint a uo. 8. 2. 143/1932., és a 173/1933.

⁷¹ Uo. 9. 185/1936.

⁷² Uo. 8. 2. 174/1933. Maria Malagurski Dragoslav Đorđević polgármester felesége volt, író, aki a bunyevác közösség érdekében munkálkodott.

⁷³ Uo. 9. 216/1934.

⁷⁴ Uo. 9. 283/1935. Kapcsolat a katolikus lányegylettel (Katoličko devojačko društvo).

⁷⁵ Uo. 9. 286/1935. Socijalno jemstvo (Szociális biztosítás); uo. 392/1938. Seljačka sloga Leg-rad (Földműves Egyetértés, Légrad).

⁷⁶ Külön sorozatban gyűjtötték őket össze. Uo. 9. 6.

⁷⁷ Uo. 8. 2. 36/1919.

⁷⁸ Uo. 9. 201/1938. Hrvatsko kulturno društvo „Napredak Sarajevo“ (Sarajevói Haladás Horvát Kultúregyesület); uo. 311/1936 köszöntik a sokácokat; uo. 376/1937/, kapcsolat a dalmáciai Senjnyel és a boszniai Dobojjal; uo. 390/1938 üdvözlő távirat Banja Lukáról.

sőt a harmincas években meglehetősen nemzetieskedő hangú leveleket is kaptak.⁷⁹ Kapcsolatban voltak a színházzal, a sakk-klubbal,⁸⁰ valamint a Vöröskereszttel, azonban ezek a kapcsolatok inkább ad hoc jellegűnek tűnnek, egy-egy megmozdulás, akció hívta őket életre. A valóban rendszeres kapcsolat horvát nemzetársaikhoz kötötte, illetve a helyi, sokszor kibogozhatatlan kapcsolatrendszerbe ágyazta be őket.

6.5 A közös emlékezés és ünneplés

A szabadkai bunyevácág odafigyelt jeles embereinek emlékére, akik gyakran csak a helyi közösség számára voltak jelentősek, és Szabadkán kívül szinte nem is ismerték őket. Ezek a leggyakrabban egyházi személyek voltak, azonban olyanok emlékét is őrizték, akik a horvátság egészé számára jelentősek. A megemlékezések, rendezvények bizonyos esetekben tisztán helyi, illetve helyi politikai értelemben voltak fontosak, máskor aktuálisabb politikai célokat is szolgáltak.

A Népi Kaszinó iratai között a legtöbb Pajo Kujundžić emlékével foglalkozik.⁸¹ Pénzt gyűjtöttek, és szobrot kívántak felállítani emlékére. A teljesség igénye nélkül felsorolva a Radić testvérekre,⁸² August Šenoára, Julije Tumbasra,⁸³ és Ivan Antunovićra⁸⁴ is emlékeztek.

Az iratokat vizsgálva, megállapítható, hogy nagyon jelentősek voltak a közös ünnepek. Ezek részben egyháziak,⁸⁵ részben más kultúregyesületekkel közösen szervezték,⁸⁶ részben pedig általános jellegű népünnepélyek voltak.⁸⁷ Részt vettek a Vöröskereszt kuponjainak eladásában.⁸⁸ A szüreti multság (berbanska zabava)⁸⁹ ismétlődően jelentkezik az okmányok között. Külön öröm volt, amikor (a nevében is bunyevác) Bunjevac nevű csapat bejutott az első labdarúgó ligába.⁹⁰ Megünnepelelték

⁷⁹ SZTL F: 28. 10. 56/1938-ból egy levél „horvát üdvözléssel” (uz hrvatsku pozdrav), egy másik pedig (uo. 9. 457/1940) „Keresztes üdvözléssel” (Križarski pozdrav) fejeződik be. 1939-ben és 1940-ben gyakoriak az ilyen levelet lezáró köszöntések.

⁸⁰ Uo. 9. 406/1938 a színházzal és 407/1938? a sakk-klubbal.

⁸¹ Uo. 9 248/1935 emlékkereszt felállítására; uo. 276, 277, 278/1935: emlékének őrzéséről; uo. 293/1935 és 298/1935. Rudolf Špigler festő megbízása a szobor tervének elkészítésével; uo. 312/1936 a szobor tervrajza; uo. 348/1936 jegyzőkönyv az emlékműről szóló megbeszélésről; uo. 354/1936 az emlékművére pénz adók névsora; uo. 366/1937. adományról.

⁸² Uo. 9. 411/1938. A Radić testvérek földbirtokosok és kereskedők voltak.

⁸³ Uo. 9. 400/1938. August Šenoa (1838–1881) az egyik legjelentősebb horvát író a XIX. sz. második felében. A horvát irodalom egyik klasszikusa volt. Julije Tumbas a Bunjevačko kolo (1933–1936) folyóirat szerkesztője volt.

⁸⁴ Uo. 9. 239/1935. Ivan Antunović/Antunovich János (1815–1888). Író, kalocsai érsek. Regé-nyeket, elbeszéléseket írt. A szabadkai horvátok, bunyevácok kulturális életének fontos szervezője volt.

⁸⁵ Uo. 9. Akademiya „Regina Apostolorum”. Továbbá a Nevennel (uo. 9. 387/1938 és 388/1938? a 60-adik évforduló ünnepe), valamint a Neven Horvát Dalárda 10. évfordulója (uo. 2. 88/1930). Közös filmvetítést is szerveztek Horvátok a szentföldön címmel (Hrvati u svetoj zemlji). Uo. 9. 414/1938.

⁸⁶ Uo. 9. 372/1937 Bunyevác Legénykör (posveta zastave Bunjevačkog Momačkog Kola) és 381/1937., 382/1937. is ezzel az intézménnyel való együttműködésről.

⁸⁷ Uo. 9. 393/1938 Teadélután (Čajanka), és a Dužijanca, uo. 9. 453/1940.

⁸⁸ Uo. 8. 2. 139/1932.

⁸⁹ Pl. uo. 9. 380/1937.

⁹⁰ Uo. 9. 403/1938.

Szabadka töröktől való felszabadulásának 250. évfordulóját,⁹¹ és részt vettek az 1930-as Eucharisztikai kongresszuson is.⁹² A legkiemelkedőbb ünnep, illetve esemény azonban az évenként megrendezett „Veliko Prelo” volt.

7. A Prelo

A Prelo, több is, meg kevesebb is volt, mint a Népi Kaszinó. Kezdetei sokkal régebbre nyúlnak vissza. A kaszinó más rendezvényeket is szervezett, amelyek egyike a Prelo volt, noha ez számított az év legjelentősebb rendezvényének.

A prelo magyarul annyit tesz: fonó. A magyar népi hagyományok között is fontos helye van a fonónak, ugyanez érvényes a bunyevácságra is. A prelo, akár a magyar fonó, a falusi élethez kötődött. Kezdetben valóban fontak, és közben énekeltek, meséltek, szórakoztak. Volt egy olyan funkciója is, hogy a lányok és a legények gyülekezőhelye legyen. Mindezt érdemes különbséget tenni az otthoni prelo és a leány- illetve a legény prelo között. Tulajdonképpen az a fiatalok szórakozásának egyik módja volt. Érdekes módon, a bunyevácok őshazájában, Dalmáciában nem ismert ilyen szokás. Észak-Dalmáciában és Boszniában viszont létezett a divan, ami hasonló tradíció volt.⁹³

A bunyevácok számára Szabadkán új értelmet nyert a prelo, és egy általános népi ünnepély lett belőle. Mivel egy falusi szokást próbáltak városukra – meglehetősen falusias városukra⁹⁴ – alkalmazni, azzal különböztették meg, hogy Veliko Prelo-nak (azaz Nagy Fonónak) nevezték el. A Veliko Prelo-t minden évben február 2-án (Gyertyaszentelő Boldogasszony napján) tartották, 1879-től kezdve, a Népi Kaszinó oltalma alatt. Az elsőt 1879. február 2-án a városi színházépületben („Szálloda Pest Városhoz”) szervezték meg, és attól kezdve minden évben megrendezték egészen 1946-ig. Ez vált a bunyevácok legjelentősebb közös ünnepévé, csak a titóizmusban szorította ki a Dužijanča.⁹⁵

A Prelo még a Népi Kaszinót is túlélte, annak megszűnése után is elhivatottan készültek erre az egyre kevésbé formális eseményre. Kezdetben a Népi Kaszinó megalapítása és a Veliko Prelo megtartása kölcsönösen feltételezte egymást, és bár utóbbi bunyevác jellege egyértelmű volt, a város nem bunyevác lakossága is részt vehetett és részt is vett rajta. (A Lówy testvérek több iratban is szerepelnek, mint belépőt fizető vendégek.) A délszláv államban aztán a megnevezés egy kicsit megváltozott, és a Veliko Bunjevačko Prelo elnevezést használták.⁹⁶

⁹¹ SZTL F: 28. 9. 329/1936 és 330/1936.

⁹² Uo. 8. 2. 67/1929.

⁹³ Divaniti bunyevácul annyit tesz: beszélni, beszélgetni. Dalmáciában idősebb asszonyok jelenlétében beszélgettek, tréfálgattak a lányok és legények, ez volt a diván. Szlavóniában is létezett a divan, mint a prelo megfelelője. – ERDELJANOVIĆ, Jovan, Beograd, 270. o., és KUNTIĆ, Alba, Subotica, 1930. 15. o. A két világháború között a szerb és horvát nacionalizmus hatásai között őrlődött. Egy 1925-ös cikkben még azt is leírta valaki, hogy „Mi nem vagyunk horvátok” (KUNTIĆ, Alba, 1930. 25. o.), majd azzal folytatja, hogy ők se nem horvátok, se nem szerbek, csak bunyevácok.

⁹⁴ Szabadka fejlődése meglehetősen gyors és nagy ívű az 1867 utáni időszakban, éppen ezért felületes is volt. A nagyszerű és reprezentatív épületek mellett megmaradtak a falusias utcák, amelyeken a város felé gravitáló falusi lakosság mozgott, élt, szokásaival, habitusával.

⁹⁵ A bácskai horvátok, bunyevácok aratási ünnepe. Eredete a távoli múltba nyúlik, 1911-től Blaško Rajjić egyházi ünnepet csinált belőle. Ez a hagyomány napjainkban is él.

⁹⁶ Nyilvánvalóan ez annak is szólt, hogy nem sokkal azelőtt szűnt meg a nemzeti megnevezések használatának a tilalma. SZTL F: 28. 10. 48/1936. és uo. 9. 307/1936.

Az első ún. Nagy Prelo nagyszabású rendezvény volt, a hagyomány szerint kb. 1500 résztvevő jött össze.⁹⁷ Erre az alkalomra egy dalt is komponáltak, amely a bunyevácok körében hallatlan népszerűsége tette szert. A Kolo igma tamburica svira⁹⁸ című dalt Nikola Kujundžić szövegére Stipan Mukić szerezte.⁹⁹

Az okmányok azt mutatják, hogy a Veliko Prelo megszervezése valamilyen szinten – igen áttételesen – üzleti vállalkozás is volt. A résztvevők, mégpedig a város gazdasági elitje belépőket fizetett, illetve asztalt bérelt. Úgy tűnik, hogy a belépők tulajdonképpen felajánlások voltak és ezek tették ki a kaszinó éves bevételeinek jelentős részét.¹⁰⁰ A köznép bizonyára másként fizetett (létezett tagsági díj, és létezett belépő a Prelóra), a válság éveiben előfordult, hogy egyesek felmentést kérnek a fizetés alól.¹⁰¹ A Veliko Prelók fontossága abban is megmutatkozott, hogy számon tartották őket. Pontosán tudták, hogy az adott évben hányadikat szervezték (pl. 1932-ben az 50-ediket, 1940-ben az 58-adikat).¹⁰²

A Veliko Prelo helyszíne időnként változott. Kezdetben gyakran tartották a színház épületében¹⁰³, a későbbi Népszínház termeiben, a délszláv periódusban pedig a filmszínház koncerttermében.¹⁰⁴

Az 1930-as években a különböző prelók burjánzása kezdődött. Tartottak Horvát Nemzeti Fonót (Hrvatsko narodno Prelo),¹⁰⁵ Legény Fonót (Momačko Prelo),¹⁰⁶ Leány Fonó (Devojačko Prelo),¹⁰⁷ Zomborban tartották a Zombori Fonót (Somborsko Preló).¹⁰⁸ Ugyanakkor mintha a Nagy Prelo presztízse lecsökkent volna. A Neven Horvát Dalárda (Neven Hrvatsko Pjevačko Društvo) 1935-ben kerek perccel elutasította a részvételt arra hivatkozva, hogy nincs a repertoárján olyan könnyű és egyszerű dal, ami annak a közönségnek tetszene, amely megjelenik a Prelón.¹⁰⁹

Ez utóbbi adat elvisz bennünket ahhoz a kérdéshez, mi is történt a Nagy Prelón? Ez a forrásokban nem jelenik meg, mert minden egykorú ember számára akkor magától értetődő volt. A későbbi programok alapján, valamint itt-ott elejtett megjegyzésekből az szűrhető le, hogy közösen énekelt dalok hangzottak el, kórusok és zenekarok vettek részt az ünnepségen, beszédeket tartottak, hogy a találkozás népi ünnepéllé alakuljon át,¹¹⁰ ami bizony nem elégített ki „kényesebb” igényeket.

⁹⁷ MANDIĆ, M., 1928. 16. o.

⁹⁸ Ezt a címet igazán hálátlan dolog lefordítani – A Kólót táncolják, miközben a kis tambura szól.

⁹⁹ KRMPOTIĆ, Lazar Ivan, 2003. 83. o.

¹⁰⁰ 1898-ban 49 belépőt adtak el, a bevétel 405 Ft 4 fillér volt. SZTL F: 28. 10. 8. 14/1898. A következő évben 42 belépőt adtak el és 325 Ft 81 fillér volt a bevétel (uo. 16/1899), 1900-ban 53 belépőt adtak ki, és 411 Ft 73 fillér volt a haszon (uo. 21/1900), 1901-ben 55 belépő volt, és 421 Ft 24 fillér volt a haszon (uo. 22/1901), stb.).

¹⁰¹ SZTL F: 28. 9. 358/1936. és F: 28. 9. 426/1939.

¹⁰² Uo. 8. 2. 129/1932; F: 28. 9. 439/1940), az 50. évfordulón nagyon szabatosan foglalták ösz-sze, mi is a kaszinó létezésének célja, amit alább majd idézünk is.

¹⁰³ Pl. 1888-ban. SZTL F: 28. 10. 1/1888.

¹⁰⁴ Uo. 10. 64/1939., és uo. 365/1937. A két háború között épült művelődési otthon a „Sokolski dom” épülete, majd a „Jadran” mozi, a vasútállomás előtti parkban.

¹⁰⁵ Uo. 9. 362/1937 (jan. 17-én), uo. 9. 421/1939. Ebben az évben ez már a harmadik ilyen volt, és január 8-án tartották.

¹⁰⁶ Uo. 9. 469/1941. 1939-ben pedig néhány nappal a Veliko Prelo előtt a Momačko Kolo január 29-én (uo. 425/1939). 1936-ban volt a 9. ilyen rendezvény (uo. 305/1936), valamint a 10. Mo-mačko Prelo (uo. 357/1936).

¹⁰⁷ Uo. 9. 363/1937. február 4-én.

¹⁰⁸ Uo. 9. 364/1937.

¹⁰⁹ Uo. 9. 243/1935.

¹¹⁰ Uo. 8. 2. 82/1931. Népi ünnepnek nevezi az eseményt.

A kaszinó elnökségi ülésein, amiket általában a Nagy Prelo előtt és után tartottak, a tagok megbeszélték a teendőket és a sikereket, azonban a jegyzőkönyvekbe ekkor is csak felületesen jegyezték be a történeteket. Úgy látszik, hogy az 1913-as év kiemelkedően jó volt, Marko Dulić március 9-én elhangzott beszámolójában nagyon elégedetten állapította meg, hogy a hangulat és a bevétel is kivételes volt.¹¹¹

A Bunjevac Népi Kaszinó és a Prelo megszervezése is elhalt a korai titóizmus idejétől. 1971-ben újraszervezték ugyan,¹¹² de ez a kezdeményezés is elhalt. 1990 óta viszont, amikor a városi sportcsarnokban szervezték meg a nagy rendezvényt, minden évben megtartják a Veliko Prelót, noha nem a Népi Kaszinó, hanem a Bunjevačko Kolo szervezésében, amely időközben a legjelentősebb bunjevac hagyományörző egyesületté nőtte ki magát.

7. A téma továbbfejlesztésének lehetőségei

A Városi Tanács és a kaszinó levéltári anyagának (amely magyar, bunjevac, szerb és horvát nyelven íródott) megismerésével további forrásfeltárára van szükség, azok tudományos publikálása és az egyesület monográfiájának megírása egy jövőbeni feladat és kihívás lehet annál is inkább, mert 1940–41-ben a *Subotičke Novine* (Szabadkai újság) című helyi lapban (nagyjából 30 folytatásban) közölte az intézmény történetét.¹¹³

Míndezért jelen munka, inkább kiindulópontnak mintsem – ha lenne is ilyen – végpontnak tekinthető.¹¹⁴ Reméljük, lesz rá mód, idő és energia, hogy egy teljesebb illetve a teljességet megközelítő munka szülessen egyszer, hiszen – úgy vélem – e téma esetében ez lehetséges.

¹¹¹ Marko Dulić földbirtokos és városi tanácsi képviselő volt. Az említett bevétel: 1179 Ft 10 fillér.

¹¹² Vujković Lamić Ljudevit, az 1998-ban újjáéledő Népi Kaszinó vezetőjének birtokában lévő iratok szerint. A helyi újság, a *Subotičke Novine* abban az évben két cikket is közölt az eseményről, január 22-én és február 5-én.

¹¹³ EVETOVIĆ, Matija, 2005. 3. o.

¹¹⁴ Ez a tanulmány nem jöhetett volna létre Matijević Zolna főlevéltáros segítségével nélkül, aki összegyűjtötte a témára vonatkozó kiadványokat és közreműködött a levéltári anyag feltárában. Segítségét ezúton is megköszönöm.

IRODALOM

- ERDELJANOVIĆ, Jovan
1930 O poreklu Bunjevaca. Srpska Kraljevska Akademija, Beograd.
- EVETOVIĆ, Matija
2005 Život i rad Paje Kujundžića. Subotica.
- IVÁNYI István
1886 Szabadka szabad királyi város története. I. kötet. Szabadka.
1892 Szabadka szabad királyi város története. II. kötet. Szabadka.
- KRMPOTIĆ, Lazar Ivan
2003 125 godina od osnutka Pučke kasine 1878–2003. Subotica.
- KUNTIC, Alba, M.
1930 Bunjevac – Bunjevcima i o Bunjevcima. Subotica.
- MANDIĆ, M.
1928 Pedesetogodišnjica subotičke Pučke Kasine (1878–1928). Subotica.
- PERUNOVIĆ, Branko
1958 Postanak i razvitak baština na području Subotice (od 1686 godine). Beograd.
- PRČIĆ, Ive
1936 Subotica i Bunjevci (Da se ne zaboravi). Subotica.
- SEKULIĆ, Ante
1961 Dva priloga našoj kulturnoj povijesti. Zagreb.
1978/a Preporoditeljska i povijesna baština Ivana Antunovića. Croatica Christiana periodica, god. II. 2, Zagreb.
1978/b Tragom franjevačkog ljetopisa u Subotici. Split.
1988 O državanom i stranačkom životu podunavskih hrvata od 1867–1918. Historijski zbornik, god. XLI (1) str. 123–153 (1988). UDK. 994.713 «18/19» 329.

- 1991 Povijest toponima i antroponima u Baji i susjednim naseljima. UDK 808. 62–313.
- STIPIĆ, Lazar
[cca. 1920.] Bunjevci. Szabadka.
- ŠOKČIĆ, Dionisije Josip
1925 Putokaz Bunjevcima i Vojvodini. Subotica.
- ULMER, Gašpar
1882 Ustav (sic!) Subatičke „Pučke Kasine“. Pučka Kasina, Subotica.
- 1977 Porodične zadruge kod bunjevaca u Subotici krajem XVIII veka. Zbornik za istoriju Novi Sad, 16/
- VASS Géza
2003 Szabadka politikai élete a XIX. század második felében. In: Ex Pannonia 5–6–7. Subotica 47–54.
- 2007 Zbornik radova sa simpozijuma „O bunjevcima“ (u Subotici 7–9. decembra 2006. godine). Novi Sad.

FEJEZETEK A KISKUNHALASI CSIPKEHÁZ TÖRTÉNETÉBŐL

Ez a tanulmány a 2007 novemberében megtartott levéltári napi előadás kissé kibővített változata. Az előadás célja a halasi csipke történetének bemutatása volt a nem halasi közönség részére, illetve az eddig megjelent írások kiegészítése levéltári forrásokkal. Külön igyekeztem kiemelni dr. Fekete Imre polgármester¹ tevékenységét a Csipkeház létrehozásában, illetve bemutatni azt, hogy egy külföldön is elismert értéket milyen nehéz volt fenntartani az elmúlt évtizedeken keresztül.

A halasi csipke több mint 100 éves történetét öt korszakra oszthatjuk. A kezdetektől az első világháború végéig (1902–1918) terjedő időszakot a sikeres kezdés jellemezte. A világháború végétől a Csipkeház felépítéséig (1918–1935) a csendes várakozás volt jellemző. Az 1920-as évek végére a halasi csipke, mint az iparművészet kevésbé nyereséges ága, végveszélybe került. Állami támogatás és propaganda híján a megrendelések elmaradtak, és felvetődött a csipkeműhely feloszlásának gondolata.² A Csipkeház avatásától a második világháború végéig (1935–1945) terjedő időszak első éveit nagy fellendülést hoztak, a háborús események következtében azonban a Csipkeház szüneteltetni kényszerült működését. A második világháború után, az ún. rendszerváltásig terjedő korszakra (1945–1990) pedig a szocialista ipari termelés nyomta rá bélyegét.

A halasi csipkekészítés kezdetei³

A halasi csipke 1902-ben indult el világhódító útjára. Dékányi Árpád⁴ iparművész és csipketervező, valamint Markovits Mária⁵ iparművész, csipkevarró létrehozták a kiskunhalasi varrott csipke egyedi technikáját, elkészítették az első halasi csipkéket.

¹ Fekete Imre polgármesteri tevékenységéről bővebben: LEHÓCZKI György, 2002. 49–51. o.

² PÉTERNÉ FEHÉR Mária–TÁNCZOS Tiborné, 2000. 21. o. (XI.4. A Kiskunhalasi Csipkeműhely (Csipkeház) iratai 1935–1944.)

³ A halasi csipkéről több összefoglaló mű is keletkezett (lásd az irodalomjegyzéket!), ehhez a fejezethez Szakál Aurél: Kiskunhalas, a csipke városa. 100 éves a halasi csipke (1902–2002) című tanulmányát (SZAKÁL Aurél, 2002.) használtam fel.

⁴ Dékányi Árpád (1861–1931) rajztanár, csipketervező, iparművész, a háziipari mozgalom egyik elindítója. Először Szabadkán tanított, majd 1886 őszétől a kiskunhalasi református gimnázium rajztanára lett. 1906-ban Budapestre költözött, az újpesti gimnázium rajztanáraként dolgozott. 1900-ban az Iparművészeti Társulat a tagjai közé választotta. A halasi csipke ötletének és első terveinek szülőatyja. (SZAKÁL Aurél (szerk.), 2002. 168–169. o.)

⁵ Markovits Mária (1875–1954) iparművész, csipkevarró. 1897-ben elvégezte Budapesten a Magyar Királyi Állami Női Ipariskola fehérneművarró szakosztályát. A király számára készített garnitúra kártyáinak elkészítéséért 1900-ban a Párizsi Világkiállításon aranyéremmel díjazták. 1902-ben hazaköltözött Kiskunhalasra és kézimunkaműhelyt nyitott. Dékányi Árpáddal együtt ő alapozta meg a halasi csipke világhírét. Neki is köszönhető, hogy a halasi csipke óriási nemzetközi sikereket ért el. Az 1910-es és 1930-as évek jelentős sikereit tönkretették a világháborúk. Élete utolsó éveiben

A halasi csipkék egyedülálló technikával varrott csipkék. Markovits Mária az addig ismert varrott csipkeöltések helyett, egyedi és egyben új csipkevarró technikát dolgozott ki. Különlegessége: a motívumok erőteljes körvonala. A halasi csipke varrásának két egymást követő munkafázisa: a kontúrozás és a tüvel szövés. A belső kitöltő öltésekből jelenleg hatvanféle változat ismert. A csipkék motívumai változatosak: léteznek növényi díszes, állatos, emberalakos és nonfiguratív ábrázolásúak. Leggyakoribb alkalmazásuk a kis terítő, terítő. Külön szólni kell a címeres csipketerítők divatjáról. Gyakori a szegélycsipke és a ruházati csipke.

A csipke sikerének köszönhetően 1906-ban Dékány Árpád több mint húszéves halasi tartózkodás után Budapestre költözött. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium országsszerte létesítendő csipketanfolyamok szervezésével bizta meg. A magyar csipkeháziipar azonban nem válhatott tömegmozgalommá, a két-háromhónapos tanfolyamokon nem sikerült a művészi csipkekészítéssel teljesen megismerkedni a vidék nincstelen asszonyainak. Dékány Kiskunhalasról történt távozása után a kezdetleges körülmények között dolgozó halasi csipkeműhely vezetése és irányítása, valamint a fenntartással járó anyagi gondok Markovits Máriára maradtak. Az országos hírűvé vált halasi csipke sorsa ez időtől kezdve csaknem három hosszú évtizeden át nem nyert intézményes megoldást.

Dékány helyét a csipketervezésben az 1920-as évektől a legkiválóbb magyar iparművészek váltották fel: közülük is kitűnt a halasi Stepanek Ernő⁶, aki jó nevű festőművész is volt. Érdemes még megemlíteni – többek között – Pongrácz Margit, Molnár Béla⁷, Vorák József⁸ és Nagy Kálózi Lili nevét.

---

elhagyottan, nyomorban élt. Sirja a régi református temetőben található. (Forrás: SZAKÁL Aurél (szerk.), 2002., 201. o.)

⁶ Stepanek Ernő (1881–1934) gimnáziumi rajztanár, festő, csipketervező. Művészi tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte, ahol többek között Benczúr Gyula növendéke volt. 1903-ban rajztanári oklevelet szerzett, Kiskunhalasra Dékány Árpád távozását követően került, 1906. szeptember 1-jétől a gimnáziumba, rajztanárnak. 1914-től főleg olaj és pasztell tájképeket állított ki a Múcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. Az 1910-es évek elejétől számtalan halasi csipketervet készített. Az ő tervei, elképzelése alapján alakult ki a halasi csipke jellegzetes klasszicizáló stílusa és ornamentikája, amellyel a csipke második periódusának világsikerét és népszerűségét elérte. Nagy zenekedvelő volt. (Forrás: SZAKÁL Aurél (szerk.) 2002., 228. o.)

⁷ Molnár Béla (1904–1971) textiltervező, iparművész. 1931–1932-ben az Operaházban és a Nemzeti Színházban textiltervező és festő. Sokoldalú tervező. Halasi csipketervein kitűnő érzékkel alkalmazta a hagyományos technika szigorú kereteit a kor ízlését tükröző, modern mintakincshez. Több éven át tervezett a Csipkeház számára. 1936-ban kapta első állami megbízását a Báthory nevű lengyel hajó oltárterítőjére. Legismertebb munkái mellett számos kisebb, a magyar népi motívumokból merítő, egyéni stílusú terve ismert. 1957–1962 között újabb csipkéket tervezett. 1948–1965 között az Iparművészeti Főiskola tanára volt, 1962-től a textiltanszék vezetője. 1964-ben Munkácsy-díjat kapott. Az 1940. évi Milánói Nemzetközi Iparművészeti Kiállításon ezüst- és bronzérmes, az 1958. évi Brüsszeli Világkiállításon Grand Prix-t nyert halasi csipkével. Emlékkiállítását 1977-ben rendezte meg az Iparművészeti Múzeum. (Forrás: SZAKÁL Aurél (szerk.), 2002., 205. o.)

⁸ Vorák József (1915–1984) múzeumigazgató. 1957–1960 között Kiskunhalason tanárként működött, majd 1960 januárjától a Thorma János Múzeum munkatársa lett. 1968-tól 1979-ig, nyugdíjazásáig az intézmény igazgatója volt. (Forrás: SZAKÁL Aurél (szerk.), 2002., 249–250. o.)

A Csipkeház létrehozása és működése

A halasi csipke második felvirágzásának időszaka dr. Fekete Imre halasi polgármester nevéhez fűződik.⁹ Lelkes munkájának köszönhetően a halasi csipke hamarosan ismertté vált bel- és külföldön egyaránt.

1931-ben a polgármester állami segínyt kért a halasi csipkevarrás – mint idegenforgalmi érték – felvirágoztatására. Szervezőmunkája nyomán, 1932 őszén filléres vonat indult Budapestről Halasra, hogy 940 vendég tekinthesse meg a város nevezetességeit, köztük az iskola dísztermében kiállított csipkéket, amelyeket Stephanek Ernő mutatott be az érdeklődő közönségnek. A halasi polgármester a rádió nyilvánosságát is igénybe vette, hogy a halasi csipkét ismertté tegye.¹⁰ 1933 januárjában a halasi Városi Színházban rendezett néprajzi bemutatót a rádió is közvetítette. A polgármester utóbb így írt az eseményről: *„...a rádió helyszíni közvetítése alkalmával ismerttem a halasi csipkét és készítését. Utána tömegesen kaptam az érdeklődő és kérdezősködő leveleket, voltak, akik megvételre kértek min-*

⁹ Fekete Imre tevékenységének megítélése a halasi csipkével foglalkozó szakirodalomban nem volt mindig egyértelműen pozitív, ez azonban az idők folyamán jelentősen megváltozott. Érdemes áttekinteni az 1970-es évektől napjainkig megjelent műveket. Janó Ákos és Vorák József 1971-ben megjelent kötetében a következőket olvashatjuk Fekete Imréről: „...későbbiekben is elsősorban idegenforgalmi érdekből foglalkozott a halasi csipkével. Attól a pillanattól kezdve, hogy sikerült az illetékesek figyelmét ismételen városra csipkéjére terelni, a halasi csipke, fáradhatatlan, ügybuzgó propagandistájává vált. Tájékoztatói sokban hozzájárultak ahhoz, hogy a sajtó által tévesen népművészeti csodának minősített halasi csipke körül valamiféle népszínmű ízű, mű magyar mítosz keletkezett. Ez azonban a kor minden megmozdulására éppen így jellemző volt. A csipkebemutatókhoz kapcsolt disznótoros, cigánylakodalmas rendezvények csak még zavarosabbá tették a halasi csipke körül kialakult légkört. A csipke értékét mi se bizonyíthatja jobban, mint az, hogy ezt a kétes értékű dobverést is kibírta. Mindez végül is azzal a pozitív eredménnyel járt, hogy a halasi csipkegyártás végre komolyabb támogatásra lelt, s bebizonyosodott, hogy függetlenül disznótorozástól, népszínmű bemutatóktól, a halasi csipke komoly idegenforgalmi vonzerőt jelent, mint a külföld érdeklődésére joggal számom tartható iparművészeti termék figyelemreméltó.” – JANÓ ÁKOS–VORÁK JÓZSEF, 1971. 18.

Az 1982-ben Lengyel Györgyi tollából megjelent könyv szerint: a „város vezetőinek” köszönhető a csipkevarrás fellendülése (nevet nem említ): „A város vezetőinek kezdeményezésére egyidejűleg néprajzi előadások, rádióadások, újságcikkek terelték a figyelmet a halasi csipke művészetére.” – LENGYEL Györgyi, 1982. 20. o.

Az 1996-os Halasi Csipke c. mű egyértelműen fogalmaz: A halasi csipke második felvirágzásának időszaka dr. Fekete Imre halasi polgármester nevéhez fűződik. – LÁSZLÓ Emőke–PÁSZTOR Emese–SZAKÁL Aurél, 1996. 19. o.

A Janó–Vorák szerzőpáros 2004-ben megjelent munkája az előző könyvükhöz képest meglehetősen átértékelte Fekete Imre szerepét. „A sokoldalú polgármester ezúttal pénzügyi ismereteit csillogtatta...Négyezer pengőért felajánlotta megvételre a csipkeműhely holt készletét, mint a halasi csipkevarrás kultúrtörténeti dokumentumát.” „Bármilyen rendelkezések, kormány szempontok vagy egyéni szándékok vezették is a polgármestert, a halasi csipke érdekében kifejtett tevékenysége gyümölcsöző volt. Oroszlánrésze volt abban, hogy a halasi csipke a feledés homályából ismét az országos érdeklődés középpontjába került, hogy otthonra lelt, hogy ismét utat találhatott a külföld felé. Hogy aztán ez hogyan, mi módon történt, az nem egyedül az ő személyén múltott.” JANÓ ÁKOS–VORÁK JÓZSEF, 2004. 82. és 89. o.

¹⁰ LÁSZLÓ Emőke–PÁSZTOR Emese–SZAKÁL Aurél, 1996. 19. o. (Ezt a kötetet a Halasi Csipke Alapítvány adta ki – több kiadásban is megjelent – tehát tekinthetjük „hivatalos” halasi csipkekönyvnek is.)

*taküldeményt, mások meg akarták tanulni a készítését. [...] A rádió közvetítése óta városunkban megfordult idegenek majdnem kivétel nélkül fölkeresték az itt most fennálló, magánkézben lévő kis csipkekészítő műhelyt és több megrendelést tettek.*¹¹

A polgármester a kereskedelmi miniszternél és a főispánnál is próbált segílyt kieszközölni a halasi csipke érdekében. A Csipkeház megépítése előtti állapotokról dr. Fekete Imre leveléből tájékozódhatunk, amelyet 1933-ban a kereskedelemügyi miniszternek írt: *„Kiskunhalas megyei városban már több mint 30 esztendeje készítik a világhírű „Halasi Csipkét”, amely nemcsak a városnak, hanem az egész országnak hírt, dicsősséget (sic!) szerzett. Legutóbb is egy Mussolini részére készített gyönyörű terítő aratott nagy sikert, melyről nemcsak a magyar, hanem az egész olasz sajtó is megemlékezett, sőt Hory követ úr is elragadtatás hangján gratulált a csipkét készítőeknek. Ezen csipkét előbb az Iparművészeti Iskola, majd a Háziipari Szövetség, legutóbb pedig a Halasi Csipkét Előállító és Értékesítő Szövetkezet állították elő, mely utóbbi szövetkezet tőke hiánya miatt a csipke előállítását be is szüntette. Jelenleg Markovits Mária 5–10 leánnyal foglalkozik ezen világhírű csipkének előállításával. Nem kell azt külön hangsúlyozni, hogy milyen nagy érdeke az a város lakosságának a mai rossz gazdasági viszonyok közepett, hogy ezen háziipari termelés továbbra is fennmaradjon. Mert ezen háziipari termelés fenntartása az itteni lakosság kereseti viszonyainak megjavítását is elősegítené. Ezért elhatároztam, hogy ezen csipke készítését a városi hatóság ellenőrzése mellett a Nőegyletek bevonásával óhajtanám készíttetni, s hogy a csipke készítését minél intenzívvé fejleszthessem, arra kérem Nagyméltóságodat, hogy ezen csipke készítését évente 5–6000. pengő segéllyel támogatni kegyeskedjék a várost.*¹²

A főispánnak címzett 1933. februári segélykérő levelében a polgármester így fogalmaz: *„...a csipkekészítő leányok foglalkoztatásához szükséges összeg hiánya miatt a csipkekészítés lendületet venni nem bír. Az inség leküzdésére kivetett inségjárulékból oly kevés összeg folyt be, hogy a csipkekészítéshez illetőleg a csipkét készítő leányok legminimálisabb díjazására abból fordítani semmit nem lehet, azért, mint a népművészet megértő pártfogóját tisztelettel kérem Méltóságos Főispán Urat: méltóztassék a „Halasi csipke” megfelelő anyagi támogatása iránt a Nagyméltóságú M. Kir. Kormánytól eljárni és a nemes nemzeti célra 3000. P.-t tevő államsegélyt kieszközölni.*¹³ Válasziratok hiányában, sajnos, nem derül ki, mi lett a fenti kérelmek sorsa, megkapta-e a polgármester az igényelt támogatásokat.

Ebben az évben nagy sikert aratott a Budapesti Nemzetközi Vásáron a halasi csipkepavilon, és a kereskedelmi miniszter a csipke fennmaradásáért kifejtett áldozatos munkájáért elismerő oklevéllel tüntette ki Markovits Máriát. A vásár sikerét felhasználva a polgármester felvetette egy csipkeműhely felállításának gondolatát: *„A most lezajlott budapesti nemzetközi vásáron is még sok apróbb darabot el lehetett volna adni, de ezek már a készletben nincsenek. Itt bátorkodom megemlíteni, hogy a nemzetközi vásáron a Kormányzó Úr is megszólításával tüntette ki a halasi csipkét készítő és árusító küldötteket. A vásáron sok megrendelés is történt, nemcsak hazai, de külföldiek részéről is, amit az ott dolgozó munkásnők saját maguknak vet-*

¹¹ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára Kiskunhalasi Részlege (a továbbiakban BKMÖL Kkh.R.) V. 274/b. Kiskunhalas Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: V. 274/b.). 3600/1933.

¹² BKMÖL Kkh. R. V. 274/b.13 662/1936. alapszámhoz tartozó 645/1933. számú irat.

¹³ Uo.

tek fel, mivel hatóság által vezetett üzem jelenleg nincsen. Az értékesítés megkönynyítésére legelső terv az lenne, hogy a csipke jelenlegi ára leszállítandó. Az itt most dolgozó magánüzem 150–200%-os haszonra dolgozik, – ha fel tudnánk állítani a hatóság felügyelete és vezetése alatt állami segítséggel működő csipkevarró műhelyt, ott el tudnánk érni, hogy a mostani 20 p. forgalmi árú darabokat 14–15 P.-ért adhatnánk el. Belső hazai piacra készíthetnénk 10 P.-től 20–25 P.-s árig terjedő darabokat, mert tapasztalatunk szerint ilyen kisebb dolgokra még mindig van vevő. 1932 nyarán Kiskunhalason 6 napos „Kis-kun vásárt” tartottunk, sport versenyekkel kapcsolatosan, s az akkor kiállított készletekből az összes kisebb darabok elkelték. [...] Mint nagyon fontos érvet az állami támogatás kérésére legyen szabad felhoznom, hogy a csipkekészítésnél az anyagba fektetett tőke minimális értékű s az üzem fenntartására fordított pénz 90%-ban munkadíjra menne, s ezúton a leghasznosabb szociális célt szolgálná, mivel a csipke készítést szegény egyszerű földműves leányok végzik. Az állam által támogatott üzem felállításához Kiskunhalas megyei város adna helyiséget, fűtést és világítást.”¹⁴

A műhely felállítását azonban a kereskedelemügyi miniszter elutasította a gazdasági válságra hivatkozva: „...ha Polgármester Úr, – vagy ugyancsak a halasi csipkekészítés anyagi támogatását kérő MANSZ – olyan tervet mutat be, mely a csipke nagyobb mértékű értékesítésének kérdését megnyugtatólag megoldja s lehetővé teszi, hogy az üzem forgótőkéje a termelés fennakadás nélkül szolgálhassa. Mindaddig ugyanis, míg az értékesítés ügye kedvezően meg nem oldódik, minden támogatás csupán a meglévő készárú szaporodását jelentené s a beléje helyezett tőke hosszabb-rövidebb idő alatt felhasználódván, újból a mai állapot következne be. Mivel azonban az értékesítés akadálya nagyrészt a gazdasági válságban kerekendő, mindaddig, míg e válság nem enyhül, csupán arra kellene törekedni, hogy a csipkekészítés folytonossága meg ne szakadjon, ki ne haljon. Ennek következtése ellen átmenetileg egy kisszerű üzem fenntartásával lehetne védekezni.”¹⁵

A halasi csipke növekvő népszerűségét jelezte, hogy mint minden sikeres árufélét, ezt is másolni kezdték. 1934 tavaszán az egyre közkedveltebbé váló csipketechnika védelmében és a visszaélések megakadályozása érdekében a Kereskedelmi és Iparügyi Kamara felvette a halasi csipkét áruvédjegylajstromába.¹⁶

¹⁴ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 3600/1933.

¹⁵ Uo., illetve 6913/1933. A MANSZ (Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége) kiskunhalasi csoportja 10 éves fennállásának alkalmából megtartott közgyűlése a következőt kérte a minisztertől 1933 májusában: „...a MANSZ nagynevű országos vezetőjével Tormay Cecília Öméltóságával együtt, a mai jubileumi közgyűlés alkalmával arra kéri Nagyméltóságodat, hogy ennek a műremeknek, a halasi csipkének továbbképzési lehetőségét a folyó évi költségvetésben anyagiakkal intézményesen támogatni kegyeskedjék. Annál is inkább merjük ezt kérni, mert ezzel sok halasi magyar családnak, ennek a nyomorgó nagyon szegény népnek munkaalkalmat is teremtünk.”

¹⁶ Egy 1935-ös levelében a polgármester még mindig a „csipkehamisítás” kapcsán keresi meg az iparügyi minisztert: „...azzal a kéréssel járulok Nagyméltóságod elé, hogy méltóztatnék a halasi csipke védelmére egy oly irányú rendeletet kiadni, mely szerint „Halasi Csipke” néven csak a halasi csipkeházban készített és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara áruvédjegy lajstromozó hivatala által 58 643 folyó lajstromszám alatt 1934. április 16-án bejegyzett védjegyes árut szabad forgalomba hozni. Kérem indoklására előadom, hogy városunkban ily csipkék előállításával többen foglalkoznak, akik esetleg valamikor a műhelyben alkalmazva voltak, s akik kellő szakszerű felügyelet mellett tudtak is megfelelően dolgozni, most azonban minden felügyelet és vezetés nélkül, elavult, többszöri átmásolás folytán teljesen eltorzult minták után készítik a nagyon is silány utánzatokat, melyeket természetesen jóval olcsóbban tudnak értékesíteni a Csipkeház műhelyében készült valódi

1934 áprilisában az Iparművészeti Társulat titkára, valamint a kereskedelmi minisztériumot képviselő miniszteri tanácsos jelenlétében tanácskozás folyt Halason a csipke népszerűsítése ügyében. Itt vetődött fel először egy vendégház építésének gondolata, amellyel egyrészt kedvező munkahelyet kívántak teremteni az addig elszórtan dolgozó csipkevarróknak, másrészt a halasi népművészet értékes és jellegzetes tárgyi emlékeit szándékoztak összegyűjteni és bemutatni. Javaslatot tettek arra, hogy a jövőben a külföldi személyiségek megajándékozására az állam halasi csipkét rendeljen, s mint magyar nevezetességet Halas város megtekintését beiktatná a vendégek kulturális programjába, ezzel is segítve e páratlan kézimunka népszerűsítését.¹⁷

Az ügy folyamánként a képviselőtestület elhatározta, hogy „*egy a csipke készítésére alkalmas helyiségből, egy muzeális dolgok elhelyezésére alkalmas helyiségből és egy egészen kis szoba-konyhás lakásból álló épület épített a hősök ligetében e célra a min. által kijelölt helyen 15 000 P. költség előirányzattal [...]*”.¹⁸ A Hősök Ligetében kijelölt telek azonban a református egyház tulajdonában volt és arról az egyház fél évig tartó harc után sem volt hajlandó lemondani. A végeérhetetlennek látszó huzavona után a város kénytelen volt újabb telket keresni. Az így kijelölt másik telek még inkább megfelelt a Csipkeház céljaira.¹⁹

A határozatot megelőzően a Kereskedelemügyi Minisztérium és a vármegye nagyobb segítyt ajánlott fel csipkeház létesítésére, de ez az összeg nem bizonyult elegendőnek. Erről 1934. június 9-én így ír egy, a Kereskedelmi és Iparkamara elnökségének címzett levelében dr. Fekete Imre. „*Úgy városom, mint az egész ország szempontjából rendkívül fontosnak tartván, hogy a „Halasi Csipkét” a végpusztulástól megmentsem, megindítottam a M. Kir. Kereskedelemügyi Minisztériumnál és az Iparművészeti Múzeumnál a mentőakciót ugyanannyira, hogy sikerült az illetékes körök figyelmét és jóindulatát megnyerni az ügy számára annyira, hogy a Kereskedelemügyi Miniszter Úr egy csipkeház építéséhez 4000. P., annak berendezéséhez 3000. P. államsegélyt, Vármegyei Alispán Úr pedig 3000 P. vármegyei segítyt utalt ki ugyanezen célra. Kiskunhalas megyei város képviselőtestülete 6000. Pengőt irányzott elő a csipkeház építéséhez s a város közönsége társadalmi adakozás útján mintegy 2000 pengőt biztosít e célra. [...] Az épületet olyan, könnyen megközelíthető, szép helyen kívánjuk felállítani, hogy az idegenforgalmi szempontokat is szolgáljon és maga az épület lehetőleg az általános halasi épülettypust megközelítse.*”²⁰

1935. január 31-én a képviselőtestület is jóváhagyta a műhely létesítését. A határozat a következőképpen szólt. „*A városi képviselőtestület hálás köszönettel veszi tudomásul a m. kir. Kereskedelemügyi Miniszter Úr 81. 787 XV. 1934. számú és a 84. XV. 1934 sz. rendeletét, mely szerint Őméltósága a Csipkeházban annak idején elhelyezendő csipkeműhelyének megindítására és az első évi fenntartására a csip-*

---

csipkéknél. Természetes, hogy a tájékozatlan közönség, különösen ha nem rendelkezik a csipke kivételének kellő megítéléséhez szükséges szakértelemmel, inkább vásárol olcsóbb árut, mi által elérhetjük, hogy ez az irányzat túl fog tengeni, s a halasi csipke jó hírnevét szakértő szemek előtt az ily áruk teljesen tönkreteszik, ami pedig nemcsak városunkra, de az országra nézve is jelentékeny erkölcsi károsodást jelentene akkor, mikor mindent meg kell ragadni, hogy hazánk kultúrájának ismeretét ilyen világszerte elismert művészi áruk előállításával és világszerte való propagálásával növelhessük.” BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 13 795/1935.

¹⁷ LÁSZLÓ Emőke–PÁSZTOR Emese–SZAKÁL Aurél, 1996. 20. o.

¹⁸ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 10 316/1934. alapszámhoz tartozó 87 kgy./1934. sz. irat.

¹⁹ JANÓ Ákos–VORÁK József, 2004. 80. o.

²⁰ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 8440/ 1934.

keműhely ideiglenes megnyitásától – az esetben, ha a város a következő feltételeket elfogadja – 1935 január 1-től kezdődőleg a telepvezetőnő egy évi fizetése 1.440 P-t, a csipkevarrónők munkabére (napibér 1.50 P-t nem haladhat meg) 2560 P-t a telep egy évi nyersanyag szükségletének 300 P-ig terjedő költségét, végül a telep adminisztrációs (beleértve a levelezésen kívül a nyersanyag készárú kezelését és nyilvántartását) ügyei intézésének 300 P. költségét, összesen 4600 P. (Négyezer-hatszáz Pengő) költségét tárcája terhére vállalja és a felszámolás alatt álló Halasi csipkekészítő és értékesítő szövetkezettől 4000 P. értékben megvásárolt csipke készletét átengedi a város tulajdonába a következő feltételek mellett.

Köteles a város a felépítendő csipkeházban – illetve a csipkeház rendeltetés-szerű használatba vételéig a csipkeműhely részére egy megfelelő helyiséget biztosítani, annak fűtéséről, világításáról és takarításáról saját költségén gondoskodni. Köteles a város a csipkeházban állandó csipkekiállítást rendezni és fenntartani, melyek anyagát a fentebb említett csipkekészlet és az ezután készített csipkeképezik.

A csipkekészlet, valamint az ezután létesítendő csipkek értékesítendő, de azok legalább ugyanolyan értékű csipke darabból pótlandók. Az értékesítés alá kerülő csipkek ára csak kivételesen lehet magasabb az önköltségi árnál.

A csipkeműhelyben az eddigi mintáktól eltérően csak olyan mintájú darabok készíthetők, melyek tervezeteit az Iparművészeti Társulat előzetesen átvizsgálta és elkészítésükhöz hozzájárult, vagy mely terveit a társulat készíteti. A csipkeműhely működését a város köteles lesz állandóan éber figyelemmel kísérni, ellenőrizni és felügyelni és minden e célra alkalmas eszközt föl kell használni a csipkeműhely fenntartása és továbbfejlesztése érdekében.

A csipkeműhely forgalmáról és üzleti eredményéről naptári félévenként részletes elszámolást kell előterjeszteni és a Kereskedelemügyi Minisztérium szakközegei a csipkeműhely működését úgy számviteli, mint szakszerűség szempontjából bármikor felülvizsgálhatják a jelentésük alapján teendő fölhívásnak a város eleget tenni tartozik.

Tudomásul veszi a képviselőtestület, hogy a Kereskedelemügyi Miniszter Úr Önméltósága a 4.600 P-ből 2.300 P-t már kiutalt és a 4.000 P. értékben megvásárolt csipkekészletet a csipkeház részére átengedte.

A képviselőtestület a miniszteri leiratban foglalt kikötéseket magára és a város közönsége részére nézve teljes egészében elfogadja és polgármester által följárlott szolgáltatásokat pontosan teljesíteni rendeli.

Ugyancsak elhatározza a képviselőtestület, hogy a Halasi Csipke termelés fokozása, fejlesztése, propagálására és a csipkeház kereteinek kellő kifejezésre juttatása és tökéletesítése céljából egyelőre 5 éven át 1936-tól kezdve 1.200 P., azaz Egyezerkettőszáz pengő évi segélyt szavaz meg. [...] Kötelességet teljesít a képviselőtestület akkor, mikor az elhangzott indítványokat egyhangúlag magáévá téve, a halasi csipke megteremtőjének, néhai Dékáni Árpádnak emlékéét megörökíti. A kiváló művész emlékének nemcsak a jegyzőkönyvben kifejezett megemlékezéssel kíván hódolni, hanem az építendő csipkeházban is kifejezésre kívánja háláját művész emlék plakett elhelyezésével juttatni s erre nézve megbizta polgármestert további intézkedésekkel.

Egyben Fabinyi Tihamér kir. miniszternek és báró Kruchina Károly min. tanácsosnak a segélyért hálás köszönétét nyilvánítja.

A képviselőtestület így határozott, mert a m. kir. Kereskedelemügyi Miniszter Úr Ónagyméltóságának minden művésziért lelkesedő jóindulatával hozott anyagi áldozatával szemben a város közönségének is kötelessége anyagi erejéhez mérten minden áldozatot meghozni, hogy a magas Kormány részéről biztosított jóindulat és juttatás megfelelően kiegészíttessék.”²¹

A Csipkeház külsejének kialakítását és működési programját is a minisztérium sugallta, – az Országos Néprajzi Múzeum segítségével – mégpedig az általa tervezőnek ajánlott Mallász Gitta²² iparművész személyében. Mallász Gittának a felkérésre adott, 1934. január 14-i válaszában a következőket olvashatjuk: „...mindenek előtt köszönöm a megtisztelő bizalmat és ígérem hogy – miként azt a kereskedelemügyi minisztériumban is tudják rólam – a legnagyobb lelkiismeretességgel vállalnám a halasi csipkeház berendezésének tervezését. Ez a munka azonban igen nagy körülményt és hosszas utánjárást igényel, hiszen a tervezést alapos tanulmányozásnak kell megelőzni és az ellenőrzés külön leutazást igényel Halasra. A honorárium dolgában a fentiekre való tekintettel legalább 100 pengőre tehető az az összeg, melyen alul elmélyedő művészi munka alig vállalható. Tekintve azonban a minisztérium érdeklődését s a közérdekű feladat, kivételesen hajlandó vagyok az átiratban foglalt munkákat összesen 800 (nyolcszáz) pengőért vállalni. Ebben a többszöri leutazás költségei is benne foglaltatnak.”²³

A Csipkeház elkészített terveit a továbbiakban Dobó Kálmán²⁴ kivitelezte, a kőművesmester Sárközy Sándor volt. Az egész ház a régi halasi házak mintájára készült el, a tisztaszobát és az ebédlőt a hagyományok tiszteletben tartásával rendezték be, eredeti alkotásokkal, az udvart és a kertet körülfogó kerítés kifűrészelt díszítésű deszkákból állt.²⁵ A Csipkeházat 1935. június 23-án avatták fel. Az avatóünnepségről és az azt követő népünnepélyről, amelynek fővédnöke Horthy Miklósné volt, hangosfilm is készült. Az egy év alatt elkészült épületben lelt otthonra a régi halasi Csipkeszövetkezet csipkegyűjteménye, amelyet a polgármester javaslatára vásárolt meg a Kereskedelmi Minisztérium a Takarékpénztártól, továbbá itt kezdhetette meg munkáját az 1935. január 1-jétől városi üzemmé alakult csipkeműhely is.²⁶

²¹ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 13 795/1935. alapszámhoz tartozó 6. ky. 1935. (Kivonat.) A határozatot 28 képviselő fogadta el, nemmel szavazott 3 képviselő. Érdekes, hogy a képviselőtestületi tárgyaláson az egyik képviselő az 1.200 P-ből némi megtakarítást remélt, „tekintettel arra, hogy a takarítás a csipkeháznál lakó felügyelő kötelességévé tehető”, egy másik képviselő pedig azt szeretne volna, ha egyházművészeti munkák is készültek volna. (Cs. G.)

²² Mallász Gitta (1907–?) iparművész, díszlettervező, író. Iparművészként reklámplakátokat tervezett a '30-as években, divatos art-deco stílusban. Minisztériumi felkérésre készítette el a halasi csipkeház első épületének látványtervét, régi halasi tornácós stílusban. A belső berendezés is az ő elképzeléseit tükrözte. (Forrás: SZAKÁL Aurél (szerk.), 2002., 201. o.)

²³ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 925/1935.

²⁴ Dobó Kálmán (1878–1950) városi főmérnök. Az építész diploma megszerzésétől a halasi városházán dolgozott majdnem fél évszázadon át, 1901–1949 között. 1909-től töltötte be a városi főmérnöki pozíciót. Közreműködött a Csipkeház tervezésénél (1935), a bővítést Grósz Ferencsel közösen készítették (1939). (Forrás: SZAKÁL Aurél (szerk.), 2002., 169–170. o.)

²⁵ SZÜCS Károly–SZAKÁL Aurél, 2001. 57. o.

²⁶ LÁSZLÓ EMŐKE–PÁSZTOR Emese–SZAKÁL Aurél, 1996. 20. o.

A Csipkeház vezetését Markovits Máriára bízták, aki a következő feltételek mellett fogadta el a felkérést: *„Fizetésem a M. kir. Kereskedelmi Miniszter Úr által utalványozott havi 120 P, azaz Egyszázhusz pengő fizetés. Az Országos Társadalombiztosító Intézet részére járó járulékot felerészben én, felerészben pedig az üzem fogja viselni. Ezen fizetés ellenében köteles vagyok a csipkeüzemet vezetni és irányítani, az ott dolgozó leányokra felügyelni, azokat tanítani s általában mindazon teendőket végezni, amelyek az üzem vezetésével kapcsolatosak. Tudomásul veszem, hogy alkalmaztatásom napjától kezdődőleg sem a műhelyben, sem magánlakásomon csipkét más, mint az üzem részére nem készíthetek, ilyen irányú megbízást nem vállalhatok el. Az üzem vezetése tekintetében köteles vagyok a M. kir. Kereskedelemügyi Minisztérium, a Magyar Iparművészeti Társulat, a város polgármestere, vagy az általa kijelölt tisztviselő utasításait minden tekintetben megtartani s a csipkeüzem vezetése tekintetében általuk megjelölt irányelveket követni. Hozzájárulok ahhoz, hogy a csipkeüzem által elkészített csipkéken a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara árúvédjegy-lajstromozó hivatala által folyó lajstromszám 58 643/1934. szám alatt nevenre bevezetett védjegyet alkalmazzák s erről a védjegyről a csipkeüzem javára ezennel le is mondok. Tudomásul veszem, hogy fizetésemet a m. kir. Kereskedelemügyi Minisztérium folyósítja és megbízatásom ezen fizetés folyósításáig tart, tehát felmondási időhöz jogom nincs.”*²⁷

A Csipkeház felállítása után a tevékeny polgármester erőteljes propagandamunkába fogott. A Kereskedelmi Minisztérium Idegenforgalmi Osztályához címzett kérelmében a halasi különlegesség idegenforgalmi vonzóerejére igyekezett felhívni a figyelmet, és Kiskunhalas város számára a turisztika fejlesztésére fordítható támogatást igyekezett kieszközölni. *„A halasi csipke a maga egyedülálló művészi értékével, kidolgozásának utolérhetetlen finomságával szakértők megállapítása alapján magasan felülmúlja a világ minden csipkéjét. A Halasi Csipkeház pedig tökéletes magyaros művészi berendezésével olyan keretet ad a halasi csipkének, hogy az önmagában is látványosság és méltó az idegenforgalom ideterelésére. A halasi csipkeház avatása óta a halasi csipkének és a csipkeháznak több mint kétezer látogatója volt, kiknek jó része vásárolt is. A külföldiek közül New-York, Berlin, Párizs, Wien, München, Zürich, Milánó, Konstantinápolyból jöttek. Számosan voltak megszállott területi magyarok, kik könnyes szemekkel gyönyörködtek és bízó hitet merítettek a magyar nép jövődjét illetően. [...] A halasi csipke propaganda széles kifejlesztése céljából ez év augusztusában Párizsban voltam, hol a minisztérium ajánlása folytán báró Thierry G. Frigyes az Office National Hongrais de Tourisme vezetőjének igen hathatós és értékes munkássága folytán sikerült párizsi nagy hotelek vitrinjeiben halasi csipkét és azokra és a csipkeházra vonatkozó levelező lapokat elhelyezni. Ilyen a Hotel Ritz, Windsor Etoile, és még öt más nagy hotel. Ugyancsak ott van a halasi csipke a fenti magyar idegen forgalmi hivatal kirakatában is. A Centropa idegenforgalmi iroda/Páris Rue Schribe kirakatát is díszíti halasi csipke és a csipke levelezőlapok. [...] Ez utóbbinál ezen iroda vezetője Halászy István volt segítségemre. [...] Egyébként Halasnak az idegenforgalomba való intenzív bekapcsolása hálás feladat, mert a csipkén felül maga a város határa szélmalmaival, nádasaival vonzó és szép látvány. Népi táncai (halasi verbunkos) oly szépek, hogy hozzá ha-*

²⁷ BKMÖL Kkh. R. XI. 4. A Kiskunhalasi Csipkeműhely (Csipkeház) iratai (a továbbiakban: XI. 4.). Levelezések 9/1935., illetve V. 274/b. 13 795/1935. alapszámhoz tartozó 20 434/1934. számú irat.

sonlót keveset lehet találni. (Dr. Wolfran bécsi egy. tanár megállapítása.) Mély tisztelettel kérem tehát, hogy méltóztassék Halas városát az idegenforgalomba teljes mértékben bekapcsolni. Legelsősorban is az Ibuszt utasítani, hogy autóin és autocarjain Halasra hozzon idegeneket, még az esetben is, ha első időben egy-egy vasárnapi napon csak kis számú jelentkező akad is, ha az nem is volna haszonhajtó első évben az Ibusznak. A külföldi csak így ismerheti meg Halast, ha kezdetben egy-két személynek is indítanak egy kis autót, mert az az egy-két utas, ha megismeri a halasi csipkét, hozza magával a látogatók nagyobb tömegét. A másik kérelmünk az volna, hogy a most megjelent halasi csipkét ismertető magyar füzetet több nyelven lefordítva nagy számban kell rövidebb szöveggel és több képpel külföldön szétosztani.”²⁸ Az Iparügyi Minisztérium végül 2000 pengő segélyt engedélyezett propagandafüzetek kinyomtatási segélyére azzal a feltétellel, hogy csak a fele használható fel a nyomtatási költségekre, míg a másik fele a Csipkeház üzemi forgótökéje gyanánt, tehát termelésre fordítandó.²⁹

Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal 1937 októberében a következő, javító szándékú átiratot intézte a halasi polgármesterhez.

„1. a „Csipke-Ház” helyét jelző tábla a Kossuth Lajos utcában párhuzamosan van az úttal elhelyezve és felirata csak magyar nyelvű [...] Miután este 6 órakor már sötét van, célszerű volna, ha a táblát kivilágítanák azt is jelezve, hogy mikor tekinthető meg.

2. a Kossuth utcából a házhoz vezető út fekete porhanyós hepe-hupás salakkal van fedve.

3. A házban kapható propaganda levelező lapokat jobban lehetne értékesíteni, ha a helyszínen a „Csipke-Ház Kiskunhalas” felírású nedves bélyegzővel látnák el, és a város címerét és a házat ábrázoló bélyegyet is árusítanának.

4. A ház oromzatára a „Csipke Ház” feliratú táblát kellene felszerelni, hogy messziről is látható legyen.

5. Nincs zászlórúd, amelyre vasár és ünnepnaponként a nemzeti zászló volna felhúzendó.

6. Az ott dolgozó mintegy 30 lány mindenféle ruhában dolgozik. Üdvös volna, ha egyszerű, olcsó magyar ruhában dolgoznának, hogy a külföldi vendégek előtt ezzel is propagandát fejtenének ki.

²⁸ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 18 492/1935. alapszámhoz tartozó 14 774/1935. sz. irat. Fekete Imre levelében kitért az idegenforgalom emeléséhez szükséges infrastrukturális fejlesztéseket érintő elképzeléseire is. Az úthálózattal kapcsolatban a következőket írja: „Halas városának a legteljesebb és magyar nemzeti és idegenforgalmi szempontból kívánatos kifejlődése csak akkor lesz teljes, ha megfelelő autóúton lehet Halast megközelíteni. Igaz, hogy Soltvadkert–Kiskőrös–solti vonalon rövidebb az út, azonban a Budapest–Kecskemét–félegyházi internacionális betonút megépítése folytán ez az út lett a világ országútja, a fejlődése azon helyeknek lesz, melyek emellett fekszenek, vagy ide bekapcsolódhatnak. Erre nekünk a mód meg van adva, mert Félegyháza, Majsza, Halast összekötő nagy forgalmú és emiatt állandóan rossz mackadám út állami út, s így annak betonúttá való átalakítása nagyfontosságú és közérdekű. A magyar ipari munka, melynek egyik gyöngyszeme a halasi csipke, minden támogatást megérdemel, mert ezen keresztül idegenforgalmat és ezen át a magyar munka elismerését és méltánylását lehet közismertté tenni.” L.: uo.!

²⁹ L.: uo.! Az iparügyi miniszter válaszelevele.

7. *A ház előtt egy hatalmas bekerítetlen park nyúlik a Kossuth utcáig, amelyen csirkék kaparásznak. A pázsit elhanyagolva.- A városba autóról érkező külföldi utasok figyelme nincs felhívva a Csipke Ház megtekintésére.*

8. *A városba autóról érkező külföldi utasok figyelme nincs felhívva a Csipke Ház megtekintésére. ...*³⁰

A polgármester a felvetett, idegenforgalmat érintő problémákra a következőképpen válaszolt:

„A tábla keresztirányú elhelyezése és a több nyelvű felirat megvalósítható.

A salak borítás helyett, ha költségvetésünk engedi úgy kavics, vagy legalább is piros salak borítást szándékozom rakni. Ugyancsak intézkedem a „Csipkeház Kiskunhalas” felirású nedves bélyegzőről is. A város címerét és a házat ábrázoló bélyeg, azt hiszem csak külön engedéllyel készíttethető.

A ház oromzatát nem tartom célirányosnak fölirattal ellátni, mert véleményem szerint ez által elveszítené kis házszerű jellegét. Zászlórúd nincs kihelyezve, de zászlótartó van több, amelyekbe ünnepélyes alkalommal ki szoktuk a zászlókat tűzni.

A csipke munkás leányok mindannyian olyan szegények, hogy egyforma ruha beszerzésére nem képesek. A városnak és magának a Csipkeháznak ily célra egyáltalán nincs fedezete.

A ház előtti park kellő gondozásban részesül, de megfelelő locsoló víz hiányában /t.i. a rendelkezésünkre álló ásott kút vize nem jó, mélyfuratú kutat ezidőszereint nem vagyunk képesek létesíteni/ július és augusztus hónapokban a gyepek, amelyet pedig csaknem évenként újítunk, nem nyújt kedvező hatást. Csirkék nincsenek e tájon, mert a baromfi kieresztése itt el van tiltva. Valószínűleg a Csipkeház galamb ducában lévő galambok sétálgattak a gyepeken és messziről csirkéknek látszottak.

*A Csipkeház idegen nyelvű jelzéséről is gondoskodni fogok.*³¹

A halasi csipke nemzetközi ismertségét, sikerét jelzi, hogy a század elejétől kezdve számos világhiállítás, nemzetközi vásár díját hozta haza.³² A külföldi érdeklődés mellett egymást követték az állami megrendelések. 1936-ban Gömbös Gyula felesége kapott ajándékba halasi csipkét, majd 1937-ben Julianna holland trónörökösnő nászajándékként. A következő évben Pongrácz Margit bölcsőtakarót tervezett Göhring német birodalmi marsall gyermeke számára. Az ún. „Berlini” terítő 1938-ban készült el, az ipari miniszter Adolf Hitler vezér kancellárnak ajándékozta.³³

³⁰ BKMÖL Kkh R. V. 274 b. 11 701/1937. 5275/937. sz. alatti átirat.

³¹ Uo. – Janó Ákos és Vorák József szerint: „Végeredményben a halasi Csipkeházat nem kimondottan néprajzi múzeumnak, még csak nem is az eredeti elgondolásnak megfelelően népművészeti háznak, hanem a csipkeműhely otthonául szolgáló, de legelső sorban is idegenforgalmi állomásnak szánták az illetékesek, akiket az épület vagy berendezés népművészeti hitelessége korántsem aggasztott úgy, mint Erdei Ferencet.” – Erről bővebben: JANÓ Ákos–VORÁK József, 2004. 84–85. o.

³² Számos nemzetközi siker jelzi a halasi csipke világhódító útját. St. Louis, a világhiállítás nagydíja (1904), a milánói nemzetközi kiállítás nagydíja (1906), Párizs, a nemzetközi kézműipari kiállítás nagydíja (1937), Berlin, a nemzetközi kézműipari kiállítás nagydíja (1938), Milánó, a nemzetközi iparművészeti kiállítás ezüst és bronz érme (1940), Brüsszel, a világhiállítás nagydíja (1958), Budapest, a nemzetközi vásár első díja (1965), Kiskunhalas, a csipke világhiállítás nagydíja (1998). Ezekon kívül számos országban és városban mutatták be a halasi csipkét.

³³ LÁSZLÓ Emőke–PÁSZTOR Emese–SZAKÁL Aurél, 1996. 26. o.

1937-ben a Csipkeház képviselőjében csipkevarrók vettek részt a Budapesti Nemzetközi Vásáron: az évben először a tenyészállatvásáron mutatták be a Csipkeházat. A vásáron való bemutatást a polgármester anyagi feltételekhez kötötte: „...*ezt a város súlyos anyagi helyzetére való tekintettel, – saját költségeikre foganatosíthatják. Egyben közlöm, hogy a csipkekészítő leányok elszállásolását és ellátását, továbbá félárú vasúti jeggyel való ellátását is a Tek. Címnek kell vállalni. [...] A városnak és a csipkeháznak ezenkívül is megvannak ezzel kapcsolatos kiadásai, mert a leányok távollétük alatt a munkától elvonatnak, melynek anyagi vonatkozású hátrányai elég tekintélyes összeget képviselnek, s azonfelül a Csipkeház bebútorozása is a városnak költségeket okoz.*”³⁴

Az vásár ügyvezető elnöke és alelnöke a következőket írták Budapestről a polgármesternek: „...*a Nemzetközi Vásár „hímes magyar udvar”-ában épülő parasztházban hajlandók vagyunk legfeljebb hat halasi csipkeverő leánynak helyet adni, hogy ők a Nemzetközi Vásár több mint 800.000 főnyi látogatója előtt a halasi csipkevarrás művészetét bemutathassák. Ez a hely díjmentes. Ezenkívül hajlandóak vagyunk legfeljebb hat leány számára a Kiskunhalas-budapesti szakaszra díjmentes vasúti jegyet szerezni. Nevezettek ebédje ügyében a vásárterületi vendéglősnél fogunk intézkedni. Az elszállásolást illetően a Székesfehérváros Idegenforgalmi Hivatalával léptünk összeköttetésbe és amennyiben ezt díjmentesen nem vállalják, az esetben a vásár fogja azt megtéríteni. Ha nagyon szükséges, a reggeli kérdését is rendezni fogjuk, a vacsoráztatás azonban már komplikációkat okozna.*”³⁵

1939-ben a fennállásának 500. évfordulóját ünneplő Kiskunhalas városát „magyar Brüsszelnak” nevezte a sajtó. A Csipkeház, amely ez idő tájt a munkaterem és a múzeum funkcióit is ellátta, kicsinek bizonyult, mivel a csipkeműhelyben dolgozók létszáma közel száz főre duzzadt, és állandó csipkekiállítás is nyílt. Ezért 1939-ben az épületet kibővítették: az alapincézett, az ablakokig téglából, azon felül vályogból épült L alakú épülettömb mellé annak fordított mását helyezték el, és a kettőt egy nyitott tornácfolyosóval kötötték össze. Az ünnepélyes átadásra 1939. június 6-án került sor. A tervek Latabár Károly iparművész készítette, halasi részről pedig Dobó Kálmán és Grósz Ferenc jegyezte.³⁶

A polgármester ezúttal is több helyre folyamodott pénzügyi segítségért – a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnökségének így indokolta kérelmét 1938. február 16-án: „*A Halasi Csipkeház minden komoly akcióban rész vesz, így a Nemzetközi Vásáron az elmúlt évben is megjelent és a vásárt látogató Miklas osztrák köztársasági elnöknek adott uzsonna helyéül is a Halasi Csipkeház kiállító terme lett, mint legméltóbb kijelölve.*”³⁷

³⁴ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. A 4899/1937. alapszámhoz tartozó 3204/1937. sz. irat.

³⁵ Uo. A 4899/1937. alapszámhoz tartozó 4534/1937. sz. irat.

³⁶ SZÚCS Károly–SZAKÁL Aurél, 2001. 57. o.

Grósz Ferenc (1900–1962) városi főmérnök. 1925-ben építészmérnöki diplomát szerzett, Budapesten kezdett el dolgozni. 1934-ben hazatért Kiskunhalasra. A Csipkeház építésénél szakmai tanácsadóként közreműködött. 1945-ben Dobó Kálmán főmérnök mellett dolgozott a városházán. Később átvette a főmérnöki tisztséget, amit 1960-as évekbeli nyugdíjazásáig viselt. (Forrás: SZAKÁL Aurél (szerk.), 2002., 178–179. o.)

³⁷ BKMÖL Kkh R. V. 274/b. 1810/1938.

A képviselőtestület közgyűlési kivonata 1938. március 14-én az ügyel kapcsolatban a következőket írja: „a Csipkeház bővítése szükségessé vált, miért is polgármester több helyen tett eredményes lépéseket az iránt, hogy a szükséges építési költségek jelentékeny részét adományok útján megszerezze [...]”.³⁸

A közgyűlési határozat az építési költségek fedezetét is megjelölte.

„ 1./ A M.Kir. Iparügyi Minisztériumtól kapott államszegély	6.000 P
2./ A Hangya Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet adománya	10.000 P
3./ A Külkereskedelmi Hivatal adománya	5.000 P
4./ Az Országos Mezőgazdasági Kamara adománya	500 P
5./ A M. Kir. Belügyminiszter Úr 188. 622/IX.1938.sz.rendeletével az inségényhitő tevékenység költségvetéséből fölhasználni engedélyezett	6.000 P
Összesen:	27.500 P

azaz Huszonhétezer ötszáz pengő erejéig.”³⁹

Egyéb célokra (telekrendezés, bútorozás) a törzsvagyomból 4500 P-t különítettek el.⁴⁰ Az építkezést a határozat a következőkkel is indokolja: „Az önálló gazdasági népiskola leánynövendékei örömmel járnak csipkevarrást tanulni és nem egy csipkevarrónő válik be azok közül is, de a tanuló lányok elhelyezése most már teljesen lehetetlen, holott igen fontos, hogy városunk szegény sorsú nőlakosai közül minél többen kedveljék meg már fiatal korukban a csipkevarrást és minél többen járuljanak hozzá kenyérhez jutásuk mellett a város művészi jó hírének emeléséhez [...] Az építkezés kivételénél a másik építkezésnél is engedélyezett könnyítéseket azért engedte meg a képviselőtestület, mert ez az épület csak másodsorban jön mint lakó épület számításba, másrészt takarékosági szempont is vezette a képviselőtestületet, harmadsorban, mert a felmenő falak egy részének vályogból való építése az épület kisvárosi jellegét is kiemeli.”⁴¹

A belső berendezés végül 8000 pengőbe került, ezért szükség volt további pénzforrásra.⁴² Végül az iparügyi miniszter utaltatott 4200 pengőt a polgármesterek.⁴³ A belső munkafolyamatokról a megbízott iparművész, Latabár Károly leveleiből tudhatunk meg részleteket. Utóbb, az elszámoláskor, a művész és a város között nézeteltérés támadt, amelyről így ír a Latabár: „Abban a hitben éltem, hogy a Polgármester Úr által nekem megígért vasúti költségmegtérítést meg kaphatni a várostól, mert én ígéretemhez híven, sokkal többet nyújtottam Kiskunhalas városának, mint a régi Csipkeház tervezői. Ennek igazolt bizonyítékait azóta, az újságok meg-

³⁸ BKMÖL Kkh R. V. 274/b. A 3712/1938. alapszámon található 56/1938. kgy. szám.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² BKMÖL Kkh R. V. 274/b. 12 412/1938.

Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal a segélykérelmet elutasította: „Meg kívánjuk ezúttal is jegyezni, hogy Hivatalunk a gondozására bízott idegenforgalmi érdekek szemmel tartásával idegenforgalmi értékű létesítmények létrejöttéhez mindenkor a lehetőség határain belül készséggel ad anyagi támogatást, de csak addig, amíg a létesítmény megvalósul és a kezdet nehézségein túl van. A bővítések és további törekvések már az érdekeltség feladatát képezik és Hivatalunk sokirányú erkölcsi és anyagi igénybevétele folytán nem nyújthat további anyagi támogatást, sőt éppen ellenkezőleg, ellenőrizni és felügyelni kíván arra, hogy támogatása útján létrejött intézmény működése megfelel-e a magyar idegenforgalom érdekeinek [...]”. BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 12 597/1938.

⁴³ Uo. 14 344/1938.

*jelent ismertetései is az elfogulatlanul ítélő olvasók elé tárták. Lehet, hogy a városi magisztrátus nincs ezen az állásponton és ennek ellenére sem hajlandó elismerni úri ígéretem beváltását. Lehet! Ez a tévedésem nem fogja befolyásolni azon elhatározásomat, hogy az immáron világhírűvé vált halasi csipke további fejlődését, ne a legnagyobb érdeklődéssel figyeljem.*⁴⁴

A Csipkeház avatásától a második világháború végéig (1935–1945) terjedő időszak első éveit tehát nagy fellendülést hoztak. A megrendelések elmaradásával azonban a Csipkeház egy részét másra kezdték használni. A nagyobb kereslet híján kisebb terítők, jelvények, családi és városi címerek készítése jelentette a legfőbb tevékenységet.

A csipkeház vezetésébe Markovits Mária üzemvezető betegeskedése miatt helyettes vezetőt igyekeztek bevonni. Az iparügyi miniszter a halasi csipke készítése technikájának elsajátítása végett kiküldte Bakos Mária iparművésznőt, akinek fizetését a hat hónapi időtartamra a minisztérium fedezte. Az eltelt hat hónap alatt azonban Markovits Mária és Bakos Mária között konfliktusok támadtak, aminek következtében Bakos Mária leköszönt vezető helyettesi állásáról. A csipkeház vezetése így továbbra is Markovits Mária vezetése alatt marad. *„A mai rendkívüli időkben egyelőre további intézkedés a vezető pótlására alkalmasnak nem látszik.*”⁴⁵ – olvashatjuk a korabeli dokumentumban.

A polgármester a háborús időszak nehézségeire tekintettel a csipkeelőállítás visszafogását javasolta: *„a felemelt munkabérek mellett a csipke előállítási költségek lényegesen megszorodtak, viszont a rendkívüli idők okozta veszélyeztetések miatt csak kisebb értékű csipke volt értékesíthető. A bevétel csökkenésével a kiadásoknak pedig emelkedésével a csipkeház pénzkészlete rövidesen kimerülne, azért javasolja, hogy a csipkegyártás menetét a rendkívüli idők tartamára a csipkeház csökkentse.*”⁴⁶ Nem sokkal ezután, a háborús események következtében a Csipkeház szüneteltetni kényszerült működését, amit az 1935-től folyamatosan vezetett vendégkönyvének 1942-ben megszakadt bejegyzései illusztrálnak a legjobban.⁴⁷

Markovits Mária 1944 november 22-én jelentette, hogy a bombatalálatot kapott Halasi Csipkeház épületét ismeretlen tettesek feltörték, és az őrzetére bízott csipkéből 1712,84 pengő értékben loptak el beletározott tárgyakat.⁴⁸

⁴⁴ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 4308/1939. A levél kapcsán (ugyanezen irat) Dobó Kálmán városi műszaki tanácsos a követ-kezőket jelentette a polgármesternek: Öneki – sajnos, miután a Csipkeház berendezésével kapcsolatos kiadások teljesen fölemésztették az előirányzatot – nem áll módjában kiutalni az igényelt össze-get, azonban – mint mondja, – minden igyekezetével azon van, hogy művész úr méltán kiérdemelt jó hírnevét még szélesebb körben elismertesse, amire épp a legutóbbi napokban is módja és alkalma volt a m.kir. Iparügyi Minisztériumban.

⁴⁵ BKMÖL Kkh. R. XI. 4. Levelezések 1944. sz. n. 1944. IV. 14.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ LÁSZLÓ Emőke–PÁSZTOR Emese–SZAKÁL Aurél, 1996. 28. o.

⁴⁸ BKMÖL Kkh. R V. 274 b. 13 707/1944., továbbá VÉGSŐ István, 2005. 38. o. Az említett szerző így ír: *„az aknátalálatot kapott Csipkeházat kétszer is kirabolták.*”

A második világháború utáni időszakról napjainkig

A második világháború után az ún. rendszerváltásig terjedő korszakban (1945–1990) az arisztokratikus csipke előállításának körülményeire a szocialista ipari termelés nyomta rá bélyegét. 1947 áprilisában az akkori polgármester, dr. Kovács Tibor a következőket írta az Iparügyi Miniszternek: *„A háború viszontagságai a Csipkeház épületében is rombolást okoztak, amelyeket a város kiküszöbölt, úgyhogy a Csipkeház munkára újból felhasználható. [...] Kiskunhalas m. város ez idő szerint nem rendelkezik anyagi fedezettel, hogy a halasi csipke készítését üzemszerűen folytathassa, s a halasi csipke előállításának szüneteltetése azt eredményezi, hogy a halasi csipke, amely a párizsi világkiállításon a brüsszeli csipke és az egész világon készített csipkék előtt az első díjat nyerte el, továbbiakban teljesen elúnt a világpiacon, szükségét látom felhívni a miniszter úr figyelmét a halasi csipke fontosságára és kérem, hogy szíveskedjék a Halasi Csipkeház üzembe helyezésére forgótőkét folyósítani. Miután a műértékkel bíró halasi csipke nagyobb előállítása huzamos időt vesz igénybe, mert a legkisebb nagyságú 8-10 nap alatt készül el, elgondolásunk az, hogy a halasi csipke készítésével egyidejűleg más, könnyebb készítésű csipkét állítunk elő, amelynek forgalomba hozatalával a nyújtandó állami támogatást kellően hasznosítva tudjuk felhasználni.”*⁴⁹ A polgármester 20 000 Ft állami támogatást kért, vászirat hiányában azonban nem tudjuk, beváltak-e a reményei avagy sem.

A munka ugyan megindult, de a Csipkeház kihasználatlansága miatt a város Közjóléti Szövetkezete 1947 októberétől szövőtanfolyamot indított az épület egy részében.

1948 decemberében Ettvel Gyula városgazda jelentette a városi tanácsnak, hogy a Csipkeháznál lévő csipkekészletet, függönyöket és terítőket – biztonsági okokból – Markovits Mária csipkeházi vezetőtől elszállította, és a városgazdai hivatalban lévő biztonsági szekrénybe helyezte. A készlet a következőkből állt: 577 db és 47 db függöny (házi szóttos) és 3 db terítő. A leveléből az is kiderül, hogy ezeket a tárgyakat részben Markovits Mária lakásáról, részben a Csipkeházból szállította el a levél írója.⁵⁰

Ortutay Gyula Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter a Csipkeházat közgyűjteménnyé nyilvánította a 211.460/1949. VI. 2. VKM sz. rendelet alapján (a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa 88/1949. számú felterjesztésében foglalt javaslatának megfelelően). Az átadást nehezítette, hogy a Csipkeházban lakott egy földműves, kinek *„magatartása azonban a legegyszerűbb követelményeknek sem felel meg. Politikai szempontból teljesen megbízhatatlan, a rendelkezésére bocsátott lakrészt elhanyagolja, sőt súlyosan megrongálja. Ezért a városi tanács olyan értelmű határozatot hozott, hogy nevezettnek felmond és részére más helyen megfelelő lakást biztosít. Ez szükségesnek látszott annál is inkább, hogy a Csipkeháznál értékek további romlását megakadályozzuk.”*⁵¹

⁴⁹ BKMÖL Kkh R. XXII. 201. Kiskunhalas Város Polgármesteri Hivatalának iratai (a továbbiakban XXII. 201.) 3641/1947.

⁵⁰ Uo. 17 253/1948.

⁵¹ Uo. 4585/1949.

Az 1949. évi költségvetésben a Csipkeház részére 5900 Ft volt előirányozva. „Ugyanezen rovaton eredetileg még 2000. forint volt előirányozva képzőművészeti célokra is, azonban ezen tételt a tárcaközi bizottság a helyszíni tárgyalás alkalmával egészen törölte.” – jelentette Kácsor Mihály helyettes polgármester a Közgyűjtemények Országos Felügyelőségének 1949. májusában.⁵²

A számvevőszégi főnök 1949. júliusában a következőkről számolt be: „...bejelentem, hogy Nagy Czirok László anyakönyvvezetőtől nyert szóbeli értesülés szerint a Budapestre felvitt csipkekollekciót értékesíteni nem lehetett. Ugyancsak nevezett közölte, hogy a csipke értékesítéséhez jelenleg sok reményt fűzni nem lehet. Mindezek alapján, tekintettel arra, hogy a csipkeüzemnél jelenleg 1.577.96 forint túlfizetés, illetve többletkiadás már is mutatkozik, a további túlkiadás elkerülése végett javaslom a csipkeüzem ideiglenes szüneteltetését haladéktalanul elrendelni, mert a további többletkiadásért a felelősséget nem vállalhatom. Egyben kérem, hogy a csipke értékesítését újból esetleg más formában vagy alapon megkísérelni szíveskedjék, mert ennek sikerre vezetése esetén az üzem újból megindítható lesz.”⁵³

A pénzhiány és az érdektelenség folyományaként Horváth István polgármester a városi tanács július 29-i határozata alapján átmenetileg szüneteltette a Csipkeüzem működését.⁵⁴

A háború után Markovits Mária a feldúlt Csipkeház helyett saját házában varrta a halasi csipkét. A nélkülözés, a hiányos táplálkozás, az átfagyoskodott telek, a nehéz testi munka, amelyhez nem szokott, évről évre az utolsó erejét is felemésztették. Mire a felelős vezetők rádöbrentek, hogy mi történt vele és versengve siettek segítségére, már késő volt. Úgy látszott, hogy csupán hetek kérdése, hogy mikor foglathatja el helyét az ismét megnyíló Csipkeházban, amikor 1954-ben, hetvenkét éves korában elhunyt.⁵⁵

A kommunista időszak legjelentősebb állami megrendelésének számított az 1950-ben, Sztálin születésnapjára készült, 150 cm átmérőjű, és az 1952-ben Rákosi Mátyás 60. születésnapjára rendelt 80 cm átmérőjű terítő. Tóth Béla⁵⁶ az akkor újra Halason tanító rajztanár az 1950-es években készült terveinél gyakran merít tanára, Stepanek Ernő, Tar Antal⁵⁷ és más tervezők motívumkincséből. Ennek oka, amint ezt Tóth Béla közléséből tudjuk, hogy sokszor a megrendelt tervek elkészítéséhez nem adtak elegendő időt, például a Sztálin-csipke megtervezésére mindössze egy éjszaka állt rendelkezésére.⁵⁸

⁵² BKMÖL Kkh. R. XXII. 201. Az 5404/1949. alapszám alatt található 7271/1949. sz. irat.

⁵³ Uo. A 10 071/1949. alapszám alatt található 10 951 sz. irat.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ JANÓ Ákos–VORÁK József, 2004. 90. o.

⁵⁶ Tóth Béla (1910–1996) rajztanár, festő, református lelkész. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult. 1934 és 1945 között a kiskunhalasi református gimnázium tanára lett. Stepanek Ernő utódként a Csipkeház művészeti irányítását végezte, sok csipke tervét készítette el. (Forrás: SZAKÁL Aurél (szerk.), 2002. 243. o.)

⁵⁷ Tar Antal (1891–?) csipketervező, iparművész. A halasi református gimnáziumban Dékány Árpád tanítványa volt. Budapesten az országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola textil szakán tanult 1908–1911 között. 1910-től ismertek halasi csipke tervei. Korai csipkéi a szecesszió jegyében készültek. Az 1930-as években ismét szép csipkéket tervezett, 1935-ben az Országos Iparművészeti Társulat tervpályázatán első díjat nyert. Munkája 1940-ben szerepelt a Nemzetközi Iparművészeti kiállításon, Milánóban. (Forrás: SZAKÁL Aurél (szerk.), 2002., 239. o.)

⁵⁸ LÁSZLÓ Emőke–PÁSZTOR Emese–SZAKÁL Aurél, 1996. 29.o.

A Háziipari és Népművészeti Szövetkezet Országos Szövetsége (HISZÖV) a hatáskörébe utalt Csipkeházat csak 1954-re tudta üzemképes állapotban újra átadni rendeltetésének.

1955-től a Csipkeház új elnöke Reile Gézané, az újra készülő halasi csipke művészi színvonalának emelése érdekében a megmaradt mintakincs további bővítését tűzte ki célul. A HISZÖV támogatásával megvásárolta Markovits Mária hagyatékát és irányításával megkezdtek a hagyaték és a Csipkeház terv- és csipkeanyagának törzskönyvezését. Ezzel egyidejűleg ismét bevezették a védjegy használatát is.

Az újjászervezett Országos Háziipari Szövetség 1957 júniusában adta át a rendbe hozott és ismét berendezett Csipkeházat a Kiskunhalasi Háziipari Szövetkezetnek. Ekkor avatták fel Markovits Mária emléktábláját is. A szövetkezet azonban nem csak csipkevarrókat foglalkoztatott, hanem sokféle háziipari, ruházati cikket is készített. Szintén a fennmaradás érdekében, a Csipkeház utódjaként működő Háziipari Szövetkezet 1957-ben 542 főre emelte tagjainak létszámát és a halasi csipkekészítés mellett Kiskunmajsán, Soltvadkerten, Jánoshalmán és Kecelen is részlegeket létesített, ahol bedolgozói rendszerben hímzett ruhák, kötények, bébiruhák, kesztyűk készítésével egészítette ki tevékenységét.⁵⁹

Az 1990-es évek elején megszűnt a halasi csipke varrásával is foglalkozó Háziipari Szövetkezet, a Csipkeház léte is veszélyben forgott. Ezt követően viszont megkezdődött a csipkevarrás új fellendülése. 1992-ben Kiskunhalas Város Önkormányzata létrehozta a Halasi Csipke Alapítványt, mely a halasi csipke hazai népszerűsítését, értékesítését tűzte ki céljává. 1994 végén több éves munkával sikerült a felszámolási eljárásból kimenteni a város számára a Csipkeházat.

1994. augusztus 20-án felavatták Barth Károly Csipkevarrók című szobrát a Csipkeház bejáratánál, emléket állítva ezzel Dékáni Árpádnak és Markovits Mária-nak. A Csipkeházat 1997-ben egy legyező alakú traktussal bővítették. Az ívelt bordázatú, karzattal ellátott új épületszárny a korábbi épület tengelyében, a déli falhoz csatlakozik. Farkas Gábor, Bozsódi Csaba, és Venczel Tamás tervezők sikeresen integrálták a régi és az új épületrészeket. A régi, falusi tájház jellegű Csipkeházat egy korszerűen eklektikus stílusú, ám spirituális hatású térrel bővítették.⁶⁰

A halasi csipkét a kilencvenes évektől ismét használják reprezentatív célokra, különleges ajándékként. 1996 szeptemberében II. János Pál pápa kapta ajándékul a „Koronázási palást” csipketerítőt,⁶¹ a 2001. évtől pedig Kiskunhalas város önkormányzata a díszpolgár és a Pro Urbe címekhez a Bródi Mária csipketervező által tervezett díszpolgári és városért csipkét adományozza kitüntetettjeinek.

*

A csipketervek megvalósulásához nélkülözhetetlen a csipkevarrók nagy türelmet és figyelmet igénylő munkája. Az elmúlt száz évből mintegy 200 csipkevarrót ismerünk név szerint. Napjainkban 15 lány és asszony varrja a különleges csipkét. Félévi tanulás után 4–5 év gyakorlás kell a biztos tudáshoz. A 15 csipkevarró napi nyolc órát dolgozva kb. 40 dekagramm csipkét varr meg évente. Erre szokták mondani: drágább az aranyból.⁶²

⁵⁹ LÁSZLÓ Emőke–PÁSZTOR Emese–SZAKÁL Aurél, 1996. 29–30. o.

⁶⁰ SZÜCS Károly–SZAKÁL Aurél, 2001. 57. o.

⁶¹ Uo. 34–35. o.

⁶² SZAKÁL Aurél, 2002. 255. o.

IRODALOM

- JANÓ Ákos–VORÁK József
1971 Halasi Csipke (1969). Kiskunhalas.
- 2004 A halasi csipke útja a gondolattól a világhírig. Kecskemét.
- LÁSZLÓ Emőke–PÁSZTOR Emese–SZAKÁL Aurél
1996 Halasi Csipke. Kiskunhalas.
- LEHÓCZKI György
2002 Kiskunhalas polgármesterei és tanácselnökei. In: Kiskunhalas Almanach. (Szerk.: Szakál Aurél.) Kiskunhalas.
- LENGYEL Györgyi
1982 Kiskunhalas – a csipke városa. Kiskunhalas.
- PÉTERNÉ Fehér Mária–TÁNCZOS Tiborné
2000 A Bács-Kiskun Megyei Levéltárban őrzött gazdasági szervek iratai 1814–1953. Kecskemét.
- SZAKÁL Aurél
2002 Kiskunhalas, a csipke városa. 100 éves a halasi csipke (1902–2002). In: Kiskunhalas Almanach. (Szerk.: Szakál Aurél.) Kiskunhalas.
- SZAKÁL Aurél (szerk.)
2002 Kiskunhalas Almanach. Kiskunhalas.
- SZÚCS Károly–SZAKÁL Aurél
2001 Kiskunhalas építészeti emlékei 1770–1945. Kiskunhalas.
- VÉGSŐ István
2005 Kiskunhalas a második világháborúban. In: Kiskunhalas története 3. Szerk.: Ö. Kovács József, Szakál Aurél. Kiskunhalas.

ÜNNEPI MEGEMLEKEZÉS DUNAPATAJON AZ 1919-ES VÉRENGZÉS 20. ÉVFORDULÓJÁN

A Tanácsköztársaság elleni dunapataji ellenforradalmi megmozdulás 1919. június 18-án este a katonai sorozás elleni tiltakozó gyűléssel kezdődött, és 23-án délután egy összecsapást követő akasztással fejeződött be. A lakosság és a Szamuely Tibor vezette vöröskatonák közötti június 23-ai összecsapásban és az összecsapás utáni órákban 63-an haltak meg a községben¹, valamennyien férfiak. 13 főt felakasztottak, a többiek harc közben és az azt követő lövöldözésben haltak meg. Az áldozatok közül 46 dunapataji illetőségű volt, 4-nek a kiléte ismeretlen, a többiek döntően a környékbeli községekből valók.

Arról nincs adat, hogy a vörösök hány embert vesztettek. Hihetnénk, hogy a négy ismeretlen holttest az övék volt – nehéz elképzelni, hogy ismeretlenek maradnak, ha a községből vagy a környékről valók –, de tény, hogy a dunapataji halotti anyakönyvbe beírt valamennyi áldozat ellenforradalmi vértanú. Mindegyik áldozatnál – az ismeretleneknél is – be van írva az anyakönyvbe, hogy „a 11 213/1921 BM. számú körrendelet értelmében a nemzeti ügy és a keresztény erkölcs szolgálatában vértanúhalált halt”. Róluk emlékeztek meg 1939. június 18-án, egy nagyszabású emlékünnepp keretében, emlékművük, a vértanúk oszlopa előtt.

Az vérengzést megelőző napok eseményei

A következőkben röviden összefoglalom az 1919. június 18-a és 23-a között eltelt hat nap legfontosabb eseményeit az egyik résztvevő, Gyenizse Antal községi jegyző visszaemlékezése² alapján:

18-án este a másnapra kitűzött sorozás miatt gyűléseztek a férfiak a pataji ún. külső vendéglőben. Az emlékező jegyző szerint a hangulatot az határozta meg, hogy „a 4 és fél éves világháború után mindenki tönkrement családi tűzhelyének és gazdagságának a mikénti helyreállításán gondolkodott és a nehéz megélhetés nyomorúságaival inkább törődött, mintsem hogy a kommunista uralom fönnymaradásáért katonáskodjék”.

---

¹ Mind a korabeli, mind a későbbi dokumentumok következetesen 63 áldozatról beszélnek, de a halotti anyakönyvbe csak 62 haláleset van bejegyezve. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) XXXIII. 1/a. Állami anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye. Dunapataj halotti anyakönyv 86–105., 107–125., 130–131., 133., 137–139., 142–145., 150–153., 156–159., 173–176. és 180. számú bejegyzés

² BKMÖL V. 320/c. Dunapataj nagyközség (1639–1870-ig mezőváros) iratai. A nagyközség polgári kori iratai. Külön kezelt iratok 5. Községtörténeti adatok 1–18.

A gyűlés résztvevői abban állapodtak meg, hogy másnap reggel 6 órakor ugyanitt gyülekeznek, és együtt mennek majd a sorozóbizottság elé. A határozat megszületése után a tömeg oszolni kezdett, de ekkorra odaérkezett a vörösőrség néhány tagja, akik – egyesek szerint – a tömegbe akartak lőni. Lövésre nem került sor, de a felbőszült tömeg a vörösőrökre támadt és elvette tőlük a fegyvereket. A fegyverekkel nem haza, hanem a csendőrségre mentek, és a csendőröket is lefegyverezték.

A sorozóbizottság 19-én reggel megjelent Dunapatajon, de rövid idő múlva elhagyta a községet. Ekkorra már nemcsak az volt ismert, hogy a lakosság szervezkedik a sorozás ellen, hanem annak is híre ment, hogy a piacon kora reggel kis híján agyonverték a direktórium két tagját.

Miközben a lakosok a sorozóbizottságot keresték, egy ordasi kocsi vágatva jött segítséget kérni azért, mert – mint mondták – a Géderlakon levő tüzérség megtámadta Ordas községet. A várakozók közül sokan kocsira ültek, és indultak Ordason keresztül a géderlakai határ felé, ahol már a felfejlődött vöröskatonaság golyói fogadták őket. A harcban két dunapataji és egy ordasi lakos megsebesült, a vöröskatonáknak pedig több sebesültjük mellett egy halottjuk is volt.

Amíg Ordasnál folyt az ütközet, a Dunapatajon maradt tömeg a községházához vonult, elfogta és fogdába zárta a direktórium ott lévő tagjait. A tömeg ezután új elöljárókat követelt, mire megválasztottak egy 7 tagból álló bizottságot, amelynek tagjai – Váradi István, Benke Sándor, Kovács S. József, Koller B. Sándor, Keserű Sándor, Schukkert Lajos és Csaba József – csak ideiglenes jelleggel vállalták a megbízatást. Kevéssel ezután felhívás érkezett a dunaszentbenedeki tüzérparancsnokságtól, hogy a géderlakai harcokban elesett tüzér halottért és a sebesültekért cserébe küldjön a község túszoikat. Ha nem teszi, délután 3 órakor lövetni kezdik a községet.

A tüzérség részéről érkezett küldöttséghez a direktórium még szabadon levő tagjait és az ütközetben megsebesült polgárokat küldték tárgyalni. A tárgyalás során kiderült, hogy a géderlakai ütközet előzménye az volt, hogy néhány ordasi lakos felfegyverkezve, kocsin bevágtatott Géderlakra, és elkezdett lövöldözni a vöröskatonákra. A lövöldözés után a leggyorsabb hajtással Dunapatajra mentek „segítségért”. Mikor a tárgyaló tüzérparancsnok megtudta, hogy a patajiakat félrevezették, sajnálatát fejezte ki, és szabadon bocsájtotta a túszoikat.

Az ordasi ütközet így békés véget ért volna, ha a közben futárokkal segítségül hívott Szakmár szállásbeli lakosság Patajra nem érkezik. A jövevények megtöltötték a községháza előtti teret és utcát. Ásóval, kapával, kaszával, fejszével voltak felfegyverkezve. Követelték, hogy Dunapataj népe is fegyverkezzen, és induljanak a dunaszentbenedeki tüzérség megtámadására és lefegyverzésére.

Két nap múlva, június 21-én meg is indultak a dunaszentbenedeki tüzérség ellen. Gallina Zoltán uradalmi intéző tervezte meg a támadást: megszervezte a böddebakodi cselédséget, hogy míg a dunapatajiak Ordason keresztül támadnak, addig ők először Bödd felől a géderlakai vörösőrség ellen mennek, és az ő lefegyverzésük után indulnak Dunaszentbenedekre. A terv bevált, a támadással tárgyalóasztalhoz ültették a tüzérparancsnokságot.

A támadók a dunapataji és a géderlaki jegyzőt küldték tárgyalni, feladatuk az ágyúk békés átadásának elérése volt. De mire a két jegyző Dunaszentbenedekre ért, a tüzérparancsnokság elmenekült a helyszínről, a vezetők nélkül maradt tüzerlegénység pedig megadta magát. Ezzel a támadók kezére került 2 db 15 cm-es és 2 db 10 cm-es ágyú, valamint 6–6 ló szertárral, teljes felszerelésű kocsikkal. A két nagyobb ágyút Dunapatajra, a 2 kisebbet Kalocsára vitették. Az ágyúk megszerzése után szervezték meg Dunapatajon az ún. ellenforradalmi alakulatot. Ez abból állt, hogy osztagokat alakítottak és vezetőket választottak: vitéz Benke Sándor városparancsnok, Pintér József városparancsnok-helyettes, Horváth Z. József, Városi Gyula, Mráz Lajos, vitéz Taba G. János, Vendég József és Váradi János századparancsnok lett.

22-én, vasárnap reggel telefonüzenet jött arról, hogy két páncélautó érkezett Soltra, ahol az ellenforradalmárok közül sokakat elfogtak, és többeket fölakasztottak. A patajiak, hogy az autók bejutását akadályozzák, a védgáttöltést két helyen mélyen átvágták, valamint kivágták és keresztbe fektették az út menti jegenyefákat a töltés alatti hartai úton. A két zsákmányolt ágyút a község Harta felé eső részére vitték. Próbálövéseket adtak le: egyet a Harta községből a védgátra kifutó páncélautóra, egyet egy másik autóra, amely szintén a védgáton haladt Dunapataj felé. A lövések az autók elé csapódtak, ami visszafordulásra készítette őket. Egy ágyúgolyó a hartai községháza udvarára vágódott be, ahol éppen akasztani készültek. A pataji ellenforradalmi alakulat ezalatt Harta felé vonult. Előrenyomulásuk eredménye az lett, hogy a vörösök elhagyták a községet.

23-án, hétfőn a Hartán lévő patajiak a vörösök túlereje miatt a kora reggeli órákban kénytelenek voltak hátrébb húzódní. Az ágyúkat is vissza kellett vonni a község alá. Déli 12 órakor Szamuely Tibor telefonált, hogy *„amennyiben a község lakossága egy órán belül a fegyvert le nem teszi és magát meg nem adja, felgyújtja a községet, a lakosságot pedig az utolsó csecsszopóig kiirtatja”*. Gyenizse Antal volt a telefonügyeletes, ő továbbította az üzenetet az ellenforradalmi alakulat vezetőségéhez, és kihirdette a polgári iskola helyén lévő üres térségen összegyűlt lakosoknak is. A válasz az volt, hogy a fegyvert ki ne adja senki a kezéből. Szamuelynek egy Hartára belétt ágyúgolyó válaszolt. Röviddel később elkezdődött a küzdelem. A pataji frontvonal 4 órával később teljesen felbomlott. A község utcáit lovasok járták, kiabálva, hogy meneküljön mindenki.

Hogy a 63 halott közül a lelkészlak melletti fákra felakasztottakon kívül hányan lettek még a megtorlás áldozatai, nem lehet pontosan tudni. A halotti anyakönyv bejegyzései alapján az valószínűsíthető, hogy kb. 20–25-en – ennyien haltak meg lakóházakban vagy azok közvetlen közelében –, vagyis kb. ugyanennyien halhattak meg harc közben.

Az ünnepség

Ezekre a napokra emlékezett a község 1939. június 18-án. A szervezőmunkát Csilléry Ferenc vezetőjegyző irányította. Ő maga nem volt részese az eseményeknek, nem is lakott még akkor Dunapatajon, de elfogadta és ápolta az áldozatok kultuszát. Felterjesztéseiben időről időre hivatkozott rájuk, amikor a község számára

valami fontos, de nehéz ügyet igyekezett elintézni. Az ünnepséget az év elején kezdte el szervezni. Az első tervek szerint június 25-én lett volna megtartva, egy rendezvénytársorozat részeként.³

Az időpont végül egy héttel előbbre csúszott. Szerepe lehetett ebben annak, hogy a miniszterelnöki kabinetiroda bekapcsolódott a szervezésbe, mégpedig azzal a szándékkal, hogy az itteni ünnepséget kiemelve a megemlékezések sorából. A képviselőtestületi közgyűlés első, e témával kapcsolatos napirendi pontját június 10-én tárgyalta. Ekkor örömközt fejezték ki a képviselők, hogy „a dunapataji ellenforradalmi vértanúk emlékünnepének méltó módon történő megrendezéséről a M. Kir. Miniszterelnökség V. ügyosztálya intézkedett”. Örömmel vették tudomásul, hogy „a M. Kir. Miniszterelnökség az ünnepi beszéd megtartására dr. Csilléry András volt miniszter, országgyűlési képviselő úr önagyméltóságát kérte fel”. A közgyűlés utasította az előjáróságot a szükséges intézkedések megtételére, köztük arra, hogy „az ünnepi szónokot, a kormány tagjait és egyéb magas méltóságokat a megjelenésre küldöttségileg kérje fel”. A megokolás szerint „az egész ország területén sehol annyi véráldozatot nem követelt a vörös uralom, mint Dunapatajon. Érezzük, hogy ezt a magunk részéről is országos ünnepséggé kell emelnünk, ahol nemcsak dunapatajiai jelennek meg, hanem a környékiek is nagy számban.”⁴

A meghívók június 10-e körül készültek el. 350 darabot rendelt belőlük a község a kalocsai Árpád Nyomdától, valamint 100 darab plakátot, amelynek szövege lényegében azonos a meghívóéval.⁵ A legrangosabb személyeket, köztük Horthy Miklóst, június 12-én hívták meg.⁶ Ez nem egészen egy héttel volt az ünnepség előtt, és nyilvánvalóan az egyik oka annak, hogy a meghívottak közül sokan nem vettek részt a megemlékezésen. Más programjára való hivatkozással mentette ki magát pl. a felvidéki ügyek tárca nélküli minisztere, a megyei tisztifőügyész, az ugyanezen a napon rendezett kecskeméti borkongresszuson résztvevő földművelésügyi miniszter, több államtitkár és a kecskeméti mezőgazdasági kamara igazgatója. A rendezvény napján avatták tiszteletbeli székkapitánnyá Endre László Pest megyei alispánt, aki a kezdeti tervek szerint a rendezvény egyik díszvendége lett volna. Az időbeli egybeesés miatt így nemcsak ő, hanem a megyei tisztikarnak az avatóünnepségen résztvevő tagjai sem mentek Dunapatajra.⁷

Mindezek ellenére jó néhány prominens személyiség megjelent az ünnepségen, köztük gróf Zichy Gyula kalocsai érsek. Az ünnepi beszédet a program szerint Csilléry András, a budapesti ellenforradalom megszervezője tartotta.⁸

Az ünnepség lefolyását pontosan megtervezték, ezt bizonyítják a helyszínről készült rajzok, amelyekben nemcsak a gyülekezőhelyek, autóparkolók és a rendezők tartózkodási helye van feltüntetve, hanem az is, hogy az emlékmű körül hogyan helyez-

³ BKMÖL V. 320/c. Előjárósági iktatott iratok 5991/1939. irattári szám. Egyéb tárgyú iratok; Csilléry Ferencnek írott levél, kelte 1939. május 22.

⁴ Uo. Képviselő-testületi közgyűlési jegyzőkönyv 25/1939. sz. bejegyzés.

⁵ Uo. Előjárósági iktatott iratok 5991/1939. irattári szám. Meghívók – a nyomdának írt dátum nélküli levél és plakát.

⁶ Uo. A kormányzónak címzett meghívó fogalmazványa június 12-ei dátummal.

⁷ Uo. A meghívottak magukat kimentő levelei. Megírásuk dátuma június 13–16.

⁸ Uo. Előjárósági iktatott iratok 5991/1939. irattári szám. Egyéb tárgyú iratok; Rádió-hír az ünnepségről.

kednek el az ünneplők csoportjai. Az emlékoszlop előtt, de attól kissé balra – azért, hogy ne takarja el – állították fel a szónoki emelvényt. Az emlékműtől balra jelölték ki a képviselőtestületi és előljárósági tagok, a díszvendégek, a hadirokkant és front-harcos csoportok és a helybeli egyesületek tagjainak helyét. Jobb oldalon az áldozatok hozzátartozói, az ellenforradalmi megmozdulásokban résztvevők, a környékbeli településekről érkezők és a leventezeneke kapott helyet. Az emlékoszloppal szemközt a katonaság, a leventék és a MOVE-század zárta le a teret.⁹ Az emlékoszlop két szélének meghosszabbításában fiatalok álltak sorfalat, így szabadon maradt az emlékoszlop előtti terület, térben is kiemelve az ünnepség tárgyát.¹⁰

Az ünnepséggel kapcsolatos tudnivalókat a következőképpen rögzítette a vezető-jegyző a környékbeli községek előljáróságaihoz küldött levelében:

„Az ellenforradalmi vértanúk június 18-ai (vasárnap délután 1/2 4 óra) ünnepségére a környékbeli községekből és messzebb vidékről számosan jelentették be megjelenésüket. Az ünnepségünkön megjelenő magas méltóságokra (úm. kormányzó úr őfőméltósága képviselője, miniszterelnök úr képviselője, a kalocsai érsek, Pest vármegye alispánja stb.) tekintettel, a rend fenntartására és az ünnepség zavartalan lefolytatása céljából az alábbi intézkedéseket tettük:

- 1) A rend fenntartásáról a polgári iskola előtti gyülekezőhelyen, valamint a vértanúk emlékoszlopa előtti téren 25 tagú rendezőség gondoskodik megfelelő csendőrkarhatalom támogatása mellett. Ezek adják meg az érkező vendégeknek a felvilágosítást. A rendezők karszalaggal ellátatnak.*
- 2) A gyülekezőhelyhez vezető utak az attól legközelebb eső mellékutcákig lezártnak, a gyülekezőhelyre csak gyalog lehet bemenni.*
- 3) Minden község résztvevő közönsége külön csoportot alkot, a község nevével ellátott tábla alatt vonul fel, azon belül foglalnak helyet a különböző helyi alakulatok esetleg népies viseletben (pl. gyöngyösbokréta stb.). A leventeszakaszok megérkezéskor a dunapataji leventeotthonba vonulnak, és majd a menetben a részükre kijelölt helyet foglalják el. A leventeszakaszok vagy rajok lehetőséghez képest formaruhában jelenjenek meg, mert kormányzó úr őfőméltósága katonai képviselője a leventék felett szemlét tart.*
- 4) A vértanúk emlékoszlopánál levő belső térség kordonnal lesz körülvéve. A kordonon belülré csak belépőjeggyel lehet bejutni, ezért kérjük a község képviseletében megjelenők számának hozzávetőleges közlését, hogy a belépőjegyek megérkezéskor kioszthatók legyenek.*
- 5) Kérjük az ünnepségünkön a pontos megjelenést, hogy a menet a kitűzött időben megindulhasson a vértanúk emlékoszlopához.*
- 6) Úgy az ünnepi menetről, mint a vértanúk emlékoszlopa előtti ünnepségről a miniszterelnökség rendelkezésére filmfelvételek készülnek.”¹¹*

⁹ BKMÖL V. 320/c. Előljárósági iktatott iratok 5991/1939. irattári szám. Az ünnepség lefolyása; Vázlatok a helyszínről.

¹⁰ Ez az eseményen készült fényképeken látható, amelyek Csilléry Ferenc lányának, Katona Dezsőné szül. Csilléry Erzsébetnek a birtokában vannak. Másolataikat a dunapataji múzeum őrzi.

¹¹ BKMÖL V. 320/c. Előljárósági iktatott iratok 5991/1939. irattári szám. Csilléry Ferenc által írt levél-fogalmazvány, június 16-ai dátummal.

A vértanúk oszlopához tartó menet rendje a következő volt:

- 1) Leventeszakasz
- 2) Katonaság
- 3) Levente díszszakasz
- 4) Vidéki leventeszakaszok
- 5) MOVE-lövészek
- 6) Iskolák
- 7) Magyarruhás lányok
- 8) Előkelőségek és vendégek
- 9/a) A vértanúk hozzátartozói
- 9/b) A képviselő-testület és az elöljáróság tagjai
- 9/c) A foktői énekkar
- 10) Forradalmi csoport
- 11) A községek csoportjai
- 12) Hadirokkantak
- 13) Frontharcosok
- 14) Helybeli körök, egyesületek tagjai
- 15) Nagyközönség¹²

Az ünnepség programja a meghívó szerint:

- 1) Hiszekegy. Énekli a foktői énekkar.
- 2) Az ellenforradalom története. Id. Váradi István művéből átdolgozta Sárosy Gergely, elmondja ifj. Váradi István.
- 3) 1919. Alkalmi vers, írta Tűzkő István. Előadja: Matos Erzsébet.
- 4) Ünnepi beszéd. Tartja: Dr. Csilléry András volt miniszter, országgyűlési képviselő.
- 5) Imádkozzunk a hazáért! Énekli a foktői énekkar.
- 6) Koszorúk és csokrok elhelyezése.
- 7) Himnusz. Énekli a közönség.
- 8) Leventék díszelvonulása a vértanúk emlékoszlopa előtt.¹³

Csilléry András ünnepi beszédének szövege nem maradt meg. A közgyűlési jegyzőkönyv mindössze a következő szavakat rögzítette vele kapcsolatban: „*Dr. Csilléry András volt miniszter, országgyűlési képviselő úr őnagyméltósága magasan szárnyaló hazafias ünnepi beszédéért községünk egész közönsége nevében hálás köszönetünket nyilvánítjuk.*”¹⁴

Váradi István öt gépelt oldalnyi terjedelemben foglalta össze a Dunapatajon 1919. június 18–23 között történeteket. Tényszerűen idézte fel az eseményeket édesapjának néhány évvel a történetek után született leírása alapján. Csak arra nem tért ki, hogy a vérengzésbe torkolló eseménysor egy tudatos provokációval kezdődött, azzal, hogy az ordasiak vöröskatonákra lövöldöztek Géderlakon, majd Dunapatajra hajtottak segítségért a „támadó” vörösök ellen. Mire tisztázódott a helyzet, már fel volt lár-

---

¹² BKMÖL V. 320/c. Elöljárósági iktatott iratok 5991/1939. irattári szám. Menet című feljegyzés, dátum nélkül.

¹³ Uo. Meghívók; Plakát.

¹⁴ Uo. Képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyv 77/1939. sz. bejegyzés.

mázva az egész környék, csatába volt szólítva a kapával-kaszával-fejszével felfegyverkezett lakosság. Megállíthatatlanul pörögtek az események, amelyek vége 63 halott lett, valamint az, hogy a Stromfeld-féle hadseregbe bevonulni semmi áron nem akarók közül száznál többen mentek önként Horthy hadseregébe.¹⁵

Ifj. Váradi István ünnepi beszédét magától értetődően uralta az antikommunizmus eszméje. Előadásában a 63 áldozattal járó összecsapás szabadságharcra nemesedett:

„Az 1919. évi március 21-től augusztus 1-jéig tartó kommunista uralom szörnyűségei ellen az ország hazafias érzésű lakosai egymás után fogtak fegyvert. [...] Azonban hiányozván a központi szervező erő és az összetartás, ami egy fölkelés sikerének első és legfontosabb kelléke, a hazafias megmozdulásokat egymás után fojtják vérbe Szamuely Tibor állig felfegyverzett gyilkos terrorlegényei [...].

Erre a sorsra jutott a legnagyobb szabású felkelések egyike, a dunapataj-orodas-kalocsa-hartai ellenforradalom néven nevezett hazafias megmozdulás, valójában szabadságharc. Mert minek is nevezzük másképpen azt, ha a szabadsághoz szokott magyar ember le akarja magáról rázni azt a gyilkos kormányzatot, amely beletaposott az emberek legszentebb jogaiba, egyéni, családi életébe, amely eltiltotta a vallást, megtagadta az istent, a hazát, a nemzeti zászlót, az egységes független Magyarországot s a társadalom eddigi alapját, a magántulajdont – szóval mindent, ami eddig szent és sérthetetlen volt e hazában minden jóérezsű magyar előtt.”¹⁶

* * *

Az utókorban azért felvetődhet a kérdés, hogy ünnepelni való hősök-e azok, akik két zsákmányolt ágyúval, a vörösöröktől és a csendöröktől elvett néhány fegyverrel, döntően kaszát-kapát-fejszét fogva húzzák magukra, mégpedig többszöri kudarcba fült kísérlet után a hozzájuk képest mindenképpen jól felszerelt erőket? Ifj. Váradi István erről ezt mondja a beszéde vége felé: *„Ágyúk ontják a tüzet az előnyomuló vörösökre, de hiába: ezek gépfegyverekkel lőnek a mieink felszeretlen, puskátlan soraira. Látni, hogy a vörösök keleti és déli irányba húzódva bekerítik a községet. A harc a község szélein folyik. Segítség nemigen jön. Muníció nincs, csak bátorság és elszántság. Bencze Gábor földbirtokos és Gallina intéző kocsin járnak be a déli községeket, hogy segítséget hozzanak. Késő, késő, mert az ágyúk már el vannak némtva. Nincs lövedék!”¹⁷*

A felkelés résztvevői tudták vajon, hogy az adott körülmények között reménytelen felvenni a harcot? Vagy azt gondolták, hogy ezúttal is meg tudják oldani a helyzetet tárgyalásos úton, mint az elmúlt napokban? Arra gondoltak, hogy a vörös tüzéség fenyegette már szétlövással a községet, mégsem lett belőle semmi? Vagy abban nem hittek, hogy ha leteszik a fegyvert, akkor Szamuely eltekint az előzményektől? Tudták vajon, hogy mit vállalnak? Az ünnepi beszéd szerint *„piros vérük az ezer esztendő szent haza védelmében folyt el, bátran állták az egyenlőtlen harcot, hősként haltak meg, mint apáik. Méltók arra, hogy nevük e márványlapon*

¹⁵ BKMÖL V. 320/c. Előjárósági iktatott iratok 5991/1939. irattári szám. Egyéb tárgyú iratok, valamint Gyenizse Antal visszaemlékezése.

¹⁶ Uo. Az ünnepség lefolyása; Ifj. Váradi István ünnepi beszéde.

¹⁷ Uo.

arany betűkkel ragyogjon időtlen időkig. [...] Példát adtak ők, e drága vértanúk, és azok is, akik együtt harcoltak velük és életben maradtak, hogy a hazát ne csak akkor szeressük, ha jó sora van, hanem a veszélyben is, sőt, még jobban akkor, ha bajban van. Mert csak így állhat fent a magyar haza, így leszünk méltók őseinkhez, akik ezer éven át életükkel és vérével tartották meg a szent örökséget, s hagyták ránk azzal, hogy ne sajnáljuk az életünket, mint ahogy e vértanúk sem sajnálták, odaadták a haza szent oltárára!”¹⁸

A magyar néplélek nehezen megfejthető, vagy talán megfejthetetlen talánya, hogy miért hajlamos a biztos rosszat választani a bizonytalan kevésbé rossz helyett – esetünkben a Stromfeld Aurél által vezetett hadseregbe való esetleges besorozás helyett az azonnali csatát? Egy csomó kérdés felmerül az események kapcsán: Mi írja felül a racionális érveket? Vagy nehéz pillanatokban nincsenek racionális érvek, csak érzelmek vannak? Miért voltak biztosak abban, hogy nem a hazát védenék akkor, amikor ellenséges hadseregek állnak a demarkációs vonalakon, és nem titkoltan szeretnének beljebb jönni? Miért volt egyértelmű számukra, hogy a kommunista uralom fennmaradásáért katonáskodnának, ha besoroznák őket a hadseregbe? A „védjük meg a hazát” jelszó érvényét veszti-e azzal, hogy Kun Béla adja ki? Mitől függ a jelszó érvényessége, attól, hogy ki adja ki, vagy attól, hogy milyen helyzetben? Ezek olyan kérdések, amelyekkel valamilyen szinten minden generáció szembetalálkozik, és egyáltalán nem mindegy, milyen választ ad rá.

¹⁸ BKMÖL V. 320/c. Előljárási iktatott iratok 5991/1939. irattári szám. Az ünnepség lefolyása; Ifj. Váradi István ünnepi beszéde.

ÖREGDIÁK-TALÁLKOZÓ ÉS MÓRA-EMLÉKTÁBLA-AVATÁS KISKUNFÉLEGYHÁZÁN 1935-BEN

A Félegyházi Vén Diákok Társasága és Lászlóffy Mihály

Móra Ferenc író, újságíró és múzeumigazgató 1879-ben született Kiskunfélegyházán, elemi és középiskolai tanulmányait is itt végezte, az érettségi vizsgát 1897-ben tette le a városi főgimnáziumban.¹

Kiskunfélegyháza ekkoriban „iskolavárosnak” számított az Alföldön, hiszen tanítóképzője és főgimnáziuma is volt. Sok délvidéki sváb család adta tanulni gyermekét Félegyházára [Kiskunfélegyházára] ottani családokhoz „kosztban élésre”, vagy „cserébe”. Ebben az időben az iskola tanulói létszámának kb. 1/3-a más megyéből származott.² A városi tanács külön rendeletet hozott, hogy a helybeli diákok kötelesek az iskolai beiratkozási időszak első két napján jelentkezni, mert az utána nagy számban jelentkező idegenek kiszoríthatják a helybeli származású növendékeket a saját iskolájukból.³

Az idegenből Félegyházára került és ott végzett diákok később is tartották egymással a kapcsolatot, s közülük azok, akik Pestre költöztek, az 1920-as években megalakítottak egy baráti kört „Félegyházi Vén Diákok Társasága” néven. A társaság jellemzően nem a félegyházi születésű öregdiákokat egyesítette, hanem a „gyüttmenteket”, bennszülött félegyházi nemigen volt a soraikban. Ez a baráti kör az 1920-as évek közepétől rendszeresen (minden hónap első szombatján) ülésezett a budapesti Rákóczi úton lévő Balaton Kávézóban⁴, és e baráti összejövetelekről naplót is vezettek.⁵ A Vén Diákok Társasága nem csupán azt tartotta nyilván, hogy melyik volt osztálytársukkal mi történt, hanem öregdiák-találkozókat is szerveztek. Ezek közül igen nagyszabású volt az 1925-ös és az 1930-as, amikor is a gimnáziumban első ízben érettségít tett osztály (vagyis akik 1895-ben maturáltak) és a tőlük 5 éves távolságokban végzett többi évfolyam közösen tartott érettségi találkozót a kiskunfélegyházi gimnáziumban, ahol felavatták Holló László egykori igazgató arcképét (1925), illetve egy emléktáblát a hazáért hősi halált halt intézeti növendékek

---

¹ ÉRTESÍTŐ, 1896/97. 72. o.

² Az Értesítők statisztikai táblázatai alapján.

³ ÉRTESÍTŐ, 1891/92. 38. o.

⁴ Kiskunfélegyházi Móra Ferenc Gimnázium Irattára (a továbbiakban: KMFGI). Az 1935-ös öregdiák-találkozóra vonatkozó iratok. Lászlóffy Mihály levelezése (1–542.) (a továbbiakban: Lászlóffy Mihály levelei). 9. levél, dr. Kovács Imre Lajos premontrei perjelnek, (1934. április 27.).

⁵ A naplók közül egy fennmaradt Lászlóffy Mihály hagyatékában. Másolatban lásd KMFGI Az 1935-ös öregdiák-találkozóra vonatkozó iratok. Lászlóffy Mihály emlékeiből összeállított DVD. (a továbbiakban: Lászlóffy Mihály emlékei).

névsorával (1930).⁶ Szintén ez az öregdiák-társaság tartotta azt is számon, hogy egykori főlegyházi hitoktatójuk, Trungel János⁷ – aki azóta Főlegyházáról elkerült a Pest megyei Kókára és ott esperes-plébános lett – 1928-ban ünnepelte aranymiséjét. Erre az alkalomra egy gyönyörű, iparművészeti értékű, bőrkötéses albumot készítettek számára az egykori főlegyházi tanítványok, amelybe elsősorban Trungel életének fontosabb eseményeit, emlékeit megörökítő fényképek kerültek (szüleinek és a szülőházának képe, képek a templomokról, ahol káplánként működött, képek egy-kori tanárkollégáiról, egykori tanítványairól, képek az aranymiséről), de pótlásként⁸ vannak benne képek Trungel 1938-as gyémántmiséjéről, sőt a Trungel halálhírét (1943. augusztus 27.) tudtul adó gyászjelentés is helyet kapott itt. Ami igazán maradandóvá teszi ezt az emlékkönyvet, az az, hogy Trungel egykori főlegyházi tanítványa, Móra Ferenc – aki már országos hírnévű íróvá és publicistává vált ekkorra – régi tanára tiszteletére a Magyar Hírlap 1928. július 1-jei számában megjelentetett egy tárcát *Confiteor* címmel⁹, amelyben megható módon elevenítette fel Trungelhez fűződő gyermekkori emlékeit, s ez a mű az író saját kézírásával¹⁰ belekerült a Trungelnek szánt emlékkönyvbe. (A *Confiteor* után, Trungel aranymiséjének napjára írt Móra még egy cikket a Magyar Hírlapba *Tisztelendő úr* címmel.¹¹) Móra személyesen nem tudott részt venni régi tanára aranymiséjén, de (valószínűleg) 1929-ben néhány öregdiákkal együtt felkeresték Trungelt Kókán.¹² Móra egyébként nem vett részt az öregdiákok programjain, sőt volt osztálytársaival sem tartott fenn szoros kapcsolatot. Annak idején az osztálytársakkal kötött egyezséglevélben, amelyben kikötötték, hogy érettségijük után 10 évvel újra találkozni, Mórát nevezték meg elnöknek, vagyis neki kellett volna összehívnia az érettségi találkozókat, de ezt soha sem tette meg.¹³

⁶ KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 1. levél, Sallay Jánoshoz (1934. március 24.). Holló László arcképe ma is látható a kiskunfőlegyházi Móra Ferenc Gimnázium tanári szobájának folyosóján. A hősi halált halt diákok emléktáblája az idők során lekerült a gimnázium külső faláról és elveszett. 1989-ben újra elkészítették és a gimnázium előcsarnokának falán helyezték el. A tábla felavatására 1989. szeptember 2-án került sor. URBÁN Miklósné, 2005., 104-105. o.

⁷ Trungel János (1855–1943) főlegyházi származású lelkész, 6 évi káplánkodás után 1883 és 1895 között a főlegyházi tanítóképző és a gimnázium hittanára volt. 1895-ben Tápiságra került. Ottani plébánoskodása idején 1899-ben a függetlenségek öt jelölték Kiskunfőlegyházán a megüresedett Ótemplomi plébániára, de a papválasztáson alulmaradt a néppárti jelölttel, Kolossváry Mihállyal szemben. Iványosi-Szabó Tibor (szerk.), 1985., 556. o.

⁸ A pótlásokat valószínűleg Lászlóffy Mihály készítette, s ő juttathatta el az emlékkönyvet Trungel halála után a főlegyházi gimnáziumnak.

⁹ PÉTER László, 1981. 29. o. A *confiteor* annyit tesz: 'gyógnom'. Így kezdődik a katolikusoknál a gyónási formula.

¹⁰ Lászlóffy utólag (valószínűleg a pótlások elkészítéskor) írt egy kis magyarázatot a kézirat *Confiteor* elé: „Az itt látható kézirat volt annak idején a nyomdában, erről készült a Magyar Hírlapban megjelent cikknek a szedése [...]. Mint külön érdekességet kell kiemelni és külön kell felhívni a nézőnek a figyelmét arra, hogy az egész cikket át egyetlenny, még csak betűjavítás sincsen, ami ugyancsak azt bizonyítja, hogy Móra Ferenc milyen nagyszerű művész volt.” KMFGI A vendiákok emlékkönyve Trungel János aranymiséje tiszteletére. 1928. (A továbbiakban: Trungel-emlékkönyv.)

¹¹ PÉTER László, 1981. 29. o. A két írást lásd: Móra Ferenc: Daru utcától a Móra Ferenc utcáig. Budapest, 2004. 58–68., 69–73.

¹² Uo. 33. o., KMFGI Trungel-emlékkönyv, a pótlások között van egy fénykép, amelyen többek között együtt látható Móra, Trungel és Lászlóffy.

¹³ KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 8. levél, Dr. Kovács Imre Lajos premontrei perjelától (1934. április 26.).

Móra halálát követően, 1934 tavaszán fogalmazódott meg a vendiákok társaságában az a gondolat, hogy egy tömeges diáktalálkozót kellene szervezni Félegyházán, ahol méltóképpen lehetne tisztelni az irodalmi és régészeti munkáiról híressé vált egykori diáktárs emléke előtt, egy emléktábla-avatással. Az ünnepséget 1935-ben tervezték megtartani, három cél szem előtt tartásával:

- Mórának, aki az egykori diáktársak közül egyedül tett szert országos hírnévre, méltó emléket akartak állítani egykori diáktársai a hajdani közös alma mater falán.
- 1935-ben múlt 40 éve, hogy első ízben tettek érettségi vizsgát az algimnáziumból főgimnáziummá fejlődött félegyházi intézményben, tehát maga a főgimnázium is ekkor volt 40 éves.
- Az emléktábla avatása miatt Móra volt osztálytársait is meg kellett hívni az ünnepélyre, annál is inkább, mert nekik a 38 év alatt még nem volt érettségi találkozájuk. Sőt, a Mórára való emlékezés kapcsán mindazon évfolyamokat is értesíteni kellett, akik annak idején Mórával egyidejűleg taposták az intézet küszöbét (vagyis 1895 és 1904 között szereztek érettségit), akkor is, ha ezen évfolyamoknak nem volt esedékes az 5 évente tartandó érettségi találkozója. Ehhez a 10 évfolyamhoz jött még az az 5 osztály, akik egymástól 5 év különbséggel végeztek az intézményben, de már két alkalommal (1925-ben és 1930-ban) is együtt tartották meg érettségi találkozájukat. Összesen tehát 15 évfolyam volt diákjait próbálták meg összehívni.

E nagyszabású ünnepség megszervezésének oroslánrészét egyedül a Félegyházi Vén Diákok Társaságának egyik alapító tagja, Lászlóffy Mihály vállalta magára, aki annak idején – Torontál megyei sváb családból származó cserediákként – két évfolyammal Móra Ferenc előtt érettségizett. Abban az időben még Eisler Mihály volt a neve, később magyarosított – édesanyja nevét felvéve – Lászlóffyra. Jogi pályára lépett, Erdély különböző városaiban volt bíró, majd Trianon után áttelepült Magyarországra és Kiskunfélegyházán is működött a járásbírósnál menekült bíróként. Később Pestre költözött, ahol ítélőtáblai tanácselnök lett.¹⁴

Az ünnepély előkészítésének nehézségei

A két előző közös érettségi találkozó (1925, 1930) megszervezése is Lászlóffy nevéhez fűződik¹⁵, tehát már kellő tapasztalatok birtokában fogott az 1935-ös összejövétel előkészítéséhez. Minden érintett évfolyamból megkeresett egy személyt (voltak „kipróbált” emberei azokból az évfolyamokból, akikkel 1925-ben és 1930-ban már tartottak közös találkozókat, de voltak, akiket ismeretlenül, esetleg a félegyházi gimnázium igazgatójának ajánlására keresett meg levélben), akiket megbízott az egykori osztálytársak hollétének kiderítésével, a fontosabb személyes információk begyűjtésével (esetleges névváltoztatás, végzettség, foglalkozás, élőknl lakcím, elhunytaknál a halálozás dátuma, eltemetés helye). Szintén az ő feladatuk volt az egykori tanárok névsorának összeállítása is. Ezekre az adatokra több okból is szükség

¹⁴ KMFGI Lászlóffy Mihály emlékei.

¹⁵ KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 7. levél, Feuer Jánoshoz, a Félegyházi Közlöny szerkesztőjéhez (1934. április 18.)

volt, egyrészt, hogy tudják értesíteni az érintetteket a tömeges osztálytalálkozó idejéről, programjáról, másrészt a tervezett emléktábla költségeit fedezendő, adakozási kérelemmel kereshessék fel őket, valamint az ünnepélyt megőrkítő, nyomtatásban megjelenő Vén Diákok Értesítője¹⁶ számára az egykori iskolatársak és hajdani tanárok sorsáról, illetve életútjáról minél teljesebb körű felvilágosítást adhassanak.

Lászlóffy minden évfolyam felelősének egységes irányelveket adott meg az információk begyűjtését és rendszerezését illetően, ezeket összefoglalva írásbeli útmutatót is készített¹⁷. Sok egykori diáktársról eleinte semmilyen információ nem állt rendelkezésre, egyrészt sokan nem helybeliek voltak (annak idején cserediákként tanultak itt), így az érettségi után minden kapcsolatuk megszűnt a várossal, másrészt Trianon után sokan kerültek az országhatár túloldalára.

Az ünnepség megszervezése kapcsán súlyos problémát jelentett az évfolyam-felelősök nemtörődőmsége. Bár Lászlóffy időben elkezdte előkészíteni a találkozót (Móra halála után egy hónappal, majdnem másfél évvel a valódi ünnepség előtt), és rengeteget levelezett e témában, lelkesedése és agilitása nem minden esetben volt ragadós. A megbízott évfolyamfelelősök többségére a nemtörődőmség, a pontatlan-ság és a hanyagság volt a jellemző az egykori osztálytársak felkutatását illetően. Lászlóffynak mindenkit egyenként kellett „megdolgoznia” és lelkesítenie. Sokakat többször kellett megsürgetni és újbóli levelekben felszólítani, hogy a vállalt kötelezettséget pontosan teljesítsék. Az is előfordult, hogy egy adott évfolyam felkért felelőse (az illető a város polgármester-helyettese, dr. Ring József volt, aki 1904-ben érettségizett) Lászlóffy három sürgető levelét is válasz nélkül hagyta, ezért ő kénytelen volt a szervezésre más segítőt keresni.¹⁸ Lászlóffy így próbálta motiválni a kevésbé buzgó segítőtársait: *„Ezt a munkát törhetetlen hittel, bizakodó reménységgel és olyan szeretettel kell végezni, hogy örömet találjon az ember már egyedül annak a gondolatnak a szolgálatában, hogy egy nyomavesztett vén fiúnak feltalálása annak lehetőséget ad, hogy ő is vigadhasson velünk és örülhessen a saját ifjúsága emlékeinek. [...] Bizakodással, reménységgel, erős és törhetetlen bízó hittel és sok-sok szeretettel fogjál a munkához, de haladéktalanul, én nem hiszem, hogy annyira sivár volna már a lelked, hogy ne találnád gyönyörűségedet abban, ha egy elvesztett osztálytársadat, ifjúságodnak egy-egy elszakadt részét ismét felleled.”*¹⁹ Más helyen így ír: *„lelki gyönyörűséget érezhet mindaz, aki csak egy kis szemernyi adattal járul hozzá ahhoz, hogy egy-egy elvesztett fiút sikerül felfedezni és a lehetőséget neki megadni, hogy ő is velünk örvendezhessen, ha annak szükségét érzi.”*²⁰

Lászlóffy sokszor egyszerűbbnek látta, ha saját maga nyomoz más évfolyamok eltűntnek hitt diákjai után is, minthogy újabb sürgető levelet írjon az adott évfolyam felelősének, így egyedül ő több mint 60 volt félégyházi diák hollétét derítette ki.²¹ Lászlóffy bizonyos fokig idealista volt, több levelében leszögezte, hogy őt nem hajtja a feltűnési viszketegség, nem a maga hasznára kínlódik, nem akar ő a nyilvánosság előtt beszélni, csak örömet akar okozni a volt diáktársaknak egy közös találkozó lehetőségének megteremtésével.

¹⁶ Megjelent 500 példányban a félégyházi Vesszősi Nyomdában.

¹⁷ KMFGEI Lászlóffy Mihály levelei. 40. levél, Az osztálytársak összehívásánál követendő elvek.

¹⁸ Uo. Levelek dr. Ring József helyettes polgármesterhez: 42. levél (1934. május 23.); 60. levél (1934. június 6.); 62. levél (1934. június 15.); 139. levél dr. Berta (Blau) Jenő ügyvédhez (1935. január 10.).

¹⁹ Uo. 85. levél, dr. Tóth Endre félégyházi ügyvédhez (1934. július 24.).

²⁰ Uo. 167. levél, Bálint József századoshoz (1935. január 25.).

²¹ Uo. 463. levél, dr. Kiss Istvánhoz (1935. június 8.).

A szervezés közben Lászlóffynak az évfolyamfelelősök hanyagsága mellett még egy jelentős problémával kellett szembesülnie, ez pedig a félegyháziaknak a tervezett ünnepséggel szembeni ellenkezése volt.

Félegyházán Móra – még életében – nem volt annyira elfogadott és elismert, mint amennyire megérdemelte volna, halála után is sokan elítélően szóltak róla. Ennek oka leginkább politikai kérdésekre vezethető vissza. Sokan nem tudták Mórának megbocsátani balos érzelmeit, azt, hogy írásai balos lapokban jelentek meg, és hogy az 1919-es eseményekben „elgaloppírozta magát”, vagyis nem határolódott el a proletárdiktatúrától.²² Egyik levelében így ír Lászlóffy: „*Tudom, hogy Móra Ferenc nevével kapcsolatban Félegyházán a Quelfek és Ghibellinek*²³ *harca indul meg. Tudom, hogy Móra Ferencet az uralmon lévő párt nem becsülte, mert szerinte a zsidósággal volt túlságosan jó összefüggésben, mindazonáltal azt a félegyházi közvélemény sem tudja már megakadályozni, hogy Móra Ferenc bevonult a magyar irodalomtörténetbe, mert ezt a körülményt nem lehet a politika fegyvereivel elintézni.*”²⁴

Az öregdiákok a félegyházi sajtón keresztül próbálták minél szélesebb körben ismertté tenni az ünnepségre vonatkozó elképzeléseiket, így adva módot arra, hogy „*mindenki beleadhassa tehetsége szerint a maga gondolatát*”.²⁵ De a Félegyházi Közlöny szerkesztője olyan modorban közölte újságjában a kezdeményezést, mintha az öregdiákok a félegyháziakat megelőzve, őket az ünneplésből kizárva szándékoznának Mórának emléket állítani. Lászlóffy keserűen jegyzi meg: „*Íme a félegyházi kun erkölcs: nem összefogni valamelyes nemes cél érdekében, hanem mikor valakinek nemes ötlete támad, akkor a legdurvább módon legázolni, csakhogy ne más, hanem a saját eszmém diadalmaskodjék.*”²⁶ Kárhoztatja az ún. félegyházi tempót: „*legázolni, megrontani azt, amit más akar és pedig azért mert ő akarja és mert nincsen velem egy párton.*”²⁷

Lászlóffy elsősorban Félegyháza akkori polgármesterét, dr. Tóth Józsefet²⁸ próbálta megnyerni az ügynek. Tóth József már régebben is kapcsolatban állt Lászlóffyval, hiszen a korábban (1925, 1930) megrendezett közös érettségi találkozón az ő osztályuk is érintett volt, 1935-ben volt aktuális a 15 éves találkozójuk. Egyik levelében így érvel Lászlóffy: „*Én tudom, hogy neked, mint egyben pártem-*

²² Móra egykori osztálytársa, dr. Sallay János félegyházi ügyvéd, akit Lászlóffy kért fel a Móra-emléktábla leleplezésénél tartandó beszédre, így utasította azt el: „*Boldogult Ferkó barátom s az én politikai felfogásomban oly ellentét állott, ami miatt szegény Ferkó tőlem teljesen elhídegyült [...], bár személyileg nagyra becsültem és szerettem, ebben nem tudtam neki igazat adni, de most sem volnék erre hajlandó és így önmagammal jönnék ellentétbe, ha az emlékbeszéd megtartására vállalkoznék.*” KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 2. levél, Dr. Sallay János válasza (1934. március 27.).

²³ Quelfek (helyesen: guelfek): a pápaságot támogató, főleg kereskedőkből és iparosokból álló politikai párt Itáliában a 12–14. században. Az investitúra-harcban szemben álltak a nagy olasz arisztokráta családokat tömörítő és a német-római császárt támogató párttal, a ghibellinikkel.

²⁴ KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 23. levél, Boleszny Antalhoz, a félegyházi gimnázium igazgatójához (1934. május 11.).

²⁵ Uo. 7. levél, Feuer Jánoshoz, a Félegyházi Közlöny szerkesztőjéhez (1934. április 18.).

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 23. levél, Boleszny Antalhoz, a félegyházi gimnázium igazgatójához (1934. május 11.).

²⁸ Dr. Tóth József polgármester, a két világháború között a helyi politikai élet ismert szereplője, az 1920-as években a Félegyházi Közlöny, majd a Félegyházi Hírlap szerkesztője. 1929–1936 között Félegyháza polgármestere, majd a város országgyűlési képviselője. Iványosi-Szabó Tibor (szerk.), 1985., 556. o., 559. o.

bernek nehéz a feladatod Félegyházán a Móra Ferkó nevével kapcsolatban bármit is tenned, de édes Öcsém, azt kell mégis megállapítanom, ha a város részéről Móra Ferkó emlékének megörökítése körül bármi ellenszenv is támadna, vagy ha bárki is elgáncsolni akarná az ügyet, akkor országos botrány alakulna ki.”²⁹ Példaként idézi a Móra félegyházi díszpolgársága körüli bonyodalmakat is. Tény, hogy Mórát a város már 1927-ben díszpolgárrá választotta, a díszdiploma átadására azonban – párt-politikai ellentétek miatt – csak másfél év múlva, 1929-ben került sor hosszas huzavona után, ahogy Lászlóffy írta: „pedig Móra Ferkó legalább is volt olyan jó magyar, mint a díszpolgárságát megfellebbező félegyházi postatiszt.”³⁰ A polgármestert pedig a politikai szempontokon való felülemelkedésre kérte: „Nem szabad mindentől politikát csinálni. Félegyházán azonban ezt teszik és amikor valaki elgondol valamit és a köz érdekében valami szépet akar csinálni, akkor jön a másik és belerúg, tekintet nélkül arra, hogy ki legyen az. [...] Ne politizáljatok, hanem fogjatok össze ez egyszer és igazán szívből fogjatok össze, hogy Móra Ferkó emlékét akként lehessen megünnepelni, mire Félegyházán még nem volt példa, erre a mi találkozásunk lesz a legalkalmasabb.”³¹

Lászlóffy hangsúlyozta, hogy a várossal közösen lenne célszerű az ünnepséget lebonyolítani, de az öregdiákok vagy így, vagy úgy, de mindenképpen emléket akarnak állítani egykori diáktársuknak, Mórának. „Mi nem akartunk kizárólagosságot, sem dicsőséget, mi megelégszünk azzal a szereppel is, ha együttesen, vagy akár mint statiszták veszünk részt az ünnepségen, de azt még a félegyháziaknak is be kell látniok, hogy legalább 100 [...], az ország minden részéből, sőt a messze külföldről is összeseregglő sok vén diák jelenléte mégis csak jobban emeli az ünnepséget, mintha ők egyedül ünneplik azt a Mórát, akit csak távolról ismertek, az írásaiból.”³²

Lászlóffy elhárította a saját szerepének előtérbe helyezését is: „Nekem nincsen szükségem sem dicsőségre, sem szereplési viszketegség nem bánt, de én a lelkemből érzem azt a kötelességet, amit Móra Ferkóval tartott gyermekkori barátság és az életünk alkonyán megújított barátság nekem előír.”³³

Lászlóffy nem győzte eléggé hangsúlyozni a tervezett ünnepség politikai semlegességét: „hiszem, hogy a helyi politika alacsony színvonaláról fel tudsz emelkedni arra a belátásra, hogy Móra ma már az egész ország által elismert és tisztelt személy volt, akit a helyi alacsonyosság oda nem ránthat le [...]. Nem a politika, hanem a volt iskolatársak akarják megünnepelni azt a diáktestvért, aki egyedül lett közülök országos, sőt világhírűvé [...]”³⁴ Bár többen is tiltakoztak Lászlóffy azon kijelentése ellen, miszerint a város vezetői részéről érezhető a Móra iránti ellenszenv³⁵, mindenesetre egyértelművé vált a város elhatárolódása a tervezett ünnepségtől, amikor kiderült, hogy Félegyháza nem hajlandó anyagilag támogatni az emléktábla

²⁹ KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 19. levél, dr. Tóth József polgármesterhez (1934. május 7.).

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo. 9. levél, dr. Kovács Imre Lajos premontrei perjelnek, (1934. április 27.).

³³ Uo. 19. levél, dr. Tóth József polgármesterhez (1934. május 7.).

³⁴ Uo. 28. levél, dr. Kárpáti Károly félegyházi ügyvédhez (1934. május 12.).

³⁵ Uo. 35. levél, dr. Tóth Józseftől, Kiskunfélegyháza polgármesterétől (1934. május 16.); 36. levél, dr. Kárpáti Károly félegyházi ügyvédtől (1934. május 16.).

elkészültét, holott a két korábbi öregdiák-találkozón leleplezett két emlékmű (Holló László igazgató arcképe és a hősi halott diáktársak emléktáblája) költségeit a város szó nélkül fedezte, pedig akkor sem volt jobb anyagi viszonyok között.³⁶

Lászlóffy nemcsak politikai okokkal magyarázta a város távolságtartó magatartását, hanem egy sajátos félegyházi életszemléletnek tudta be azt, az ittenieket „hideghónaljúaknak”, azaz közönyösnek, nem lelkesedőknek, maguknak valóknak tartotta.³⁷ Így írt egy helybéli volt diáktársához: „Kérem a te közreműködésedet és hathatós segítségedet, [...] de mert te is félegyházi vagy, s így hideghónaljú, hát egy kicsit meg kell piszkálni téged is.”³⁸ A félegyházi rendőrkapitányhoz, aki az idegenforgalmi bizottság tagjaként a korábbi Kiskun Nap sikeres lebonyolításáért és megszervezéséért is felelős volt, ilyen levelet intézett: „Engedje meg, hogy kifejezést adjak annak az érzésemnek, hogy amikor a sok sivár, bosszankodást kiváltó nemtörődömséget kellett tapasztalnom a bennszülött jubilánsok részéről, akik nemhogy lelkesednének az egész eszméért, hanem éppen csak tűrik a dolgot és nekem többszörös munkát okoznak azzal, hogy 2-3 ízben is kell megsürgtetnem őket, hogy a kért adatokat megkapjam, akkor kétszeresen jól esik Nagyságodnak szíves közreműködése, hiszen az egész őszi munkájában van tűz, van lendület, van lelkesedés és ezt másként nem tudom magamnak megmagyarázni, mint azzal, hiszen Nagyságod nem bennszülött, ezért tud minden szépért lángolni is. Higgye meg kérem, ha én is félegyházi volnék és ha mégis csak egy csöpp lelkesedés szorult volna belém, akkor már régen abbahagytam volna az egésznek megrendezését, mert igazán elkeserítő dolog az, hogy ezek az emberek az általuk elvállalt munkának a felét sem végzik el és azt is csak úgy, ha legalább jó néhányszor megsürgeti őket az ember.”³⁹

Pénzügyek és az emléktábla

Az egykori osztálytársak tartózkodási helyének meghatározásán túl a szervezőmunka másik jelentős feladata volt a félegyházi gimnázium épületében állítandó emléktábla megrendelése, illetve az ahhoz szükséges pénz összegyűjtése.

Mivel a város elzárkózott a Móra-emléktábla költségeinek vállalásától, így a táblára valót a vén diákok serege adta össze. Belügyminisztériumi engedélyt kaptak a diáktársak közötti gyűjtés rendezésére,⁴⁰ ennek értelmében Lászlóffy körlevelet intézett a volt félegyházi diákokhoz, hogy a nemes ügy érdekében adakozásra szólítsa fel őket.⁴¹

³⁶ KMFGE Lászlóffy Mihály levelei. 20. levél, Boleszny Antaltól, a félegyházi gimnázium igazgatójától (1934. május 8.); 23. levél, Boleszny Antalhoz (1934. május 11.).

³⁷ Az eredeti mondás így szól: „hideghónaljú jászok”. Félegyháza második betelepítésekor, 1743-ban a lakosok többsége a Jászságból érkezett, ezért alkalmazták itt is a szőlásmondást. Bánkiné dr. Molnár Erzsébet levéltáros-történész, a Múzeumi Tudományos Tanács elnöke szíves közlése.

³⁸ KMFGE Lászlóffy Mihály levelei. 1. levél, dr. Sallay János félegyházi ügyvédhez (1934. március 24.).

³⁹ Uo. 141. levél, Radnai Márton félegyházi rendőrkapitányhoz (1935. január 11.).

⁴⁰ Uo. 231. levél, 172.719/1935 VIII/b. Belügyminisztériumi engedély (1935. január 31.).

⁴¹ Uo. 250. levél, Körlevél a diáktestvérekhez (dátum nélkül).

A 15 évfolyamon annak idején összesen 324 fő érettségizett, közülük 86-an elhunytak, 3 fő hollétét nem sikerült kideríteni, így az életben lévő 235 egykori diák-társat kérték fel adakozásra. A gyűjtés során összesen 642 pengő folyt be. Lászlóffy Mihály kimutatásai alapján⁴² az derül ki, hogy joggal tartotta a helybélieket közönyösnek az ügyvel kapcsolatban, hiszen összesen 104-en adakoztak a táblára, ezek közül csupán 14-en voltak Kiskunfélegyházán élők (az adakozók 13%-a), és ők a befolyt összegnek mindössze csak a 8%-át adták, azaz 51 pengőt.

Az emlékmű elkészítésével Keviczky Hugó szobrászművészt bízták meg. Úgy egyeztek meg a művésszel, hogy az emlékművet 870 pengőért készíti el. Ebből 470 pengőt készpénzben kapott, 400 pengővel tartozott a művész dr. Szegő Ferenc Budapesten élő ügyvédnek, aki Móra Ferenc osztálytársa volt annak idején Félegyházán. Ezt az ügyvédi költségtartozást engedte el Szegő Keviczkynek a szent cél érdekében, meg azért, mert behajtani úgysem tudta volna.⁴³

Az emléktábla alapja (94 cm x 94 cm) piszkei vörös márványból, míg a tábla középső részén lévő allegorikus kép bronzból készült (60 cm x 40 cm). Ezen a képen látható Móra portréja, háttérben az alföldi táj, a félegyházi szélmalommal és az öregtemplommal, előtérben pedig egy marék búzagalász, tintásüveg, író toll és könyv. A márványkeret felső részén ez olvasható: „CONFITEOR...” (utalás Mórának az azonos című írására), alulra pedig a következő felirat került: „Móra Ferenc emlékének állították diáktestvérei 1935”.⁴⁴ Móra portréját a művész fénykép után készítette el. A mintául szolgáló képet Lászlóffy Móra özvegyétől kérte,⁴⁵ ám az emléktábla végleges helyéül szolgáló gimnáziumi lépcsőház fényviszonyai miatt Keviczky átfordította a fényképet, így az emléktáblán Móra jobbra néz, míg az eredeti fényképen balra.⁴⁶

Az öregdiákok társasága sokáig tépelődött azon, hogy voltaképpen hol is állítsák fel a Mórának szánt emlékművet. Sokan érveltek a gimnázium régi épülete mellett (az ún. Nagyiskola, 1935-ben ez már a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek kiskunfélegyházi Constantinum Intézményének iskola-komplexumához tartozott), mondván, hogy a régi épület utcai falába elhelyezett táblát többen láthatnák, mint az új épület folyosóján, ahová Móra Ferenc soha nem is járt, hiszen még a gimnázium egykori épületében érettségizett. Lászlóffy így indokolja, hogy mégis az új épület mellett döntöttek: *„mi nem az épületnek, hanem az intézetnek, az iskolának akarjuk az emlékművet adni és ezt az elhatározást indokolja az a körülmény, hogy egyrészt díszíteni akarjuk annak az iskolának az épületét, amely gimnáziumban tudásunk alapját szereztük meg és ezzel az intézettel szemben tartozó hűségünknek és hálánknak adunk kifejezést, másrészt pedig a kései utódok is legyenek büszkék arra, hogy ők is annak a gimnáziumnak a fiai, ahol Móra Ferenc nyerte kiképzését és lássák maguk előtt a követendő példát.”*⁴⁷

⁴² KMFGEI Az 1935-ös öregdiák-találkozóra vonatkozó iratok. Lászlóffy Mihály egyéb iratai. A gyűjtésre vonatkozó kimutatások. Továbbá: VÉN DIÁKOK, 1935. 23. o.

⁴³ KMFGEI Lászlóffy Mihály levelei. 340. levél, dr. Kovács Imre Lajos premontrei perjelhez (1935. április 17.); 359. levél, szerződés Keviczky Hugóval (1935. április 18.).

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. 326. levél, Móra Ferencnéhez (1935. április 11.); 332. levél, Móra Ferencné válasza (1935. április 12.).

⁴⁶ Uo. 500. levél, Móra Ferencnéhez (1935. június 20.).

⁴⁷ Uo. 365. levél, dr. Kovács Imre Lajos premontrei perjelhez (1935. április 26.).

Meg nem valósult tervek

Hosszú szervezőmunka után körvonalazódni kezdett az ünnepség programja. A Vén Diákok Társasága felvetett néhány ötletet, amely végül is nem realizálódott. Azt bemutatandó, hogy milyen nagyszabású rendezvényt terveztek, álljon itt néhány példa a meg nem valósult tervek közül:

- Móra félegyházi szülőházának megkoszorúzása.
- Móra apja, Móra Márton félegyházi alsó temetőben lévő sírjának rendbetétele.
- Édesanyja hamvainak Szolnokról történő hazahozatala Félegyházára.
- Móra Ferenc szegedi sírjának küldöttség általi megkoszorúzása.
- Az elhunyt, Félegyházán eltemetett volt diákok sírjának megkoszorúzása.

Ezek a tervek nem váltak valóra részben idő hiányában, részben azért, mert nem kötődtek szorosan az öreg diákok találkozáshoz. Ezen indítványok végrehajtását az öregdiákok a félegyházi Móra Ferenc Társaságra hagyták.

A meg nem valósult tervek másik részét azok az elképzelések tették ki, amelyek arra irányultak, hogy Félegyháza lakosságát is jobban bekapcsolják a rendezvénybe, illetve a várost a szélesebb közönség előtt is ismertebbé és népszerűbbé tegyék, egyfajta idegenforgalmi látványossággá bővítsék az öregdiákok találkozáját. Ilyen ötletek voltak: sportünnepség; strandfürdő meglátogatása; toronyzene, térzene; népünnepély a városi parkban; a budapesti érdeklődők számára ún. filléres gyors (kedvezményes árú vonatközlekedés) indítása.

Ezek a rendezvények azért maradtak el, mert az öregdiák-találkozó tervezett időpontja (június 15–16.) után két héttel, azaz június 29–30-án került megrendezésre a félegyházi idegenforgalmi nap (Kiskun nap), és ezek az attrakciók inkább ennek a rendezvénynek a profiljába illeszkedtek. Felmerült a gondolat, hogy a két eseményt rendezzék együtt. Itt Félegyháza volt a kezdeményezőbb és minden együttműködésre hajlandónak mutatkozott, de ez a megoldás Lászlóffy-nak nem tetszett, mert féltette az ünnepségük bensőséges hangulatát. Továbbá, mint írta: „*A mi jubiláris nagy diáktalálkozóink, amely Móra Ferenc emlékének megünneplésével kapcsolatos, csak abban az esetben lesz igazán mélyreható, ha az intézetnek jelenlegi ifjúsága is részt vesz azon, mert csak ez esetben lesz a mi ünnepségünknek nevelő hatása. [...]* Minthogy mi a gimnáziumi ifjúság nélkül nem ünnepelhetünk, ez pedig június végével már nincsen együtt”, így az együttműködés ötlete kútba esett.⁴⁸

Lászlóffy úgy vélte, hogy a rendezvény általános érdeklődésre tarthat számot, ezért azt tervezte, hogy a rádió helyszíni közvetítéssel számol be majd az eseményről, sőt, a hangos híradó számára filmfelvételeket is készítenek, így még szélesebb kör szerezhetett volna tudomást az ünnepélyről.⁴⁹ A rádió igazgatósága arra hivatkozva, hogy a program nem lesz elég színes és gazdag ahhoz, hogy a hallgatóközönség tetszésével találkozzon, elutasította a közvetítés lehetőségét.⁵⁰

⁴⁸ KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 143. és 165. levél Radnai Márton félegyházi rendőrkapitányhoz (1935. január 12.), (1935. január 24.).

⁴⁹ Uo. 356. levél, a Magyar Telefonhíradó és Rádió Rt. Igazgatóságához (1935. április 24.); 357. levél, A Magyar Filmiroda Rt. Igazgatóságához (1935. április 24.).

⁵⁰ Uo. 381. levél, Magyar Telefonhíradó és Rádió Rt. Igazgatóságától (1935. május 2.).

Bár a Magyar Filmiroda előjegyezte munkaprogramjába az ünnepély filmre vételét, az utolsó pillanatban, az emléktábla leleplezésének napján táviratban ők is lemondták a filmezést.⁵¹

A tervek között szerepelt még, hogy a kultuszminisztert, Hóman Bálintot is meghívják Félégyházára, akinek az apja, Hóman Ottó itt volt tankerületi főigazgató, és az ő hathatós támogatása mellett válhatott a kiskunfélegyházi iskola főgimnáziummá. Hóman elvállalta az ünnepség fővédnökségét, de személyesen nem tudott megjelenni.⁵²

A találkozói keretében az Országzászlónál irredenta műsort is terveztek, amiről azért tettek le a szervezők, hogy a Trianon után elszakított országrészekben élő vén diákokat az esetleges kellemetlenségektől megóvják.⁵³

Az ünnepség programja

A kétnapos ünnepség (1935. június 15–16.) tényleges programja a következő volt:⁵⁴ Az idegenben élő öregdiákok szombaton (június 15.) érkeztek meg Kiskunfélegyházára. A budapestiek többsége – Lászlóffy Mihály szervezésében csoportosan utazva – vonattal dél körül érkezett meg a városba. Az állomáson cserkészfiúk osztották ki a szállásra jogosító utalványokat. Délután 3 órakor gyülekeztek a vén diákok a gimnázium tornacsarnokában, majd fél órával később az öreg tanárokkal, az akkori tanári testülettel és diáksággal az intézet régi és új zászlaja alatt testületileg kivonultak az utcára az iskola elé, hogy megkoszorúzzák a hazáért hősi halált halt diáktestvérek emléktábláját. Itt a Himnusz eléneklése után emlékbeszédet mondott vitéz Áronffy Mihály ny. m. kir. honvédezzredes, 37 éves jubiláns. A Szózat eléneklése után kivonultak a Felső-temetőbe, ahol megkoszorúzták Holló László és dr. Porst Kálmán egykori igazgatók sírját, az ott eltemetett osztálytársak részére pedig a temető keresztjére koszorút helyeztek el. Egy küldöttség koszorúkkal felkereste az Alsó-temetőben nyugvó volt tanárok sírjait, és az ott eltemetett hajdani osztálytársak számára szintén a temető keresztjére tettek egy koszorút. A temetők meglátogatása után ballagás volt a városban, majd este 8 órától vacsorát rendeztek a Ring-kertben.

A második napon, vasárnap (június 16-án) reggel 8 órakor mindegyik évfolyam felkereste a régi osztálytermét. A 40 éves jubilánsok, az intézet első érettségi-sei az iskolanővérek Constantinum intézetének régi épületében, a földszinti sarokteremben gyűltek össze, ez volt ugyanis annak idején több évig az osztálytermük. Az iskolanővérek az ünnepi alkalomra feldíszítették a termet, minden élő vendiák padjára gyönyörűen megírt névjegyet és két piros rózsát helyeztek, az elhaltak helyét pedig egy gyászfátyolba takart névjegy és egy szál nefelejcs jelezte.⁵⁵ Az egykori diáktársak nevében Farkas Árpád fővárosi műszaki főtanácsos ünnepi beszédet

⁵¹ KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 442. és 492. levél, a Magyar Filmiroda Igazgatóságától (1935. május 25.); (1935. június 15.).

⁵² Uo. 141. levél, Radnai Márton főlegyházi rendőrkapitányhoz (1935. január 11.); 265. levél, dr. Madarassy László múzeumigazgatóhoz (1935. március 3.).

⁵³ Uo. 321. levél, Borda Lajoshoz (1935. április 7.).

⁵⁴ VÉN DIÁKOK, 1935. 2–3. o.

⁵⁵ KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 356. levél, a Magyar Telefonhíradó és Rádió Rt. Igazgatóságához (1935. április 24.).

mondott, majd Mihálovits Alajos, hajdani osztályfőnök felolvasta a névsort. Kilenc órakor a jubiláló osztályok küldöttség útján emlékiratot adtak át a gimnázium igazgatójának az „alma mater”-hez való hűséges ragaszkodásuk jeléül. Fél 10-kor kezdődött a Móra-emléktábla leleplezése, ahol a következő volt a program:

- Himnusz. (Énekelte a Petőfi Daloskör.)
- Dr. Kovács Imre Lajos m. kir. kormányfőtanácsos, a jáászó premontrei kanonokrend apostoli kormányzói vikáriusa, 38 éves jubiláns, Móra Ferenc osztálytársa leleplezte az emlékművet. Beszédének zárógondolatai így hangzottak: *„Köszöntünk diáktestvér, hódolunk előtted egész nemzetünkre kiható irodalmi érdemeidért. Művészi képed és benne nemes lelked áldott emléke lebegjen itt állandóan a tanulók példájául, a tanárok vigaszára és minden magyarnak dicsőségére időtlen időig!”*⁵⁶
- Boleszny Antal, a gimnázium igazgatója átvette az emlékművet.
- Dr. Szirák Ferenc, az intézet tanára, a Móra Ferenc Társaság ügyvezető elnöke, 20 éves jubiláns, emlékbeszédet mondott Móra Ferencről.
- Az emlékmű megkoszorúzása.
- Dr. Szegő Ferenc ügyvéd, a Budapesti Ügyvédi Kamara titkára, az „Ügyvéd” című folyóirat szerkesztője, 38 éves jubiláns, Móra Ferenc osztálytársa megköszönte a vendégek részvételét.
- Koczkás Sándor, a gimnázium I. osztályának tanulója beszéddel üdvözölte a vén diáktestvéreket.
- Szózat. (Énekelte a Polgári Daloskör.)

Ezt követően fél 11-kor az ünneplő közönség az intézeti zászlók alatt átvonult a szomszédos Új-templomba, (Szent István templom), ahol hálaadó szentmisén vettek részt. Az ünnepélyes Te Deumot az a Trungel János pápai kamarás, esperes plébános tartotta, aki a 40–33 éves jubilánsok – köztük Móra és Lászlóffy – egykori hittanára volt, s akire emlékezve írta Móra a Confiteor című tárcáját.

A miséről az ünneplők átvonultak a Petőfi-szoborhoz, ahol a költő „Szülőföldemen” című versét szavalta el László András, a gimnázium VIII. osztályos tanulója, majd Dongó Orbán gimnáziumi tanár, címzetes igazgató, 36 éves jubiláns ünnepi beszéd kíséretében koszorút helyezett el a szoborra. Ezután a „Ballag már a vén diák” hangjai mellett az öreg- és fiatal diákok együttesen visszakísérték az intézeti zászlókat a gimnáziumba. Egy órakor díszebéd volt a Korona Szállóban, majd öt órakor búcsúzással zárult a közös program.

Az ünnepség visszhangja

A rendezvény sikeres lebonyolítása döntően Lászlóffy precíz és hatékony szervezőmunkájának volt köszönhető. Óriási munkabírással dolgozott, kezdetben még lelkesen, később, a sok csalódás hatására inkább már csak kitaratóan. A közösségért hajlandó volt szinte minden áldozatra és fáradságra. Leveleit maga gépelte, ráadásul két példányban, hogy az irattár számára is megmaradjon minden. Nem csak a volt osztálytársak nemtörődömségével és fásultságával kellett megküzdenie, de a

⁵⁶ KMFGEI Lászlóffy Mihály levelei. 513. levél, ünnepi beszédek gyűjteménye.

félegyháziak „hideghónaljúságával” is. Péter László joggal mondhatta róla: „nyilvánvaló, hogy Móra félegyházi kultuszának élesztésében, ápolásában Lászlóffy Mihálynak kezdeményező szerepe volt.”⁵⁷

Meg kell emlékezni azonban legfőbb segítőjéről, Boleszny Antal félegyházi gimnáziumigazgatóról is, akinek lelkesedése, önzetlen és fáradhatatlan támogatása nélkül nem valósulhatott volna meg ez a sokakat megmozgató esemény.

Az ünnepélynek voltak meghatározó jelenetei. Lászlóffy így számol be a régi osztályteremben lezajló, szívbemarkoló pillanatokról: „Nem tudom, látták-e, hallották-e, hogy vitéz Áronffy ezredes úr [...] mint zokogott föl? Pedig nem olyan anyámaszszony természetű. Lába többszörösen átlöve, fejlövessel került ki a háború zivatarából, arról pedig nem is szólok, hogy egy orosz bajonett a hasán jobbról egészen a baloldalon való kijárással teljesen átment. Minderről tanúskodik a súly szerint másfél kilót kivevő háborús kitüntetése. És mégis itt a meghatottságtól sirt. Mert szép volt minden, mert olyan volt a külsőségek mélységet kifejező hangulata mellett a levegő is, melyben átértett az a szeretet, amellyel a vén diákokat körülövezték.”⁵⁸

Lászlóffyban – bár úgy érezte, hogy megérte megszervezni az ünnepélyt, – mégis keserű szájját hagyott ez a találkozó, egyrészt kevesebben jöttek el, mint várta (a 235 életben lévő diákból csak 120-an), másrészt a helybéliek eléggé tartózkodóan viselkedtek, volt például olyan „hideghónaljú” félegyházi, aki nem tartotta érdemesnek a rendezvényt arra, hogy a tanyáról bejöjjön miatta, míg más öregdiák vette a fáradságot és Krakkóból leutazott.⁵⁹ Lászlóffy fájlalta, hogy az emléktábla összesen csak három koszorút kapott, a félegyházi polgármester, aki pedig maga is a 15 éves jubilálók közé tartozott, nem ítélte méltónak az emléktáblát arra, hogy a város nevében egy koszorút helyezzen el rajta. „Móra Ferenc Félegyháza városától nem érdemelte meg a megemlékezésnek ezt az alakját, holott szülötte fia, díszpolgára volt.”⁶⁰ Másutt így írt: „a megszállott területekről nagyon szépen jött adomány [...], mert azok érzik és értik is, mi volt a magyar irodalomban Móra Ferenc. Nemo profeta in patria sua. [Senki nem lehet próféta a maga hazájában.] Ez régi mondás. De Mórán be is igazolódott.”⁶¹

Az ünnepség fényét nem csökkentette ugyan, de mégis furcsálkodásra okot adó tény, hogy mind a két félegyházi újság, úgy a jobboldali Félegyházi Hírlap, mint a balos érzelmű Félegyházi Közlöny agyonhallgatta, illetve nem vett tudomást a nagyszabású rendezvényről. A Félegyházi Hírlap szerkesztője nehezményezte, hogy Lászlóffy nem segített neki az öregdiákok köréből előfizetőket toborozni.⁶² A két helyi újság hallgatása annál inkább feltűnő, mert több pesti lap is foglalkozott a diáktalálkozó eseményeivel.

Lászlóffy nagyon elfáradt az ünnepség előkészítésében: „Az ünnepségek tartalma alatt én oly holtfáradt voltam, hogy csak azon sopánkodtam mindig, nehogy valamit elfelejtsék, hiszen minden az én vállamon volt és mindenki csak engem ostromolt a kérdéseivel, mintha titok lett volna a műsor és soha kinyomtatva nem lett

⁵⁷ PÉTER László, 1981. 34.

⁵⁸ KMFGI Lászlóffy Mihály levelei. 499. levél, a Constantinum igazgatónőjének (1935. június 18.).

⁵⁹ Uo. 503. levél, Pálfi Ernőtől (1935. június 18.).

⁶⁰ Uo. 501. levél, a szegedi Dugonics Társasághoz (1935. június 20.).

⁶¹ Uo. 533. levél, dr. Poór Lászlóhoz (1935. július 6.).

⁶² Uo. 527. levél Dr. Kovács Imre Lajos premontrei perjelhez (1935. június 29.).

volna.”⁶³ „Nagyon szép, lélekbemarkoló volt az ünnepség, Móra valóban művészi értékű emléket kapott a gimnázium falában és ezzel leróttam iránta tartozó baráti kötelességemet és ez egyben a hatyúdalom is volt, mert még egyszer ily nagyszabású és fárasztó munkára már ez életben nem vállalkozom.”⁶⁴

Lászlóffy az ünnepség szervezésével kapcsolatosan mindent részletesen dokumentált, e tárgyú levelezése több mint 500 tételből áll. Szándékában állt ezeket az iratokat az ünnepség után és a végső elszámolás végeztével elküldeni a félegyházi gimnázium irattárának. „Az egész iratcsomót leküldöm Félegyházára a gimnáziumi irattárba leendő elhelyezés végett. Szeretném, ha a te beszéded is benne lenne, ki tudja, pár száz év múlva akad esetleg valami bűvár, akinek tanulmányod nagy értéket jelentene.”⁶⁵ „[...] az 500 db-ot is meghaladó levelezést megőrzés végett a félegyházi gimnázium igazgatóságának küldöm meg. Had lássa majd pár száz év múlva egy arra ráérő kutató, hogy milyen nehezen jött létre ez az emlékmű, de lássa egyben azt is, hogy a szereplők lelkesedése beszédjükben nyilvánult meg.”⁶⁶ Nem tudni, hogy Lászlóffy eredeti terve miért nem valósult meg, a levelezés nála maradt, s több mint 70 év telt el, mire ez az irategyüttes eljutott oda, ahová egykor Lászlóffy szánta: a félegyházi gimnáziumba. 2006-ban adta át ezeket az intézménynek Lászlóffy Mihály unokája. S nem kellett ahhoz még pár száz évnek sem eltelnie, hogy akadjon „valami bűvár”, aki értékesnek találja ezeket az iratokat.

---

⁶³ KMFGEI Lászlóffy Mihály levelei. 497. levél, dr. Kovács Imre Lajos premontrei perjelhez (1935. június 18.).

⁶⁴ Uo. 506. levél, Gaál Ferenchez (1935. június 21.).

⁶⁵ Uo. 498. levél dr. Szirák Ferenchez (1935. június 18.).

⁶⁶ Uo. 505. levél, Dongó Orbánhoz (1935. június 21.).

IRODALOM

ÉRTESÍTŐ

- 1887/88–1890/91 A Kis-Kun-Félegyházi Városi Kath. Algymnasium Értesítője az 1892/93–1896/97. tanévekre. Közli: Holló László igazgató.
- 1891/92 A Kis-Kun-Félegyházi Városi Kath. Algymnasium Értesítője az 1891/92. tanévre. Közli: lmf.!
- 1892/93–1896/97 A Kis-Kun-Félegyházi Városi Kath. Algymnasium Értesítője az 1892/93–1896/97. tanévekre. Közli: lmf.!

IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor (szerk.)

- 1985 Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez. Kecskemét.

PÉTER László

- 1981 Móra Ferenc levelei Lászlóffy Mihályhoz. In: Somogyi-könyvtári műhely 81/1 (20. évf.), 29–34. Szeged.

URBÁN Miklósné

- 2005 Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek Kiskunfélegyházán. Kiskunfélegyháza.

VÉN DIÁKOK Értesítője

- 1935 A kiskunfélegyházi városi katolikus Szent László Gimnáziumban az 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903 és 1904 valamint az 1905, 1910, 1915, 1920 és az 1925. évben végzett vén diákok Értesítője. Kiskunfélegyháza.

**A TISZTI FŐORVOS JELENTÉSE
A BELÜGYI ÁLLAMTITKÁRNAK
A BAJÁN, 1942. OKTÓBER 11-ÉN RENDEZETT
ZÖLDKERESZTES „EGÉSZSÉGNAPRÓL”
(FORRÁSKÖZLÉS)**

A két világháború között az általános egészségvédelmi munka az 1925. évi XXXI. tc. alapján létesített Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) feladatkörébe került. Ennek a munkának a megindulásától kezdve zöldkereszt volt a jelvénye, ezért hívják ezt a munkát zöldkereszt egészségvédelmi munkának, a védőnőket pedig zöldkereszt testvéreknek.

A zöldkereszt egészségvédelmi munkát az OKI feladatai közé sorolták. 1933-ban a magyar kormány 10 évre tervet fogadott el, ennek alapján épült ki az általános egészségvédelmi munka az akkori Magyarországon.¹ Az 1933-ban létrehozott Zöldkereszt Egészségvédelmi Szolgálat munkája a Rockefeller Alapítvány, illetve a bankoktól, gyárektől, biztosítóintézetektől összegyűjtött „Faluszociális Alap” anyagi segítségével indult. Nem specializált, hanem megelőző munkát kívánt végezni, amely magában foglalta a falusi anya- és csecsemő-, felnőtt- stb. egészségvédelmet, a népbetegségek (tuberkulózis, nemi- ill. fogbetegségek stb.) prevencióját, a családok szociális gondozását (a szociális nyomor okainak kutatását, felmérését és megszüntetését), a szegény betegek otthoni ápolását, a szűrések megszervezését és az egészségügyi propagandát is. A Zöldkereszt Egészségvédelmi Szolgálat keretében védőnői hálózatot hoztak létre (a szociális gondozás lebonyolítására), az országot egészségügyi körzetekre osztották, hangsúlyt fektettek a vízellátás javítására, a gyógyszerellátás ellenőrzésére, az emberek higiéniai szokásainak fejlesztésére, közegészségügyi laboratóriumokat, falusi egészségházakat, iskolafogászatiakat, napközi otthonokat, tüdőbeteg-gondozókat stb. hoztak létre.²

Az egészségvédelem fejlődésére jelentős hatást gyakorolt az 1936. évi IX. tc. Ez államosította a tisztiorvosi szolgálatot és lehetővé tette, hogy a magánygyakorlattól mentesülő magyar királyi tisztí főorvos és tisztiorvos több időt és energiát fordítson az egészségvédelmi munkára is.

Az 1940. évi VI. tc. és ennek végrehajtási rendeletei építették ki a magyar egészségvédelem szervezetét.³ A fenti törvénycikk alapján kiadott 1000/1940. BM. számú rendelet határozta meg a Zöldkereszt Egészségvédelmi Szolgálat (ZESZ) feladatait. Ez azt jelentette, hogy 1940-től a ZESZ állami szerv lett, és mint ilyennek a célja, a népesség különösen veszélyeztetett korcsoportjaiban a megbetegedések

---

¹ KONTRA László, 1942. 435. o.

² Révai Új Lexikona, 2006. XVIII. k. 878–879. o.

³ KONTRA László, 1942. 435. o.; SCHOTZ Kornél, 1942. 277. o.

megelőzése volt, amit családgondozás útján valósítottak meg. Ez a munka magában foglalta a szükséges orvosi vizsgálatot, a tanácsadást és a védőnői munkát is. Az orvosi tanácsadásra az egészségvédelmi tanácsadóban vagy egészségházban került sor.⁴

A törvényhatósági jogú város egészségvédelmi szolgálatának élén a magyar királyi tiszti főorvos állt. Az egészségvédelmi szolgálatok központi felügyeletét az OKI, a közvetlen felügyeletet és ellenőrzést pedig a tiszti főorvos látta el.⁵

Az új magyar szociálpolitika alapjait az 1940. évi XXIII. tc-ben fektették le. A szociális és családvédelmi célokra létesített Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) feladata volt a leginkább támogatásra szoruló néprétegek életviszonyainak javítása és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítése. A pénzügyi és a belügyi kormányzat a zöldkeresztes tej-, cukor- és gyermekétkeztetési akció révén kívánt támogatást nyújtani nagy gyermekömegek számára.

Mindhárom akció pénzügyi fedezetét a minisztertanács által jóváhagyott rendkívüli költségvetési tételből nyerte. 1940-től kezdve a zöldkeresztes tej- és cukorakció költségvetési fedezetét már a rendes állami költségvetésből kapta, amelyet az ONCSA-nál irányoztak elő. Az akció megszervezését és irányítását a Belügyminisztérium XVII. Gyermekvédelmi Osztálya végezte. Az akciónál az az egységes törekvés érvényesült, hogy mind az anyagi, mind pedig az egészségügyi rászorultság szempontját figyelembe vegyék. Az erre vonatkozó belügyminiszteri rendelet kimondta, hogy segélyben csak az olyan családok 12 éven aluli tagjai részesülhetnek, továbbá az olyan terhes és szoptató anyák, akik családjának együttes évi összeresete nem haladja meg a 600 pengőt. Az értékhatárt a mezőgazdasági munkáscsaládok gyenge gazdasági, illetve kereseti viszonyai miatt állapították meg ilyen alacsonyan. Az anyagi rászorultságot az illetékes helyi hatóságok, míg az egészségügyit a hatósági orvos állapította meg, az időnként elvégzett orvosi vizsgálat alapján.

Az anyagi segélyezés orvosi vizsgálatról való függővé tételével olyan kor-, illetőleg népességszoportokra sikerült a rendszeres orvosi ellenőrzést kiterjeszteni, amelyek inséges helyzetüknél fogva a leginkább rászorultak. Ennek jelentősége főként az anya- és csecsemővédelem szempontjából volt számottevő. Ez számszerűleg a terhesvédelmi tanácsadások forgalmának ugrásszerű emelkedésében jutott kifejezésre. Az akciók közvetve csökkentették a csecsemőhalandóságot is.⁶

A tej- és cukorakció megszervezése mellett szükségessé váltak étkeztetési akciók is. Főként azokon a helyeken, ahol természeti csapás vagy más ok következtében a gyermekek élelmezése a téli és a kora tavaszi hónapokban szűkösnek bizonyult. Az étkeztetési akciók alapelvei a következők voltak:

- 1) Az étkeztetés időtartama legalább 90 nap;
- 2) az egy személyre jutó bruttó költség legkevesebb 20 fillér, amelynek legalább 1/3-dát helyi forrásokból kell fedezni;
- 3) az étkeztetésben 50 főnél kisebb létszámú gyermekcsoport nem részesíthető;
- 4) a Nemzeti Népelelmezési Bizottság által előírt étrendi mintához kell alkalmazkodni.

⁴ KONTRA László, 1942. 436. o.

⁵ Uo. 438. o.

⁶ BIELEK Tibor, 1942. 730–731. o.

Az étkeztetés megszervezése általában nehezebb feladatnak bizonyult a tejszegélyezésnél. Ennek legfőbb oka pedig az volt, hogy nem működött az országban mindehnyütt megfelelő közjóléti szervezet.

Az országos étkeztetési akciók pénzügyi fedezetét a belügyminiszter által az Országos Nép- és Családvédelmi Alapnál előirányzott 1 300 000 pengős hitelkeretéből biztosították.

Mindhárom akció az óvodák támogatását, a napközis ellátás bővítését szolgálta. Az akciók tulajdonképpen természetbeni segílyt, illetve családi segílyt vagy pótlékot jelentettek az abban érintett családok számára.⁷

A fent körvonalazott országos közegészségügyi és szociális célkitűzésekkel való teljes azonulásként értékelhetjük a helyi viszonyok közt megvalósított, alább publikált bajai „Egészségnap” programját is.

Baja törvényhatósági jogú város tisztii főorvosa, dr. Karossa Pfeiffer József⁸, 1942. november 11-én jelentést tett dr. Johan Béla⁹ belügyi államtitkárnak, az Országos Egészségvédelmi Szövetség elnökének, a Baján, 1942. október 11-én megrendezett „Egészségnap”¹⁰-ról. A 19 oldalas jelentés részletesen szól az esemény előzményeiről, az „Egészségnap” rendezésének gondolatáról, az előkészítő tárgyalá-

⁷ BIELEK Tibor, 1942. 734–735. o.

⁸ Karossa Pfeiffer József dr. a városi tisztii főorvosi állást 1936-ban nyerte el, és a második világháború végéig irányította Baja város egészségügyét, amikor is az egészségügyi kormányzat közegészségügyi felügyelővé nevezte ki.

⁹ Johan Béla (Pécs, 1889. szeptember 6. – Budapest, 1983. április 11.): orvos, mikrobiológus. A budapesti tudományegyetemen orvosdoktori oklevelet 1912-ben, magántanári képesítést kórszövetten tárgykörben 1919-ben szerzett. A Népszövetség Egészségügyi Bizottságának tagja 1934–1939 között. A Szent István Akadémia rendes tagja 1941-ben. A MTA rendes tagja 1942-től. A magyarországi közegészségügyi és higiéniai kutatások egyik legjelentősebb személyisége. Pályafutása kezdetén, az I. világháború idején, a hadsereg részére tömeges mennyiségben állított elő kolera- és tifuszvakcinákat, majd a Phylaxia Szérumtermelő Intézetben 1924-ben megszervezte a humánoltóanyagok termelésével foglalkozó osztályt. Az Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) alapítója 1925-ben, majd igazgatója 1927–1935 között. A belügyi államtitkári posztot 1935 júliusa és 1944 októberé között töltötte be. Elsősorban az ő tervei alapján épült fel az OKI (amely 1989. szeptember 6-án vette fel alapítója nevét). Később érdeklődése az egészségügyi szervezési és higiéniai kérdések felé fordult. Irányításával szervezték meg az országos falusi egészségügyi szolgálatot (zöldkeresztes védőnők), és az ún. egészségügyi mintajárásokban kidolgozták az egészségvédelmi munka (zöldkeresztes munka) egységes állami rendszerét. Belügyminiszteri államtitkársága alatt számos közegészségügyi tárgyú törvénytervezetet készített. Ekkor került sor a tisztiorvosi (1936), illetve községi-körorvosi kar államosítására (1940). Jogszabállyal biztosította a központi szakmai elbírálást valamennyi orvosi állás betöltésénél. Nevéhez fűződik a diftéria elleni kötelező védőoltás bevezetése (1938). A II. világháborút követően jelentős szerepet játszott a humánoltóanyag-termelés újjászervezésében. Penicillinkutatásai alapján hozták forgalomba az első magyar penicillinkészítményt, a Fungint (1947), továbbá jelentős eredményeket ért el a B₁₂-vitamin termelése és takarmányozási célokra való előállítás terén. A gyógyszeripar sikerrel hasznosította több újítását és szabadalmazott találmányát.

¹⁰ Bernhart Sándor polgármester 1942. december 2-án a törvényhatósági bizottságnak tett jelentésében az egészségügyi igazgatásról a következőket írta: „A közegészségügy általános előmozdítása végett f. évi október hó 11-én rendeztük meg a zöldkeresztes egészségnapot, a város közönségének valóban példás érdeklődése mellett. A Déri kertben lebonyolított népiünnepélyen mintegy 8000 ember vett részt. Ez a Baján alig tapasztalt közönségsiker mindennél jobban bizonyítja, hogy a közegészségügy városunkban nem pusztán hatósági ügy, hanem igaz szívügye egész lakosságunknak. A tanulságos és szórakoztató egészségnap tiszta jövedelme 6300 P volt. Ez a tetemes összeg a leginkább rászoruló, elsősorban a bevonultak hozzátartozói között kerül szétosztásra.” – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára IV. 1401. Baja Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. 6864/4. Kig. 1942./103. közgy. jkv-i szám alatt.

sokról, az esemény lebonyolításához szükséges élelmiszerek beszerzési nehézségeiről, az alkalmazott propagandáról, a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat alkalmazottainak és az óvónőknek a munkába való bekapcsolásáról, jelmondatokról, a diákok értesítéséről, az általános propagandáról, a tömegek részvételének biztosításáról. Emellett ismerteti az „Egészségnap” programját, a szervezőmunka alapelveit, a helyi társadalom bevonását a szervezőmunkába, említést tesz az alkalmazott árakról, versenyekről és egyéb szórakozási lehetőségekről, gyűjtési akcióról, a rendezés egységesítéséről, a higiénikus árusítás biztosításáról, az esemény során elért anyagi eredményekről. Külön kitér a népnünpély résztvevőinek számára, a sátrak forgalmára, a perecárusításra, a kecsketej ajánlására, az árusítás kockázataira, az „Egészségnap” időpontjának megválasztására, a műkedvelő fényképezésre, az egészségversenyre, végül levonja a nap eseményeinek konklúzióit.

A jelentés a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára őrizetében, a IV. 1436 Baja Város Tiszti Főorvosának iratai című fond 548/1942. száma alatt található, másolatban. A tiszti főorvosi jelentést az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük.

Másolat

M. kir. tiszti főorvos. Baja.

Tárgy: Jelentés a bajai zöldkeresztes Egészségnapról.

548/1942. tfo. sz.

Nagyméltóságú dr. Johan Béla úrnak,
m. kir. titkos tanácsos, belügyi államtitkár,
az Országos Egészségvédelmi Szövetség elnöke

Budapest

Előzmények. Mielőtt az 1942. évi október hó 11. napján Baján megrendezett „Egészségnap”, illetve zöldkeresztes gyermeknap előkészítő, szervező és rendező munkálatairól, az ünnepség tényleges lefolyásáról és annak eredményéről beszámolnék, meg kell említenem, hogy Baján a vonatkozó rendelkezések értelmében az 1940. év végén megalakult ugyan az Országos Egészségvédelmi Szövetség Baja thj. városi fiókszövetsége, ez a tény azonban nem hozott lényegesebb változást az egyesületnek az életében, mert az lényegében továbbra is megmaradt a régi Stefániás¹¹

¹¹ Utalás az Országos Stefánia Szövetségre (Budapest). Ez a társadalmi szervezet 1915. június 13-án jött létre. Célja eredetileg az anya- és csecsemővédelem országos megszervezése, szolgálata, a csecsemőhalandóság csökkentése. A magyar nemzet gyarapodásáért tevékenykedett. Szervezete orvosi, szociálpolitikai, propaganda, jogi és közigazgatási szakosztályokból állt. A Tanácsköztársaság idején 1919-ben több intézménytől megfosztották. Szervezete újjáépítését külföldi (pl. Amerikai Vöröskereszt Egyesület, Holland Misszió) segítségével végezte. Az OSSZ intézményhálózatának pénzügyi kezelését 1941-ben az állam vette át. Az OSSZ szervezetét 1941. január 1-jei hatállyal a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálattal vonták össze. Feladatai megvalósítása érdekében anyaotthonokat, szülőházakat, csecsemőkórházat, bölcsődéket, laboratóriumot hozott létre és tartott fenn. Országszerte védőintézkedéseket állított fel, a mesterséges táplálás higiénikus módjának biztosítására ún. tejkonyhákat működtetett. Tanfolyamokat, ismeretterjesztő előadásokat, (vándor)kiállításokat, iskolai ünnepélyeket rendezett, népszerű kiadványokat, röpiratokat, plakátokat, naptárakat

keretek között. Igen csekély kivétellel ugyanazok a személyek lettek az új zöldkeresztes fiókszövetség tisztikarának és választmányának tagjai, akik korábban a helybeli Stefánia szervezetében szerepet játszottak, és akinek egy része csak később értesült arról, hogy mi a különbség a Stefánia anya- és csecsemővédelmi rendszer és a zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat által követett általános, illetve családvédelmi rendszer között. Éppen ezért bizonyos fokú átszervezésre volt szükség a fiókszövetség saját kebelén belül. A folyó év március havában megtartott választmányi ülés javaslatomra egy 20 tagú szociális szakbizottságot alakított az ügy iránt érdeklődő agilis személyek, főleg fiatalabb úriasszonyok és leányok köréből. Úgy gondoltam akkor, hogy ez az alapszabályszerű formalitásoktól mentes, mozgékony szerv alkalmas lesz arra, hogy társadalmi megmozdulások esetén a rendezési munka oroszlánrészét, valamint a vigalmi bizottság szerepkörét elvállalja, és azonkívül a szociális segélynyújtás különböző módozatait gyakorlatilag is alkalmazza. Az ugyanakkor megtartott közgyűlés viszont a választmány tagjait egészítette ki olyan személyiségekkel, akik a szövetség célkitűzései iránt fokozott érdeklődést mutattak.

Egészségnap rendezésének gondolata. A nyár folyamán merült fel a gondolat, hogy a fiókszövetség anyagi erőforrásainak növelése céljából egy „Egészségnap”-ot rendezünk. Hogy ez a gondolat, amely Baján teljesen újszerű volt, testet ölthetett, abban igen jelentős szerepe volt annak a körülménynek, miszerint fiókszövetségünk védője dr. Bernhart Sándorné öméltósága, a város polgármesterének neje, úgyszintén maga a város polgármestere, nemkülönben fiókszövetségünknek tavasszal megválasztott új elnöke dr. László Vince¹², a cisztercita rend helybeli házfőnöke, s egyben a gimnázium igazgatója, ezt a tervet kivihetőnek, kezdettől fogva megvalósíthatónak tartotta, és szeretettel felkarolta.

Előkészítő tárgyalások. Az „Egészségnap” rendezésének tervét előzetesen közvetlen munkatársaimmal dr. Arnold Alajos¹³ kir. tisztiorvossal és dr. Versényi Jenőné dr. Csoór Andrea városi orvossal, valamint a fiókszövetség elnökségével megbeszélve első ízben augusztus 26-án ismerttettem egy szűkebb körű értekezlet előtt, majd szeptember 1-jére összehívtuk a fiókszövetség választmányát és szociális szakbizottságát a városháza dísztermébe. Erre az ülésre azonban már meghívtuk azoknak a bajai társadalmi egyesületeknek, főleg a nőegyesületeknek a vezetőit, valamint az ipartestület¹⁴ elnökségét is vendégként, akinek az aktív támogatására a társadalom

---

jelentetett meg, felvilágosító diafilmeket készített, Anya- és Csecsemővédelmi Múzeumot létesített. Lapja az Anya- és Csecsemővédelem volt. Helyi szervezete Baján is működött.

¹² László Vince János (Selyemmajor, Fejér vm., 1902. február 27. – Pannonhalma, 1977. január 15.): gimnáziumi igazgató. 1919. szeptember 9-én lépett be a ciszterci rendbe. 1926. június 26-án ünnepélyes fogadalmat tett, és ugyanezen év július 4-én pappá szentelték. Egerben gimnáziumi tanár. 1936-ban Budapesten prefektus. 1938-tól Baján a ciszterci rend házfőnöke és a helyi III. Béla Gimnázium igazgatója. Baján 1939–1944 között egyedül, 1945–1947 között Sulyok Ignáccal együtt szerkeszti „A ciszt. r. bajai III. Béla gimn. évkönyvét.”

¹³ Arnold Alajos, dr. (Kalocsa, 1896. március 23. – ?) tiszti orvos. Középiskolai tanulmányait Kalocsán, orvosi diplomáját a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán 1921. december 17-én szerezte. Kórházakban és klinikákon végzett orvosi gyakorlatot. 1925 óta Baja thj. város tiszti-orvosa. A Bajai Hajós Egylet és a Bajaszentistváni Vadásztársaság választmányi tagja.

¹⁴ A Bajai Ipartestületet az 1884. évi XVII. tc. alapján hozták létre. Neve 1937-ben Baja és Vidéke Ipartestületre módosult, mivel Szeremle és Vaskút község iparosait is ennek a testületnek a szervezetébe sorolták be. A Baja és Vidéke Ipartestület elnöki tisztét 1941. március 2. és 1948. március 19. között Dunai Frigyes fodrász töltötte be.

szélesebb köreinek megmozdítása érdekében számítottunk. Ez alkalommal már sor kerülhetett az „Egészségnap” programjának vázlatos ismertetésére, úgyszintén az egyes fontosabb szerepek kiosztására is. A mintegy 80 résztvevő általában szívesen és megértőleg fogadta az „Egészségnap” jelszó alatt induló, és már eleve nagyobb szabásúnak ígérkező ünnepségsorozat megrendezésének tervét és programját, csupán a háborús viszonyokkal összefüggő közellátási, illetve élelmiszer-beszerzési nehézségekkel, valamint az e tekintetben fennálló korlátozó rendelkezések esetleges be nem tartásával kapcsolatosan merültek fel egyesek részéről aggályok, amiket azonban sikerült úgy áthidalni, hogy kijelentettem, miszerint a délutáni népünnepély során felállításra kerülő különböző alkalmi sátrakban csak olyan élelmiszerek és készételek árusítását fogjuk megengedni, amelyekkel vonatkozásban korlátozó rendelkezések nincsenek. Ekkor merült fel az a gondolat, hogy a nép szélesebb rétegeire kétségkívül nagy vonzóerőt jelentő sertéshúsfélék (lacipecsnye, fatányéros stb.) helyett majd a lehetőséghez képest szarvas- vagy egyéb vadhúst, illetve birkahúst és halat fogunk árusítani. A kenyérfogyasztást pedig természetesen csak az állami jegyrendszer keretein belül tesszük lehetővé. Ugyanakkor azonban elhatároztuk azt is, hogy az egyébként is szabadforgalom tárgyát képező peracet süttetünk, és annak darabonkénti megvásárlását a népünnepély színhelyére szóló belépőjegy megváltásához kötjük.

Élelmiszer-beszerzési nehézségek. Felterjesztéssel fordultunk a m. kir. közellátási miniszter¹⁵ úrhoz megfelelő mennyiségű liszt kiutalása tárgyában, aki kérelmünket részben teljesítette is, és így jutottunk 160 kg finomliszthez, amelyből 80 kg-ot – egységes lisztre átcsereélve – perecsütéshez, 60 kg-ot mézeskalácsütéshez, 10 kg-ot pedig süteményfélék elkészítéséhez használtunk fel. (A még megmaradt 10 kg-ból majd karácsonyi ajándéksütemények készülnek.) Az ugyancsak nélkülözhetetlen cukrot oly módon sikerült biztosítani, hogy 70 kg-ról szóló úgynevezett csoportos zöldkeresztes cukorutalványt bocsátottam a fiókszövetség rendelkezésére, lekvár, birsalmasajt, mézeskalács és egyéb sütemények készítéséhez. (Ebből a mennyiségből is megmaradt 4 kg cukor.)

A városunknak juttatott zöldkeresztes cukorkontingens csekély részének ily módon való felhasználása nélkül – általánosan kialakult nézet szerint – semmi esetre sem tudtunk volna bizonyos sátrakat működtetni, és ez a körülmény erősen veszélyeztette volna az egészségnap sikerét. Nézetem szerint közszempontból sem volna helytelen a 70 kg-nyi cukornak ily módon való felhasználása, mert hiszen annak ellenértékét megsokszorozva kaptuk vissza, és abból ingyen tejkialás révén tudjuk támogatni az arra leginkább rászoruló népréteget, különösképpen a hadbavonultak családtagjait.

¹⁵ A Kállay-kormány (1942. március 9. – 1944. március 22., ténylegesen 1944. március 19-ig) közellátási tárca nélküli minisztere Lossonczy István (1942. június 30. – 1942. október 19.) volt a bajai „Egészségnap” rendezésének idején.

Propaganda. A szóban lévő értekezlet az egészségnap megtartását október 4-re tűzte ki, később azonban ezt a dátumot a Magyar Vöröskereszt Egylet¹⁶ által országosan megrendezett utcai urna- és perselygyűjtés miatt egy héttel el kellett halasztanunk. Ezen ügydöntő értekezlet után került sor a tulajdonképpeni szervező és propagandamunkára, amelynek során különösképpen arra törekedtünk, hogy hírverésünket elsősorban a gyermekeken keresztül juttassuk el a családokhoz, illetve a nagyközönséghez, annyival is inkább, mert hiszen az egészségnapot másként zöldkeresztes gyermeknapnak is szokás nevezni. Meggyőződésünk szerint ez a gyermekeken keresztül vezető út a legcélszerűbb és a legközvetlenebb, mert a gyermekekben felkeltett érdeklődés és kíváncsiság feltétlenül átragad a szülőkre és egyéb felnőtt hozzátartozóikra is, és azokat anyagi áldozatok meghozatalára készíti.

Az egészségvédelmi szolgálat és az óvónők bekapcsolása. Éppen ezért a zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat bekapcsolásával a tanácsadó orvosok és különösképpen a szolgálatot teljesítő 3 védőnő útján a rendelkezésünkre álló mintegy hat heti időszak alatt állandó propagandát fejtettünk ki, mind a tanácsadások, mind pedig a védőnői látogatások alkalmával, felhíván a szülők figyelmét arra, hogy jól gondozott, szépen fejlett csecsemőiket és kisgyermeküket szerepeltessék a „Gyermekek Ófelsége felvonulása” elnevezésű műsorszámunkban, és már előre fizessék be az 50 fillér nevezési díjat, amelyet erre a célra nyomtatott és idemlékelten is bemutatott elismervénnyel nyugtatunk.

A Baján működő 9 óvodában is sikerült az óvónők intenzív bekapcsolása mellett értékes propagandamunkát végeznünk. Az óvónők a foglalkoztatási időben kicsi zászlókat készítettek apró növendékeikkel, amelyekre felrajzoltatták a zöldkeresztet, majd az óvónő ezt a jelvényt „Zöldkeresztes Egészségnap a Déri-kertben¹⁷ október 11-én” felirattal látta el. A kis zászlócskákat az óvodás gyermekek már hetekkel az ünnepély napja előtt boldogan vitték magukkal és lobogtatták az utcán, ami a járókelők között élénk feltűnést keltett. Az óvónőket felkértem arra, hogy a zöldség- és gyümölcsféléket, illetve a vitaminok fogyasztásának propagálása érdekében egy

¹⁶ A Magyar Vöröskereszt Egylet 1919-től működik ezen a néven. Hivatalos lapja a havonta kétszer megjelenő „Egészségvédelem.” 1921-ben az egylet külön szociális osztályt létesített, amelynek kitűzött célja a szervezett általános szegénygondozás, elsősorban pedig a gyermekvédelem a családban, szociális, egészségügyi és nevelési szempontból. Feladatának tekintette a gyermeknyaraltatást, munkaalkalmak szerzését, betegek kórházi elhelyezését, hivatalos eljárások, ingyen tej, ingyen kenyér, ingyenes gyógyszerellátás, felruházás, ismeretterjesztő és propaganda-előadások rendezését. Mindezekon felül az egylet a népjóléti és munkaügyi miniszter felhívására a népbetegségek, főként a tüdővész elleni országos küzdelem munkájába kapcsolódott be. 1921 februárjában megalakult az Ifjúsági Vöröskereszt Osztály. Ennek a célja, hogy az iskolákban a magyar ifjúságot a vöröskereszt céljainak szolgálatába állítsa, ápolja a testvériséget, fejlessze a közegészségügy iránti érzéket, és gyakoroltassa is azt. Céljának elérése érdekében csoportonként játékonyságot gyakorol, egészségversenyt, mentőtanfolyamokat, munkadélutánokat, kiállításokat stb. rendez, és iskolaközi levelezést folytat. Havonta megjelenő hivatalos lapja a „Magyar Ifjúsági Vöröskereszt”.

¹⁷ A Déri-kert nevét Déri Frigyes (Deutsch) (Bács, 1852. december 10. – Bécs, 1924. október 27.): gyáros, műgyűjtő nevére kapta, aki 1914 májusában gazdag, egyetemes kultúrtörténeti gyűjteményét Baja városának ajándékozta, és vállalta a gyűjtemény elhelyezésének költségeit. Erre a célra megvásárolta a ferences rendtől az ötholdas Barátok kertjét, ahol könyvtárat létesített. A terv megvalósítását azonban az I. világháború kirobbanása megakadályozta. Baja 1918. november 13-án szerb megszállás alá került, így az elképzelés kivitelezése bizonytalanra vált. Emiatt Déri Frigyes 1920-ban gyűjteményét Debrecen városának ajándékozta, ahol azt az 1930-ban megnyílt Déri Múzeumban helyezték el. A Bajának kárpótlásul juttatott összeg a korona I. világháborút követő erőteljes inflálódása miatt csak a ferencesektől megvásárolt kert parkosítására volt elegendő.

„Zöldség-Revü”-t készítsenek elő oly módon, hogy a gyermekeket egészen olcsó anyagból, (főleg papírból) készült ügyes jelmezekbe öltöztessék, s ezeket a jelmezeket saját ötleteik szerint a különböző zöldség- és gyümölcsféléknek megfelelően stilizálva díszítsék fel. Az óvónők e téren igen ügyesen és szellemesen oldották meg feladatukat, és a legkülönbözőbb – nem egy esetben frappáns hatású – jelmezeket produkáltak. Volt paprika, paradicsom, zöldbab, káposzta, retek, répa paraj, szőlő, alma stb. jelmez. A díszfelvonulás alkalmával azután ezek az óvodás gyermekcsoportok különböző aktuális jelmondatokkal megrajzolt táblákat vittek magukkal. A táblák feliratai közül néhányat ide iktatok:

Jelmondatok. Száraz pelenkát adjatok! – Sok spenótot egyetek, hogy pirosak legyetek! – Sárgarépát egyetek, hogy jól fütyülhessetek! – Görögdinnye, sárgadinnye, mindenkinek jó gyümölcse! – Ki ruháját, körmét rágja, sebes lesz a nyelve, szája! – Ha a gyermek okos, evés után jól fogat mos! – Mosd meg a cseresznyét, úgy edd a gyümölcsét! – Ne főzd agyon a káposztát, mert elveszíti a vitaminját! – Édes szőlő, lágy kenyér, alma, körte kincset ér! – Azt mondja a Marika, jaj, de jó a paprika! – Én a babot szeretem, bizony mindig megeszem! – Egyetek sok főzeléket, attól lesztek nagyok, szépek! – Ha több lesz a zöldkereszt, kevesebb a sírkereszt! – Egészségápolás nemzetszolgálat!

A diákok hírverése. Az alsó- és középfokú iskolákban felkérésünkre a rajztanárok irányítása mellett a tanulók zöldkereszt jelvénnel is ellátott, igen változatos és sok esetben határozottan szépek, sőt művészek mondható kisméretű röplapokat rajzoltak az egészségvédelmi munka tárgyköréből. Az így készült röplapok nagyobb példányait a délutáni népünnepély alkalmával az ipartestület által felállított „Világposta” sátrakban, mint levelezőlapokat árusították, darabonként 10 fillérért. A kisebb alakú rajzokat, illetve röplapokat pedig az elemi iskolákban osztották szét a tanítók beszéd- és értelemgyakorlat kapcsán a tanulók között, sőt egy részüket még az elemi iskolás gyermekekkel le is másoltatták. Az itt említett rajzos röplapok készítése terén különösen nagy és eredményes munkát végzett a Miasszonyunkról elnevezett zárda leányiskola minden tagozatában. Minthogy pedig a zárdai iskolákban a legkülönbözőbb néprétegek gyermekei közül mintegy 800-an járnak, így a hírverés ezen az úton igen széles körbe jutott el. (Néhány darab ilyen röplapot ide mellékelten bemutatok.)

Általános propaganda. Propagandánk másik részét a leventék útján igyekeztünk kifejteni. A leventeparancsnokság e célból szeptember hó közepétől kezdve rendelkezésünkre bocsátotta 24 tagú fúvós zenekarát oly módon, hogy a zenekar az egészségnapot megelőző vasárnapokon bejárta a város főútjait és egyes helyeken térzenét adott. Közben pedig a zenekar két oldalán egy-egy levente, nagyalakú, feltűnő színekkel irt kartontáblákat tartott a magasba a következő felírással: „Zöldkeresztes Egészségnap október 11-én a Déri-kertben. Mindenkit várunk!” Ezen túlmenően felkérésünkre Miskolczy Ferenc¹⁸ iparművész, tanonciskolai rajztanár

¹⁸ Miskolczy Ferenc (Vác, 1899. január 21. – Baja, 1994. május 15.) festőművész, iparművész, rajztanár. Az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskolán 1918–1922 között Balló Ede és Pór Bertalan tanítványa. Hans Hoffmannal és Kubinyi Sándornál 1923-ban Münchenben kiegészítő tanulmányokat folytatott. Rajztanári oklevelet 1936-ban szerzett. Baja város támogatásával 1929-ben a római Collegium Hungaricum ösztöndíjasa. 1925-ben tanulmányúton Spanyolországban, Ausztriában, Franciaországban, 1929-ben Olaszországban járt. A bajai Iparitanuló Iskolának 1953-ig, a Bajai

kisebb méretű művészi plakátot rajzolt, melyről színes diapozitíveket csináltattunk és azokat a helybeli három filmszínházban minden műsor kapcsán a híradó előtt levetítették. Ezen a rajzon egy madonnaszerű anyaalak látható, kezében egészséges csecsemővel, akiket valamint a zöldkeresztet a kép ellentétes sarkából a felkelő nap sugárkévi világítanak meg. Felirata a következő volt: „Zöldkereszt Egészségnap a Déri-kertben október 11-én. Tanulságos – mulatságos – szórakoztató! Mindenkit szívesen várunk!” A helyben, úgyszintén a Bács-Bodrog vármegye területén megjelenő összes napilapokban ismételtet tettünk közzé a zöldkereszt egészségnap programját és célkitűzéseit ismertető cikkeket. A középiskolák rajztanárai és egyes diákjai különböző ötletes plakátokat is készítettek, amelyeket a főútvonalak mentén fekvő üzletek kirakataiban helyeztünk el. Ugyancsak Miskolczi Ferenc iparművész tanár terve alapján készült egy kb. 60×45 centiméteres plakátsablon, melyen a betűk és figurális részek ki voltak vágva, és amelyek felhasználásával a szobafestők módszere szerint nemzeti színekben számos plakátot sokszorosítottunk, s azokat ugyancsak a forgalmasabb üzletek kirakataiban tettük közzé. Végül az utolsó héten hoztuk ki az „Egészségnap” programját ismertető nagyméretű, halványzöld alapon készült és sötétzöld kereszttel ellátott hirdetőnk, amelyet 200 példányban nyomtattunk ki, és Baja thj. város területén kívül a bajai járáshoz tartozó községekben és Zombor sz. kir. városban is megfelelő számban ragasztottunk ki. (Az utóbb említett plakátok¹⁹ egy-egy példányát ide mellékelten bemutatom.)

Propagandánkat végül, de nem utolsó sorban észrevehetően fokozta az a körülmény is, hogy az egyes sátorvezető hölgyek már az egészségnapot hetekkel megelőzve megkezdték a pénzadományoknak, nemkülönben a természetbeni felajánlásoknak a gyűjtését, valamint a sátorban folytatandó árusításnál segédkező hölgyeknek és leányoknak a toborzását. Megemlítem, hogy a kb. 700 tagot számláló Ipartestület vállalta az ún. „Világposta” sátrának, valamint a hangszóróknak az üzemben tartását, és vigalmi bizottságának közreműködése útján kifejtett hírverésével a kereskedő és iparostársadalom számos tagjának a megjelenését biztosította ünnepélyünkön.

Tömegek részvételének biztosítása. A minél szélesebb körben szétterjedő propaganda, illetve az egészségnap erkölcsi és anyagi sikerének a lehetőséghez képest való biztosítása érdekében általában arra törekedtünk, hogy a délutáni népnepélyre szóló filléres belépti díjak megszabása által (felnőtteknek 20, gyermekeknek 10 fillér) minden érdeklődőnek hozzáférhetővé tegyük a látványosságok megtekintését. Éppen ezért a belépőjegyeknek és a különböző versenyekre szóló nevezési díjak elismervényeinek az árusítását már hetekkel a népnepély előtt megkezdjük, és így – különösképpen az óvodás és az elemi iskolás gyermekek útján – sikerült is több

---

Tanítóképzőnek és a Rudnay Képzőművészeti Körnek a tanára 1953–1966 között. A Bajai Múzeum 1936. évi létrehozásában is alapvető szerepet játszott. A bajai Városi Képtár őre; Oltványi Imre, Nagy István és Telcs Ede műveivel gyarapította annak gyűjteményét. A bajai Türr István Múzeum segítőjeként kiállításokat is rendezett. Pályája kezdetén a népművészetet tanulmányozta Ócsény és Jánoshalma vidékén. Főként portrékat, freskórészleteket festett. A Rómában megismert freskófestészetet szerette volna művelni (Baja-kiscsávolyi plébániatemplom szentélyének falképei), de további megrendelés hiányában csak kisebb képeket készíthetett. Jelentős szerepet vállalt Medgyessy Ferenc Jelky-szobrának megvalósításában. Életműve nagy részét a bajai Türr István Múzeumnak adományozta. Budapest székesfőváros festészeti nagydíját 1930-ban, Bács-Kiskun megye Művészeti Díját 1967-ben kapta meg. 1980-ban Baja város díszpolgára lett.

¹⁹ A hivatkozott plakátok a tisztii főorvosi jelentés másolatához nincsenek mellékelve!

mint 4000 db jegyet már elővételben eladni. A közönség egy részét bizonyára az a körülmény is csábította az ünnepély megtekintésére, hogy annak céljaira igen szép keretet sikerült biztosítanunk. Dr. Bernhart Sándor²⁰ Baja thj. város polgármestere ugyanis a legnagyobb előzékenységgel bocsátotta rendelkezésünkre erre a célra a város szívében fekvő, nagy kiterjedésű és kertészetileg igen szépen gondozott Dériparkot, ahol ez ideig még ilyen jellegű népünnepély nem zajlott le. Ez a park kökéritéssel van körülvéve, és öt kapun át közelíthető meg. Ez a szerencsés helyzet lehetővé tette számunkra, hogy a népünnepély műsorát csak olyanok nézhessék végig, akik legalábbis a belépőjegyüket megváltották, viszont a park terjedelménél fogva alkalmas volt nagy néptömegek befogadására és arra is, hogy az alkalmi sátrakat, valamint a gyermekek szórakoztatását szolgáló különböző játékszereket ugyanott egy egyébként is gyermekjátékszertérként használt magasabb sík területen helyezhessük el.

A program ismertetése. Programunk összeállításánál azt a vezérelvet tartottuk szem előtt, hogy a délelőtti órákban elsősorban a komolyabb, inkább oktató jellegű, illetve népszerűsítő műsorszámokat pergessük le, viszont a délutáni műsort szántuk a tulajdonképpeni népünnepélynek, melyhez nagyobb embertömegeket vártunk. A reggeltől estig tartó program egyes számainak ismertetésétől azt hiszem, eltekinthetek, mert azt ide mellékeltem beterveztett eredeti hirdetőmunkánk feltüntetési, csupán azt óhajtom megemlíteni, hogy a város valamennyi keresztény templomában megtartott istentiszteletek során a lelkészek szentbeszéd keretében is megemlékeztek az egészségvédelem jelentőségéről, majd a közegészségügyi és egészségvédelmi kiállításnak a megnyitása vezette be az egészségnap tulajdonképpeni programját. Ehhez az anyagot – éspedig 25 plasztikus falitáblát – a m. kir. Országos Közegészségügyi Intézet²¹ vándorkiállítási gyűjteményéből kaptuk, és azt a helybeli közegészségügyi és egészségvédelmi intézményeink által produkált főleg statisztikai vonatkozású, de részben figurális ábrázolásokkal is tarkított rajzokkal egészítettük ki. A helybeli egészségügyi intézmények közül részt vett ezen a kiállításon a tisztii főorvosi hivatal, a zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat, a tüdőbeteg-gondozó és a nemibeteg-gondozó intézet, az OKI helybeli állomása, úgyszintén Baja város közkórháza is.

A legtöbb nehézség az irodalmi ünnepély (matiné) műsorának összeállítása körül merült fel, mert fővárosi szereplők részvételét csak nehezen sikerült biztosítanunk, s minthogy a felkért írók és művészek közül egyesek időközben lemondtak, a részletes műsort feltüntető falragaszunk kinyomtatása is bizonyos késedelmet szenvedett.

²⁰ Bernhart Sándor, dr. (Baja, 1889. május 5. – New York, 1984. március 28.): jogász, polgármester. 1906–1910 között a budapesti, 1910–1911 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen tanult. Itt szerzett 1911-ben jogi doktori oklevelet. Budapesten 1913-ban ügyvédi vizsgát tett. 1914–1918 között a bajai városházán önkéntes munkát végzett a katonai szolgálatot teljesítők helyett. Városházi állásáról Baja 1918. november 13-i megszállását követően lemondott. 1920–1926 között Budapesten, 1926–1929 között Baján ügyvédként dolgozott. A törvényhatósági bizottság 1929. december 16-án tisztii főügyésszé választotta meg. Ezt a tisztséget 1937. október 9-ig töltötte be, amikor is a th. bizottság a város polgármesterré választotta meg. Polgármesteri tisztségét 1937. október 9. és 1945. június 4. között töltötte be. 1944 októberében családjával a Dunántúlra menekült, majd onnan Budapestre mentek. 1945 márciusában tértek vissza Bajára. Itt igazolóbizottság elé állították, és megfosztották állásától. 1946-ban a létszámcsokkentési bizottság nyugdíjazta. 1961-ben feleségével az Egyesült Államokba vándorolt ki.

²¹ Az Országos Közegészségügyi Intézet (OKI) működését 1927. július 1-jén kezdte meg.

A most említett műsorszámokkal párhuzamosan két mozgóképszínházban egészségügyi és kultúrfilmeket pergettünk le főleg a tanulóifjúság részére. Sajnos a Semmelweis című filmet postakézbesítési zavar miatt nem kaptuk meg idejekorán, és így annak bemutatása elmaradt.

Ugyancsak délelőtt került lebonyolításra a leventelőtéren a leventeparancsnokság rendezésében a céllövőverseny is, 50 filléres nevezési díj mellett. Itt szép emléktárgyakat nyert a négy első helyezett.

A szervezőmunka alapelvei. Rátérve a Déri-kertben megtartott délutáni népünnepély lefolyásának ismertetésére, általánosságban meg kell említenem, hogy az egészségnap rendezésével kapcsolatosan hármas célkitűzés lebegett a szemünk előtt:

1.) Természetszerűleg elsősorban anyagi erőforrásokat kívántunk megnyitni a fiókszövetségünk által támogatott Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat részére, hogy az elérhető tiszta jövedelemből továbbra is folytathassuk már veszélybe jutott ingyentej-akciónkat (napi 25 liter tehéntej szétosztását), valamint hogy megfelelő számú vándorcsecsemő-kelengyéről, szülészeti vándorzsákról és egyéb szociálhigiénés segélynyújtási lehetőségről tudjunk gondoskodni. Segélyeinket a leggondosabb szelekció mellett a leginkább rászoruló ínségesekhez, illetve elsősorban a hadbavonultak hozzátartozóihoz kívánjuk eljuttatni és ezt a körülményt hírverésünk során is állandóan kidomborítottuk.

2.) Másrészt a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat eszmekörét és intézményeit is népszerűsíteni óhajtottuk, hogy azoknak igénybevétele és tanításainak betartása mentől szélesebb körben érvényesülhessen. Ezért állítottuk műsorunk tengelyébe a gyermeket. Ezért iktattuk be műsorunkba az egészségversenyt (hangsúlyozni kívánom, nem „gyermekszépségversenyt”), illetve a „Gyermek Ófelsége felvonulása” című programszámot, hogy az ennek során megrendezendő babakocsi-korzó és „Zöldsegrevü” keretében végigvonuló tarka-barka gyermekserег előkészítése kapcsán a részvételre benevezett gyermeket édesanyja már csak azért is fokozottabban gondolja, hogy kudarcot ne valljon, büszkén dédelgetett kicsinyével a verseny alkalmával. Az egészségvédelmi szolgálat gondoskodó kezét azáltal is fokozottabb mértékben óhajtottuk megszerettetni, hogy a védőnők a gyerekek kiválogatása és azoknak a versenyre való megfelelő előkészítése tekintetében is messzeemenően segítségükre voltak az anyáknak. Ezt az egészségvédelmi oktatást és propagandát szolgálta a kiállítás megrendezése és anyagának demonstrálása is, továbbá az egészségügyi filmek bemutatása, úgyszintén az OKI és a TEOSZ²² röplapjainak több ezres példányszámban való szétosztása, részint a kiállítás helyiségében, másrészt az iskolákban, és a délutáni népünnepély során. A gyermekfelvonulás alkalmával körülhordozott tüntető táblák feliratai, a tuberkulózisról szóló szavalókórus, az „első bajai stúdió” hangszóróján keresztül időnként bekiáltott egészségügyi intelmek és jelmondatok ugyancsak ennek az oktató nevelő orvosi propagandának, illetve ismeretterjesztésnek a szolgálatába voltak állítva.

---

²² TEOSZ: Tejtermelők Országos Szövetsége, amelyet a 6860/1935. ME. számú rendelet (RT 1935. 681.) alapján szerveztek. A 7240/1942. ME számú rendelet (RT 1942. 2864.) alapján 1942. december 12-től TETEOSZ: Tejtermelők és Tejszövetkezetek Országos Szövetsége néven folytatta tevékenységét. Felügyeletet a földművelésügyi miniszter gyakorolta felette. Ügykörébe tartozott többek között a tej termelésének és kezelésének tökéletesítése és általában a termelt tej minőségének javítása; a tej és tejtermékek fogyasztásának előmozdítása; a tejár biztosítására a tejértékesítés javítása; javaslattétel a földművelésügyi miniszternek a tej és tejtermékek árának szabályozására stb.

3.) Végül didaktikus céljaink is voltak, amennyiben az élelmiszerek és italok árusításával és előállításával foglalkozó kereskedőknek és iparosoknak, nemkülönben a nagyközönségnek is népünnepélyünk kapcsán gyakorlati példaadással akartuk bemutatni azt, hogy miként kell ezeket a cikkeket közegészségügyi szempontból helyesen kezelni, és kifogástalanul forgalomba hozni. Ezen elgondolásunk következetes keresztülvitelével a közegészségügyi hatóságok idevonatkozó – nem éppen szimpatikus – rendelkezéseit is népszerűsíteni kívántuk.

„Panem et circenses!”²³ Az anyagiak előteremtésére való törekvés készítette a rendezőset arra, hogy a város egész társadalmát lehetőség szerint mindennemű osztálykülönbség nélkül igyekezzék a cél érdekében aktív részvételre bírni. Minthogy pedig tudatában voltunk annak, hogy „a szívhez a legrövidebb út a gyomron át vezet”, azért gondoskodni kellett arról, hogy a sok mindenféle látványosság mellé frissítési és étkezési, illetve csemegéző lehetőségeket is biztosítsunk. Vagyis a „circenses” mellé a régmúlt idők óta mindig bevált módszer szerint „panis”-t is nyújtunk. Az e célból rendelkezésre állított alkalmi sátrak forgalmáról, illetve nyers bevételéről és tiszta hozamáról az alábbiak során még részletesen fogok beszámolni. Mielőtt azonban ezt tennem, néhány szóval általánosságban óhajtanám vázolni azt a módszert és azokat az irányelveket, amelyeket a népünnepély megszervezése körül követtünk.

Munkaközösség megteremtése. Mindenekelőtt arra törekedtünk, hogy a helybeli társadalomnak lehetőleg minden rétegét mozgósítsuk a siker érdekében. Ezért kéro szóval fordultunk azokhoz a társadalmi egyesületekhez, amelyek városunkban aktívan működnek, és így eleve reményünk volt arra, hogy nemcsak a propagandamunkában fognak részt venni, hanem a rendezésnél, illetve az ünnepség lebonyolításánál is tevékenyen közre fognak működni. A különböző hivatalok, illetve tisztviselőcsoportok tevőleges részvételét is igyekeztünk ebbe a munkaközösségbe beállítani. Az egészségnap programjának összeállításánál is arra törekedtünk, hogy a város minden rendű és rangú lakosának az érdeklődését felkeltsük, illetve, hogy lehetőleg mindenkinek a szórakozását valamilyen formában lehetővé tegyük. Ilyen módon sikerült azt elérnünk, hogy fiókszövetségünk rendező munkáját a Szociális Misszió Társulat és a Katolikus Egyesülés, továbbá a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a leventeleány szervezet, valamint az ipartestület is teljes erővel támogatta egy-egy alkalmi sátorban való árusításnak, illetve a megelőző gyűjtésnek a vállalásával. Hasonló szerepet vállaltak egyes tisztviselői kategóriák is, éspedig a katonatiszti kar, a rendőrtisztek és tisztviselők, az igazságügyi hivatalok (kir. törvényszék, ügyészség, járásbíróóság) tisztviselői, az orvosi kar, úgyszintén – csekély létszámuk miatt – az állatorvosokkal társult gyógyszerészek. Viszont a különböző iskolák oktató és nevelő személyzete, mint már előbb említettem, különösképpen a propagandamunkából és a jegyeknek elővételen való árusításából vették ki a részüket.

²³ „Panem et circenses”: „Kenyeret és cirkuszi játékokat.” A tömeget, hogy nyugodtan viselkedjen, élelemmel és olcsó szórakozással kell megnyerni. Erre utal ez a fejezetcím.

„Filléres árak.” A belépőjegyek, nevezési díjak, nemkülönben az árusításra kerülő cikkek eladási árának megállapítása tekintetében a „Sűrű garas” elvét tartottuk szem előtt. Igyekeztünk filléres árakat megszabni, hogy a résztvevők számát, illetve a közönség forgalmát emeljük. Ide mellékelten bemutatom a népünnepélyre szóló belépőjegyeknek, valamint a nevezési díjak és a műkedvelő fényképfelvételre jogosító „adományok” elismerését szolgáló jegyeknek egy-egy példányát. Az összes jegyeken alkalmaztuk a zöldkereszt jelét, azokat sorszámozva, tőszelvényen ellátva és perforálva²⁴ állítottuk elő, és külön erre a célra készült bélyegzőlenyomattal érvényesítettük. Az olcsó belépőjegyek vonzó erejét nagymértékben fokozta az a körülmény, hogy azok egyben egy darab perec vásárlására is feljogosítottak (Baján ui. kenyérbélyeg nélküli perecárusítás nincsen). A perecárusítás által kifejtett hírverésünket szerencsés véletlen folytán még azáltal is növeltük, hogy Bácsalmásról sikerült 1000 db kiflit is beszerezni, és azt ugyancsak kenyérbélyeg nélkül tudtuk forgalomba hozni. Ezek a filléres belépőjegyek tették lehetővé azt, hogy népünnepélyünkön a legszegényebb ember is részt vehetett. Tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy tényleg feltűnően sok volt az ünnepélyen mozgó nagy tömegben a kimondottan szegény sorsúnak látszó egyén, és pedig férfi, nő és gyermek egyaránt. A szegény gyermekeknek a népünnepélyen való részvételét – éppen a szociális szempontok kihangsúlyozása érdekében – azáltal is fokoztuk, hogy a bajai menhelyi telepen elhelyezett gyermekek között 100, a szegény iparostanoncok között (az ipartestület útján) ugyancsak 100, a szegény elemi iskolás gyermekek között pedig a tanítók útján több száz darab belépőjegyet osztottunk szét ingyen. A menhelyi gyermekeknek ezenfelül még egy-egy darab perecet is adtunk ingyenesen, és részükre a zöldkereszt bábsház meglátogatását is ugyancsak díjmentesen lehetővé tettük.

Versenyek és szórakozási lehetőségek. Nagy embertömeg megjelenését igyekeztünk elérni azáltal is, hogy különböző versenyeket hirdettünk. Az 1–6 éves gyermekeket, illetve szüleiket az „egészségverseny” az elemi iskolás fiúkat a különböző játékszerek (körhinta, hinta, libikóka, oroszke²⁵, játékcéllövölde stb.), az elemi iskolás lányokat pedig az előbb említett játékszereken kívül különösképpen a játékbabaszépségverseny csalogatta. A középiskolás diákokra és a leventékre viszont a céllö-

²⁴ Perforálva: átlukasztva, átvágva. Egyenes vonalú lyuk vagy résszor készítése kiszúrással. Főként szétválasztásra kerülő papíripari termékeknel (pl. bélyeg, jegyzetömb, jegyek stb.) használatos.

²⁵ Az oroszke feltehetőleg a lengőke bajai elnevezése. A lengőkehez 8 db baba, 1 db királynő, 1 db golyó és 3 m sátorzsinór szükséges, amelyhez a golyó van kötve. A babákat az alaplapra kell felállítani, úgy, hogy a királynő kerüljön középbe. A babák között a legkisebb távolság a golyó mérete lehet. A golyónak nyugalmi helyzetben az akasztóval (D sarok) ellentétes sarkon (B sarkon) lévő baba helyére kell lógnia, az alaplaptól kb. 25 cm magasan.

A lendítő játékosnak a kijelölt alapvonalnál kell állnia (C ponttól) olyan távolságra, hogy még kényelmesen el tudja lendíteni a golyót. Úgy kell a golyót lendíteni, hogy az alaplap (B sarka) mellett elhaladva kerülje meg a babákat, és visszafelé lendülve azokat eltalálja. A visszalendülő golyót meg kell fogni, hogy a többi babát fel ne döntse, mert azért büntetőpont jár, annyi, ahányat eldöntött (a királynőért kettő).

A játékosok száma nincs meghatározva. Egy játékos egy sorozatban hármat lendíthet egymás után. Abban az esetben, ha az első vagy második lendítés után letarolta az összes babát, akkor újra fel kell állítani az összeset, így egy sorozatban maximálisan 30 pontot lehet elérni, ha a királynő feldöntése kettő, a többi babáé egy-egy pontot ér.

Ha minden játékos azonos számú sorozatot lendített, az összesítésnél az nyer, aki a legtöbb pontot érte el.

A játék manapság 12. éves kortól ajánlott.

vőverseny gyakorolt nagy vonzóerőt. A Baján meglehetősen ismeretlen zöldkeresztes bábszínház is igen jelentős attrakciónak bizonyult. A gyermekeken keresztül természetesen számítottunk szüleiknek és egyéb hozzátartozóiknak, mint kísérőknek a megjelenésére is. A felnőttek érdeklődését a közeli Szeremle község gyöngyös bokrétájának táncbemutatója keltette fel, valamint a „Világposta”, nemkülönben a leventezenekarnak és a cigányzenekarnak a közreműködése is. Itt kell megemlítenem, hogy városunkban ez alkalommal volt először beállítva egy mikro- és megafonos stúdió, amelynek közreműködésével a műsorban beálló üzeneteket nemcsak gramofonlemezek lejátszásával, hanem cigányzene kísérettel előadott dalokkal is ki tudtuk tölteni, és a tömeg szórakozását ez úton is szolgáltuk.

Gyűjtési akció. Szervezési munkánk során nagy súlyt helyeztünk az előzetes gyűjtésre, és arra törekedtünk, hogy ne csak pénzadományokat, hanem lehetőleg nagyobb mennyiségben felajánlásokat is kapjunk. Az utóbbiak tekintetében természetesen főleg olyan élelmi cikkek és italneműek összeszedésére igyekeztünk, amelyeket a különböző sátrakban később jól tudtunk felhasználni, illetve értékesíteni. Valóban szép eredménnyel zárult ez a gyűjtési akció, amennyiben az 2179 P 56 fillér készpénzt és hatalmas tömegű élelmiszert (főleg szőlőt, almát, birsalmát, szilvát, zöldpaprikát, cukrászsüteményt, cukorkát stb.) és bort, néhány hordó sört, továbbá igen sok virágot eredményezett. A gyűjtésre az intelligencia vezető hölgyeit, olyan közkedvelt személyiségeket kértünk fel, akik férjük hivatalánál vagy foglalkozásánál fogva megfelelő tekintéllyel és széleskörű ismertséggel rendelkeztek, s egyben az ügyért való önzetlen lelkesedésüknek már az előzetes megbeszélések során is tanúbizonyságát adták, és egy-egy sátor vezetését is elvállalták. A szűkebb körű rendezőség a gyűjtőhölgyek figyelmét felhívta azokra a jómódú emberekre, akik az adakozás elől nem szoktak elzárkózni. A gyűjtés során legelőször ezeket a „jókedvű adakozókat” keresték fel a hölgyek, s az általuk jegyzett adományok a nehezebb esetekben is jó példaként hatottak. Az amúgy is nehezen élő fixfizetéses alkalmazottakkal, köztisztviselőkkel szemben különös tapintat alkalmazására hívtuk fel a gyűjtők figyelmét, viszont a jelenlegi rendkívüli körülmények között igen jó módon élő gazdákkal, szőlőbirtokosokkal szemben, nemkülönben az iparosok, kereskedők körében bizonyos erkölcsi nyomás alkalmazását is megengedhetőnek tartottuk. A gyűjtés végrehajtására kb. 4–5 hét állt a hölgyek rendelkezésére.

Az élelmiszeres és italos alkalmi sátrak felállítása a mai súlyos közellátási és megnehezült beszerzési viszonyok között kétségkívül sok és nagy nehézségbe ütközik, viszont ugyanezért már eleve számottevő jövedelemmel is kecsegtet. A különböző sátrakban eladásra került cikkek egységárainak megállapításánál – nagy forgalom elérése céljából – éppen úgy, mint a belépőjegyeknél, lehetőleg ugyancsak alacsony, „filléres” tételekre törekedtünk. Az alacsony árak megszabása azonban csak úgy vált lehetségessé, hogy az eladásra kerülő anyag nagy részét adományok formájában gyűjtöttük össze, illetve hogy a már meglevő nyersanyag feldolgozására számos, önzetlen munkára kész hölgy és jó gazdasszony vállalkozott. Az egyes ételneműek elkészítéséhez szükséges munkát és tüzelőanyagot tehát csekély kivétellel ingyenesen tudtuk biztosítani.

A rendezés egységesítése. Az egészségnap szervező-, illetve rendezőmunkája folyamán a szűkebb rendezőbizottsággal, illetve a gyűjtést és a sátrak vezetését vállaló hölgyekkel megtartott időközi értekezletek alkalmával azt az irányelvet tartottuk szem előtt, hogy – időkímélés érdekében – lehetőleg már végleges formában hoztuk szóba az egyes programpontokat és feladatokat, s általában csak olyan esetekben adtunk alkalmat a hozzászólásokra, amikor a vezetőség a felelősség megosztása céljából szívesen engedte át a döntést a plénumnak, már csak az anyagiakra való tekintettel is, mint például a matiné helyárainak a megállapítása alkalmával. Viszont örömmel és szívesen vettük a résztvevők ügyes ötleteit, praktikus javaslatait bizonyos részletkérdések tekintetében, s ugyanakkor igyekeztünk a már elvégzett munkáról dicsérrel és elismeréssel megemlékezni, hogy ezáltal is serkentőleg hassunk az ambíciókra. A sátrak megszerzéséről és a helyszínen való felállításáról központilag gondoskodtunk, ezzel szemben az egyes sátrak vezetőire, illetve az általuk már beszerezett hölgygárda ötletességére és egyéni ízlésére bízunk azoknak a feldíszítését és üzemképes állapotba való helyezését.

Higiénikus árusítás biztosítása. Ugyancsak központilag gondoskodtunk arról, hogy az egyes sátrakhoz szükséges berendezési tárgyak (asztalok, székek, polcok stb.) rendelkezésre álljanak és minden sátornál biztosítva legyen a gyakori kézmosási lehetőség (csapos víztartály, szappan, körömkéfe, törülköző). Minden vonalon arra törekedtünk, hogy az árusítás alkalmával a lehető legszigorúbban érvényesüljenek a közegészségügyi alapelvek, elsősorban persze a legkényesebb tisztaság. Éppen ezért az összes közreműködő hölgyektől megkívántuk, hogy az árusítást fehér kötényben és fehér fejkendővel (fityulával) bekötött fejjel végezzék, kezüket pedig az árusítás közben – mintegy tüntetőleg is – gyakrabban mossák meg, illetve, hogy az áruhoz lehetőleg kézzel ne nyúljanak, hanem a kiszolgálást kanál, villa és egyéb fogó- és merőeszköz segítségével végezzék. Amelyik árucikk sajátosságai azt lehetővé tették, azt természetesen csak megfelelően (zacskóba, celofánba stb.) csomagolva vagy papírtálcára téve engedték forgalomba hozni, illetve kiszolgáltatni. Az önzetlenül tevékenykedő hölgyekkel igyekeztünk megértetni ennél a pontnál azt, hogy nemcsak az anyagiak előteremtéséhez kérjük az értékes és nélkülözhetetlen közreműködésüket és segítségüket, hanem a közönség egészségügyi nevelését is szolgálni kívánjuk ezzel a példaadással. Két nappal az ünnepség előtt, egy utolsó értekezlet alkalmával történt meg a sátorvezető hölgyek között a zöldkeresztes jelvények kiosztása, a pecséttel ellátott számozott blokkfüzetek átadása, s ugyanakkor állapítottuk meg az eladásra kerülő cikkek adagolását és eladási árát, valamint a pénzkezelésnél követhető rendszert és az elszámolás módját is.

Az egészségnap anyagi eredménye. Az 1942. október 11-én megtartott bajai egészségnap elszámolása az egyes munkacsoportok szerint a következőképpen alakult:

Kimutatás a bajai egészségnap alkalmi adatainak pénzforgalmáról

Sor- szám	A sátor			Bevétel		Kiadás	Tiszta hozam
	Megnevezése	árusítási köre	vezető neve	Gyűjtés	A sátor nyers forgal- ma		
1.	Városi tisztviselők	Mézskalács	dr. Bernhart Sándomé Baja thj. város polgármesterének neje	209,5	535,8	208,8	536,5
2.	Katonaiszti kar	Bor és szódavíz	vitéz Kosztolányi Károlyné ezredés neje	78	221,85	0	299,85
3.	Rendőrkapitányság	Birkapörkölt, sült csirke	Dr. Versényi Jenőné, dr. Csoór Andrea városi orvos, a rendőrség vezetőjének neje	120,12	175,32	176,5	118,94
4.	Igazságügyi hivatalok	Sör, hűsítő italok, magyar tea, fagyialt	dr. víféz Dobos Lajosné a kir. törvényszék elnökének neje	190	387,08	164,2	412,88
5.	Orvosi kar	Gyümölcs, sajt	dr. Karossa-Pfeiffer Józsefné dr. Horváth Margit m. kir. tiszti főorvos neje	290	436,15	216	510,15
6.	Gyógyszerészek, állatorvosok	Virág, pipere-cikkek, dohány-neműek, nőruhadíszek	özv. Weber Dénesné gyógyszerész, gyógyszerár-tulajdonos, dr. Merényi Mihályné m. kir. főállatorvos neje	649	362,82	0	1011,82
7.	Szociális Misszió Társulat és Katolikus Egyesülés	Sós és édes sütemények	Székhelyi Rezsóné vámegyei főjegyző neje	204	513,14	129,2	587,94
8.	Zöldkeresztes Főok-szövetség	Halpaprikás, halkocsonya	Köbling Ernőné malomtulajdonos, földbirtokos	229,69	203	100	332,69
9.	Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége	Birsalma-sajt, lekvár, konzervált zöldség-félék, paprikaiz, oroszhal	Ágoston Vencelíné tanítóképző intézeti tanár neje	121	561	136,17	545,83
10.	Leventeleány szervezet	Játék, bazárárú	Schuller Terézia kereskedelmi iskolai tanárnő	88,34	162,66	39,9	211,1
			Összesen:	2179,82	3558,82	1170,77	4567,7

Megnevezés:	Bevétel	Kiadás
1. Belépőjegyekből és nevezési díjakból	1641,09 P	–
2. Gyűjtés eredménye	2179,65 P	–
3. Különböző adományok	192,80 P	–
4. Különböző sátrak forgalma	3558,82 P	1170,77 P
5. Kecsketej árusítás	12,00 P	–
6. Műkedvelő fényképezés	240,00 P	–
7. Világposta	39,00 P	–
8. Bábszínház	105,26 P	23,94 P
9. Körhinta és céllövészet	239,20 P	135,00 P
10. Orosztelek	3,10 P	–
11. Egészségvédelmi kiállítás	42,00 P	36,65 P
12. Irodalmi ünnepély	586,40 P	237,73 P
13. Film bemutatások	203,00 P	51,35 P
14. Egészségverseny érmeinek költsége	–	210,00 P
15. Vegyes kiadások (nyomdaköltségek, szállítási díjak, különböző munkadíjak, cigányzene, csomagoló anyagok stb.)	–	813,15 P
	9043,13 P	2678,54 P

Ezek szerint tehát az egészségnap tiszta jövedelme 6364 pengő 54 fillért tesz ki.

A népünnepély közönségének száma. A délutáni népünnepélyen kb. 8000 ember vett részt, akik közül a gyermekek számát mintegy 5000-re becsüljük. Ez a hatalmas szám Baja thj. város 32 275²⁶ főnyi összlakosságának kereken a 25%-át teszi ki. Megjegyezni óhajtom azonban, hogy a megjelentek számára vonatkozólag egészen pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, mert a népünnepély folyamán a bejárati kapuknál árusított belépőjegyek időközben elfogytak, és ezek pótlására hirtelen felülbélyegzett egyszerű jegytömböket kellett kiadnunk. A nyolcezeres létszám azonban nem egyszerű becslésen alapszik, hanem kétféleképpen is elvégzett ellenőrző számítások eredménye, és semmi esetre nem tekinthető túlzottnak. Megállapítást nyert, hogy Baján pontosan 20 esztendeje, amikor a város a három éves szerb megszállás alóli felszabadulását ünnepelte, nem volt ilyen arányú társadalmi megmozdulás, mint ezen az egészségnapon, ami minden bizonnyal csak dicsőségére és hasznára válhat a zöldkeresztes eszmének, s azonfelül elvitathatatlan értékű propagandisztikus jelentősége is van. A népünnepély alkalmával készült fényképfelvételek egy sorozatát mellékelten beterjesztem.

A sátrak forgalma. Talán nem lesz érdektelen, ha a 10 alkalmi sátor forgalmával kapcsolatos részleteredményekre is kiterjeszkedem az idecsatoltan beterjesztett összesítő kimutatás magyarázatául:

ad 1.) A mézeskalácssátorban 87 kg mézeskalács került árusításra, amihez 60 kg nulláslisztet használtak fel 58 pengő 80 fillér értékben. A szükséges méz, valamint a sütés 150 pengőbe került. Felhasználtak 15 kg zöldkeresztes cukrot. Így a mézeskalács önköltségi ára kilónként (a csomagoláshoz szükséges cellofánt is hoz-

²⁶ Ez a népességszám feltehetően a tiszti főorvos által ismert 1941. évi népszámlálási adat lehet. Baja thj. város össznépessége a hivatalosan közzétett 1941. évi népszámlálás szerint 32 309 főt tett ki.

zászámtva) 2 pengő 50 fillért tett ki, eladási ára pedig kilógrammonként 6 pengő volt. Megjegyezni kívánom, hogy kevésbé jó minőségű mézeskalács bolti ára jelenleg különként 8 pengő.

ad 2.) A borsátornak kiadása egyáltalában nem volt, mert mind a bort, mind pedig a szódavizet díjtalanul, ajándékként gyűjtötték össze.

ad 3.) A húsos sátor tiszta jövedelme aránylag kevésnek látszik, de tekintetbe kell venni, hogy ez a sátor látta vendégül a szeremlei gyöngyösbokréta 16 tagú tánccsoportját. Itt egyébként még utólag túladagolást is állapítottunk meg. Nevezetesen az eredeti elhatározás szerint a birkapaprikás kis adagjára 15 dkg, a nagy adagra pedig 20 dkg nyers húst kellett volna számítani, és a kis adagot 1 pengő 20 fillérért, a nagy adagot pedig 1 pengő 60 fillérért árusítani. A sátorban tevékenykedő hölgyek azonban a népünnepély kezdetén (du. 3 órakor) azt vették észre, hogy míg egyéb sátrak előtt nagy ember tömeg tolong és vásárol, addig náluk alig volt forgalom. Azt hitték, hogy az ő ízes birkapörköltjük nem lesz kelendő, az elkészített tekintélyes mennyiségű anyag (3 birka húsa) nem lesz eladható, s ezért a kezdetben odatévedt vendégeknek hatalmas porciókat juttattak. Később kiderült, hogy tévedtek, mert elfelejtették, hogy délután 3 órakor még kevés embernek van étvágya ilyen húsfélére. Estefelé pedig alig tudták már a nagy érdeklődést kielégíteni. A csirkeaprólékból itt készült ragulevessel a szegény gyermekeket vendégelték meg.

ad 4.) A sör és a nem szeszes italok stb. sátra a sört szintén ajándékképpen kapta. A fagyaltárusításnál itt is jó szándékú túladagolást kellett megállapítanunk. Ez a sátor a hűsítő italokhoz 2 kg zöldkeresztes cukrot használt fel.

ad 5.) A gyümölcsös sáornak, amely a szőlőt adományként gyűjtötte össze, azért volt aránylag nagy üzemi kiadása, mert a szép minőségű almát és körtét különként 1 pengő 80 fillérért vették. Nagy sikere volt a zombori sajtgyárból beszerzett dobozos ementáli sajtnak, amelynek darabja 60 fillérért került forgalomba. Ezt a ritka csemegét aránylag magas ára ellenére a közönség valósággal szétkapkodta.

ad 6.) A virágsáornak a jövedelmét főleg az előzetes gyűjtési eredmény emelte, mellyel kapcsolatosan különösképpen a gyógyszerészek áldozatkészségét illeti elismerés. A virágárusítás tekintélyes bevételt biztosított, mert a vitéz Hódy György²⁷ virágkertészete által ingyenesen felajánlott szegfűket darabonként 1

²⁷ Hódy György, vitéz (Kiszombor, Torontál vm., 1888. március 5. – Kalocsa, 1964. január 5.): virágkertész, politikus, lapkiadó, nemzetgyűlési képviselő. Négy középiskolát és két éves kertészeti szakiskolát végzett. Az I. világháborúban az orosz és az olasz fronton harcolt, számos katonai kitüntetést kapott. Kertészeti szaktudását Aradon, Szegeden és Budapesten szerezte. 1923-ban Baján virágüzletet nyitott. Virágnemesítéssel is foglalkozott. 1927-ben avatták vitézzé. Radikális jobboldali politikai mozgalmakban vett részt. Előbb a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség tagja, majd a Magyar Országos Véderő Egyesület bajai szervezetének alelnöke. 1939–1944 között a kormányzó Magyar Élet Pártjának tagja. A II. világháború után, Baja felszabadulását követően az ad hoc városi tanács tagja. Először a Polgári Demokrata Párt tagja, majd a Független Kisgazdapárt bajai szervezetének egyik megalapítója 1945-ben. A Bajai Nemzeti Bizottság tagja 1945. január–november, alelnöke 1945. február–november között. A bajai törvényhatósági bizottság és a kisgyűlés tagja 1945. május 12-től. Nemzetgyűlési képviselő 1945. november 4-től, annak ellenére, hogy az MKP bajai szervezete 1945. október 20-án tiltakozott a választói névjegyzékbe vétele ellen. 1946–1947-ben a Bajai Kis Újság, majd a Bácskai Kis Újság felelős szerkesztője és kiadója. Az FKGP jobboldalához tartozott, emiatt pártja 1947. február 4-én kizárta soraiból. Ezt követően 1947-ben előbb a Magyar Szabadságpárt, majd a Magyar Függetlenségi Párt (MFP) tagja. Bács-Bodrog vármegyében irányította az MFP választási kampányát. Az MFP országgyűlési képviselőjévé választották 1947. augusztus 31-én. Politikai múltja miatt a választási összeíró bizottság törölte a választói névjegyzékből, ám Pfeiffer Zoltán tiltakozására visszakapta választójogát. A választási bíróság kommunista nyomásra 1947. november 20-án megsemmisítette a párt mandátumait, így az övét is. Pártja 1947.

pengőért árusították. Ebben a sátorban egyébként a közreműködő hölgyeknek az általuk árusítandó cikkek tulajdonságai miatt elég nehéz szerepük volt, amit azonban sok ötletességgel tudtak megoldani. Így pl. egy megtisztított kacsát virágkosárba téve, amerikai árverésen²⁸ 43 pengőért adtak el. Nagy sikerük volt a különböző női ruhákon viselni szokott díszeknek, melyeknek túlnyomó részét dr. Merényi Mihály-né iparművész nő készítette saját kezűleg.

ad 7.) A cukrászsátor 24 tortát hozott forgalomba darabonként 20 szelettel. Az apró sütemények, pogácsák nagy részét itt is ajándékba kaptuk, és mindössze csak 4 kg zöldkeresztes cukrot használtak fel.

ad 8.) A halas sátorban a halpaprikás, illetve a halkocsonya nagy adagját, amelyben kb. 30 dkg halhús volt, 1 pengő 50 fillérért, a kis adagot (kb. 20 dkg nyers halhúst számítva) 1 pengőért árusították. Ez a sátor is sok szegény gyermeket látott vendégül.

ad 9.) A MANSZ²⁹ hölgyek sátra különböző, igen ötletesnek mondható élelmiszereket árusított. Így pl. 43 kg változatos formákba öntött birsalmasajtot hozott forgalomba, amelynek elkészítésénél a zárda növendékei is közreműködtek. Érdekes a birsalmasajt árusításával kapcsolatos elszámolás is. A szükséges birsalmáért 34 pengő 50 fillér kiadás merült fel. Ezenfelül természetesen nagyobb mennyiségű birsalmát ajándékba is kaptak, s annak elkészítéséhez összesen 33 kg zöldkeresztes cukrot használtak fel. Végeredményben az ilyen módon elkészült birsalmasajt önköltségi ára kilónként 80 fillér volt, és azt 6 pengőért árusították, és pedig érthetően igen nagy vásárlási kedv mellett. Ez a csemege jelenleg üzletekben nem vásárolható, és így forgalmi ára ismeretlen. Különösen ki kell emelnem a MANSZ hölgyeknek azt a gondolatát, hogy a Baján könnyen és olcsón (kilónként 1 pengőért) beszerezhető apró keszeget orosz hal módjára készítették el, és megfelelő módon zöldségelve és ecettel konzerválva üvegbe zártan árusították. Egy-egy ilyen 3,4 deciliteres üveg halkonzervet, amelynek az önköltségi ára az üveggel (darabonként 30 fillér) együtt kb. 58 fillér volt, 1 pengő 50 fillérért adták el. A vegyes gyümölcsből készült lekvár, amihez 12 kg zöldkeresztes cukrot használtak fel), valamint a lekvárszerűen besűrítve készített paprikaíz, úgyszintén az egyéb tartósított zöldségfélék is igen kelenedőek voltak és csekély előállítási költségük folytán tekintélyes hasznot biztosítottak.

---

november 30-i feloszlata után visszavonult a politikától. 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták és 8 évi börtönrre, valamint teljes vagyonekobzásra ítélték. A börtönből 1956. augusztus 31-én szabadult. 1956. október 30.–november 4. között a bajai Nemzeti Bizottság elnökhelyettesévé választották.

²⁸ Amerikai árverés az, amikor egy eladásra szánt tárgyat alacsony kikiáltási áron kínálnak fel megvételle, ám annak az ára a licitálás révén folyamatosan nő. A tárgy készpénz ellenében azé lesz, aki a legmagasabb árat ajánlotta érte.

²⁹ Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége: keresztény nemzeti szellemű asszonyszervezet. 1918 novemberében Tormay Cecil alapította. A Tanácsköztársaság alatt működését szüneteltette, majd 1919. augusztus 1-jén az írónő újjáalakította. A MANSZ-nak 550 vidéki szervezete működött. 1919–1921 között ruhaneműt gyűjtött az elszakított területekről menekült magyaroknak, a hazatérő hadifoglyoknak és a Nemzeti Hadseregnek. Tevékenysége 1922-től elsősorban a szociális és gyermekvédelmi munkára összpontosult; tanyasi gyermekeknek internátust, nőhallgatók számára kollégiumot, szövőtelepeket létesített, falusi asszonyok számára vasárnapi oktatást indított, a második világháború idején önkéntes ápolónői szolgálatot szervezett. Folyóiratai: A Magyar Asszony Divatlapja (1921–1924, 1936), A Magyar Asszony (1921–1940, 1942–1944), Új Magyar Asszony (1941). A MANSZ országos elnöke: Tormay Cecil (1926-tól örökös országos elnök), gr. Ráday Gedeonné (1938–1943). A MANSZ központját 1946. július 20-án Rajk László belügyminiszter feloszlatta.

A forgalomba hozott konzervek elkészítésének leírását, amit írógéppel sokszorosítottak, darabonként 10 fillérért árusították.

ad 10.) A játéksátor sok gyermeket vonzott maga köré. A változatos áru java részét a leventeáányok nagy lelkesedéssel gyűjtötték össze, és ügyesen csomagolták. Nagy sikere volt itt a „Zsákbamacska” horgászásnak, és egyes játékok kisorolása is sokszor viharos derűt keltett. Itt említem meg, hogy a leventeáányok a Dérikertnek egy alkalmas helyén gyermekmegőrző helyről is gondoskodtak, ahol egy órán át 20 fillérért foglalkoztak a másfelé szórakozó szülők által rájuk bízott gyermekekkel, s közben különböző játékokkal, hintalóval, hintaszékkel mulattatták őket.

Perecárúsítás. A peracet, melyből kb. 2500 darabot sikerült süttetnünk, az összes élelmiszeres sátrak árusították, éspedig úgy, hogy – a korlátozott mennyiségre való tekintettel – a belépőjegyek erre a célra megjelölt sarkát a perec átadása alkalmával leszakították. A peracet egyébként 3 pékmester készítette a rendelkezésünkre bocsátott egységes kenyérlisztből, teljesen díjmentesen, és így egy perec előállítási költsége 1,2 fillért tett csak ki, viszont eladási ára 8 fillér volt.

Kecsketej-ajánlás. Külön kell megemlékezni a kecsketejnek, illetve a vele készült kávénak az értékesítéséről. Mintegy 25 db svájci eredetű fehérszőrű házi kecskét vezettek fel szegény sorsú tulajdonosaik, akik azoknak egyszeri fejesi eredményét díjtalanul ajánlották fel a cél érdekében. A fejes teljesen higiénikus körülmények között a közönség előtt történt, és a frissen kifejt tej (összesen 12 liter) deciliteres poharakba töltve 10 filléres áron került eladásra. Ennél az akciónál természetesen nem a jövedelem volt a fontos, hanem a kecsketej fogyasztásának propagálása a mai tejszűke világban. A kecske tenyésztésére, takarmányozására, tejhozamára stb. vonatkozó tudnivalók egy külön erre a célra rajzolt plakát hozta az érdeklődők tudomására. Az árusítás közben a kecskék tulajdonosai a hozzájuk fordulóknak készséggel adtak mindennemű felvilágosítást.

A sátrak forgalmának kockázatos volta. Az alkalmi sátrakban történt árusítással kapcsolatosan meg kell még jegyeznem, hogy bevételünket ezen az úton még igen számottevő módon fokozhattuk volna, ha még nagyobb mennyiségű élelmiszert, illetve készételneműt tudunk forgalomba hozni. A közönség, főleg a gyermekek, igen jó étvágyúaknak bizonyultak, minek következtében a sátrak nagy része már két óra alatt kiürült, noha igen tekintélyes mennyiségek voltak azokban a népünnepély megnyitása alkalmával felhalmozva, viszont az élelmiszermennyiséget a rendezési előmunkálatok során már nem növelhettük, mert egyrészt annak útját állták volna a közéleti korlátozások, másrészt pedig nem rendelkezünk ilyen irányú korábbi tapasztalati adatokkal, és végül az őszi többé-kevésbé bizonytalan időjárás miatt sem vállalkozhattunk nagyobb mennyiségek elkészítésére, illetve beszerzésére, hiszen egy hideg eső népünnepélyünk sikerét teljesen tönkre tette volna. Szerencsére a két nappal előbb betört vihar és zápor után október 11-én ragyogó napsütés kedvezett programunk megvalósításának és lebonyolításának. Nem lehet vitás, hogy ez a kedvező időjárás igen tekintélyes mértékben járult hozzá az „Egészségnap” anyagi sikeréhez.

Az egészségnap időpontjának megválasztása. Itt óhajtok rámutatni arra, hogy – nézetem szerint – a zöldkeresztes egészségnapok megrendezésére legalkalmasabb időpont, noha későinek látszik, mégis csak az ősz lehet. Túlnyomó részben a szabadban lezajló ünnepélyről van ugyanis szó, amelynek a központjában a gyermek áll, és éppen ezért azt a hűvösebb évszakban nem szabad megrendezni, viszont nyáron sem lehet ilyen nagyobb szabású társadalmi megmozdulást összehoznunk, elsősorban az iskolai szünet miatt. A tanerők közreműködése ugyanis az előkészítő és propaganda munkálatoknál, és a megrendezésnél egyaránt nélkülözhetetlen, viszont éppen a tanerők nem veszik szívesen, ha az iskolai év végén a vizsgák közeledtek (május, június hónapokban) vonjuk el más irányba a tanulók figyelmét. Ezek szerint tehát gyakorlatilag csak kora ősszel, az iskolai év kezdetén, de már a beíratások megtörténte után, vagyis csak a szeptember közepétől október közepéig terjedő aránylag rövid időszakban lehet szó ilyen jellegű gyermekünnepély rendezéséről, amikor hazánkban rendszerint még elég meleg és derült időjárás szokott uralkodni. Kivételesen talán még április hónap is számításba vehető.

Műkedvelő fényképezés. Meg kell emlékezni még a délutáni népünnepélyünknek egy különleges attrakciójáról is, nevezetesen a műkedvelő fényképezésről, aminek a beállítása szintén számottevő anyagi hasznot biztosított. Felkérésünkre dr. Ábrahám Tibor fogorvos neje, mint szenvedélyes amatőr fotográfus vállalkozott ennek az akciónak a megszervezésére, aki a Déri-kertnek erre a célra kijelölt helyén több műkedvelő fényképész társával együtt a népünnepély alkalmával felvételeket készített a jelentkezőkről, főleg természetesen gyermekekről, akik egy héten belül a zöldkeresztes tanácsadó-helyiségben kapták meg fényképeiket. Egy-egy felvétel a másolatok nagysága szerint 1, 1,20, 1,50 pengőbe került, mely összegért a megrendelő három képet kapott. A szükséges filmanyagot a szakfényképészek, illetve fotóüzletek ajándékozták, és így tulajdonképpen csak a fényképmásolatok elkészítésére volt némi tényleges kiadásunk.

Egészségverseny. Végül be kell ismernem, hogy a részletes műsort ismertető falragaszunkon is meghirdetett, de egyébként is erősen propagált „gyermekszépségverseny” nem egészen úgy sikerült, mint ahogy azt eredetileg elterveztük. A versenyre benevezett gyermekek ugyan a „Gyermek Ófelsége bevonulása” című programszámunk kapcsán részt vettek a babakocsi-korzó, úgyszintén a „Zöltségrevü” különböző színes csoportjában, azonban versenyszerű elbírálásra és minősítésre nem kerülhettek, noha e célból orvosokból és művészekből egy zsűrit is összeállítottunk. A bíráló bizottság a várakozásunkat messze meghaladó embertömegben meg sem kezdte működését, de a nagy zajban és megfelelő helyiség hiányában a népünnepély színhelyén egyébként sem tudott volna érdemleges munkát végezni. Úgy gondoljuk, hogy a jövőben egy más hasonló alkalommal majd az egészségversenyre előre benevezett gyermekeket elsősorban a zöldkeresztes gyermekvédelmi tanácsadó orvos fogja előzetesen rangsorolni, és az általa készített javaslatot – a pártatlanság kidomborítása kedvéért – egy néhány tagú zsűrivel is felül fogjuk vizsgáltatni. Mindezt azonban feltétlenül a verseny, illetve az egészségnap előtt végre kell hajtani, és a népünnepély alkalmával csak az eredményhirdetés fog – lehetőleg hangszóró útján – megtörténni. Ugyanakkor veszik majd át a verseny első helyezettjei a részükre szánt jutalmakat. Mindenesetre még megfontolás tárgyává kell tenni azt is, hogy milyen szempontok szerint történjék a versenyen részt vevő gyermekek mino-

sítése. Az egyes szülők közti féltékenykedési jelenetek és egyéb elégedetlenségek elkerülése érdekében a hisztérikumok közül – véleményünk szerint – a „szépség” fogalmát eleve ki kell kapcsolni. Talán az egyes gyermekek fejlettsége, bizonyos standard értékhez viszonyított fejlettségi állapota (testsúly, magasság, egyéb testmérések), továbbá a gyermek bőrének, hajának, nagyobbaknál a fogzatnak az ápolt-sága, illetve a gyermekek általános gondozottsága, a zöldkeresztes tanácsadásokon történt bemutatások gyakorisága, a helyes táplálkozásra vonatkozó utasítások betartásának igazolása, a védőnői családlátogatások alkalmával észlelt otthoni állapotok adatai lennének azok a tényezők, amelyek egybevetése mellett az elbírálás az igazságot megközelíthetné, és a versenyszerű jelleg is megmaradna. Esetünkben végül is arra szántuk magunkat, hogy az egészségversenyen részt vett minden gyermeknek egy kis zöldkeresztes emlékérmét adtunk át, amit erre a célra készítettünk, és amelynek darabja 70 fillérbe került. (Ennek az érmeckének³⁰ egy példányát ide mellékeltem bemutatom.)

Összefoglaló. Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az OESZ³¹ Baja thj. városi fiókszövetsége által megrendezett egészségnap mind erkölcsi, mind anyagi vonatkozásban jó eredménnyel zárult, sőt az elért és a 6000 pengő tiszta jövedelmet meghaladó anyagi eredmény lényegesen túlszárnyalta az ehhez fűzött legmesszebb menő várakozásunkat. A szervezőmunka, úgyszintén az ünnepségek sikeres megrendezése, a szerteágazó részletkérdéseknek közös nevezőre hozása, a különböző egyéb társadalmi egyesületekkel kapcsolatos nélkülözhetetlen munkaközösség megteremtése kétségkívül igen sok fáradozással jár, és valóban nehéz azt a közegészségügyi irányító, ellenőrző és ügyviteli hivatalos munkával összeegyeztetni, ehhez megfelelő munkatársakat találni, és erre a célra kellő időt áldozni. Viszont az is nyilvánvaló, hogy mégis érdemes ezzel a kérdéssel behatóan foglalkozni, mert a társadalom megérti és áldozatkészségével honorálja is a jó szándékú törekvéseket még a mai rendkívül nehéz életviszonyok idején is, különösen akkor, ha tudatában van annak, hogy az általa felajánlott adományok valóban olyan helyre jutnak, ahol a veszély a legnagyobb, és ahol éppen ezért leginkább van szükség sürgős segítségre.

Baja, 1942. november 11-én

Dr. Karossa Pfeiffer József
m. kir. tiszti főorvos

³⁰ A szövegben hivatkozott érmecke nincs a tiszti főorvosi jelentés másolatához csatolva!

³¹ Országos Egészségvédelmi Szövetség.

IRODALOM

A BAJAI KÓRHÁZ MILLENNIUMI ÉVKÖNYVE 2000-BEN

2000 Szerkesztők: dr. Deutsch Ottó, Pápay Miklósné, dr. Pápay Tamás, dr. Vajtai István (felelős szerkesztő). Baja.

A MAGYAR ÁLLAM SZERVEI 1944–1950.

1985 Szerzők: Alföldi Vilma, Berényi Ildikó, Boreczky Beatrix, Csapó Mária, Dancs Istvánné, Fraknoi Mária, Gábor György, Halasi László, Káposztás István, Kelemen Tamás, Koráncsi László, Lekli Béla, Lippai Éva, Leblancné Kelemen Mária, Markó György, Müller Veronika, Pető Iván, Rózsai Ágnes, Sebő Lászlóné, Szikora Marianna, Törjék Gyözőné, G. Vass István, Vörös Károly. Budapest. N–Z

A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM ORVOSTUDOMÁNYI KARÁN VÉGZETT ORVOSTANHALLGATÓK JEGYZÉKE 1921–1951

2006 In: A Semmelweis Egyetem promóciós könyvei III. Szerkesztette és a bevezetést írta: Molnár László. Budapest.

AZ 1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS

1979 4. Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint. In: Történeti Statisztikai Kötetek. Szerkesztő bizottság: Dányi Dezső (felelős szerkesztő), Dávid Zoltán, Ember Győző (Szerkesztő Bizottság elnöke), Fügedi Erik (Szerkesztő Bizottság titkára), Katus László, Klinger András, Sashegyi Oszkár, Szabad György, Szabady Egon, Varga János, Vörös Károly, Zimányi Vera. Budapest.

BIELEK Tibor

1942 Zöldkeresztes tej-, cukorakció és gyermekétkeztetés. In: A korszerű közszolgálat útja 13. A magyar egészségügyi közszolgálat. Szerkesztette: Mártonffy Károly. Budapest. 730–736.

BÖLÖNY József

1987 Magyarország kormányai 1848–1987. Budapest.

- KONTRA László
1942 A zöldkeresztes egészségvédelmi munka. In: A korszerű közszolgálat útja 13. A magyar egészségügyi közszolgálat. Szerkesztette: Mártonffy Károly. Budapest. 434–439.
- MERK Zsuzsa (szerk.)
2001 NAGY András emlékezete. Egy kisváros, Baja főépítészének munkássága. In: Bajai dolgozatok 13. Baja.
- SCHOLTZ Kornél
1942 Magyarország egészségügyi viszonyainak alakulása a világháború óta eltelt évtizedekben. In: A korszerű közszolgálat útja 13. A magyar egészségügyi közszolgálat. Szerkesztette: Mártonffy Károly. Budapest. 271–284.
- VIDA István–VÖRÖS Vince
1991 A Független Kisgazdapárt képviselői 1944–1949. Életrajzi lexikon. In: Történeti elitkutatások. Sorozatszerkesztő: Kovács I. Gábor. Budapest.

ELRENDELT ÜNNEPEK

A RÁKOSI-KORSZAK POLITIKAI ÜNNEPEI BÁCS-KISKUN MEGYEI TANÁCSI ÉS PÁRTBIZOTTSÁGI IRATOK TÜKRÉBEN

Az állami, politikai ünnepek Magyarország történelmét meghatározó, sorsdöntő eseményeihez, nagy fordulópontjaihoz kapcsolódnak, és kötődtek a múltban is. Hogy mely dátumokat, eseményeket tekint a politikum és a társadalom vezető rétege megemlékezésre méltónak, már jóval összetettebbé, egyben sokkal érdekesebbé is teszi a képet. Tény hogy hazánk jeles napjait, hivatalos ünnepeit korszakok, eszme-rendszerek, politikai berendezkedések egymásnak homlokegyenest ellentmondó módon értékelték. Természetesen hazánk 1100 éves történelme – pusztán historiográfiai aspektusból – nem ennyire önellentmondásos. A politikumnak alávetett ideológia tette azzá. A XX. század viharos történelmi fordulóiban az alkotmányos renddel nem illeszkedő – illegitim – módon hatalomra kerülő nomenklátúra mindenkor ideológiájának, hatalmi ambícióinak megfelelő irányba igyekezett terelni kapcsolatát a történelemmel. A diktatúra általánosságban jellemző nézőpontja, amellyel önmaga létezését tekinti, hogy fennállása a történelmi folyamatokból kinövő szerves és törvényszerű – predesztinált – fejlődés eredménye, amelynek bizonyítására hajlandó bármilyen kompilált tényfeltevésre vagy eltagadásra. Célja, hogy az eszme-rendszerébe nem illeszkedő tényeket, kontextusokat meg nem történté tegyen, vagy saját nézőpontja szerint megváltoztasson: egyben generációk kapcsolatát értékelje át a múlthoz, történelemhez, kultúrához, szellemi gyökerekhez.

A politikában és a társadalmi rétegződésben végbemenő szerkezeti változások szoros összefüggést mutatnak a művelődési viszonyokkal. A II. világháborút követő rövid periódus a polgári „visszarendeződésre”, európai értékrendre való visszaállás kudarcba fulladt kísérlete volt. 1948-ra egyértelművé vált, hogy „*a polgárosodási folyamatok kibontakoztatására, a társadalmi önszerveződések autonómiájának fenntartására, a koalíciós időszak kulturális sokszínűségének megőrzésére nincs lehetőség*”.¹ A megszálló szovjet hatalom haladéktalanul hozzálátott hatalmának, befolyásának megszilárdításához: megkezdődött az ország marxista–leninista platformon alapuló „átgyúrása”, „szovjetizálása”. A politikai töréspont mentén az évszázados hagyományokkal, szerves kulturális, társadalmi fejlődéssel gyökeresen szakító új hatalmi rend alakult ki: egy életidegen, uniformizált kulturális, társadalmi és politikai-eszmei berendezkedés. Ebben a végsőkig tekintélyuralmi, minden téren totalitárius politikai viszonyrendszerben a demokratikus és korlátozottan autoriter hatalmi berendezkedésre jellemző vonások teljességgel hiányoztak: „*legfontosabb ismertetőjegyei az egypártrendszer, a hierarchikusan felépített tömegpártnak alárendelt államélet, az emberi élet minden szféráját szabályozni kívánó hivatalos ide-*

¹ Valuch Tibor: A magyar művelődés 1948 után. In: Magyar Művelődéstörténet. Budapest, 1998. 160. o.

*ológia és a társadalmat permanens rettegésben tartó terrorrendszer.*² A monolit pártállami struktúra 1948-at, a politikai és közéleti pluralizmus felszámolását követően teljes hegemoniát kapott: ezernyi szálával át- meg átszötte és totális kontroll alá vonta a közigazgatást, politikát, kultúrát és gazdaságot. Hatalma és befolyása nem korlátozódott pusztán a politikai hatalom megragadására, irányítására, abszolút pozícióra törekedett minden téren: törekvése volt, hogy eszmerendszerének, ideológiai ambícióinak megfelelően átformálja a társadalom, kultúra, gazdaság legkisebb alkotóelemektől a komplett „felépítményig” ívelő egészét. Az „Állam” és „Párt” öszszeszenőtt, és csaknem fél évszázadon keresztül elválaszthatatlanul összetartozott. Az államügyek, közigazgatás, „társadalom-szervezés” kérdései nem pragmatikus módon, hanem pártideológiák, elvek, koncepciók mentén dőltek el. Ebben a roppant szigorú hierarchiában, központi irányítás mellett döntöttek az ünnepek, évfordulók, felvonulások megrendezéséről, lebonyolításáról.

Nemzeti ünnepeink kiváló alkalmat jelentettek a kommunista eszmék kinyilatkoztatására, a meghatározhatatlan és értelmezhetetlen „szocialista művelődési eszmény piedesztálra emelésére”.³ A kommunikáció, vagy az akkoriban inkább meghonosodott megnevezéssel illetett agitáció és propaganda alapvető eszköz volt a társadalom átformálásának programjában. „A hivatalos nyelvhasználat legtöbb eleme a paternalizmus és a katonai nyelv szókészletéből eredt”, amelynek leggyakrabban előforduló kifejezése a „harc” volt. Az elszürkülő, mindinkább sablonossá váló szónoklatok, ünnepi beszédek militáns nyelvhasználata különösen szembeütő volt Rákosi Mátyás pártfőtítkársága idején: „nem a kultúráról, a kulturális és szellemi életéről, hanem a „kultúra frontjáról” beszéltek. ... a termelés valójában 'csata', a hiba helyébe pedig az ellenség támadása lépett.”⁴

Az állami ünnepek körét és tartalmát a monocentrikus, piramisszerűen rendeződő hatalmi viszonyok között legfelsőbb pártutasítások alapján vezérelték és magas szinten, közvetlenül minisztériumi és országos pártbizottsági irányítás alatt koordinálták. Különösen erős volt a centralizációs, bürokratikus szervezési elv a Rákosi-korszak éveiben. Az állami ünnepeknek a Párt és az új, „igazságos” társadalmi rend dicsőségét, vívmányait kellett hirdetniük, propagálniuk Moszkvától Budapestig, Kecskeméttől Bugacpusztáig mindenütt. Az ünnepi események előkészítésében és lebonyolításában gyakorlatilag valamennyi szaktárca és bizottság részt vett. Példaképpen kiragadva: a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Titkárságának iratanyagában fellelhető a Minisztertanács részéről „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom” évfordulójának megünneplési sémája. Hasonlóképpen bocsatott ki – többek között – közvetlen utasításokat és elvi iránymutatást tartalmazó bizalmas direktívákat az ipari minisztérium (Helyi Ipar Minisztériuma), a Belügyminisztérium, vagy a Közoktatásügyi Minisztérium. Ezen utasításokat aztán – mind közigazgatási, mind párszervezeti szinten – a megyei nomenklatúra továbbította az alsóbb szintű városi, községi tanácsok és pártalapszervezetek irányába.

² ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2001. 337. o.

³ VALUCH Tibor: A magyar művelődés 1948 után. In: Magyar Művelődéstörténet. Budapest, 1998. 160. o.

⁴ Uo. 161. o.

A szocializmus négy évtizedes időszaka távolról sem homogén, állóképszerű kor: számos változás, átrendeződés figyelhető meg a társadalmi mozgásokban, szellemi élet szféráiban, a hatalomgyakorlás természetrajzában, és így az állami ünnepek terén is, mint mindezen folyamatok egyfajta vetületében. A hatalom állandó kontrollja alatt tartott ünnepélyeknek, jubileumi eseményeknek mindenkor pontosan igazodniuk kellett a moszkvai iránymutatást követő hazai „vonalas” elvárásokhoz, aktuálpolitikai, ideológiai irányokhoz. Példaként kiemelhető, hogy az 1948–1953 közötti terminusban a Párt szervezésében, annak direkt irányítása alatt megtartott ünnepélyek a munkaversenyt, a Szovjetunió, Sztálin és a „felszabadító” Vörös Hadsereg iránti hálát, a tervgazdaságot valamint a mezőgazdaságban megvalósítani kívánt „kizsákmányolás-mentes” kollektív tulajdonformát hirdették. A desztalinizáció korában, a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusát követően az ünnepek szervezésében egyre inkább a társadalmi és nemzetközi béke, konszolidáció, életkörülmények javulása került előtérbe és kevésbé harcos hangvételt mutatott a „klerikális reakció”, „kulák felforgató tevékenység” irányában. A Magyar Dolgozók Pártja Bács-Kiskun megyei apparátusán belül szervezett Agitációs és Propaganda Osztály az alsóbb párt és közigazgatási szervek számára tájékoztatót készített, amely az 1956. évi május 1-jei ünnep előkészítésénél megjegyzi: a szervezési munkába bevont apparátusnak figyelembe kell vennie, hogy „a XX. Kongresszus anyaga alapján a proletár nemzetköziség szellemében elmélyítsük a Szovjetunió és a többi népi demokratikus ország iránti szeretetet. [...] Helyesnek találjuk azon kezdeményezéseket, hogy a XX. Kongresszus legfontosabb útmutatásai alapján készítsék el felirataikat. Így pl.: A béke megőrzése, az életszínvonal emelése stb.”⁵

Különösen jellemző vonássá erősödött a mérséklődő hangvétel az 1960-as évtized második felétől, a kádári szocializmus időszakától számítva. Az 1970-es évtizedben fokozottan a pártpropaganda homlokterébe került az 1968-as új gazdasági mechanizmusnak a társadalmi jólétre, javuló lakossági ellátásra irányuló hatása. Ugyanakkor a pártvezetés felismerte, hogy szükségsszerű a munkásmozgalmi ünnepek, politikai évfordulók megújítása, új tartalommal való feltöltése. A Magyar Szocialista Munkáspárt Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztálya 1972-ben dolgozott ki ennek szellemében egy munkatervet. A megyei agitációs és művelődési osztály „néhány elvi és gyakorlati teendőt” is részletezett: a „dolgozó tömegek lehetőleg ne kívülállóként, hanem cselekvőként vegyenek részt a rendezvényeken”; lehetőség szerint a politikai évfordulókat „kulturált körülmények között, munkahelyen” kell megrendezni; fel kell oldani a koszorúzások „merevségét”, megszükkült protokolláris jellegét; a párt prominenseinek, valamint a gazdaság, közigazgatás, intézmények vezetőinek az ünnepélyeken való megjelenését szigorúbb fegyelem mellett kell kíséreni; a pártszervezeteknek nagyobb figyelmet kell fordítaniuk „a proletár internacionalizmus és nemzeti ünnepeink megrendezésére”; emelni kell az ünnepélyek – különösen az ifjúság számára rendezett eseményeken – művészi, esztétikai színvonalát; kerülni kell a közhelyes, sablonos előadásokat, megemlékezéseket; gondoskodni kell az emlékhelyek tisztaságáról, rendszeres felújításáról; szolid, ízléses dekorációt kell alkalmazni a közintézményekben és közterületeken

⁵ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) XXXV. 1. Az MKP–MDP–MSZMP iratok gyűjteménye (a továbbiakban: XXXV. 1.). 43. f. 2. cs. 18. ö. e. 1948–1956. 32–33. o.

politikai ünnepek alkalmával.⁶ A pártiktatúrán alapuló rendszer belső megújulásra, gyökeres reformokra való képtelensége az 1980-as évtized végére nyilvánvalóvá vált, mely hűen tükrözte politikai ünnepeinek folyamatos és megállíthatatlan elszürkülését, a mozgalmi jelleg háttérbe szorulását. Ugyanakkor a visszaszoruló diktatúra mind nagyobb teret engedett a nemzeti sajtóosságok felszínre jutásának.

Ünnep és ideológia a XX. században

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kitörésének anniverzárúmára már a XIX. században is megemlékeztek, de nemzeti ünneppé 1920 után vált. A Parlament 1948-ban kodifikálta a magyar forradalom és szabadságharc „jelentőségét”, bár teljesen más összefüggéseiben értelmezve, mint azt korábban tette a politikum. Centenárium ünnepségsorozatra készült az ország, amelynek előkészületi munkáit igen magas szinten koordinálták: kezdetben az Újjáépítési Minisztérium foglalkozott március 15-e megünneplésének lebonyolításával, majd a feladat átkerült a Tájékoztatásügyi Minisztériumhoz, ahol miniszteri tanácsos vezetésével „Centenárius Ügyosztály” alakult.

A március idusán elhangzott hivatalos beszédek közvetlenül kapcsolták a forradalom eseményeit az akkori aktuálpolitika üzeneteihez, mit sem törődve annak számtalan ellentmondásával, az események és tények történelmietlen, öncélú összekapcsolásával, kiragadásával. 1950. március 15-én Rákosi Mátyás ünnepi beszédében számos ehhez fogható retorikai módszerrel élt, alátámasztandó a monolitikus egypártrendszerre formálódott állam „szükségből” és „kényszerből” alkalmazott antidemokratikus intézkedéseit: *„Százket esztendővel 1848 márciusa után van már hazánk, van mit védenünk. És kell is védenünk. Vannak már belső bitangok: kémek, kulákok, klerikális reakciók, akik népköztársaságunk elleni gyűlöletükben minden gaztetre készek. Van még nemzetközi reakció, amely soha őrvöngőbben nem fenyegette a világ dolgozóinak életét és szabadságát [...]”*⁷

A munkásmozgalmi, kommunista ünnepek mögött háttérbe szorult március 15-ét 1987. december 15-én az MSZMP Politikai Bizottsága ismét nemzeti ünneppé nyilvánította.

Augusztus 20. nemzeti ünnepeink között helyet kapott már az 1948-as politikai fordulatot megelőzően is, meglehetősen jellegében számtalan változáson, örök átalakuláson esett át. E viszonylag rövid múltra visszatekintő jeles napot az 1920-as évektől a mindenkor politikai tendenciózusan saját elképzeléseihez, ideológiai rendszeréhez igazította. Így vált az eredetileg katolikus hitéleti alapokon nyugvó István napi Szent János körmenet a két világháború közötti etapban nemzeti ünneppé, országzászlót avató, tűzijátékkal kísért eseménysorozattá, amelynek rendszeres fellépő társulata a Gyöngyösbokréta kultúracsoporthoz tartozott. A „fordulat évét” követően jellegét, eszmei üzenetét tekintve István napi nemzeti ünnepünk is látványos változásokat élt át: az antiklerikális kommunista hatalom ellenségét, „reakciós erőt” látott a keresztény egyházakban, a vallást, hitéletet nem lehetett összeegyeztetni a hegemon Párt mate-

⁶ BKMÖL XXXV. 1. 1. f. 2. cs. 20. ö. e. 1972. 1. o.

⁷ Szabad Nép, 1950. március 15. In: Március Örök. Összeállította Máthé Pál. Forrás: Internet: www.palfalva.hu/aktualis/marcius/mindenki.html. (2009. 08. 10.)

rialista világnézeti alapokon nyugvó eszmerendszerével. Ennek szellemében a politika tudatos munkával formálta át a közélet minden területét, beleértve ezen ünnepet is. Megfosztva katolikus múltjától így vált az István napi Szent Jobb körmenet napjából az Új kenyér, majd 1949-től az Alkotmány ünnepe.

Az állami ünnepeket, jeles napokat, történelmi eseményekre emlékező évfordulókat a mindenkori hatalmi elit saját ideológiai rendszerébe igyekezett beépíteni, azok tartalmi elemeit, közvetített üzenetét és vizuálisan kifejezett formáit a saját elképzelései, igényei, céljai szerint átformálni. A szocializmus beköszöntével hazánkban kiemelt szerepet kaptak a nemzetközi munkásmozgalomhoz, a Párthoz és annak vezető funkcionáriusaihoz kötődő ünnepek, megemlékezések, ezzel egy időben az 1948 előtt preferált irredenta és vallási színezetű nemzeti megemlékezések háttérbe szorultak, illetve megfosztva „reakciós”, „klerikális” jellegűktől, más formában éltek tovább. A pártállami berendezkedés kiemelt helyen tartotta számon hazánk „felszabadulásának”, a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom”-nak jubileumi ünnepélyeit, továbbá az 1950-es évtized első felében meghonosított, a vezérkultusz „ápolására” beiktatott grandiózus rendezvényeket: Sztálin és Rákosi születésnapját. A proletárdiktatúra győzelmét proklamáló pártállam Magyarország katolikus eredetű, historizáló eszmei rendszerétől idegen ünnepeket teremtett: így lett a Nemzetközi Nőnap, Május elseje nagy felvonulásokkal, monumentális demonstrációkkal kísért állami ünnep.

Politikai évfordulók szervezési kérdései Bács-Kiskun megyében

Az ünnepi megemlékezések szervezésére, lebonyolítására a párt és államigazgatás csúcsszervei konkrét és élvi jelentőségű direktívákat készítettek. A Minisztertanács valamint az egyes kormányzervektől érkező forgatókönyvek „bevezetőjébe” az adott állami ünnep jelentőségét méltató rövid, sematikus kivonatot szerkesztettek, amellyel ideológiai útmutatást, retorikai mankót igyekeztek nyújtani a közigazgatási és pártapparátus számára. Egy 1952-ben a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” 35. jubileumára kiadott belügyi utasítás mindenekelőtt kiemelte a „Szocialista Forradalom” jelentőségét, amellyel beköszöntött „a dolgozók felszabadulásának” korszaka „a kapitalista rabság alól”: a „világtörténelem folyamán először került a hatalom a dolgozó nép kezébe és ezzel a föld területének egyhatodán megszűnt a kizsákmányolás és megkezdődött az osztálynélküli szocialista társadalom felépítése”.⁸ A belügyi kormány szerv részleteiben is megtervezte az ünnepi események forgatókönyvét. Az 1952 folyamán valamennyi tanács elnöke részére megküldött, a november 7-i állami ünnep tárgyában kelt utasítás tudatta a szervezés során meghozandó intézkedéseket: már november 6-án este minden megyeszékhelyen „a legszébb kultúrteremben /színház helyiségben/” a megyei tanács a megyei pártbizottsággal „egyetértésben” díszünnepséget kellett hogy rendezzen. Mindehhez előadásanyagot az MDP Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda osztálya adott ki. Elrendelték, hogy a Pártapparátus irányításával „az összes iskolákban a

⁸ BKMÖL XXIII. 2/a. A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB Titkárságának iratai (a továbbiakban: XXIII. 2/a). Titkos ügykezelésű (TÜK) iratok. 0344/1952.

DISZ⁹ és az iskola vezetősége rendezésében ünnepek lesznek tartva”, amelyek tematikája természetesen November 7. jelentőségéről való megemlékezés volt. A közoktatásért felelős központi kormány szerv azonban itt sem bízta az intézmények spontán elgondolásaira a feladat megvalósítását: a „főbb iskolatípusoknak” a Közoktatásügyi Minisztérium adott közre anyagot a megemlékezéshez. November 7-én a városokban és falvakban a Párt irányításával zárthelyi ünnepek kellett rendezni. Központi előírásra a falvakban ezeken az ünnepeken értékelték az őszi munkák és a mezőgazdasági begyűjtés állását, valamint kiosztották a jutalmakat a „jól dolgozóknak”. Ugyanakkor a városokban és falvakban mindenütt az ünnepség tiszteletére rendbe hozott és virágokkal feldíszített szovjet hősi emlékműveknél koszorúzási ünnepeket rendeltek el, amelyeket kultúrműsorral kötöttek össze. Az ünnepek megrendezéséért, a tömegek mozgósításáért mindenütt a helyi tanács felelt. Az apparátus káderei és aktívái a nagymérvű tömegmozgósítás érdekében széles körű „politikai felvilágosító” munkát, agitációt folytattak. A városokat és falvakat mindenütt külső formájukban is „méltóképpen” készítették fel a „nagy ünnepre”. Előírták, hogy az utcák legyenek tiszták, szépen feldíszítettek. A dekoráció arányát, mértékét és formajegyeit paragrafusokban rögzítették: a díszítésnél az 5155/1951. /III.13./ BM. számú rendelet alapján a teljes dísz kellett alkalmazni. Ennek értelmében „az összes középületeket és közterületeket zászlókkal, drapériákkal, feliratokkal és nagyjaink arcképeivel kell feldíszíteni”.¹⁰ A díszítésnek – a rendelet értelmében – az ünnepet megelőző nap 13. órára kész kellett lenni, és ettől számítva 48 óráig kellett fennhagyni. Az illetékesek felhívták valamennyi megyei tanács végrehajtó bizottsági elnökének figyelmét, hogy a lakossági ellátásért felelős üzemek, vállalatok (kenyérgyárak, üzletek, különösképpen élelmiszerüzletek, vendéglátóipari vállalatok, kommunális vállalatok /víz, gáz, stb./ közlekedési vállalatok) zavartalan működését biztosítsák.¹¹

Az államhatalom központi szervei által szigorúan megtervezett és előírt elvi és gyakorlati utasítások szerint az alapvetően megyei szinten konkretizálódott „ünnepi forgatókönyvek” végrehajtásáért vidéken és a városokban a tanácsi közigazgatás és pártapparátus együttesen felelt. A szervezőmunka, agitációs és propaganda tevékenység, tömegmozgósítás bonyolult koordinációt és összetett operatív feladatot jelentett a megbízott felelősöknek. A végrehajtás során konkretizálódó szervezési munka kereteinek kijelölésére a Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága levélben utasította a megye valamennyi járási és városi tanácsát. Utasításukra be kellett hogy vonják a párt és közigazgatás teljes szervezeti hálózatát és gondoskodni kellett a különböző területeken dolgozó állandó bizottságok közreműködéséről. Másrészt az MDP megyei és helyi alapszervezeteihez kapcsolódó társadalmi bázisán keresztül kellett rámutatni arra, hogy „felszabadulásunk, a kizsákmányoló osz-

⁹ Demokratikus Ifjúsági Szövetség. A londoni ifjúsági világtalálkozásra alapították 1945-ben. Célja: politikai, vallási és nemzeti megkülönböztetés nélkül összefogni a békéért, a népek szuverén egyenjogúságáért küzdő szervezeteket. A politikailag deklaráltan semleges DIVSZ gyakorlatilag kommunista irányítás alatt állt.

¹⁰ BKMÖL XXIII. 2/a. 0344/1952.

¹¹ Uo.

*tályok megdöntése, szociális, kulturális, gazdasági téren elért eredményeink, politikai vívmányaink, tehát egész megváltozott életünk a szovjet nép kapitalizmus felett aratott győzelme eredményeként vált elérhetővé”.*¹²

A hatalmas tömegmozgósítással szervezett látványos felvonulásokat, monumentális tömegrendezvényeket a kommunista pártszervezet csak szerteágazó aktívahálózatán, szimpatizáns népnevelők, pedagógusok, sportvezetők és művészek együttműködésén keresztül tudta végrehajtani. A pártutasításra mozgósított, parancsra lelkesedő, előre pontosan megszabott időközönként jelszavakat skandáló: „spontán” lelkesedésben kitörő ünneplő sokaság élte a Pártot, annak vezetői funkcionáriusait, a Szovjetuniót és Sztálin generalisszimuszát. Az ünnepi díszletek, transzparenszek jelmondatai, a központilag megszabott vázlatok alapján elhangzott frázisok azonban beláthatatlan messzeségben álltak a valós életviszonyoktól, a társadalom dolgozó, földművelő, értelmiségi rétegeinek életérzésétől. A hivatalos elvárásoknak megfelelő, a jeles napok, évfordulók súlyához „méltó”, valójában eltúlzott, megalomániás felvonulások, ünnepi események megszervezése csak a pártbürokrácia állandó kontrollján és nyomasztó hatalmi túlsúlyán keresztül volt lehetséges. Nem kell tehát külön indokolni, hogy a propaganda által sugárzott és sulykolt lelkesedés, ügybuzgalom leginkább csak formális, kötelező jellegű volt, az ünnepi megemlékezések „színvonala” pedig sokszor nem találkozott a hivatalos elvárásokkal, kivívva ezzel a hatalom prominenseinek rosszallását. A kiskunfélegyházi járási bizottság e tárgyban beszámolt arról, hogy az 1950. évi április 4-i ünnepi előkészületek túl későn történtek, amelyet a járási funkcionáriusok a községi pártszervezetek apparátusában eluralkodott érdektelenséggel és tájékozatlansággal indokoltak: „nem értették meg sok községben ennek az ünnepnek a jelentőségét”. A szervezési munkálatok felügyeletében a járási pártszervezet fontosságát alátámasztandó a jelentés megemlíti, hogy miután kézbe vették az egységes irányítást, „utána rohamos munkák történtek és nagy lendülettel készültek a községek”.¹³

A közoktatási intézményekben rendezett ünnepélyek szervezőmunkáit kiemelt figyelemmel kísérte a Párt: pontosan megszabták, mely eseményeket, évfordulókat kell „méltóképpen” megrendezni. Mindehhez a Közoktatásügyi Minisztérium megfelelő iránymutatást nyújtott, amelytől eltérni csak szűk keretek között volt lehetőség. Az ünnepi események sorában természetesen a nemzetközi munkásmozgalomhoz, hazánk „felszabadulásához” és a kommunizmus „nagy vezéreihez” kapcsolódó ünnepkörök szerepeltek döntő súllyal. Az ún. „nagy iskolai ünnepségek” között említette az oktatási tárca utasítása március 15-ét („Az 1848-as magyar forradalom évfordulója”), április 4-ét („Hazánk felszabadulásának évfordulója”) és a tanévzáró ünnepélyt. Megemlékezéseket kellett továbbá tartani többek között „Varsó felszabadulásának” (január 17.), „Lenin elvtárs halálának” (január 21.) és „Rákosi elvtárs születésnapjának (március 9.), „Marx Károly halálának” (március 14.), a „Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának” stb. alkalmából, a nemzetközi munkásmozgalomban is ünnepelt egyéb események mellett (nemzetközi nőnap, május 1. stb.).¹⁴ Az is-

¹² BKMÖL XXIII. 11. A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB Művelődési Osztályának iratai (a továbbiakban: XXIII. 11.). 109/1953.

¹³ BKMÖL XXXV. 1. 36. f. 2. cs. 94. ö. e. 1950–1956. 16. o.

¹⁴ BKMÖL XXIII. 11. 109/1952.

kolai és óvodai ünnepségek műsoranyagát az intézmények számára ugyancsak központilag előírták, a beszédvázlatokat az iskolaigazgatóknak számos esetben megküldték: Rákosi elvtárs születésnapjának tiszteletére szervezendő ünnepi műsor anyagát pl. a DISZ és az Úttörő központ juttatta el a tanintézeteknek, a március 15-i óvodai ünnepi rendezvények programját az oktatási tárca szabta meg. Az oktatásügyért felelős minisztérium tájékoztatása szerint „Nagy tanítónk és vezetőnk, Rákosi elvtárs 60. születésnapjának tiszteletére az Úttörő, DISZ- és Pedagógus Szakszervezet mozgalmat indított [...]”.¹⁵ A minisztérium tehát – a hivatalos tájékoztatás szerint legalábbis – nem felülről, hatalmi úton rendelte el a szovjet mintájú vezérkultusz ápolását, pusztán csak összefogta, központilag „segítette” annak országos kampányát. A kommunista iránymutatás és elképzelés szerint rendezendő ünnepségnek tükröznie kellett a Párt egységét, hatalmát, tömegeket megmozgató erejét és a pártfőtitkár iránti csodálatot. Természetesen egy ilyen mérvű erőfeszítést csak szigorú központi irányítással, a hivatali gépezet kontrollja alatt lehetett levezényelni. E rendezvény Bács-Kiskun megyei előkészületi tevékenységét, koordinációjának feladatkörét a megyei tanács Oktatási Osztálya látta el: a megyei iskolaigazgatók és úttörő-csapatok vezetői számára szisztematikusan előkészített 1952. évi operatív szervezőmunka-tervet „Március 9-re való felkészülés mozzanatai” címmel küldték szét: január 27. és 30. között csapatgárdista értekezleteken indult be a szervezőmunka. Itt ismertették a felelősökkel az elkövetkező 6 hét programját. Ennek keretében kezdték el a felkészülés operatív feladatait betöltő tagok toborzását is, valamint a Rákosi Mátyás pártfőtitkárnak szánt ajándék elkészítésének módját is megtárgyalták: „Készíthetnek a pajtások egyénileg is ajándékokat, de legalább örsönként egyet”.¹⁶ Február 1. és 5. között örsi üléseket tartottak a tanintézményekben, amelyre a nevelőtestület tagjait és az ifjúvezetőket egyaránt bevonták.

Ezekon a gyűléseken került sor az egyes örsök munkájának értékelésére, valamint az elkövetkezendő feladatok meghatározására. Február 10. és 15. között ünnepélyes rajgyűléseken írták alá a vállalt fogadalmakat. Az ünnepélyes keretek között lezajlott, jellemzően színpadias, formalizált gyűlés megnyitását a rajtanácselnökre rótták, akinek szerepe szerint mindenekelőtt ki kellett térni azon megítéltetésre, hogy elsőként ő írhatja alá az ívet. Március 1. és 5. között szerte az országban megrendezett rajgyűlések fő tematikája Rákosi elvtárs életével foglalkozott. A minden addigig meghaladó méretű rendezvényeken felolvasásokat, verseket, dalokat iktattak a műsorba. Március 9-én iskolai ünnepélyeket szerveztek, úttörő csapatgyűlés jelleggel, ahol sor került a jutalmak kiosztása, valamint ezen a napon indították útjára a március 1-jére előkészített fásítási tervet.¹⁷

A május elsejéhez kötődő munkásmozgalmi ünnepi események szervezésében, mozgósítási és koordinációs munkáiban első fokon a megyei pártapparátusra hárult a feladatok zöme. A Magyar Dolgozók Pártja Kecskemét városi szervezetének Agitációs és Propaganda Osztálya (később Agitációs és Művelődési Osztály) részleteiben kidolgozta és kontrollálta az országos megemlékezéseket. A Bács-Kiskun megye levéltárában elhelyezett Pártarchívum „Agit-Prop” Osztályának aktái között fellelhető

¹⁵ BKMÖL XXIII. 11. 109/1952.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

a megyeszékhelyen 1949-ben megrendezett nagyszabású május elsejei rendezvény részleteiben kidolgozott tervezete.¹⁸ A hivatalos elvárásokat fokozta, hogy ezen május elsejei ünnepséget a „választási harc jegyében” kívánta a pártapparátus lebonyolítani. Kitzúzott feladatként szabták, hogy az ünnepély „a béke erőinek seregszemléje” legyen, amely kifejezésre juttatja a „proletár nemzetköziség gondolatát”, valamint „a dolgozók törhetetlen hűségét a Szovjetunió és az általa vezetett békefront” iránt.¹⁹ A májusi ünnepség külsőségeiben rendíthetetlen erőt és egységet felmutató országos seregszemléhez kapcsolódott. A kommunista befolyás alatt álló belügyi szervek és a megszálló szovjet csapatok támogatásával kormányzati többséghez jutó MDP pozíciójának megszilárdítása, legitimálása alapvetően befolyásolta a megtett erőfeszítéseket. Az államrezon megkövetelte, hogy a „proletárdiktatúra első május elsejéje [...] vissza kell tükrözze azt aényt, hogy a hatalom szilárdan a parasztsággal szövetekezett munkásosztály kezében van. Ez a május 1-je [...] az eddigieket meghaladó méretű seregszemle kell hogy legyen”.²⁰ Az ünnepi dekoráció terén, az üzemek, intézmények, szövetekezetek dolgozóit összefogó felvonulás külsőségeinek megtervezésében a vezérkultusznak központi szerepet szántak. Sztálin és Rákosi arcképei a transzparensen, plakátokon a legelső helyen álltak, de mellettük megszabták a kommunista pártelit prominenseinek: Szakasits, Gerő, Farkas, Kádár, Marosán, Rajk, Apró arcmásainak felvonultatását is. Formai jellegét, bizonyos elemeit tekintve a kommunista május elsejei felvonulásokat érdemes összevetni a több évszázados múltra visszatekintő, római katolikus eredetű körmenetek külsőségeivel: felvonulás, mint körmenetet idéző motívum, továbbá szimbolikus képek, táblák, zászlók hordozása; a szentek helyét elfoglaló mítikus pártvezérek (Lenin, Sztálin), az egyház helyébe lépő Párt és az egyházi vezetők helyét elfoglaló pártapparátus. Fontosnak tartották kiemelni, hogy a felvonulás „ötletes, színes” legyen, a felvonuló tömeg vidám és önfeledt hangulatban meneteljen – szigorúan fegyvelmezett alakzatokba rendeződve, forgatókönyvben előre meghatározott módon artikulálva lelkesedésüket. A felvonulókat a programszervezés szerint úgy kellett összeállítani, hogy az „élmunkások” az első sorokban haladjanak meghatározott útvonalukon. Fontos szervezési feladat volt hogy a sokaság az aktuális jelszavakat ütemesen skandálja, éltesse Rákosi elvtársat, a Függetlenségi Népfrontot, a békét, valamint a „hős görögöket”, a francia és olasz kommunistákat. A május elsejei felvonulás végpontja a város Mükertje volt, ide torkollott a precíz menetrend és szigorúan bizalmas utasítások alapján elkészített útvonalterv szerint felvonuló ünneplő közönség. „Hangulatjavító” intézkedésként a szervezők gondoskodtak róla, hogy a 12 órakor összeseregülő dolgozók a „Nemzeti Vállalat konyháján olcsón étkezhessenek”, miközben megtekintik az Agitációs és Propaganda Osztály kultúrfelelősei által összeállított programokat²¹.

Az 1951. évi majális ünnepség előkészítésére a megyei párt „agit-prop” osztálya egy 5 tagú szervező-, valamint az operatív feladatok végrehajtására egy további 24 tagú „rendezőbizottságot” létesített, amelynek minden tagja egy kerület, tömegszervezet felett kapott szervezési-ellenőrzési hatáskört. Feladatuk volt, hogy a rájuk bízott szervezeteknél megoldják a mozgósítást, a felvonuláson vezessék csoportju-

¹⁸ BKMÖL XXXV. 1. 43. f. 2. cs. 18. ö. e. 1948–1956. 1–8. o.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

kat, valamint agitációs propagandát fejtsenek ki. Ezek mellett a szervezőapparátus az ünnepi rendezvény előkészítésére az alábbi bizottságokat rendelte létrehozni: felvonulási bizottság a menetelés rendjének biztosítására, valamint dekorációs, hangszórós, kultur-, sport, építési, élelmezési, táborozási, műkerti rendező és tűzijáték bizottság. A rendezésre alakult adminisztráció feladata volt még a dekorációs feladatokat végrehajtani, Kecskeméten: „a Rákóczi úton, a felvonulás színhelyén 8 transzparenst kihúzni jelszavakkal [...] a dísztribünt, az útvonalat, a Műkertben felállított színpadokat kidekorálni [...] valamint a város dekorációjáról gondoskodni”²², továbbá a hangosítás technikai feltételeit megoldani, a kultúrműsorok programrendjét összeállítani, megszervezni a vendéglátóipari egységek ellátását stb. A műkerti majális rendjének biztosítására egy 20–25 tagból álló rendezőcsoport felügyelt, akik egy „elit” gárda toborzását is feladatul kapták. A félezer fős válogatott csapat a felvonuló tömeg élén menetelve a Párt képviselőjét demonstrálta.²³

A megyeszékhelyen tartott 1952. évi május elsejére való felkészülés feladataival, annak előkészítő-szervezőmunkáival a Magyar Dolgozók Pártjának Kecskemét Városi Bizottsága volt megbízva. A testület „titkár elvtársakhoz” intézett feladat-terve szerint mindenütt létre kellett hozni olyan szervezőbizottságot, „mely felelős az ünnepség jó előkészítéséért”. E testületek feladatául szabták az agitáció irányítását, „mely foglalkozik az aláírásgyűjtéssel, a május 1-jei munkaversennyel, a szervezet, üzem stb. dekorációjával, a mozgósítással, a felvonulás előkészítésével”.²⁴ A Moszkva felé tekintető hazai „béketábori” külpolitikához, aktuális orientációhoz kapcsolódóan különleges feladatul rendelték, hogy a szervező bizottságok „erre az alkalomra készítsenek táblát, nagyjaink képével, jelmondatokkal”, amelyek üzenete kifejezi a pártvonal Tito- és imperialistaellenes véleményét. Továbbmenve a szervezőtestületek és a megbízott alapszervezetek, aktívák „készítsenek rajzokat és karikatúrákat Titóról, Trumanról, mellyel leleplezik tevékenységüket. Ezeket nagy táblákon hozzák a felvonulásra.”²⁵

A sztahanovista versenymozgalom jellemző kelléke volt az ünnepi propagandának. A mozgalom célja volt, hogy az állami vállalatok, ipari üzemek dolgozói elé a „békeharc” és a termelés fokozása érdekében mintát állítsanak. A legtöbbször egy-egy munkacsoport, kollektíva összesített „háttértevékenységével” és a termelési eredményeket „módosító” adminisztráció házasságával létrehozott élmunkás-eredmények a szocialista termelési rend, szimbolikusan pedig a proletárdiktatúra felsőbbségét voltak hivatva alátámasztani az imperialista politikai, gazdasági, társadalmi berendezkedéssel szemben. A pártpropaganda előírta az élmunkások kitüntetett helyét a felvonulások alkalmával: „a felvonulók hozzák magukkal az élenjáró dolgozók képét is” – szölte a fent hivatkozott forrásban szereplő rendelkezés.

A Rákosi-korszakban különösen népszerű volt kulturális seregszemlék, művészeti produkciók mellett nagyszabású sportműsorokkal, tornabemutatókkal még látványosabbá tenni a felvonulásokat: a városi pártbizottság utasításának megfelelően meghirdették, hogy a május elsejei ünnepi felvonulásra „a sportolók jöjjenek sportruhában, de a felvonulás során is sportmutatványokat végezzenek. A röplabdázók röplabdázva, a birkózók kocsin, szőnyegen, vagy tornászok gúlával, stb. A kultúr-

²² BKMÖL XXXV. 1. 43. f. 2. cs. 18. ö. e. 1948–1956. 14–16. o.

²³ Uo.

²⁴ Uo. 11–13. o.

²⁵ Uo.

csoportok jelmezben, táncruhában táncolva jeleneteket bemutatva [...] énekelve menjenek a felvonulásban végig [...] Legyen a felvonulás vidám, hangos, virágos és tarka. A felvonulók hozzák magukkal hozzátartozóikat, családjaikat, gyermekeiket /gyermekkocsikat/ is. Az egész felvonulás alatt mindenki énekeljen. Jelszavakat mondjanak, borítsa az utcát a felvonulók zászlaja.”²⁶ A felvonulás kezdetét 10 órára tették, amelynek iránya „a Rákóczi út sportpálya felőli végétől” indult a városi dísztribün felől, majd a Városháza, Csongrádi út irányába kanyarodva a Műkertváros felé tartott. A gyülekező tömeg találkozóhelyét az üzemek, iskolák, intézmények jelentették. A tömeg vonulásának további útvonala felől a kerületi párt-szervezetek határoztak, a szocialista nagyvállalatok kollektívái kivételével: „a Gépgyár, Lakatos Váll., E.K.K., Magasépítők, Plattergyár, Barnevál, Gyufagyár, Cipőgyár dolgozói²⁷, továbbá a Párt, a Disz, Úttörők, az „M.N.D.Sz.”²⁸, Sportolók” küldöttségei külön meghatározott útvonalon haladtak. Ez utóbbi csapatok részére az üzemek, iskolák, intézmények adtak ki résztvevő tagokat. A Műkertvárosba torkolló felvonulás kulturális seregszemlékkel, sportbemutatókkal folytatódott, majd este tűzijáték zárta az eseménysorozatot.²⁹

A Szent István napján megtartott ünnepi sokadalmaknak, parasztnapoknak Kecskeméten már a Rákosi-korszakot megelőzően is voltak hagyományai. Az 1940-es évtized közepéig augusztus 20. Szent István napjához kötődő, katolikus gyökerű ünnepkör volt, amely üzenetében, jellegében, tartalmi és formai jegyeiben az évtized végére gyökeresen átférfőlt. A politika az „új kenyér” majd 1949-től „Alkotmány” ünnepében is alkalmat keresett, lehetőséget látott programjának közvetítésére. A Kecskeméti Lapok 1945. évi augusztusi száma egész oldalas beszámolóban tudósított Rákosi Máttyás kecskeméti látogatásáról. A lap – feltehetően túlzó tudósítása – szerint mintegy „60 ezer dolgozó ünnepelte” a pártfőtitkárt a hivatalos rendezvényen.³⁰ A vélhetően azért jelentős számban egybegyűlt tömeg előtt Rákosi beszámolt az ország újjáépítési munkáiról, a kommunista párt eredményeiről és a szociáldemokrata és munkáspárti, valamint a polgári erőkkel való összefogás szándékáról. A történelem ezt követő eseményei bizonyították, hogy az összefogás jel-

²⁶ BKMÖL XXXV. 1. 43. f. 2. cs. 18. ö. e. 1948–1956. 11–13. o.

²⁷ Lakatos Vállalat: 1947-es alapítású vállalat Kecskeméten, jogelődje a „Fehér és Dános” cég volt. 1948-ban államosították, majd 1949-től Általános Lakatosipari Vállalat néven működött. EKK: Első Kecskeméti Konzervgyár. 1900-ban létesült osztrák anyacég leányvállalataként. 1932-ben Weis Manfréd érdekeltsége lett, 1947-ben államosították. 1948-tól az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár nevet viselte. Magasépítők: Kecskeméti Magasépítő Nemzeti Vállalat. 1949-ben alakult, majd többszöri átszervezés után 1956-tól ÉM Bács megyei Állami Építőipari Vállalat néven működött tovább. Plattergyár: Platter János alapította 1921-ben. 1947-ben államosították, 1948-tól Kinizsi Konzervgyár néven szovjet érdekeltség lett. 1952-ben visszakerült a magyar állam igazgatása alá. Barnevál: Baromfiipari Országos Vállalat Kecskeméti Gyára. 1870-ben Benedek József alapította Nagykörösön. A kecskeméti telephelyen létesített hűtőházat 1948-ban államosították. Gyufagyár: az Első Kecskeméti Gyufagyár Rt. 1909-ben alakult. 1947-ben állami tulajdonba került. Cipőgyár: Alföldi Cipőgyár. Központi gyárat 1911-ben Schiffer Adolf bőrkereskedő alapította. 1948-ban állami tulajdonba került, profilja gyerekcipő-készítésre korlátozódott.

²⁸ Magyar Nők Demokratikus Szövetsége. 1945-ben az MKP támogatásával alakult. Deklarált célja a nők emancipációja volt, ténylegesen ugyanakkor a szavazatok biztosítása a kommunista párt számára. Magába olvasztotta az országban működött nőszervezeteket, és 1953-ra a párt teljes függésébe került.

²⁹ BKMÖL XXXV. 1. 43. f. 2. cs. 18. ö. e. 1948–1956. 11–13. o.

³⁰ Kecskeméti Lapok, 1948. augusztus 22. (81. évf., 192. szám) *A parasztság válaszájáról beszélt Rákosi Máttyás az új kenyér ünnepén.*

szava mögött pusztán az MDP-n kívüli politikai pártok, csoportok, másként gondolkodó ellenzéki erők felmorzsolása, a politikai-gazdasági és kulturális pluralizmus felszámolása állt. Rákosi 1948. augusztus 20-án Kecskeméten elhangzott beszéde, annak nyílt üzenete Magyarország sorsfordító korszakának egyik szimbolikus mozzanata volt. A tudósítás vezér- és alcíme már eleve sokat elárul a szónok mondanivalójáról: „*A parasztság választójáról beszélt Rákosi Mátyás az Új Kenyér ünnepén – Gyökerében megváltozott a dolgozó parasztság viszonya a demokráciához*”. A körültekintő szervezési erőfeszítések nyomán a „*zászlók, táblák alatt*” szervezeten megjelent és a kellő pillanatokban sűrű tetszésnyilvánításban kitörő tömeg előtt az akkor még miniszterelnök-helyettes „*másfélórás, nagyszabású beszéde*” mondott. Rákosi szónoklatában a szocialista tervgazdaság és iparosítás eredményeinek hangsúlyozása mellett agitált a mezőgazdaságban bevezetett beszolgáltatás ügyében. A karhatalom és a közigazgatási hatóságok hathatós támogatásával a Függetlenségi Front áruhája mögé rejtett kommunista pártirányítás óriási nyomást gyakorolt a gazdákra a beszolgáltatás fokozása és a szövetkezetesítés kiterjesztése érdekében. A kommunista propaganda vezérfonala volt, miszerint az új vívmányokat a mezőgazdaságban a rendszer „*reakciós*” ellenségei „*a kulák nagygazdák és szövetségesei*” veszélyeztetik, akik a falusi paraszttársadalmat lázítják. Rákosi beszédében a teljes kollektivizálás mellett foglalt állást; egy olyan új és végleges társadalmi rendről beszélt, amelyben „*a dolgozó parasztság szövetkezés, a kölcsönös segítség és a közös munka útját választja*”.³¹

A megyei MDP Agitációs és Propaganda Osztálya alapos munkatervet készített elő az augusztus 20-i ünnepi események sajtóforrásból megismert előkészítésére és levezénylésére.³² A „Munkaterv” bevezető szakaszában lefektették azon általános politikai elveket, a Párt aktuális iránymutatásait, amelyek üzenetét az ünnepség során a tömegek felé közvetíteni akartak, illetve igazodási pontként szolgáltak a szervezésben, végrehajtásban résztvevő alsóbb szintű adminisztráció számára. A Rákosi-korszak kommunikációjában előszeretettel alkalmazott „fokozódó nemzetközi helyzetnek” és az „osztályharc állandó éleződésének”, az ellenség elleni harc erősítésének szlogenjei hozzátartoztak a hivatalos szóhasználatához, csakúgy, mint a munkaverseny további „szélesítése”, a mezőgazdasági terménybegyűjtés idő előtti teljesítése. A frázisokká szürkült közhelyek mögött a társadalomban rejlő energiák kihasználása, a mezőgazdaság utolsó erőforrásainak kicsikarása állt, mint adminisztrációs és karhatalmi feladat. Az 1950-es évtized első harmadának hatalomszervezési gyakorlatára jellemző módon a felsőbb – megyei – pártszervek leiratban diktáltak ünnepi áldozattételt a lakosságtól, munkásoktól és általában az üzemek, vállalatok részéről: előírták a cséplőgépek közötti verseny szélesítését és a cséplés mielőbbi, legkésőbb augusztus 10-ig való befejezését, továbbá a terménybegyűjtés 125%-ra való túlteljesítését. A „dolgozó nép”, a „dolgozó parasztság” széles körű felvilágosítása, vagyis a párt aktívahálózatán és a kommunikáció valamennyi hivatalos és informatív csatornáján keresztül történő agitálása ugyancsak előírt feladat volt, csakúgy, mint a „népikultúra fejlesztése” a megyeszékhelyen és a szocialista üzemekben, termelőszövetkezetekben csakúgy, mint az 1948 előtt virágzó civil társadalmi szervezetek helyét betöltő tömegszervezetekben.

³¹ Kecskeméti Lapok, 1948. augusztus 22. (81. évf., 192. szám) *A parasztság választójáról beszélt Rákosi Mátyás az új kenyér ünnepén.*

³² BKMÖL XXXV. 1. 43. f. 2. cs. 18. ö. e. 1948–1956. 18–19. o.

A „nemzetközi helyzet állandó éleződése, a belső ellenség, a kulákság leleplezése, a munkaverseny további szélesítése” célját, vagyis a pártaktivista és -adminisztráció informálását, agitációs propagandatevékenységre való felkészítését szolgálták a Kecskemét város és a környező puszták területén megrendezett pártnapok és népnevelő értekezletek. A munkaverseny lendületét az MDP városi szervezete versenyzásló odaajándékozásával kívánta fokozni. Az augusztus 20-i ünnepségre való felkészülés ütemterve magába foglalta mindezekon felül, az operatív tennivalók egyeztetése céljából, egy előkészítő és egy dekorációs bizottság felállítását. Az üzemekben, kerületekben, hivatalokban, párttitkárságokon beosztott propagandisták napi feladatainak egyeztetésére értekezletek tartását irányozta elő, amelybe tömegszervezetek vezetőit is be kellett vonni; további értekezleteket hívtak össze a technikai-politikai felkészülés állásáról, amelyen a felelős vezetőket munkájukról, eredményeikről is beszámoltatták. Elrendelték továbbá a pusztai parasztság, tsz-ek mozgósítását, kocsikkal való ünnepi felvonulás megszervezését.³³

A „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” 34. jubileumi évére rendezett ünnepség „Munkaterve” részletesen, kerületekre és konkrét felelősségi körökre lebontva dolgozta ki a megyeszékhely dekorációjának feladatát.³⁴ A várost nyolc kerületre bontva egyenként határozták meg az ünnepi városdíszítésbe bevont intézmények körét. Megnevezték a dekoráció és propaganda munkáit irányító, azokért felelős kerületi pártszervezeteket. „A dekorálás fővonalainak közvetlen meghatározása” címszó alatt az MDP városi pártszervezete kidolgozta az ünnepi díszítés látványelemeinek elhelyezését, közvetíteni kívánt üzenetét, formai és tartalmi elemeit: a megyeszékhely forgalmas főútvonalain az utcák fölött áthúzott transzparenszek kaptak helyet. A proletárdiktatúra propagandájában minduntalan hangsúlyozni kívánta az 1919-es forradalomhoz kötődő gyökereit. Az MDP hivatalos kommunikációjában minduntalan hangoztatott egyértelmű történeti kontinuitást természetesen tudományos tényekkel alátámasztani nem lehetett, így a bizonyítás feladatát átvette, a tátongó úrt kellő helyen betöltötte a jól bevált propaganda. Mindazon házakat megjelölték, ahol pártszervezetek, szakszervezetek és egyéb irányító szervek voltak 1919-ben. A dekorációba beillesztették „*a mártírhaltalt halt elvtársaknak fényképeket és nevüket*”. A díszítés megszervezésére széles körben mozgósították az üzemi, kerületi, hivatali, kereskedelmi szervezetek népnevelőit, kik „kellő kioktatást” kaptak a „Nagy Szocialista Forradalom jelentőségéről”, a napi politikai kérdéseket illetően és a begyűjtés, munkaverseny kérdéskörében. A „népnevelő elvtársak” részére utcákat, illetve házakat osztottak be: feladatuk volt, hogy segítsék a dekoráció megszervezését és előkészítését. Az ünnepi lelkesedés felszítására versenymozgalmi eszközöket is bevontak a szervezésbe, így a kerületi pártszervezetek egymással versengve végezték a dekorációt, a szervezőcsoportok, személyek utcánként, háztömbönként hívták ki egymást versenyre. A kerületi pártszervezetnek kellett gondoskodni róla, hogy minden kerületben legyen elbíráló bizottság, amely afelett örködött, hogy az utcák felett kifeszített transzparenszek kellőképp domborítsák ki a „*Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a Szovjetunió, Sztálin elvtárs, a Vörös Hadsereg és a Nagy Bolsevik Pártnak harcát*”.³⁵

³³ BKMÖL XXXV. 1. 43. f. 2. cs. 18. ö. e. 1948–1956. 18–19. o.

³⁴ Uo. 20–22. o.

³⁵ Uo.

A megyeszékhelyen és a népesebb településen tartott tömegrendezvények, demonstratív erőfeszítések mögött az 1950-es évek elejétől a vidék, falvak és tanyaközpontok ünnepi eseményei is mindinkább a pártvezetés figyelmébe kerültek. A kiskunfélegyházi járás területén „felszabadulási” jubileum alkalmából első ízben rendezett, 1950. évi megemlékezéseket az agitációs és propagandafelelős káder jegyezte fel. Már az ünnepet megelőző napon, délután „5–6 óra között a községek lakói és tanyarészei megmozdultak”, ünnepi ruhában megjelentek a gyűléseken, amelyeket helyenként fáklyás felvonulás és a tanácsi titkárok ünnepi beszéde követett.³⁶ Az április 4-e reggele zenés ébresztővel indult mindenütt, ahol helyben szerveződött zenekar. A hivatalos ünnepélyek délelőtt 11 órakor kezdődtek: az előírtaknak megfelelően ünnepélyes zászlókkal, táblákkal sorban felvonultak a dolgozók, és éltették a Vörös Hadsereget, „*jelszavaikban többszörösen Sztálin elvtársat*”. Az ünnepélyek protokolláris része kora délutánig tartott: 1 órakor „általános sportmozgalom állt fel”, a községekben futballozással, futással, súlydobással és tornabemutatókkal telt a nap további része. A jelentés alapján tudható, hogy a járás területén „*az ünnepségek lezajlása simán történt. Semmi különösebb megnyilvánulás nem volt*”. A helyi közigazgatás apparátusa és a pártalapszervezetek felelősei az elvárható előkészületeket megtették, az ünnepi dekorálások minősége kielégítőnek mutatkozott. A lakosság is megtette az elvárt intézkedéseket: az utcák tiszták voltak, a lakóházakat kimeszelték – kiváltképp azokon a helyeken, ahol nem volt mészhiány. „*A dolgozó parasztság az ünnepnek a jelentőségét megértette és az ünnepek közül az egyik legnagyobb ünnepnek ismeri el, mely megmutatkozott azzal, hogy a járásunk területén ilyen ünnep még nem volt soha.*”³⁷

Ünnepi felajánlások

A szovjet mintára meghonosított tervgazdaság abszurd logikájába illeszkedő tervtúlteljesítések, egyéni és csoportos vállalások és felülvállalások hozzátartoztak a pártpropaganda eszköztárához. Ünnepi versenymozgalmak indultak az ipar, mezőgazdaság ágazatai mellett az iskolákban és a kultúra, társadalmi élet egyéb területein is. Az ünnepre készülő pártbürokrácia a társadalom, a „dolgozó nép” „spontán” és „önkéntes”, lényegében felülről irányított és elvárt munkafelajánlásainak megszervezésére nagy erővel fókuszált.

A tervhivatal íróasztalain született nemzetgazdasági termelési mutatószámok állandó dinamikus növelése a kommunista propaganda egyik alapkövét képezte. A kiemelt állami ünnepek, nagy tömegrendezvényekkel kísért évfordulók alkalmával még további túlvállalásra kényszerítette a hatalom a nemzetgazdaság valamennyi ágát. A Helyi Ipar Minisztériuma által kidolgozott feladatterv szerint „*dolgozó népünk nagy lelkesedéssel készül*” november hetedike évfordulójára, és „önként” vállalja munkafegyelmének szigorítását, a termelés növelését: „*Ipari dolgozóink fokozzák verseny-*

³⁶ BKMÖL XXXV. 1. 36. f., 2. cs. 94. ö. e. 1950–1956. 16. o.

³⁷ Uo.

*lendületüket és újabb munkavállalásokat tesznek a tervek túlteljesítésére [...] Dolgozó parasztságunknak is, munkásosztályunk példája nyomán fokozni kell a lendületet a begyűjtés és vetés maradéktalan és határidőre való elvégzésében [...]”*³⁸

A Bács-Kiskun megyei MDP agitációs és propaganda osztályának titkára „április 4-e hazánk felszabadulásának 5. évfordulójának” ünnepi megemlékezései kapcsán tájékoztatta a párt központi vezetőségét: „*a termelés területén mind az ipari, mind a mezőgazdasági dolgozók nagy eredményeket értek el*”. Példaszerűen érdemes kiragadni néhány jellemző adatszerű megállapítást: „*a Kiskunfélegyházi Gépgyár N.V. [...] gépgyárban 350-en vesznek részt a versenyben, az üzem dolgozóinak 94%-a [...] A dolgozók közül 331 tett konkrét felajánlást [...] A felajánlott forint érték a Kiskunfélegyházi Gépgyárban 216 000 forint volt, teljesítve 230 000 forint. [...] A felajánlások közül kiemelkedik a Gácsai brigád, mely vállalta, hogy 6 drb. nyomásos mosó helyett 12 drb.-ot készít el, ezt teljesítette két nappal a kitűzött határidő előtt. [...] Vízihányó József élmunkás csoportvezető brigádja az eddigi 150%-nak 200%-ra emelését vállalta, 225%-ra teljesítette.*”³⁹ Kirívó túlteljesítések, kellő forráskritikával kezelendő termelési eredmények is szép számmal előfordultak az ünnepi felajánlásokról készült beszámolók között: 1950. április 4-i ünnep kapcsán a Kiskunfélegyházi Gépgyár „ifjúmunkása”, Balog Benjámin 150%-os felajánlás tett, amelyet jócskán felülmúlva, 393%-ra túlteljesített.⁴⁰

A pusztán bürokratikus úton eldöntött, szovjet mintára sematizált voluntarista gazdaságpolitika tarthatatlansága kevesebb, mint egy évtized alatt beigazolódott. A nehézipari, különösen a nyersanyag és alapanyag előállításával összefüggő ágazatok termelési ütemének megkövetelt teljesítése, már kezdettől fogva csak a mezőgazdaság megsarcolásával és a lakossági ellátás teljes háttérbe szorításával volt elérhető, nem beszélve a termelési mutatószámok „kiigazításáról”, lényegét tekintve a mért adatok, statisztikák szándékos eltorzításáról. A termelés valós számai és a propaganda által megszabott csillogó eredmények közötti anomáliára világít rá a Helyi Ipar Minisztériumának tájékoztatása, amely nyomatékosan felhívta a megyei Tanács VB Kommunális Osztályának figyelmét a megyében tapasztalt hiányosságokra. A minisztériumi illetékesek a helyi iparra és a kommunális vállalatok teljes egészére vonatkozóan fogalmaztak meg kritikai észrevételeket: „*olyan fontos területeken, mint pl. az építőanyag ipar, nincs számottevő fejlődés. A többi üzemek vállalásai nem mutatnak egységes képet, a kötelezettségek teljesítésében a helyzet nem kielégítő.*”⁴¹ A Minisztérium figyelmeztette továbbá a megyei VB kommunális osztályvezetőjét, miszerint „*nem kielégítő a versenyben vállalt feladatok végrehajtásának rendszeres ellenőrzése és a politikai agitációs munka*”.⁴² A munkaverseny során feltárt hiányosságok kiigazítására a minisztérium konkrét cselekvési tervet szabott meg a megyei tanács VB számára. Előírták, hogy az illetékes apparátus haszon oda, hogy a vállalatvezetők és a dolgozók munkaversenyben vállalt feladatait teljesítsék, illetve túlteljesítsék. Ennek eszközeként fel kellett használni a

³⁸ BKMÖL XXIII. 2/a. 0099/1952.

³⁹ BKMÖL XXXV. 1. 36. f., 2. cs. 94. ö. e. 1950–1956. 22. o.

⁴⁰ Uo. 26. o.

⁴¹ BKMÖL XXIII. 2/a. 109-2/1953.

⁴² Uo.

„kommunikációs

fegyvert”: a megyei sajtó feladata volt, hogy *„fokozottan bírálja a hiányosságokat, a rosszul dolgozó üzemeket”*. A dolgozók által tett felajánlások teljesítését megyei és párt-alapszervezeti szinten volt szükséges értékelni és termelési értekezleteken „tudatosítani”, nyilvánosságra kellett hozni az eredményeket. A tervutasításos szocialista gazdaságirányításra jellemző alapanyag-ellátás hiányosságait és műszaki akadályait el kellett háritani és vizsgálat alá kellett vonni a termelési értekezleteken elhangzó adatok, jelentések valóságtartalmát is. Ennek nyomán elengedhetetlen, hogy az illetékes felelősök *„versenyellenőrző munkájukat javítsák meg és fokozzák”*. A munkaverseny motivációs-propaganda eszköze a jól teljesítő vállalatoknak odaitélt Minisztertanácsi és Szakszervezetek Országos Tanácsa elnökségi zászlaja, amelyet csak azon üzem nyerhet el, amely terven felül vállalt kötelezettségének a kiadás időpontjáig esedékes részét már teljesítette. A sztálini mintára épülő „vas és acél országában” az elsőrendű hangsúly a nehézipar ágazatain volt. Az építőipari alapanyaggyártó, fémipari és egyéb nehézipari ágazatok termelési eredményeinek túlvállalása mellett azonban a közszükségleti fogyasztási cikkek, valamint az exportra szállítandó cikkek határidőre való gyártását is előírták.⁴³

A központi párt- és kormányzervek a mezőgazdaság szektoraiban is látványos termelési eredmények felmutatását követelték meg. Egy-egy kiemelt politikai esemény kapcsán – mint a november 7-i ünnepi felkészülés – versenyek, munkafelajánlásokat követték egymást. Párutasítással, adminisztratív határozatokkal írták elő a mezőgazdasági beadási kvóták volumenét és a mezei munkák időben való sikeres elvégzését. A karhatalmi és gazdasági kényszerrel összekényszerített termelőszövetkezetek, a kivéreztetett, agyonadóztatott paraszti gazdaságok eleve képtelenek voltak teljesíteni a pártállam által rájuk mért termelési eredményeket. Az Államvédelmi Hatóságot, az MDP apparátusát és aktíváinak jelentős tömegeit az őszi begyűjtési időszak terveinek „maradékalan teljesítésére” mozgósították, hogy a gazdák *„begyűjtési kötelezettségük és az őszi mezőgazdasági munkák pontos teljesítésével hozzájárulnak az élelmiszerbővség, széles ipari nyersanyagbázis megteremtéséhez”*⁴⁴ – lényegében a mezőgazdaság kizsákmányolása révén az ország energiáit meghaladó nagyipari beruházások ideájának keresztülviteléhez. A centralizáltan szervezett, pártirányítással mozgatott tömegek részvétele az ünnepi előkészületekben és a mezőgazdaságban „ellaposodó” versenymozgalmak fellendítése terén „megfelelő agitációval, pontos nyilvántartással” volt megvalósítható. Pontos, minden részletre kiterjedő jelentéseket várt a felsőbb szintű pártvonal a mezőgazdasági beszolgáltatásokra, tervtúlteljesítésekre vonatkozóan. A kiskunfélegyházi járás MDP bizottságától 1950-ben felterjesztett beszámoló túlzó, helyenként banális mozzanatai a korszakban valós és komoly célkitűzéseket és áldozatokat jelentettek a munkafelajánlások terén. Az április 4-i ünnepi felajánlások során a *„TSZCS-k versenyre hívták ki egymást az egész járás területén, aminek az eredménye az, hogy a tavaszi kalászos növényeket befejezték s elvetették járásunk területén. [...] Pl. Alpáron a Dózsa TSZCS munkacsoportjai versenyben vannak egymással. A TSZCS pedig még a versenyzés folyamán 2 csoport, melyik a legjobban kitűnik Dancsó Mihály csoportja 134%-ot ért el. Nagy Mihály 120%-ot ért el. Szintén a csoport tehenésze a megye területén lévő összes tehenészeit kihívta tejhozami versenyre, vagyis általános felajánlása 9 l tejet fejt ki egyetlen tehéntől. Kígyópusztai Petőfi TSZCS tisztasági versenyre hívta ki a járás*

⁴³ BKMÖL XXIII. 2/a. 109-2/1953.

⁴⁴ Uo.

*területét, amit a Kígyópusztai TSZCS meg is nyert a versenyben. [...] A diákság is megmozdult járásunk területén. Pl. Kiskunmajsa iskolái kihívták egymást versenyre tisztasági-tanulási-dekorálási s általános harc a percekért való versenyre.*⁴⁵

Az állami ünnepek tiszteletére az ipar és mezőgazdaság szektorai mellett az élet egyéb területein, az oktatás és kultúra szféráiban is „termelésnövekedést”, túlteljesítést követelt a pártakarat. A Közoktatási Minisztérium 1952-ben a tanácsok oktatási osztályai, valamint az általános és középiskolák részére felhívást adott ki, amelyben „Rákosi elvtárs születésnapjára való felkészülés”-re szólította az ország oktatási, közművelődési intézményeit. Az ünnepi versenymozgalom „javasolt területei” voltak: a késések teljes kiküszöbölésére indított „3/4 8-as mozgalom”, a hiányszások minimálisra csökkentése, a tanítási órák alatt és az óráközi szünetekben a „fegyelmezett magatartás biztosítása, otthoni tanulmányi felkészülés javítása”, valamint a szakkörök tevékenységének fokozása, további felajánlások és az iskola „külső rendjének biztosítása, felszerelésének gyarapítása”, közte az „iskola díszítése Sztálin, Rákosi elvtársak, nemzeti nagyjaink, íróink, művészeink képével”.⁴⁶

A reakció ellenséges munkája – feszültségi pontok a „szocialista” társadalomban

A politikai érdekszférák erővonalai mentén megszületett 1945. évi birtokrendezés következtében egy rendkívül elaprózódott, bizonyos tekintetben életképtelen földbirtokszerkezet alakult ki Magyarországon. Ugyanakkor az agrártársadalom soha nem látott széles rétegei jutottak termőterülethez, amelyben a parasztság sok évszázados vágya, törekvése vált valóra: saját földjén önálló gazdálkodást kezdhetett. A baloldali politikai érdekek mentén végrehajtott földbirtokreform 1948-ra azonban már nem illeszkedett az MDP gazdaságpolitikai elképzeléseibe. Ennek fő törekvése volt, hogy valamennyi termelőerő közvetlen állami irányítás alá vonásával, illetve – elsősorban a mezőgazdaság ágazataiban – szövetkezeti tulajdonformába tömörítésével a pártállam totális kontrollja érvényesüljön a nemzetgazdaság egész területén. Vidéken ellenben, ahol egyébként is alacsonyabb szervezettségű, kevésbé bürokratizálható igazgatás és pártszervezet alakult ki, a terménybeszolgáltatás és a téészesítés terén csak felemás eredményeket ért el a központi hatalom: falun a kollektivizálás megakadni látszott a gazdatársadalom elkeseredett ellenállásán. Az agrárkérdés „megoldatlansága” radikalizálta az államhatalom intézkedéseit, teljesíthetetlen adóterheket, beszolgáltatási kvótákat szabtak ki a gazdákra, akik az államvédelem és igazgatás részéről állandó zaklatásnak, ellenőrzésnek voltak kitéve. Az életképes nagyságú birtoktesteken gazdálkodók ellen propaganda hadjáratot indított a Párt, kiélezve a falusi társadalomban meglévő, sok generációra visszavezethető feszültségeket. Az agrárszektor ilyen mértékű erőszakos átrendezése a kommunista törekvések ellenére csak drasztikus terméskiesést, a háború utáni sanyarú életkörülmények további romlását okozhatták. A hatalomnak szüksége volt politikájának állandó

⁴⁵ BKMÖL XXXV. 1. 36. f. 2. cs. 94. ö. e. 1950–1956. 16. o.

⁴⁶ BKMÖL XXIII. 11. 109/1952.

(ön)igazolására, az elért „eredmények” torzított, ferdített propagálására és a belső ellenségkép életben tartása céljából a szocialista átalakulás, a társadalmi békét és fejlődést eláruló, szabotáló kulák és „reakciós”, klerikális” csoportok elleni fellépésre.

A kiskunfélegyházi járási bizottság 1950. évi április 4-i ünnepség lefolyásáról tett beszámolója híven visszatükrözi a hivatalos és követendő propaganda „vonalat”: a jelentés valós tényállításokon túl számos ponton tartalmaz koholt, hangulatkeltő adatokat, amelyek a szocialista államrend ellenségének tekintett társadalmi csoportok összeesküvését kívánták leleplezni, bizonyítani. A jelentés tartalma szerint a „felforgató” és „reakciós” elemek csupán azért mutatnak együttműködést, hogy beépüljenek a kommunista elkötelezettségű dolgozók rétegeibe, hogy ott fejthessék ki konspiratív, ártó tevékenységüket. Kiskunfélegyházán a „klerikális reakció” rovására írták, hogy ugyan a parókiák az ünnepi előírások szerint fel lettek díszítve és az egyházi személyek az ünnepélyeken is részt vettek, de olyan „nyilvánvaló” szándékkal, hogy *„minél közelebb állítsák magukhoz a dolgozókat”*. A „kulákság rafinációjá” is dolgozott: *„több helyen felvonultak a kulákok a tömegekkel, pl. Kiskunmajsán 14 kulák volt. Pálmonostorán 12, Alpáron 16. Ezekben a községekben szorosán a DÉFOSZ⁴⁷-tagsága közé vegyeledtek és azokkal együtt vonultak fel s viharosan tapsoltak a bizonyos jelszavaknál.”* Nyilvánvaló, szűri le a jelentés a következtetést, hogy csupán a szándékos megtévesztés, beépülési szándék vezette ezeket a gazdákat: *„jófiúnak akarják magukat bemutatni ezzel is, hogy ők is részt vettek az ünnepélyen, hogy megtéveszthessék magukat a dolgozókkal. Annak szellemében, hogy van jó kulák is.”⁴⁸*

A megyei MDP az 1950. évi „április 4-e kiértékelése” kapcsán elkészített jelentése említést tett a párt fővárosi központi vezetősége számára egy, a délszláv határ mentén kialakult etnikai színezetű konfliktusról is.⁴⁹ A kialakult feszültséget növelte, hogy az MDP legfelső pártvezetőség a délszláv lakosságot rendkívül bizalmatlanul, a Tito vezette „különutas” Jugoszláviát pedig a moszkvai vonal irányelveinek megfelelően ellenségesen kezelte, amelyre a hazai hivatalos propaganda is igyekezett „ráerősíteni”. Ugyanakkor a helyi és megyei pártszervezet törekedett a társadalmi megbékélés, hatalmi konszolidáció erősítésére a déli határrészekben. A soktényezősé váló konfliktusba bevont állambiztonsági hatóság és az MDP apparátusa között feszülő kettős hatalmi kompetenciából és a két szervezet eltérő működési mechanizmusából, „ügykezelési” gyakorlatából adódó ellentmondások az 1950. április 4-i ünnepi megemlékezések kapcsán jól tapinthatóak: *„Nehézségek voltak a Jugoszláv határ mentén”*, ugyanis a délszláv ajkú lakosság jugoszláv zászlóval akart felvonulni az ünnepi rendezvényen. Katymár községben végül a járási bizottságnak sikerült „meggyőzni” a lakosságot a jugoszláv zászlóval való felvonulás „helytelenségéről”, a hivatalos álláspont szerint ugyanis ez provokációnak minősülne, mivel az Tito színeit képviselné a felvonuláson, a „titoista propagandát erősítené”. Hercegszántón nem tudott a helyi pártszervezet megfelelő nyomást gyakorolni a lakosságra, így a

⁴⁷ Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége. 1948. december 18-án alakult meg. Névleg a kis- és középparasztság szakszervezeti jellegű érdekvédelmi szerve volt, tényleges szerepe az állami agrárpolitika melletti agitáció és az MDP befolyásának növelése a parasztság körében.

⁴⁸ BKMÖL XXXV. 1. 36. f. 2. cs. 94. ö. e. 1950–1956. 16. o.

⁴⁹ Uo. 23–24. o.

konfrontáció elkerülhetetlenné vált. A délszláv lakosságot „nem világosították fel”, vagy nem kellő eréllyel. Az Államvédelmi Hatóság karhatalmistái közbeléptek, a zászlót vivő délszlávokat a tömegből kiemelték és elhurcolták. Mindez „*teljesen lerombolta az ünnepséget*”, kiváltva a lakosság elégedetlenségét. A tömeg jelentős része szétszéledt és az esti ünnepségen sem jelent meg. Feltehetően előzetes információgyűjtésen alapulva a zászlót vivők kiemelésére és a lobogó eltávolítására az ÁVH kivezényelt nyomozója még április 3-án este kapott utasítást a mohácsi parancsnokságtól. Valószínűnek tűnik az is, hogy távolról sem provokatív céllal, sokkal inkább „ideológiai” tájékoztatásból, informátlanságból eredően 4-én reggel a horvát nyelvű iskola jugoszláv csillagos zászlóval vonult fel. A lobogót egyébként a község délszláv lakói még 1948-ban kapták Hován Andrástól, a délszláv szövetség országos titkárától. Mindebből kifolyólag a történeteket a Bács-Kiskun megyei pártvezetés az Államvédelmi Hatóság hatásköri túllépésének, sőt provokációjának ítélte. A „megyebizottság” ugyanis inkább konszenzusos utat keresett déli határ menti pozíciójának stabilizálására: javasolták, hogy a dolgozók „megnyerésére” a pártszervezet és a község közösen készítsessen egy zászlót a Jugoszláv színek alatt, de csillag nélkül, melyet május 1-jén adnának át a délszláv lakosságnak.”⁵⁰

További „ellenséges megnyilvánulásokról” is említést tesz az MDP megyei szervezete a párt központi vezetőségének szánt, egész Bács-Kiskunt felölelő beszámolójában. Az 1950. április 4-én lezajlott ünnepi megemlékezéseken a szocialista államrend bomlasztó elemei, a birtokos nagygazda kulákok és „klerikális reakciós erők” részéről történt néhány kirívó provokáció. A jelentés szöveggörnyezetéből kitűnik, hogy a hivatalos propaganda frázisok mögött lényegében inkább csak apró incidensekről, közbekiabálásokról, szervezetlenségről lehetett szó, amelyet a pártbürokrácia eltúlozva felnagyított. „*Birteléken [sic!] a tszcs. titkár volt az előadó, a hangulat passzív volt. Előadását a reakció igyekezett megzavarni, tükrökkel világítottak a szemébe. Az előadást majdnem be kellett neki szüntetni [...]*”.⁵¹

Egyes helyi pártszervezetek esetében kritikai észrevételeket fogalmazott meg a megyei MDP: Foktón például a helyi pártszervezet érélytelennek mutatkozott. Az ünnepi eseményekre történő készülődés elégtelen volt. A felvonulás „néma csendben” és szervezetlenül zajlott le, az ünnepélyen a műsor pedig mindössze két szavaltból és két mozgalmi dalból, valamint 1 táncos jelenetből állt. A jelentés kifogásolja, hogy a felvonuláson leginkább csak gyerekek és asszonyok vettek részt, továbbá a község ünnepi díszítése elmaradt. Az utcák, épületek nem voltak dekorálva, a falu népe délelőtt bérnyúlásra készült. Mindezen hiányosságok, szervezésbeli mulasztások a foktői pártszervezet felelősségre vonását vetették fel: „*Utána nézünk, miért ment itt ilyen rosszul a munka*”, áll a megyei MDP jelentésében.⁵²

Egyházi igazgatási központ lévén a megyei pártvezetés Kalocsát és vidékét fokozott körütekintéssel és gyanakvással kezelte. Bár különösebben súlyos incidensek sehol sem fordultak elő, a helyi pártszervezet tartott a „klerikális reakció” befolyásától: „*a tapasztalatok azt mutatják, hogy a járási bizottságnak fokozottabb segítséget kell adni és jobban kell ellenőrizni a munkákat. A klérus a harcot folytatja és*

⁵⁰ BKMÖL XXXV. 1. 36. f. 2. cs. 94. ö. e. 1950–1956. 23–24. o.

⁵¹ Uo. 25–34. o.

⁵² Uo.

csak ott lehet eredményesen harcolni, ahol a pártbizottságaink éberek és erősek.”⁵³ A pártvezetés éberségének fokozására hívta fel a figyelmet a jelentés a megye más vidékein is megjelenő reakciós szabotázsok és a helyi pártszervezetek részéről tapasztalt figyelmetlenségek, hanyagságok leküzdésére. Dunavecseán a szervezési hiányosságok a megyei pártvezetés bírálatát vonták magukra: itt becslések szerint 8–900-an vettek részt a felvonuláson, melyen „a párt vezető szerepe nem domborodott ki”. Felróta a megyei vezetés, a felvonulásban résztvevő lakosság alacsony részvételi arányát és az elnagyolt, szerény színvonalú dekorációt. Az elmondott beszéd terjedelme ugyancsak kivívta a megyei MDP rosszallását, ugyanis – nyilván a helyi viszonyok ismeretében – a dunavecsei „pártvezetőség kérte, hogy a beszéd rövid legyen, mert a tömeg szíjjel megy”.⁵⁴ A reakciós provokáció mellett sikertelenül lezajlott szervezés részbeni okaként vélte a beszámoló, hogy teljességgel hiányzott a helyi pártszervezet és a közigazgatási apparátus szükséges együttműködése: „A titkár elvtársnő panaszkodott, hogy nem segítettek neki az elvtársak és a járási titkár még nem is volt nála”.⁵⁵ Kelebián ugyancsak szerény keretek között emlékeztek meg a „felszabadulás” ünnepéről: a szervezés, tömegmozgósítás erőtlen volt, a párt „beolvadt” a tömegbe, nem tudta egységével, fegyelmezett alakzataival egységét kifejezni. Hercegszántón mintegy másfél–kétezer résztvevővel zajlott le az ünnepi menetelés és rendezvény. Itt a tömegszervezés alakzati rendje megfelelőnek mutatkozott, a felvonulást a párt prominensei vezették. Kielégítő volt a település ünnepi díszbe vonása is: a „párthelyiség, a tömegszervezetek székházai és a középületek nagyon szépen voltak dekorálva” annak ellenére, hogy egyes „reakciós” elemek megkísérelték megzavarni az állami ünnep tekintélyét. Március 30-án az éjszaka leple alatt 11 helyen a fehérre meszelt házfalakra zöld falevéllal jelszavakat írtak fel: „éljen Tito, éljen Jugoszlávia, Truman”.⁵⁶ Az ünnepet megelőzően gondosan előkészített agitáció részeként a megyében „falujárók és népnevelők járták a házakat és gyűjtötték a békealáírásokat”, hogy a szocializmus „vívmányait” mind szélesebb körben megismertessék a lakossággal – egyben kiszűrjék az „ellenséges”, „reakciós” elemeket, informálódjanak a lakosság életkörülményeiről és hangulatáról. A jelentésekben rendszerint előforduló momentum, miszerint a „reakciós” és „klerikális” elemek rendre megkísérelték szabotázsakcióikkal megghiúsítani az ünnepélyeket. Az esetek döntő része a kommunista „eszményekkel” kapcsolatos ellenvélemény nyilvánítása, az MDP által kezdeményezett törekvésekkel, „önkéntes” társadalmi mozgalmakkal szembeni rezisztencia volt. A jelentésekben fellelhető esetek magyarázata is sematikus ismétlődő elem: „a reakció, vagy a kulákság befolyása”.⁵⁷ Előfordult, hogy egyesek nem írták alá a békemozgalmi íveket. Szankon a Horthy-korszakban előjárói hivatalt betöltő a – így a kommunista ideológia szemében eleve „reakciós” – egykori bíró kizavarta házából az őt aláírással felkereső népnevelőket. Kiskunfélegyházán három papot „lepleztek le”, akik szintén nem kívánták aláírásukkal támogatni a „békemozgalom” elnevezéssel illetett, lényegében leplezetlenül kommunista propagandacélokat szolgáló mozgalmat. A megyei és felsőbb pártvezetés részére készült jelentések gyakran kitértek a lakosság „hangulatára”, a szóbe-

⁵³ BKMÖL XXXV. 1. 36. f. 2. cs. 94. ö. e. 1950–1956. 25–34. o.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

széd szintjén előforduló vélt vagy (részben) valós információkra. A sok esetben tájékoztatatlanságból, félelemből vagy bizonytalanságból eredő „híreket” az államhatalom megfigyelő hálózata pontosan rögzítette és a felsőbb „szerveknek” jelentette. Minden antidemokratikus, szélsőségesen autoriter, szűk hatalmi elit által vezetett rendszer természetrajza a külső és belső ellenségkép életben tartása: a „rémhírkeltés” nyilvánvaló szándéka ebben a logikai rendszerben a „reakció” szabotázskísérlete, hogy a szocialista államrendet gyengítse, destabilizálja. Csávolyon az a rémhír terjedt el, hogy háború készül; Csátalján azt híresztelték, hogy még a május 1-jét sem fogjuk megünnepelni, mert az atombomba elpusztítja Magyarországot; Bátmonostoron az a rémhír járta, hogy aki aláírja a békealáírás ívét, úgy fog járni, mint a kitelepített svábok.⁵⁸ A kiskunfélegyházi járásban 1954-ben feljegyzett „ellenséges megnyilvánulások” – lényegében az elviselhetetlen mértékűre felszökött kötelező beszolgáltatás és lakossági nélkülözés nyomán artikulálódott panasz – két helyen tört elő: Csólyospáloson egy félszáz katasztrális holdon gazdálkodó „kulák” azt mondta, *„nem érdemes ünnepelni az új kenyér napját, mert az összes terményt be kellett adni, s ő csak úgy tud új kenyeret enni, ha vesz a Szövetkezetben”*.⁵⁹ Egy másik kisbirtokos paraszt a lehetetlen mértékű terménybeszolgáltatási előírásai miatt emelte fel a szavát: *„a kormány mindig azt hangoztatja, hogy milyen sokat segít a dolgozó parasztságon, ezzel szemben olyan beadást rónak ki és adót, hogy azt nem bírják teljesíteni”*.⁶⁰ A megye más területein is akadtak elkeseredett hangadók, akik felszólaltak az MDP mezőgazdasági politikája ellen, amelyet a felsőbb szerveknek jelentő pártbürokrácia „ellenséges megnyilvánulásként” kategorizált: pl. *„Hajós községben a Hildi állami gazdaságban [...] egy 5 főből álló csoport igyekezett az ünnepséget megbontani. Azt kiabálták, hogy mostmár rövidesen meg fog bukni a rendszer, mert jönnek a nyugatnémetek és a kommunistákat felaggatják [...]”*.⁶¹

Mindezen vonások jellemző tünet-együtteseinek voltak a vidéken, falvakban, tanyás területeken felgyülemelő, de államhatalmi represszióval elfojtott, vagy legalábbis „visszaduzzasztott” energiáknak. A kommunista osztály nélküli és magántulajdonmentes társadalom ideáját mindenáron megvalósítani akaró politika 1956 őszére tarthatatlanná tette a közállapotokat. A társadalomban forrongó elfojtott erők, mélyben húzódó feszültségek ekkorra elemi erővel törtek ki, elsöpörve az állampárt mindenek felett álló, megdönthetetlennek hitt monolit intézményét.

⁵⁸ BKMÖL XXXV. 1. 36. f. 2. cs. 94. ö. e. 1950–1956. 25–34. o.

⁵⁹ Uo. 119. o.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo. 124. o.

A POLGÁRI KÖZIGAZGATÁS ELSŐ ÉVTIZEDEI BÁCS-BODROG VÁRMEGYÉBEN

A polgári közigazgatás átalakulásának rövid bemutatására vállalkoztam Bács-Bodrog vármegye és a területén lévő törvényhatósági joggal felruházott városok – a volt szabad királyi városok: Zombor, Újvidék és Szabadka – valamint Baja és a két rendezett tanácsú város, Zenta és Magyarkanizsa esetében. A dualizmus korai időszakában a helyhatósági önkormányzatot megváltoztató törvények nyomán megváltozott a vármegye és a városok szervezete, ezért megfigyelésemet a szervezési szabályrendeletek megalkotására, módosításaira, az egyes közigazgatási ágak szervezésére, a vezető tisztségviselők személyének változásaira fordítottam. A vármegye és a megyeszékhely ismertetése valamivel részletesebb a többinél.

Országos előzmények

Az 1867-es kiegyezés polgári államot hozott létre Magyarországon, és ehhez az államszervezethez kellett hozzáigazítani a dualizmus első évtizedeiben hozott közigazgatási törvényekkel a helyi igazgatás rendszerét, a kormánypolitikának alárendelten, úgy, hogy a végbevitt polgári átalakulás következtében fennmaradó nagybirtokrendszer befolyása is megmaradjon és a helyi viszonyoktól függően a tökeerős polgárság és a gazdaparasztság is érvényesíthesse befolyását. Az egyensúly fenntartását szolgálta a virilizmus rendszere, amely a választás mellőzésével a legvagyonosabb elemekből állította össze évről évre a képviselőtestületek, illetve a törvényhatósági bizottságok létszámának felét, s ezzel egy viszonylag zártkörű csoportra bízta a polgári jogok érvényesítését.¹

Az új államszervezet egyik legelső, a közigazgatás átszervezésére irányuló döntése a bírói hatalom szabályozása volt, amelyet az 1869. évi IV. törvénycikk rögzített. Bár nem tett mindenben eleget az egykori polgári-liberális elvárásoknak, mégis a törvény végrehajtása jelentős mértékben emelte a bírói munka színvonalát, és kialakult a modern polgári jogállam egyik legfontosabb feltétele. A törvény értelmében szétvált a jogszolgáltatás és a közigazgatás minden szinten.² Ettől kezdve az ítélőbírákat az igazságügyi miniszter ellenjegyzésével a király nevezte ki. Törvény szabályozta, megfelelő képesítéshez és kellő gyakorlathoz kötötte a jogszolgáltatásban való részvétel feltételeit. Az alsó és középszintű közigazgatás végleg mentesült ezeken a szinteken a jogszolgáltatás terheitől, a polgári viszonyoknak megfelelőbb, színvonalasabb és szakszerűbb munkát végezhetett.³

¹ TÓVÁRI Judit, 1987. 277–278. o.

² Magyar Törvénytar. Corpus Juris Hungarici 1000–1902. 1869: IV. tc. 1. §. Az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól elkülönítését mondja ki.

³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1999. 17–28. o.

A közigazgatás gyakorlatilag minden állampolgárt érintett, ezért ennek a területnek a reformja a kiegyezés után a figyelem középpontjába került. A közvélemény és az országgyűlés elé több terv is került. Az egyik, megreformált formában a feudális vármegyét szerette volna megmenteni, mely szerint hosszú időre a régi vármegyei nemesi családok szűk köre sajátította volna ki a közelet minden fontosabb területét a maga számára. Ebben az esetben a városok és a falvak lakosai, a létszámában gyorsan növekvő polgárság, az árutermelő parasztság és a mind jelentősebbé váló értelmiség a közelet különféle területein továbbra is jelentéktelen szerephez juthatott volna. A másik csoport a polgári állam, a polgári közigazgatás igényeit, követelményeit tartotta szem előtt, figyelembe véve bizonyos keretek között a történelmi előzményeket is.

A köztörvényhatósági törvény (1870. évi XLII. tc.) értelmében a törvényhatóság nemcsak gyakorolta az önkormányzatot, hanem közvetítette az állami közigazgatást is. A politikai jogokat is gyakorolhatták, amely azt jelentette, hogy közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhattak, javaslataikat ezekkel kapcsolatban az országgyűlésnek is felterjeszthették. Saját belügyeikben az önkormányzatok önállóan intézkedhettek, szabályrendeleteket alkothattak, tisztviselőiket maguk választották, önálló költségvetésük volt, és a kormánnyal közvetlenül érintkezettek. Feladatuk volt a törvények, rendeletek végrehajtása, de ha a rendelet a helyi viszonyokba ütközött, vagy azt célszerűtlennek tartották, a végrehajtás előtt felirattal fordulhattak vele szemben a kormányhoz.

A községek jogi helyzetét meghatározó törvény⁴ háromféle települést különböztetett meg:

- rendezett tanácsú városokat, amelyek a korábbi mezővárosoknak, vagy rendezett tanácsú községeknek feleltek meg;
- nagyközségeket, melyek között ugyancsak lehettek korábbi mezővárosok vagy nagyobb falvak, amelyeknek rendezett tanácsuk ugyan nincs, de a törvény által rájuk ruházott feladatokat képesek saját erejükből ellátni;
- kisközségeket, amelyek szűkös anyagi viszonyaik miatt teendőiket saját erejükből ellátni nem képesek, és ezért más községekkel kell összefogniuk.

A község jogköre:

- a) saját belügyeiben határoz, és szabályrendeleteket alkot,
- b) határozatait és szabályrendeleteit saját választott elöljárói és közegei révén hajtja végre,
- c) rendelkezik a község vagyona felett,
- d) községi adót vet ki és hajt be,
- e) gondoskodik a tisztán községi utakról,
- f) gondoskodik a községi iskolákról és más rokon intézetekről,
- g) kezeli a tűz- és közrendőrséget és a szegényügyet,
- h) gyakorolja mindazon jogokat, és teljesíti mindazon köteleességeket, melyek a községeket a törvény szerint illetik.

⁴ 1871: XVIII. tc.

A rendezett tanácsú városok rendelkeztek mindazokkal a jogokkal, amelyeket a községek számára biztosított a törvény, és ezekhez járult még néhány további lehetőség, amelyek lélekszámuk, gazdasági, kulturális stb. hatásuk révén indokolt volt:

- a) kezelték a helyi igények szerint a piaci, mezei, hegyi, vásári, építészeti és közegészségügyi rendőrséget,
- b) gyakorolták jogaikat az árva- és gyámhatóságot, a községi árvák és gondnokság alatt állók mindazon ügyeiben, melyek a rendes bíróság illetékességébe nem tartoztak,
- c) a törvény és a szabályrendeletek értelmében eljártak az ipari, valamint a gazdák és cselédek között a szolgálati viszonyból keletkezett ügyekben.

A közigazgatás jogi kereteinek kialakítása a kor követelményeinek megfelelően megtörtént, ugyanakkor a magyar közigazgatás területi beosztásában rendkívül sok adósság halmozódott fel. Mivel 1870-ben az országgyűlés úgy döntött, hogy az állami közigazgatás költségeit a következő költségvetési évben a törvényhatóságok saját házipénztáraikból fedezzék, a közteherviselésbe bevont egykori kiváltságos rendeknek és méltóságoknak is sürgős érdeke lett a felhalmozódott teendők és aránytalanságok orvoslása. *„Néhány megye szinte óriási területtel rendelkezett a többihez képest, pl. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területe 188,87 négyzetmérföld volt, lakosainak száma meghaladta a 775 000-t, Bács-Bodrog területe 178,73 négyzetmérföldet tett ki, és több mint 576 000 lakosa volt. Az említett megyék egyes járásai csaknem nagyobbak voltak, mint Esztergom, Túróc vagy Ugocsa vármegyék egész területe.”*⁵

Vármegyei közigazgatási és területi változások

Az Októberi Diploma értelmében 1860. december 27-én megszűnt a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság különállása, és annak területét ismét egyesítették Magyarországgal.⁶ Felszámolták a volt megyefőnöki és a Bach-korszakban kialakított szolgabírói hivatalokat, 1861. március elején megválasztották Bács-Bodrog vármegye tisztviselőit,⁷ visszaállították területi egységét és a korábbi járási beosztást.

A megyei közigazgatás székhelye Zomborban volt, a kiegyezést követően ide hívták össze a megye alakuló közgyűlését 1867. június 4-ére.⁸ A közgyűlés többek között kimondta, hogy a képviselői állást a megyei tisztviselői állással összeférhetetlennek tartja. A főispán javaslatára a polgári, bünyfenyítői és árvaügyi személyzetnél a tisztviselők létszámának emelését határozták el. A törvényszéki ülnöki és a többi tisztviselői állások betöltésével a tisztújítás június 5-én fejeződött be. A járási

⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1999. 21. o.

⁶ BAK Borbála, 1997. 119. o.

⁷ Arhiv Vojvodine Novi Sad – Vajdasági Levéltár Újvidék (a továbbiakban VL), Fond 421. Bács-Bodrog vármegye – Zombor iratai 1861–1918. 3. Főispáni iratok, 40/1861 és 57/1861. A Központi Bizottmány első ülését 1861. márc. 4–án tartotta. A megyei kerületi hatóság Zomborban márc. 13-án, Újvidéken márc. 20-án szűnt meg; a járási hivatalok (Apatin, Baja, Kula, Ó-Becse, Palánka, Szabadka, Újvidék, Zenta, Zombor) pedig 1861. márc. 10 és 22-e között. Ez a megyei bizottmány 1861. okt. 6-án feloszlatta önmagát, és a tisztikar is feloszlott. VL F. 421. 3. 89/1861.

⁸ GROSSCHMID Gábor, 1896. 633. o. (Megyei jegyzőkönyv 1867.)

tisztviselők beosztása és elhelyezése céljából egy szervező választmány intézkedett, és az alispán 1867. június 8-án már a főispán által kinevezett rendes és tiszteletbeli tisztviselők névsorát is bejelentette.⁹

A megyei gyűlések tanácskozási rendjéről szabályzatot alkottak, 1869-ben az úrbéri ügyek rendezésére egy újabb (úrbéri) alispáni állást szerveztek. A megye törvényhatóságának lényeges intézkedése volt még a megyei utak osztályozása és javítása, a folyók szabályozása, a töltések emelése, a Ferenc-csatornának Bezdántól Bajáig való meghosszabbítása, a népszámlálás eszközzése, az adóhátralékok beszedése, a közbiztonság megvédése. 1870-ben határozták el a szeged–újvidéki útvonal építését, és többek között az 1870. júniusi közgyűlésen tárgyalták Baja város kérelmét is, amellyel magát a királyi városok sorába szeretne volna emeltetni, és pártolóláig terjesztették a belügyminiszter elé. Ugyanebben az évben iktatta az országgyűlés törvénybe a megyét átszelő Ferenc-csatorna államkincstári átruházását és az alföld–fiumei vasút kiépítésére vonatkozó intézkedéseket.¹⁰

Az alkotmányosság helyreálltával a vármegye régi jogaiba való visszahelyezése utáni új tisztikar a helyi közigazgatást szabályozó köztörvényhatósági törvény¹¹ életbelépéséig fennállt. E törvény értelmében Újvidék, Szabadka és Zombor szabad királyi városok is törvényhatósági joggal felruházott városok lettek, Baja pedig 1873-ban.¹²

Az 1867. évi júniusi közgyűlés a vármegye községeit öt járásra különítette el: Alsó-, Felső-, Közép-, Telecskai és Tisza járásokra.¹³ A vármegye közigazgatásának megjavítása érdekében járási beosztását átalakították, így 1873-ban 11 járasa lett.¹⁴ A határvidékek polgárosítása 1873-ban¹⁵ történt meg, a volt titeli zászlóalj (csajkások kerülete), a mostani titeli és zsablyai szolgabírói járasok Bács-Bodrog vármegyébe kerültek, így 1881-ben 13-ra nőtt a járasok száma.¹⁶ A szolgabírói járasok¹⁷ területének megállapítását a törvény még 1883-ban is a megyékre bízta¹⁸, bár tartalmazta azt is, hogy azok területét és székhelyét a járasbíróságok területével és székhelyével lehetőleg megegyezően állapítsák meg.¹⁹ Ez így is maradt, bár az

⁹ DUDÁS Gyula, 1896. I. kötet, 634. o. A névsor: az 1867. évi megyei jegyzőkönyv, 29. sz. alatt.

¹⁰ Uo., 635–638. o. (Megyei jegyzőkönyv, 1870.).

¹¹ 1870: XLII. tc.

¹² 1873: XI. tc.

¹³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 196. o. (1863. évi közigazgatási beosztás); DUDÁS Gyula, 1896. I. kötet 634. o.

¹⁴ Uo. 197. o. 1. Szántovai járas, 2. Almási, 3. Apatini, 4. Sziváci, 5. Bácsi, 6. Palánkai, 7. Kulpini, 8. Topolyai, 9. Kulai, 10. Zentai, 11. Ó-Becsei.

¹⁵ 1873: XXVII. tc. 7. §.

¹⁶ VL F. 421. Bács-Bodrog vármegye iratai 1861–1918. 20. kötet. (Az 1884. május 27-ei jegyzőkönyvben hivatkozás van a 239/1881 számú határozattal elfogadott közigazgatási beosztásra.)

¹⁷ A szolgabíróknak a polgári korban is a községek működésének irányítása, ellenőrzése volt a feladatuk.

¹⁸ 1883: XV. tc. 16. §.

¹⁹ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL), IV. 410. A Bács-Bodrog vármegyei és községi szabályrendeletek levéltári gyűjteménye (a továbbiakban: IV. 410), I. d. 29/a. Bács-Bodrog vármegye szabályrendeletei, fontosabb közgyűlési határozatai és alispáni rendeletei. I. kötet. Zombor, 1888. 45–53. o. (*Szervezési szabályrendelet. I. rész. A megye területének szolgabírói járasok beosztásáról és a szolgabírói székhelyeknek meghatározásáról. II. rész. A megye tiszt-, segéd-, kezelő és szolgaszemélyzetének létszámáról és egyéb járulékaikról. Kelt Zomborban, 1883. május hó 11-én megtartott közgyűlésen 275. szám / közgy. 1883. Jegyzette és kiadta Karácson Gyula főjegyző. Jövähagyta a belügyminiszter 1883. május 28-án 29195 sz. intézvényével.*)

1890-es népszámlálás alapján a megye polgári lakosainak száma: 716 488 fő²⁰ volt, a népesedés növekedése miatt az ország második legnagyobb²¹ kiterjedésű vármegyéjének területén továbbra is 13 közigazgatási járás maradt, 126 községgel.

Apatini járás:	9 község,
Bács-Almási járás:	11 község,
Bajai járás:	13 község,
Hódsági járás:	12 község,
Bács-Kulai járás:	9 község,
Német-Palánkai járás:	14 község,
Ó-Becsei járás:	5 község,
Titeli járás:	10 község,
Topolyai járás:	9 község,
Újvidéki járás:	14 község,
Zentai járás:	4 község,
Zombori járás:	11 község,
Zsablyai járás:	5 község,

Bács-Bodrog vármegye területén törvényhatósági joggal felruházott városok:

Baja város	területe:	15 053 km ²	
Szabadka, sz. kir. város.	területe:	166 077 km ²	
Újvidék, sz. kir. város.	területe:	27 688 km ²	
Zombor, sz. kir. város.	területe:	56 785 km ²	²²
Zenta rendezett tanácsú város	területe:	37 279 ha	²³

A XX. század elején a négy törvényhatósági joggal felruházott városon kívül már két rendezett tanácsú városa volt a vármegyének, Zentán kívül 1909-től Magyar-kanizsa is, továbbá 126 községe három kivételével nagyközség volt.²⁴ A vármegye területe a városokéval együtt 1 801 470 kat. hold. A polgári lakosság száma, az 1900. évi népszámlálás adatai szerint 764 314 fő. Az összes népesség anyanyelv szerinti megoszlása: magyar 327 108, német 192 267, szerb 139 412, 66 615 vegyes nép, amelyben a bunyevácok és dalmaták is benne voltak; tót 30 068, oláh 327, ruthén (kisorosz) 10 054, horvát 927.²⁵ A községek továbbra is 13 járásba voltak beosztva, ugyanannyiba mint 1890-ben. A járási székhely neve Bácsalmás, Kúla, Palánka esetében változott, a községek száma és azok lélekszáma gyarapodott.

²⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1999, 23–27. o.

²¹ A Magyar Korona országainak helységnevtára, 1888. Pest-Pilis-Solt-Kiskun: 12,604 km², Bács-Bodrog: 11,079 km².

²² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1999, 23–27. o.

²³ Révai Nagy Lexikona, 1926. 667–668. o.

²⁴ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. I. k. 25–26. o.

²⁵ Uo.

A vármegye szervezete²⁶

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsága szervezési szabályrendeletet 1871. szeptember 25-én tartott közgyűlésén hozott,²⁷ amelynek a szolgabírói járássokra való beosztásáról és a megye tiszti-, segéd-, kezelő- és szolgaszemélyzetének létszámáról és egyéb járulékaikról szóló részei 1883-ban módosultak.²⁸ Ez utóbbit többször is kiegészítették 1904-ig.²⁹

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági jogát jogszabályban szabályozott módon és formában gyakorolta. Törvényhatósági bizottságának a XIX. század végén 600 tagja volt. A megye lakossága az országgyűlésre 17 képviselőt küldött, a városok 6, a járások 11 képviselője kapcsolódott be az ország ügyeinek intézésébe.³⁰

A közigazgatási bizottság az 1876: VI. tc. alapján alakult meg. Tagjai a főispán, az alispán, a főjegyző, a megyei ügyész, az árvaszéki elnök, a megyei főorvos, a királyi adófelügyelő, a mérnök, az ügyész, az iskolai felügyelő és 10 választott tag. A közigazgatási bizottság határozott I. fokon, felügyeletet gyakorolt és ellenőrzési joga volt a megyei közigazgatás felett, a megyei szervek és az állami hivatalok munkáját koordinálta, a törvényhatósági és községi alkalmazottak elleni fegyelmi eljárást folytatott, valamint a törvények által hatáskörébe utalt ügyeket másodfokon intézte.

A vármegye közigazgatása és törvénykezése 1896-ban az alábbiak szerint működött.³¹

A) KÖZIGAZGATÁS

a) Közigazgatási szervezet

I. Központi tisztikar, valamint a segéd- és kezelőszemélyzet:

Alispán, főjegyző, I. aljegyzők /2 fő/, II. aljegyző (1), III. aljegyző, főispáni titkár, I., II., III. aljegyző, főügyész, főorvos, főlevéltárnok és tb. főjegyző, központi főszolgabíró, központi főszámvevő, főpénztárnok, alpénztárnok, könyvelő, főszámvevő, alszámvevők /8/ fő/.

Árvaszéki elnök, árvaszéki ülnök /10 fő/, I. al- és tiszteletbeli főügyész, II. alügyész, főpénztárnok, alpénztárnok, könyvelő, főszámvevő, alszámvevők /8/.

²⁶ Tanulmányom elkészítéséhez a Bács-Kiskun Megyei Levéltárral együttműködő vajdasági levéltárak vezetői és munkatársai nyújtottak segítséget. A náluk őrzött szabályrendeletekről, vagy azok egyes oldalairól másolatokat küldtek. Ezúton köszönöm meg nyilvánosan is a zombori, a zentai, az újvidéki és a szabadkai, illetve a kecskeméti kollégák munkáját.

²⁷ BKMÖL IV. 410. 1. d. 29/a. Bács-Bodrogh vármegye szabályrendeletei, fontosabb közgyűlési határozatai és alispáni rendeletei. Zombor, 1888. 52. o. (249. számú határozat az 1871. szeptember 25-én tartott közgyűlésen hozták.)

²⁸ Uo. 45–53. o. (275. szám/közgy. 1883.)

²⁹ BKMÖL IV. 410. 1. d. 29/b. Bács-Bodrogh vármegye szabályrendeletei, fontosabb közgyűlési határozatai és alispáni rendeletei. Zombor, 1890. 140–143. o.; illetve az 52/a., b., c., d. szám alatti szabályrendeletek 1893-ból, 1895-ből, 1896-ból és 1904-ből.

³⁰ DUDÁS Gyula, 1896. 2. k., 481. o.

³¹ Uo. 480–511. o.

Közigazgatási iktató, számvevő, kiadó, lajstromozó.
Árvaszéki iktató, kiadó, nyilvántartó, lajstromozó.
Levéltári segéd.
Számgyakornok, írnokok /20 fő/, rendszeresített díjnokok /8 fő/.

II. Tiszteletbeli tisztviselők:

Főügyészek /8 fő/, ügyészek /8/, főorvosok /7/, főszámvevő /1/, főlevéltárnok /1/, járásorvosok /12/.

III. Járásbeli tisztikar névjegyzéke és községek beosztása:

Szolgabírói járás élén a főszolgabíró állt. Szolgabírók minden járásban 1–1 fő, járásorvos 13, állatorvos 2, közigazgatási gyakornok 3, és solgabírói írnok járásonként 1 fő.

b) Rendőrtügy

Bács-Bodrog vármegye területén a szabályrendeletének 5. §-a alapján felelős községi rendőrséget állítottak fel, melyet a törvényből³² kifolyólag a község kezelte. Az egyes községek rendőrsége a járási rendőrfelügyelő alá volt rendelve, aki viszont a főszolgabíró mellé rendelt közege a megyének.

c) Katonaügy

A közös hadsereg állományából 3 ezred törzse volt a megyében, és a budapesti hadtestparancsnokság alá tartozott. Hadkiegészítő parancsnokság is 3 volt, törzse Újvidéken, Zomborban és Szabadkán.

A magyar királyi honvédségnek 1 gyalogezrede volt a megyében és kiegészítést adott a szegedi gyalog- és huszárezrednek.

d) Adóügy

A megye pénzügyi adminisztrációját a Zombori Királyi Pénzügyigazgatóság vezette, alá voltak rendelve a királyi adóhivatalok: a bajai, kúlai, ó-becsei, palánkai, szabadkai, újvidéki, zentai és a zombori; valamint az újvidéki fővámhivatal és az új-palánkai mellék-hivatalok.

Pénzügyőrségi biztosságok voltak: Baján, Szabadkán, Újvidéken, Zomborban, melynek 16 pénzügyőri szakasz állt rendelkezésére.

e) Árvaügy

A gyámsági és árvaügy ebben az időben rendezetlen volt, ezért Zákó Péter másod alispán alatt külön választmány alakult, és 1868-os javaslata alapján elkészült a vármegye szabályrendelete.³³ Ezt követte a gyámhatósági tevékenységről, mint

---

³² 1886: XXII. tc. 21. §. g) pont.

³³ DUDÁS Gyula, 1896. I. kötet, 635. o.

közigazgatási funkcióról az 1877. évi XX. tc. alapján 1881-ben készült szabályrendelet Bács-Bodrog megye gyámhatóságáról és a gyámhatósági eljárásról.³⁴ Az árvaszék címe: Bács-Bodrog megye árvaszéke, székhelye Zombor.³⁵

A megyében lévő árvák és gondnokoltak nagy számánál fogva az árvaügyek vezetése is nagyobb számú tisztikar által történt. Az abszolutizmus idején állami kezelésbe vett árvavagyon, az alkotmányos idő kezdetén átkerült a megyéhez, onnan pedig a községekhez. Az árvavagyon részben ismét a központba került, másik részét meghagyták azoknál a községeknél, amelyeknél biztonságos kezelésére bizonyoságot szereztek, és ahol megvolt a teljes anyagi biztosíték a vagyona nézve. A XIX. század végén csak 16 község és Zenta rendezett tanácsú város kezelte külön árvái vagyont.³⁶

f) Közmunkaügy

A közigazgatás egy másik ágát, a vármegye közmunkájának szabályozását is külön választmány végezte, szabályrendeletet a közgyűlés 1888-ban hozott.³⁷

g) Egészségügy

A megye közegészségügyének felügyeletével egy tiszti főorvos, a 13 járás orvosai és Zenta r. t. város orvosi kara, továbbá a városok tiszti orvosi karai voltak megbízva, összesen 160 orvos és 37 sebész. Az okleveles bábák száma 398, a hivatalos bábáké 135 volt. Közkórház Szabadkán volt, járványkórházak: Szabadkán és Zomborban.

A vármegye tisztségviselői³⁸

A főispán hatáskörét mind a két törvényhatóságról szóló törvény szabályozta³⁹. Az 1870. évi törvény értelmében a megyei és a városi főispáni tisztséget nem lehetett egy kézben egyesíteni. Erre azonban az 1886-os törvény már lehetőséget adott.⁴⁰

A vármegye vezető tisztségviselői jogi, bölcsész és gimnáziumi végzettséggel rendelkeztek.⁴¹ Főnemesi, nemesi családok tagjai (l.: Vojnitsok) több generáción keresztül is részt vettek a közigazgatás irányításában.

Az első főispán az új közigazgatási törvény életbeléptetésétől 1871–1876-ig Mártonffy Károly volt.⁴²

³⁴ BKMÖL IV. 410. 1. d. 29/a. Bács-Bodrogh vármegye szabályrendeletei, fontosabb közgyűlési határozatai és alispáni rendeletei. Zombor, 1888. 177. o.

³⁵ Uo. 18/a. Bács-Bodrogh megyének Ő Nagyméltósága a m. kir. belügyminiszter úr által 1881. évi július 26-án 36380. szám alatt jóváhagyott gyámhatósági szabályrendelete. (A megyei közgyűlés 1881. évi 398. számú határozata.)

³⁶ DUDÁS Gyula, 1896. 2. kötet, 497–498. o.

³⁷ BKMÖL IV. 410. 1. d. 29/a. Bács-Bodrogh vármegye szabályrendeletei, fontosabb közgyűlési határozatai és alispáni rendeletei. Zombor, 1888. 198–214. o. 452. szám/közgy. 1888. Jegyzette és kiadta Karácsony Gyula főjegyző 1888. június 27-én.

³⁸ L.: Melléklet I.!

³⁹ 1870: XLII.; 1886: XXI. tc..

⁴⁰ RUSZOLY József, 2002. 149–150. o.

⁴¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) D 191 Magyar Királyi Helytartótanács Elnöksége 6240/1862., III. R. és 946/1863. eln. III. R.

⁴² BOROVSZKY Samu (szerk.), 1910. II. k., 260. o., DUDÁS Gyula, 1896. 2. k. 571. o.

Gromon Dezső, főnemes⁴³ dr. jur., országgyűlési képviselő
1876-tól Bács-Bodrog vármegye főispánja,
1877-től Zombor város főispánja,
1878–1880 Szabadka ill. Baja főispánja. 1881-től újra képviselő lett.⁴⁴

Sándor Béla, volt főjegyző
1878–1880-ig a vármegye alispánja,
1880–1895 a vármegye főispánja,
1889–1892 között Zombor és Baja városok főispánja is.⁴⁵

bajszai Vojnits István báró⁴⁶, dr.
1893 Szabadka és Baja városok főispánja,
1895–1901 a vármegye főispánja,
1896–1898 Baja és Zombor városok főispánja,
1899–1901 a vármegye és Zombor város főispánja.

bajszai ifj. Vojnits István
1890-ben a vármegye aljegyzője,
1898–1906 főjegyzője,
1907–1909 alispánja,
1912–1913 a vármegye főispánja, és Zombor sz. kir. város főispánja is.

bajszai Vojnits Máté
1890-ben a Zentai járásban, Zentán szolgabíró⁴⁷,
1896–1904 a Bácsalmási járásban főszolgabíró,
1903–1912 a Bajai járásban főszolgabíró.

borsodi és katymári Latinovits Pál
1901–1906 a vármegye főispánja,
1903-tól Zombor sz. kir. város főispánja is.

apatini Fernbach Károly
1907–1911 a vármegye főispánja, és Zombor sz. kir. város főispánja is.

kamjonkai Szemző István
1914-ben a vármegye és Zombor sz. kir. város főispánja is.

Purgly Sándor dr, volt országgyűlési képviselő
1910–1917 főispán Szabadkán,
1915–1917 a vármegye ideiglenes főispánja is.

---

⁴³ 1838. Vajszka –1912. Budapest. GUDENUS János József, 1990. I. k., 454. o. BOROVSZKY Samu (szerk.), 1910. II. k., 260–264. o., DUDÁS Gyula, 1896. 2. k. 571. o.

⁴⁴ A Pallas Nagy Lexikona, 1894. 8. kötet, 295. o.

⁴⁵ Magyarország tiszti cím- és névtára, 1890. 171. o.; 1892. 168. és 174. o.

⁴⁶ GUDENUS János József, 1999. IV. kötet. 201. o. Bárói rangját 1899-ben kapta Ferenc József királytól.

⁴⁷ Magyarország tiszti cím- és névtára, 1890. 73. o.

Schmausz Endre, országgyűlési képviselő
1881–1895 a vármegye alispánja,
1895–1904 főispán Szabadkán, és Baja thjf. városé is volt.

Lénárd Máté
1867–1872 Szabadka polgármestere,⁴⁸
1871–1878 Szabadka, Zombor, Újvidék főispánja, illetve volt Baja főispánja is 1906 előtt.

Jankovics Aurél (volt zentai polgármester)
1881–1887 Szabadka és Baja városok főispánja.

Bezerédy István
1904–1910 Szabadka főispánja, és volt Baja főispánja is 1906 előtt.

Bács-Bodrog vármegye városai

Újvidék⁴⁹

Az újjászületett Bácskának első szabad királyi városa lett 1748-ban,⁵⁰ ekkor kapta az Újvidék nevet is. Ennek értelmében ez a város kiszakadt a megyei irányítás alól.

A város⁵¹ gazdasági fellendülése, közigazgatásának újjászervezése és fejlődése szoros kapcsolatban volt a XX. század kezdetén lezajlott országos politikai eseményekkel.⁵² A város megtagadta az önként befizetett adóknak a királyi adóhivatalba való beszolgáltatását és az újoncozás körüli közreműködést. Ez a küzdelem a közigazgatás működésére is kihatott, mert e politikával elfoglalt képviselőtestület és a közigazgatás élén álló tisztikar, kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt, nem tudott nagyobb arányú javaslatokkal a közgyűlés elé állni. Balla Aladár⁵³ 1906 és 1910 közötti főispáni ténykedése és gróf Teleki Arvéd⁵⁴ országgyűlési képviselőjévé választása után a városi közigazgatás minden ágában újjászületett. Nagyobb lendületet vett a város fejlődése minden téren, mert a város fejlesztése ügyében született terveknek a megvalósítása elkezdődhetett, a város képviselőtestülete túltette magát azon a felfogáson, hogy a községi póttadó tetemes felemelése nélkül, nagyobb beruházásokkal járó intézményeket alkotni nem lehet.⁵⁵ Ennek a változásnak eredménye volt a mérnöki hivatal újjászervezése, mely már a tervezésen túlmenő

⁴⁸ MAGYAR László–SZABÓ József (szerk.), 1996. 111–112. o.

⁴⁹ DUDÁS Gyula, 1896. 2. k., 512. o. Szabad királyi város. Területe 27 688 km². Lakosainak száma 24 717. Hivatalok: kir. törvényszék, kir. járásbíróság, kir. adó- és vámhivatal. Katholikus és szerb főgymnasium, kereskedelmi és polgári iskola. Posta, távirda, és vasút és gőzhajó állomás. Főispán: alföldy dr. Flatt Viktor.

⁵⁰ Törvénybe iktatva az 1751: XXVII. törvénycikkkel.

⁵¹ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. I. k. 255. o.

⁵² Fejérváry Géza kormánya idején 1905–1906-ban.

⁵³ Újvidék, 1867 – Budapest, 1935. KALAPIS Zoltán, 2002. 73–74. o.

⁵⁴ Pest, 1865 – Nagyszében, 1942. OSVÁTH Kálmán (szerk.), 1928.; FABÓ Henrik–UJLAKI József, 1906.

⁵⁵ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. I. k. 255. o.

szolgáltatokat is teljesíthetett. Ezen kívül azt is elhatározták, hogy a városi mérnökök magánygyakorlatot nem folytathattak. Így a mérnöki hivatal a régi tervek közül sokat megvalósított.

Újvidék főtere és utcái a XX. század elején díszes épületeivel tűnt ki. Központja a régi Ferenc József tér, itt épült a városháza, a katolikus templom és több díszes magánépület. Kiemelésre érdemes még a város épületei közül a görögkeleti püspöki székház, a kir. kat. főgimnázium, az izraelita zsinagóga, a takarékpénztár épülete, és a nagy katolikus plébániatemplom.⁵⁶

Zombor⁵⁷

A várost Mária Terézia 1747. március 21-én szabad királyi városi rangra emelte.⁵⁸ Válságösszeg gyanánt, a diploma kiállítása, a privilégium megszerzése érdekében 150 000 forintot fizetett a város, amelyhez Halastól (15 000 Ft) és Szabadszállástól (3000 Ft) is kapott kölcsönt. 1749. február 17-én kelt a város szabadságlevele, amelyet nagy ünnepélyességgel hirdettek ki.⁵⁹

Az 1867-es kiegyezéssel az alkotmányos élet Zomborban is teljesen helyreállt. A város, mint az ország egyik legnagyobb és leggazdagabb vármegyéjének székvárosa, lassan bár, de egyenletes léptekkel indult meg és haladt az élet minden területén a polgárosodás útján.⁶⁰

A Zombor sz. kir. város köztörvényhatósága önkormányzatának gyakorlásáról és a törvényhatósági közegek hatásköréről szóló szabályrendeletet az 1872. évi novemberi közgyűlésen tárgyalták, a belügyminiszter javaslatára módosították, és 1873. márciusában fogadták el.⁶¹ Jogait közgyűlése és tanácsa, polgármestere, rendőrkapitánya és árvaszéke által gyakorolta. A közgyűlésnek 9 állandó bizottsága volt. Az 1879-ben módosított szervezési szabályrendelet részletesebben szabályozta a közgyűlés és az állandó bizottságok feladatait és jogkörét. A hivatali órákat vásár- és ünnepnapok kivételével minden nap 9 órától 12-ig, délután 3–6 óráig állapították meg. Szervezete: a közgyűlés, a tanács, a polgármester, a rendőrség, az árvaszék, a közigazgatási bizottság és 9 állandó bizottsága (az igazoló, a bíráló, a városi fegyelmi, a gazdasági és a költségelőirányzati, a jogi, a kórházi, az építkezési és szépítészeti, a kerti és erdei bizottság, valamint a számszéki bizottság).⁶²

Közigazgatási bizottságának ügyviteli szabályrendeletét az 1877. március 1-jén tartott közigazgatási bizottsági ülésen fogadták el.⁶³

⁵⁶ Révai Nagy Lexikona, 1925. 18. k. 612. o.

⁵⁷ DUDÁS Gyula, 1896. 2. k. 513. o. „Szabad királyi város. Területe 56785 km². Lakosainak száma 26435. Hivatalok: kir. törvényszék, kir. járásbíróság, állami építészeti hivatal, pénzügyigazgatóság, kir. adóhivatal, folyammérnökség, Főgymnasium, szerb tanítóképezde, felső kereskedelmi iskola. Posta, távirtda, és vasút állomás. Főispán: bajsai dr. Vojnits István.”

⁵⁸ Törvénybe iktatva, 1751: XXVII. törvénycikkkel, Győr, Komárom, Újvidék és Zombor városokkal együtt. (Újvidék 1748. évben, Zombor pedig az 1749-ben kapott királyi privilégium alapján).

⁵⁹ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. I. k. 215–216. o.

⁶⁰ Uo. 223. o.

⁶¹ Istorijiski arhiv Sombor – Történelmi Levéltár Zombor (továbbiakban: TLZo) Fond 3. Zombor Szab. Kir. Város Tanácsának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyv. (F. 5. Skup. 18/1873.) Vukičević Péter polgármester és Athanacković György helyettes jegyző írták alá.

⁶² TLZo, Közgyűlési jegyzőkönyv. (F. 5. Skup. 105/1879. 1–243. §; hivatali órák: 40. §.)

⁶³ A 39. j. k. szám/54. k. b. 1877. szám alatt, Gromon Dezső városi főispán, mint a közigazgatási bizottság elnöke, és Athanackovits György városi főjegyző írták alá. In.: Zombor szabad királyi város törvényhatósága szabályrendeleteinek, alapítóleveleinek és nagyobb jelentőségű szerződéseinek

Zombor sz. kir. város, mint önálló törvényhatóság, önkormányzati jogát és belügyi igazgatását az 1886. évi XXI., XXII., XXIII.; az 1877. évi XX. és az 1876. évi VI. törvénycikkek alapján és az 1892. évi szabályrendelet alapján gyakorolta.⁶⁴

A szabályrendelet 3. §.-a szerint Zombor sz. kir. város hatóságát gyakorolja:

A törvényhatósági bizottsági közgyűlés által (rendes kgy. kéthónaponként egyszer, és rendkívül összehívható annyiszor, ahányszor a kgy. előre elrendeli, vagy szükségesnek tartja a főispán, vagy polgármester).

A közigazgatási bizottság által

A tanács által (Ügyosztályai: I. Pénzügyi, személyzeti és katonai osztály, II. Gazdasági ügyosztály, III. Jogügyi osztály)

A polgármester által

A rendőrkapitány által

Az árvaszék által

A községi bíróság által.

6. §. A közgyűlés elnöke a főispán, akadályoztatása esetén a polgármester, ha ő is akadályoztatva lenne, az első rendben megválasztott tanácsnok.

7. §. (Lakosainak száma 26 435). A lakosság számarányához képest az összes lakosságra 106 bizottsági tag esik. Szavazati joggal bírnak: a polgármester, a tanácsnokok, főjegyző és az aljegyzők, rendőrfőkapitány, tiszti ügyész, számvevő, főorvos, főmérnök, házi- és adópénztárnok, levéltárnok és közgyám.

Zombor szab. kir. város törvényhatóságának 1907-ben 100 tagja volt, felerészben választott, felerészben a legtöbb adót fizető polgárokból. A város főispánja (egyszermind Bács-Bodrog vármegyéé is) Fernbach Károly volt. A város országgyűlési képviselője Fernbach Péter. A város tisztikara 1907-ben: polgármester, helyettes polgármester, főjegyző, rendőrfőkapitány, tanácsosok (4), tiszti ügyész, aljegyző, II. aljegyző, tiszti főorvos, főmérnök, főpénztárnok, főszámvevő, alszámvevő, közgyám, levéltárnok. A többi tisztviselők, segéd- és kezelőszemélyzet száma 51. A város összes hivatalai a városháza épületében voltak elhelyezve.⁶⁵

A XX. század elején a város központját, a szabályosan épített, jól rendezett és teljesen városias jellegű belvárost a fásított és parkosított körutak választották el az inkább falusias jellegű, de ugyanúgy szépen rendezett külvárosoktól. Zombor legjelentősebb épületei a városháza, amely 1844-ben épült fel a Szentháromság és Szent György tér, valamint a Gromon Dezső és Vojnits István utcák között, a régi Grassalkovich-palota, mely 1763-ban épült (később a pénzügyigazgatóság épülete volt), a karmeliták Sz. István-temploma (1860–1905), a hatalmas vármegyeháza (1802 és 1806 között épült, az 1880-as években átalakították), a Szentháromság plébániatemplom és a szerb nagytemplom.⁶⁶

gyűjteménye. Hivatalos kiadás. Zombor. Bittermann Nándor Könyv- és Könyomdájából. 1892. 342–357. o.

⁶⁴ Zombor szab. kir. város törvényhatóságának 1892. március 29-ikei rendes közgyűlésében megállapított és a nagyméltóságú m. kir. belügyminisztérium 1892. július 31-én 47 256. sz. alatt kelt intézkedéssel helyben hagyott szervezési szabályrendelete. In.: Zombor szabad királyi város törvényhatósága szabályrendeleteinek, alapítóleveleinek és nagyobb jelentőségű szerződéseinek gyűjteménye. Hivatalos kiadás. Zombor. Bittermann Nándor Könyv- és Könyomdájából. 1892. 383–461. o.

⁶⁵ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. I. k. 235–236. o.

⁶⁶ Révai Nagy Lexikona, 1926. 19. k. 699–700. o.; BOROVSZKY Samu (szerk.), 1910. II. k. 226. o.

Szabadka⁶⁷

Szabadka kiváltságos kamarai mezőváros, 1779-től szabad királyi város,⁶⁸ és ennek értelmében ez a város is kiszakadt a megyei irányítás alól. Közigazgatását 1839-től magyar nyelven intézte, a város neve hivatalosan 1845-től lett Szabadka.

Az 1867. április 8-án kelt belügyminisztériumi rendelet értelmében tisztújítást kellett tartani a városban. A megalakult két párt, a Deák- (később szabadelvű) és a balpárt küzdelmével Szabadkán lüktető élet kezdődött.⁶⁹ A város tekintélyes vagyon felett rendelkezett, amelyből jelentős bevételei voltak. A város működését, arculatának kialakítását és intézményeinek fejlesztését két állami iskolán kívül (a földműves iskola és az állami tanítónőképző), állami támogatás nélkül, a maga erejéből fedezte.⁷⁰ Schmausz Endre főispáni (1895–1904) és Mamusits Lázár polgármesteri (1884–1902) működése idején szépen fejlődött a város, és a XX. század elején a Bácska legnépesebb városa lett.⁷¹

Szabadka már a kiegyezés évében benyújtotta Közigazgatási és gazdasági ügyviteli rendjének javaslatát, amelyet a közgyűlés elvben fogadott el, és a belügyminisztérium is ideiglenesen hagyott jóvá. Miután életbe lépett az 1870. évi XLII. tc. a köztörvényhatóságok rendezéséről, Szabadka már 1872-ben elkészítette szervezési szabályrendeletét, amelyet a minisztérium is jóváhagyott. Az 1876. évi VI. tc. alapján Gromon Dezső városi főispán vezetésével 1876 szeptemberében megalakult a közigazgatási bizottság, és ügyrendi szabályzatot is készítettek. Ezt követően pedig 1877-ben elkészült Szabadka sz. kir. város törvényhatóságának szervezete, melyet a belügyminiszter 1878-ban hagyott jóvá. Ezt követte a város 1884. évi szervezeti szabályrendelete, mely sokkal bővebben magyarázza a hatóság végrehajtó szerveinek a hatáskörét.

Szabadka 1888-ban, az 1886. évi XXI. tc. alapján, amely szerint a főispán széleskörű felügyeleti jogot gyakorolhatott a város ügyei felett, készítette el újabb szabályrendeletét. A közigazgatás minden ágában új szabályrendeletek születtek, amelyek (összesen 38) 1891-ben Szabadka sz. kir. város törvényhatóságának szabályrendeletei címmel jelentek meg nyomtatásban.⁷² Az 1891. évi szervezési szabályrendelet 14 részből állt.

A szervezési szabályrendelet szakaszai:⁷³

1. A város törvényhatósági hatásköre
2. a törvényhatósági bizottság
3. a törvényhatósági közgyűlés
4. a közigazgatási bizottság
5. a polgármester

⁶⁷ DUDÁS Gyula, 1896. 2. k. 512. o. „/1779/ Szabad királyi város. Területe 166077 km². Lakosainak száma 72737. Hivatalok: kir. törvényszék, kir. járásbíróóság, kir. adóhivatal. Főgymnázium, női tanítónőképző. Posta, táviráda, és vasúti állomás. Főispán: Schmausz Endre.”

⁶⁸ 1790. XXX. tc. alapján, Szabadka 1779-ben kapott szabad királyi városi rangját törvénybe iktatták.

⁶⁹ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. I. k. 193. o.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Szabadka polgári lakosainak száma 1910-ben: 94 610 fő. A vármegye összesen: 632 211, Baja 20 709, Ujvidék 33 089, Zombor 30 039. L.: Magyar statisztikai közlemények 42. k. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912. 182. o.

⁷² MAGYAR László–SZABÓ József (szerk.), 1999. 95–96. o.

⁷³ IVÁNYI István, 1892. II. 45–48. o.

6. a tanács (közigazgatási teendők 6 osztályban: a/ köz-, magánjogi és közművelődési osztály, b/ rendészeti ügyosztály, c/ katonai ügyosztály, d/ állami adóügyi osztály, d/ gazdasági osztály, e/ városi pénzügyi osztály.
7. árvaszék
8. rendőrkapitányi hivatal
9. Marhalevél kiadóhivatal
10. Községi bíróság
11. Szakbizottságok (ezek csak a közgyűlés kebeléből választatnak. Ilyenek a törvények és kormányrendeletek alapján: a központi, az igazoló, a bíráló választmány, egészségügyi, statisztikai, népnevelési, loavató bizottság; továbbá a közgyűlés által szervezett: gazdasági, jogügyi, építkezési, számvizsgáló, vallás- és közoktatásügyi, szegényügyi, nyugdíjügyi, színügyi bizottságok.
12. A törvényhatóság egyéb, a végrehajtást közvetítő közegei: I. 4 tanácsnok (katonaügyi, adóügyi, gazdaságügyi, pénzügyi). II. A jegyzői hivatal, III. Az ügyészi hivatal, IV. A számvevőség, V. A házipéntár, VI. Adóhivatal, VII. A törvényhatósági mérnöki hivatal, VIII. Az egészségügyi személyzet, IX. Iktatóhivatal, X. Kiadóhivatal, XI. Levéltári hivatal, XII. Az erdészeti hivatal, XIII. A szállás- és fuvarbiztos, XIV. A városgazda.

A század végétől, de még inkább a XX. század elejétől – a politikai és gazdasági átalakulás idején – a város szabályrendeletei egyre részletekbe menőbben tárták elénk a közigazgatás fölépítését és jogkörét.⁷⁴

Baja⁷⁵

Az 1696-tól kiváltságos mezőváros kamarai mezővárossá 1714-ben lett, a király 1858-ban önkormányzati joggal ruházta fel, az 1870. évi XIII., 1873. évi XI. és 1886. évi XXI. tc. pedig mint rendezett tanácsú várost, illetőleg törvényhatóságot iktatta törvénybe.⁷⁶

A városi törvényhatóság a közigazgatás különböző ágainak megszervezéséről, az 1885. évi szervezkedési szabályrendelet szerint Baja város hatósági jogait a törvényhatósági bizottság közgyűlése, közigazgatási bizottsága, polgármestere, a városi tanács, a rendőrkapitányság, árvaszéke és községi bírósága által gyakorolja, és azokból folyó kötelességeit teljesíti.⁷⁷

A városi törvényhatóság szak és segédhivatalai:

- a) jegyzői hivatal
- b) ügyészség
- c) főorvosi hivatal
- d) mérnökség
- e) gazdasági szakhivatal

⁷⁴ MAGYAR László–SZABÓ József (szerk.), 1999. 93–94. o.

⁷⁵ DUDÁS Gyula, 1896. 2. k. 512. o. „Területe 15053 km². Lakosainak száma: 19485. Hivatalok: kir. járásbíróság, kir. adóhivatal, főszolgabírói hivatal, Főgymnázium. Posta, távirda, vasúti és gőzhajó állomás. Főispán: bajsai Vojnits István.”

⁷⁶ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909., I. k. 290–310. o.

⁷⁷ BKMÖL IV. 1432. Baja város szabályrendeleteinek gyűjteménye. 2. d. 63/b. Kelt Baján, 1885. évi december hó 10-dik napján tartott törvényhatósági közgyűlésből. Polgármester: Drescher Ede.

- f) városi adóhivatal
- g) számvevőség és pénztár
- h) levéltár és iroda

1. §. A közgyűlés áll: az elnökből, felerészben a th. területén legtöbb egyenes államadót fizető azon nagykorú honpolgárokból, és a következő tisztviselőkből: a polgármester, főjegyző, tiszti főügyész, rendőrfőkapitány, tanácsnokok, árvaszéki ülnökök, pénztárosok, főorvos, főmérnök, közgyám, főszámvevő és levéltárnok.
3. §. A közgyűlés elnöke a főispán.
4. §. Minden 250 lakos után 1 bizottsági tag számítván, a közgyűlés a tisztviselőkön kívül 78 bizottsági tagból áll.

A törvényhatósági bizottság szakosztályai és bizottmányai:

- a) Központi választmány
- b) Igazoló választmány
- c) Bíráló választmány
- d) Népnevelési bizottság
- e) Egészségügyi bizottság
- f) Statisztikai bizottság
- g) Lóavató bizottság
- h) Jogügyi bizottság
- i) Pénzügyi bizottság
- k) Gazdasági bizottság
- l) Szegény és árvaügyi bizottság
- m) Nyugdíjügyi bizottság

Közigazgatásilag a város élén a főispán és a polgármester állt. A főispáni állás rendszerint egyesítve volt a vármegye törvényhatóságának valamelyikével, 1872-től Szabadkával volt közös főispánja Bajának.⁷⁸ A városnak külön főispánja 1906-tól volt. A törvényhatósági bizottság 93 rendes és 6 póttagból állt 1907-ben; közülük 17 szavazati joggal bíró tisztviselő, 39 virilista és 37 választott bizottsági tag. A polgármester helyettese a főjegyző. A további tisztikar: a rendőrfőkapitány, tanácsosok, árvaszéki ülnök, I. aljegyző, II. aljegyző, ügyész, tiszti főorvos, tiszti orvos, tiszti állatorvos, tiszti mérnök, főszámvevő, pénztáros, közgyám, levéltáros, alszámvevő, ellenőr, 2 alkapitány, 2 irodatiszt, egy számtiszt, két iktató, 6 írnok, 4 végrehajtó ésapidíjasok. A közbiztonsági szolgálatot két rendőr-altiszt, 7 rendőr és 1904-től 18 csendőr teljesítette.⁷⁹

---

⁷⁸ Az erre vonatkozó iratokat ma a szabadkai Történelmi Levéltár őrzi. (FODOR István–APRÓ Erzsébet, 2008. 182. o.) F. 032. Szabadka és Baja városok főispáni hivatalának iratai 1872–1918. Bajára vonatkozó iratok 1872–1917-ig: 11 doboz irat és 2 iktatókönyv.

⁷⁹ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. I. k. 310. o.

Zenta⁸⁰

A város pecsétjében a következő szöveg áll: Bács-Bodrog vármegye Zenta rendezett tanácsú város, 1506–1902. Az első évszám a szabadalmi oklevél keltének éve, a második pedig azt az évszámot jelzi, amikor a város e pecsétet újra használatba vette.⁸¹

Zenta 1861-ben rendezett tanácsú város lett, de az 1867-es országgyűlési határozatok értelmében elvesztette és csak 1873-ban kapta vissza ezt a rangját. Az ilyen városok helyzete nehéz volt, mert nemcsak a maguk rendezett tanácsának kiadásait kellett fedezniük, hanem a vármegyei terhek viseléséhez is hozzájárultak. Az 1882. évi új járási beosztással az igen nehéz anyagi viszonyok arra készítették a várost, hogy megkísérelje 1506-ban nyert törvényhatósági jogának visszaszerzését. 1888-ban megtették az első lépéseket, de sikertelenül, 1900-ban és 1907-ben újabb kérvényt terjesztettek fel az országgyűlés elé a törvényhatósági jogért, de próbálkozásaiknak fogamatja nem lett.

Zenta város 1898-as szabályrendelete értelmében igazgatási egységei a következők:⁸²

1. Képviselői közgyűlés 2. Városi tanács 3. Városi árvaszék 4. Polgármester 5. Rendőrkapitány 6. Községi bíró.

A közgyűlés élén a polgármester áll. A közgyűlésnek 8 állandó bizottsága volt: 1. Iskolaszék 2. Gymnaziumi bizottság 3. Közegészségügyi bizottság 4. Ipariskolai bizottság 5. Építészeti bizottság 6. Gazdászati bizottság 7. Számvizsgáló bizottság 8. Tiszaszabályozási társulati kiküldöttek.

A városi tanács élén a polgármester állt. A tanácsnak 8 ügyosztálya volt: 1. Közigazgatási ügyosztály, élén tanácsnok áll. 2. Rendőri ügyosztály, élén a városi rendőrkapitánnyal. 3. Gazdászati ügyosztály, az élén a tanácsnokkal. 4. Építészeti ügyosztály, élén a városi mérnökkel. 5. Adóügyi osztály, élén a tanácsnokkal. 6. Pénzügyi osztály, élén a tanácsnokkal. 7. Jogügyi osztály, élén a városi ügyésszel. 8. Közegészségügyi osztály, élén a városi orvossal.

A város újabb szervezési szabályrendelete 1913-ban készült el, amely szerint a városi tanács szervezete megváltozott: 1. Katonaügyi osztály 2. Rendőri ügyosztály 3. Gazdászati ügyosztály 4. Tanügyi- és iparügyi osztály 5. Építészeti ügyosztály 6. Adóügyi osztály 7. Pénzügyi osztály 8. Jogügyi osztály 9. Közegészségügyi osztály.

Az árvaszék külön iktatott, a központi iktatószám alatt. A 2. Rendőri ügyosztály is külön iktatott és külön pecsétje volt.⁸³

A város ügyeit 1907-ben a városi tanács és a 200 tagból álló képviselőtestületi közgyűlés intézte.⁸⁴ A közigazgatásnak helyet adó városházát a leégett régi épület helyén 1912–1914-ben építették.⁸⁵

⁸⁰ DUDÁS Gyula, 1896. 2. k. 513. o. „Rendezett tanácsú város. Területe 64833 km². Lakosainak száma 25 725. Hivatalok: kir. járásbíróság, főszołgabírói hivatal, kir. adóhivatal. Algymnazium, polgári nőiskola. Posta, távirda, vasúti és gőzhajó állomás.”

⁸¹ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. I. k. 273. o.

⁸² VUKOV Nestor–KATONA Pál–DOBOS János, 1972. 2–3. o.

⁸³ Uo. (Az 1898-as Szabályrendelet 129. §. 1–31 szakasza, ill. 135. §. 1–33. sz.)

⁸⁴ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1909. I. k. 287. o.

⁸⁵ FODOR István, 1996. 10. o.

Magyarkanizsa⁸⁶

Azelőtt Ókanizsa, 1909-től rendezett tanácsú város. Községi polgári fiúiskolával, Haynald-féle római katolikus polgári leányiskolával, községi szegényházzal, árvaházzal, takarékpénztárral, népbankkal rendelkezett. 3 gőzfűrés, gőzmalom, gőztégla- és cserépgyár, vasúti- és gőzhajó-állomás, posta-, táviró- és telefonhivatal működött a városban. Gabona- és dohánytermelése, gabonakereskedése és marhatermesztése jelentősnek számított. Lakóinak száma 1910-ben 17 018 fő, határa 20 596 ha.

***

A városok törvényhatósági bizottságainak, közgyűlésének a törvények és kormányrendeletek alapján szakbizottságai, állandó bizottságai, továbbá a közgyűlés által szervezett bizottságai voltak, ez utóbbiak városonként részben különböztek. A közigazgatási teendőket a tanács ügyosztályain és a törvényhatóság egyéb, a végrehajtást közvetítő közegein (hivatalain) keresztül intézte, mely hagyományaira, helyi sajátosságaira épülve alakultak ki és a törvényi szabályozáshoz igazodva fejlődtek.

Községi igazgatás

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsága 1887-ben, az 1886. évi XXII. tc. 64. §-a alapján hozta meg a vármegyei kis- és nagyközségekre (kivéve Zenta rendezett tanácsú várost) a szervezési irányelveket megállapító szabályrendeletét.⁸⁷

A községi közigazgatás alakulásának vizsgálata ezúttal nem képezte megfigyelésem tárgyát. Ennek ellenére fontosnak tartom kiemelni, hogy amennyire szépen megőrzött levéltári anyagot találtam a bemutatott városokat illetően, addig a községek iratai igen hiányosan maradtak fenn az utókornak, amelyet a vajdasági történelmi levéltárak közül Szabadka, Újvidék, Zenta és Zombor, valamint Csonka Bács-Bodrog vármegye településeire vonatkozóan a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának fond- és állagjegyzékei⁸⁸ alapján állapítottam meg. Így például Bácsfeketehegy, Szeghegy 1918 előtti iratai nem kerültek az illetékes Szabadkai Történelmi Levéltárba, vagy többek között ilyenek Bácsbokod, Dávod, Madaras községek, amelyek 1861–1918 között keletkezett irata a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban nem éri el a 0,5 ifm terjedelmet sem. Kutatási lehetőség a Vajdasági Levéltár Bács-Bodrog vármegyei levéltári anyagának külön sorozatát képező települések szerint abc-rendben található anyagában is van.⁸⁹

⁸⁶ Révai Nagy Lexikona, 1915. 13. k. 168. o.

⁸⁷ BKMÖL IV. 410. 1. d. 29/a. Bács-Bodrog vármegye szabályrendeletei, fontosabb közgyűlési határozatai és alispáni rendeletei. I. kötet. Zombor, 1888. 170–190. o. (6. szám/közgy. 1887. április 27–28.).

⁸⁸ FODOR István–APRÓ Erzsébet, 2008. 184–185. o., 207–209. o., 230–231. o., 253–255. o., illetve APRÓ Erzsébet (szerk.), 2002. 34–37. o.

⁸⁹ FODOR István–APRÓ Erzsébet, 2008. 48–49. o. VL, F. 421. 1203–1500. d. (A 2005-ben végzett kutatásom során használt raktári jegyzék alapján.) A 303 dobozból 31 dobozban a mai Bács-Kiskun megye 18 településére vonatkozó 1861–1918 közötti iratok vannak. L.: Melléklet 2.!

B) TÖRVÉNYKEZÉS⁹⁰

A törvénykezést 3 királyi törvényszék (Szabadkán, Újvidéken és Zomborban), és azok területén 14 királyi járásbíróság gyakorolta.⁹¹ Ezen törvényszékekre nézve felbbiteli fórum a Szegedi Ítéltábla volt. Az ügyvédi kamarák székhelye Szabadka. Sajtóügyekben a Budapesti Sajtóbíróság, a pénzügyi kérdésekben pedig a Szegedi Pénzügyi Bíróság volt illetékes ítélni a megye területén. Királyi közjegyzőség 12 helyen segédkezett a jogi ügyletek elintézésében.⁹²

A megye területén a törvénykezésnek és a közbiztonságnak segédkező csendőrség a II. Kerületi Csendőrparancsnokság Szegedi Törzsparancsnoksága alá tartozott. Szárnyparancsnokság volt Zomborban, csendőrszakaszok Zomborban, Újvidéken és Szabadkán voltak.

---

⁹⁰ DUDÁS Gyula, 1896. 2. k. 509–511. o.

⁹¹ Uo. 511. o. A bajai, a zentai; az ó-becsei, a palánkai, a titeli, a hódási és a kulai kir. járásbíróságok egyúttal telekkönyvi hatóságok voltak.

⁹² Szabadkán, Almáson, Baján, Zentán, Újvidéken, Ó-Becsén, Palánkán, Titelen, Zomborban, Apatinban, Hódáságon és Kúlán.

IRODALOM

- APRÓ Erzsébet (szerk.)
2002 Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Fond- és állagjegyzék. [Az anyag összeállításában részt vettek: Cseri Gábor, Eszik Jánosné, Kőfalviné Ónodi Márta, Kemény János, Papp Imréné, Péterné Fehér Mária, Buknicz Józsefné, Rozsnyói Ákos]. 3. bőv. és átdolg. kiad. Kecskemét.
- APRÓ Erzsébet
2006 Bács-Bodrog vármegye levéltára. In: Levéltári Szemle, /1. 7–26. o.
- Bak Borbála
1997 Magyarország történelmi topográfija. Budapest.
- BOROVSKY Samu (szerk.)
{1909–1910} Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfija. Bács-Bodrog vármegye I–II. Budapest.
- DUDÁS Gyula
1896 Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. I–II. kötet. Zombor.
- FABÓ Henrik–UJLAKI József
1906 Országgyűlési almanach 1906–1911. Budapest.
- FODOR István
1996 Zenta. In.: A zentai csata 1697. A Felsőhegyi Olvasókör V. Játsszótábora'96 Adahatáron. Felsőhegy.
- FODOR István–APRÓ Erzsébet
2008 Kárpát-medence levéltári forrásai I. Fond- és állagjegyzékek 3. A vajdasági levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig. Budapest.
- GROSSCHMID Gábor
1896 Az alkotmányos aera 1867-től 1870-ig. In: Dudás Gyula: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája. I. kötet. Zombor.

- GUDENUS János József
1990 Magyar főnemesség XX. századi geneológiája. I. kötet. Budapest.
- 1999 Magyar főnemesség XX. századi geneológiája. IV. kötet. Budapest.
- IVÁNYI István
1892 Szabadka sz. kir. város története. II. Szabadka.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1996 Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 8. Bács-Kiskun megye. Budapest.
- 1999 A közigazgatás alakulása a mai Bács-Kiskun megye területén. In: Bács-Kiskun megye múltjából, 15. Kecskemét.
- KALAPIS Zoltán
2002 Életrajzi kalauz. I. A–GY. Újvidék.
- MAGYAR László–SZABÓ József (szerk.)
1999 Szabadka közigazgatástörténetéből 1428–1918. (A polgármesterek névjegyzékével 1796–1996). Tanulmányok, dokumentumok. Szabadka.
- OSVÁTH Kálmán (szerk.)
1928 Erdélyi lexikon. Orodea–Nagyvárad.
- RUSZOLY József
2002 Újabb alkotmánytörténet 1848–1949. Budapest.
- TÓVÁRI Judit
1987 Polgárosodás és helyi hatalompolitika 1872–1917 között. In: Rendi társadalom – polgári társadalom I. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Salgótarján.
- VUKOV Nestor–KATONA Pál–DOBOS János
1972 Istorijski arhiv Senta – Történelmi Levéltár Zenta. Vodič kroz arhivske fondove. Sremski Karlovci. (Levéltári kalauz.)

MELLÉKLET

1. Adalék Bács-Bodrog vármegye archontológiájához 1861–1917.⁹³

1861⁹⁴

Alispán: Pál Antal
Másod aljegyző: Kovács Nep. János
Levéltárnok: Kulunchich Ágoston,
Segédlevéltárnok: Szalmásy Zsigmond

1863⁹⁵

I. Alispán: Almási Kovácsits Antal, királyi tanácsos
II. Alispán: Athanackovits Trifon
Főjegyző: Szentmiklósi Sebők József.
I. Aljegyző: Kemenczei Molnár István
II. Aljegyző: Czedler János
III. Aljegyző: Kalapsza József
Központi szolgabíró, tisztí főbíró: Kovacsevics Alajos
Központi esküdt: Piskovics Ernő
Főszámvevő: Szigethi boresicski Borsiczky Gyula
Főorvos: Zomborcsevics Vincze, Maximovics Vazul.
Levéltárnok: Nemes militicsi Kuluncsics Ágoston
Levéltári segéd: Omoroviczai Szalmásy Zsigmond
Iktató közigazgatási: Horváth Kálmán.
Iktató törvényszéki: Allaga Károly
Kiadó közigazgatási: Trencsányi András
Kiadó törvényszéki: Koncsek János
Írnok s telekk. tiszt. iktató: Rosenich Antal
Írnokok: Hankonyi Sándor, Lovrics András, Theodorovics Milos, Popvics Bogdán,
Bieliczky Gyula, /egy név olvashatatlan/.

1867. június 4. tisztújítás:⁹⁶

Főispán: Mihajlovics Miklós
Alispánok: Pál Antal I., Zákó Péter II., Aszt Nándor III.
Főjegyző: Lovászy Mihály,

---

⁹³ A vármegyei levéltárosi állás kialakulásáról és 1787–1951 közötti fejlődéséről Bács-Bodrog vármegye levéltárának ismertetése kapcsán írtam (l.: APRÓ Erzsébet, 2006.). Ekkor gyűjtöttem össze a tisztségviselők nevét és hivatalviselési idejét a Borovszky-, illetve a Dudás-féle vármegyei monográfiákból (BOROVSZKY Samu (szerk.) 1909., 487–602. o.; DUDÁS Gyula, 1896. 559–571. o.), a magyarországi tisztí cím- és névtárakból, a Vajdasági Levéltár (Újvidék), a MOL és a BKMÖL őrizetében lévő iratokból. Az adatsor nem végleges, a teljes vármegyei archontológia elkészítéséhez további kutatásokra van szükség.

⁹⁴ VL F. 421 Bács-Bodrog vármegye iratai 1861–1918. Főispáni iratok 3. 40/1861.; 58/1861., 80/1861., 89/1861., 92/1861., 100/1861.

⁹⁵ Magyarország tisztí név- és címtára, 1863. Pest. 46. o.

⁹⁶ GROSSCHMID Gábor, 1896. 633. o. (Megyei jegyzőkönyv 1867. június 4-i közgyűlés.)

Főügyész: Koczik Pál,
Főszolgabírák: Milassin Zsigmond, Knézy Zsigmond, Nityin Áron, Móricz László,
Popovics Vazul, Kovácsfy Alajos.

1889–1890, 1892, 1893⁹⁷

Főlevéltárnok: militicsi Kuluncsits Ágoston
Allevéltárnok: Popovits Sebő tb. aljegyző.

1890⁹⁸

Főispán: Sándor Béla, egyszersmind Zombor és Baja városok főispánja
Főispáni titkár: Horváth Ákos dr.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: Schmausz Endre

Főjegyző: Karácson Gyula

Aljegyzők: Bertolino Sándor, tb. főjegyző. Hauke Imre, tb. főjegyző. bajsai ifj.
Vojnits István. Lebach Keresztély. Szemző Károly.

Közigazgatási gyakornokok: Léderer Pál. Tárczay Dezső.

Főügyész: Schlagger Gyula

Alügyészek: Pribil Ernő, tb. főügyész. Pilaszanovits Mátyás dr.

Főorvos: Rátai József dr.

Főlevéltárnok: militicsi Kuluncsits Ágoston

Allevéltárnok: Popovits Sebő tb. aljegyző.

Főpénztárnok: Bieliczky Gyula.

Alpénztárnok: Wuits Péter

Főszámvevő: Késmárky Béla

Alsószámvevők: Pozsonyi Béla, Tűr Antal tb. főszámvevő, Poppovits Mirkó, Pavlovits
Izidor, Halm Ervin.

Könyvelő: Kleiner Fábán

Iktató: Bieber József

Kiadók: Mihelits Péter, tb. aljegyző, Hoffmann Károly.

Lajstromozó: Szaich Lajos.

Állatorvosok: Mokry Dezső, Molnár József.

Árvaszék:

Árvaszéki elnök: Mihályi János

Főpénztárnok, stb.

II. Kültisztviselők

Bajai járás (Baján)

Főszolgabíró: Latinovits Gyula

Szolgabíró: Lánckor Antal

Orvos: Alföldy Lajos dr.

Bács-almási járás (B.-Almás)

Főszolgabíró: Deák Zsigmond

Szolgabíró: Bagó Géza

Orvos: Schossberger Jakab dr.

---

⁹⁷ Kivonatás közlés: Magyarország tiszt- és névtára 1889. 109–110. o., 1890. 72–73. o., 1892. 75–76. o., 1893. 75–76. o. A főlevéltárnok és allevéltárnok személye nem változott.

⁹⁸ Magyarország tiszt- és névtára, 1890. 72–73. o.

Apatini járás

[...]

Zombori járás (Zombor)

Főszolgabíró: Poppovits Dusán.

Szolgabíró: Széchényi Tamás dr.

Közig. gyakornok: ifj. Szemző János

Orvos: Pavlovits Simon

Újvidéki járás (Újvidéken)⁹⁹

Főszolgabíró: Kolozsváry Sándor

Szolgabíró: Iemhényi Zsigmond Dénes

Orvos: Kamenitzky Sándor dr. tb. megyei főorvos.

[...]

Zentai járás (Zentán)¹⁰⁰

Főszolgabíró: mátéházi Matkovits Lajos

Szolgabíró: bajsai Vojnits Máté

Közig. gyakornok: Tukáts Fábián tb. szolgabíró.

Orvos: Sztrilich Antal, dr.

1895¹⁰¹

Főlevéltárnok: Popovits Sebő

Levéltári segéd: Tóth István

1896¹⁰²

Főispán: bajsai Vojnits István dr., egyszersmind Baja és Zombor városok főispánja

Főispáni titkár: Buday Pál dr.

Alispán: bozsóki Karácson Gyula.

Főjegyző: bajsai Vojnics István.

Aljegyzők: Bertolinó Sándor, tb. főjegyző, Mikosevics Kanut dr., tb. főjegyző,

Lederer Pál, Bagó Géza, kamjonkai Szemző Károly, Frank Mihály dr.

Főorvos: Pavlovits Simon dr.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Levéltári segéd: Nickl János tb. allevéltárnok.

Levéltári tisztt: Tóth István.

Iktató: Bieber József.

Kiadók: Szaich Lajos, Hoffmann Károly.

Lajstromozó: Bolits Aladár

Bácsalmási járás:

Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté

Szolgabíró: Ritter Gyula dr.

Orvos: Schossberger Jakab dr.

---

⁹⁹ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1890. 73. o.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1895. 80–81. o.

¹⁰² Magyarország tiszti cím- és névtára. 1896. 86–88. o.

Bajai járás:
Főszolgabíró: borsódi Latinovits Gyula
Szolgabíró: ifj. petői Szuntrely Lipót.
Orvos: Alföldy Lajos dr.

A vármegye közigazgatása 1896-ban¹⁰³

Közigazgatási szervezet

I. Központi tisztikar, valamint a segéd- és kezelőszemélyzetnek névjegyzéke:

Alispán: KARÁCSON GYULA

Főjegyző: Vojnits István

I. aljegyzők /2 fő/, II. aljegyző (1), III. aljegyző.

Főispáni titkár: dr. Buday Pál és (IV. osztály) I., II., III. aljegyző.

Főügyész: dr. Molnár Károly

Főorvos: dr. Pavlovits Simon.

Főlevéltárnok s tb. főjegyző (Popovits Sebő).

Központi főszolgabíró: Hauke Imre

Központi főszámvevő: Raab Béla

Főpénztárnok: Bieliczky Gyula

Alpénztárnok: Vuits Péter

Könyvelő: Kleiner Fábán

Főszámvevő: Késmárky Béla

Alsószámvevők /8/ fő/.

III. Járásbeli tisztikar névjegyzéke és községek beosztása:

Szolgabírói járás élén a főszolgabíró állt, így a Bajai járásban Latinovits Gyula, a Bácsalmási járásban Vojnits Máté.

1897.¹⁰⁴

Főispán: bajsai Vojnits István dr., egyszersmind Baja és Zombor városok főispánja

Főispáni titkár: Buday Pál dr.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: bozsóki Karácson Gyula.

Főjegyző: bajsai Vojnics István.

Aljegyzők: Bertolinó Sándor, tb. főjegyző, Lánckor Antal, Lederer Pál, Bagó Géza, kamjonkai Szemző Károly, Frank Mihály dr., Blumenthal Károly.

Főorvos: Pavlovits Simon dr.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Levéltári segéd: Zombory Lajos.

Levéltári tiszt: Tóth István.

Iktató: Dudás József.

Kiadók: Szaich Lajos, Hoffmann Károly.

Lajstromozó: Bolits Aladár

II. Kültisztviselők

---

¹⁰³ DUDÁS Gyula, 1896. 2. k. 480–511. o.

¹⁰⁴ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1897. 132–134. o.

Bácsalmási járás:

Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté

Szolgabíró: Ritter Gyula dr.

Orvos: Schossberger Jakab dr.

Bajai járás:

Főszolgabíró: borsódi Latinovits Gyula

Szolgabíró: ifj. petői Szuntrely Lipót.

Orvos: Alföldy Lajos dr.

1898.¹⁰⁵

Főispán: bajsai Vojnits István dr., egyszersmind Baja és Zombor városok főispánja

Főispáni titkár: Frank Mihály dr.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: bozsóki Karácson Gyula.

Főjegyző: bajsai Vojnits István.

Aljegyzők: Bertolinó Sándor, tb. főjegyző, Lánckor Antal, Lederer Pál, Bagó Géza, kamjonkai Szemző Károly, Blumenthal Károly, Kleiner Lajos.

Főorvos: Pavlovits Simon dr.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Levéltári segédek: Zombory Lajos. Tóth István.

Iktató: Dudás József.

Kiadók: Szaich Lajos, Hoffmann Károly.

Lajstromozó: Bolits Aladár

II. Kültisztviselők

Bácsalmási járás:

Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté

Szolgabíró: Ritter Gyula dr.

Orvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.

Bajai járás:

Főszolgabíró: borsódi Latinovits Gyula

Szolgabíró: ifj. petői Szuntrely Lipót.

Orvos: Alföldy Lajos dr.

1899.¹⁰⁶

Főispán: bajsai Vojnits István dr., egyszersmind Zombor városok főispánja

Főispáni titkár: Tripolszki Gyula.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: bozsóki Karácson Gyula, a III. o. v. k. r. l.

Főjegyző: bajsai Vojnits István.

Aljegyzők: Bertolinó Sándor, tb. főjegyző, Lánckor Antal, Lederer Pál, Bagó Géza, Blumenthal Károly, Kleiner Lajos, Gergutov Márk dr.

Főorvos: Pavlovits Simon dr.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Levéltári segédek: Zombory Lajos, Tóth István.

---

¹⁰⁵ Magyarország tisztí cím- és névtára. 1898. 140–141. o.

¹⁰⁶ Magyarország tisztí cím- és névtára. 1899. 157–158. o.

Iktató: Dudás József.
Kiadók: Szaich Lajos.
Lajstromozó: Alföldy László.
II. Kültisztviselők
Bácsalmási járás:
Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté
Szolgabíró: Malonyai Béla.
Orvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.
Bajai járás:
Főszolgabíró: borsódi Latinovits Gyula.
Szolgabíró: ifj. petői Szuntrely Lipót. Mentényi Sándor.
Orvos: Alföldy Lajos dr.

1901.¹⁰⁷

Főispán: bajsai Vojnits István dr., egyszersmind Zombor városok főispánja
Főispáni titkár: Tripolszki Gyula.
I. Központi tisztviselők:
Alispán: bozsoki Karácson Gyula, a III. o. v. k. r. l.
Főjegyző: bajsai Vojnits István.
Aljegyzők: Bertolinó Sándor, tb. főjegyző, Lánckor Antal, Lederer Pál, tb. főjegyző,
Blumenthal Károly, Kleiner Lajos, Gergutov Márk dr., Strilich Béla.
Főügyész: Pribil Ernő
Alügyész: Csernyus Pál dr. tb. főügyész. Hirmann Ferencz dr.
Központi járás nélküli főszolgabíró: Vujevich Lajos.
Központi főszámvevő: Türr Antal
Főorvos: Pavlovits Simon dr.
Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.
Levéltári segédek: Zombory Lajos, Tóth István.
Főpénztárnok: Jakobcsics János
Alpénztárnok: Bittermann Gyula.
Könyvelő: Sréter Károly
Főszámvevő: veszprémi Városey László
Alsószámvevők: Khloyber Lajos, Poppovits Mirkó, Schmidt György, Krusetz János,
Szalai Frigyes, Zottományi Mihály, Lukács Sándor.
Közigazgatási gyakornok: Vuics Sándor, Scherer Rezső.
Iktató: Dudás József.
Számvevőseni iktató: Thész Gyula
Kiadó: Szaich Lajos.
Lajstromozó: Alföldy László.
Állatorvosok: Boroczi Ernő (lakik Baján). Mokry Dezső, lak. Kúlán, Pitz Albert,
lak. Zombor, Horváth Jenő, lak. Ó-Becsén.
Árvaszék:
Árvaszéki elnök: Schlagetter Gyula
Ülnökök: Scultéty Ferencz, elnök helyettes, [...]
II. Kültisztviselők

---

¹⁰⁷ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1901. 135–136. o.

Bács-almási járás:
Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté
Szolgabíró: Mentényi Sándor.
Orvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.
Bajai járás:
Főszolgabíró: borsódi Latinovits Gyula.
Szolgabíró: ifj. petői Szuntrely Lipót.
Orvos: Alföldy Lajos dr. tb. főorvos.
Útbiztos: borsódi Latinovits Lajos
Járási állatorvos: Boróczy Ernő
Zenta rtv.¹⁰⁸
Polgármester: Buday Dezső dr.
Rendőr-kapitány: Madari János
Alkapitány: Bán Lajos
Rendőrfogalmazó: Komáromy Béla
Főjegyző: Dudás Lajos
Tanácsnokok:[...]
Tiszti főügyész: Szárits Bertalan tb. vm. főügyész
[...]
Tiszti főorvos: Révay János dr. vm. főorvos
[...]

1903.¹⁰⁹

Főispán: borsódi és katymári Latinovits Pál, Zombor sz. kir. város főispánja is.
Főispáni titkár: Szalay Frigyes.
I. Központi tisztviselők:
Alispán: bozsoki Karácson Gyula, 3VKr., kir. tanácsos.
Főjegyző: bajsai Vojnits István.
Aljegyzők: Lánckor Antal, tb. főjegyző, Lederer Pál, tb. főjegyző, Tripolszki Gyula,
tb. főjegyző, Blumenthal Károly, Kleiner Lajos, Gergurov Márk dr., Strilich Béla.
Főorvos: Pavlovits Simon dr.szerb. Sz.-l.
Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.
Levéltári segédek: Zombory Lajos, Tóth István.
Iktató: Dudás József.
Kiadók: Szaich Lajos.
Lajstromozó: Alföldy László.
II. Kültisztviselők
Bácsalmási járás:
Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté
Szolgabíró: Koller Oszkár.
Orvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.
Bajai járás:
Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté.
Szolgabírák: Szabovlyevits Dusán, Mentényi Sándor.
Orvos: Alföldy Lajos dr.

---

¹⁰⁸ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1901. 136. o.

¹⁰⁹ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1903. 134–135. o.

1904.¹¹⁰

Főispán: borsodi és katymári Latinovits Pál, Zombor sz. kir. város főispánja is.

Főispáni titkár: Szalay Frigyes.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: bozsóki Karácson Gyula, 3VKr., kir. tanácsos.

Főjegyző: bajsai Vojnits István.

Aljegyzők: Lánckor Antal, tb. főjegyző, Lederer Pál, tb. főjegyző, Tripolszki Gyula, tb. főjegyző, Blumenthal Károly, Kleiner Lajos, Gergurov Márk dr., Strilich Béla.

Főorvos: Pavlovits Simon dr.szerb. Sz.-l., kir. tan.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Levéltári segédek: Zombory Lajos, Tóth István.

Iktató: Dudás József.

Kiadók: Szaich Lajos.

Lajstromozó: Alföldy László.

II. Kültisztviselők:

Bácsalmási járás:

Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté

Szolgabíró: Koller Oszkár.

Orvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.

Bajai járás:

Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté.

Szolgabírák: Szabovlyevits Dusán, Mentényi Sándor.

Orvos: Alföldy Lajos dr.

1905.¹¹¹

Főispán: borsodi és katymári Latinovits Pál, Zombor sz. kir. város főispánja is.

Főispáni titkár: Szalay Frigyes, min. fogalm.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: bozsóki Karácson Gyula, 3VKr., kir. tanácsos.

Főjegyző: bajsai Vojnits István.

Aljegyzők: Lánckor Antal, tb. főjegyző, Lederer Pál, tb. főjegyző, Tripolszki Gyula, tb. főjegyző, Kleiner Lajos tb. főjegyző, Strilich Béla, Scherer Rezső.

Főorvos: Pavlovits Simon dr.szerb. Sz.-l., kir. tan.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Közigazgatási levéltári segéd: Tóth István.

Főispáni iktató: Czálinger József.

Közig. iktató: Dudás József.

Közig. kiadó: Szaich Lajos.

Közig. lajstromozó: Alföldy László.

II. Kültisztviselők:

Bácsalmási járás:

Főszolgabíró: ifj. petői Szutrély Lipót.

Szolgabíró: Koller Oszkár.

Orvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.

---

¹¹⁰ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1904. 71–72. o.

¹¹¹ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1905. 76–77. o.

Bajai járás:

Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté.

Szolgabírák: Mentényi Sándor, Kuluncsics Viktor.

Orvos: Alföldy Lajos dr.

1907.¹¹²

Főispán: apatini Fernbach Károly, Zombor sz. kir. város főispánja is.

Főispáni titkár: Kiss Dezső dr.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: bajsai Vojnits István.

Főjegyző: Mihajlovits Kornél.

Aljegyzők: Lánckor Antal, tb. főjegyző, Lederer Pál, tb. főjegyző, Tripolszki Gyula, tb. főjegyző, Kleiner Lajos tb. főjegyző, Strilich Béla, Scherer Rezső, lemhényi Zsigmond János.

Főorvos: Pavlovits Simon dr.szerb. Sz.-l., kir. tan.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Irodaigazgató: Czálinger József.

Közig. iktató: Zöldhegyi Béla.

Közig. kiadó: Tomcsányi Aladár.

Közig. levéltári segéd: Alföldy László.

Közig. lajstromozó: Vidákovits János.

Írnokok:

II. Kültisztviselők:

Bácsalmási járás:

Főszolgabíró: ifj. petői Szutrély Lipót.

Szolgabíró: nagymányai Koller Oszkár.

Járásorvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.

Bajai járás:

Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté.

Szolgabírák: Mentényi Sándor tb. főszbíró, nemesmiliticsi Kuluncsics Viktor.

Orvos: Alföldy Lajos dr., tb. főorvos.

1909.¹¹³

Főispán: apatini Fernbach Károly, Zombor sz. kir. város főispánja is.

Főispáni titkár: Lutz Sándor.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: bajsai Vojnits István.

Főjegyző: Mihailovits Kornél.

Aljegyzők: Lánckor Antal, tb. főjegyző, Lederer Pál, tb. főjegyző, Tripolszki Gyula, tb. főjegyző, Kleiner Lajos tb. főjegyző, Scherer Rezső, lemhényi Zsigmond János, Jablonszky Aladár.

Főorvos: Pavlovits Simon dr.szerb. Sz.-l., kir. tan.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Irodaigazgató: Czálinger József.

---

¹¹² Magyarország tiszti cím- és névtára. 1907. 78–79. o.

¹¹³ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1909. 82–83. o.

Közig. iktató: Zöldhegyi Béla.
Közig. kiadó: Tomcsányi Aladár.
Közig. levéltári segéd: Alföldy László.
Közig. lajstromozó: Vidákovits János.
Írnokok:

II. Kültisztviselők:

Bácsalmási járás:
Főszolgabíró: nagymányai Koller Oszkár.
Szolgabíró: nemesmiliticsi Kuluncsics Viktor.
Járásorvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.
Bajai járás:
Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté.
Szolgabírák: Mentényi Sándor tb. főszbíró.
Orvos: Alföldy Lajos dr., tb. főorvos.

1910.¹¹⁴

Főispán: apatini Fernbach Károly, Zombor sz. kir. város főispánja is.
Főispáni titkár: Kovacsics Dezső dr. min. s. fogalmazó.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: Mihailovits Kornél.

Főjegyző: –

Aljegyzők: Lánckor Antal, tb. főjegyző, Lederer Pál, tb. főjegyző, Tripolszki Gyula,
tb. főjegyző, Kleiner Lajos tb. főjegyző, Scherer Rezső, lemhényi Zsigmond János,
Jablonszky Aladár.

Főorvos: Pavlovits Simon dr.szerb. Sz.-l., kir. tan.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Irodaigazgató: Czálinger József.

Közig. iktató: Zöldhegyi Béla.

Közig. kiadó: Tomcsányi Aladár.

Közig. levéltári segéd: Alföldy László.

Közig. lajstromozó: Vidákovits János.

Írnokok:

II. Kültisztviselők:

Bácsalmási járás:

Főszolgabíró: nagymányai Koller Oszkár.
Szolgabíró: nemesmiliticsi Kuluncsics Viktor.
Járásorvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.
Bajai járás:
Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté.
Szolgabírák: Mentényi Sándor tb. főszbíró, Ritter Gyula dr., tb. főszbíró.
Orvos: Alföldy Lajos dr., tb. főorvos.

---

¹¹⁴ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1910. 88–89. o.

1912.¹¹⁵

Főispán: bajsai Vojnits István, Zombor sz. kir. város főispánja is.

Főispáni titkár: Kovacsics Dezső dr. min. s. fogalmazó.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: Scultety Ferenc.

Főjegyző: Szabovlyevits Dusán dr.

Aljegyzők: Lánckor Antal, tb. főjegyző, Lederer Pál, tb. főjegyző, Tripolszki Gyula, tb. főjegyző, Kleiner Lajos tb. főjegyző, Scherer Rezső, Lemhényi Zsigmond János, Jablonszky Aladár, Hoffmann Sebestyén.

Főorvos: –

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Irodaigazgató: Czálinger József.

Közig. iktató: Zöldhegyi Béla.

Közig. kiadó: Tomcsányi Aladár.

Közig. levéltári segéd: Alföldy László.

Közig. lajstromozó: Vidákovits János.

Írnokok:

II. Kültisztviselők:

Bácsalmási járás:

Főszolgabíró: nagymányai Koller Oszkár.

Szolgabíró: nemesmiliticsi Kuluncsics Viktor.

Járásorvos: Schossberger Jakab dr., tb. főorvos.

Bajai járás:

Főszolgabíró: bajsai Vojnits Máté.

Szolgabírák: Mentényi Sándor tb. főszbíró, Brestyánszky Miklós dr.

Orvos: Alföldy Lajos dr., tb. főorvos.

1914.¹¹⁶

Főispán: kamjonkai Szemző István, Zombor sz. k.város főispánja is.

Főispáni titkár: Rittinger Rezső.

Alispán: Scultety Ferencz

II. főjegyző: Lánckor Antal. Lederer Pál.

Aljegyzők: Tripolszky Gyula, tb. főjegyző; Scherer Rezső tb.főjegyző, Jablonszky Aladár, tb. főjegyző, Zsigmond Gyula dr., Glatz Gyula, Schick Ernő.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Irodaigazgató: Czálinger József.

Közig. iktató: Zöldhegyi Béla.

Közig. kiadó: Tomcsányi Aladár

Közig. levéltári segéd:Alföldy László

Közig. lajstromozó: Vidákovits János

Írnokok ....

---

¹¹⁵ Magyarország tisztí cím- és névtára. 1912. 90–91.

¹¹⁶ Magyarország tisztí cím- és névtára. 1914. 97. o.

1915.¹¹⁷

Főispán: Purgly Sándor dr. ideiglenes.

Főispáni titkár –

Alispán: Scultéty Ferencz

Főjegyző: Szabovlyevits Dusán dr.

II. főjegyző: Lederer Pál, Tripolszky Gyula, Scherer Rezső

Aljegyzők: Jablonszky Aladár, tb. főjegyző, Zsigmond Gyula dr., Glatz Gyula, Schick Ernő.

Főlevéltárnok: Popovits Sebő, tb. főjegyző.

Közig. gyakornok: Kokas József, Vukov Béla.

Vm. nyugdíjügyi előadó: Rittinger Rezső.

Irodaigazgató: Czálinger József.

Közig. iktató: Zöldhegyi Béla.

Közig. kiadó: Tomcsányi Aladár

Közig. levéltári segéd: Alföldy László

Közig. lajstromozó: Vidákovits János

Írnokok ....

1916.¹¹⁸

Főispán: Purgly Sándor dr. ideiglenes.

Főispáni titkár –

Alispán: Scultéty Ferencz

Főjegyző: Szabovlyevits Dusán dr.

II. főjegyző: Lederer Pál, Tripolszky Gyula, Scherer Rezső

Aljegyzők: Jablonszky Aladár, tb. főjegyző, Zsigmond Gyula dr., Glatz Gyula, Schick Ernő.

Levéltárnok: Alföldy László

Közig. gyakornok: Vukov Béla.

Vm. nyugdíjügyi előadó: Rittinger Rezső.

Irodaigazgató: Czálinger József.

Irodatisztek: Zöldhegyi Béla, Tomcsányi Aladár, Vojnits Lukács, Vidákovits János.

Közig. levéltári segéd:–

(Közig. iktató, kiadó, lajstromozó:– = Irodatisztek)

1917.¹¹⁹

Főispán: Purgly Sándor dr. ideiglenes.

Főispáni titkár: Kuhl Lajos dr.

I. Központi tisztviselők:

Alispán: Scultéty Ferencz

Főjegyző: Szabovlyevits Dusán dr.

II. főjegyző: Lederer Pál, Zsigmond Gyula dr., Scherer Rezső.

Aljegyzők: Glatz Gyula, Schick Ernő, Vukov Béla, Fischer Sándor.

Levéltárnok: Alföldy László

---

¹¹⁷ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1915. 98. o.

¹¹⁸ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1916. 110–111. o.

¹¹⁹ Magyarország tiszti cím- és névtára. 1917. 123. o.

Vm. nyugdíjügyi előadó: Rittinger Rezső.

Irodaigazgató: Czálinger József.

Irodatisztek: Zöldhegyi Béla, Tomcsányi Aladár, bajsai Vojnits Lukács, Vidákovits János

Közig. levéltári segéd:–

2. A Bács-Bodrog vármegyei települések iratai 1918-ig

BKMÖL a fond száma	BKMÖL iratok évköre	BKMÖL iratok terjedelme (ifm)	A település neve	VL ¹²⁰ a fond száma	VL az iratok évköre	VL az iratok terjedelme (doboz)
			KÖZSÉGEK			
V. 304	1878-től	0,24	Bácsalmás	F. 421	1861–1918	3
V. 305	1907-től	0,33	Bácsbokod	„	„	1
V. 306	1829-től	0,50	Bácsborsód	„	„	1
V. 318	1902–1913		Dávod	„	„	2
V. 327	1895-től	0,48	Felsőszentiván	„	„	2
V. 331	1861-től	0,93	Gara	„	„	2
V. 337	1888-tól	0,10	Hercegszántó	„	„	1
V. 342	1769-től	1,10	Jánoshalma	„	„	2
V. 345	1855-től	0,18	Katymár	„	„	2
–	–	–	Kisszállás	„	„	1
V. 353	1903-tól	0,72	Kunbaja	„	„	2
V. 358	–	–	Madaras	„	„	2
V. 359	1855-től	0,34	Mátételke	„	„	1
V. 360	1783-tól	3,00	Mélykút	„	„	2
V. 362	1895-től	1,35	Nagybaracska	„	1861–1885	1
V. 382	1770-től	0,24	Tataháza	„	1861–1918	1
V. 388	1851-től	2,24	Vaskút	„	„	2
IV. 1105/a.	1850–1872	1,20	BAJA THJ. V. Tanácsülési ir.	F: 421	1861–1918	3
IV. 1401.	1872–1944	1,59	Baja Város ThB iratai			

¹²⁰ Arhiv Vojvodine Novi Sad – Vajdasági Levéltár, Újvidék. F: 421 Bács-Bodrog vármegye iratai 1861–1918. Bács-Bodrog vármegye szám nélküli iratai: 1203–1500. doboz. A mai Bács-Kiskun megyei települések dobozszámai a 2005-ben érvényes raktári jegyzék alapján: 1212–1216., 1253–1255., 1294–1295., 1305–1306., 1315–1316., 1321–1323., 1336–1337., 1340., 1362–1363., 1370., 1371., 1380–1382., 1392., 1469., 1488–1489.

KÖZSÉG, VÁROS, MEGYESZÉKHELY KALOCSA VÁROS KÖZIGAZGATÁSI SZEREPVÁLTOZÁSAI 1871 ÉS 1921 KÖZÖTT

A település státusának változásai 1921 előtt

Az államalapítást követően, 1002-ben, egyházszervező munkája során Szent István királyunk a magyar katolicizmus második érseki székhelyét az Árpád nemzetség egykori szállásterületeihez tartozó Kalocsán hozta létre. A települést már 1009-ben – az igazgatás autonómabb kategóriáját jelentő – civitasként, azaz városként említi egy királyi oklevél. Valójában a helység ekkor és még hosszú ideig az érsekség és káptalan birtokát képezte, birtokosai pedig e méltóságok mindenkori viselői voltak.¹ Kalocsa mezővárosi státusát és az ezzel járó kiváltságokat, így mindenekelőtt lakóinak szabad költözködési és vásártartási jogát, valamint a korlátozott önkormányzatot 1405-ben nyerte el, amelyek megújítására a török hódoltság időszakot követően 1713-ban került sor.² A kiegyezés után kialakított polgári közigazgatási rendszerben a külön jegyzőt tartó, de rendezett tanáccsal nem bíró oppidumokat az 1871. évi XVIII. törvény cikk nagyközségekké minősítette át, így e rendelkezés következtében Kalocsa közel fél évszázadra elvesztette városi rangját, amelyet 1921-ben sikerült visszaszereznie.³ A kalocsaiak, vélhetően az elért sikereken felbuzdulva, a következő évben már a történelmi Pest vármegye kettéosztásával létrehozni kívánt Solt vármegye székhelye cím elnyerésért is harcba szálltak. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kettéosztására azonban – bár ennek elképzelése többször is felmerült – sem ekkor, sem pedig a későbbiekben nem került sor a két világháború között.

Dolgozatom első felében Kalocsának a rendezett tanácsú városi cím elnyerésére irányuló törekvéseit mutatom be az e tárgyban fennmaradt levéltári anyagok segítségével, a tanulmány második felében pedig – ugyancsak ezen forrásokra támaszkodva – próbálok választ adni arra a kérdésre, hogy volt-e valódi esélye a településnek a megyeszékhellyé válásra, amennyiben az elképzelt területrendezések megvalósultak volna.

Nagyközség városi szerepkörben

A községi törvény végrehajtása nyomán megalakult új kalocsai képviselő-testület első közgyűlését 1872. június 1-jén tartotta. A képviselők rögzítették a település előljárói szervezetének létszámát, tagjainak fizetését, valamint megtörtént a tisztvi-

---

¹ CSÁNKI Dezső, 1897. 313. o.

² BOROVSZKY Samu (szerk.), 1910. II. k. 524. o.

³ Erről az 1871. évi XVIII. törvény cikk (a továbbiakban: községi törvény) 140. § rendelkezett.

selők és az esküdtek kijelölése is.⁴ Július 6-án megtárgyalták és elfogadták a község szabályrendeletét.⁵ Az átalakulás, jogi értelemben, a községi szervezet létrehozásával így lényegében megtörtént, a vizsgált időszakból fennmaradt iratokat áttekintve a bekövetkezett közigazgatási változások azonban nem mindig érhetőek tetten a település polgárainak és vezetőinek gondolkodásában. Az 1872. július 6-i közgyűlés jegyzőkönyvében például a következők szerepelnek: „*Kalocsa város méltóságával, népessége, s vagyoni állása arányával összeférőnek nem található az, hogy előljáróság eddigi évi fizetése egy közönséges béres szolgálja fizetésénél is alul álljon.*”⁶ A város megnevezés ezután még több alkalommal is elhangzott az ülésen. Persze, az eset kapcsán azt is gondolhatnánk, hogy a fentiekben pusztán csak elírásról vagy a szokás hatalmáról van szó, de a többszöri ismétlődés miatt inkább szándékosságot feltételezhetünk, amelynek háttérben minden bizonnyal érzelmi szempontok húzódtak meg. Az előbbi hipotézis helyességét erősíti, hogy hasonló helyzetek még évekkel később is adódtak. Így például a település 1891-es építési szabályrendeletének véleményezésekor a megyei tisztí főügyész egyik tartalmi észrevétele a következő volt: Kalocsa jogi státusát tekintve nagyközség. A rendelettervezetben ugyanis itt is következetesen a város elnevezés szerepelt. Mindez nagyon jól érzékelteti, hogy a kalocsaiak – érthető módon – milyen nehezen élték meg, és mennyire értetlenül álltak településük rangvesztésének ténye előtt, amely Szent István óta érseki székhely, a XIX. század második felétől iskolaváros, illetve törvényszéki központ is volt.⁷

Való igaz, hogy Kalocsa az érsekség szükségleteinek és gondoskodásának köszönhetően a vizsgált időszakban városias településnek számított, társadalomszerkezete ennek megfelelően alakult, a dualista korszak jogalkotása által felállított – Kalocsa esetét nézve első látásra igazságtalannak tűnő – „város” kritériumának a település mégsem felelt meg.⁸ A községi törvény és novelláris módosítása, az 1886. XXII. törvénycikk azonban egyaránt lehetőséget biztosított a nagyközségek számára meghatározott kondíciók teljesítése esetén a rendezett tanácsú városi cím elnyerésére. Az említett jogszabályok értelmében a közigazgatási emelkedésnek három feltétele volt. Az átalakulást csak az érintett település együttesen legtöbb adót

⁴ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) V. 71. Kalocsa Nagyközség Képviselő-testületének iratai. (a továbbiakban: V. 71.) Közgyűlés jegyzőkönyv 1872. jún. 1. 1/1872. kgy. sz.

⁵ BKMÖL V. 71. Közgyűlés jegyzőkönyv 1872. júl. 6. 2/1872. kgy. sz.

⁶ Uo.

⁷ A XVIII. század kezdetétől papnevelő intézetnek adott otthont a település, s 1764 óta állt fenn a Stephanium, Kalocsa híres jezsuita gimnáziuma. A klérus 1856-ban érseki tanítóképzőt, 1863-ban elemi iskolákat, 1868-ban tanítóképzőt, 1876-ban polgári tanítóképzőt, 1884-ben iparos tanonciskolát, 1890-ben nyilvános tanító- és óvónőképzőt alapított. BOROVSZKY Samu (szerk.), 1910. II. k. 539. o.; Az 1871. évi XXXII. törvénycikk felhatalmazása alapján igazságügy miniszter 1871. július 10-én kelt rendelete járásbíróság, illetve törvényszék felállítását rendelte el Kalocsán.

⁸ A Duna–Tisza közén fekvő Kalocsa gazdaságának és társadalmának szerkezete több vonatkozásban eltért az ún. alföldi város kategóriájába tartozó településektől, amelyek többségében a mezőgazdaságból élő keresők és eltartottak száma meghaladta az összlakosság 40–50%-át. Kalocsa népességének ugyanakkor csak 31, a keresők 28%-a élt östermelésből. Más mezőgazdasági jellegű városokkal (22–27%) összehasonlítva magasabb volt (35%) az iparból és a forgalomból (közlekedés, kereskedelem) élők aránya. A „közszolgálat”-ban dolgozók és a szabadfoglalkozásúak nagy száma, annak volt a következménye, hogy Kalocsa I. István óta érseki székhely, s a XIX. század második felétől iskolaváros volt. Az állami és városi tisztviselők, ügyészek, ügyvédek és orvosok mellett tehát a 10%-os arány nagyszámú papságot, valamint világi és egyházi tanárságot is takart. ROMSICS Ignác, 1975. 317–319. o.

fizető lakosai és birtokosai kérelmezhatték, akiknek bizonyítaniuk kellett, hogy a változások folytán reájuk nehezedő kötelezettségek pontos teljesítésére elégséges szellemi és anyagi erővel rendelkeznek.⁹ Ezek a passzusok mintegy jogorvoslatot kínáltak volna a kalocsaiak számára, ha esetükben valóban igazságtalan döntéstről lett volna szó, amelyet azonban megkérdőjelez az, hogy a fenti lehetőséggel Kalocsa nagyközség a századforduló elejéig nem élt, helyesebben nem tudott élni.

Az első kísérlet a városi cím megszerzésére

Kalocsa képviselő-testülete elérkezettnek látva az időt a cselekvésre, 1902. november 6-ai rendkívüli közgyűlésén felállított egy bizottságot, amely felhívást intézett a helyi lakossághoz: támogassák a várossá alakulás ügyét. Az így kibontakozó mozgalom eredményeként született meg a következő év márciusában az a hatoldalas kérvény, amelyben a nagyközség lakói településük rendezett tanácsú várossá nyilvánítását kérték Széll Kálmán belügyminisztertől.¹⁰ A beadványban a kérelmezők – a jogszabályi előírásoknak megfelelően – számos érveléssel támasztották alá, hogy Kalocsa elegendő szellemi és anyagi erővel rendelkezik az átalakuláshoz. Szerintük a település: „11 000 lelket számláló lakossága több értelmiséggel bír, mint bármelyik hasonló lakossággal bíró más városé, igényei, szükségletei, fejlettsége igazságszolgáltatási és kulturális központi helyzete egyaránt azt parancsolják, hogy a pár ezer lelket számláló szomszédos falvak csekély értelmi színvonalához mért községi életből kibontakozva, rendezett tanácsú várossá alakuljon.”¹¹ A kérvényhez a kalocsai polgárok számos mellékletet is csatoltak indoklásképp: így egy öt ívből álló listát, amely tartalmazta valamennyi kérelmező lakcímét, saját kezű aláírását, illetve az előző évben általa fizetett állami egyenes adók összegét. A 351 aláíró esetében ez összesen 59 712 koronát tett ki, amely meghaladta a nagyközség terhére 1902-ben kirótt 113 936 koronányi összeg felét. A beadvány készítői településük intelligenciájának demonstrálására egy másik kimutatást is benyújtottak, amely a nagyközségben élő 119 értelmiségi nevét és foglalkozását tartalmazta. A helybeliek számításai szerint ez a társadalmi réteg a 633 kalocsai választópolgár 19%-át tette ki. Két másik táblázat pedig a település anyagi tartalékait vette számba: az első az 1898 és 1902 közötti években megtakarított pótdadó és községi bevételeket, a másik a takarékbetétekben elhelyezett pénzek kamat összegeit sorolta fel. Ezek a tételek együttesen 120 ezer koronát tettek ki.¹²

A kalocsai képviselő-testület március 23-ai ülésén tárgyalta a kérelmet, és mivel mindannyian egyetértettek a benne foglaltakkal, a beadványt pártolólággal felterjesztették a felsőbb hatóságokhoz.¹³ A megyei adminisztrációhoz március 28-án

---

⁹ A jogszabály szerint az átalakulást a község összes egyenes államadójának felénél együttesen nagyobb részt fizető lakosok kérhették. L. Az 1871. évi XVIII. és az 1886. évi XXII. törvénycikk 135., illetve 151. szakaszait.

¹⁰ BKMÖL V. 71. Közgyűlés jegyzőkönyv 1903. márc. 23. 32/1903 kgy. sz.

¹¹ BKMÖL V. 81/c. Kalocsa Város Tanácsának iratai. Várossá szervezési iratok (a továbbiakban: V. 81/c.) 1263/1903. E gyűjteményes állag iratai lényegében a nagyközség előljáróságának és a városi tanács közigazgatási iratai közül lettek kiemelve.

¹² Uo. A második táblázatban felsorolt megtakarítások földek eladásából, fogyasztási adók felhalmozásából stb. származtak.

¹³ BKMÖL V. 71. Közgyűlési jegyzőkönyv 1903. márc. 23. 32/1903 kgy. sz.

beérkezett átalakulási kérvény érdemi elbírálására azonban csak a következő évben került sor. Beniczky Lajos alispán ugyanis – Helle János kalocsai főszolgabíró javaslatára – az ún. törzsvagyon per befejeződéséig az ügy intézését felfüggesztette.¹⁴

Az említett per Kalocsa, valamint a belőle 1884-ben kivált és önálló községekkel alakult Szakmár és Homokmégy között folyt.¹⁵ Kalocsa törzsvagyonra peresztés esetén jelentős mértékben csökkent volna, megakadályozva ezzel a település rendezett tanácsú várossá válását, kellő anyagi erő híján. A húsz évig tartó per végül Kalocsára nézve kedvező döntéssel ért véget 1904 tavaszán. A kivált települések az anyaközség teherviselési képességének csökkentését tiltó jogszabályi rendelkezések miatt elestek vagyoni igényüktől.¹⁶

A főszolgabíró ezt követően felkérte a kalocsai előljáróságot, hogy nyilatkoztassa meg a képviselő-testületet arra vonatkozóan, hogy továbbra is szeretne-e rendezett tanácsú várossá alakulni.¹⁷ A dolog megtárgyalására a kalocsai képviselő-testület május 19-i közgyűlésen került sor, ahol rövid közjáték után a testület úgy foglalt állást, hogy a község átalakulási szándékának újbóli deklarálásra nincs szükség, elegendő az egy évvel korábban e tárgyban született határozat fenntartása.¹⁸ A kérelem megerősítését követően a főszolgabíró az alispán egy évvel korábbi előírásainak megfelelően megvizsgálta a beadványt, amelynek eredményeként ki-derült, hogy a település nem rendelkezik elegendő anyagi tartalékkal, valamint megállapítást nyert az is, hogy a nagyközség által készített próba költségvetés sem reális.¹⁹

¹⁴ BKMÖL V. 81/c. 45/1905. Az alispán 14 459/1903. számú, május 7-én kelt levelében utasította a kalocsai főszolgabírót az átalakulási kérelem és mellékleteinek a megvizsgálására, aki azonban 1833/1903. számú, május 25-én kelt válaszában az ügy elbírálásának felfüggesztését javasolta a törzsvagyon per befejeződéséig. Beniczky 21 790/1903. számú, június 15-én kelt leiratában elrendelte a kérvény kivizsgálásának elhalasztást.; Az átalakulási kérelem visszavonását követően Pest vármegye alispánja a hivatalánál, illetőleg a kalocsai főszolgabírónál e tárgyban keletkezett iratokat visszaküldte a nagyközségnek, amelyek a fenti szám alatt kerültek beiktatásra. Az egyes ügydarabok azonosíthatósága érdekében – ahol ez lehetséges – a továbbiakban is közöljük annak kibocsátóját és címzettjét, az irat keltezésének dátumát, valamint a rá vonatkozó idegenszámot.

¹⁵ Az úrbérendezés végrehajtása után 1864-től a város gazdái mindinkább a szállásokon vettek állandó lakást, ennek következtében azok népessége rohamosan szaporodott és így a város belterületén 1884-ben 8598 lakos volt. Hozzá tartoztak, mint szállások Szakmár központtal Alsóerek, Andrászállás, Csorna, Felsőerek, Gombolyag, Karczag, Keserütelek, Kistény, Kisüllés, Ludasszállás, Öregtény Papszállás, Pécsiszállás, Résztelek, Szalonta és Malomér, összesen 2874 lakossal. Továbbá Homokmégy központtal Drágszél, Halom, Hilye, Alsómégy, Öregcsertő, Kiscsertő és Mácsa összesen 4166 lakossal. A szállásoknak 26 861, a városnak 5518 hold birtoka volt. Ez az állapot nemcsak a város közigazgatását nehezítette, hanem az érdeke összeütközése miatt sok sűrűlődsra is alkalmat adott, így érlelődött meg 1884-re a szállások elválásának és önálló községekkel alakulásának szándéka, amely a fent jelzett évben Gajáry Ödön, a város akkori főjegyzőjének és Sztulics Károly községi bírónak köszönhetően meg is valósult. Szakmár és Homokmégy önálló községekkel alakultak. Kalocsa kötelekében megmaradt Negyven, Vörösszállás, Papszállás, Berke, Nána, Telek, Gyarmatsziget, Újdrágszél és Csorna, összesen 12 640 hold területtel és 12 000 lakossal. A városi törzsvagyon megosztása azonban hosszas pereskedéshez vezetett. BOROVSZKY Samu (szerk.), 1910. II. k. 527–528. o.

¹⁶ A Királyi Kúria az 1886. évi XXII. törvénycikk 152. §-a alapján hozta meg fenti ítéletét.

¹⁷ BKMÖL V. 81/c. 45/1905. A kalocsai főszolgabíró 837/1904. számú, április 16-án kelt levele a kalocsai előljárósághoz.

¹⁸ A közjátékot a következők idézték elő: Dr. Tarajossy Sándor képviselő állítása szerint az átalakulási szándékot deklarááló határozat elfogadása az 1903. március 23-ai közgyűlésen titokban történt. A képviselő a kérdéses határozat felolvasása után visszavonta korábbi állítását. BKMÖL V. 71. Közgyűlési jegyzőkönyv 1904. máj. 19. 53/1904. kgy. sz.

¹⁹ BKMÖL V. 81/c. 45/1905. A főszolgabíró 837/1904. számú, június 19-én kelt jelentésében tájékoztatta az alispánt az átalakulási kérvény vizsgálatának eredményéről.

A község anyagi helyzetének elégtelenségét belátva a kérelmezők végül visszavonták beadványukat: „a változott viszonyok arra készítetnek bennünket, hogy aláírásunkat visszavonjuk, és oda törekedjünk, hogy a rendezett tanácsú várossá való átalakulást jobb időkre halasszuk el. Okaink a következők: nem szenvedhet kétséget, hogy a fejlettebb administratio a rendezett tanácsú város nagyobb költséggel, a személyi és dologi kiadások szaporodásával van egybekapcsolva ami okvetlenül a pótdadó emelkedését vonná maga után. Ha már most a kedvezőtlen gazdasági viszonyokat figyelembe vesszük, és súlyt helyezünk arra, hogy a mostani rossz termés és a szegény földműves népet leginkább károsan érintő takarmány hiánnyal együtt járó szegénységet és nyomort ne fokozzuk még pótdadó emeléssel és ha hangsúlyozzuk azon tényt, hogy az eddigi szerveztünk mellett is 50%-os pótdóval volt lakosságunk megterhelve akkor nyilvánvaló, hogy a mostan uralkodó sanyarú helyzet nem alkalmas arra, hogy a költségesebb adminitrationális szervezetre térjünk át.”²⁰ Az ügy ezt követően közel másfél évtizedre lekerült a napirendről.

A rendezett tanácsú városi rang elnyerése

Petrányi Ferenc községi képviselő 1918. május 27-én Kalocsa rendezett tanácsú várossá alakulásának ügyében indítványt nyújtott be az előljáráshoz, amelyet a képviselő-testület a június 20-ai rendkívüli közgyűlésen tárgyalta meg.²¹ Az előterjesztésben a képviselő mindenekelőtt azzal érvelt, hogy a település az ország egyik előkelő közjogi méltóságának, a kalocsai érseknek a székhelye, valamint otthont ad királyi bíróságoknak, országos hírvénevelő- és tanintézeteknek, továbbá sok egyéb közművelődési és gazdasági intézménynek is, ezért illő és méltányos, hogy fejlettebb, tágabb önkormányzatot nyerjen. Szerinte az átalakulás azért is hasznos volna, mert így Kalocsa sok fontos ügyet intéztethetne el saját tisztviselőivel, s nem gátolná a járási hatóság szabad mozgásában. Rendezett tanácsú városként a településnek módja lenne könnyíteni a terhein is államsegély, kövezet-vámszedési, helypénzszedési s egyéb jogok elnyerésével. Az indítványozó szerint amennyiben a vármegye kettéosztásáról lesz szó, Kalocsa város mint a „nagy Sárköz” vidék gócpontja fekvésénél és viszonyainál fogva igényt tarthatna arra, hogy megye székhelye legyen. A testület egyhangúlag az átszervezés mellett foglalt állást, amelynek előkészítésére egy 15 tagú bizottságot hozott létre.²² Egyidejűleg elvi döntés született arról is, hogy a település tartozásait a közégi földek egy részének eladásából fogják finanszírozni.²³ A képviselők az augusztus 8-ai rendkívüli közgyűlésen névszerinti szavazással mintegy 234 katasztrális hold eladásáról határoztak, amelynek értékesítése esetén befolyó 1 498 472 koronányi összeg lehetővé tette volna a község 1 081 000 koronára rúgó adósságállományának visszafizetését, és egy jelentősebb tartalékalap képzését is.²⁴ A termőföldek tervezett mértékű eladását az átalakulás

---

²⁰ BKMÖL V. 81/c. 45/1905. Dr. Tarajosy Sándor és társainak Pest vármegye alispánjához intézett iktatószám és keltezés nélküli levele.

²¹ BKMÖL V. 81/c. 2902/1918.

²² BKMÖL V. 71. Közgyűlési jegyzőkönyv 1918. jún. 20. 46/1918. kgy. sz.

²³ Uo. 47/1918. kgy. sz.

²⁴ BKMÖL V. 71. 1918. aug. 8. 65/1918. kgy. sz. Az eladásra kijelölt földek kikiáltási árát fekvéstől függően 4, illetve 5 koronában állapították meg négyszögölenként. Ugyanez a határozat azt is kimondta, hogy amennyiben a vevőkkel kötendő adásvételi szerződéseket a felsőbb hatóságok nem

pénzügyi feltételeit vizsgáló járási számvevő is támogatta. Jelentése szerint, így évente 60 000 koronával kevesebb kiadás terhelné a települést: „[...] és ha még számításba vesszük a rendezett tanácsú városok törvényben biztosított kövezetvám-vásárhelypénz szedési joga utáni: továbbá villanyvilágítás és vízvezeték és a megmaradt 590 kat. hold föld bérbe adása utáni esetleges több jövedelmét, pár év alatt elérhető volna, hogy mint rendezett tanácsú város 50–60%-os pótdadóval lenne a lakosság megróva.”²⁵

Az ezután következő események az 1903-ban történtekhez hasonlóan indultak: a kalocsai polgárok augusztus 24-én korábbi átalakulási kérvényükkel és mellékleteivel tartalmában megegyező, de a változásoknak megfelelően aktualizált beadványt nyújtottak be a helyi önkormányzathoz. Az ügy elbírálása ez alkalommal rövidebb időt vett igénybe, így a tervezett átalakulás pénzügyi akadályainak elhárulása után a vármegyei törvényhatósági bizottság október 14-i közgyűlésén Kalocsa kérelmét pártoló véleménnyel felterjesztette Wekerle Sándor belügyminiszterhez.²⁶ A rendezett tanácsú várossá alakuláshoz szükséges engedélyt azonban csak közel két és fél év múlva, 1921. február 23-án kapta meg a település.²⁷ A miniszter a városok fejlesztéséről szóló 1912. évi LVIII. törvénycikk alapján rendelkezésére bocsátott keretből évi 25 000 korona államsegélyt állapított meg Kalocsa rendezett tanácsú város részére, amelynek csekély mértékét a település kedvező háztartási viszonyaival indokolta. Végül a leirat a tényleges átszervezéshez szükséges intézkedések mielőbbi megtételére szólította fel az érintetteket.²⁸

Epilógus: Kalocsa Solt vármegye székhelye?

Még alig telt el egy esztendő Kalocsa rendezett tanácsú várossá alakulását engedélyező leirat kiadása óta, amikor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye „feldarabolása” a trianoni határok rögzítését követően szükségessé vált területrendezési elképzelések között 1922 nyarán újból helyet kapott.²⁹ A hír hallatára Kalocsa vezetői és polgárai – vélhetően a közelmúltban elért közigazgatási sikerektől is buzdítva – mozgalom szervezésébe kezdtek, és harcba szálltak a megyeszékhely státusra régóta – joggal – áhítózó Kecskeméttel az újonnan létrehozandó Solt vármegye központja cím elnye-

---

hagynák jóvá, akkor ebben az esetben a vásárlókat egy évre bérlőnek tekintik és bérleti díjként az általuk ígért vételár 3%-át fogják fizetni.

²⁵ BKMÖL V. 81/c. 2902/1918.; A termőföldek egy részének eladására annál is inkább szükség volt, mert az átalakulást megelőzően a község pótdadója 126% volt, amely a fenti intézkedések elmaradása esetén a várossá alakulást követően 160%-ra emelkedett volna.

²⁶ Pest Megyei Levéltár IV. 403/a. Pest-Pilis-Solt Kiskun Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1918. okt. 14. 1386/1918. kgy. sz.

²⁷ A kése delmet vélhetően az 1918 ős zét követő bel- és külpolitikai események okozták.

²⁸ BKMÖL V. 81/c. 2902/1918. A belügyminiszter 43 641/1920. számú leirata Pest vármegye alispánjának.; A városi szervezet működéséhez okvetlenül szükséges tisztviselői állások és javadalmazásuk megállapításának ügyében az 1921. június 25-i rendkívüli közgyűlésén született döntés.

²⁹ A történelmi Pest vármegye fel-, illetve kettéosztásának terve – általában a közigazgatási reformtörekvésekkel karöltve – sokszor napirendre került a XIX–XX. század folyamán. Nehezen eldönthető kérdés, hogy e valóban irreális nagyságú igazgatási egység megbontásának sikertelensége minden egyes alkalommal a központi kormányzat akaratgyengességén vagy a vármegyei erők makacs ellenállásán múlt-e, mindenesetre az tény, hogy megvalósíthatlan elképzelés maradt 1950-ig. A téma teljes körű vázlatos áttekintése is szétfeszítené e dolgozat tartalmi kereteit, így a kérdéssel most csak Kalocsát érintően kívánok röviden foglalkozni.

résért.³⁰ Első lépésként Antalfy Sándor polgármester július 17-én egy értekezletre tartott a kalocsai járás községeinek vezetőivel.³¹ Az összejevetelen a résztvevők megállapodtak, hogy hazatérésüket követően a lehető legrövidebb időn belül összehívják képviselő-testületeiket, ahol hivatalosan is állást foglalnak Kalocsa törekvéseinek támogatásáról. Dunaszentbenedek, Bátya, Öregcsertő, Uszód, Nemesnádudvar valamint Érsekcsanak testületeinek e tárgyban született határozatai Pest vármegye kettéosztásának és Kalocsa megyeszékhellyé tételének szükségességét fogalmazták meg.³² A drágszéliek viszont elleneztek egy új megye létrehozását, de jelezték, hogy amennyiben ez mégis megvalósul, akkor annak központja Kalocsa legyen. A legérdekesebb álláspontot a sükösdiek alakították ki: a kettéosztott Pest vármegye déli részét csatolják a Baja központú Bács-Bodrog vármegyéhez.³³

A Kalocsai Kereskedelmi Egylet tagjai 1922. augusztus 1-jén egy terjedelmes memorandumot nyújtottak be Rakovszky Iván belügyminiszterhez, amelyben Kalocsának – mint Dél-Pest vármegye legjelentősebb kultúrvárosának, ipari, kereskedelmi, s geográfiai centrumának – a megyeszékhellyé tételét kérték. A beadvány készítői szerint ugyanis településük e rangot fejlett kultúrája, nagy történelmi, erkölcsi s gazdasági súlya alapján méltán kiérdemelte.³⁴ Az 1923 derekán beterjesztett és elfogadott megyerendezési javaslat azonban érintetlenül hagyta Pest vármegye területét.³⁵

E pillanatnyi fellángolást a város erejének és lehetőségeinek reális számbavétele követte. Ezt jelzi az 1928. október 29-i rendkívüli közgyűlés higgadt állásfoglalása is: „*Kalocsa r. t. város képviselő-testülete kimondja, hogy szükségesnek találja éber figyelemmel kísérni a Pestmegye kéttéosztására irányuló mozgalmat de nem tarja még időszerűnek, hogy abban ez időszerint aktív részt vegyen. Az állásfoglalást megfelelő időre halasztja.*”³⁶ A kalocsai képviselő-testület a későbbiekben is megvitatta a Pest vármegye felosztására vonatkozó elképzeléseket, de a megyeszékhelyi rang elnyerését célzó indítványt ezt követően többször nem került napirendre.³⁷

---

³⁰ Kalocsa nagyközség képviselőtestülete nem sokkal korábban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye kettéosztása ellen foglalt állást, amely azt is kimondta, hogy amennyiben mégis két új vármegye jönne létre, és Kalocsa nem lehet megyeszékhely, akkor a település nem a Kecskemét székhelyű, hanem a Budapest központú új alakulathoz kíván csatlakozni. BKMÖL V. 71. Közgyűlési jegyzőkönyv 1920. márc. 30. 35/1920. kgy. sz.; Kecskemét törekvéseiről részletesebben lásd: PÉTERNÉ FEHÉR Mária, 2001. 231–251. o.

³¹ Antalfy Sándor közel másfél évtizeden át Krassó-Szörény vármegye szolgálatában állt főszolgabírói beosztásban, majd menekült tisztviselőként 1920 nyaratól az abonyi főszolgabíró hivatalában és rövid ideig a pénzügyminisztérium kecskeméti kirendeltségénél dolgozott. Ezt követően 1922 őszén választották meg Kalocsa rendezett tanácsú város polgármesterévé.

³² A fenti határozatokban Kecskemét megyeszékhellyé nyilvánítása ellen szóló legfőbb érv az volt, hogy a rossz közlekedési viszonyok miatt hosszú idő alatt és csak költségesen közelíthető meg. A nemesnádudvariak határozatukban jelezték, hogy községük Baja felé garvitál, ezért lehetőség szerint kéri településük Bács-Bodrog vármegyéhez történő átcsatolását.

³³ BKMÖL V. 81/b. Kalocsa Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: V. 81/b.) 3207/1922.

³⁴ Uo. 3480/1922.

³⁵ HENCZ Aurél, 1973. 297. o.

³⁶ BKMÖL V. 80. Kalocsa Város Képviselő-testületének iratai. (a továbbiakban: V. 80.) Közgyűlési jegyzőkönyv 1928. okt. 29. 107/1928. kgy. sz.

³⁷ Lásd BKMÖL V. 80 Közgyűlési jegyzőkönyv 1931. dec. 28. 249/1931. kgy. sz.

IRODALOM

- CSÁNKI Dezső
1897 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. kötet. Budapest.
- BOROVSKY Samu (szerk.)
[1910] Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. II. kötet. Budapest.
- HENCZ Aurél
1973 Területrendezési törekvések Magyarországon. Budapest.
- PÉTERNÉ FEHÉR Mária
2001 Kecskemét megyeszékhellyé válásra tett törekvései a 19. század végén és a 20. század elején. In: Bács-Kiskun megye múltjából XVII. (Szerk.: Tóth Ágnes.) Kecskemét. 231–251. o.
- ROMSICS Ignác
1975 Kalocsa társadalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben. In: Cumania III. (Szerk.: Horváth Attila.) Kecskemét.

MELLÉKLETEK

1. A kalocsai lakosok 1903. március 10-én kelt kérvénye, amelyben a rendezett tanácsú várossá nyilvánítást kéri Széll Kálmán belügyminisztertől

Nagyméltóságú Minister Úr!
Kegyelmes Urunk!

Mély tisztelettel alulírott kalocsai lakosok és birtokosok lelkiismeretesen mérlegelve községünk szellemi és anyagi erejét és szükségleteit arra a meggyőződésre jutottunk, hogy Kalocsának mely érseki székhely, melynek törvényszéke, gymnasiuma, fi- és női tanítóképző intézetei vannak s 11 000 lelket számláló lakossága több értelmiséggel bír, mint bármelyik hasonló lakossággal bíró más városé, igényei, szükségletei, fejlettsége igazságszolgáltatási és kulturális központi helyzete egyaránt azt parancsolják, hogy a pár ezer lelket számláló szomszédos falvak csekély értelmi színvonalához mért községi életből kibontakozva, rendezett tanácsú várossá alakuljon.

E meggyőződésünk községünk jövő fejlődése érdekében arra készlet bennünket, hogy a törvény értelmében az átalakulásáért Nagyméltóságod előtt kérvényezzünk.

Kérelmünket a következő törvényes okokkal támogatjuk:

a.) e kérvényünkön a m. kir. adóhivatal hiteles bizonyítványával igazoljuk, hogy Kalocsa nagyközség összes lakosainak és birtokosainak 1902. évi egyenes állami adója 113 936 korona 02 fillér, a mi egyenes állami adónk pedig, kik, az átalakulást kívánjuk, együttesen 59 712 korona 71 fillér vagyis nagyobb mint a község összes egyenes állami adójának fele. Ezzel bizonyítjuk azt, hogy az átalakulást az 1886. évi XXII. t.cz. 151. §.-ának a.) pontjában megkívánt többség óhajtja.

b.) az 1/. alatt melléklet hiteles másolattal illetve kivonattal igazoljuk, hogy Kalocsán az országgyűlési képviselőválasztásra jogosultak száma 633, kik közül 119 vagyis a jogosultak 19%-a értelmiség alapján választó. Az ebből készített statisztikai adatokkal bizonyítjuk azt is, hogy a választók közt 12 jogtudor, 16 ügyvéd, 7 orvos, 4 mérnök, 4 községi jegyző, 1 gazdatiszt van, szóval, hogy Kalocsán mindazon állásokra, melyek a rendezett tanácsú városban qualificatiohoz vannak kötve, elegendő számú egyén, egyéb állásokra pedig elegendő már működő községi tisztviselő található. Az értelmiségnek és a kvalifikált lakosoknak ezen nagy %-a bizonyítja azt, hogy Kalocsa az átalakulás folytán ránehezülő kötelezettségek pontos teljesítésére elégséges szellemi erővel rendelkezik.

c.) Kalocsa nagyközség vagyonát, rendes községi költségvetéseinek – Homokmégy és Szakmár különválása vagyis 1898. évtől – állapotát a 3/. alatt csatolt 5 éves kimutatás igazolja.

E szerint községünk 50% községi adót vett (sic!) ki állandóan a lakosságra.

Bevételeiből az 1902. évben a 4/. a kimutatás szerint tisztán közigazgatási személyzeti kiadása összesen 35 854 korona volt.

E személyzeti kiadásához járul a folyó 1903. évben a községi állatorvosi állás betöltése folytán (eddig jár. m. kir. állatorvos végezte a községi állatorvosi teendőket a vágóhidpénzből fizetett évi 800 koronáért) a községi állatorvos fizetésében a vágóhidpénzből megállapítva volt 600 koronán felüli évi 1000 korona, a rendőrség létszámának emelése folytán 4 új rendőr fizetésében (432 kor) 1728 korona, ruhapénzükben 400 korona, összesen 3128 korona úgy hogy szervezetünk mellett tisztán közigazgatási személyzeti kiadásunk 38 982 koronát tesz.

Ha pedig rendezett tanácsú várossá alakulunk, ez estben Szentendre, Vác és a Kalocsával hasonló lakosságú más városok tisztviselőinek létszámát és fizetését véve figyelembe – a következő személyzeti kiadásokra számíthatunk:

1. Polgármester fizetése	3600 kor.
2. Rendőrkapitány "	3000 "
3. 2 tanácsnok (egyik jogvégzett 2400 koronával, másik qualifikáció nélkül 1600 koronával) fizetése	4000 "
4. főjegyző (természetbeni lakás és földön kívül) fizetése	2400 "
5. jegyző " (földön kívül)	2000 "
6. tiszti ügyész fizetése	400 kor.
7. "orvos "	1440 "
8. közgyám	1200 "
9. pénztárnok	1920 "
10. ellenőr	1920 "
11. számvevő	1600 "
12. 1 iktató, 1 kiadó (utóbbi levéltárnok is) fizetése	2640 "
13. kertész	1000 "
14. 2 számtiszt	3164 "
15. 1 írnok	1200 "
16. végrehajtó	1440 "
17. városgazda	600 "
18. állatorvos	1600 "
19. szülésznő	240 "
20. rendőrbiztos	800 "
21. 12 rendőr	5184 "
22. kapus és fogházőr	480 "
23. szolga	560 "
24. vágóhid felügyelő és gyepmester fizetése	600 "
25. rendőrök és szolgák ruházati illetménye	1260 "
	44 248 kor.

Vagyis ha városi szervezetünk lesz közigazgatási személyzeti kiadásaink 5266 koronával szaporodnának.

Ez az 5266 korona költségtöbblet azonban a mai 50 %-os községi adó mellett bő fedezetet talál.

Mert:

Az ide 5/. alatt csatolt hivatalos kimutatás tanúságaként községi háztartásunkban a mai 50%-os pótdó mellett 4 év alatt 40 665 korona 55 fillért takarítottunk meg, mely összeg takarékpénztárban gyümölcsöszik, kamatjöveldelme a községi költségvetésben nem szerepel, hanem évről-évre tőkésítve lett, ez tehát átalakulás esetén fedezetül vétethetvén átlag évi 1600-1700 korona jövedelmet jelent. Ezen kimutatás szerint a megtakarított összeg még 1902. ik évben is 4500 korona volt midőn főjegyzői lak építési költségeire, köztemető vétel árának törlesztésére és a köztemetőben eszközölt rendezés költségeire 7000 korona olyan kiadásunk volt, amilyen nem minden évben fordul elő.

Ezen kívül a 6/. alatti hiteles kimutatás szerint más különböző czimeken 79 654 kor. 36 fillér tőkén van még gyümölcsözőleg elhelyezve a helyi pénztintézetekben. Ezen 79 654 korona 36 fillérnek a kamatjöveldelme sem szerepelt soha költségvetésben, kamatait nem használtuk föl, s így ezen 79 654 kor. 36fillért a főtebb kimutatott 4 évi megtakarítás összegéhez 40 665 kor. 91 fillérhez adva 120 319 korona 91 fillér olyan tőkénk van, melynek kamatait az átalakulás folytán előállandó kiadási szükségletek fedezetére szolgálhatnak.

Ha most ezen 120 319 korona 91 fillér tőkepénzünknek évi 4815 kor. 79 fillér kamatait s, az 50%-os pótdó mellett eddig elért legkisebb évi 4500 koronát tevő megtakarítást vagyis 9312 korona 79 fillér évenként megtakarított legkisebb összeget számba vesszük ekkor a rendezett tanácsa alakulás folytán várható 5512 korona költségtöbblet az imént jelzett 9312 korona 79 fillérben bőséges fedezetet talál anélkül, hogy akár újabb terhet fölvenni, akár a községi adót fölemelni kellene.

Ezekkel bebizonyítottuk, hogy az átalakulás folytán ránk nehezedő kötelezettségek pontos teljesítésére elégséges szellemi és anyagi erővel rendelkezünk, vagyis hogy az 1886. évi XXII. t. cz. 151 §-ában körülírt mindazon erők megvan, mely Kalocsát képessé teszi arra, hogy a magasabb városi szervezetnek megfeleljen, sőt központi helyzete és fejlett értelmisége a várossá alakulást, ha tovább fejlődni akar egyenesen kötlenségévé teszi.

Ugyanazért esedezünk Nagyméltóságod előtt, hogy az átalakulást megengedni, illetve attól jóváhagyást megtagadni ne méltóztassék!

Mely kérésünk után mély tisztelettel vagyunk

Kalocsán, 1903. márczius hó 10-én

Nagyméltóságodnak legalázatosabb szolgálói:

Dr. Bartlay János
Schiffér Márton

többi aláírások az adók megjelölésével az íven jegyezvén

Forrás: BKMÖL V. 81/c. 1263/1903. – Hatodalas, kézzel írt, Dr. Bartlay János és Schiffér Márton képviselőtestületi tagok aláírásával hitelesített tisztázat.

2. A Kalocsai Kereskedelmi Egylet memoranduma Rakovszky Iván belügyminiszterhez, amelyben településük megyeszékhellyé történő kijelölését kéri

Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr!
Kegyelmes Urunk!

A "Kalocsai Kereskedelmi Egylet" mint Kalocsa város s vidéke kereskedőinek egyesülete egyhangú lelkes határozattal foglalt állást Kalocsa vezetőségének s a város és a járás egész közönségének azon indokolt törekvése megvalósításáért, hogy Pestvármegye kettéosztásakor Kalocsa, – mint Délpestvármegye legjelentősebb kulturvárosa, ipari kereskedelmi s geográfiai centruma – megyeszékhellyé tétessék.

Városunkat e pozícióra nemcsak ezeréves kultúrája, történelmi tradíciói, de gazdasági, ipari s kereskedelmi fejlettsége is praedestinálja.

Törvényszékünk, járásbíróságunk, világhíres gymnasiumunk, tanítóképzőnk, fiú s leányinternátusaink, felsőbb leányiskolánk, polgári tanintézetünk, méhészeti szaktanfolyamunk városunkat évtizedek óta az ország első kulturközpontjává avatta, állampénztárunk, a felállítás küszöbén levő ügyvédi kamaránk, mind oly tényezők, amelyek erősítik azt az erkölcsi súlyt, amellyel Kalocsa a megyeszékhelyként szóba jöhető más városok felett egyébként is előnyben áll.

Kalocsa érseki székhelysége, amelyhez a magyar történelem legragyogóbb lapjai kapcsolódnak. Főpapjaink áldásos működése – amely mindenkor nemzeti létünk s a romlatlan magyar erkölcs legerősebb támasztéka volt – biztosítéka egyben annak, hogy városunk nemcsak történelmi tradíciókon nyugvó jelentősége, de morális s gazdasági súlya alapján is a legjogosabb aspirációval indul a megyeszékhelységért való versengésbe.

Kalocsa mindenkori érsekei a kultúra fejlesztésének, kulturintézmények létesítésének buzgó munkálói voltak. Közcélú intézményeink létesítése körüli mozgalmaknak élén jelenlegi érsekünket Várady Lipót Árpád öxcellenciáját ma is ott találjuk. Városunk ma is rendelkezik a zárdai iskolánénék gondos fenntartásában álló kórházzal, sanatoriummal s egy modernebb kórházalapítási terv főmagasságú érsek urunknak s járási főorvosunknak fáradhatatlan agilitása mellett máris a megvalósulás küszöbén áll.

Rokkanttelepünk, – amely hősi honvédelemben megrokkant honfiaink az ipari s gazdasági munka minden ágazatában szakképzettséget nyernek s exsistenciájukat találják meg – szintén oly jelentékeny népjóléti s gazdasági intézménynek tekinthető, amellyel a megyeszékhelysége aspiráló más városok egyike sem rendelkezik.

S – ahol a kultúra ily terebélyesen virágzik, ahol a jóléti intézmények létesítésén ily áldó kezek fáradoznak, – ott nyugodtan fejlődik az ipar s kereskedelem, – ahol a dolgozó nép lelkét ily atyai gondosság műveli, ott a legvirágzóbb s a legproduktívabb orvul megcsonkított országunk legszilárdabb alapját képező mezőgazdálkodásunk is.

Ipari fejlődésünk kétségbevonhatatlan (sic!) jeleit mutatja annak, hogy városunk mihamarabb hatalmas ipartelepek kijegecesedő pontja lesz.

Nagy gazdasági gépgyárunk – mely méltán versenyez az ország bármely ily alapításával, s amely a mezőgazdaság eszközeinek a bútóipar szükségleteinek, méhészeti requisitumoknak, gépi műveknek előállítására a modern technika minden vívmányát felölelően van berendezkedve, – nagy elektromos áramfejlesztő telepeink, amely hatalmas energiája gyáripari fejlődésünknek is nagy lendületet biztosít, fejlett malomiparunk – mely nemcsak Kalocsa s környékének, de távolibb községek búzatermő területeinek őrlési igényeit is messzemenően kielégíti, nagy gazdasági faárúgyárunk, ecetgyárunk, nagyüzemi kitermelés alatt álló s az egész vármegye fűtési szükségletét biztosító tüzeztelepeink: mindmegannyi bizonyítékai annak a lendületes fejlődőképességnek, amely városunknak súlyt, jelentőséget ad arra, hogy a megyeszékhelyként szóba jöhető városok között az első helyet foglalja el.

Ez ipari létesítményeknél fel kell említenünk azt is, hogy a környékünkön elterülő gazdag len s kenderföldek termékének feldolgozását végző szövő-fonó háziipar nagyobb arányúvá tételére, gazdaságaink gyapjúanyagának produktívabb kihasználására hatalmas szövőfonógyár létesítése van alakulóban, melynek nemzetgazdasági jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, s mely az országunkban súlyosan visszamaradt s gyárvárosaink igaztalan elszakítása miatt elsőrangúan fontos textiliparunk fejlesztését lesz hivatva szolgálni.

S e nagy ipari fejlődéssel karöltve emelkedett virágzó kereskedelmünk jelentősége is. Kalocsa s környéke országunk leghíresebb paprika-termelő helye s exportja révén nemcsak ország – de világszerte is híres hatalmas paprikamalmaink örleményei innét kerülnek eladásra. Gazdag búzatermésünk révén kifejlett malomiparunk produktumai geográfiailag is Délpestvármegye centrumát képező városunkba futnak be s kerülnek eladásra.

Ugyanilyen fejlett kereskedelmünk minden ágazata: városunkat fekvési előnye is arra praedestinálja, hogy a kettéosztás útján felállítani óhajtott Soltvármegye községei s falvai innét szereznek be élelmi s ruházati szükségleteiket is, ahol e célra hatalmas árúraktárak: árukereskedelmi s kézműipari részvénytársaságok szolgálnak.

Agrikulturánk nagy aránya s produktivitása olyannyira ismert, hogy azt részleteznünk sem kell. Elég erre vonatkozóan nagy paprika s gabonatermelésünkre, iparvasutakkal behálózott cukorréptelepeinkre, az érsekuradalom s egyéb környéki uradalmak fejlett mező s erőgazdálkodásra a jószágtenyésztésre utalnunk, hogy Kalocsa nagy fölénye ebben a viszonylatban is kidomborodjék.

A kultúra-ipar-kereskedelem s gazdálkodás e hatalmas fejlődése városunkat ez eddig elhanyagolt közlekedési vonalak sürgős fejlesztésére utalta. A félóránnyira fekvő dunai vízvonaltól máris kisvasút fut városunkba s ennek további intenzív kiépítése folyamatban van. A Dunapataj-Baja nagyvasút kiépítésére a gr. Teleky féle concessió alapján máris megkezdődtek az előmunkálatok s ennek megvalósítása városunk további fejlődésének oly lendületet ad, mely azt nemcsak az ország legelső vidéki kulturaközpontjává emeli, de gazdasági fejlettség szempontjából is a legmagasabb szintre helyezi.

Városunk fejlett kultúrája s nagy erkölcsi súlya alapján nemcsak a történelmi múltban volt országunk fenntartó oszlopa, de a vörös rémuralom idején is éber őre volt nemzeti létünknek s legelszántabb harcosa az alkotmányosság eszméjének. Innét indult ki a terrorra épített vörös banditarezsim megdöntésére irányuló hősi ellenforradalom, e város s környéke honfiainak lelkes s mártírhálálra is kész szervezete képezte magvát a magyar nemzeti hadseregnek. Az ország biztonsága, a legszentebb hazafias cél is oda utal, hogy ma – amikor romboló elemek pokoli tervezgetése pol-

gári társadalmunk létét ma is veszélyezteti a hatalmas mamut-vármegye decentralizálásával közigazgatásunk szervezete erőssíttessék meg, s az új Soltmegye székhelyévé városunk tétessék, amely úgy a történelmi múltban, mint a közelmúlt borzalmaiban megingathatatlanul állott őrhelyén a magyar alkotmányos állameszme kiküzdésében, a nemzeti lét megszilárdításában s fenntartásban...!!!!

A kulturai, pénzügyi, gazdasági s fekvési szempontokon felül tehát – Kegyelmes Urunk! – a magasabb államérdek is javallja azt, hogy történelmi tradíciók s a közelmúlt heroszi küzdelmei által oly históriai magaslatra emelt városunk a kettéosztás útján alakult Soltmegye székhelye legyen!

Ezért járulunk városunk érdemes Vezetőségének a járás összes községei által erősített ama törekvéshez mi alulírt testület is, hogy városunk érdemessége alapján megyeszékhellyé designáltassék s Kegyelmességed ily irányú intézkedésével elfoglalhassa ama helyet, amely azt méltán megilleti.

Alázatos kérelmünk megújítása mellett, vagyunk: Kegyelmességednek

Kalocsa 1922. augusztus 1.-én.

igaz tisztelői s legalázatosabb szolgálói:
A Kalocsai Kereskedelmi Egylet vezetősége

Forrás: BKMÖL V. 81/b 3480/1922. – Négyoldalas, géppel írt, Dr. Modor Kálmán aláírásával hitelesített tisztázat.

LEVELEK AMERIKÁBÓL (FORRÁSKÖZLÉS)

Nagy András feleségével és két fiával a falusi szegények életét élte Szabadszálláson a XIX. század végén. A szülők mindketten Szabadszálláson születtek, Nagy András 1870-ben, felesége, Czigány Borbála 1873-ban. 1893-ban kötöttek házasságot. Két gyermekük született: Béla 1894-ben, Kálmán 1899-ben.

Nagy András nem egészen paraszt ősei útját járta. Mesterséget tanult, bognár lett – amivel azért nem került nagyon messze a földtől. A házassági anyakönyvbe beírt foglalkozása iparos, de a bognárság mellett feltehetőleg földműveléssel is foglalkozott, hasonlóan az alföldi falusi iparosok többségéhez. Erre adat nincs, de feltételezhető annak alapján, hogy évekkal később, amikor gyári munkásként dolgozott, földet akart venni. Ha nem kötődött volna a földhöz, és nem értett volna a műveléséhez, biztosan nem lettek volna ilyen tervei.

A századfordulón a szülők harmincéves koruk körül voltak, a nagyobbik gyerekek sem volt még tízéves. Vagyonuk nem volt, és reményük sem arra, hogy lesz. 1913-ra mégis emeletes házban laktak, amelynek földszintjén trafikot nyitottak. Ezenkívül volt még nyolc házhelyük, az egyikén épülőfélben volt egy ötlakásos bérház.

Igazi sikertörténet, annyi szépséghibával, hogy a sorsuk nem Szabadszálláson, hanem Pennsylvania államban, South Bethlehembben fordult jobbra, ahová a családfeje és felesége az 1900-as évek elején kivándorolt. Így tagjai lettek annak az egymillió-kétszáz ezres csoportnak, amely 1871–1913 között azért hagyta el Magyarországot, hogy az Egyesült Államokban keresse a boldogulását. A magyar bevándorlásnak ez a négy évtizede három részre tagolódik. Az első az 1880-as évekig az előkészítő, a második a századfordulóig a megalapozó, a harmadik a századfordulótól 1914-ig a tömeges bevándorlási szakasz. (A negyedik, az ún. elcsendesülő szakasz az első világháború miatt kimaradt a folyamatból.)¹ Nagy András kivándorlása a harmadik, tömeges szakaszban, 1904 körül történt.²

A Magyarországról az Egyesült Államokba bevándoroltak túlnyomó többsége az agrárnépesség csoportjából került ki, hozzájuk képest jóval kevesebben voltak az egyéb foglalkozásúak. 1900–1913 között a magyar anyanyelvűek csoportjában 272 gépészmérnököt, 257 zenészt, 207 tanárt és tanítót, 175 papot és 26 785 szakmunkást regisztráltak a bevándorlási hatóságok. A szakmunkások között a legnagyobb létszámmal az ácsok (3526), a férfi és női szabók (3511), a kovácsok (2523) a lakatosok (1860) és a kőművesek (1088) voltak képviselve.³ Mint az alább közölt leve-

¹ PUSKÁS Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest, 1982. 63–64. o.

² A községi levéltár anyagában nincs adat a kivándorlás idejéről – a századforduló körüli évekből alig maradtak meg iratok. Azt, hogy a kivándorlás 1904 körül történt, Nagy András 1907. januárban írott levele alapján feltételezzük, amelyben két éves amerikai tartózkodást említ.

³ PUSKÁS Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest, 1982. 79. o.

lekből kiderül, Nagy András jól hasznosította kint az itthon tanultakat, bár bognárként nem dolgozott. Az, hogy kitanult és művelt egy szakmát, minden valószínűség szerint segítségére volt abban, hogy építővállalkozóként találja meg a helyét új hazájában.

Az Egyesült Államokba Magyarországról történő bevándorlás az ún. új bevándorlás folyamatába illeszkedik, amelyet a kelet- és dél-európai bevándorlók növekvő tömegei jellemeztek. Becslések szerint 1913-ig kilencmillió ember érkezett innen az Egyesült Államokba. 1890-re már jelentős részét adták az Egyesült Államok bevándorló lakosságának, 1896-ra az új bevándorlók száma már meg is haladta a korábbi, észak- és nyugat-európai bevándorlók összlétszámát, az 1898-tól az első világháborúig terjedő szakaszban pedig az új bevándorlók összlétszáma már csaknem három és félszerese a régiekének. Minthogy Amerika nyugati határa ekkor már lezárult, s nem volt több elfoglalni való föld, az új bevándorlók többnyire nem kisvárosokban vagy falusi vidékeken telepedtek meg, hanem a polgárháború után fellendülő ipari termelés által teremtett munkahelyekre: a bányatelepekre és a nagyvárosokba özönlöttek.⁴

Nagy András és családja ilyen történelmi környezetben talált új hazára South Bethlehemben. Előbb csak a szülők mentek el, de 1907-ben már velük voltak a gyerekeik is, mint ez a családfő leveléből kiderül.

Két levelet küldött Nagy András Amerikából Paál Istvánnak, Szabadszállás község főjegyzőjének. Két rövid levelet, amelyben a család életének változásai mellett benne van az egész korszak – a magyarországi kilátástalansággal és az idegenbe szakadás gyötrelmeivel együtt. Az első levél 1907-ben, a második 1913-ban született.⁵

Az első levél a hazájából kivert munkásemberé, aki néhány keserves év után érezni kezdi, hogy jó irányt vett az élete. Iróniával vegyes keserőséggel emlékezteti a főjegyzőt arra, hogy volt némi szerepe az ő elmenetelésében, hiszen az általa gyakorolt szelíd nyomás érlelte meg benne az elhatározást, hogy kivándorol – ahogy ő fogalmaz: ráadja fejét a bizonytalan jövőre. Eleinte nem ment neki jól, de a levélírás idejére már kárpótolva érezte magát az összes addigi szenvedésért. És hogy miért? Azért, mert Amerikában megbecsülik a munkást. Büszkén sorolja a levélben, amit elért: két éve dolgozik a gyárban, és már előmunkásnak akarták kinevezni, de nem fogadta el, mert még nem tud elég jól sem angolul, sem németül. A felesége is dolgozik, együtt havi 120 dollárt keresnek. A levél írásának idején egy 84 holdas farm megvételén gondolkodott, és anyósa kihozatalát tervezte – ehhez kérte is a főjegyző közreműködését, és egyúttal megköszönte, hogy segédkezett a gyermekei kijuttatásánál.

Amikor arról ír, hogy Amerikában megbecsülik a munkást, némi kárörömmel jegyzi meg, hogy aki otthon úr volt, az itt csak napszámosnak jó: *„Aki úr volt otthon, itt a legalacsonyabb foglalkozásra fanyalodik. Megszámálhatatlan jó családból valókkal és tehetségekkel találkozok a napszámosok között, akikre szánakozva néz-*

⁴ TEZLA, Albert (szerk.): „Egy szívvel két hazában” Az amerikai magyarok 1895–1920. Budapest, 2005. 9–10. o.

⁵ BKMÖL V. 376/c. Szabadszállás nagyközség iratai. Előljárási külön kezelt iratok, 5. tétel (136. d.).

hetek csak” – írja. Ennek kapcsán felteszi a kérdést, ti. hogy mit fog csinálni otthon az a sok végzett ember, ha a munkások elmennek? Optimista választ ad: biztosan szelídebb bánásmódban fogják részesíteni az otthon maradtakat, megértik, hogy nem a nép van az urakért, hanem fordítva. Az öntudatos munkás szól belőle a levél bevezető soraiban is, a Tisztelt Főjegyző Úr megszólítás után: „Szíves elnézését kérem az elmaradt Tekintetes címért, de mink már itt Amerikában úgy megszoktuk a köztársasági „te” és „uram” megszólítást, hogy nemcsak az ész, de még a toll is csökönys ezen és sok más címeiktől.”

Tudja, hogy sok helyesírási hibával ír, így mentegetőzik miatta: „Tetszik tudni, én itt is csak a két kezem munkája után vagyok úr, [...] és a szerszámforgatáshoz jobban értek, mint a tollforgatáshoz.”

A második levél hat évvel később született, azon a napon, amikor a levélíró megkapta az amerikai állampolgárságot. Ezzel indít: „Életemnek egyik igen nevezetes napját ünnepelem ma, amennyiben ma lettem amerikai honpolgár, és velem a három fiam és a feleségem is. Nagyon nehéz hozzájutni, de annál becsesebb.”

Büszke rá, hogy sikerült. Leírja, hogy mi kellett hozzá: „az angol nyelvet kell bírni írásban, olvasásban és beszédben, továbbá az amerikai történelemből, földrajzból, törvény- és alkotmányból kell vizsgázni angol nyelven, és két polgár tanúnak kell eskü alatt bizonyítani, hogy öt éve az Egyesült Államokban lakik, azóta ismerik és állandóan látták, és törvénytisztelő, nem iszákos, istenfélő ember. És két évvel előbb fogadalmat kell tenni, és az alatt állandóan figyelik. Hát, aki ezt meg tudja szerezni, igazán büszke lehet rá, a kivándorolt magyaroknak ¼ százaléká dicselkedhet vele.” Ő is ezt teszi, de a büszkeség és az öröm mellett van benne egy nagy adag keserűség is, amikor így fogalmaz: „Ma leesküdtem Magyar Államtól a legkisebb hűséget és kötelességet is. Nem fáj. Nem illik panaszkodni, szülőanyám volt, de mostohább volt, mint a fogadott hazám, itt találtam fel a jólétet.” Mégis csak jót kíván az országnak: „Tartsa meg az Isten Magyarországot, tegye nagygyá, hatalmassá, gazdaggá! Mindenkor élénk figyelemmel fogom kísérni eseményeit, ha életemben függetlenségének érdekében tehetek valamit pénzzel, hát nem fogok fukarkodni.”

Vendégeket hívott a nagy esemény tiszteletére, csupa magyarból lett amerikai polgárt, akik hozzá hasonlóan hasznos tagjai az új hazának. Közülük jó néhányan vállalkozók. Van, akinek gyógyszertára, van, akinek fűszerüzlete, és olyan is, akinek mézsárszéke és fűszerüzlete is van – ő maga trafikot nyitott. Vannak köztük különlegesebb dolgokra vállalkozók is, pl. hoteltulajdonos, sőt olyan is, aki színházat és fürdőt működtet. A levél szerint kb. kétszáz magyar üzletember élt ekkor South Bethlehembben, és vagy 400 ház volt magyaroké.

Magyarok közt vannak, magyarok közt váltak amerikaiakká. Büszke arra, hogy „elamerikaisodott”. Azt írja: „Mindenben amerikaiak vagyunk, csak a konyha maradt magyar” – ami persze túlzás, hiszen a levele bizonyítja, hogy magyar a családi nyelv, és magyarok a barátok is. Ír arról is, hogy kint is járnak templomba. Mint a szabadszállásiai többsége, ők is reformátusok. Bár van magyar templom – református és római katolikus is állandó pappal –, ők nem oda mennek. – „Mink angol egyházhoz tartozunk – írja, – mert helytelenítem, hogy a magyar állam küld ide pénzt templomra és papfizetésre. Van itt pénz bővebben, mint otthon.”

Beszámol a családjáról és az anyagi helyzetéről is. A következőket írja: „Építőmester vagyok, vállalkozó. Van a város második főutcáján emeletes házam, benne trafiküzletem, igaz, még nem tehermentes, de aránylag igen csekély teher van rajta. Van 8 tehermentes házhelyem, egyre építünk egy 5 lakásos emeletes bérházat, azt hiszem, kész lesz adósság nélkül. Már négyen keresünk pénzt, és az üzlet is. Szép summa életbiztosításunk van. A fiúkat jól képzett szakmunkásokká nevelem, nappal dolgoznak, este iskolába járnak.”

Nagy András anyagi, társadalmi és szellemi felemelkedésének dokumentuma ez a két levél. Az, hogy anyagilag és társadalmilag felemelkedett, egyértelmű a közölt tényekből. Hogy tudásban mennyit gyarapodott, arra következtethetünk abból, hogy nem egészen egy évtized alatt gyári munkásból sikeres vállalkozóvá lett. A levelek szövegéből is érezhető, hogy a levélíró sokat változott a két levél megírása között eltelt hat évben: bővebb a szókincse, gördülékenyebben és pontosabban fejezi ki magát.

A leveleket betűhíven közöljük. A jobb megértés érdekében – ahol feltétlenül szükségesnek tartottuk – mondatokra tagoltuk a szöveget, és módosítottuk a központozást. A változtatásokra félkövér betűk és írásjelek hívják fel a figyelmet. Azért döntöttünk a betűhív közlés mellett, mert így lehet jól látni, hogy a két levél egy négy elemi iskolai osztályt végzett munkásember írása.

A második levél hajtásánál, középen, egy kb. 2x2 cm-es darab kiszakadt a levélpapírból. A hiányzó betűket pótoltuk, a pótoltságot zárójel jelöli.

1. levél⁶

Tisztelt Főjegyző úr,

mindenekelőtt Szíves elnézését kérem az elmaradt Tekintetes czimért, de mink már itt amerikában úgy megszoktuk a köztársasági „te” és „uram” megszólíttást, hogy nem csak az ész, de még a toll is csökönyös ezen és sok más czimek kifejezésétől.

És továbbá szintén bocsánatot kérek levelem hoszu bevezetéséért, mert ez ellenkezik az amerikai üzleti szellemel, mert itt „az idő pénz”. Tudom, hogy ideje kimért, és sok levelet olvas, és sokat elsemolvas, még az enyémmel tekintéjesebeket sem, de azért bízok, hogy nagy elfoglaltsága között is szakított rá egypár percet, habár kétséges, hogy enyi idő elég-e olvasására. De azért, reméllem, ki tudja betűzni, habár elismerem, hogy sok ortographiai hibával vanis megírva, mert tetszik tudni, én itt is csak a két kezem munkájja után vagyok úr, de itt sokkal nagyobb úr vagyok, mint otthon, és a szerszám forgatáshoz jobban értek, mint a toll forgatáshoz.

Részletekbe nem bocsátkozom, csak annyit írok, hogy már a gyárban 2 éve dolgozok, és előmunkásnak akartak kinevezni, de nem fogadtam el, mert még nem bírom tökéletesen sem az angol, sem a német nyelvet, de vagyok pénztárnok a magyar Ref. egyháznál és Pénztárnok a Protestáns betegsegélyző és temetés egyeletnél. Havi jövedelmem a feleségemével 120 dollár átlag, és most egy 84 holdas farm

⁶ Keltetés: „South Bethlehem p. a. 07.II/24.” A boríték címzése: Tek. Paal Istvány főjegyző úr Pest m. Szabadszállás Hungarian.” Feladó: „Andrew Nagy 709 School alley So. Bethlehem p. a. u. s. am.” – Négyoldalas, kézzel írt, Nagy András kézjegyével ellátott levél [a szerk.].

megvételén gondolkozok, és az anyósomnak a kihozását szándékozom tenni, mejnek előmozdítását kérem a főjegyző úrtól, úgy szintén köszönetemet fejezem ki a fiaim kihozásánál közreműködéséért, és talán, ha jól bonczolás alá veszem a dolgot, az én kijöveletemhez is hozzájárult, ámbár nem szándékosan is, némileg, mert azt csak elismerheti magában, hogy hanemis Pressziót, de „Szelíd nyomást” gyakorolni rám segéd kezet nyújtott, mej megérlelte benem a keserű elhatározást, hogy kivándorolok és ráadom fejem a bizonytalan jövőre. Eleivel nemjöl ment, de most kárpotolva vagyok Életem összes szenvedéseieért, mert a munkást megbecsülik, míg ellenben akki úr volt otthon, itt a legalacsonyabb foglalkozásra fanyalodik. Megszámlálhatatlan jó családból valókkal és tehetségekkel találkozok a napszamosok között, mejekre szánakozva nézhetek csak. De hát mit fog csinálni otthon az a sok „végzett” ember, ha a munkás kijön. Biztosan szelídebb bánásmódban fogják részesíteni Őket, mert akor talán megértik, hogy nem a nép van az urakért, hanem fordítva.

Node félre a Teóriával, a nőm mondta, hogy kérdezett a főjegyző úr, tehát kívántam egyszer élet jelt adni magamrol.

Maradok
Tisztelője

Nagy András

Üdvözlöm minden jóakaróimat, egész családom egészséges.

2. levél⁷

Tisztelt főjegyző úr,

mindenek előtt bocsánatot kérek a megszollításért, iparkodok magyar honi stillusban írni levelem, de már anyira elAmerikaisodtam, hogy a Tekintetes szó fojtogatja a tollamat.

A mai ünepélyes alkalomból nem múlaszthatom a főjegyző urat, mint szülő városom atyját értesíteni. Én ugyanis életemnek egyik igen nevezetes napját ünnepelem ma, amenyiben ma lettem amerikai honpolgár, és velem a három fiam és a feleségem is. Nagyon nehéz hozzájutni, de anál becsessebb, amenyiben az angol nyelvet kell bírni írásban, olvasásban és beszédben, Továbbá az amerikai Történelemből, földrajzról, törvény- és alkotmányból kell vizsgázni angol nyelven, és 2 polgár tanúnak kell eskü alatt bizonyítani, hogy 5 éve az Egyesült Államokban lakik, azota ismerik és állandóan látták, és törvényisztelő, nem iszákos, Isten féllő ember. És két évvel előbb fogadalmat kell tenni, és az alatt állandóan figyelik. Hát akki ezt meg tudja szerezni, igazán büszke lehet rá, a kivándorolt magyaroknak ¼ százaléka dicsekedhetik (vele).

⁷ Keltetés: „*South Bethlehem p. a. 1913 Jan 6 – Észak Amerikai egyesült államok.*” A boríték címzése: „*Tekintetes Paál Istvan főjegyző úrnak – Pest megye Szabadszállás – Hungary Europa.*” Feladó: „*A. Nagy – So. Beth. p. a. – u. s. am.*” – A levél négyoldalas, kézzel írt, Nagy András kézjegyével ellátott [a szerk.].

Ma leesküdtem Magyar Államtól a legkissebb hűséget és kötelességet is. Nem fáj. Nem illik panaszkodni, szülő anyám volt, de mostohább volt, mint a fogadott hazám, itt találtam fel a jólétet.

Tartsa meg az Isten Magyarországot, tegye nagyá, hatalmassá, gazdaggá! Mindenkor éllékn figyelmelem fogom kísérni eseményeit, ha életemben függetlenségének érdekében tehetek valamit pénzrel, hát nem fogok fukarkodni.

Még magunkrol valamit: én építő mester vagyok, vállalkozó. Van a város második főutcáján emeletes házam, bene trafik üzletem, igaz, még nem teher mentes, de aránylag igen csekély teher van rajta, az értékhez képest 1/8. Van 8 teher mentes házhelyem [olvashatatlan szó], egyre építtek egy 5 lakásos emeletes bérházat, azt hiszem kész lesz adosság nélkül. Már négyen keresünk pénzt, és az üzlet is, szép summa élet biztosításunk van. A fiúkat jól képzett szakmunkásokká nevelem, nappal dolgoznak, este iskolába járnak.

Mindenben Amerikaiak vagyunk, csak a konyha maradt magyar.

Tisztán magyarbol lett Amerikai polgár jobarátjaim voltak jelen a vacsorán, és Tokaji bort ittunk. Volt köztük ojan is, aki még rokon is a Főjegyző úrhoz, Doktor Csentericz Béla, jelenleg gyógyszerháza van. Egyiknek fűszer üzlete, másiknak mézszárszéke és fűszer üzlete [van], egynek hotelja, egy közvetlen mellettem színházat és fürdőt épített. Ezekből látható, hogy hasznos tagjai vagyunk az államnak. Van itt k.b. kétszáz magyar üzletember, és vagy 400 ház magyaroké. Magyar egyletek [vannak], rom. kat. magyar templom állandó pappal, magyar ref. templom állandó pappal, de mink Angol egyházhhoz tartozunk, Mert helyteleníttem, hogy a magyar állam küld ide pénzt templomra és pap fizetésre. Van itt pénz bővebben, mint [otthon].

Maradok Öszinte
Tisztellője

Nagy András
807.E 4th St.
So. Beth. p. a.

A LÁNYOKTATÁS KEZDETEI KISKUNFÉLEGYHÁZÁN

*„Teljes életünk tökéletes vagy feslett állapotja
az asszonyemberek nevelésétől árad.”*

(Pázmány Péter)

A lányoktatás kezdetei Félegyházán (1753–1887)

Félegyháza a török hódoltság után 1743-ban települt be újra, és már két évvel később az első népességi összeírásban találkozhatunk az „iskola ház” elnevezéssel.¹ Kezdetben a plébánosok tanították a gyerekeket, világi tanítót 1753-ban alkalmaztak először. Negyedszázadig egyetlen iskola és egyetlen tanító is ki tudta elégíteni a művelődési igényeket, pedig ebben az időben még a fiúk és a lányok együtt tanultak. 1770-ben alkalmazott először a tanács az „oskolában járó Leánykáknak felesleges számára nézve” lányok részére külön tanítót, majd – a lánytanulók számának fokozatos emelkedésével – 1776-ban már két tanító foglalkozott oktatásukkal.² Általában a lányok tanítóival szemben elsőbbség illette meg a fiúk tanítóit, az ő képzettségük és fizetésük is magasabb volt. A különbség az elnevezésekből is kitűnik: míg a fiúk oktatóit a „Tanító Mester” és „Professor” titulussal illették, addig a lányok tanítóit csak „Instructor”-ok (oktató) és „Praeceptor”-ok (tanító) voltak. A lányoktatás alacsonyabb színvonalához az is hozzájárult, hogy a lányok tanítóitól nem kívánták meg a tanítói képesítés megszerzését sem, míg ez az 1770-es évektől kezdődően kötelező volt a fiúk oktatói részére. A lányok tanítóinak fizetése jóval kevesebb, általában csak fele volt a fiúkat tanítók fizetésének.³ A lányoktatási kérdések megoldását a tanács általában a fiúoktatás érdekviszonyainak rendelte alá.

Az 1770-es évek elején már nemcsak külön tanultak a fiúk és a lányok, hanem külön iskolaépületük is volt. Mivel felépült az új fiúiskola, a lányok a régi „iskola házat” használták. A sok lánytanuló miatt 1776-ban már ez az épület is szűknek bizonyult, így a lányok egyik csoportját a tanterem melletti tanítói lakásban helyezték el.⁴

Az 1700-as évek második felében a lányiskolákat is kéttagozatúvá fejlesztették, az egyik osztályba jártak az ábécét tanuló és silabizáló lányok, a másikba a már olvasni és írni tudók.

A régi iskolák egészségügyi szempontból és felszereltségük tekintetében is hagytak kívánni valót maguk után. Az iskolák 1799-es vizsgálata szerint a „*Leányok Oskolái a Tanulókhöz képpeszt tsekéllyek és nem deszkássak. [...] Szűkölködnek a tanuló Leányok ivó vizbül, melly miat motskos Havakat kéntelenek enni szomjúságok eloltá-*

¹ MEZŐSI Károly, 1938. 3. o.

² Uo. 4. o.

³ Uo., 7–8. o., FEKETE János, 1993. 6. o.

⁴ MEZŐSI Károly, 1938. 15. o.

sára.”⁵ 1794-ben pedig az ülőalkalmatosságok hiányát kifogásolták: „Az oskolába járó Leányok Oskolája Székkel nintsen provideálva annyira, hogy az apro Leánkák, akik odajárnak leülhetnének.”⁶

1808-ban épült fel az Ó-templom mellett az új iskolaépület, ahol hamarosan megkezdte működését az alгимnázium, de ide csak fiúk járhattak.⁷ 1817-ben határozta el a város vezetősége, hogy a fiúk régi dűledező iskolája helyére a lányok számára egy két tantermes iskolát kell építeni. 1818-ban fel is épült a „lányok oskolája”, a többi iskolához hasonlóan a templom közvetlen közelében.

A későbbi korok gyakorlata – hogy a lányokat tanítónők oktatják – ebben az időben még nem volt általános. Az első női tanítóról 1810-ből hallunk először, mikor is a városnak „egy olly tanító asszonyrul való gondoskodás hagyatik meg, aki a varrás mesterségét is taníthassa.”⁸ (Ugyanebben az évben a lányok iskolájában megürült tanítói állásra csak férfiak jelentkeztek, tehát továbbra is tanítók oktatták a lányokat.) Hogy végül is alkalmazott-e a tanács már ekkor egy „tanító asszonyt”, ez nem derül ki a jegyzőkönyvekből, de az első tanítónő említése óta 26 év telt el, mire a tanácsülési jegyzőkönyvekben újra „nő tanítóról” esik említés. 1836-ban a lányok oskolájában az egyik tanítói hely megüresedvén „ezúttal asszony személy alkalmaztasson, kinek egyszersmind kötelessége lesz a szokott oskolai időn túl még egy órát a leányoknak varrásbeli s efféle asszonyi munkák tanítására fordítani. Így módon Nemesi Mária Óvári Jánosné neveztetett ki ideiglenesen a szóban forgó tanítói helyre.”⁹ Ekkor az állásra jelentkező hét személy közül ketten voltak nők. Nemesi Mária munkájával mind a város, mind a szülők elégedettek voltak.¹⁰ További 15 évig ismét nincs tudomásunk másik nő tanítóról, aki Nemesi Mária mellett működött volna, bár lett volna jelentkező. 1851 októberében üresedett meg ismét egy állás a lánynevelésben, s ennek betöltését kiterjesztette a tanács a „nőnemre is, amennyiben az ezt megnyerni kívánó egyéniség elegendő kiképzettséggel bír ennek betöltésére.”¹¹ A meghirdetett állásra négyen pályáztak – közülük hárman nők –, a tanács döntése értelmében Mihálovits Apollónia Pásztor Lászlóné „ez állomás elnyeréséért most már harmadszor folyamodván, ezennel közakarattal megválasztassék.”¹² Az új tanítónő munkájával elégedett volt a város, egyéves működése után fizetését már tanítónő társa (a már 16 éve oktató Nemesi Mária) fizetéséhez igazították, és hangsúlyozták, hogy dicséretes szorgalmat fejt ki tanítói pályáján.¹³

⁵ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban BKMÖL) V. 101/a. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban BKMÖL V. 101/a.). Protocollum 9. 506–507. o. 1799. január 16-i tanácsülés, 23. határozat.

⁶ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 8. 442–443. o. 1794. május 17-i tanácsülés, 224. határozat.

⁷ MEZŐSI Károly, 1938. 16. o.

⁸ BKMÖL V. 101/a. Protocollum 10. 757. o. 1810. szeptember 18.-i tanácsülés, 164. határozat.

⁹ Uo. Protocollum 19. 288. o. 1836. október 4-i tanácsülés, 502. határozat.

¹⁰ A tanács határozata, mikor Nemesi Mária a rendes tanulási órákon túl a női munkákban való oktatásért s abbéli fáradtságáért külön fizetést kért, így hangzott: „Minthogy a folyamodónak rendes tanítói kötelessége a női munkák tanításával nevezetesen megszorodott, ennek fejében eddigi fizetése évenként 20 forinttal a városi pénztárból megjavíttatik. [...] Azon rendkívüli szorgalma a folyamodónak, melyet az oskolai szünnapokon fordítand ezen női munkák tanítására, különösen a tehetős szüléktől is meg fog jutalmaztatni.” BKMÖL V. 101/a. Protocollum 20. 152. o. 1838. augusztus 24., 354. határozat.

¹¹ BKMÖL V. 142/a. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai. Jegyzőkönyvek (a továbbiakban: BKMÖL V. 142/a.) 1851. október 3., 84. határozat.

¹² BKMÖL V. 142/a. 1851. október 10., 90. határozat.

¹³ Uo. 1852. augusztus 31., 131. határozat.

A két tanítónő munkáját, bár képesítésük nem volt, mégis elismerte és értékelte a városi tanács. Amikor 1854-ben felsőbb helyről utasították a várost, hogy a két „*elaggott, s tanítói állomásra legkevésbé sem alkalmas*” tanítónőt helyezze nyugálományba, vagy csak segédtanítóul alkalmazza őket, a tanács nem tett eleget a felszólításnak, kijelentve, hogy a tanítónők igenis megfelelnek hivatásuknak.¹⁴ Mikor a Cs. K. Helytartóság Tanulmányi Osztályának 1857 évi leirata – amellett, hogy elismeri a tanítónők jóakarátát és szorgalmát – a képesítés („*a tanításbani kellő ismeretség*”) hiányát kifogásolta, a városi tanács őket állásukban ismét meghagyni kívánta, a községi pártfogóság tudomása de [...] az iskola igazgató úr nyilatkozata szerint is a kérdéses tanítónők kötelességeiknek megfelelnek, úgy, hogy a fiú növendékek termeiben sem tapasztaltatik nagyobb előmenetel a tanulmányokban, [...] a szülők is bizalom teljében viseltetnek, s inkább ragaszkodnak a tanítónőkhöz.”¹⁵ Ezzel indokolta a város vezetősége, hogy nem alkalmazott a két tanítónő mellé egy világi tanítót is, akinek fizetése különben is jelentősen megterhelte volna a városi pénztárt.

A felső hatóság azonban nem hagyta annyiban a dolgot, s továbbra is nehezményezte, hogy „*a leány növendékek képezdét nem végzett asszonyok által taníttatnak.*” A város elvben beleegyezett, hogy a két tanítónő mellé – részben azok fizetésének terhére – segédtanítót alkalmazzon, s hozzájárult ahhoz is, hogy a pesti tanítóképezdében egy alkalmas tanítónőt képeztesen ki.¹⁶ Ezekre az intézkedésekre azonban nem került sor, részben az anyagi fedezet hiányában, részben pedig azért, mert a város vezetősége megfelelőnek ítélte a lányok tanításának addigi színvonalát. Egy másfél évvel későbbi, a Helytartóság Tanulmányi osztályától származó leirat ismét kifogásolta, „*hogy a két tanítónő mellé eddig sem állítatott még alkalmas okleveles férfi tanító.*” A városi elöljáróság ez alkalommal is késznek mutatkozott, hogy melléjük egy tanítót alkalmazzon, bár megjegyezték, hogy a tanítónők a „*Községi Tanács tapasztalatai szerint mint ennek előtte, úgy jelenleg is megfelelnek a leány gyermekek oktatása körüli tanítói foglalkozásoknak.*”¹⁷ Az okleveles férfi tanító alkalmazása így továbbra is késett. A város vezetői még 1863-ban is „*teljesen kielégítőnek találta*” a lánynövendékek tanulmányi előmenetelét, a tanítónők orvos által igazolt egészségi állapota pedig tanításra alkalmasnak minősítette őket, így a tanács a „*leányiskolai állapotot kielégítőnek s megnyugtatónak találván, ezúttal még nem találja oly intézkedések szükségét fennforogni, hogy a jelenlegi tanítónők állomásaiktól elmozdítottassanak.*”¹⁸ Az oly régóta sürgetett férfi segédtanító alkalmazására csak 1866-ban, a tanítónők megrokkant egészségi állapotára való tekintettel került sor.¹⁹ A tanítónők a segédtanító alkalmazása után már csak egy évig tanítottak, utána egyszeri végkielégítéssel nyugdíjba mentek.²⁰

Ugyanúgy, ahogy korábban is, erre a korszakra is jellemző, hogy a fiúk oktatása városi szinten elsőbbséget élvezett a lányok oktatásával szemben. Míg a felsőbb hatóságok az előírásokat betartatván többször szorgalmazták a képzett tanerők al-

¹⁴ BKMÖL V. 142/a. 1854. december 16., 394. határozat.

¹⁵ Uo. 1857. szeptember 19., 431. határozat.

¹⁶ Uo. 1857. október 25., 505. határozat.

¹⁷ Uo. 1859. február 18., 62. határozat.

¹⁸ BKMÖL V. 143/a. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban BKMÖL V. 143/a.) 1863. március 17., 85. határozat.

¹⁹ Uo. 1866. október 13., 388. határozat.

²⁰ Uo. 1867. augusztus 23., 440. határozat; 1867. szeptember 16., 496. határozat.

kalmazását, ehhez anyagi segítséget azonban nem nyújtottak a tanácsnak. A városi vezetés ugyanakkor nem érezte még szükségét annak, hogy pénztárából nagyobb összegeket is áldozzon a lányok színvonalasabb oktatására. Mikor a városban a fiúk részére már algimnázium is működött, a lánynevelés terén még mindig csak elemi iskolákról beszélhetünk, és a helyi igényeket is kielégítette két, bár szorgalmas és jó szándékú, de képzetlen tanítónő.

1867-ben a tanács meghirdette a megüresedett két lány- és egy fiúiskolai tanítói állást. A három álláshelyre összesen 13-an jelentkeztek, valamennyiük rendelkezett tanítói képzettséggel. Bár két nő is adott be pályázatot, a város a lányok oktatására egy férfit és egy kisasszonyt alkalmazott.²¹ Igaz, a megválasztott tanítónő egymaga látta el két elődjének munkáját, azaz a két lányosztályban egyedül tanított. A férfi tanító ugyanis „*mint igen alkalmas egyén a II. fi osztályban helyettesített*”, vagyis a rátermett, jó képzettségű tanítót inkább a fiúknál alkalmazták, még ha nem oda szólt is a kinevezése.²² Az 1870-es évektől kezdődően törekedett rá az iskolaszék, hogy a lányok elemi oktatását képzett női tanítókra bízta.²³

A lányok oktatására ez idő szerint országos szinten is kevés figyelmet fordítottak. A nőkkel szembeni általános elvárás az volt, hogy a társadalomban elfoglalt helyüket és ott betöltendő feladatukat három dolog határozza meg: a gyermeknevelés, a háztartásvezetés és a vallásos érzület ápolása.²⁴ Még a XIX. század végén is elterjedt nézet volt, hogy a lányok kezébe a főzőkanál való, nem pedig a könyv.²⁵ Sokan attól féltek, hogy a lányok iskoláztatásával, kiművelésével azok „tudákossá” válnak.²⁶

Már ekkor is tetten érhető azonban az igényesebb és tehetősebb szülők kezdeményezése, akik 1859-ben a városi tanácsnál szorgalmazták „*leány gyermekeik tanítása s nevelése végett egy leány tanítónőnek Félegyházára*” hívását. A községi előljáróság pártolta ugyan a szülők társulatának „leánynövelde” alapítását célzó intézkedéseit, de anyagi eszközöket nem biztosított ehhez.²⁷ Hogy e tervekből megvalósult-e valami, nem tudhatjuk biztosan, de az tény, hogy az 1860-as években egy félegyházi születésű, polgári családból származó lány, névszerint Holló Júlia „Ritter Mária magánleánynöveldejében” négy osztályt elvégzett.²⁸ Nem bizonyított, de elképzelhető, hogy a szülők 1859-es kezdeményezésének lett a gyümölcse ez az intézet.

²¹ BKMÖL V. 143/a. 1867. szeptember 16., 497. határozat.

²² BKMÖL V. 142/a. 1868. augusztus 15., 59. határozat; BKMÖL V. 143. a. 1869. október 7., 491. határozat.

²³ Pl.: BKMÖL XII. 21. A Kiskunfélegyházi Római Katolikus Iskolaszék iratai (a továbbiakban BKMÖL XII. 21.) Iskolaszéki jegyzőkönyvek. 1873. április 20., 13. határozat (Pongrácz Eleonóra lett az elemi I. osztály tanítónője a lányiskolában).

²⁴ Német nyelvterületen ezt a „három K-elvének” hívták: a nő dolga 1. Kinder (gyermek), 2. Küche (konyha), 3. Kirche (templom).

²⁵ Félegyházi Hírlap, 1892. október 9. 3. o.

²⁶ Uo, 1888. július 1. 1. o.

²⁷ BKMÖL V. 142/a. 1859. december 23., 398. határozat.

²⁸ BKMÖL V. 143/b. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok. L.: 35. F 1. Cs. 13. Sz. 32.

Bár e magániskola működésére nincs közvetlen bizonyíték, azt tudjuk, hogy az 1870-es években létezett magán lánynevelő-intézet a városban, sőt nem is egy. 1874-ben a jászkun kerületi tanfelügyelő felhívta a város figyelmét, hogy nemcsak fiúk, hanem leányok számára is felső nép-, vagy polgári iskolát állítson fel. Erre válaszul a város – úgyszólván felülbíráva az 1868. évi 38. tc. 59. és 67.§-ait²⁹ – kijelentette, hogy „*minthogy itt 2 magán nevelőintézet is van olyan, hogy ezekből egynesen mehetnek a növendékek a leánytanító képezdebe, tehát ezeket is ez időszerteljesen elegendőnek látván a közgyűlés ezekiránt nem kíván ezúttal intézkedni.*”³⁰ A tanfelügyelő azonban ismételtlen utasította a várost, hogy a törvény értelmében, mint 5000 lakosnál népesebb település, köteles a népoktatási felsőbb iskolák közül egyiket vagy másikat mind a fiúk, mind a lányok számára felállítani. „*A felsőbb népiskola vagy polgári iskola leányosztályait a Félegyháza városában fennálló magán nőnevelő intézetek már csak annál fogva sem pótolhatják, mert azok egyszerűen csak 6 osztályú elemi iskolák s engedélyök sincs rá, hogy felső népiskolai vagy polgári iskolai tanintézeteket helyettesítsenek, s azonfelül mint magán iskolák sokkal magasabb tandíj mellett működnek, mintsem hogy minden szülő úgy járathatná gyermekeit ez intézetekben, mint járathatná a városi felső népiskolába vagy polg.[ári] iskolába.*”³¹ A város továbbra is az olcsó, halogató taktikát választva annyiban hagyta az ügyet, és még hosszú évekig nem tett eleget a törvény által előírt kötelezettségének.

A leányaik műveltségét és nevelését szem előtt tartó szülők pedig, ha tehetősek voltak, nevelőnőt fogadtak lányaik mellé, ha csekélyebb vagyonnal rendelkeztek, akkor továbbra is a helyi magán leányiskolákba járaták gyermekeiket. Ezek működéséről – éppen magánjellegük miatt – kevés információ áll rendelkezésre. Azt tudjuk, hogy 1877-ben „*Veber (Weber) Irma és Hermin kisasszonyok vezetése alatti egyedül működő nevelő intézetnek bezáratását*” rendeli el a városi tanács toroklob járvány miatt.³² 1883-ban már több magán népiskoláról is szó esik: Böhm Róza, Véber (Weber) Irma és Leichter Berta kisasszonyok lánynevelő-intézményeiről tudósít a helyi sajtó.³³ A magániskolák kezdetleges voltát említi meg egy 1882-es forrás is: „*Sajnos, hogy a három elemi osztályon fölül semmi sincs, ami a leányok továbbképzésére utat nyitna. Van ugyan Félegyházán még két magán nőnevelde is, de azok inkább csak az elemi ismereteket nyújtják, nem pedig a további oktatást, mint szükséges volna, de erre felszerelésük hiányainál fogva nem is vállalkozhatnak.*”³⁴ Bizonyos megszorításokra és ellenőrzésekre került sor 1883-ban, mikor is a királyi tanfelügyelő írásban közölte, hogy Böhm Róza, Leichter Berta, Weber Hermin és Weber Irma okleveles tanítónőknek csak akkor engedélyezi Félegyházán a hatosz-

²⁹ 1868: XXXVIII. tc. A népiskolai közoktatás tárgyában. 59.§.: „*Oly falvak és városok közséjei, melyek kebelőkben legalább 5000 lakost számlálnak, kötelesek felsőbb népiskolákat, vagy ha anyagi erejük engedi, polgári iskolákat állítani s tartani fenn.*” 67. §.: „*Nagyobb községek, melyeknek anyagi ereje engedi, kötelesek felső népiskola helyett polgári iskolákat állítani és tartani fenn, a község lakosai számára felekezti különbség nélkül.*” MAGYAR Törvénytar 1896., 458-459.

³⁰ BKMÖL V. 171/a. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban BKMÖL V. 171/a.) 1874. szeptember 29., 95. határozat.

³¹ BKMÖL V. 171/b. Kiskunfélegyháza Város Képviselőtestületének iratai. Közgyűlési iratok. L. 36. F. 2. Cs. 28. Sz. 9.

³² BKMÖL V. 174/a. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (továbbiakban BKMÖL V. 174/a.) 1877. július 17., 359. határozat.

³³ Félegyháza, 1883. március 18. 2. o., július 1. 3. o., augusztus 5. 3.o., december 9. 3. o.

³⁴ SZERELEMHEGYI Tivadar, 1882, 260. o.

tályos elemi magán-leányiskola állítását, ha a tanítónők az iskolájuk helyiségét, felszerelését, tantervét és a netalán még igénybe veendő tanerőket illetőleg az 1868. évi 38. törvénycikkhez és az egyéb idevonatkozó miniszteri rendeletekhez szigorúan alkalmazkodnak.³⁵

A magán lányiskolákban oktatott tananyagról keveset mondhatunk, de például Leichter Berta intézete törekedett a nívósabb képzésre, és a helybeli tanítóképezde egyik tanárának bevonásával próbált magasabb oktatási színvonalat biztosítani.³⁶ Böhm Róza kisasszony nagyjából másfél évtizedig működött a városban magániskoláját, ahol németül és franciául is tanulhattak a lányok. A sajtó kedvezően nyilatkozott intézményéről: „Mindenesetre nőnevelésünk terén nagy hézagot tölt be Böhm Róza kisasszony, ki finom modorával, műveltségével, alapos képzettségével a kis tanítványok lelkébe nemes tápot önt.”³⁷ Az 1880-as évek második felében még egy magán-leánynevelőintézeti kezdeményezésről van tudomásunk, mégpedig 1887-ből. A lányok helyi oktatásának hiányosságait pótolandó, a helyi sajtó a magániskolákat ajánlja figyelembe: „Ilyen eszköz a magán nőnevelőintézet, hol a lányok kellő társadalmi műveltséget és némi képzettséget sajátítanak el. A budapesti Schubert nővérek, kik felső nép- és polgári iskolai tanítóságra vannak képesítve egy magán nevelőintézetet szándékoznak nyitni a jövő tanév kezdetén városunkban, ha kellő pártfogásban részesülnek.”³⁸ A magán lánynevelő-intézetek azonban nem elégítették ki a magasabb iskoláztatás iránti óhajt.

Az 1870-es évektől Félegyháza, ha lassan is, de elindult a polgárosodás útján. Hitel- és pénzintézetek nyíltak a városban, fellendült a gazdaság és a kereskedelem, új üzemeket (gőzmalom, hengerműmalom, téglagyár, nyomda, gyufagyár, szikvíz-üzem és ecetgyár) alapítottak. A fejlődés ellenére Félegyháza megmaradt mezőgazdasági jellegű, de élénk kereskedelemmel és némi helyi iparral rendelkező városnak. Bár nőtt a polgárosodott családok és az értelmiségiek száma, de az összlakossághoz viszonyítva még mindig nagyon kevesen voltak. A gazdasági és társadalmi fejlődés mellett egyre szembetűnőbb volt a város kulturális elmaradottsága, a helyi tanügy mostoha helyzete. Még kirívóbb volt ez a lányoktatás terén, hiszen a városban a fiúk részére már működött algimnázium és állami tanítóképezde is. Egyre sürgetőbb lett az a lakossági igény, hogy a városban minél előbb alakuljon egy városi vagy állami fenntartású felsőbb szintű lányiskola. Az erre irányuló törekvéseket megelőzte azonban az elemi oktatás területén tapasztalható bizonyos szintű konszolidáció. Megszaporodtak a város területén lévő elemi iskolák, a lányokat képezdét végzett tanítónők tanították, a lánytanulók anyakönyvei is az elemi népiskolák igazgatósága alá tartoztak már, mint korábban a fiúkéi. Bizonyos tanügyi reformok is kialakulóban voltak, kezdeményezték például egy önálló népiskolai igazgatói állás létrehozását.

³⁵ BKMÖL V. 175/b. Kiskunfélegyháza Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: BKMÖL V. 175/b.) I. 436/1883.; I. 580/1883.

³⁶ Félegyháza, 1883. augusztus 5. 3. o.

³⁷ Félegyházi Hírlap, 1887. június 26. 3. o.

³⁸ Uo, 1887. július 10. 3. o.

Az első polgári leányiskola (1887–1892)

Félegyházán a 19. század utolsó két évtizedében jutott el a lakosság a polgárosodás olyan szintjére, hogy a lányok művelődése és nevelése mint közérdekű téma egyáltalán szóba kerülhetett. A női emancipáció mint általános társadalmi folyamat ekkora érte el ezt a vidéki várost, emellett a helyi kulturális életben is olyan változások történtek (pl.: az állami tanítóképző Félegyházára helyezése, az addigi algimnáziumnak a polgárosodó igények szerint főgimnáziummá fejlesztése), amelyek együttesen ráirányították a figyelmet a városi lányoktatás és növevelés tarthatatlan állapotára. A város közvéleményét az 1880-as évek derekán egyre jobban foglalkoztatta a tanügy, az iskoláztatás és azon belül különösen a lányoktatás kérdése. 1880-ban az iskolaszék elismerte, hogy a lánygyermeknek nem részesülnek női kézimunka-oktatásban, bár ezt felvették a rendes tantárgyak sorába. Mivel „mind hangosabbá lőn országszerte a leánygyermeknek e téren való kiképzése”, eleget téve a kívánalmaknak, egy végzett „képezdésznőt” alkalmaztak ideiglenesen, hogy a lányosztályokban napi 2 órában női kézimunkát tanítson.³⁹ A helyi sajtóban is egyre gyakrabban kapott teret a növevelés kérdése. Ezek a cikkek a lányoktatás elmaradott színvonalát, az iskolák zsúfoltságát, a tanítás rendszertelenségét és a vezetés egyöntetűségének hiányát ostorozták. „Szükségtelen mondanunk, hogy milyen szánandó sorsban szenved városunk növevelésügye.”⁴⁰ „Lányiskoláink alig állnak a kezdetnek is kezdetén. Az elemi iskolák nem nyújtják a lányoknak azt a képzettséget, amit a polgári életben azoktól méltán meg lehet követelni. [...] Hivatalnokok, polgárok, birtokos gazdák s mindazok, kiknek nincs módjukban gyermekeik mellett nevelőnőket tartani, vagy őket idegen városba, ismeretlen tanintézetbe taníttatni, a városi iskolák tökéletlensége és hiányossága miatt leányaikat egyáltalán nem neveltethetik úgy, mint azokat neveltetni kellene.”⁴¹ „Leányainknak a jövőre, a rájuk váró hivatásra való előkészítése nagyon figyelmen kívül hagyott valami, az ő számukra az alsóbb elemi oktatásnál egyéb eszköz még mindig nincs, pedig a leányok közös hivatása: a jó anya és derék gazdasszony szerepe nem kevésbé fontos. A középosztály s a szerényebb viszonyú intelligencia – bár saját tűzhelyénél eléggé iparkodik művelőleg nevelni – éppen nincs abban a kedvező anyagi helyzetben, hogy a leányainak a jogosan igényelt műveltséget megszerezhesse, távolfekvő vidéki, vagy fővárosi nevelőintézetekbe őket nem küldheti.”⁴²

Újabb lökést adhatott volna a lányoktatás vajúdó ügyének az 1884-ben elhunyt félegyházi Mallár Pál végrendelete, aki házát a város közönsége számára leánynevelő-intézet céljaira hagyományozta. Mivel azonban a kitűzött határidőn belül a kérdéses intézmény nem valósult meg, így az ingatlant a helyi szegényápoló intézet javára használták fel.⁴³

A polgári leányiskola létrehozásának gondolata komolyan csak 1885-ben vetődött fel először. Ekkor arról tudósít a helyi sajtó, hogy a királyi tanfelügyelő szerint az állam hajlandó lenne Félegyházán egy polgári leányiskolát felállítani és fenntartani, ha a város a maga részéről biztosítaná a megfelelő helyiséget és az iskolát a

³⁹ BKMÖL V. 171/a. 1880. január 23., 9. határozat; BKMÖL XII. 21. Iskolaszéki jegyzőkönyvek (a továbbiakban: XII. 21.). 1880. február 2., 16. határozat.

⁴⁰ Félegyháza, 1883. augusztus 5. 1. o.

⁴¹ Félegyházi Hírlap, 1885. november 29. 1. o.

⁴² Uo., 1886. április 18. 1. o.

⁴³ BKMÖL V. 176/b. Kiskunfélegyháza Város Árvaszékének iratai. Árvaszéki iratok. III. 237/1884.

szükséges eszközökkel felszerelné.⁴⁴ Bízva eme ígéret komolyságában a helybeli iskolaszék egy városi polgári leányiskola felállítását kezdeményezte, amely indítványt a képviselőtestület is támogatta, és a Vallás- és Közoktatásügyi minisztertől kért hozzá állami segílyt.⁴⁵ A várt állami támogatás azonban elmaradt. Hóman Ottó tankerületi főigazgató indoklása szerint: „Félegyháza városától a tanügyek fejlesztése területén még sok áldozatot kell várni. És mikor a város ezen áldozatokat meghozta, s mikor a buzgóságának és áldozatainak meglesz a maga eredménye, akkor el lehet várni, hogy nem lesz egészen a saját erejére utalva, hanem céljainak továbbfejlesztésében felsőbb erők által is támogatattik.”⁴⁶ Vagyis előbb a városnak is bizonyítani kell áldozatkészségét az oktatás fejlesztése terén, azaz komoly anyagi forrásokat kell mozgósítania a létrehozandó polgári lányiskola érdekében. A helyi sajtó 1887-ben tudósított hivatalosan is a kért állami támogatás elutasításáról: „A kormánynak jelenleg nincs elegendő pénze és módja egy állami polgári lányiskolát felállítani.”⁴⁷

A hosszú huzavona és tehetetlenség után, látva azt, hogy sem a város, sem az állam nem fogja a közeljövőben finanszírozni egy félegyházi felsőbb lányiskola költségeit, egy átmeneti jellegűnek szánt polgári lányiskola kezdte meg működését.

1887 nyarának végén egy, a helybeli gimnáziumi és tanítóképezdei tanárok vezetése alatt működő polgári leányiskola megnyitására írt a helyi sajtó.⁴⁸ Kunz Béla gimnáziumi tanárnak a helyi iskolaszékhez intézett leveléből kitűnik, hogy az alapítandó polgári iskola „hivatva lesz a lányok oktatása körül a városban érzett hiányt mindaddig pótolni, míg az állam vagy a város ilyenmű intézetet fel nem állít.”⁴⁹ Kunz Bélának a városi tanácshoz intézett leveléből nyilvánvalóvá válik, hogy ez valóban egy alulról jövő kezdeményesként létrejött magánjellegű iskola volt, s ideiglenesnek szánták, abban bízva, hogy később a város, vagy az állam vállalja az intézmény fenntartásának költségeit. „Ily tekintélyes számú lakossággal bíró városban magasabb leányiskola annyira égető szükség, hogy a szülők maguk kérték fel a helybeli tanárokat, miszerint egy polgári leányiskola fölállítására irányuló lépéseket tegyék meg. A tanári kar ezen eszmét magáévá tette és előleges tájékozás útján meggyőződött, hogy már ezen első évben annyi növendék iratkoznék be a fölállítandó első osztályba, hogy az intézet anyagi viszonyai a tekintetes városi tanács kegyes pártfogása és a tanári kar ügybuzgósága mellett biztosítva volnának. A megyei kir. tanfelügyelőség és a kir. főigazgatóság ezen intézet fölállítását örömmel vette tudomásul és minden irányban való támogatását kilátásba helyezte. Az intézet fölött való felügyeletet a törvény értelmében a város által kiküldött bizottság és a megyei kir. Tanfelügyelőség gyakorolja. A tekintetes városi tanács kegyes figyelmébe ajánlom azon körülményt, hogy ezen polgári leányiskola néhány évi fennállása által a város közönségét megismerteti ezen iskola szellemével és irányával és szoktatja még a ser-

⁴⁴ Félegyházi Hírlap, 1885. november 29. 1. o.

⁴⁵ BKMÖL XII. 21. 1886. február 28., 28. határozat; BKMÖL V. 171/a. 1886. március 28., 55. határozat; Félegyházi Hírlap, 1886. április 18. 1. o.

⁴⁶ Félegyházi Hírlap, 1886. november 28. 1. o.

⁴⁷ Uo. 1887. április 10. 2. o.

⁴⁸ Uo. 1887. augusztus 14. 2. o.; Félegyháza és Vidéke 1887. augusztus 14. 1. o.

⁴⁹ BKMÖL XII. 21. 1887. szeptember 2., 119. határozat.

*dülrő leányokat arra, miszerint a tanulás ideje a 12. évvel még nem ért véget, ami által majdan a város által fölállítandó polgári leányiskolának talaja a leghathatósabb módon elő lenne készítve.*⁵⁰

A városi tanács iskolai helyiséget nem tudott biztosítani a polgári iskola számára, de tekintettel azokra az előnyökre, melyek annak felállításából a „város közönségére hárulnak, s tekintettel arra, hogy ilyen, a nőnevelés szempontjából fontos vállalatot a város közönségének úgy anyagilag mint erkölcsileg tőle telhetőleg támogatni szent kötelessége” az 1887/88-as tanévre 100 forint lakbérsegélyt utalt ki. Ezen felül a leányiskolából eltávolított régi padokat is a polgári lányiskola rendelkezésére bocsátotta a város.⁵¹

A lánytanulóknak havi 3 forint tandíjat, s 1 forint beíratási díjat kellett fizetni. Az új iskola helyiségei először az Ó-templom mögötti Aranykéz utcában, a Schmidt-féle házban kaptak helyet. Ez az épület a gimnáziummal szemben volt, s mivel ekkor a tanítóképző osztályai a gimnázium épületére húzott emeleti tantermeket használták, így sem a gimnáziumi, sem a képezdei tanároknak nem kellett messzire menniük, ha a polgári leányiskolában volt órájuk.⁵² 1890-ben költözött át az iskola az Iskola utcai ún. Móczár Andor-féle házba, ahol addig honvéd iroda működött.⁵³ Ez az épület is a gimnázium közvetlen közelében volt. A tanári kar a következő személyekből állt: Kunz Béla tanította a földrajzot, Zólyomi Simon a magyar és német nyelvtant, Kovács Sándor a természetrajzot, Chobodiczky Alajos a számtant és a szépírást, Senyei József az éneket és a zongorát, Oszáné Pongrácz Eleonóra a rajzot, Honti (Honthy) Berta a kézimunkát, Osa György a tornászatot. A későbbi évek tanárai közül megemlíthjük a nőket, akik a művészeti tárgyakat (rajzot, éneket, kézimunkát) tanították: Tassy Hermin, Szőke Jolán, Gabányi Etelka.⁵⁴

A helyi sajtó szükségesnek érezte, hogy a polgári iskola céljait bemutassa és népszerűsítse, az iskola célközönségét pedig körvonalazza a városi közvélemény előtt. *„Szükséges volna egy korszerű leányiskolát felállítani városunk műveltebb osztályú közönségének leánygyermekai érdekében, kiket a nép számára állított elemi iskolai ismeretek túl – magasabb oktatásban részesíteni és céltudatos társadalmi műveltséggel ellátni arra való tanintézet hiányában eddig nem voltunk képesek. [...] A polgári lányiskola hivatva van arra, hogy a leánynak 9-15 éves korában hasznos ismereteket nyújtson a tudomány valamennyi ágából, hogy így tudákoság nélkül valóban művelt nő legyen, legyen tájékozva minden ismeretkörben, mert csak így felelhet meg magasatos hivatásának mint nő és anya, csak úgy fog élni a családnak és szolgálni a hazának.*⁵⁵ Az új iskola tehát elsősorban a városi középosztály, a műveltebb polgárság érdekeit szolgálta, ebből a körből származó szülőket nyugtatta meg a tudat, hogy ha nagy vagyont nem is tudnak lányaiknak biztosítani, de a tisztességes taníttatásukkal hozzájárulnak gyermekeik boldogulásához, kenyérkereső álláshoz jutásukhoz. Ezen polgári családok lányai törekedtek arra az önállóságra és függetlenségre, amit egy biztos állás nyújthatott. A polgári iskola feladatát ezért elsősorban a lányok általános műveltségének fejlesztésében határozták meg, de hang-

⁵⁰ BKMÖL V. 174/b. Kiskunfélegyháza Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban BKMÖL V. 174/b.) II. 1208/887. Kunz Béla 1887. augusztus 31-i levele.

⁵¹ Uo., hátírat.

⁵² Félegyházi Hírlap, 1887. szeptember 4. 1. és 3. o.; Félegyháza és Vidéke, 1887. szeptember 4. 3. o.

⁵³ Uo., 1890. szeptember 28. 3. o.

⁵⁴ Uo., 1887. szeptember 11. 2. o.; BEÖTHYNE Stettina Róza, 1898. 3. o.

⁵⁵ Félegyházi Hírlap, 1887. szeptember 4. 1. o.

súlyozták, hogy ez előkészítő iskola is egyben a továbbtanulni szándékozók számára, a tanítónő képezde és más (postai, távirdai, vasúti) tanfolyamok hallgatásának törvényileg előírt feltétele ugyanis ekkor már a polgári lányiskola eredményes elvégzése volt.

A polgári iskola az első évben 51 tanulóval kezdte meg működését. Eleinte a szülők sem tudták – tapasztalat hiányában – hogy milyen iskolára is számítsanak, a gyerekek előképzettsége, kitartása és fegyelmezettsége is igen változó volt, ezért az első évben sokan lemorzsolódtak. 1888 őszén már megnyílt a polgári iskola második osztálya is, de a két évfolyamra összesen csak 46-an iratkoztak be. A tanulói létszám ezután is folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, hiába indult be 1889-ben a harmadik, majd azt követően a negyedik évfolyam is, egyre kevesebb lett a beiratkozott tanulók száma. 1892-ben csak 18-an iratkoztak be, így a jelentkezők csekély száma ebben az évben már nem tette lehetővé az iskolai oktatás megkezdését. Az alábbi táblázat mutatja polgári iskola tanulóinak létszámcsökkenését az öt év alatt.⁵⁶

Tanév	Működő évfolyam	Összes tanulói létszám
1887/1888	I.	51 fő
1888/1889	I–II.	46 fő
1889/1890	I–III.	37 fő
1890/1891	I–IV.	45 fő
1891/1892	I–IV.	35 fő

A folyamatos létszámcsökkenés oka abban is keresendő, hogy a hatodik elemi osztályt elvégzett lányok kellő és elegendő ismeretekkel rendelkeztek volna a polgári iskola harmadik osztályába lépni. Így a polgári iskola első két osztályába mindig is kevesen jelentkeztek, azok fenntartása szinte szükségtelennek tűnt.

Bár az iskola vezetői szándékoztak megszerezni az intézmény számára a közoktatásügyi minisztériumnál a nyilvánossági jogot⁵⁷, ez nem sikerült, és 1892-ben érdeklődés hiányában, a növendékek csekély száma miatt mint magánjellegű polgári lányiskola, megszűnt működni.

Kézenfekvőnek tűnhetne, hogy 1887-ben, az első polgári leányiskola megnyitása után a magán leánynevelő intézetek bezárták kapujukat. Mivel ezekben a hatosztályos elemi iskolai tananyagot tanították (tehát magán elemi lányiskolák voltak), nem ugyanazt a célt szolgálták, mint a polgári iskola. Igaz, hogy két magániskola tanítónője is a polgári leányiskola megnyitásának évében fejezte be működését Félégyházán,⁵⁸ azonban a bezárt intézmények helyét újabb magán lányiskolák vették át. 1889-ben már Gabányi Mária és Bódenlősz (Bányai) Etelka kisasszonyok magánjellegű lányiskolájáról esik szó a helyi sajtóban,⁵⁹ 1890-ben pedig özvegy Steiner Jakabné Weisz Mária leánynevelő-intézetét említik.⁶⁰ (Ez utóbbiba főleg izraelita vallású tanulók jártak.) Ők mindannyian okleveles tanítónők voltak és magániskolájuk megnyitására miniszteri engedéllyel rendelkeztek.⁶¹ Nem volt azonban ilyen gondos minden magániskolát alapító személy. A Csima István kántor által működtetett lányiskolát, bár okleveles tanítókat és tanítónőket alkalmazott, a felsőbb

⁵⁶ BEŐTHYNE Stettina Róza, 1898. 3. o.; Félégyházi Hírlap, 1892. szeptember 11. 1–2. o.

⁵⁷ Azaz állami érvényességű bizonyítványt adó tanintézeté kívánták nyilvánítani.

⁵⁸ BKMÖL V. 175/b. I. 1501/886.; I. 372/1888.; I. 539/1888.

⁵⁹ Félégyházi Hírlap, 1889. december 29. 3. o.; 1890. július 6. 3. o.

⁶⁰ Uo., 1890. március 9. 3. o.; március 30. 3. o.

⁶¹ BKMÖL V. 175/b. I. 636/889., I. 990/889.

engedély hiányában mégis zugiskolának minősítették és bezárták.⁶² 1891-ben özvegy dr. Kemény Józsefné Arany Berta nyitott hatosztályos lánynevelő-intézetet Kanizsai Nagy Antalné házában, ahol a lányok a kötelező tárgyak mellett franciául is tanulhattak és zongoraleckéket is vehettek. Ebben az időben ez az intézmény volt az egyetlen ilyen jellegű a városban.⁶³ Az első évben 23-an, a másodikban 35-en iratkoztak be ebbe a magániskolába.⁶⁴ Ez az intézmény életképes volt, hiánypótló iskolaként működött abban a három évben is, mikor semmilyen felsőbb lányiskola a nem volt városban.⁶⁵

Constantin püspök 1888-as alapítványa

Tény, hogy a város szinte közönyösen és részvétlenül tűrte, hogy az 1887-ben alapított polgári lányiskola ötévnyi működés után érdeklődés és támogatás hiányában megszűnjön. A látszat azonban csalóka, mert eközben már egy nagyobb szabású helyi lányoktatási koncepció volt kibontakozóban. 1888-ban ugyanis Schuster Constantin váci püspök⁶⁶, aki első béрмаútján megtapasztalta a kiskunfélegyházi lányoktatás alacsony színvonalát, egy 40 ezer aranykoronáról szóló alapítványt tett egy Félegyházán létesítendő zárda és leánynevelő intézet céljaira. A püspök véleménye szerint a helyi nőnevelés a legegységibb követelményeknek sem felelt meg, nézete szerint ugyanis csak az egyöntetű s rendszeres nevelés lehet sikeres. Ezt pedig szerinte csak egy apácák felügyelete és vezetése alatt működő kiseddévóból, nyolcosztályú lányiskolából és internátusból álló intézményrendszer tudja hatékonyan biztosítani. *„Atyai és főpásztori gondjaim és törekvéseim a reám bízott Egyházmegye nem csak most élő híveinek üdvére irányulnak, hanem kihatóván a jövőre is azt célozzák, hogy a hitélet vidámabb felvirágoztatása által tökéletesb, keresztény erkölcsben boldogabb nemzedék keletkezzék. E szándékot misem mozdíthatja elő fogantatásában, mint oly tanodák emelése, melyek behatóbban foglalkoznak a leányok vallás-erkölcsös nevelésével. Mert [...] meggyőződéssé ért bennem, hogy a társadalomra súlyosodó nagy bajoknak nincs üdvösebb és gyökeresebb gyógyszere, mint a leányok vallás-erkölcsös nevelése, csakis ily nevelésben részesült anyák képesülvén a család kebelében azon buzgó és áldásos tevékenységre, mely üdvös gyümölcsül jobb nemzedéket ígér. [...] A nemes város tekintélyesebb polgáraival ez ügyben tartott tanácskozásom alkalmával egyhangúlag érvényre is jutott a nézet a behatóbb vallás-erkölcsös nevelés multhatatlan szükséges voltáról, és belső neveléssel ellátott nyolc osztályú róm. kath. leánytanoda felállítására és felszerelésére olyképen történt megállapodás, hogy az nőszerzetesekre, mint oly erkölcsi testületre bizassék, melynek oktatás és nevelés körüli egyöntetű eljárásában és egyihletű szellemben történő vezetésében tapasztalás szerint a legtöbb biztosíték rejlik a kitűzött cél el-*

⁶² BKMÖL V. 175/b. I. 1651/1888.

⁶³ Félegyházi Hírlap, 1891. augusztus 9. 3. o.

⁶⁴ Uo., 1892. január 10. 3. o.; július 3. 3. o.; október 2. 2. o.

⁶⁵ Uo., 1893. szeptember 3. 3. o.; 1894. július 1. 2. o.; 1895. június 16. 3. o.; július 7. 3. o.; augusztus 25. 2. o.

⁶⁶ Schuster Constantin (1817–1899) 1887-től váci püspök. Félegyháza 1993-ig a váci egyházmegyéhez tartozott.

érésére.”⁶⁷ A püspök olyan feltétellel helyezte letétbe a székesegyházi káptalanjánál 40 ezer forintnyi alapítványát, hogy a város kötelezze magát arra, hogy az említett lányiskolát három év alatt, 1891 végéig megvalósítsa, ellenkező esetben az alapítványi összeg más városban kerül felhasználásra. A püspök – a félegyházi lányiskolára tett alapítvánnyal csaknem egy időben – levélben kereste meg az általa jól ismert tanító szerzetestársulat, a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek általános főnöknőjét, azíránt tudakozódva, hogy két-három éven belül módjában áll-e a társulatnak a váci egyházmegye területén (Hódmezővásárhelyen, Kecskeméten, Félegyházán) alapítandó iskolákat átvenni.⁶⁸ A generális főnöknő ekkor – legnagyobb sajnálatára – nem tudta teljesíteni a felkérést, mert figyelembe kellett vennie az akkori szerzetes tanerők viszonylag csekély létszámát és a kalocsai egyházmegye több településén mutatkozó és a közeljövőben kielégítést igénylő iskolaalapítási szükségleteket.⁶⁹ A város így egy másik tanítással foglalkozó apácátársulattal, az angolkisasszonyokkal kezdett tárgyalásokat.⁷⁰

Constantin püspök kezdeményezése végre kimozdította a helyi lányoktatás ügyét arról a holtpontról, ahol az már jó ideje vesztegelt. A város magáévá tette a szerzetesnők vezetésére bízott intézmény eszméjét, és hosszú távú lányiskola-fejlesztési stratégiáját is ennek rendelte alá. 1889-ben az e célból életre hívott bizottság a városi közgyűlés elé terjesztette a lányiskola felállítására vonatkozó tervezetét. Az intézmény a tervek szerint magában foglalt volna egy négyosztályos elemi, egy négyosztályos polgári lányiskolát, egy óvodát és egy 30 férőhelyes internátust. Az iskola épületének helyéül az Új-templom melletti kaszárnya telkét jelölték ki (ezen a helyen áll a mai Móra Ferenc Gimnázium) és a város megszavazott az építendő iskola számára 20 000 forintot, melyet Félegyháza a Hazai Első Takarékpénztári Egyesülettől vett fel kölcsönként.⁷¹ Constantin püspök tudomást szerezve Félegyháza ily nagymérvű áldozatvállalásáról és méltányolva az igyekezetet s a törekvést, elállt attól a kitételről, hogy az iskolát három év alatt kell megépíteni. Leszögezte, hogy az alapítványt és annak kamatait akkor fogja megkapni a város, ha az intézet felállítása a befejezéshez közeledik.⁷²

A város most már szívén viselte a lányiskola sorsát és nagy lendülettel fogott a szervezéshez. A lányiskola létesítésével foglalkozó helyi bizottság kijelentette, hogy *„rég érzett szükségét, általánosan tapasztalt hiányt hivatott ez a létesítendő iskola városunkban pótolni. Hisz a régi balhittel, mely a nőnem nevelésére úgy szólván semmi fontosságot sem helyezett, ma már mindenki szakított, mindenki érzi, hogy ha a nőnek az őt megillető nevelést megadjuk, a kívánt siker, az óhajtott eredmény nem fog elmaradni.”*⁷³ A városi lányoktatás ügye végre elérte azt a stádiumot, amikor

⁶⁷ BKMÖL V. 175/b. I. 1456/1889., Constantin püspök 2132/1888. számú 1888. június 30-án kelt levele a városi tanácshoz.

⁶⁸ BKMÖL XII. 6. A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Szerzetes Társulatának iratai (a továbbiakban BKMÖL XII. 6.) A kiskunfélegyházi zárda iratai. Constantin püspök 2327/1888. számú 1888. július 10-én kelt levele.

⁶⁹ BKMÖL XII. 6. Constantin püspök 2327/1888. számú 1888. július 10-én kelt levelének hátoldalán 1888. szeptember 12-én kelt válasz-fogalmazvány.

⁷⁰ Félegyházi Hírlap, 1892. október 2. 2. o.

⁷¹ BKMÖL V. 171/a. 1889. október 27., 222. határozat; 1889. december 1., 245. határozat.

⁷² BKMÖL V. 171/b. III. 57/1889 Constantin püspök 1889. november 26-án kelt levele a városi tanácshoz; BKMÖL V. 171/a. 1889. december 15., 263. határozat.

⁷³ BKMÖL V. 175/b. I. 1456/1889. 1889. október 18. A lányiskola ügyével foglalkozó bizottság jelentése a polgármesterhez.

már nemcsak beszéltek róla, hanem a vezetők hajlandóak voltak tenni is érte. A lányiskola létesítésére létrehozott bizottság 1891-ben Cziegler Győző műegyetemi tanárt kérte fel, hogy készítse el az intézmény épületének tervrajzait. Az elkészített tervet Cziegler be is mutatta a bizottságnak, kisebb módosítások után a bizottság elfogadta azt, a váci püspök is jóváhagyta és az angolkisasszonyok budapesti házá-
nak főnöknője sem emelt kifogást ellene.⁷⁴

Gond csak a költségvetéssel volt. A tervezett kiadások meghaladták a 114 ezer forintot, fedezetül pedig csak 72 837 forint gyűlt össze (ebből a püspöki alapítvány a kamatokkal együtt 48 620 forintot tett ki, a város által még 1889-ben megszavazott 20 000 forint összeg kamataival együtt 22 029 forintra nőtt, és társadalmi adakozásból összegyűlt még 2188 forint). A hiányzó összeget a város a váci püspöktől vagy az ő káptalanjától kívánta 15 éves futamidővel, éves törlesztéssel kölcsönként felvenni. Am a püspök által szabott pénzügyi feltételek kedvezőtlenek voltak a város számára, így nem éltek ezzel a lehetőséggel.⁷⁵ Először tervbe vették, hogy valamelyik hazai pénzintézettől vesznek fel még kölcsönt, de végül is az egész tanügyfejlesztési koncepciót átdolgozva egy nagyszabású, ám a lányoktatás szempontjából igen felemás megoldás jött létre.

A városi vezetőség nem építette fel a Cziegler Győző által megtervezett lányiskolát, hanem 1894-ben úgy döntött, hogy a nyolcosztályos lányiskola, a főgimnázium és az állami tanítóképző intézet végleges elhelyezésének ügyét együttesen fogja megoldani. Ez idő szerint ugyanis az Ó-templom szomszédságában lévő, 1808-ban épített, majd az 1870-es években kibővített emeletes iskolaépületben működött a városi főgimnázium és az állami tanítóképző is. Mivel az épület a gimnázium főgimnáziummá fejlesztése után a megnövekedő tanulói létszám miatt már szűknek bizonyult, időszerű volt új iskolaépületet emelni a gimnázium számára. Erre a célra kapott is a város államsegélyt, amelynek feltétele volt, hogy az építendő új iskola a korszerű pedagógiai és higiéniai követelményeknek megfelelően. A városi közgyűlés 1894-ben úgy döntött, hogy az Új-templom melletti régi honvédlaktanya telkén – a korábbi tervek ellenére – ne zárda és lányiskola, hanem főgimnázium épüljön, a tanítóképző új épülete részére pedig kijelölt egy területet a vasúti fasor mentén (az akkori vásártér mellett, a „Fehér Kereszt” vendéglővel⁷⁶ szemben). Ez a két vállalkozás erősen megterhelte a városi pénztárat, az állam ugyanis csak akkor volt hajlandó a tanítóképző intézet Félegyházán maradásához hozzájárulni, ha a város a díjtalanul adandó telken kívül a 100 000 forintot kitevő építési költségek felét magára vállalja. A fiúk felsőbb iskoláztatásának ügye ezekkel az áldozatvállalásokkal megoldódni látszott, de a korábbi idők gyakorlatához hasonlóan a lányoktatás ezúttal is a fiúoktatás érdekviszonyainak rendelődött alá. A lányiskolát a főgimnázium és a tanítóképző kiköltözésével megürült Ó-templom melletti régi emeletes iskolaépületben kívánta elhelyezni a város, oly módon, hogy az épületet – az iskolával szomszédos Harmath László és Magyar István tulajdonát képező háztelkeket meg-

⁷⁴ BKMÖL V. 174/b. II. 513/890. A lányiskola-bizottság üléseinek jegyzőkönyvei.

⁷⁵ BKMÖL V. 171/a. 1893. január 13., 11. határozat, 1893. május 11., 72. határozat.

⁷⁶ A „Fehér Kereszt” vendéglőt és szállodát 1965-ben bontották le, a helyén ma a Kiskunfélegyházi Középfelsőiskola, Szakiskola, Speciális Szakiskola és Kollégium (a volt Kossuth Lajos Középfelsőiskola és Szakiskola) működik. FEKETE János, 2001. 132. o.

vásárolva – a szükséges és kellő módon kibővíti. A váci püspök is jóváhagyta a tervezetet és beleegyezett, hogy az 1888-ban tett alapítványt annak kamataival együtt a fent nevezett iskolaépület megfelelő átalakítására és bővítésére fordítsák.⁷⁷

A képviselőtestület döntése ésszerű és költségtakarékos volt, egyszerre a három oktatási intézmény helyzetét nehéz is volt megoldani. A város szinte anyagi erejét meghaladó áldozatok árán, rövid időn belül építette fel a két új, impozáns iskolaépületet. A gimnázium új épületét 1896-ban, a tanítóképzőt 1904-ben avatták fel. A városnak a kulturális és oktatási téren tett erőfeszítései elismerése mellett azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az 1888-as alapítvánnyal nagy lendületet vett lányiskola-fejlesztési koncepció 1894-ben megtorpant, a tervezett új lányiskolából egyelőre nem lett semmi. Az olcsóbb megoldást választva egy régi, akkor már majdnem százéves épület felújítását ígérték, de azt is csak a két fiúiskola felépítésének függvényében, az épület megüresedése után. Halasztást szenvedett Constantin püspök eredeti szándéka, hogy a lányok nevelését az egységes szellemiséget képviselő, tanításban jártas szerzetesnökre bizzák.

Az 1888-as alapítvány után sokan joggal gondolhatták, hogy már csak rövid idő kérdése és véglegesen megoldódik a helyi lányoktatás kérdése, ám csalódnuk kellett. 1892 őszén, mikor a Kunz Béla által vezetett polgári lányiskola a szükséges pártfogás és érdeklődés hiányában nem nyílt meg, a helyi sajtó – a „püspöki” lánynevelő-intézet közeljövőre ígért megvalósítására gondolva – kijelentette, hogy *„felső leánytanodánk ügye már közeledik a befejezéshez [...] így e hiány pótolva leend tanügyünk keretében”*.⁷⁸ Ám a város 1894-es döntése után világossá vált, hogy még jó ideig várni kell az apácák által vezetett iskola létrejöttére.

A helyi közvélemény azonban úgy gondolta, hogy egy távoli jövőben létrejövő iskola miatt a jelenkor lányoktatását sem szabadna elhanyagolni. Átmeneti megoldásként felmerült annak a lehetősége, hogy a váci püspök adományából, vagy a mellé a városi közgyűlés által megszavazott pénzből egy községi összevont „polgári lány- és női ipariskolát” alapítsanak. De egy okleveles munkatanítónőnek, Móczár Idának azon kezdeményezése is, hogy a megszűnt polgári iskolát pótolandó, két évfolyamos női ipariskolát nyisson, a jelentkezők csekély száma miatt kudarcba fulladt.⁷⁹ 1893-ban a helyi sajtó már egy világiak által vezetett, négyosztályú polgári lányiskola szervezését sürgette, amelynek megfizethető a tandíja.⁸⁰

⁷⁷ BKMÖL V. 171/a. 1894. április 29., 74. határozat, 1894. május 20., 83. sz. határozat; továbbá BKMÖL V. 174/b. II. 513/1890. A lányiskola-bizottság 1894. július 7-i, augusztus 1-jei üléseinek jegyzőkönyvei.

⁷⁸ Félégyházi Hírlap, 1892. október 2. o.

⁷⁹ Uo., 1892. szeptember 4. 2. o.; szeptember 11. 1–2. o.; december 25. 2. o.

⁸⁰ Uo., 1893. július 30. 1. o.

A második polgári leányiskola (1895–1908)

1895-ben már égetően szükségessé vált az apácaiskola megnyitásáig egy ideiglenes polgári leányiskola felállítása.⁸¹ Ez év nyarán, július 19-én fordult a város polgármestere, Zámbo Géza levéllel Kunz Béla főgimnáziumi tanárhoz, aki már az első polgári leányiskola szervezése körül is elévülhetetlen érdemeket szerzett, hogy több szülő érdeklődését tolmácsolva, tájékozódjon egy helyi polgári leányiskola alapításának feltételeiről és lehetőségeiről. Kunz készséggel összefoglalt minden tudnivalót és elküldte a tantervet is, de az iskola szervezésének feladataiban nem vállalt tevőlegesen részt. A városi tanács 1895. július 25-i ülésén úgy határozott, hogy mivel a tanerők fizetése, a lakbér és az iskola felszerelése olyan anyagi teherrel járna, amit a város nem vállalhat magára, azonban ha az érdekelt szülők a kérelmezett polgári leányiskola felállítását magánvállalkozás útján elérhetőnek hiszik és erre nézve valamely vállalkozóval biztos megállapodásra jutnak, a tanács nem fog elzárkózni az elől, hogy a megnyitandó polgári iskolát méltányosan segítse.⁸² Az érintett szülők, szám szerint 60-an összefogva, Nagy Gyula kereskedő vezetésével augusztus 8-án kelt levelükben kérvényezték a képviselőtestület előtt a négyosztályos polgári leányiskola felállítását, amelyhez mindannyian felajánlottak 30-30, azaz összesen 1800 forintot. A közgyűlés a polgári leányiskola szükségességét elismerte ugyan, de kijelentette, hogy ezen iskola a felállítandó püspöki lánynevelő-intézetben fog elhelyeztetni s ez idő szerint annak végleges szervezésébe nem bocsátkozik. Ha azonban a jelentkező tanulók száma annyi volna, hogy az általuk fizetendő 30 forint évi tandíjből és a város által nyújtandó ezer forint évi segélyösszegeből az iskola ideiglenesen felállítható lesz, akkor vállalja a város az ezerforintos támogatás kiutalását.⁸³

A kellő számú jelentkező összegyűlt, így az iskola már 1895 őszi megkezdhetette működését. A város fenntartotta magának az iskola feletti felügyeleti jogot, a szerveződő iskola községi jellegű lett.

A polgári leányiskola helyiségeiül az I. tizedbeli, Molnár László-féle ház Csillag utcai részét bérelte ki a város három évre. Itt már a második, az 1896 őszi kezdődő tanévben szükségessé vált egy harmadik tanterem kialakítása, de a növendékek számának gyarapodásával ez is kevésnek bizonyult.⁸⁴ 1897-ben a főgimnázium új helyre költözött és az általa addig ideiglenesen használt központi népiskolai termék megürülvén, ide települt át a polgári leányiskola. Mikor ezt az épületet 1904-ben átépítették, sor került az iskola végleges elhelyezésére. Ekkorra elkészült az állami tanítóképezde új épülete is, így üres lett az Ó-templom melletti iskola emelete. Ezt foglalták el a polgári leányiskola osztályai, a földszintről az elköltöztetett elemi fiúiskolai osztályok helyére elemi lányosztályok kerültek.⁸⁵

⁸¹ Hogy mekkora igény és szükség volt a helyi polgári leányiskola megnyitására, pontosan megtudhatjuk az első, 1895/1896-os tanévre beiratkozott tanulók létszámából: összesen 70 tanulóval indult meg az oktatás. BEÖTHYNE Stettina Róza 1898. 5. o. – Ettől némileg eltérő adatokat közöl az iskola vonatkozó anyakönyve: az első osztályba 39 fő, a másodikba 24 fő, a harmadikba 6 fő, a negyedikbe 3 fő iratkozott be. Év közben kimaradt 4 fő. BKMÖL VIII. 108. A Kiskunfélegyházi Községi Polgári Leányiskola iratai. 1895/1896-os anyakönyv.

⁸² BKMÖL V. 175/b. I. 1954/895. (5468/ki 895.; 5379/ki 895.).

⁸³ BKMÖL V. 171/a. 1895. augusztus 11., 117. határozat.

⁸⁴ BKMÖL V. 175/b. I. 1954/895.

⁸⁵ Uo., 3278/904.; 3509/904.

Az első tanévet 1895. szeptember 20-án kezdte meg az iskolába beiratkozott 70 növendék. A tanári kar vezetője egy teljes állású, képesített igazgató volt (Gyengő Etelka), rajta kívül először csak egy főállású munkatanító (Móczár Olga) dolgozott itt, a többi tanár óradíjasként vagy hitoktatóként tevékenykedett.⁸⁶

Az iskola életrevaló és fejlődőképes volt. A tanulók létszáma évről évre nőtt. Hamarosan egy kézimunka-tanfolyamot is beindítottak.

Megfigyelhető a tendencia, hogy míg kezdetben a gimnáziumi, illetve képezdei tanárokat foglalkoztatták óradíjasként, az iskola fejlődésével már szinte csak okleveles és képesített tanárnőket alkalmaztak, akik teljes állásban a polgári lányiskolában tanítottak. A már említett Móczár Olga tanárnőn kívül még négy tanárnő nevét kell kiemelni, akik több évtizedig oktattak a félegyházi polgári lányiskolában, és működésükkel méltán vívták ki a szülők és a város vezetőinek elismerését. Közülük elsőként dr. Rettkes Imréné Stettina Róza (korábban övz. Beöthy Miklósné) nevét kell megemlíteni, aki 1897 és 1912 között töltötte be az igazgatónői tiszteket, de szintén elévülhetetlen érdemeket szerzett a lányoktatás terén Sebők Lajosné Jakubek Emma (1897–1933 között tanított), Pásztor Ferencné Gluzek Etelka (1898–1915 között tanított) és Eyszrich Györgyné Kerner Teodóra (1899–1922) is.⁸⁷

A polgári lányiskola ideiglenes jelleggel működött, a tanárokat évről évre újra meg kellett választani. A város nem véglegesítette sem az iskolát, sem a tanerőket, mert köztudott volt, hogy a polgári lányiskola majd a felállítandó, apácák által vezetett lánynevelő-intézetben kap végleges elhelyezést. A város megpróbálta állami kezelésbe adni az intézmény felügyeletét, annak sikertelensége után azonban 1900 októberében a közgyűlés elhatározta az iskola állandósítását és kimondta, hogy a rendszeresen megválasztott és megfelelő képesítéssel bíró összes tanerők – hogy az országos tanítói nyugdíjintézetbe beléphessenek – állásaikban az iskolaszék által véglegesíthetők.⁸⁸ A véglegesített tanárnők munkahelyüket hosszú távon is biztonságban érezhették, mivel a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1903-ban leiratban közölte a várossal, hogy ha működni is fog Félegyházán egy szerzetesnők által vezetett polgári lányiskola, akkor is csak úgy menti fel a minisztérium a várost a községi polgári lányiskola további fenntartásának kötelezettsége alól, ha a város biztosítja a polgári lányiskolánál akkor alkalmazott összes tanerő átvételét (illetményeikkel együtt) az újonnan szerveződő polgári lányiskolába,⁸⁹ garantálva ezzel, hogy a majdani, szerzetesnők által vezetett lánynevelő-intézetben is folytathassák a tanítást.

Ez a kitétel megteremtette ugyan a polgári iskolai tanárnők létbiztonságát és hozzájárult az iskola folytonosságához, de megnehezítette a tárgyalásokat az angolkisasszonyokkal. 1903-ban jutott el oda a város, hogy végre a lányiskola ügye is napirendre kerülhetett. Eddigre már új helyen működött a főgimnázium és a tanítóképző építkezése is folyamatban volt. Az angolkisasszonyok főnöknője 1903. május 25-én Félegyházára utazott, hogy megtekintse a létesítendő apáciskolát és sor került az iskolaátvétel feltételeinek megtárgyalására is. Almásy Mária, az angolkisasszonyok budapesti házának főnöknője 1903 nyarán a váci püspökhöz írt levelében

⁸⁶ BEÖTHYNÉ Stettina Róza, 1898. 5. o.

⁸⁷ KŐFALVINÉ Ónodi Márta, 2001., 61–63. o.

⁸⁸ BKMÖL V. 174/b. II. 513/890. A polgármester 10586/1902. számú 1902. október 11-én kelt levele a megyés püspökhöz.

⁸⁹ Uo., II. 513/890. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1903. január 9-én kelt levele a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye Közigazgatási Bizottságához.

kifogásolta a kötendő szerződés azon pontját, hogy „*a jelenlegi polgári lányiskola igazgatónöje a jövőben is megtartja címét és rangját*”. Nem ellenezte, hogy az igazgatónő fizetése a későbbiekben is megmaradjon, „*de hogy ő (Rettkesné Stettina Róza) a ránk bízott polgári lányiskolában az igazgatónői címet és rangot viselje – ilyen kikötés mellett a leendő intézet vezetését rendünk el nem fogadhatja*”.⁹⁰ Mivel a városnak nem állt módjában ezen a feltételen változtatni, (hiszen a minisztérium kötelezte, hogy biztosítsa a már véglegesített tanárnők további alkalmazását is), így nem folytatták tovább a tárgyalásokat az angolkisasszonyokkal, hanem felvették a kapcsolatot a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatával, akik előtt nem volt ismeretlen a helyzet, hiszen Constantin püspök már 1888-ban is őket kereste meg a létesítendő iskola ügyében.

A Constantinum (1908–1948)

A félegyházi polgármester 1903 őszén fordult a Kalocsai Iskolanővérek főnöknőjéhez, hogy felajánlja részükre a létesítendő lánynevelő-intézet vezetését. Az iskola felállítását 1905-re irányozta elő, és egyelőre egy óvoda, négy elemi lányosztály és a 30 fős internátus számára kért tanerőket, közölve, hogy a polgári iskola jelenlegi tanárnői állásukban maradnának, az iskola felügyelete és igazgatása azonban a szerzetesnők főnöknőjét illetné meg.⁹¹ A társulati főnöknő nem zárkózott el az intézet vezetésének elvállalásától, de annak időpontját 1907 őszére tette, mivel előbb a kalocsai egyházmegye területén épülő és a társulat által már korábban elvállalt zárdaiskolák számára kellett tanítónőket biztosítania. A város – „*a társulat iránti bizalom megtisztelő jeleként*” – kész volt az iskola megnyitását a jelzett időpontra elhalasztani.⁹²

1905-ben a zárdaiskola felállításához szükséges pénzüsszeg rendelkezésre állt, mivel a Constantin püspök által felajánlott alapítvány kamataival együtt már megközelítette a 200 000 koronát, a város által letett összeg pedig ez idő szerint több, mint 68 900 koronára rúgott. Így tehát „*a közgyűlés elérkezettnek látja az időt arra, hogy ezen iskola felállítása iránt a komoly cselekvés terére lépjen*”.⁹³

Időközben a lányiskolával kapcsolatos városi közvélemény úgy módosult, hogy a szerzetesnők vezetése alatt működő óvoda szükségességét elvetették, mivel 1903-ban már három községi és egy alapítványi óvoda működött a városban.⁹⁴ Az óvoda helyett azonban egyre inkább felmerült az igény egy helyben működő, szerzetesnők vezetése alatt álló tanítónőképző megnyitására. 1906-ban Almási Sándor és

⁹⁰ BKMÖL V. 174/b. II. 513/890. Almásy Mária 1903. július 27-én kelt levele a váci püspökhöz.

⁹¹ BKMÖL XII. 6. A kiskunfélegyházi fiókház iratai 1903-ból. A félegyházi polgármester 7810/ki 1903. számú 1903. szeptember 25-én kelt levele, 9990/ki 1903. számú 1903. október 23-án kelt levele, 10 767/ki 1903. számú 1903. december 14-én kelt levele.

⁹² Uo. A társulati főnöknő 140/1903. számú 1903. október 10-én kelt, 144/1903. számú 1903. november 7-én kelt, 15/1904. számú 1904. január 31-én kelt levelei.

⁹³ BKMÖL V. 171/a. 1905. szeptember 12., 105. határozat.

⁹⁴ BKMÖL V. 174/b. II. 513/890 5638/1903. A szerzetesnők vezetése alatt felállítandó leánynevelő-intézet ügyében a váci egyházmegyei főhatóság leirata alapján működött vegyes bizottság 1903. június 17-i ülésének jegyzőkönyve.

77 képviselőtársa indítványozta, hogy a Schuster Constantin-féle alapítványból tanítónőképző intézet létesüljön, mivel „a város érdeke ezt kívánja és népünk ezt kifejezetten akarja.”⁹⁵

A tanítónőképző felállítása mellett szólt az az érv is, hogy özv. Kalmár Józsefné Fazekas Anna 1903-ban kelt végrendeletében 50 000 forintot, azaz 100 000 koronát hagyományozott egy Félégyházán felállítandó tanítónő-képezdére.⁹⁶ A jótékony adományairól ismert Kalmárné már korábban, 1890-ben is tett egy alapítványt egy szerzetesnők által vezetett kétosztályú katolikus elemi lányiskola számára.⁹⁷

A korábbi elképzelés, hogy az apáciskola 1907 őszén megkezdheti működését, a közbejött akadályok (elhúzódoó ügyintézés, hosszadalmas engedélyezési eljárások) miatt nem valósult meg, de a szerzetestársulat és a város már ez évben megkötötte az együttműködési szerződést. Ennek értelmében a város átengedte az Ó-templom melletti iskolaépületet és a hozzákapcsolódó, korábban megvásárolt két telket a nővérek használatára oly célból, hogy ezen épületekben a tervbe vett négyosztályú elemi, négyosztályú polgári lányiskolák és a tanítónőképző intézet, valamint az internátus és a nővérek lakosztálya is helyet kapjanak. Kiskunfélégyháza városa kötelezte magát, hogy az említett épületeket mindaddig, míg azok a fent jelzett célra szolgálnak, fenntartja, gondozza és az esedékes évi javításokat azokban eszközli. Ugyancsak vállalta a város, hogy 1908. szeptember 1-jéig átalakítja, illetve felépíti a szükséges iskolaépületeket és az intézet, valamint az internátus első felszerelésének, továbbá fűtésének és világításának terhét viseli, továbbá az intézeti orvos és a háziszolga járandóságát fizeti. A szerződés értelmében a tanerők és tantermek szaporításának és felszerelésének költségei a várost terheltek. A már működő községi polgári lányiskola – melynek katolikus jellegét és az intézetbe való becsatolását a közgyűlés kimondta – összes tanerői címük és akkori fizetésük megtartása mellett, amely továbbra is a várost terhelte, változatlanul megmaradtak. Ha azonban azok közül megszűnik valaki működni, helyébe a szerzetesrend állíthatott megfelelő tanerőt. A szerzetesrend kötelezte magát, hogy a négy elemi, a négy polgári és a tanítónőképző osztályait a szükséges képesített tanerőkkel ellátja és a növendékeket vallásos és hazafias nevelésben részesíti. A szerződés kimondta, hogy az intézet összes osztályaira nézve a tandíjat a város állapítja meg, a befolyt tandíjak pedig a fenntartó várost illetik meg. Az internátus jövedelme azonban a nővéreké volt.⁹⁸

A város 1908 őszére gondoskodott az épület elkészítéséről, Vas József mérnök tervei alapján kibővítették az Ó-templom melletti iskolát a Petőfi utcai épületszárnyal.⁹⁹ Felavatására és az iskola megnyitására 1908 szeptemberében került sor. Az intézmény az alapító püspök után felvette a Constantinum nevet.

A nővérek Félégyházára érkezésével új fejezet nyílt a helyi lányoktatás történetében.

Az első évben csak a négyosztályú elemi iskolában tanítottak nővérek, majd az 1909/10-es tanévben megnyílt a tanítónőképző első és második osztálya is. A községi polgári leányiskola szintén a Constantinum kiegészítő részét képezte, tantestülete azonban kezdetben a régi, világi tanárnőkből állt. A változást eleinte csak any-

⁹⁵ BKMÖL V. 174/b. II. 513/890.; 490/ki 1906.

⁹⁶ BKMÖL V. 175/b. I. 2587/1909.

⁹⁷ Uo., I. 1456/889.; BKMÖL V. 171/a. 1890. november 28., 247. határozat, 1891. május 15., 47. határozat.

⁹⁸ BKMÖL XII. 6. A kiskunfélégyházi zárda iratai. Az 1907-es szerződés.

⁹⁹ BKMÖL V. 171/a. 1907. szeptember 1., 104. határozat; BKMÖL V. 174/b. II. 513/890.

nyiban lehetett érezni, hogy az egyházmegyei főhatóság az igazgatónő ügykörének és címének sértetlen fönntartásával a helyi ó-templomi plébánost állította az iskola élére, a felügyelet pedig – az intézeti egység érdekében – a Constantinum főnöknőjének kezébe került. Az időközben megüresedett tanárnői állásokat nővérek töltötték be, így a polgári lányiskola fokozatosan került a nővérek irányítása alá.

Az évek során a félegyházi zárdaiskola a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek társulatának második legnagyobb intézménye lett, csak a kalocsai anyaház és annak intézményei előzték meg. A nővérek egyik fő célja volt, hogy a lányoktatás terén lépést tartsanak a társadalmi igényekkel és a korszellem követelményeivel. Ennek jegyében a Constantinumban is többféle iskolatípus, többféle oktatási mód kapott helyet. A négyosztályos elemi iskola és a polgári lányiskola már 1908-tól az intézmény keretei között működött, a tanítónőképző 1909-től indult, 1916-ban a tanítónőképző mellé osztatlan elemi gyakorlóiskolát rendszeresítettek. 1938-ban az országban elsőként itt nyílt meg egy érettségit adó, négy évfolyamú mezőgazdasági leány középiskola. Szerveztek a nővérek ismétlőiskolát, francia nyelvtanfolyamot, kézimunka-, valamint gyors- és gépírótanfolyamot is.

* * *

Összefoglalásként elmondható, hogy a XIX. század legvégéig Félegyháza nagyon mostohán kezelte a lányoktatás kérdését, még a törvény által előírt kötelezettségét is késlekedett teljesíteni. A város vezetői nem érezték még át sem a lányoktatás fontosságát, sem a nőnevelés jelentőségét. A város vezetése arra törekedett, hogy minél kevesebb költségráfordítással oldja meg a lányok taníttatását, még ha ennek az oktatás színvonala látta is kárát. Az egyházi főhatóság, a váci püspök nagylelkű alapítványa mutatta meg a kiutat, amely megoldást kínált az elhanyagolt és mellőzött lányoktatás ügyének. Bár a város magáévá tette az apácaiskola tervét, de a kezdeti lelkesedés és tenni akarás gyorsan lelohadt, a fiúk iskoláztatásának kérdései ismét felülírták a nőnevelés fontosságát. A nagyszabású terv kibontakozásával meg kellett várni, míg a gimnázium és a tanítóképző elhelyezése megvalósul, ami éppen két évtizedbe telt. A város végül is a Constantinum megalapításával jóvátette és pótolta, amit oly sokáig elmulasztott.

A lánynevelésre kifejezetten jó hatással volt a kalocsai iskolanővérek megérkezése Félegyházára, mert amilyen mostoha volt korábban a lánynevelés ügye a városban, a XX. század elejétől kezdve olyan gyors fejlődésnek indult. A nővérek működésének jótékony hatása hamarosan megmutatkozott az oktatásügyben és a város társadalmi életében is. Így joggal állítható, hogy a Constantinum 40 éves működése (1908–1948) a félegyházi lányoktatás virágkorát jelentette.¹⁰⁰

---

¹⁰⁰ A Constantinum részletesebb történetéhez lásd: KÓFALVINÉ Ónodi Márta, 2001.

IRODALOM

- BEÖTHY^{NÉ} Stettina Róza
1898 A Kun-Félegyházi Községi Polgári Leányiskola első értesítője 1887–1898. Kiskunfélegyháza.
- FEKETE János
1991 Iskolafejlesztési törekvések Félegyházán a dualizmus korában. In: Félegyházi Közlöny 1991. március 1. 3. o. (Honismereti mozaik)
- 1993 Lányok oskolája. In: Félegyházi Közlöny 1993. november 12. 6. o. (Honismereti mozaik)
- 1995 Becses iskolatörténeti értékünk a Polgári Leányiskola. In: Félegyházi Közlöny 1995. október 6. 5. o. (Honismereti mozaik)
- 1999 A félegyházi leányoktatás és -nevelés kibontakozása. In: Félegyházi Közlöny 1999. szeptember 24. 7. o. (Honismereti mozaik)
- 2001 Kiskunfélegyháza utcanevei. Kiskunfélegyháza.
- MAGYAR Törvénytár
1896 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest.
- MÁTYUS Imre
2000 A megnyesett fa kizöldül. In: Félegyházi Közlöny, 2000. szeptember 8. 7. o.
- 2001 Kiskun nagyszony. In: Félegyházi Közlöny, 2001. augusztus 10. 8–9. o.
- MÉSZÁROS István
1991 Magyar iskolatípusok 1996–1990. A magyar neveléstörténet forrásai VI. Budapest.

- MEZŐSI Károly
1938 Az iskolaügy Kiskunfélegyházán a XVIII. században. In: A kiskunfélegyházi Állami Tanítóképző Intézet 1937/38. évi értesítője. [Kiskunfélegyháza.] 3–17. o.
- 1960 Az algimnázium története 1809–1891. In: A 150 éves kiskunfélegyházi Móra Ferenc Gimnázium Emlékkönyve (1809/10–1959/60). Kiskunfélegyháza. 27–94. o.
- KAPUS Béláné (szerk.)
2007 Kiskunfélegyháza díszpolgárai. Kiskunfélegyháza.
- KŐFALVINÉ Ónodi Márta
2001 A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskola-nővérek vezetése alatt álló kiskunfélegyházi Constantinum római katolikus Leánynevelő-intézet története 1908–1948. Kiskunfélegyháza.
- KURGYIS Ferenc
1960 A főgimnázium története 1891–1914. In: A 150 éves kiskunfélegyházi Móra Ferenc Gimnázium Emlékkönyve (1809/10–1959/60). Kiskunfélegyháza. 95–116. o.
- SZERELEMHEGYI Tivadar
1882 Kis-Kun-Félegyháza város monographiája 1882. Nagy-Kőrös.
- URBÁN Miklósné
2005 Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek Kiskunfélegyházán. Kiskunfélegyháza.

BAJA VÁROS MEZŐGAZDASÁGI NAGYBIRTOKAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A tanulmány célja, hogy bemutassa Baja város mezőgazdasági rendszerének egy speciális szeletét, a bajai nagybirtokokat, a két világháború közötti időszakban. A bajai nagybirtokokról alapvető forrásként a korszakban tartott két 100 hold¹ feletti birtokokat összeíró gazdacímteret használtam. Az 1925-ös gazdacímterben Baja és Bajaszentistván adatai még külön szerepelnek, ezért ezeket összevontam. Az 1935-ös gazdacímter az 1934–1935-ös mezőgazdasági összeírás kiegészítőjeként jelent meg. A város birtokstruktúrájára vonatkozó adatokat az 1934–1935-ös mezőgazdasági statisztikából gyűjtöttem össze. Az adatok elemzéséből elsősorban a mezőgazdaság állapotáról kaphatunk információkat. A birtokok művelési ágak szerinti megoszlásból az alapvető termékstruktúra következtethetünk.²

Baja az első világháború után

Az első világháború, és elsősorban annak elvesztése súlyos gazdasági és társadalmi kihívásokat jelentett Magyarország számára. A Magyarországgal 1918. november 13-án megkötött belgrádi fegyverszünet pontjainak értelmében a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csapatai decemberben vonultak be a neki jutott déli országrészekre³ és katonai kormányzást vezettek be a „meghódított” területen. A jugoszláv csapatok megszállása a terület gazdasági kirablását is jelentette, az ipari üzemek be rendezéseit, a szállítóeszközök, az állatállomány és a gépek jelentős részét elvitték. A Trianonban rögzített állapotok 1921. szeptembertől álltak fenn, Magyarország területileg ekkor lett újra szuverén állam, bár kisebb kiigazítások utána is történtek. A városok jogi státuszát ezek után rendezték, bizonyos mértékig racionalizálták a rendszert, valamint csökkentették az igazgatási apparátus nagyságát.⁴ Délen a szerb csapatok távozása (1921. augusztus 22.) után újjászervezték Bács-Bodrog vármegyét. A trianoni békediktátum a megye nagyobbik, déli részét elszakította az országtól. A vármegye területe 1270 km²-re zsugorodott, egyetlen nagyobb települése Baja törvényhatósági joggal felruházott város maradt. 22 709 főnyi lakosságá-

¹ A mezőgazdasági összeírások a katasztrális holdat használják (1 k. hold = 1597 négyszögöl = 0,575 hektár), a tanulmányban szereplő minden „hold” megnevezés katasztrális holdat jelent.

² A mezőgazdasági statisztikák legnagyobb hibáját már az adatfelvétel készítői és a korabeli szerkesztők is jelezték, az adatszolgáltatás hiányos volt, az adatfelvételkor a gazdák eltitkolták bizonyos javaikat és kisebb pontatlanságok is voltak.

³ A belgrádi fegyverszünet a következő vonaltól délre eső területekre engedélyezte antant csapatok bevonulását: Maros folyó – Szeged – Szabadka – Bácsalmás – Baja – Bátaszék – Sásd – Szigetvár – Barcs (vasútvonalak mentén) – Dráva folyó.

⁴ ORMOS Mária, 1998. 102. o.

val,⁵ amely 1941-re 32 309-re gyarapodott, nem tartozott Magyarországon a legnagyobbak közé. Baja közigazgatási és gazdasági jelentőségét mutatja az a tény, hogy törvényhatósági joggal felruházott város volt már a dualizmus alatt is. A város gazdasági fejlődése a XIX. század végén már megtorpant, a gabonakereskedelem útvonalának áthelyeződése következtében lassú hanyatlásnak indult. Ennek ellenére a megváltozott politikai viszonyoknak köszönhetően az 1920-as évek elején Baja nagyvárosnak mondható. Észak-Bácska meghatározó települése volt, ennek megfelelően megyeszékhelyé vált. Zomborból ideiglenes jelleggel költöztették ide a vármegyei hivatalokat. Az első Jugoszlávia megszűnésével a vármegyei hivatali apparátus 1941 nyarán visszatért eredeti helyére, Zomborba. Baja város helyzetét tovább nehezítette az 1920-as években, hogy főterétől 180 méterre nyugatra már Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye terült el,⁶ így a gazdaságilag már szervesen hozzá tartozó részeket, mint a sugovicai kikötőt, a dunai rakodót, a vasútállomást, a vele szervesen egybeépült Bajaszentistvánt nem innen igazgatták. A tarthatatlan állapotokat felismerve 1929-ben népszavazást kezdeményeztek Bajaszentistván hovatarozásáról, ezen egyhangúan a Bajához való tartozásra szavazott a község lakossága. A két települést ennek következtében 1930. november 1-jén egyesítették.⁷

A város birtokstruktúrája

Egy terület mezőgazdaságának elsődleges meghatározó tényezője a birtokstruktúra. A mezőgazdaságban érvényes a méretgazdaságosság elve, de vannak speciális piaci lehetőségek, amelyeket kihasználva egy kisbirtokos is kényelmesen megélhet a földje jövedelmeiből. A két világháború között Magyarországon még döntően a hagyományos szántóföldi gabonatermesztés folyt, ezért is lényeges a birtokkoncentráció vizsgálata. (1. táblázat)

Baja a maga 34 451 hold területével lakosságához mérten nagy területű városnak számított. A település elhelyezkedéséből következően hasonlít a nagy legelőkkel rendelkező alföldi mezővárosokra, de Baja várossá fejlődésekor a térségben nem az állattenyésztés volt a meghatározó gazdasági ágazat, ezért a tőle keletre elhelyezkedő „nagyvárosoknál” sokkal kisebb a területe, de sokkal nagyobb, mint a korabeli kereskedővárosoké.⁸ Ez a furcsa kettősség rányomta bélyegét Baja mezőgazdaságának fejlődésére és birtokstruktúrájának mindenkori alakulására is.

Az 1934–35-ös mezőgazdasági összeírás adatai alapján a földbirtokok számát tekintve három kategória részaránya kiemelkedő: az 1 hold alatti szántó nélküli, az 1 hold alatti szántós, valamint az 1–5 holdas szántóval bíró. Ez egy városi sajátosság, ami részben az 1920. évi Nagyatádi-féle földreformnak a következménye.⁹ A városi nincstelének nagy tömege igényelt földet Baján, de a felosztható terület korlátozott volta miatt a legtöbben csak egy házhelyet kaptak kerttel, így az 1 hold alatti

⁵ Természetesen Bajaszentistvással együtt.

⁶ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye északról nyugat felé egy nagy ívben választotta el Baját a Dunától. Ez az ív északon a Szegeci út vasúti átjárójánál kezdődött és nyugaton a sugovicai kikötőig tartott. A 180 méteres távolság a legszélsőségesebb eset, ez a város nyugati részén fordult elő. Erről lásd: FALUDI Gábor–GERGELY Ferenc, 1989/b. 326. o.

⁷ Uo. 329. o.

⁸ KISS Z. Géza, 1989. 260. o.

⁹ FALUDI Gábor–GERGELY Ferenc, 1989/b. 325. o.

birtokok száma ugrásszerűen megnövekedett.¹⁰ A törpebirtokosok számát növelte az 1919–1921 között a Délvidékről menekülők csoportja, akik elsősorban Baján próbáltak meg letelepedni,¹¹ így tovább növelték a nincstelen igénylők számát. A városi törpebirtokon élők azonban kihasználhatták a városi piac biztosította értékesítési lehetőségeket, a legtöbbjük zöldség- és gyümölcsstermesztésre specializálódott,¹² ez Bajára fokozottan igaz. Ennek ellenére ez a birtoktípus gyakorlatilag életképtelen, a számuk folyamatosan csökkent, 1935-ben arányuk csak 31,48% volt. Ugyanilyen rossz helyzetben voltak az 1 holdnál kisebb területen gazdálkodó, de szántófölddel rendelkező parasztok is, arányuk 20,26% volt. Az 1–5 holdas gazdák helyzete már valamivel kedvezőbbnek mondható. A Horthy-korszakban Magyarországon nagyjából 5 hold földre volt szükség egy parasztcsalád szűkös megélhetéséhez.¹³ Az ország déli területein valamilyen helyi specialitást kihasználva ez már stabil életkörülményeket biztosíthatott – Baja ilyen helynek számított. Az ebbe a két csoportba tartozó 30,33%-os részarány az egész korszakban stabilnak mondható. A földbirtokok több mint 80%-a tartozott az 5 holdnál kisebb kategóriákba, e birtokon élők elsősorban önellátásra berendezkedő szegényparasztok voltak, akik számára semmilyen lehetőség sem nyílt a felemelkedésre. A kisbirtokok a város területének 12%-át sem tették ki.

A következő négy kategóriába tartoznak azok a középbirtokok, amelyek elvileg a megélhetés felett már biztosítottak annyi felesleget is tulajdonosaik számára, amellyel megjelenhettek a helyi piacon. A viszonylag erős középbirtokosi réteg a Duna menti kisvárosok specialitása. A dualizmus korában szabályozott folyó felszabaduló árterei a törvények értelmében a város birtokába kerültek, ezért a népességhez képest minden város nagy földterülettel rendelkezett. Ennek megfelelően a földreformkor egyes igénylők a már meglévő földjeikhez kaptak egy további birtoktestet, az úgynevezett ragasztást. Ez a középbirtokosi réteg, különösen az 5–10 holdas csoport, megerősödéséhez vezetett. Úgy tartották, hogy a Bácska természeti adottságainak köszönhetően egy 3–4 holdon gazdálkodó birtokos már nyugodtan megélhetett a szántóföldi művelésből is, mivel itt voltak a korabeli Magyarország legjobb földjei.¹⁴ A 20–22 aranykorona értékű földek olyan termésátlagokat produkáltak, amelynek bevételeiből a környékbeli parasztok már minimálisan iskoláztatni is tudták a gyermekeiket. Az 5–10 holdas birtokon egy parasztcsalád kényelmesen megélhetett, és a legnagyobb fiúgyerek számára már egy közép- vagy felsőfokú¹⁵ oktatási intézmény látogatásának anyagi lehetőségeit is megteremtette. A középbirtokosok négy rétege 17,57%-os részesedéssel bírt. Birtokaik területe elérte a város területének 32,93%-át.

A felső öt kategóriába sorolhatjuk a tényleges nagybirtokokat. Városi körülmények között egy 100 holdas birtok már nagyinak számított. A 16 nagybirtok aránya a városi földbirtokok között mindössze 0,37%, de együttesen a város területének 55,36%-át tették ki. Baján a nagybirtokok között a 100–200 holdasok voltak túlsúlyban, a 16-ból 11 ebbe a kategóriába tartozott. Ezzel párhuzamosan 500–1000 és

¹⁰ KAPOSZI Zoltán, 2002. 286. o.

¹¹ GERGELY FERENC–KÖHEGYI MIHÁLY, 1974. 62. o.

¹² GUNST Péter, 2006. 252. o.

¹³ Természetesen ez tájegységenként jelentősen eltérhetett, 5 hold hozzávetőleges átlagnak tekinthető.

¹⁴ A legjobb állítás nem teljesen igaz, mivel Békés megyében több helyen, Kabán és Százhalombattán vannak 24 aranykoronás földek is, de ezek területe kicsi és nem egységes.

¹⁵ Ez utóbbi természetesen nagyon ritka volt.

1000–3000 holdas birtokok nem voltak. A város területének közel 48%-át két nagybirtok tette ki: a nagyobb bajaszentistváni birtok a kalocsai érsekség, míg a kisebb Baja város tulajdonában volt.

A földbirtokstruktúrát a szabad és a korlátozott forgalmú birtokok megoszlása szempontjából vizsgálva azt a megfigyelést tehetjük, hogy a szabad és kötött forgalmú földbirtokok aránya nagy egyenlőtlenséget mutat. A városban található 4543 birtokból több mint 90% a szabad forgalmúak közé tartozott. A szabad forgalmú földbirtokok elsősorban a kisebbek közül kerültek ki.

A nagybirtokok 1925-ben

A két világháború között a mezőgazdasági tőkeállomány 85%-át a termőföld tette ki,¹⁶ ezért egy terület mezőgazdaságának meghatározó elemei a nagybirtokok. 1925-ben Baján 12 db 100 holdnál nagyobb birtok volt. (2/a. táblázat) A legnagyobb, 5020 holdas terület Baja város tulajdonát képezte. E nagybirtok a város gazdálkodásában jelentős szerepet játszott, az 1920-as évek elején a legjelentősebb bevételi forrást jelentette, bár a korona korabeli súlyos inflációja miatt nagyon nehéz pontos képet kapni valódi szerepéről. A Bajai Újságban minden év január végén vagy február elején megjelent éves városgazdálkodási mérlegben a birtokból származó bevételek az összbevétel 15–19%-át tették ki.¹⁷ Természetesen a nagybirtok szerepe a Bajára települő ipar és szolgáltatások miatt folyamatosan csökkent, de 1941-ig stabil jövedelemforrása maradt a városnak. A birtok mezőgazdaságilag legjobban hasznosítható területei a várostól dél-délkeleti irányban területek el. E területeket a város bérbe adta. A 9 bérlő mindegyike szántóföldi gabonatermesztést folytatott területén, csak Hoffmann Jakab és Lemberger György esetében találunk egy-egy kisebb legelőt. Külön figyelmet érdemel ifjabb Nehrilnger József csávolyi lakos 1000 holdas szántóbérlete, amely a birtoktest legkeletibb része volt. A város tulajdonában lévő birtokon helyezkedtek el a városi épületek és közutak is, ezek együttes területe 690 hold volt. A birtok legértékteleenebb részét a bácsbokodi út és a vasút közötti homokos terület képezte, itt 14 hold erdő és 447 hold legelő terült el. A 447 holdnyi legelő egy város esetében szokatlanul nagy területnek mondható. Erre elsősorban a város fekvése adhat magyarázatot. Az ármentesítések következtében Baja területe jelentősen gyarapodott a Duna gátak mögé szorításával. A védőgátak rendszere a város kezelésébe került, ezek beerdősülését az árvízvédelem érdekében mindenképpen meg kellett akadályozni. E területeket ezért rendszeresen legeltették, vagy kaszálták, így az összeírásakor a hasznosításuknak megfelelő csoportba (legelő vagy rét) kerültek. A város kezelésében lévő legelőterületek nagyrészt a városi juhállomány számára biztosították a táplálékot. A Duna közelségéből adódóan 77 hold nádas is tartozott a birtokhoz, amely a déli és délnyugati részén terület el Szeremle felé a Sugovica mellett.

¹⁶ TÓTH Tibor, 1987. 86. o.

¹⁷ Bajai Újság, 1924. január 28., 1925. február 2., 1926. február 4., 1927. január 27. A város gazdálkodását értékelő éves kimutatásokat mindig az 1. oldalon vezércikkben hozta le az újság.

A városban a második legnagyobb birtok tulajdonosa Szász Ottó volt. Az 589 holdas birtokán a szántóföldi gabonatermesztés volt meghatározó, de emellett 40 holdas szőlője a legnagyobb volt a városban. Szász Ottó mellett özvegy Schleicher Antalénak volt még nagyobb szőlője, 36 hold. A bajai szőlőültetvényekre nagyrészt a homokra telepített csemegezőlő volt a jellemző, különösen a Pannónia kincse fajta.

A 12 bajai nagybirtokból 11-en meghatározó volt a szántóföldi gabonatermesztés. Az egyetlen kivételt Füstös György jelentette, aki 152 holdas területén állattenyésztéssel foglalkozott. A birtok 114 hold legelő mellett csak 23 hold szántóval bírt, amelyen az állattartáshoz szükséges takarmányt természetük meg, a 15 holdnyi erdő pedig a sertések makkoltatásához kellett. Füstös elsősorban szarvasmarha és sertés tartására rendezkedett be.

Tulajdonosi szempontból vizsgálva a bajai nagybirtokokat, komoly aránytalanságot tapasztalhatunk. A 12 birtokból a városi nagybirtok mellett a többi 11 magán-személyek tulajdonában volt. A 11 nagybirtokos közül 3-an nem gazdálkodtak önállóan a földjükön. Juray Károly, Tury Mátyás és Tüske János egészben adta ki földjét egy-egy bérlőnek. Bajai nagybirtokon kisbérlettel¹⁸ nem találkozhatunk. E nagyobb szabad forgalmú birtokokat könnyen lehetett értékesíteni, az örökösödéssel is gyorsan aprózódhattak, így a tulajdonosi kör 10 év alatt – a következő Gazdacím-tár elkészítésére – szinte teljesen megváltozott.

Bajaszentistvánon még a bajainál is koncentráltabb birtokstruktúrával találkoztunk. (2/b. táblázat) A község területének több mint felét kitevő 11 967 holdas nagybirtok a kalocsai érsek kezelésében volt. Az 1925-ös adatok szerint a kalocsai érsekség 65 509 holdat kitevő birtokállományának legnagyobb darabja – több mint 18% – volt a bajaszentistváni birtok. Ebből az évből jövedelmi adatokat nem találtam, de ebből a szempontból az 1935-ös adatok is nagyon beszédesek. A birtok ekkor is az érsekség legnagyobb uradalma, de a belőle származó jövedelem csak a harmadik a listában, a kisebb hajósi és hartai földekből sokkal nagyobb bevétele származott az érseknek. Ennek elsődleges oka az, hogy a község észak-északkeleti részén elterülő hatalmas terület legnagyobb részét a kiterjedt ártéri erdőségek alkották, összesen 7690 holdat. A terület minimális részén folytattak intenzív erdőgazdálkodást, azaz a birtok gazdaságilag nagyrészt kihasználatlan maradt. Ezen kívül az ártéren 350 hold nádas terült el. A területből mindössze 906 holdat vontak be a szántóföldi gabonatermesztésbe, ennek is legnagyobb része Auer Emil bajaszentistváni lakos bérlete volt. Az érseki birtokon – Füstös György bajai vállalkozásához hasonlóan – Katanits Antal foglalkozott nagyüzemi állattenyésztéssel. A birtok legelőinek tetemes részét bérelő Katanits azonban a szarvasmarha mellett juhtenyésztésre rendezkedett be. Az összesen 130 holdas legelőin a környéken egyedülálló módon húsmerinókat tartott.

A község birtokában 687 holdnyi terület volt, amelynek tetemes részét, 405 holdat, a legelők tettek ki. Ennek magyarázata ugyanaz, mint Baja esetében. A Duna-híd környékén a védőgátakon és a vasúti töltések mellett több helyen is a beerdősülés ellen legettettek. Bajaszentistvánon jelentős földtulajdonnal rendelkezett a Magyar Királyi Államkincstár. 224 holdas birtoka a bajai folyami kikötő területét foglalta magában. A bajai kikötőt a Ferenc-tápcsatorna Sugovicából nyíló kezdeti

¹⁸ A kisbérlet jelzőt a gazdacím-tárakhoz hasonlóan a birtokok mérete alapján használom. A gazdacím-tárakban ide soroltak minden 100 hold alatti bérletet.

szakaszán hozták létre 1871–75-ben.¹⁹ A területen nem a mezőgazdasági termelés volt a hangsúlyos, kiegészítő tevékenységként több kisebb rét és legelőt is találunk a fokozatosan visszaszoruló erdők mellett.

A kalocsai érsekség mellett Bajaszentistvánon a helyi római katolikus egyháznak is volt birtoka, melyet kisbérletben műveltek $\frac{3}{4}$ részben szántóként, $\frac{1}{4}$ részben rétként. Bajával ellentétben itt csak egy magántulajdonán gazdálkodó vállalkozó volt, Doge Béla, aki 142 holdas birtokán nagyrészt szántóföldi gabonatermesztést folytatott.

A nagybirtokok 1935-ben

1935-ben Baján – a hozzácsatolt bajaszentistvániakkal együtt – 15 nagybirtok volt, azaz a nagybirtok száma 10 év alatt 2-vel csökkent. A birtokok méretében és tulajdonosai körükben 1935-re még nagyobb változások mentek végbe. (3/a. és 3/b. táblázat) Baja város és a kalocsai érsekség birtoka csak minimális mértékben csökkent, de mindkettőnek a bérlői megváltoztak. 1925-ből mindössze ifjabb Nehrlinger József bérlete maradt meg, bár területe csökkent. Harton Mihály bérletének 40%-át fia vitte tovább. A többi bérlő személye megváltozott és sokkal kisebb területeket béreltek. Az 1925-ben meglévő legelőbérletek megszűntek, helyettük Schäffer Mátyás és Wittner Péter a birtok nádasait vette bérbe és kezdett szakszerű építőanyag-kitermelésbe. A legnagyobb legelőbérlettel rendelkező Lemberger György a gazdasági világválság hatására 1931-ben felhagyott a gazdálkodással és terménykereskedőként folytatta munkásságát.²⁰ Emellett 761 holdon megjelentek a kisbérletek. A kalocsai érsekség birtokában lévő területen Auer Emil bérlete ugyan megmaradt, de korábbi bérletének csak mintegy $\frac{2}{3}$ részét vette ki. Katanits Antal állattenyésztő vállalkozása megszűnt, szántóföldjeinek egy részét az érsekség kisbérletben adta ki. Katanits az 1930-as évek elején felhagyott a gazdálkodással és kereskedőként folytatta tevékenységét. Már az 1920-as években is rendszeresen foglalkozott tűzifaeladással, melyet évente megújuló szerződés keretében termeltek ki az érseki birtokon. 1932-től Katanits teljes egészében fakereskedéssel foglalkozott.²¹

A régi magántulajdonosok közül mindössze Szász Ottó és Égi Antal maradt talpon. Égi birtoka 10 holddal gyarapodott a felesége révén, de ez semmit sem változtatott a birtokon folytatott gazdálkodáson, továbbra is szántóföldi gabonatermesztéssel foglalkoztak. Szász birtoka ezzel szemben az ötödére csökkent; nagyrészt földjének szántóterületeit adta el, a szőlőket megtartotta magának, így továbbra is Baja legnagyobb szőlőbirtokosa maradt a maga 35 holdjával.

¹⁹ POGONYI György, 1929. 203. o.

²⁰ RAPCSÁNYI Jakab, 1934. 234. o.

²¹ Uo. 248. o. Fakereskedőként Katanits komoly sikereket ért el, a város legnagyobb tűzifa-kereskedője lett, 1934-től a bajai bútorgyár legnagyobb beszállítója. A Bajai Újság (1923–35 között minden januári számban) hirdetési rovatában (3. o.) Katanits rendszeresen szerepelt, a „legjobb áron” kínált tűzifát, 1930 után bútorfát is.

Több nagybirtokot is az örökösök vittek tovább, vagy osztottak fel egymás között 1935-re. A legjobb példa a szétosztásra Tüske János 263 holdas területének örökösödése, amelynek két kisebb darabján fiai, József és Máté gazdálkodtak tovább. Özvegy Schleicher Antalné 135 holdas birtoka azonban egységes maradt, fia, Ferenc vitte tovább a családi vállalkozást, csak minimálisan változtatva a termék-szerkezeten. A régi birtok szőlőterületeiből 11 holdat átalakított legelővé és erdővé.

Az öröklés mellett sokan vásárlással jutottak nagyobb birtokhoz Baján, de a tulajdonosváltás nem járt együtt a gazdálkodás jelentős változásával, megmaradt a szántóföldi gabonatermesztés. Mály Jánosné és társai Juray Károly 245 holdas birtokát vették meg, Müller Józsefné és társai pedig Grünhut Miksa 111 holdas birtokát vásárolták fel.²² Grünhut Miksa eladott földjének tőkéjéből mézárszéket alapított. Az üzlet az 1930-as évek elején nehezen indult be, de fia, József 1938-ban már új házat és üzlethelységet vásárolt a város központjában.²³ Pfeil Mihály és Reiser Antal birtokai több kisebb földterület felvásárlásával jöttek létre, de e birtokok lassú bomlási folyamata már elindult, mivel tulajdonosaik 1935-ben már nem éltek. Birtokgyarapítás terén a legnagyobb sikert Sauernborn Károly könyvelhette el. Az 1925-ös összeírásban még nem szereplő férfi örököseinek nevéen 1935-ben már 383 hold földet találunk.

A magántulajdonosok csoportjának átalakulása mellett több állami intézmény, egyházi és világi szervezet is szerzett kisebb-nagyobb földterületet Baján. A legnagyobb ilyen jellegű földbirtok tulajdonosa a Magyar Államvasutak volt. 450 holdas földterületéből 447 nem esett a földadó alá, azaz beépített területről volt szó. A MÁV földbirtoka valójában a bajai folyami kikötő területe volt. Az 1875-ben befejezett bajai kikötő vízmélysége ugyan lehetővé tette a legnagyobb hajók fogadását is, de a Sugovica nagyon szűk volt az ilyen hajók biztonságos manőverezéséhez, ezért csak óvatosan és viszonylag jó látási viszonyok között lehetett használni.²⁴ A nagyobb, 2000 tonnás, hajók zavartalan fogadására szolgáló kikötő csak a nyílt Dunán épülhetett ki. A terület Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye része volt. Bajának csak 1925-ben sikerült elérnie, hogy a kérdéses területet a MÁV birtokaként Bács-Bodrog vármegyéhez csatolják. Ezután épülhetett meg a bajai Duna-parton, a vasúti híd közelében a vasúti vágányokkal, híddarukkal és raktárakkal ellátott új kereskedelmi kikötő. A terület birtokosa a vasúti létesítmények nagy száma miatt a vasúttársaság lett.²⁵

A kincstár korábbi földbirtokát 1935-re felosztották a helyi vízépítéssel és árvízvédelemmel foglalkozó társaságok között. A legnagyobb és legértékesebb részt a Ferenc-Csatorna Rt. vásárolta meg az államtól. Ez a terület foglalta magába a Ferenc-tápcsatorna bajai szakaszát, a Deák-zsilipet, a korábbi bajai kikötőt, valamint a Kis- és Nagy-Pandúr-szigetek csatornát övező területeit. A tápcsatorna Trianon után elveszítette eredeti szerepét, mivel a Ferenc-csatorna Jugoszlávia része lett, de a déli határvidék öntözőcsatornájaként tovább működött, és árvízvédelmi szerepe sem volt elhanyagolható. Bajaszentistván városhoz csatolásával került Bajához a Duna-völgyi főcsatorna is. Ennek gazdája 1935-ben a Pestvármegyei Dunavölgy Leccsapoló és Öntöző Társulat volt. A 76 holdnyi területből csak 4 holdon folyt mezőgazdasági

²² RAPCSÁNYI Jakab, 1934. 236. o.

²³ Uo., 248. o.

²⁴ POGONYI György, 1929. 203. o.

²⁵ Uo.

művelés, a többen a csatorna „épületei” helyezkedtek el. A környékbeli csatornák kezelése mellett a Pestmegyei Sárközi Árvízvédelmi Társulat gondoskodott az árvízvédelemről. 33 holdnyi területén nem folyt gazdasági tevékenység, de a társaság ellenőrizte a Dunán lévő különböző árvízvédelmi létesítményeket és a másodlagos töltések hálózatát.

1935-re a római katolikus egyház mellett a bajai görög keleti egyház is hozzájutott egy komolyabb birtokhoz. A 149 holdnyi területét kisbérletben művelték meg, a bérlők szántóföldi gabonatermesztést folytattak rajta.

Következtetések

Baja város két világháború közötti nagybirtokrendszere több szempontból is eltéréseket mutat a környező kisvárosokhoz képest. Az alsó-Duna-völgyi Duna menti kisvárosok²⁶ csoportját figyelembe véve Baján beszélhetünk tényleges nagybirtokokról. A hasznosítását tekintve változatlan érseki birtok és a városi nagybirtok nagyban meghatározták Baja birtokstruktúráját és a város gazdálkodását is. A környező kisvárosokban ilyen nagybirtokokkal nem találkozhatunk.²⁷ Külön figyelmet érdemel a városi nagybirtok hasznosítása, mind a bérletek száma, mind a nagysága kiemelkedő volt, és ez az egész korszakra jellemző sajátosság.

A bajai nagybirtokok tulajdonosai a két világháború között gyorsan cserélődtek, ez azt bizonyítja, hogy a nagybirtokosi lét ugyan komoly társadalmi presztízzsel járt, de a földek művelése nem minden esetben jelentett stabil jövedelmet és gyarapodást biztosító gazdasági vállalkozást, így többen eladták birtokaikat, és más gazdasági ágazatban próbáltak szerencsét. Az 1930-as évek közepén népszerű volt a kisbérleti rendszer, míg 1925-ben mindössze egy birtokon voltak kisbérlők, addig 1935-ben ez a szám hétre emelkedett. A kisbérleti rendszernek a termékszerkezetre nézve volt egy negatív következménye. A minimális tőkével és még kevesebb szakértelemmel rendelkező bérlő nem folytathatott a földjén intenzív kertgazdálkodást vagy állattartást, számára csak a hagyományos szántóföldi gabonatermesztés maradt. A termékszerkezet kedvezőtlen alakulását mutatja az a tény is, hogy az 1925-ben még működő két állattenyésztéssel foglalkozó vállalkozó 1935-re eltűnt, állatállományukat felvásárolták, és a városi nagybirtokon legeltették tovább.

A tulajdonosok nagymértékű fluktuációjával párhuzamosan megfigyelhető a birtokok méretének változása is, amely egyértelmű csökkenést mutat. A két világháború közti Magyarországon a földbirtokok méretének csökkenése általánosnak mondható jelenség.²⁸ A birtokok feleződtek, aprózódtak, amely nem magyarázható tisztán az örökléssel. Az öröklés mellett a korszak magas földadói és vagyonadói is felgyorsíthatták a birtokméret csökkenésének a folyamatát. Az eladásokból származó többletbevételt azonban a tulajdonosok általában nem korszerűsítésre fordították, így a fejlesztések elmaradtak, ezért csak minimális esély maradt a fejlődésre.

²⁶ Baja mellett még Mohács, Tolna, Paks, Kalocsa, Dunaföldvár.

²⁷ Több kisvárosban a legnagyobb birtok az 1000 holdat sem érte el.

²⁸ Erről lásd részletesen: SCOTT, Eddie, 1996. 42. o.

IRODALOM

- BARCZA Egon
1972 Mezőgazdaság. In: Gyenes Antal (szerk.): Észak-Bácska. Budapest. 221–236. o.
- FALUDI Gábor–GERGELY Ferenc
1989/a Adalékok Baja első világháború utáni történetéhez. In: Kőhegyi Mihály (szerk.): Baja története a kezdetektől 1944-ig. Budapest. 287–306. o.
- 1989/b Fejezetek a város 1921–1944 közötti történetéből. In: Kőhegyi Mihály (szerk.): Baja története a kezdetektől 1944-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest. 310–409. o.
- GERGELY Ferenc–KŐHEGYI Mihály
1974 A Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái 1918–21 között. Baja.
- GUNST Péter
1970 A mezőgazdasági termelés története Magyarországon 1920–1938. Budapest.
- 1996 Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Budapest.
- 2006 Az 1920. évi földreform – politikai nézőpontból. In: Búza János–Estók Sándor–Szávai Ferenc–Varga Zsuzsanna (szerk.): Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére. Budapest. 245–258. o.
- KAPOSI Zoltán
2002 Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs.
- KISS Z. Géza
1989 A török alóli felszabadulástól az első világháború végéig. In: Kőhegyi Mihály (szerk.): Baja története a kezdetektől 1944-ig. Budapest. 200–278. o.
- MAKKAI László
1961 A magyar városfejlődés történetének vázlata. Vidéki városaink. Budapest.

- MOSSE, Rudolf
1927
Magyarország ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi cím és névtára. Budapest.
- ORMOS Mária
1998
Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Debrecen.
- POGONYI György
1929
Egyéb folyami és a téli kikötők. In: Guóthfalvy Dorner Zoltán, et al. (szerk.): Technikai fejlődésünk története 1867–1927. Budapest. 201–205. o.
- RAPCSÁNYI Jakab
1934
Baja. In: Ladányi Miksa (szerk.): Baja és Bács-Bodrog vármegye községei. Budapest. 3–486. o.
- SCOTT, Eddie
1996
Ami „köztudott”, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába. Debrecen.
- SZOBONYA Bertalan (GÜNTHER Ferenc)
{1910}
Mezőgazdaság és állattenyésztés. In: Borovszky Samu (szerk.): Bács-Bodrog vármegye monográfiája II. Budapest. 289–418. o.
- TÓTH Tibor
1980
Ellentét vagy kölcsönösség? A magyar mezőgazdaság üzemi viszonyainak történelmi háttere és problémái. Budapest.
- 1987
A magyar mezőgazdaság struktúrája az 1930-as években. Budapest.

MELLÉKLET²⁹1. táblázat: A bajai földbirtokok száma és területe nagyságcsoportok szerint 1935-ben³⁰

Földbirtok típusa (holdanként)	Száma (db)	Arány (%)	Területe (hold)	Arány (%)
1 alatti	1378	31,48	353	1,02
1 alatti szántóval	887	20,26	581	1,69
1–5	180	4,11	314	0,91
1–5 szántóval	1148	26,22	2786	8,09
5–10	361	8,25	2553	7,41
10–20	264	6,03	3699	10,74
20–50	122	2,79	3525	10,23
50–100	22	0,50	1567	4,55
100–200	11	0,25	1464	4,25
100–500	3	0,07	1078	3,13
500–1000	–	–	–	–
1000–3000	–	–	–	–
3000 felett	2	0,05	16 531	47,98
Összesen	4 378	100,00	34 451	100

²⁹ A táblázatokban a birtok tulajdonosának adatait vastag betűvel tüntettem fel. Ha az adott birtokon voltak bérlők, akkor az ő adataikat alatta tüntettem fel normál betűvel és egy bekezdéssel beljebb kezdve.

³⁰ Forrás: Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. I. Törvényhatóságok és községek (városok) szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 99. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1936. 1. táblázat alapján.

2/a. táblázat: A 100 holdnál nagyobb birtokok birtokosai és bérlői Baján 1925-ben³¹

Földbirtokos	lakhelye	A földbirtokok területe művelési ágak szerint (hold)								
		összesen	szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	adó alá nem eső
Baja tvj.	Baja	5020	3759	8	18	1	447	14	77	690
Csermetics István	Baja	635	603	1	0	0	3	0	19	9
Harton Mihály	Baja	250	240	0	0	0	0	0	10	0
Hoffmann Jakab	Baja	250	230	0	0	0	20	0	0	0
Lemberger György	Baja	580	530	0	0	0	50	0	0	0
ifj. Nehrlinger József	Csávoly	1000	1000	0	0	0	0	0	0	0
Osztrogonác Gábor	Baja	496	496	0	0	0	0	0	0	0
Pokornik István	Baja	239	229	0	0	0	5	0	0	5
ifj. Simity Antal	Baja	244	239	0	0	0	1	0	0	4
Simity Dániel	Baja	128	122	0	0	0	2	0	0	4
Égi Antal	Vaskút	110	107	0	0	0	0	1	0	2
Füstös György	Baja	152	23	0	0	0	114	15	0	0
Grünhut Miksa	Baja	111	107	0	0	3	0	0	0	1
Juray Károly	Baja	246	244	1	0	0	0	0	0	1
Lázár testvérek	Baja	246	244	1	0	0	0	0	0	1
Kling Péter	Baja	113	113	0	0	0	0	0	0	0
Peidl Mihály	Baja	140	140	0	0	0	0	0	0	0
Regeisz Keresztély és neje	Baja	100	97	0	0	2	0	1	0	0
özv. Schleicher Antalné	Baja	135	62	6	0	36	5	23	0	3
Szász Ottó	Baja	589	535	2	8	40	0	0	0	4
Tury Mátyás	Baja	148	120	0	0	3	18	6	0	1
Straub János	Baja	148	120	0	0	3	18	6	0	1
Tüske János	Baja	263	199	0	0	2	37	24	0	1
Kalcsovits Lajos	Baja	263	199	0	0	2	37	24	0	1

³¹ Forrás: Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacím tár.) A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbirtokok 1925. év eleji adatai alapján. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1925. (a továbbiakban: Gazdacím tár 1925.) II. táblázat alapján.

2/b. táblázat: A 100 holdnál nagyobb birtokok birtokosai és bérlői Bajaszentistvánon 1925-ben³²

Földbirtokos	lakhelye	A földbirtokok területe művelési ágak szerint (hold)								
		összesen	szántó	kert	Rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	adó alá nem eső
Bajaszentistván község	Bajaszentistván	687	21	0	66	0	405	0	13	182
Bajaszentistváni r. kat. egyh.	Bajaszentistván	102	75	0	25	1	0	0	0	1
kisbérlet	Bajaszentistván	102	75	0	25	1	0	0	0	1
Doge Béla	Bajaszentistván	142	127	0	10	0	0	0	5	0
Kalocsai r. kat. érs.	Kalocsa	11 967	906	4	103	0	190	7690	350	2724
Auer Emil	Bajaszentistván	466	441	0	2	0	0	0	0	23
Katanits Antal	Bajaszentistván	258	58	0	50	0	130	0	20	0
M. Kir. Államkincstár	Budapest	224	0	0	51	0	75	51	0	47

³² Forrás: Gazdacímtár 1925. II. táblázat alapján.

3/a. táblázat: A 100 holdnál nagyobb birtokok birtokosai és bérlői Baján 1935-ben³³

Földbirtokos	lakhelye	A földbirtokok területe művelési ágak szerint (hold)								
		összesen	szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	nádas	adó alá nem eső
Baja tjt	Baja	5274	3377	1	84	1	781	93	64	873
ifj. Harton Mihály	Baja	106	104	0	0	0	0	0	0	2
ifj. Nehrlinger József	Baja	865	865	0	0	0	0	0	0	0
Schäffer Mátyás	Baja	366	324	0	6	0	0	0	32	4
Skribanek József	Baja	106	104	0	0	0	0	0	0	2
Staller János	Baja	370	363	0	0	0	0	0	0	7
Stökl Mihály	Baja	106	104	0	0	0	0	0	0	2
Tresz József	Felsőszentiván	189	184	0	3	0	0	0	0	2
Wittner György	Baja	312	305	0	0	0	0	0	0	7
Wittner Péter	Baja	328	303	0	2	0	0	0	20	3
kisbérlet	Baja	761	0	0	0	0	0	0	0	0
Bajai gör. kel. egyh.	Baja	149	146	0	0	0	0	0	0	3
kisbérlet	Baja	91	0	0	0	0	0	0	0	0
Bajai r. kat. egyh.	Baja	102	99	0	0	2	0	0	0	1
kisbérlet	Baja	99	0	0	0	0	0	0	0	0
Égi Antal és neje	Vaskút	120	117	0	0	0	0	1	0	2
Ferenc-csatorna Rt.	Budapest	79	10	0	0	0	20	0	0	49
kisbérlet	Baja	21	0	0	0	0	0	0	0	0
Kalocsai r. kat. érs.	Kalocsa	11 245	507	3	80	0	184	7690	117	2664
Auer Emil	Baja	329	329	0	0	0	0	0	0	0
kisbérlet	Baja	25	0	0	0	0	0	0	0	0
MÁV	Budapest	450	3	0	0	0	0	0	0	447
kisbérlet	Baja	3	0	0	0	0	0	0	0	0
Mály Jánosné és tsai	Baja	245	244	0	0	0	0	0	0	1
kisbérlet	Baja	245	0	0	0	0	0	0	0	0

³³ Forrás: Magyarország földbirtokosai és földbérlői. (Gazdacím tár.) A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1935. év adatai alapján. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1937. (a továbbiakban: Gazdacím tár 1935.) II. táblázat alapján.

3/b. táblázat: A 100 holdnál nagyobb birtokok birtokosai és bérlői Baján 1935-ben³⁴

Földbirtokos	lakhelye	A földbirtokok területe művelési ágak szerint (hold)								
		összesen	szántó	kert	rét	szőlő	legelő	Erdő	nádas	adó alá nem eső
Müller Józsefné és tsai	Baja	110	110	0	0	0	0	0	0	0
Kalcsovits János	Baja	110	110	0	0	0	0	0	0	0
Országos Földhitelintézet	Budapest	153	44	0	0	16	15	78	0	0
Pestmegyei Sárközi Átmentesítő Társ.	Kalocsa	33	0	0	0	0	0	0	0	33
Pestvármegyei Dunavölgy lecsapoló és öntöző Társ.	Budapest	76	3	0	0	0	1	0	0	72
özv.Pfeil Mihályné	Csávoly	198	197	0	0	0	0	0	0	1
özv. Reiser Antalné	Baja	131	130	0	0	0	0	0	0	1
Kling Antal	Baja	131	130	0	0	0	0	0	0	1
Sauernborn Károly örökösei	Baja	383	378	2	0	0	0	0	0	3
Schäffer Mihály	Bácsbokod	9	0	0	0	3	0	6	0	0
Schleicher Ferenc és tsai	Baja	134	60	4	0	23	7	24	5	2
Szász Ottó	Baja	135	91	0	8	35	0	0	0	1
Thassy László	Baja	21	18	1	2	0	0	0	0	0
Tüske József	Baja	105	73	0	0	2	12	0	18	0
ifj. Tüske Máté	Tataháza	42	30	0	0	1	7	4	0	0
Zirci Apátság	Zirc	1	0	0	0	1	0	0	0	0

³⁴ Forrás: Gazdacímtár 1935. II. táblázat alapján.

A DÉLPEST MEGYEI MEZŐGAZDASÁGI KIÁLLÍTÁS KISKUNHALASON 1942-BEN

A kiállítás szervezése, előkészítése

„Kiskunhalas, a jó halasi bor, a híres Kiefer-körte és a gyönyörű halasi csipke hazája 112 000 holdnyi területével, 15 pusztájával az ország ötödik legnagyobb határu városa. Határának kiterjedése nagyobb, mint egy-egy régi kis német fejedelemségé volt, s talán innen származhatott az a szállóigévé vált mondás, amit olyan büszkén emleget a halasi ember: »Halas hatalmas!« Bár ennek a halasi önértetnek a kifejlődéséhez nagyban hozzájárulhatott az a több évszázados kiváltságos helyzet, amit Halasnak királyi oltalomlevelek biztosítottak.”¹

A fenti néhány mondat abban a füzetkében olvasható, amelyet az 1942-ben Kiskunhalason megrendezett mezőgazdasági kiállításon adtak a résztvevő vendégeknek. A város képviselőtestülete 1942. január 26-án határozta el, hogy egy szeptember hónapban megtartandó mezőgazdasági kiállítás megrendezését javasolja.² Dr. Kathona Mihály polgármester a földművelésügyi miniszterhez június 22-én a következőket írta: „A kiállítás célja, hogy a vármegye déli része mezőgazdasági termelésének előhaladásáról bizonyosságot tegyen és bemutassa, hogy a vidék gazdatársadalma – a súlyos vízkárok ellenére is – tudja és megteszi kötelességét a munka frontján háborúban álló hazájával szemben. Célja ezenkívül a kiállításnak, hogy a kiállított termények, elsősorban a gyümölcs, szőlő és bor értékesítésének lehetőségét fokozza. Itt elsősorban a visszatért Délvidék fogyasztó piacára gondolunk [...]. A vízkárok okozta adókieés miatt súlyos anyagi helyzetbe került város nem tudja teljes egészében magára vállalni a szükségesnek látszó és hasznosnak ígérkező kiállítás költségeinek biztosítását, ezért a társadalmi gyűjtésből befolyó és Pest Megye törvényhatósága által felajánlott anyagi támogatáson kívül nem nélkülözhetjük Nagyméltóságod támogatását sem.”³

Az alispán 37 101/1942. sz. rendeletével engedélyezte a szeptember 6–8-án megrendezésre kerülő „Dél-pestmegyei mezőgazdasági kiállítás-Kiskunhalason” elnevezésű kiállítás megrendezését. Teleki Mihály gróf, a város képviselője elnökletével a gazdasági egyesületben megtartott értekezlet foglalkozott a kiállítás megrendezésével, amelyen a polgármester bejelentette, hogy a képviselő közbenjárására a földművelésügyi minisztérium 2000 és 1200 P., az alispán 2000 P. segély- és tiszteletdíjak adományozását helyezte kilátásba. A kiállítás célja, hogy alkalmul szolgáljon a Dél-Pest megyei gazdatársadalomnak arra, hogy bizonyosságot tegyen a mezőgazdasági kultúra előhaladásáról, és terményeinek kelendőségét fokozza. A kiállításon: I. Mezőgazdasági főcsoport, II. Ipari és kereskedelmi főcsoport és III.

¹ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára Kiskunhalasi Részleg (a továbbiakban BKMÖL Kkh. R.) V. 274/b. 637/1942. Sütő József: Kiskunhalas multja. –Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság. Budapest. Év nélkül kiadott nyomdatermék.

² BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. A 8788/1942. számú, 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

³ Uo. A 8575/1942. számú, 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

Kulturális főcsoport létesítése volt tervbe véve. „A kiállítás elhelyezése a gimnáziumban történik, kivéve a Halasi csipke kiállítás, amely a csipkeházban és az állatbemutatót, amely a vásártéren nyer elhelyezést.”⁴

A földművelésügyi minisztérium végül 1000 P. államsegélyt engedélyezett, amelyet a 7,50 P. bélyegilleték levonása után utalt ki a Polgármesteri Hivatal részére.⁵ 1942. július 27-én a rendezőség a következőket írja: „A rendezőség tisztelettel meghív minden keresztyén termelőt és iparost a kiállításon való részvételre. [...] Az a körülmény, – hogy most nem tudunk olyan anyagot kiállítani, mint a kedvezőbb körülmények között rendezett kiállítás alkalmával, – ne kedvetlenül el senkit, mert hisz senki sem rendelkezik most olyan kiállítási anyaggal, mint abban az időben rendelkezett, de a nézőközönség is leszállítja igényeit, amikor a kiállítást szemléli, mert jól tudja, hogy lehetetlent nem lehet kívánni, viszont a termelőknek és iparosoknak meg kell mutatniokálni akarásukat és azt, hogy dacára a mostoha körülményeknek mégis akar és tud termelni, ha nem is nagyszerűt, de a körülményekhez képest megfelelőt. Kérjük tehát és hívjuk magyar testvéreinket, hogy ne szerénykedjenek, hanem minél számosabban mutassák be terményeiket.”⁶ (Az idézet jól tükrözi a kor szellemiségét.)

A város a mezőgazdasági képzésben résztvevő iskoláját is be szeretne vonni a kiállítás eseményeibe. Dr. Herkély Tibor miniszteri tanácsos – a miniszter rendeletéből – a következőket írta a magyar királyi téli gazdasági iskola igazgatóságának Kiskunhalasra június végén. „Értesítem az Igazgatóságot, hogy a termelési versenykiállítás és aranykalászos gazdaavatás túl korai megtartását magam sem helyeslem. A szeptember első napjaira eső időpont nemcsak a tanulók gyakorlati oktatásának eredményességét csökkentené érezhetően, illetve megnehezítené munkásságuk tárgyilagos és alapos elbírálását, hanem azzal a hátránnyal is járna, hogy a tanulók ekkor még nem állíthatnák ki az ősszel beérő terményekből megfelelő anyagot. Mindazonáltal fontosnak tartom, hogy az iskola a kiskunhalasi mezőgazdasági kiállításon részt vegyen és annak munkásságába a teljes tanári testület minél messzebbmenően, tevékenyen bekapcsolódjék. Ezért a tanári testületnek erre vonatkozó javaslatát elfogadom és a felmerülő költségek fedezésére kért 400 pengő felhasználását engedélyezem. Hangsúlyozom azonban, hogy az iskola kiállítása keretében minél messzebbmenő mértékben helyet kell biztosítani a tanulók és az aranykalászos gazdák készítményeinek és terményeinek is olyan módon, hogy az iskola munkásságának a gyakorlati gazdálkodás színvonalára gyakorolt előnyös hatása megfelelően kidomborodjék. Szó lehet esetleg egy gazdaköri díszgyűlés bemutatásáról is.”⁷ (Az iskola a kiállításon végül arany elismerő oklevelet kapott.)

A helyi újság a kiállítást előkészítve a következőket írta: „Hogy ez a Halason rendezendő kiállítás milyen országos-méretű lesz, arra már az előjelekből is lehet következtetni. Rengeteg idegen fog megfordulni Halason, olyanok akik még sohase jártak nálunk. Időszerűnek találjuk tehát felvetni a témát: ugyan milyennek is látja az idegen Halast, milyen a városról az első benyomása? [...] Előre bocsátom, hogy Halas azok közé a városok közé tartozik, amelyet hamar és könnyen meg lehet szokni. Csendes, nyugodt, jó kedélyű város, ahol a rendőrkrónikának nem sok felje-

⁴ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. A 8788/1942. számú, 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

⁵ Uo. A 12 790/1942. számú, 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

⁶ Uo. A 10 409/1942. számú, 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

⁷ Uo. A 9363/1942. számú, 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

gyeznivalója van. Ha visszalapozunk ötven évre a helybeli lapokat, látjuk, hogy Halason semmiféle bűnügyi szenzáció nem akadt.”⁸ A tanyai gazdatársadalomról a lap így írt: „A kunsági magyar alaptermészete a megfontoltság és nyugodtság. Táncmulatságokon, lakodalmakon még sohase fordult elő bicskázás, vagy verekedés. A halasi fiatalság büszke, rátartós. Soha se ragadtatja el magát. Tud mértéket tartani. Az öregek szintén azok. Az a kunsági góg, ami bennük van, nem rosszindulatú góg. Valami lelki báj ez a gógös magatartás bennük. Csak meg kell érteni őket [...]”⁹ A ’főszögi’ és az ’aszögi’ emberről¹⁰ a következőket olvashatjuk: „Minden halasi lakos pontosan tudja egymásról, hogy hol lakik, ismeri a házat, vakéjszaka is rátalál, de azt, hogy utcája nevét minek kereszték el, nem érdekli.”¹¹ „A sok utcájú város és a kutyaszorítók” részben a cikk szerzője így ír: „Sehol még Magyarországon nem tapasztalta az idegen, hogy földrajzilag egyenes utcasort annyiféle névvel lássák el, ahány keresztutcája van. Az egyetlen Kossuth utcát kivéve, minden keresztutcánál új neveket olvashatunk le az utcajelző táblákról. Ember legyen a talpán, aki ezt a sok utcanévet mind a fejében tartja [...] Maga a belváros egészen kicsi tíz perc alatt körüljárható.”¹² A Kossuth utcáról ezt olvashatjuk: „Az állomás épületénél kezdődik és felhúzódik a Fő utcáig. Csupa fasor, árnyékos lombsátor, virágos kert ez a hosszú pormentesített utca, amelynek villaszerű házai fürdőváros hatást keltenek a szemlélőben. A Kossuth utcában áll az ősrégi gimnázium épülete, mely impozánsan emelkedik ki hatalmas szárnyaival a többi épületek közül. Jellemző a halasiakra, hogy mint a legtöbb alföldi városban, majdnem mindenkinek van kerékpárja. Sehol annyi csinos kerékpározó fiatal nőt nem látni az országban, mint Halason. Szélvészként száguldanak át a városon és csodálatos, soha nem történik bajuk. Sportedzettek, ügyesek. [...] Társas összejövetelek gyakran vannak, de csak a legszerényebb kerektek között. A lakosság zömét a gazdaközönség teszi ki. A tanyaiak a városba csak heti- piacos napokon jönnek be, őket nem érdekli a külvilág. Pesti újságot nem olvasnak, rádiójuk nincs. Egyedül a Halasi Ujság az, amit megvesznek, de abból se a politika érdekli őket, hanem a különféle hírek, élelmiszer hírek és az apróhirdetések. A középosztály a város belterületét árasztja el, esténként sétálnak a Kossuth utcán, a Fasorban és ha négy szemkört vannak – politizálnak. Az iparos és kereskedő osztály sajnos izolálja magát, mint minden vidéki városban. Úgy látszik, ez már ősrégi megrogzott szokás Magyarországon.”¹³ Az „És a zsidók?” című részből kiderül valójában miért is készült e propaganda cikk: „Úgy általában Halas nagyon kellemes város. Halas lakossága békés és jóindulatú. A harmóniát csak a zsidók bontják meg, akik körülbelül ötszázan élnek Halason. Kereskedők, zugárusok, engedély nélküli, szabotáló, vidéki élelmiszerszállítók. A hatóságoknak mindig velük gyűlik meg a bajuk. Nem férnek a bőrükbe ezek a lengyel zsidókként letelepedett, most már „kulturzsidók” és ha a Halasi Ujság megírja róluk az igazat fel vannak háborodva.

⁸ Halasi Ujság, 1942. augusztus 28. 2. o. Milyennek látja az idegen Kiskunhalast?

⁹ Uo.

¹⁰ A ’főszögi’ ember a felsővárosi Kossuth utcától fölfelé, az ’aszögi’ az alsóvárosi Kossuth utcától délre lakott.

¹¹ Halasi Ujság, 1942. augusztus 28. 2. o.

¹² Uo.

¹³ Uo.

*Állandóan sajtóperrel fenyegetik. lapunkat ahelyett, hogy felhagynának titkos üzemekkel.[...] Halas keresztény város volt a múltban és keresztény város akar maradni a jövőben is.*¹⁴ – így zárul a cikk.¹⁵

A kiállítás fővédnökei között megtaláljuk gróf Teleki Mihály¹⁶ m. kir. titkos tanácsost, Dr. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert, báró Bánffy Dániel földművelésügyi minisztert, vitéz Szombathelyi Ferenc vezérkari főnököt, vitéz Bartha Károly honvédelmi minisztert és Dr. Losonczy István közellátási minisztert. A védnökök közt szerepel Kiss Endre főispán, Liszka Béla, Kecskemét polgármestere, vitéz dr. Imrédy Béla m. kir. titkos tanácsos, Medveczky Károly gazdasági főtanácsos, a Halasi Gazdasági Egyesület elnöke és Ván Benjámín református lelkész.¹⁷

A gyümölcs, szőlő és gazdasági termények díjazottjai arany, ezüst és bronz elismerő illetve sima oklevelet kaptak. Az iparosok ugyanígy. Többek között tiszteletdíjként a Halasi Gazdasági Bank Rt. egy ólomkristály vázát, a Halasi Villamossági Rt. egy ólomkristály italkészletet, a Halasi Mészhomokkő Téglagyár Rt. pedig egy állóórát ajánlott fel azzal a kéréssel, hogy ezek mindegyike kizárólag kigazdálknak, ló-, szarvasmarha- és juhtenyésztés terén elért eredményeik jutalmazásául szolgáljon.¹⁸

A Kapisztrán Nyomda Vácról vallásos témájú könyveket küldött a kiállításra.¹⁹ Kiállítási plakátokat juttattak el többek között Újvidék, Zombor, Szabadka, Baja, Zenta polgármestereinek, azzal a kéréssel, hogy azokat a városokban a kiállítás sikere érdekében feltűnő helyre elhelyeztetni szíveskedjenek.²⁰ Szabadka polgármestere végül szeptember 7-én vett részt a kiállításon a szabadkai gazdasági egyesület szőlő- és gyümölcstermelési szakosztályának tagjaival együtt.²¹

¹⁴ Halasi Ujság, 1942. augusztus 28. 2. o.

¹⁵ A halasi zsidóságról – a korszakban megélt hátrányos megkülönböztetéseikről – bővebben lásd: VÉGSŐ István–SIMKO Balázs: Zsidósors Kiskunhalason – Kiszvárosi út a holokauszthoz. Budapest, 2007.

¹⁶ Halasi kötődéséről (országgyűlési képviselő, díszpolgár): LEHÓCZKY György: Kiskunhalas országgyűlési képviselői. In: Kiskunhalas Almanach – Városismertető az ezredfordulós Kiskunhalasról. Szerk.: Szakál Aurél. Kiskunhalas, 2002. 89–90. o.

¹⁷ BKMÖL Kkh. R.V. 274/b. 637/1942.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. a 637/1942. számhoz tartozó, 25, 26/1942. kiállítás sz. irat. A polgármester, Dr. Völgyi János Szabadka polgármesterének a következőket írta aug.24.-én: „*Mai postával egyidejűleg a polgármesteri hivatal címére 80 drb. plakátot küldöttem el kiragasztás végett. Személyesen szerettem volna Nálad eljárni és megkérni, hogy kiállításunk sikere érdekében a plakátoknak minél feltűnőbb helyre való elhelyezése iránt szíveskedj intézkedni, sajnos azonban hivatalos elfoglaltságom miatt e tervemről le kellett mondani s ezért ezúton kérek meg erre a szívességre [...]*”.

²¹ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. A 637/1942. számhoz tartozó 43/1942. kiállítás sz. irat. A polgármester így ír: „*Végtelenül sajnálom, hogy a másik két napon nem lehetek nálatok, azonban 6-án a szabadkai 86. gy. e. bajtársi ünnepségén, 8-án pedig a volt szabadkai 8. huszárezred emléksobrának leleplezésén kell itthon részt vennem.*”

Horthyvára²² vezetőjegyzője székely kiállítási anyagról gondoskodott. Levelében a következőket írta: korábban azt tervezte, hogy „néhány mutatósabb gazda” is részt vesz a küldöttségben.²³ Később ezt írja: „A kiállításon küldöttségileg feltétlenül részt veszünk. Mezőgazdasági terményekkel nem szerepelhetünk, mert az 5 000 holdnyi árvíz lesilányította azokat. A háziipari cikkeket valószínűleg össze tudom hozni. Azért írom, hogy valószínűleg, mert történt itt egy kellemetlenség a múltban a pesti kiállításon és a kiállítással kapcsolatos rossz véleményt le kell előbb küzdenem. Ugyanis a háziszöttek visszahozásánál egy nagyon értékes eltűnt és a csendőrség még ma sem tudta megállapítani kit terhel a felelősség és ki vitte el [...]. A szállítási nehézségek miatt csak háziszöttek, ruhák, párnák stb. kerülnek kiállításra.”²⁴ Későbbi levelében a következőkről értesítette a polgármestert: „székelyeim szívesen vesznek részt a kiállításon, úgyhogy a küldöttség tagjait kénytelen voltam 25 főre korlátozni. A rossz vasúti összeköttetés miatt már szeptember 5-én kell innen elutaznunk innen amiért is kérem a 25 főnek szükséges átmeneti szállásról gondoskodni, a küldöttségben 2–3 tisztviselő vesz részt.”²⁵ (A kiállításon részt vevő háziszöttek végül ezüst oklevelet kapott.²⁶)

A Kiskőrösi járás főszolgabíró helyettese a következőket válaszolta a polgármester kérésére (érdekesebb részek kiemelve): „Utastottam a községek vezetőjegyzőit, hogy a kiállítás érdekében a legmesszebbmenőleg kövessenek el mindent. [...] A járás községei legalább 20 fogatot fognak felhajtani. Itt meg kell jegyezni, hogy a lovak szűken kapják a takarmányt és az abrakot, így esetleg nem lesznek a legjobb állapotban. Felhajtunk ezen kívül legalább 8-10 szép bikát, valamint ugyanannyi szép fias tehenet. [...] Bort, pálinkát nagyobb mennyiségben fogunk a kiállításra küldeni. Így előre közölhetem, hogy a kiskőrösi Gyümölcsfőző Szövetkezet különbözőféle üvegekben agyusztált nagyobb mennyiségű pálinka kiállításával fog részt venni. Felhívtam az ipartestületet, hogy a magyar szücsöket szervezze be a kiállításra. Mezőgazdasági és kerti terményeket is fogunk küldeni. Mezőgazdasági termények sajnos igen gyenge minőségűek, erre a célra legfeljebb egy-két gazdát fogok tudni beszervezni. Végül értesítem, hogy a járási levante parancsnokkal érintkezésbe léptem, aki megígérte, hogy egy 12 tagú lovas csapatot fog kiállítás alkalmával beküldeni, részt vesz a kiállításon még a kiskőrösi női leventecsapat is.”²⁷

²² A korszakban Horthyvára Bács-Bodrog vármegyében, az Újvidéki járásban található település, Stepanovicevo (1935). 1940–1944 között a hadikfalvai székely menekülteket telepítették le itt, neve így Bács-Hadikfalvára (Rastina), majd Horthyvárára változott.

²³ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. A 637/1942. számhoz tartozó 6/1942 kiállítás sz. irat. A kisebb küldöttség indoklására a következőket írja a vezetőjegyző – többek között –: „Szent Istvánkor a Telepítési Kormánybizottság a székelység krémjét szerepelteti a szentistváni körmenetben, így az országzászló átadás-átvétel elhalasztását kérem. Kérem ezt azért is, mert a horváthországi telepések földhözjuttatása most van folyamatban és még mindig hoznak belőlük, szeretném azt, ha a rendezendő ünnepély oly időben volna amikor már a község telepesei helyhez vannak kötve [...]”

²⁴ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. A 637/1942. számhoz tartozó 6/1942 kiállítás sz. irat. A polgármester válaszában jelezte, hogy a székely kiállítás 6 m² területet fog kapni.

²⁵ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 637/1942. számhoz tartozó 44/1942 kiállítás sz. irat.

²⁶ Halasi Ujság, 1942. szeptember 8. 1. o. A délpest megyei kiállítás felülmúlt minden várakozást.

²⁷ BKMÖL Kkh. R.V. 274/b. 11 193/1942. számú 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

Ezt az értesítést megküldte a polgármester a helyi újságok (Halasi Hírlap, Kis-kunhalas Helyi Értesítője) szerkesztőségének is augusztus 13-án azzal, hogy legközelebbi lapszámukban adják közre. A következő kísérszöveg társult hozzá: „*A kiállítás sikeréhez nagyban hozzá fog járulni a kiskőrösi járás lelkes támogatása. Egészen közöljük a járás h. főszolgabírájának átiratát, melyből kicsendül, hogy mindent lehet, csak akarni kell. Reméljük, hogy a vidékiek megmozdulása buzdítólag fog hatni a mi gazdaközönségünkre és iparosainkra is, kiknek sorából egyébként már ez ideig is történtek jelentkezések.*”²⁸

Az alispán – ceruzás bejegyzés szerint – Kalocsa vezetőjének a következőket írta augusztus 24-én: „*A lovasmérkőzésekre levante ugró számot is beiktattunk, egészen könnyű feltételek mellett. Felkérlek, hogy a lovasmérkőzések sikere érdekében a helyi leventeparancsnok bekapcsolásával azokat a gazda-leventéket, akik olyan lovakkal rendelkeznek, amelyekkel 8 drb. 80 cm. magas akadályt átugorhatnak, a szeptember hó 6-án megtartandó versenyre kirendelni szíveskedjél. Ezzel a gazdaközönség körében a lótenyésztés érdekeit kívánom előmozdítani és a mai nehéz időkből a lovasok díjazásával a lótenyésztés és lónevelés tekintetében kívánom a fontos honvédelmi érdekeket biztosítani.*”²⁹

A Magyar Lovassport Egyesületek Országos Szövetsége sajnálatát fejezte ki, hogy a programba tervezett országos szintű lovasmérkőzéseket nem tarthatták meg. A M. Kir. Balatoni Intézőbizottság VIII. Nemzetközi Sport a Balatonon rendezvény időpontját szeptember 4–8.-ra tette át.³⁰

A polgármester kérésére a 20. honvéd gyalogezred laktanyájában, mint tüzérlaktanyában lévő istállókat a lovak, lovászok s kocsisok elszállásolására átengedték a vidékről érkező lovak és fogatok részére. „*Megjegyezni kívánom, hogy az úrlovasok legnagyobb része tényleges katonatiszt*” – írta a polgármester szeptember 2-án.³¹

Augusztus 26-án Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Gazdasági Egyesületének igazgatója a következőket írta a polgármesternek: „*Miután a lódíjazásnál különböző nyomtatványokat, íveket kell kitölteni, lennél szíves kedves Mihályom iródiákról is gondoskodni. Miután tudom már tapasztalatból, hogy a ló és marhadíjazás iránt igen nagy az érdeklődés, igen nagy a tömeg. Ez a tömeg sokszor zavarja a díjazások zavartalan lefolytathatását. Épp ezért kérlek, légy szíves majd gondoskodni szeptember 6.-án már korán reggel 7 órai kezdettel nagyobb számú rendőri készülségről kint a helyszínen a lódíjazáson. Úgy tudom nagyon sokan jönnek le Pestről előkelőségek. A meghívók mind elmentek.*”³²

A kiállításra a polgármester Dr Pálházy Endre vármegyei főjegyzőtől sok zászlót kért, „*mert még az állatvásárteret is néhány zászlóval fel kell díszítenünk, és a kiállítás területén is nagyon sok zászlóra van szükségünk.*”³³

A kiállításon a zenét a 20. honvéd gyalogezred menetzenekara szolgáltatta.³⁴

²⁸ BKMÖL Kkh. R.V. 274/b. 11 193/1942. számú 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

²⁹ Uo. 637/1942.

³⁰ Uo. a 10 533. számú 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

³¹ Uo. 637/1942. A polgármester levele a 20/I. pótkeret Parancsnokságának.

³² Uo. a 637/1942. számhoz tartozó 48/1942. kiállítás sz. irat.

³³ Uo. a 637/1942. számhoz tartozó 51/1942. kiállítás sz. irat.

³⁴ Uo. a 637/1942. számhoz tartozó 72. és 72/a. számú iratok.

A kiállítás fontosabb eseményei

A belépődíjak a következők voltak: állandó belépő a kiállítás tartamára 2 P, egyszeri belépésre – ’50 P, egyszeri belépésre tanulók és katonák részére – ’20 P Lovasmérkőzésre ülőhely 2. P, állóhely – ’80 P, tanulók és katonák részére – ’40 P Népművelési előadásra és levante ünnepélyre külön jegyek váltandók.³⁵ A közegészségügyi előadásra belépődíj nincs.

A Halasi Újság a következőket írta előzetesében: „*A várakozás, ami ezt az eseményt megelőzi, olyan nagy, hogy ahhoz mérhetőt évek óta nem tapasztalt ez a kunsági város. A református gimnázium épülete körül zajlik az élet. Az egész épületet átrendezik, építenek. A gyümölcskiállítást a tornateremben rendezik meg. A nyúl- és galambkiállítás az udvaron lesz megtartva. Az ország leghíresebb úrlovasai vesznek részt a lovasmérkőzésen, amely vasárnap délután zajlik le az új vásártéren. A halasi állomás épülete díszben áll. [...] A keresztény halasi kereskedők valóságos kirakatversenyt rendeznek a kiállítás három napján. De kiveszik a részüket a versenyben a helyi iparosok is. A híres halasi csipke is kitesz magáért. látványosságnak is beillő csipkekiállítása felejthetetlen hatást fog gyakorolni a látogatókra.*”³⁶

„*A sajtóbemutatón vitéz Endre László alispán elnököl, aki fáradhatatlanul dolgozott a kiállítás sikere érdekében. Szombaton délután [szeptember 5-én] háromnegyed ötkor fogja megkoszorúzni az alispán a halasi Kuruc-szobrot. A sajtóbemutatón megjelennek a délpest-megyei sajtó kiváló egyéniségei, lapszerkesztők és újságírók, hogy a kiállítás anyaga fölött bírálatot mondjanak. Meg fog jelenni a kiállításon a halasi gazdák gondviselő atyja: vitéz gróf Teleki Mihály is, aki három napot tölt a város falai között. Dr. Kathona Mihály polgármesterünk hetek óta szorgoskodik a kiállítás rendezése körül, az ő vállára nehezedett a program kialakulásának legfárasztóbb terhe. Hogy a rendelkezésre álló szűk anyagi keretek között is ilyen hatalmas arányú kiállítást tudott megvalósítani, az csak az ő szívós akaraterejét, városszeretetét és szervezőképességét bizonyítja. Dobó Kálmán főmérnök kezébe volt letéve a kiállítás technikai előkészülete. Tudása legjavát adta a munkába. Lelkesedéssel vettek részt az előkészítés nagy munkájában Horváth Ferenc, a Gazdasági Iskola igazgatója, Kozma Dezső dr. hegyközségi bíró, Gulyás Sándor gimn. igazgató, Kun Bertalanné, Fridrich Lajosné, Szente István, Medveczky Károly gazdasági főtanácsos, Gouth Miklós intéző és még számosan. A rendezőségnek sajnálattal kellett tudomásul venni, hogy a nagystílűnek induló baromfi kiállításról le kellett mondania a szórványosan fellépő baromfipestis miatt. [...] A kiállítás látványossága közül kiemeljük a gimnázium tantermeiből átalakított kiállítási szobákat, többek között az aranykalászos szobát, a sajtószobát, az iskolán kívüli népművelési termet, a MANSZ szobát, a Hangya szobát, a közjóléti termet, az egészségügyi szobát, az ipari és kereskedelmi szobát, valamint a bajtársi és női honvédelmi termet.*”³⁷

Szeptember 5-én este 8 órakor a kiskunhalasi, kiskőrösi és keceli tűzoltóság bemutató gyakorlatot végzett volna a Bethlen-téren. A bemutató gyakorlata a légvédelmi készség miatt elmaradt.³⁸

³⁵ BKMÖL Kkh. R.V. 274/b. 11 193/1942. számú 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

³⁶ Halasi Újság, 1942. szeptember 4. 1. o. A Délpestmegyei kiállítás országoshírű esemény lesz.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. szeptember 8. 2. o. A délpest megyei kiállítás felülmúlt minden várakozást.

A kiállításra érkező vendégek tiszteletére a Sóstón közös vacsorát tartottak szeptember 5-én este 9 órakor – erről értesítették a rendezőseget. Egy teríték ára 3 P. volt, ital nélkül, az étrend: disznótoros vacsora. A Sóstóra a városi szállodától $\frac{3}{4}$ 9 órakor autóbuszjárat indult, és az éj folyamán több járáttal is visszajött.³⁹

A kiállítási csoportok a következők voltak:

- I. Mezőgazdasági főcsoport: Vezető Horváth Ferenc gazdaságiiskola-igazgató.
Gyümölcs, szőlő, borászat
Zöldségféle, kertgazdasági termény és virágkiállítás
Baromfi, házinyúl, galamb
Állatbemutató /ló, szarvasmarha, stb./
Szántóföldi termények, tejtermelés, zöldmező
Méhészet
Háztartási kiállítás
Téli gazdasági iskola
Hangya kiállítás [Szövetkezet – Cs. G.]
Hegyközségi kiállítás
Pest vm. Gazd. Egyesület És Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara
Zöldmező szövetség
- II. Ipar és kereskedelmi főcsoport: Vezetők Hudy András Hangya igazgató, Hurth A. Ferenc kereskedő, Kiss Illés Antal ipartestületi elnök.
- III. Népegészségügyi főcsoport :Vezető Dr. Bajusz Mihály m. kir. tisztiorvos.
- IV. Kulturális főcsoport. Vezető Sütő József Gimnáziumi tanár, és Hatházy László tűzoltó parancsnok.
Sajtó, antibolsevista, amatőr fénykép, népművészeti, stb. kiállítások a Gimnázium múzeumi és könyvtára.
Csipkekiállítás a Halasi Csipkeházban, vezetője: Markovics Mária iparművész.
Lovasverseny Kricsfalussy Hrabár Sándor m. kir. csendőralezredes rendezésében a csendőr-lovasosztály laktanyájának szabadtéri lovardájában.⁴⁰

A kiállítási díjazottak közül kiemeljük a bemutatott borokat:

A borverseny bírálóbizottsága a versenyre küldött mintegy 60 borfajtát teljes titkoság jegyében gondos bírálat tárgyává tette és egyhangú határozata alapján az alábbi felsorolt termelőket, illetőleg a versenyre küldött boraikat tartotta méltónak és érdekesnek a díjazásra:

---

³⁹ BKMÖL KKh. R. V. 274/b. 637/1942.

⁴⁰ Uo.

Arany oklevél:

Mátrai István kisgazda Csengőd 1936-os rajnai rizling	boráért
özv. Liszkai Lajosné Csengőd, 1932-es muskotály	„
Borbányi Gyula Csengőd, 1934-es piros veltérini	„
Dietrich Fülöp Kiskunhalas, 1934-es piros veltelini	„
Széll Józsefné Kiskunhalas, 1934-es kadarka	„

Ezüst oklevél:

Lindmayer Károly Soltvadkert, 1934-es ezerjő	boráért
Rác Pál Kiskunhalas, Zsana puszta 1941-es vegyes fehér	„
Dr. Csapat Lajos Pirtó 1941-es muskotály	„
Bácsi István kisgazda, Páhi 1940-es muskotályos rizling	„
Nagypál Sándor Kiskunhalas, 1934-es kadarka	„
Dr. Rusa István Kiskunhalas, 1932-es rizling	„
Györffy László Kiskunhalas, 1931-es kadarka	„

Bronz oklevél:

Törtely Kornél Kiskunmajsa, 1941-es muskotály	boráért
Rác Mátyás Kiskunhalas, 1941-es kadarka	„
Hasszilló János kisgazda, Kecel ezerjő	„
Györffy László Kiskunhalas, 1939-es vegyes fehér	„
Fuszenekker Ferenc kisgazda 1939-es kadarka	„
Makay Károly Kiskunhalas 1939-es rizling	„

Elismerő oklevél:

Vitéz Helvédy János Kecel, 1941-es kadarka	boráért
Lentner Menyhért Császártöltés, 1941-es kadarka boráért	„
Szép László kisgazda Kiskunhalas, 1941-es vegyes fehér	„
Schaffer Mátyás Császártöltés, 1941-es rizling	„
Péter Pál kisgazda Hajós, 1939-es kövidinka	„
Hepp Ádám Hajós, 1939-es kadarka	„
Dr. Monszpart László Kiskunhalas, 1937-es rizling	„
Kiskunhalasi Hegyközség, 1934-es kövidinka	„
Beck József kisgazda Hajós, 1934-es kadarka	„
Lőrincz László kisgazda Kiskunhalas, 1934-es ezerjő	„
Wilhelm Károly Hajós, 1939. kadarka	„

Ezenkívül 5 tiszteletdíjat osztottak ki, 4 termelő kapott 25 kg rézmészport, a rendező szervezetek pedig dicsérő oklevelet kaptak (Kiskunhalasi Hegyközség, Hegyközségek és Szőlősgazdák Országos Szövetkezete). A gyümölcspárlatokért a Kiskunhalasi Rum és Likörgyárat és a Kiskunhalasi Gyümölcserősejtésítő és Központi Szeszfőzde Szövetkezetet elismerő oklevéllel jutalmazták.⁴¹

⁴¹ A kiállítási kategóriák díjazottjait a Halasi Ujság, 1942. szeptember 8-i számában lehet megtalálni, és a BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 637/1942. sz. alatt. Jelen tanulmány célja elsősorban a kiállítás esemény-(politika)történeti bemutatása volt. A borok listája részletesen nem jelent meg a Halasi Ujságban.

A nyertes halasi borokat meg lehetett kóstolni – ugyanis többek között Dietrich Fülöp, Sándor Balázs, Rác Máttyás, özv. Szél Józsefné alkalmi korlátolt borkimézési engedélyt kaptak a kiskunhalasi református reál gimnázium épületében lévő kiállítás helyiségben – a rendezőség által kijelölt helyen, kizárólag saját termésű borokra, a következő feltételekkel: a) legfeljebb 1 dl-es poharakban álló vendégek részére, b) utcára nyílt edényben kimérhessen, c) zárt edényben kismértékben elárúsíthassa. Az engedélyt a kecskeméti m. kir. pénzügyigazgatósági kirendeltség adta ki, továbbá a folyamodó italmérési illeték címén 2 P-t volt köteles befizetni Kiskunhalas megyei város adóhivatalának.⁴²

A kiállítás ünnepélyes megnyitása szeptember 6-án volt a református gimnázium épületében. A kiállítás megnyitását számos megyei előkelőség, több országgyűlési képviselő és a szomszédos községek, városok vezetői is megjelentek. Dr. Kathona Mihály polgármester a város nevében köszöntötte a megjelenteket. *„Ez a kiállítás – mondotta többek között – a hitvallóknak, az erőseknek és a dolgozóknak a sereg-szemléje, míg a kishitűek és a kétkedők számára figyelmeztetés, egyben tanítás és parancs is. Annak a népnek, amely annyi megpróbáltatás után érte el a termelő munkának ilyen eredményét, nagy hivatása van Európában és méltó arra, hogy az Európáért küzdő testvéri nemzetek megbecsüljék, mert nélküle az új Európát nem lehet megalapozni.”*⁴³ Gróf Teleki Mihály megnyitó beszédében – többek között a bolsevik veszélyről, mint a civilizáció és a kereszténység örök ellenségéről beszélt, majd a következőket mondta: *„az idej kiskunhalasi kiállítás újításokat is hozott. Dél-Pest megye a fajvédelmi gondolatnak is mindenkor mentsvára volt. A kiállítás fajvédelmi része bizonyítéka annak, hogy nemcsak hirdetjük a fajvédelmi gondolatot, hanem meg is valósítjuk.”*⁴⁴ Vitéz Endre László alispán beszédében a következőket mondta: *„Ezelőtt néhány évvel a kormány elrendelte a közigazgatási tisztviselők számára a gyakorlati vizsga letételét. Úgy érzem, hogy a világháború és a zsidóság által előidézett megrázkódtatás után nekünk egy lépéssel tovább kell mennünk, a közigazgatási tisztviselőktől további szervezési tudást kell követelni. Ezért határozta el a vármegye közönsége, hogy a mostani nehéz idők ellenére, felkeressük a vármegye különböző részeit és ott akarjuk velük ezt a vizsgát letétni. Ez a célja a megye különböző vidékein rendezett kiállításoknak [...]. Kalocsán a kiállítást a Duna áradása előzte meg. Ott is azon a helyen rendeztük meg a kiállítást, ahol az áradat a kisemberek legszükségesebb háztartási tárgyait, bútorait vitte el, ahol a rohanó ár a szántóföldek között pusztított. Ilyen előzmények ellenére tudott a város gyönyörű kiállítást produkálni. Kiskunfélegyházán ép ilyenek voltak az előzmények. Amikor a tavaszon itt, Kiskunhalason végigjártuk a határt és láttuk a város legértékesebb,*

⁴² BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 637/1942.

⁴³ Halasi Ujság, 1942. szeptember 8. 2. o. A délpest megyei kiállítás felülmúlt minden várakozást.

⁴⁴ Uo. – VÉGSŐ István–SIMKO Balázs: Zsidósors Kiskunhalason – Kisvárosi út a holokauszthoz. Budapest, 2007. 111. o.: *„A közismerten szélsőséges Endre László hatásának köszönhetően Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területén elterjedt az antiszemitizmus, és sokszor keményebb formát öltött, mint az ország más területén. 1944-ig a gyűlölködés semmilyen fizikai tettlegességbe nem torkollott. Szellemi és érzelmi hatásokkal próbálták a békésnek mondható vármegyei népességet meggyőzni arról, hogy az addig velük békében és nyugalomban élő zsidó emberek tulajdonképpen az ellenségeik, akiket az országból el kell ildözni.”*

legtermékenyebb területeit víz alatt állani, összeszorult a szíviünk és feltettük a kérdést, lehet itt még egyáltalán termelésről magyar jövőről beszélni? Akkor határoztuk el, hogy meg fogjuk rendezni ezt a kiállítást.”⁴⁵

Déli 12 órakor a díjazott állatok elővezetése és a fogatok bemutatása következett a vásártéren, utána következett a lovasmérkőzés.

Este 8 órakor a Városi Színházban magyaros ruhabemutató volt, utána „Mit tud a puszta” címmel népművelési előadást tartott a rendezőség. Szeptember 7-én délelőtt 11 órakor a városi közgyűlési teremben zajlott le gróf Teleki Mihály és Endre László portréjának leleplezése. A kiállítás rendezősége a képleleplezést a Halasi Gazdasági Egyesület és a Halasi Népbank együttes diszkozyűlésével kapcsolatban ejtette meg. Délután a kertmunkásképző iskola bemutatása következett. Este 7 órakor avatták fel a Szőlősgazdák Egyesületének székházát.⁴⁶ A szeptember 8-i programok közül kiemelkedik a város egyik főútvonalán végigvonuló babakorzó.

A kiállítás lezárása és értékelése

Halas város közönségéhez a polgármester szeptember 10-én bocsátott ki üzenetet:

„A Délpest-megyei Kiállítás e hó 8.-án lezárult. A kiállítás tárgyilagos bírálók véleménye szerint is anyagában és rendezésében is minden várakozást felülmúlt és biznyságtétel volt arra, hogy a város és környékének népe az évek óta tartó súlyos sorscsapások közepette sem vesztette el fejét és bizó lélekkel és erős akarattal küzd jobb jövőért. Ez a siker csak a lakosság komoly összefogásával volt elérhető, Halas város népe minden időben megcselekedte mindazt, amit megkövetelt a haza és a város érdeke. Amidőn az elért sikert ezúton is tudomására hozom a város közönségének, hálás köszönetem nyilvánítom a kiállítás rendezőinek, kiállítóinak és mindazoknak, akik jó szívvvel támogatták a kiállítás vezetőségét, hogy vállalt feladatát maradéktalanul tudja megoldani. Most, hogy az ünnepnapok után komoly és nehéz hétköznapoknak néziünk elébe, kérném a Mindenható Istent, hogy áldja és védje a városnak minden lakosát és űzze távol hajlékainktól a pusztulás rémét és veszélyét.

1942. szeptember 10.-Hazafias üdvözléttel: Dr. Kathona Mihály polgármester.”⁴⁷

A Halasi Ujság a következőket írta: *„Maga a keret erősen érezte a háborús takarékoskodás kényszerű nyomait, de minden várakozást felülmúlóan ellensúlyozta a külsőség szegénységét a kiállítás tartalma. A kiállításoktól is elkényeztetett külföldi látogatók is olyan elragadtatással szemlélték a látnivalókat, hogy nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy ilyen kiállítást egyetlen város se tudott még eddig felmutatni. [...] A csipkekiállítást a Halasi Csipkeházban Markovics Mária iparművész nő rendezte művészi érzékkel és azzal a gondossággal mely méltó volt a Csipkeház híréhez. [...] A beszállásolások nehéz gondja dr. Bácsalmási Antal rendőrbíró vállára nehezedett. A kiállítási anyagok elhelyezése körül és egyéb munkálatokban Sándor József városgazda tevékenykedett. Ezer és ezer ember fordult meg a református gimnázium épü-*

⁴⁵ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 637/1942. Vitéz dr. Endre László alispán úr beszédének kivonata. Vö.: Halasi Ujság, 1942. szeptember 8. 2. o. A délpest megyei kiállítás felülmúlt minden várakozást. Vitéz Endre László alispán köszönete.

⁴⁶ Halasi Ujság, 1942. szeptember 8. uo.

⁴⁷ BKMÖL Kkh. R. V. 274/b. 637/1942.

letében, hogy a különféle kiállítási érdekességeket megtekintse. Dr. vitéz Kun Bertalanné terme volt egyike a legszebbeknek. A legérdekesebb látványosságok gyűjtő helye volt az aranykalászos terem. Amiket a mezőgazdaság terményekben csak kitermelni tud, az mind ott sorakozott a kiállítási polcokon. [...] A kisgazdák kitétek magukért. Ámulva néztük munkájuk hatalmas eredményét. Hangulatos, kedves szoba volt a méhészeti terem is. A méhviasz illata szállt a levegőben. Mintha valami méhesbe kerültünk volna. Szinte kedvünk kerekedett leheveredni benne. Nagyon tetszett a baromfikeltető szoba, ahol száz apró csibe szaladgált a kerítésen belül. A Gergely-féle melegvízfűtéssel keltetett csibék voltak ezek. Méreteivel messze kiemelkedett Szabó János mechanikai cipőüzeme, Orient szabadalmazott fatalpú cipője mindenkinek tetszett. A Népegészségügyi terem egyike volt a legtanulságosabbaknak. A látogatók itt időztek a legtöbbet, mert a statisztikai táblázatokból sok megszívlelni való dolgot jegyezhettek fel. Talmácsy István halasi tanító plakátrajzai feltűnést keltettek. Impozáns terem volt a Hangya szoba. Villanyerőre berendezett tojás-osztályozó gépe, valamint keltető-gépe általános tetszést és elismerést aratott.” A cikk szerzője megemlékezett még a bútor és a Népjóléti teremről is. Majd így folytatta: „A háziipar terem főlátványossága volt az angóra nyúlzsórból szőtt női ruhák, sálak, kesztyűk, kalapok. A Kiskunhalasi Közjóléti Szövetkezet agitálását dícsérték a kiállított díszes tárgyak, a turáni szőnyegek, a babák és a díszpárnák. A folyosón láttuk Farkas Károly földműves festőművész idillikus téli tájképeit, amelyek olyan tökéletesek, hogy akármelyik fővárosi képkiallításon is bemutatathatók lennének. A tornateremben voltak elhelyezve a halasi gyümölcsösök kiválóságai: a Kiefer-körték, a fajalmák, az Erzsébet királyné-szőlők és az őszibarackok. Itt üdítették fel a látogatókat a vitéz Szentiványi (Felsőszentiván) és Kling Kiskunsági Rum és Likőrgyár különlegességek tetszetős palackjaikkal és csábító tartalmukkal. Az udvaron felállított sátorban állították ki közszemlére az angóra-nyulakat, amelyek a Kiskunhalasi Közjóléti Szövetkezet szemefényei.” A cikkíró a MANSZ szobából a befőtteket, a lépcsőház első emeletének faláról a belvízkárosult halasi gazdákról szóló fényképeket és a látogatók számára az udvaron felállított büfét találta fontosnak megemlíteni. A cikk végére hagyta a zsidók bírálatát: „Utoljára hagytuk a kiállítás legérdekesebb és legmeggondoloztatóbb szobáját, a fajvédő termet. A zsidók magyarországi történelme sorakozott itt föl szemléltető képekben. A galíciai zsidók jellegzetes ábrázata a napnál is világosabban mutatott rá a liberális korszak bűneire. Szemléltetésül ott láthatjuk a falakon a régi idők zsidóüldöző jelmondatait, amikor Magyarország még nem volt úgy elzsidósodva, mint ma. [...] Nehéz, küzdelmes munkát kell kifejtenuünk, hogy helyre hozzuk a liberális korszak idegen fajtól megfertőzött politikájának hibáit. Ott voltak láthatók a szobában a Halasi Újság példányai is, amelyek, mint a fajvédelem gépfegyverei, ropogtak az ólombetűk csatate-rén.”⁴⁸

⁴⁸ Halasi Újság, 1942. szeptember 11. 3. o. Mit láttunk a Halason nagy sikerrel lezajlott háromnapos délpestmegyei kiállításon? – Lásd még: VÉGSŐ István–SIMKO Balázs: Zsidósors Kiskunhalason – Kiskvárosi út a holokauszthoz. Budapest, 2007. A helyi sajtó és a zsidókérdés viszonyáról az idézett mű 120–128. oldalán lehet olvasni. A Halasi Újságról a szerzők a következőket írják: „A Halasi Újság kezdettől fogva azt tűzte ki célul, hogy a zsidóság ellen fog küzdeni, hogy mind a magyar, mind a kiskunhalasi izraelitákat eltávolítsák Magyarország társadalmi és gazdasági életéből.” (122. o.)

Kiskőrös község elöljárósága október 15-i levelében a „Délpestmegye” hetilap 12 db kartonlapra felragasztott kiállítani kívánt anyagát kereste. *„Legnagyobb sajnálattal állapítottuk meg, hogy anyagunk, mely igen nívós volt a kiállításukon nem szerepelt, annak dacára, hogy mi a kiállítást propagandával támogattuk.”* A rendező bizottság a következőket válaszolta: *„a sajtó kiállításra küldött anyaguk Halason nincs, azt ugyanis Dr. Takáts Albert vm. főjegyző úr, aki az antibolsevista kiállítást rendezte, az összes felhasználta és fel nem használt anyagot ládába csomagoltatta és magával vitte, hogy azt még a Kispesti kiállítás is szerepeltesse, hol nagyobb helyiséget fog felhasználni, hogy minden rendelkezésre álló anyagot felhasználhasson. [...] Még egyszer végtelenül sajnálom, hogy anyaguk a kiállításon nem szerepelt, de ez rajtunk kívül álló hely hiány miatt következhetett be.”*⁴⁹

1942. október 23-án vonták meg a kiállítás mérlegét. A kiállítás bevétele 10 442 P. 03 fillér, kiadása 10 439 P. 90 fillér volt, s így a kiállítás számadása 2,13 P. maradvánnyal zárult. A kiállítás igazgatója, Dobó Kálmán megállapította, *„hogy a belépőjegyek és térfoglalási díjak összege majdnem pontosan felét teszi ki az összes bevételnek. Mindezekből megállapítható, hogy a kiállítás úgy anyagilag, mint erkölcsileg teljes sikerrel zajlott le ugyannyira, hogy a város képviselőtestülete által e célra megszavazott 3000 P-t nem is kellett igénybe venni s így a kiállítás, melynek nagy erkölcsi sikere elvitázhatatlan, a város közönségének pénzbe egyáltalán nem került. [...] A főlhalmozott anyag kiválósága és bősége nemkülönben sokfélesége és az egyes csoportok vezetőinek jó ízlése és buzgolkodása által volt ez a fényes siker elérhető.”*⁵⁰

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Gazdasági Egyesületének igazgatója Zsivánovits Béla a következőket írta a polgármesternek szeptember 19-én: *„A lezajlott kiskunhalasi kiállítások alkalmával szeptember 5, 6, 7 és 8-án kedves szép városodban Kiskunhalason eltöltött napok mindegyikén oly kitüntető kedvességet, figyelmességet tanúsítottál mindenkor személyemmel kapcsolatban, amelyek örökké emlékeztetésekre lesznek számomra szép pályám egyik igen aranyos aktusa idején. Fogadd jó Mihályom lekötélő figyelmességedért, a magyaros vendégszeretetért a leghálásabb köszönetemet. Én viszonzásul most mást nem mondhatok, mint csak azt az egy tény és valót, hogy 30 éves pályafutásom idején szeretettel csüngtem mindenkor hatalmas kiterjedésű városod gazdasági fejlesztése érdekében. Sok kedves emlék, megbeszélés, határjárás, a mezőgazdaság, állattenyésztés minden ága terén történt szóbeli, írásbeli munkám, gazdasági előadásom, irodalmi tevékenységem és még egy s más apró cselekvéseim tanú-bizonyoságot tehetnek a 30 év emlékéről. Szerzettem ez alatt sok jó barátot, akik közül sokan már nincsenek. Szereztem tisztelőket, ellenséget egyet sem, mert mindig csak jót akartam. Ezt köszönhetem a Mindenható Istennek és most is csak arra kérem Őt, Kiskunhalas érdekében ezt még sokáig cselekedhessem. [...]”*⁵¹

⁴⁹ BKMÖL Kkh. R. 637/1942. (145/1942 M. E. sz. irat.).

⁵⁰ BKMÖL Kkh. R. a 15 420/1942. számú 637/1942. alapszámhoz tartozó irat.

⁵¹ BKMÖL Kkh. R. 637/1942. a „magyaros vendégszeretetet” Endre László alispán is megköszönte, és mellékelten megküldte az elmondott beszédének „kiigazított szövegét” is. (Valószínűleg ez az irat: dr. Endre László alispán beszédének kivonata.)

A kiállítás a történelmi korszakból is következően a sikeres termék-, terménybemutatók mellett fajvédő-propaganda célokat szolgált,⁵² ehhez teremtettek alapot a kiállított sajtótermékek, illetve a meghívott politikusok és főszervezők – kiemelve a megyei alispánt – „árukapcsolással” a mezőgazdasági, ipari termékekkel akarták hitelteljesíteni ezen gondolatokat. A nehéz időkben valóban polgári összefogást tudott volna bemutatni a kiállítás, de mivel a zsidó termelők, kereskedők nem vehettek részt rajta, így ez csak – különösen a vármegyei felsővezetők szemében – az 1940-es évek elejének egy politikailag fontos rendezvényévé vált, amelybe igyekeztek bevonni a visszacsatolt délvidéki terület településeit is.

---

⁵² VÉGSŐ István–SIMKO Balázs: Zsidósors Kiskunhalason – Kisvárosi út a holokauszthoz. Budapest, 2007. 118. o. „A kiállításra azért mondhatjuk, hogy a náci jellegű antiszemitizmus egyik igen jó példája volt, mert annak egyik alapvető tulajdonságával rendelkezett. Azzal, hogy a régmúlt időkre vezette vissza az antiszemitizmus gyökereit, és annak múltját dicsőítette. A rendezvény »sikerére« jellemző, hogy arról a Dél-Pest megye a fajvédelmi gondolat mentősvára- Mezőgazdasági kiállítás Kiskunhalason címmel még a nyilas párt lapja, a Magyarország is lelkesen tudósított.”

A BÁCS-KISKUN MEGYEI CIGÁNYSÁG INTEGRÁLÁSA A SZOCIALIZMUS KORAI IDŐSZAKÁBAN (1946–1965)

Bevezetés

A Magyarországon élő kisebbségek közül a cigányság az, amelynek történetéről mindmáig a legkevesebbet tudjuk, ugyanakkor ez az a kisebbség, amelyik szám szerint a legnagyobb, és folyamatosan növekvő arányszámú. Mindezeket kiegészíti a nagy mértékű, és egyáltalán nem csökkenő előítélet, amellyel a többségi társadalom viseltetett – és viseltetik manapság is – a romákkal szemben. A romákkal sohasem bántak kesztyűs kézzel a politikai döntéshozók. Mindezek ellenére – vagy ennek következtében – a cigányok életvitele az évszázadok folyamán nagyon keveset változott a XX. század derekáig.

Falvak, városok külterületein, rosszabb esetben a települések melletti erdős, bozótos vidékeken éltek putrijaikban vagy sátraikban meghúzva magukat, elképesztő körülmények között. Életmódjukban lassú változás a szocializmus hullámaival köszöntött be, ekkortól kezdve tudatosan próbálták javítani életkörülményeiket, és intézkedések sorozatát hozták a társadalomba való integrálásuk érdekében. Tény, hogy a szocializmus évtizedei alatt a cigányok nagy többsége dolgozott és letelepült. A vándorló cigány életmód gyakorlatilag megszűnt az 1980-as évek végére, és a cigánytelepek száma is jelentősen csökkent. Elmondható, hogy a cigányság életlehetőségei jelentősen javultak 1956 és 1990 között, hogy aztán az 1989–1990-ben végbement rendszerváltozás után ismét hasonló állapotok uralkodjanak el rajtuk, mint amit a második világháború után már – kis túlzással – megéltek. Tanulmányomban könyvészeti és levéltári források alapján kívánom bemutatni a cigányság helyzetét Bács-Kiskun megyében a második világháborútól – a terjedelmi és időbeli korlátok miatt – 1965-ig.

A cigányság helyzete a második világháború után

Országos szinten vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 1940-es évek végén a cigányok helyzete korántsem mondható rózsásnak. 1946-ban két faluban is pogromok voltak.¹ Ezek mellett a megalázások és üldözések más formái is előfordultak, hiszen még voltak nyilvános fürdetések, borotválások is.² 1947-ben a központi államigazgatás is meg akarta oldani, vagy legalábbis tervezeteket készített a cigánykérdés tárgyában, amelynek során kiadásra került a 165 106/1947. belügyminiszteri rendelet a kóborló cigányok ellenőrzéséről, amely ellenőrzéseket a csendőrök a ci-

---

¹ BÁRSONY János, 2008. 232. o.

² Uo. 226. o.

gánytelepekre is alkalmazták.³ Ezt lényegében kiegészítette egy sajtóvita, amely 1947–1948-ban zajlott a 'Cigánykérdés megoldása' címmel a Népegészségügy című folyóiratban.⁴ Ezekben a cikkekben, tanulmányokban olyan véleményeket olvashatunk, minthogy el kell szigetelni, táborokba kell zárni a cigányokat. Tehát a kor „szóvivői” ebben látták a probléma megoldási lehetőségeit. Ne feledjük, hogy mindez a holokauszt után pár évvel került a sajtó hasábjaira! Mindezek ellenére találkozhattunk pozitív tartalmú hozzászólással, illetve tanulmánnyal is, hiszen Kálmán András cikkében egyértelműen a cigányok jogegyenlősége, és asszimilálásuk mellett érvelt.⁵ Egyetérthetünk azzal a véleménnyel, hogy tanulmánya lényegében hatástalan maradt a korszak politikai vezetői és véleményformálói körében.⁶

A második világháború után megtörtént a várt földosztás⁷, amelyből a romák gyakorlatilag teljesen kimaradtak, hiszen mindössze 5–6%-uk kapott valamekkora földet, házhelyet viszont nem kaptak. Elmondható tehát, hogy ez a folyamat sem járult hozzá érdemben a cigányság társadalmi felemelkedéséhez. A nagybirtokrendszer megszűnésének végére a cigányok bérmunkássá váltak, attól függetlenül, hogy tudták volna, mit is jelent ez, pedig meglátásom szerint ez volt az a pont, ahol a cigányság elindulhatott volna a polgárosodás, vagy legalábbis az integráció rögzös és nem éppen könnyű útján. Ezzel azonban nem éltek, vagy pontosabban fogalmazva, nem tudtak élni. Sem iskolázottságuk, sem anyagi helyzetük, de ami a legfontosabb, mentalitásuk, gondolkodásmódjuk sem tette lehetővé, hogy kitörjenek az addigi életkörülményeikből. A külső segítség – a föld megléte – pedig kevésnek bizonyult.

A valóságban a cigányok mélyszegénységben éltek, életkörülményeik meg sem közelítették a többségi társadalom helyzetét. Ki lehet mondani, hogy az előítéletek, amelyek a korábbi évszázadok alatt alakultak ki, egyáltalán nem csökkentek. De mi volt az oka annak, hogy a cigányok ilyen borzalmas körülmények között éltek? Egyrészt az, hogy az 1950-es évek Magyarországon mindenki szegénységben élt. Az erőltetett iparosítást a folytonos reálbércsökkenésre, és a mezőgazdaság kiszípolozására alapozták, amely így lényegében minden társadalmi csoportot hátrányosan érintett. A romákra mindez hatványozottan volt igaz, hiszen ők a korábbi évtizedekben is igen nagy nyomorban tengődtek. Ennek több oka is volt. Egyrészt az, hogy a két világháború között a nagybirtokon dolgoztak, de mindig áron alul fizették meg őket. A falu szélén éltek putrijaikban, hiszen a faluba nem költözhetek be. Ezekből alakultak ki a cigánytelepek.

³ BÁRSONY János, 2008. 240. o.

⁴ Az újságcikkeket részletesen bemutatja: BÁRSONY János, 2008. 244–251. o.

⁵ KÁLMÁN András, 1946. 656–658. o.

⁶ BÁRSONY János, 2008. 237. o.

⁷ A földosztásról a 600/1945. sz. miniszteri rendelet rendelkezett, ezt szentesítette később az 1945. évi VI. törvény. Lásd erről: ROMSICS Ignác, 2001. 283–285. o.

A szocializmus lépései a romák élethelyzetének javítására

Első állításom az, hogy a szocializmus négy évtizede alatt, egészen pontosan az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni időszaktól kezdődően többen fejlődtek a cigányság életkörülményei és életviszonyai, mint az azt megelőző két évszázadban összesen. Az 1956-os eseményeknek döntő jelentőségük volt. Nem azért, mintha a cigányok tömegestül lettek volna az elnyomó gépezet tagjai, és segítettek volna a pártnak megőrizni hatalmát, és ezért ilyen módon kaptak volna kárpótlást, hanem azért, mert az 1956-os események után minden európai hatalom, az ENSZ és az Egyesült Államok is Magyarországra figyelt, és így a cigányok munkatáborba zárása fel sem merülhetett.⁸ Az éppen csak megalakult Kádár-kormánynak a nemzetközi szinten ki kellett harcolnia a diplomáciai elismertséget, ebből következően drasztikus lépéseket nem tehetett a cigányhelyzet megszüntetésére. A probléma – tehát a cigánykérdésbe adminisztratív úton való beavatkozás – azonban valós volt, gondoljunk csak a fekete személyi igazolványok ügyére, amelyet az 512/9/1953. számú Minisztertanácsi határozat rendelt el.⁹ E szerint személyi igazolvánnyal kell ellátni minden magyar állampolgárt, kivéve az elmebetegeket és a 16 év alatti fiatalokat. A probléma a cigányokkal, különösen a kóbor cigányokkal szemben fogalmazódott meg. Azok a kóbor cigányok, akik lakó- és munkahelyet nem tudtak igazolni, eddig nem kaptak semmilyen igazolványt. Az új rendelet értelmében őket is el kellett látni egy évig érvényes ideiglenes személyi igazolvánnyal. Ez volt az ún. „fekete személyi igazolvány”, hiszen fekete volt a színe, ellentétben a hagyományos bordó igazolvánnyal. Nyugodtan kijelenthetjük azt, hogy az 1956-os eseményekig a cigányproblémát a korábbi évek, évtizedek eszközeivel akarták megoldani. Ezek az eszközök pedig az internálást és a munkatáborokba zárást is magukban foglalták.

Mégis, akkor mire lehet alapozni azt a kijelentést, hogy a cigányok helyzete sokat javult 1956 után? Minek volt ez köszönhető? Elsősorban annak, hogy a döntéshozók részéről mentalitásbeli változások következtek be. A legnagyobb változás az volt, hogy a kommunista rendszer és politikusai tenni akartak azért, hogy a cigányok életkörülményei javuljanak. Például tanfolyamokat akartak szervezni, hogy csökkentsék a nagymértékű analfabetizmust a cigányság körében, házhelyeket és munkát akart adni a cigányoknak a Népművelési Minisztérium, kisipari szövetkezeteket akartak létrehozni számukra, ahol tovább űzhetik a hagyományos cigány szakmákat. A dolog pikantériája az, hogy ezek a szép és hasznos ötletek csak elméletben léteztek, gyakorlati megvalósulásuk viszonylag ritkán és csak részben következett be.¹⁰

A második világháborút követően kialakult kommunista rendszer ideológusai szerint az 1950-es évek közepére egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az évek múlásával a cigányság semmit sem profitált abból, hogy egy egyenlőségre, egyenlősítésre épülő társadalmi modell került kialakításra. Kimaradtak a fölosztásból, a többségi társadalom továbbra is negatív érülettel viseltetett a cigánysággal szemben. 1957-re egyértelművé vált a pártapparátus számára is, hogy valamit tenni kell annak érdekében, hogy ez a helyzet érdemben változzon. Ezért először adatokat

⁸ A munkatábor szó egyáltalán nem túlzás, mint ezt kiválóan bizonyítja PURCSI Barna Gyula, 2004. 253–254. o.

⁹ Uo. 249. o.

¹⁰ Lásd erről: FEITL István, 2008. 257–272. o.

kértek a tanácsoktól, hogy felmérjék, milyen állapotban is van a magyar cigányság, hogyan rétegződik, milyenek az életkörülményeik, lakásviszonyaik, egészségügyi helyzetük stb. Ezek alapján különböző programokat akartak kidolgozni a cigányok élethelyzetének a javítására, ám – érdekes módon – ez mindig a helyi tanácsok, valamint a falusi és városi emberek ellenérzését váltotta ki.

Az MSZMP¹¹ vezetése, és különösen az apparátusban dolgozó szakemberek már 1955-ben elhatározták, hogy felmérést készítenek a cigány lakosság helyzetéről. Az 1956-os események miatt erre végül csak 1957 nyarán került sor. Ekkor a Munkaügyi Minisztérium két munkatársa, Bán Géza és Pogány György küldte el a tanácsoknak az általuk kidolgozott kérdőívet.¹² Ebben olyan kérdések szerepeltek, mint-hogy mekkora a cigányság száma és aránya az össznépelességen belül; milyen a társadalmi helyzetük; előfordul-e hátrányos megkülönböztetés velük szemben; részt vesznek-e a politikai életben; milyen a cigányok aránya a bűnözésben; milyen a gazdasági helyzetük, azon belül milyenek a foglalkoztatottsági mutatóik; vannak-e speciális cigány szakmák; van-e lényeges különbség a cigányság életmódjában, műveltségi, egészségügyi körülményeikben az iparosodott és a nem iparosodott vidéken élő cigányok között; milyen az egészségügyi helyzetük a nem cigányokhoz képest; vannak-e vándorcigányok az adott járásban; felmerült-e cigány iskolák kialakításának a lehetősége; a cigány fiatalok milyen arányban jutnak el szakmunkásképzőbe, vagy felsőoktatási intézménybe; és végül a tanácsok mit tettek, és mit kívánnak tenni a cigányság helyzetének a javítása érdekében, és mit várnak el a minisztériumoktól.¹³

A Bács-Kiskun megyei helyzet

A megyei tanács – miután egyesítette a városi és a járási tanácsoktól kapott adatokat – felküldte jelentését a minisztériumba.¹⁴ Ezek szerint Bács-Kiskun megyében 6451 cigány él, míg a megye lakossága 580 ezer főt tesz ki. A romák száma folyamatosan nő, kivéve Kalocsa városát. A cigányság azonban nem egységes etnikum. Társadalmi helyzetük alapján háromféle cigányt lehet megkülönböztetni, az oláh cigányokat, a zenész cigányokat, és végül az úgynevezett lókupec cigányokat. Meg kell jegyezni, hogy ez a hármas felosztás nemcsak a Bács-Kiskun megyei, hanem az országban élő cigányságra is vonatkozik többé-kevésbé.¹⁵

¹¹ Magyar Szocialista Munkáspárt, amely 1956 őszén alakult Kádár János vezetésével. Lényeges, hogy a cigányokkal kapcsolatos politikában mást képviselt az MSZMP, mint a korábbi kommunista párt, a Magyar Dolgozók Pártja. Pontosán ezt fejezi ki az, hogy 1956 után újfajta cigánypolitika került terítékre, mint az azt megelőző években.

¹² Ez a kérdőív nem hasonlít a mai szociológiai vizsgálatoknál alkalmazott kérdőívekre, csupán kérdéseket tartalmazott, amelyeket témák szerint csoportosítottak, és amelyekre szöveges válaszokat vártak a kérdésfeltevők.

¹³ POGÁNY György–BÁN Géza, 1958. 42–45. o.

¹⁴ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) XXIII. 14. A Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. Munkaerőgazdálkodási (1957-től Munkaügyi) Osztály iratai. 40 135/1957. iktatószámú irat.

¹⁵ Másfajta klasszifikációval is lehet találkozni a korabeli jelentésekben és a szakirodalomban is. Ez a felsorolás a letelepedés szerinti osztályozást követi a letelepült, a félig vándorló és a vándorcigányok terminusokat alkalmazva.

A válaszok alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a zenész cigányok már nem tekintik magukat cigánynak, de ami ennél is érdekesebb, hogy a magyarok is kezdik magyarnak tekinteni őket. A muzsikus cigányok kivételével a cigányok tehát mind cigánynak vallják magukat, különösen igaz ez akkor, ha szegénységüket akarják kidomborítani, vagy valamilyen anyagi előnyhöz akarnak jutni. A zenész cigányok már nem is beszélnek cigányul. A másik két réteg 40%-a beszéli a cigány nyelvet. Ami a nem cigányokat illeti, nagy az elkülönülés, a nem cigányok nem fogadják be a cigányokat, és nem tekintik egyenrangúnak őket magukkal. Ugyanakkor, ha egy cigány család letelepedik egy faluban vagy városban, és rendszeresen dolgozik, akkor a magyarok többsége elfogadja magával egyenrangúnak, és már nem a cigányt látja benne. Ez a későbbiekben is így volt, sőt, manapság is folytatódó tendencia. Ha egy roma átveszi a többségi társadalom szokásait, akkor a többségi társadalom szemében a származás már nem jelent semmit. Igazából a munkához való viszony határozza meg azt, hogy a magyarok kit fogadnak be és kit nem. Kétségtelen, hogy a cigányok komoly gazdasági-kulturális hátrányból indultak, ahogy ez már bemutatásra került.

A cigánysággal szembeni hátrányos megkülönböztetés nemcsak a nem cigányok részéről létező jelenség, hiszen a vállalatok sem akarják őket alkalmazni, vagy éppen a községi tanácsok nem teszik lehetővé a faluban való letelepedést.

A politikai életben nagyon csekély szerepet töltenek be, de ez a kulturális helyzetükből is adódik.

A megyei, illetve a községi tanácsok szerint nagyon nehéz a bűnözésben való részvételüket megállapítani. Kecskemét városban az összes bűncselekmények 25%-át cigányok követik el, de a bajai járásban és Baja városnál ez az arány már 50%. A kiskőrösi járásban 30%, Kalocsa városában viszont csak 1–2%-ra tehető a roma bűnözés. A többi járásban igen csekély a cigányok által elkövetett bűncselekmények száma, és azok is inkább kisebb kaliberű cselekményekből, például mezei lopásokból állnak.

A cigányság gazdasági helyzete sokkal rosszabb, mint a többségi társadalomé. Nyáron élnek jobban, ekkor idénymunkákat vállalnak. Megyei szinten csak 5% az, akinek eléri a gazdasági helyzete azt a szintet, ami a magyarokra jellemző. Ezek ruhakereskedéssel, ószerességgel foglalkoznak. Ismét kivételt képeznek a zenész cigányok, mivel az ő életszínvonaluk nagyjából olyan, mint a magyaroké, de van olyan muzsikus cigány család, amelyik jobban él, mint az átlag magyar család. Azok a cigányok élnek rosszul, akik nem szeretnek dolgozni, tehát nincs bevételük, és azt a kevés pénzt is, amit megkeresnek, italtra, kártyára költik, nem pedig a család megélhetésére.

A cigányság kisebbik része vállal állandó jellegű munkát. Ők állami gazdaságokban dolgoznak, vályogvetéssel, kupeckedéssel, foltozással, zenéléssel keresik meg a betevőre valót, illetve téglagyárakban, általában véve az építőiparban tudnak dolgozni segédmunkásként. A nők konzervgyárakban, tollüzemekben dolgoznak, már akinek van állása közülük. Speciális cigányszakmának tekinthető a vályogvetés, üstkészítés, drótozás, zenélés, kályhacsőkészítés. Megyei szinten 163 iparendély lett kiadva cigány embernek. Arra a kérdésre, miszerint saját cigány gazdaságot, termelészövetkezetet kellene-e kialakítani, egyértelműen nemleges válasz született. Ilyen nem is merülhetett fel a megyében, hiszen az egyes települések között viszonylag nagy a távolság, és emiatt sok-sok cigány családot kellene áttelepíteni. Van egy másik ok is, mégpedig az, hogy nem szeretnek mezőgazdasági munkát végezni.

Megyei szinten az idősebb cigányok 90%-a analfabéta, a fiataloknál ez a szám 30–40%-ra tehető. Iskolába beíratják a gyerekeket, de csak a 4–5. osztályt végzik el, nagyon kevesen járják ki a 8. osztályt, emiatt hatalmas a lemaradásuk. Kiskunmajsa községben például 193 cigány közül senki sem tud írni-olvasni, a fiatalok iskolába sem járnak. Ahogy tavasszal beköszönt a jobb idő, a szülők lopni küldik a kicsiket, akik kimaradnak, és ezzel persze le is maradnak az iskolai tananyagban a többiekhez képest. De érdekes módon, a népzeneészeknél már sokkal jobb a helyzet. Az iskolára kötelezés jóformán lehetetlen, mivel a rendelkezéseket nem tartják be. A vándor cigányoknál gyakorlatilag 100% az analfabetizmus. Összességében a mai cigánygyerekek megtanulnak írni-olvasni, de az általános iskolát már nem fejezik be. Ebből következik, hogy ipari tanulónak, vagyis szakmunkástanulónak nagyon kevés cigány fiatal jut el. Mivel az általános iskola nyolc osztályát sem végzik el, nem is érettségizhetnek, így aztán főiskolára, egyetemre sem kerülhetnek be. Pár példa van csupán, de ez megint csak kevés ahhoz, hogy kialakuljon egy cigány értelmiségi, és ezzel egy cigány polgári réteg.

Vándorcigányok még mindig élnek a megyében. Letelepítésük két okból sem könnyű, egyrészt mivel mindig kóborolnak, emiatt nem lehet feltérképezni, hogy éppen hol vannak, másrészt a helyi tanácsok sem lelkesednek az ötletért, hogy a saját kis községükben vagy városukban adjanak nekik letelepedési engedélyt.

A megyében a cigányok lakásviszonyai nagyon rosszak. Sárkunyhókban, vagy egyéb más putriban laknak, vizes helyiségekben, amikben a minimális higiéniai körülmények sem találhatók meg. Ággyal, székkal is csak a házak egyharmada rendelkezik. Akik városba költöznek, azoknak már jobb a körülményeik. Sokan élnek egy helyiségben. Ahol viszont modern lakásokat kaptak, annak az alkatrészeit és bútorait éjjel szétszedték és eltűzelték, vagy eladták.

A tanácsok véleménye az, hogy a cigányságot egy helyen kellene letelepíteni, és részükre lakásépítési akciót indítani. Az állam annyit biztosíthatna, hogy építőanyagot adna a cigányoknak. A vályogvetést ők maguk végeznék, és kötelezni kellene őket, hogy egy szoba-konyhánál kisebb ház ne épülhessen. Országos szinten építőipari vállalatot kellene kijelölni, akik cigányokat is foglalkoztatnának, viszont állami gazdaságok megvalósítása nem lenne megfelelő. Helyes lenne cigányvajdát választani, aki végrehajtana a hatósági intézkedéseket fizetés ellenében. Pénzt kérnek a helyi tanácsok és minisztériumi segítséget. Általános tapasztalat, hogy a tanácsok nem sokat tettek a cigányság helyzetének javítására, kivéve az egészségügy dolgozóit, akik rendszeresen ellenőrzik a cigánytelepeket, és ahol lehet, segítenek.

Ez volt a helyzet Bács-Kiskun megyében 1957-ben. Az ezt következő 5–6 évben kevés változás történt, nemcsak Bács-Kiskun megyében, hanem az egész országban is, jól mutatja ezt az 1961-es párhatározat.

Párthatározatok

Az 1961-es párthatározat¹⁶ az 1957-es, igencsak részletes és komoly vizsgálat után pár évvel született. Jelentősége igen nagy, hiszen a helyi tanácsok e határozat alapján folytatták munkájukat a cigányság életviszonyainak javítása érdekében. A jelentés szerint hazánkban kb. 200 ezer cigány él, amelyet 3 nagyobb csoportra lehet osztani életmódjuk és a társadalomba való beilleszkedésük alapján. Vannak a beilleszkedett cigányok, ők adják a cigányság 30%-át. Ők már felhagytak a cigány életformával, és elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturális szintjét. A második csoportot a beilleszkedésben lévő cigányok alkotják, ők is 30%-ot tesznek ki a jelentés szerint. A város vagy falu határában, külön putrikban élnek, és nincs állandó munkájuk, kulturális színvonaluk igen alacsony. A be nem illeszkedett cigányok alkotják a cigányság legnagyobb csoportját, ők teszik ki a maradék 40%-ot. Őket nevezik félig letelepedett, illetve vándor cigányoknak. Kerülik a tisztességes munkát, ez az a réteg, aki „a társadalom terhére élőködik.” Többségük írástudatlan, lakóhelyüket gyakran változtatják. A párt jelentése szerint a felszabadulás óta új lehetőségek mutatkoznak, hiszen „a cigányok a társadalom teljes jogú tagjai lettek”,¹⁷ de többségük még ma sem képes változtatni életmódján. Annak ellenére, hogy jogilag nincs hátrányos megkülönböztetés a cigányokkal szemben, rendkívül nagy az előítélet, különösen falun. Példának hozza fel a pártjelentés, hogy sok szülő nem akarja, hogy gyermeke mellé cigány tanulót ültessenek az iskolában. A többségi társadalomban mindmáig él az a kép, hogy a cigányok többsége bűnöző, pedig a statisztikák ezt nem támasztják alá. A párt szerint a cigány lakosság felemeléséhez munkához jutásukat és letelepedésüket kell megoldani és lehetővé tenni, hiszen a munkaképes romáknak csak az egyharmada dolgozik folyamatosan, 32%-ának van alkalmi munkája, 35%-uk pedig egyáltalán nem dolgozik. Tetézi a bajt, hogy többségüknek nincs is szakképzettsége, a fiatalok gyakran még a 8 általánost sem végzik el, így nem tudnak szakmát szerezni, amivel a munkaerőpiacon boldogulnának. A vállalatok vezetői is elutasítják a cigányok felvételét, pontosan szakképzetlenségükre hivatkozva. Az írástudatlanok száma kb. 60 ezer. A cigánytelepek száma 2100 az országban. Erdők mélyén, falvak-városok szélén laknak, a közegészségügyi viszonyok riasztóak, így ezek a telepek a fertőző betegségek melegágyai is egyben. Emiatt sok cigány költözne városba, faluba, de nem szívesen látják őket. A roma gyerekeknek csak elenyésző kisebbsége jut el a felső tagozatig, otthonukban az elemi feltételek sem adták a tanulásra, és a szülők sem fordítanak elég gondot a gyerekek iskolai munkájára, vagy annak ellenőrzésére. Ez különösen azért nagy probléma a párt szerint, mert a roma gyerekek nevelésre sokkal több figyelmet és időt kellene fordítani, mivel így lehetne őket kivonni a hagyományos cigány életmódból. A pártjelentés szerint növekszik a cigánysággal foglalkozók aránya, de sok a helytelen felfogás még ebben a témában. Ezek közül a legjelentősebb az, amelyik a cigányságot nemzetiségként definiálja. Ez a párt szerint téves felfogás, és nem alkalmas arra, hogy a cigányok átnevelésében komoly szerepet töltsön be. A jelentés végén a korszakra jellemző semmitmondásokat olvashatunk, mint például azt, hogy fokozatosan el kell érni a munka világába való bekapcsolódásukat, körülményeiket

---

¹⁶ A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. Az MSZMP KB. Politikai Bizottságának határozata 1961. június 20. Lásd: MEZEY Barna (szerk.), 1986. 240–242. o.

¹⁷ Uo. 240. o.

javítani kell, küzdeni kell a társadalomban meglévő előítéletek ellen stb. Arról, hogy mindezt hogyan, milyen módon valósítsák meg, egyetlen mondatot sem találunk a jelentésben.

Pár évvel később, egészen pontosan 1968 júniusában az MSZMP KB állásfoglalást adott ki „A cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól” címmel.¹⁸ Ez az állásfoglalás lényegében az 1961-es párthatározat végrehajtását, annak helyzeti viszonyait kívánta bemutatni, azt, hogy milyen eredmények történtek a cigánykérdés javítása tekintetében az eltelt hét évben. Azt mondhatjuk, hogy a pártvezetés egészen reálisan látta a cigányság integrálásnak problémáit. Integrálást kell mondani, hiszen a cél nyilvánvalóan ez lett az 1961. évi határozat óta.

Megállapítást nyert, hogy az előítéletek semmit sem csökkentek, de a párt tisztában van azzal, hogy „a cigányok átnevelése, elmaradottságuk, több évszázados káros szokásaik, magatartásuk megváltoztatása az anyagi feltételek mellett is hosszú, türelmes munkát kíván.”¹⁹ Mindebből világosan látszik a kommunista párt és ideológia azon törekvése, hogy új embertípust, a szocialista embertípust kialakítsa, még a romákból is. A szocialista politikusok a legfontosabbnak a munkába állást és a termelőmunkában való részvételt határozták meg. Ezen a téren is van változás a jelentés szerint, ez azonban nem kielégítő. Még mindig javítani kell a cigányok munkába való bekapcsolódásának lehetőségeit. Ennek azonban több akadály is van. Egyrészt sok a szakképzetlen cigány férfi és nő, akiket a vállalatok nem tudnak, és igazából nem is akarnak alkalmazni, másrészt a nehéz fizikai munkát nem bírják még a férfiak sem. A fiataloknál pedig nincs meg a szükséges iskolai végzettség ahhoz, hogy szakmát tanuljanak. A jelentés szerint a munkamorál sem javult a kívánt mértékben. Sokan csak annyi ideig dolgoznak, amennyi a családi pótlék megszerzéséhez szükséges, aztán kilépnek a munkahelyről. Ezért aztán a vállalatok zöme nem is akarja őket visszavenni, ha újra munkára jelentkeznek, hiszen megbízhatatlannak gondolják az ilyen embereket. A mezőgazdaságban dolgozók aránya nagyon csekély. A cigány nők munkába állítása pedig a családi körülmények miatt még nehezebb, szinte lehetetlen.

A cigánytelepek felszámolását és a lakáshelyzet megoldását, vagy legalábbis javítását segítette az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és az OTP. A kormány a 2047/1967. számú határozatában pénzkeretet biztosított lakásépítésre, amely évente 800 lakás felépítéséhez járult hozzá. 1965–197 között 2170 ház épült, így a telepeken élő cigányok 1,3%-a jutott lakáshoz, ami nyilvánvalóan nagyon kevés, hiszen az évi 800 lakás építése mellett 70 évnyi idő kellene a telepek felszámolásához. Az addigi építési ütem csak a természetes szaporulat igényeit tudja kielégíteni. Ez a jelentés is rendkívül realistának mondható, hiszen elismerik, hogy „az előirányzott ütem tartásához, illetőleg fokozásához a szükséges feltételek [...] hiányoznak. Állami bérlakások juttatásának a lehetősége rendkívül korlátozott.”²⁰

¹⁸ MEZEY Barna (szerk.), 1986. 243–250. o. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása.

¹⁹ Uo. 243. o.

²⁰ Uo. 245. o.

A közegészségügyi helyzetben már javulások mutatkoznak. Ez jelentkezik a csecsemőhalandóság csökkenésében, az élve születések száma is kedvezőbbé vált, ezt a Magyar Vöröskereszt munkatársainak felvilágosító munkája eredményezte. Ugyanakkor a KÖJÁL²¹ által biztosított tisztálkodási helyeket nem veszik igénybe, és a szűrővizsgálatokon sem jelennek meg. Mindezek ellenére a jelentés elismeri, hogy a cigánytelepek állapota még igencsak elmaradott, hiszen alig van árnyékszék, a tiszta folyóvíz nem található meg a házakban, ezek miatt a fertőzések igen kedvező táptalajra lelnek. Komoly változások és eredmények csak a telepek felszámolástól várhatók a párt szerint.

A művelődés terén óriási problémákat kell megoldani, főleg a cigánygyerekek iskolázata során. Ezeknek a gyerekeknek a tudása, szociális helyzete meg sem közelíti a magyar gyerekek átlagát, ezt a fentebbi tények igazolják. Ezért külön cigány osztályokat, tanulócsoportokat hoztak létre, amelyeket a megyék szerveztek meg. 1962-ben 70, 1963-ban viszont már 94 ilyen tanulócsoport működött. Ezek az osztályok hatékonyak, hiszen a pedagógusnak külön van lehetősége megfogalmazni a cigánygyerekek alacsonyabb tudásszintjén az iskolai kívánalmakat, így a hátrányokat is csökkenteni lehet. Ezért fontos a párt szerint, hogy megyék továbbra is megszervezzék az ilyen osztályokat és csoportokat. Sajnos azonban a megyei tanácsoknak nincs mindig elég pénzük arra, hogy ezeket az osztályokat és csoportokat fenntartsák, a szülők pedig nem foglalkoznak eleget a gyerekeikkel, így sok cigánygyerek megakad az általános iskola alsó szintjén, ez pedig további fejlődésüket akadályozza. Mindezt még kiegészíti, hogy a számbeli növekedés miatt a probléma mértéke egyáltalán nem csökken. A jelentés megállapítja, hogy a javulás megkezdődött, de az „eredmények nem kielégítőek.” A problémák megoldása általában meghaladja a tanácsok lehetőségeit, ennek pedig több oka is van. Egyrészt „*nagyfokú elmaradottság, melynek felszámolása évtizedeket igényel; növekvő számarányuk; az utóbbi években a koordináló tevékenység hiánya miatt az összehangolt akciók elmaradtak, ezért a kezdeti fejlődés üteme lecsökkent. A párthatározat végrehajtásának számonkérése, ellenőrzése nem mindenütt rendszeres. A szükséges társadalmi összefogás sok helyen nem alakult ki; egyes rendeleteket, határozatokat nem hajtanak végre a helyi tanácsok, illetőleg a határidőket bizonytalan időre elhalasztják; nem elég rendszeres a politikai és nevelési munka. A társadalmi szervezetek bekapcsolódása nem mindenütt általános.*”²² Ezek mindenképpen komoly kritikák, hiszen az is olvasható a sorok között, hogy egyes tanácsok egyszerűen elszabotálják a cigányokkal kapcsolatos munkát, ezt pedig csak az előítéletek nem csökkenő tendenciájának rovására írhatjuk.

A párthatározat kiemeli, hogy a problémák megoldása sürgős feladat, ezért növelni kell a tanácsok anyagi lehetőségeit. Egy újabb bizottságot kell szervezni, amelynek segítségével a Minisztertanács Társzervek Osztálya szervezné a tanácsok és a társadalmi szervezetek cigánypolitikáját. Ennek a koordinációs bizottságnak egy olyan hosszú távú tervet kell kidolgoznia, mely összehangolja a munkához jutás, a lakáshoz juttatás, az egészségügyi és a nevelő munka elemeit és feladatait. Ismét fel

²¹ KÖJÁL: Közegészségügyi és Járványügyi Állomás. 1954-ben szervezték meg a fővárosban, megyei jogú városokban és a megyékben, amelyeknek szakhatósági feladatkörük volt. Célként a közegészségügyi helyzet ellenőrzését és folyamatos javítását tűzték ki célul, amelyhez komoly laboratóriumi hálózatot építettek ki. 1991-től Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatra (ÁNTSZ) változott a megnevezés.

²² MEZEY Barna (szerk.), 1986. 248. o.

kell hívni a figyelmét az ipari és mezőgazdasági vállalatoknak és üzemeknek, hogy cigányokat is alkalmazzanak. Ebből a megjegyzésből persze világosan kiderül, hogy még mindig nem szívesen vesznek fel cigányokat, hiába a párt általi propaganda.

Mielőbb fel kell számolni a cigánytelepeket, de meg kell azt is vizsgálni, honnan lehet ehhez forrásokat biztosítani. Az oktatásban pedig csökkenteni kell a cigány tanulók hátrányos helyzetéből fakadó ismeretbeli különbségeket, és ha kell, túlkoros diákokból álló osztályokat kell fenntartani. A jelentést elfogadó Agitációs és Propaganda Bizottság szerint az 1961-es határozat végrehajtása nem a kellő mértékben történik. A tanácsoknak sokkal nagyobb szerepet kell kapniuk ebben a munkában. Ezen kívül pedig az MTA Szociológiai Kutatócsoportja kezdje el kutatni a cigányság helyzetét, és erről tegyen jelentést.

A Bács-Kiskun megyei tapasztalatok

A Bács-Kiskun Megyei Tanács először 1959-ben foglalkozott a cigánykérdéssel.²³ Az ülésen megjelent az a Ferkocics Sándor is, aki a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét vezette. Ferkovics lényegében a kormány, illetve a párt álláspontját ismertette, amely szerint a legfontosabb, hogy a cigányok beilleszkedjenek a társadalomba, dolgozzanak, és akkor kaphatnak hitelt lakásvásárlásra. E mellett felvette, hogy a Megyei Tanács adjon megbízólevelet értelmes cigányoknak, akik ezzel részt vehetnek majd a tanács ülésein, és az ott elhangzottak továbbmondják társaiknak. A megyei tanács képviselői a cigányok rossz lakáshelyzetét elemezték.

Az életmódbeli különbségekre utalva a tagok felhívták a figyelmet, miszerint éles ellentét mutatkozik a vándorló és a már letelepült életmódot követő cigányok között, mivel a már letelepültek szégyellik a még vándorlókat. Elismerik, hogy nagy az előítélet a cigányokkal szemben. Ennek egyik eleme, hogy például a tollüzem nem szívesen ad munkát számukra. Az iskolában ugyanez a helyzet, a nem cigány tanulók nem szívesen barátkoznak a roma tanulókkal.

Van a megyében 30 jól képzett cigány ember. Sarok Antal elnökhelyettes szerint velük kellene végigjárni a cigánytelepeket, és kiválasztani azokat, akikre a többi cigány is hallgat, mert a vajdákra nem nagyon hallgatnak. Ő javasolta a helyi cigány önkormányzat létrehozását is. A cigányokat pedig az állami gazdaságokban kellene dolgoztatni. A Solti Állami Gazdaságot említette, ahol egy cigány brigád már jól dolgozik. Szerinte a cigány önkormányzaton keresztül irányítani lehetne, hogy hol dolgozzanak.²⁴

Cseh László vb-titkár szerint 1948 óta javult a helyzet. Fogyott a putrik száma, 10–12 család kiemelkedett a cigányok közül. A megkülönböztetést nem tartja elfogadhatónak, ezért ne legyenek külön cigány csoportok, brigádok. A pedagógusoknak pedig egyenrangúnak kell kezelnie minden gyereket, a cigányokat is természetesen. A tagok megegyeztek abban, hogy a járási tanácsoknak nagyobb súlyt kell kapni a cigányokkal való munka során, a járások is készítsenek beszámolót, és tegyék meg a szükséges intézkedéseket a helyzet javítása érdekében.

²³ BKMÖL XXIII. 1/a. A Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai (a továbbiakban: XXIII. 1/a.). Ülésjegyzőkönyvek (a továbbiakban: VB. jkv.). 1959. 12. kötet (a továbbiakban: k.) A cigányság helyzete megyénkben. 15–22. o.

²⁴ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1959. 12. k. 17. o.

Varga Jenő elnökhelyettes arra a megállapításra jutott, hogy azonnali változások, javulások nem várhatók, és a végrehajtó bizottság anyagi lehetőségei is igen korlátozottak. Szükségesnek nevezte, hogy a Cigányszövetség fokozza propagandáját a cigányok munkába állását tekintve. A határozatban²⁵ kiemelték, hogy biztosítani kell a romák számára a munkalehetőséget, és a letelepedést. A járások is tárgyalják meg azt, hogyan lehet a cigányság helyzetén érdemben változtatni. De ehhez először a cigányok „lelki világában” kell változásokat elérni. Ki kell nevezni egy „telepmegbízottat”, ez a személy fogja képviselni a hivatalos szerveket, ezért őt meg is kell hívni a vb üléseire. Ezen kívül a helyi tanácsoknak figyelniük kell arra, hogy vándoripari és MÉH-gyűjtői igazolványokat csak olyanoknak adjanak, akik egészségügyi állapotuk miatt nem alkalmasak más munkára. A cigánytelepeket el kell látni kutakkal és toalettakkal. A földmunkákat maguk a romák végeznék, sőt ez kötelező is lenne számukra. Azoknak a családoknak viszont, akik állandó munkából tartják fenn magukat, házhelyeket kell biztosítani, és más kedvezményeket is kapjanak. Ezen kívül fontos lépés, hogy már a cigánytelepen sem lehetne engedélyek nélkül építkezéseket folytatni. A dögkutakat le kell zárni, és az állati fehérvérket meg kell semmisíteni az arra alkalmas berendezésekkel. A hagyományos cigány kézműves szakmákat támogatni kell, és meg kell engedni a cigányoknak, hogy KTSZ-ekbe²⁶ tömörüljenek. Meg kell adni nekik az esélyt, hogy a Termelőszövetkezetekben dolgozhassanak, és ha beválnak, mint munkaerő, akkor egy év után rendes tag is lehessen bármelyik cigány ember. Ahol az analfabéták száma meghaladja az 5-öt, ott kötelező tanfolyamokat kell elrendelnie a Művelődésügyi Minisztériumnak.²⁷ Ugyanebben a témában hozott határozat az, hogy a 30 éven felülieknek önkéntes alapon alapismereti tanfolyam beindításáról gondoskodjanak.²⁸ A Művelődési Osztálynak fel kell mérnie, hol kell külön cigány osztályokat, napköziket szervezni. Az állami intézmények körében mozgalmat kell szervezni, hogy a kiselejtezendő ruhákat ne dobják ki, illetve semmisítsék meg, hanem jutassák el a cigánycsaládok részére.

Négy évvel később, tehát 1962-ben újra napirenden volt a cigánykérdés a vb-tagok között.²⁹ A vb megállapította, hogy javulások történtek, de „a fejlődés üteme nem kielégítő”. A megyei vezetés szerint a járási, városi és községi tanácsok nem is látják pontosan a politikai jelentőségét a cigányügynek, és nem hajtják végre az utasításokat. A vb ellenez mindenféle megkülönböztetést, és „törekszik a cigánykérdés végleges megoldására”.³⁰ Megállapítja a határozat, hogy még mindig sok az olyan üzem és vállalat, amelyek nem hajlandók alkalmazni a cigányokat. Itt természetesen megint felmerült a kérdés, hogy mennyire sikerült a kapitalizmusban meglévő diszkriminációt a szocialista társadalomnak csökkenteni? A válasz nyilvánvaló, sehogy vagy csak minimálisan. A szándék azonban megvolt, verbálisan legalábbis. A mun-

---

²⁵ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1959. 12. k. 19–22. o.

²⁶ KTSZ: Kísipari Termelő Szövetkezet. A kommunista rendszer és vezetése hitt abban, hogy ezekben a termelőszövetkezetekben munkát lehet adni a romáknak, és ezzel a társadalmi felemelkedés útjára tudnak lépni a cigányok.

²⁷ Nagyon érdekes, hogy a megyei tanács egy felsőbb szervnek, a Művelődésügyi Minisztériumnak próbált meg előírni valamit.

²⁸ BKMÖL XXIII. 1/a VB. jkv. 1959. 12. k. 21. o.

²⁹ Uo. 1962. 18. k. Cigányság helyzete. 33–39. o.

³⁰ Uo. 34. o.

kaügyi szervezeteknek figyelni kellett arra, hogy a cigány munkavállalókat közvetítsék ki a munkahelyekre, ha ezzel a szociális hátrányokat csökkenteni lehet. Gondoskodnia kell a szakmunkástanulók képzéséről, és arról, hogy a cigány fiatalokat is bevonják ebbe a folyamatba. Ezért a vb tagjai felhívják a figyelmét minden politikai vezetőnek, valamint ipari és mezőgazdasági üzem vezetőjének arra, hogy tegyék lehetővé, hogy minden cigány családfenntartó férfi dolgozhasson, és gondoskodjanak munkásszállásról, ha az szükséges. A TSZ-ekben is lehetővé kell tenni, hogy a cigányok is lehessenek tagok, ennek érdekében átmeneti jelleggel cigány szakmunkás csoportok alakulhatnak az üzemeken belül. A vállalatok vezetőinek és elnökeinek pedig csökkenteni kell a nem cigányokban a „helytelen nézetek” megszűnését, ami nem jelent mást, minthogy csökkenti kell az előítéleteket. Az ipari KTSZ-ek vezetői pedig tegyék lehetővé, hogy a szakmákat tudó cigányok bedolgozóként dolgozhassanak. Mindezek ellenőrzését a Munkaügyi Osztálynak kell nyomon követnie, és félévenként jelentést kell tenni a cigányok elhelyezkedési lehetőségeiről.³¹

A műveltségi színvonal emelése érdekében be kell iskolázni minden tanköteles cigánygyereket. Átmenetileg túlkoros osztályokat is létre lehet hozni. Mélykúton, Kiskunmajsán, Jánoshalmán és Kecelen cigány napközi otthonok létesítését is engedélyezik. Azoknak a tanulóknak, akik kiváló képességekkel rendelkeznek, a községi tanácsok hozzanak létre „társadalmi tanulmányi ösztöndíjat” arra, hogy középiskolában folytathassák a tanulmányaikat. Mivel a megyei tanács szerint még mindig igen magas az analfabéták száma, ezért alapismereti tanfolyamokat kell szervezni számukra, a fiataloknak pedig öntevékeny művészeti csoportokat kell létrehozni.³²

Az életkörülményeket mindenképpen javítani kell a Megyei Tanács szerint. Ennek érdekében a cigánytelepeken élőknek a község belterületén, vagy a községgel összefüggő területen házhelyet kell biztosítani. Segíteni kell a házépítési munkát bontott anyag juttatásával is. Lakáskiutalásnál pedig az egyenlő bánásmódot kell érvényesíteni mind a magyarokkal, mind a cigányokkal szemben.³³ A KÖJÁL-nak és a Vörös keresztnek továbbra is el kell végeznie a cigánytelepeken a fertőtlenítéseket, biztosítani kell a megfelelő minőségű ivóvizet. Valamennyi községnek el kell készítenie a cigánykérdés megoldására vonatkozó tervét, különös tekintettel a munkába állítás, a művelődés, a közegészségügy valamint a lakásviszonyok alakítását illetően.³⁴

A Megyei Tanács VB 1963 nyarán közölt beszámolójában a cigánykérdést, illetve a cigánytelepek felszámolását vette górcső alá.³⁵ A korábbi vb-üléseken elhangzottak alapján a megyei Munkaügyi Osztály felmérése szerint a cigányok körében a foglalkoztatottság nem változott jelentős mértékben. Még mindig kifejezetten magas azoknak a száma, akik alkalmi munkából élnek és csak ebből a jövedelemből tartják el családjukat. Ezen okból kifolyólag a helyi tanácsoknak még ebben az évben felmérést kellett készíteni a munkaképes korú cigányságról férfiak-nők bontásban. Ez alapján lehet meghatározni, hogy hány százalékuk dolgozik folyamatosan, illetve

³¹ BKMÖL XXIII. 1/a VB. jkv. 1962. 18. k. 35. o.

³² Uo. 37. o.

³³ Ez természetesen azt jelenti, hogy nem volt meg az egyenlő bánásmód, ezért kellett újra és újra felhívni a figyelmet a megkülönböztetések csökkentésére.

³⁴ Tudomásom szerint eddig ezt még senki sem kutatta, a községi tanácsok cigánypolitikájának elemzése további kutatásokat tesz szükségessé.

³⁵ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1963. 10. k. 54–59. o. Beszámoló a megye cigánylakosságának foglalkoztatottsága és a cigánytelepek megszüntetése tárgyában tett intézkedésekről.

hány munkaképes korú cigány ember nem folytat rendszeres munkát, pedig erre lenne lehetősége. A tanácsi vezetők megítélése szerint mindenképpen a munkához való viszony alapján kell megoldani a cigány lakosság lakásproblémáját is. Ezek alapján, akik tartós munkaviszonnyal rendelkeznek, már letelepedett cigányoknak tekintendők. A megyei vezetők szerint kétirányú intézkedésre van szükség: egyrészt javítani kell a cigánytelepek egészségügyi körülményeit. Történtek már pozitív lépések ezen a téren, de sok tanácsnál még mindig nem veszi elég komolyan ezt az ügyet. Másrészt új lakások építésével és a telepek felszámolásával kell és lehet megoldani a problémát. Ebben még csak kezdeti lépések történtek a megyei tanács megítélése szerint. Rendeletekkel kell segíteni, hogy építési telkekhez jussanak a romák is, de szétszórta a város vagy község területén. Ez nagyon fontos a megye szerint, hiszen ez teszi lehetővé a „*társadalomba való gyorsabb beilleszkedést*” is. Az elmúlt években elkészültek a felépítendő lakások tervei, a vezetékes víz és a villany is bevezetésre kerül az új lakásokba. Az Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztálynak pedig fel kell mérnie, hogy településenként hány lakást kellene építeni, ezeknek ki kell jelölni a házhelyet, meg kell állapítani a telkek eszmei értékét, meg kell vizsgálni, hogy az adott család rendelkezik-e folyamatos munkaviszonnyal, és hogy mindezek alapján kik kaphatnak családi házat, illetve telket az építkezéshez. Lényeges, hogy a család mennyiben tud hozzájárulni az építéshez, és az illetékes vállalatok miben és mennyiben tudnak segíteni a házépítésben. Végül – a szocializmusra oly jellemző módon – bizottságot kell létrehozni járasonként és városenként, hogy gondolkodjanak a probléma megoldásáról. A megfelelő mennyiségű forrás megszerzéséről dr. Varga Jenőnek, a vb elnökének kell gondoskodnia.

Az 1963-as év igen termékenynek bizonyult a megyei vb cigánysággal kapcsolatos munkájában.³⁶ Ekkor ugyanis kijelöltek egy nemzetiségi előadót, aki a megyében lévő összes nemzetiség problémáival fog foglalkozni. Nemcsak a cigánysággal, hanem a délszlávok és a németek ügyeivel is. A vb-titkár, Cseh László kiemelte, hogy bár szép ütemben épülnek a lakások, különösen a megyeszékhelyen és Kiskunfélegyházán, felül kellene vizsgálni az építési terveket, hiszen lehet, hogy ezek a lakások pár év múlva már nem lesznek megfelelők.

Egy másik vb-tag, Farkas József szerint jól halad a cigánysággal kapcsolatos tervek végrehajtása, kivéve a kiskőrösi járást, ahol elmaradások tapasztalhatók. Az 1962–63-as évben 78 cigány végezte el az alapismereti tanfolyamot, de meglátása szerint ez még kevés, ezért fel kell térképezni azokat a gátló okokat, amik miatt a romák nem akarnak tanulni, hiszen a társadalmi felemelkedéshez mindenképpen az iskolai oktatáson keresztül vezet az út.³⁷

Kádasi László, a Művelődési Osztály vezetője rossz példákról is beszámolt, például Zsana településen fordult elő, hogy a már letelepedett cigányokat meglátogatta néhány, a rokonságba tartozó vándorcigány, „és már is visszament minden a régibe”, vagyis a már letelepült cigányok újra vándorlásra adták a fejüket. Éppen ezért még mindig igen nagy az előítélet a magyarokban velük szemben. De az állami

³⁶ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1963. 21. k. Beszámoló a cigányság helyzetéről szóló 507/1962. sz. VB. határozat kulturális, egészségügyi és munkába állítási feladatainak végrehajtásáról. 10–23. o.

³⁷ Uo. 10–11. o.

gondozott cigánygyerekekkel nagyon szép eredményeket értek el. Ő is kérte, hogy a titkárságon legyen egy előadó, aki a cigányság problémáival foglalkozna, és koordinálná három osztály munkáját.³⁸

Nagy Sándor a keceli cigányhelyzetről annak fényében számolt be, hogy kemény kritikák illeték a település cigánypolitikáját, egyáltalán a helyzethez való hozzáállását. Ez alapján kiderült, hogy Kecelen valójában annyira jó a helyzet, hogy a közelben élő cigányokat, például a dunapataji cigányokat is oda vonzották. 240 cigány élt a településen, de a javuló helyzet miatt ez a szám fokozatosan és folyamatosan növekszik. Ebből is következik, hogy Kecel városa is sokat tett a cigányokért.³⁹ A vb-tagok abban ismét megegyeztek, hogy a cigányság több évszázados el- és lemaradottságát nem lehet pár év alatt megszüntetni.

Kovács Endre, a Művelődési Osztály előadója elmondta, hogy a cigányok 55–60%-a ki akar kerülni a cigánytelepekről. Ehhez azonban a vállalatoknak máshogyan kellene eljárni a cigányokkal szemben, egyfajta pozitív diszkriminációt tartana jó megoldásnak. Dr. Varga Jenő összefoglalójában megállapította, hogy születtek eredmények, de „*a cigányság kérdése gazdasági, kulturális, egészségügyi vonatkozásban [...] mindig rendkívül rossz helyzetben van*”.⁴⁰ Szerinte a legfontosabb a lakosság szemléletének a megváltoztatása. Az elnök meglehetősen önkritikus hangot ütött meg az elért eredmények vonatkozásában. Szerinte néhány helyen komoly eredményeket konstatálhatunk, mint Kecskeméten és Kiskunfélegyházán, ugyanakkor „*az anyagi erő, ami rendelkezésre áll, így elsősorban a munkába állítás, egészségügyi és kulturális vonatkozásban oly nagy, hogy az eddigieknél sokkal nagyobb eredményt lehetett volna elérni, ha a helyzet súlyának megfelelően, a PB. megkívánt szemléletének megfelelően végeztük volna a munkát és valóban társadalmi ügyé tettük volna az e kérdésben való foglalkozást*.”⁴¹ Megjegyzi még, hogy jelentős anyagi segítség nélkül nem tehetők igazán hatékony lépések a cigányság életének javítására. A vb határozatában ki is emelte ezt a pontot, és utasította az osztályokat, hogy minden pénzt használjanak fel a cigány helyzet megoldására. Ilyen volt például, hogy az egészségügyi intézményeknél található, már selejtezésre készülő ruhásműket cigány iskolásoknak adják. A megyei vezetők ismét határozatban kérték azt a megye területén található valamennyi tanácsai hivatal, intézmény és vállalat vezetőjétől, hogy a cigány lakossággal szemben tanúsított „helytelen szemléleten” változtassanak kollégáik körében. Ennél kézzelfoghatóbb volt az a határozat, hogy a községfejlesztési beruházásokból 10%-ot a cigánytelepek vízellátásának javítására kell fordítania minden tanácsnak.⁴²

A Megyei Tanács VB Egészségügyi és Művelődési Osztálya jelentést tett ugyanebben az évben az 507/1962. vb-határozat végrehajtásáról,⁴³ illetve a megyei cigánylakosság helyzetéről. A javulás kézzelfogható volt a jelentés szerint, hiszen könnyebbé vált a cigányok elhelyezkedése, a vállalatok már nem idegenkedtek a felvételükről. Erről 1962. november 20-án tartottak tájékoztatót, ahol a helyes

³⁸ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1963. 21. k. 11–12. o.

³⁹ Uo. 14–15. o.

⁴⁰ Uo. 17. o.

⁴¹ Uo. 18. o.

⁴² Uo. 22. o.

⁴³ Uo. 139–147. o. A Megyei Tanács VB Egészségügyi és Művelődési Osztályának együttes jelentése a megye cigány lakosságának helyzetéről, illetve az 507/1962. sz. VB-határozat végrehajtásáról. 1963. november 20.

szemléletet próbálták a vezetőkbe sulykolni. Vagyis azt, hogy csökkentsék az előítéletet a romákkal szemben. A cigánytanulók beiskolázása teljes körű, tehát 100%-os lett, megindult a megfelelő lakáshoz jutás folyamata, javult a telepek közegészségügyi helyzete. Ugyanakkor a munkába állítás meglehetősen nehéz a cigány nők vonatkozásában, mert bizonyos munkákat nem vállalnak, például a Barneváiban⁴⁴ nem szívesen dolgoznak, sőt egyáltalán nem dolgoznak.⁴⁵

A művelődésügyi tekintetében vannak biztató jelek, de vannak aggasztóak is. A vándorló cigány családok gyerekeit gyakorlatilag nem lehet iskolába járatni, hiszen ellenőrizni sem lehet őket. Egyes járások és települések még nem tudták felmérni a cigány iskolakötelezettség számát. A szociális helyzet is akadály lehet az iskolába járásnak, hiszen nincsen elég ruházata, cipője, iskolatáskája ezeknek a gyermeknek. A 14–16 évesek között nem kerültek beiskolázásra azok, akik már házasságot kötöttek. Mindezt még kiegészíti az a helytelen szemlélet, hogy az iskolába eddig nem járt tanköteleseket „erkölcsi okokból” csak az analfabéta osztályokba lehet beírni. De el lehetett érni, hogy túlkoros osztályok működjenek a megye 6 településén. Ezekon kívül még napközi otthonban helyeztek el cigány tanulókat a nem cigányokkal együtt. A felnőtt analfabetizmust alapismereti tanfolyamokkal próbálja felszámolni a Bács-Kiskun Megyei Tanács, ennek keretében 78 cigány tanult az 1962/62-as évben ilyen tanfolyamon. A jelenleg működő kurzusokon már 234 cigány származású ember tanult. Folytatódik a tanító jellegű kisfilmek vetítése iskolákban és művelődési házakban, amelyekkel szemben nagy az érdeklődés. Ennek már eredménye is van, hiszen cigány kultúrcsoportok is alakultak a megyében.⁴⁶

Az egészségügyi helyzet tekintetében a megye 50 cigánytelepén élőknek biztosítani kell a normális ivóvizet és mellékhelyiségeket. Nem elég önmagában az egészségügyi helyzeten javítani, hiszen a cigány probléma kulturális és szociális probléma is. Ezt nem ismerték fel korábban, amikor csak közegészségügyi problémaként kezelték a romakérdést. Nagyon fontos feladat, hogy a fertőző betegségeket kiirtsák, amit a védőoltások beadásával lehet megelőzni, illetve kezelni. Ennek tudható be a jelentés készítői szerint, hogy az elmúlt években a hastífusz, a diftéria, a tetanusz, a szamárköhögés nem fordult elő. Vannak azonban olyan betegségek, amik ellen oltással nem lehet küzdeni, ezek még mindig igen gyakoriak a cigányoknál. Példa erre a vérhas. Lényeges dolog a féregtelenítés, itt szintén jelentős előrelépésről lehet beszámolni, hiszen a tetűfertőzés a korábbi 24 cigánytelep helyett már csak 3-ban fordul elő. Fürdető és fertőtlenítő csak Kecskeméten és Kiskunhalason áll rendelkezésre, a többi helyen a KÖJÁL gépjárműveivel történik a fertőtlenítés és a fűrésztés. Sajnos a vízellátás nagyon gyatra a telepeken, ennek is köszönhető a sok fertőző betegség megléte. Mindezeket kiegészíti, hogy a szeméttárolás és a szemétszállítás egyáltalán nincs megoldva, amik természetesen újabb és újabb fertőzésveszélyt hordoznak magukban. Nagyon kevesen, a cigányoknak mindössze 20–25%-a lakik lakóházakban. Ezek az emberek már beilleszkedtek a többségi társadalom közegebe.⁴⁷

⁴⁴ Barnevál: a Baromfiipari Országos Vállalat Kecskeméti Gyára a szomszédos Nagykőrösön kezdte meg működését 1870-ben, ott azonban nem terjeszkedett, ezért 1928-ban Kecskemétre helyezte székhelyét. 1937-ben gyárrá nyilvánították, 1948-ban államosították.

⁴⁵ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1963. 21. k. 141. o.

⁴⁶ Uo. 144. o.

⁴⁷ Uo. 146. o.

A kecskeméti cigányság helyzete

A kecskeméti végrehajtó bizottság is beszámolt a megyei tanácsnak a területén elért eredményekről.⁴⁸ Ezek szerint a Városi Tanács a cigányprobléma megoldását leginkább a munkához jutás kérdésével kívánta megoldani. A statisztikák szerint a városban 1500 cigány él, ebből 650 a cigányvárosban. Itt csak putrik találhatóak, ház egy sem. A megye felfogása az volt, hogy a telepet meg kell szüntetni, és megfelelő lakáskörülményeket kell kialakítani a cigányoknak, elszórtan a város területén. Ezért az 1963-as évben 30 szoba-konyhás lakást építettek, amit azoknak a telepen élő cigánycsaládoknak juttatnak, akiknek állandó munkahelyük van. Az 1964-es évre pedig ennek a dupláját, vagyis 60 lakást szeretne a Városi Tanács felépíteni. A cigányok lakáshelyzete és egészségügyi helyzete is nagyon rossz. Tulajdonképpen egyikből következik a másik, hiszen maga a lakáshelyzetük is olyan, hogy ott normális egészségügyi helyzet nem lehet. Mindez kiegészül azzal, hogy nincs munkájuk, így orvosi ellátásuk sincs. Nagymértékű az alkoholizmus, még a gyerekek között is, és igen sok a fertőzött betegségben szenvedő egyén. Igaz, ezen sokat javított a nyilvános toalett építése, illetve a jó ivóvíz lehetősége. Rendszeres heti fürdésre van lehetőség a telep közelében lévő fertőtlenítő állomáson. A tetvesség ezek hatására jelentősen csökkent körükben.⁴⁹

750 munkaképes korú cigány van a városban. 150-en dolgoznak állandó munkahelyen, 400-an csak idegymunkákat vállalnak. 100 ember egyáltalán nem dolgozik. A helyi vállalatok és üzemek már nem tesznek különbséget a felvétel során, bár kivétel még akad. Sok vállalat foglalkoztat romákat, például az építőipari vállalatnál 31 cigány dolgozik, a Barneválban 88 fő stb. Nagy probléma, hogy ősztől tavaszig kevés a munkalehetőség, és ilyenkor nem lehetséges a munkavállalás, ami nemcsak a cigányokat érinti hátrányosan. A termelőszövetkezetek is vennének fel cigányokat, még tagok is lehetnének, de erre nem hajlandók. A TSZ-en belül korábban létezett cigány vályogvető csoport belső problémák miatt feloszlott, de a városi tanács örül is ennek, hiszen sokkal jobbnak tartja, ha több munkahelyen oszlanak el a romák, így beilleszkedésük a többségi társadalomba is könnyebb.⁵⁰

A kecskeméti cigányság kulturális helyzete hármasság tagolódást mutat. A telepen élők helyzete a legrosszabb, kevés gyerek végzi el innen az általános iskola 8 osztályát. A telep melletti utcákban lakók már jobb helyzetben vannak, közülük többen eljutnak a 8 osztályig is. Négy főnek újság-előfizetése is van, ami egyértelműen a kulturális helyzet jelentős javulását mutatja, és azt, hogy lehetséges egy cigány értelmiségi réteg kialakítása. A városban szétszórtan élők általában rendelkeznek már azzal a kulturális szinttel, mint amivel a többségi társadalom is. Ebből az következik, hogy a telep felszámolásával gyorsítani lehet a cigányság elmaradottságából való kitörést. Az általános iskolai tankötelezettek száma 230 fő, ebből középiskolában mindössze hárman tanulnak, alsó tagozaton 175-en, felső tagozaton 55 gyerek tanul jelenleg. Az eredmények mégis kézzelfoghatók, hiszen a Kurucz téri általános iskolában 23 cigány fiatal részére első osztály indult, amit el is végeztek. Alsós napközit is szerveztek már az előző évben 26 cigánygyereknek, majd egy újabb 12 fős

⁴⁸ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1963. 21. k. 148–154. o. Kecskemét város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága jelentése a 320/1963/12. Vb. határozat értelmében a város cigánysága helyzetéről. 1963. november 12. Reile Géza elnök.

⁴⁹ Uo. 150. o.

⁵⁰ Uo. 151. o.

napközis csoport alakult. Az óvodába jelentkező cigányokat el tudta helyezni a város, önálló cigány óvoda létesítése pedig nem merült fel, de a város szerint ez nem is lenne helyes. Minden hét csütörtökén filmvetítés van, amin a munka szeretetét, az egészséges életmódot és életvitelt próbálják a cigányságba beleszoktatni. Ezeket 25–30 fő vesz részt, amivel nagyjából elégedettek a város döntéshozói. Ebben az évben, vagyis 1963-ban, cigány fiókkönyvtár is nyílt, amelynek állománya 300 kötetre rúg. Beiratkozott tagjainak száma 58 fő. Szervezés alatt van 12 analfabéta tanfolyamának az elindítása. Súlyos gond a munka nélkül maradt népzenezők elhelyezése. Ennek két oka van a város szerint, egyrészt a többség már más zenét kedvel, másrészt a Vendéglátó Vállalat nem szívesen ad már munkát a cigányoknak. Hozzáadódik még ehhez, hogy a népzenezők egy része szakmailag gyengén képzett.⁵¹

1965-ben újabb jelentés látott napvilágot a megyei tanács vb-ben.⁵² Eszerint 7300 cigány él a megyében, ami az összlakosság 1,4 százaléka. Annak ellenére, hogy a változások nyilvánvalóak, még van probléma a magyarok cigányokkal szembeni viselkedésével, valamint azzal is, hogy a cigányoknak egy része hajlandó csak elfogadni a segítséget. A megyei tanács munkaügyi osztálya folyamatosan figyelemmel kíséri a cigányok munkára jelentkezését. Ami jelentős javulásnak mondható, hogy a vállalatok már nem zárkóznak el a cigányok felvételétől, sőt, majdnem mindegyik nagyobb vállalatnál van cigány munkavállaló. A felmérésekből kiderült, hogy minden évben egyre kevesebben jelentkeznek munkára, és ez a férfiakra és nőkre is vonatkozik egyenesen. Ez természetesen pozitív jelenség, hiszen azt jelenti, hogy folyamatosan csökken a nem dolgozó cigányok száma. A statisztika ki is mutatta, hogy a munka nélkül maradt emberek száma is csökken. Vannak azonban olyan problémák is, miszerint sok cigány férfi nem vállal el semmilyen munkát, illetve válogat a munkák között, ennek az az eredménye, hogy állások maradnak betöltetlenül, ugyanakkor a romák sem dolgoznak. A cigány nők elhelyezése és elhelyezkedése nehezebb. Ők is válogatnak a munkahelyek között, de ma már el lehet mondani, hogy „a cigány dolgozók munkába helyezése különösebb gondot nem okoz.”⁵³ Ezt óriási eredménynek könyvelhetjük el az 1950-es évekbeli megbélyegzéshez, a munkatáborok elvi felállításához, és a fekete személyi igazolványok ügyéhez képest. A mezőgazdaságban dolgozók hátrányban vannak az iparban foglalkoztatottakhoz képest, hiszen télen nem tudnak dolgozni, és ez keresetkiesést jelent azoknak, akik ebben a szektorban dolgoznak. A gondolkodásmódbeli problémák továbbra is léteznek, ezt a jelentés sem hallgatja el. „Legtöbben nem tudnak a pénzzel takarékosan bánni. Több esetben tapasztalható, hogy nagyobb mennyiségű pénzüsségeket nem a család ellátására fordítják, hanem elkártyázzák, elisszák [...], de a gyermekeiknek nem adnak egy fillért sem tanszerre.”⁵⁴ Van egy olyan réteg tehát, amelyeknek a munkába állítása „nagyon nehéz” feladat lesz, és ezzel a megyei apparátus is számol.

⁵¹ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1963. 21. k. 152. o.

⁵² BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1965. 9. k. 120–134. o.

⁵³ Uo. 123. o.

⁵⁴ Uo.

A putrik száma a megyében 748, amelyben 837 család él 4582 fővel. Állandó településen a cigányoknak mindössze egyharmada él. A romák nagyobb része a nyári időszakban mozgásban van. A cigányok 15–20%-a a felszabadulás óta elérte a lakosság átlagos kulturális és gazdasági színvonalát, és beilleszkedett. Kecskeméten és Kiskunfélegyházán nagyon komoly lépések történtek a telepek felszámolására vonatkozóan, ezek a városok, illetve vezetőik mindig külön elismerésben részesültek.

Meglehetősen csekély azok száma, akik lakáshitelt, egyáltalán bármilyen hitelt tudnak felvenni. Lakáshitelt, illetve építési hitelt ugyanis csak az kaphat, akinek a jövedelme eléri az 1000 Ft-ot havonta, legalább 2 éves munkaviszonya van, és az építési költség 10%-ával (kb. 6500 Ft-tal) rendelkezik.⁵⁵ Így ezek a lehetőségek lényegében hatástalanok maradnak a telepen lakók számára.

Az egészségügyi helyzet tekintetében még mindig nagy az elmaradottság. A telepeken élők között igen sok a megfázás, influenza, sok a tüdőbeteg is a nem megfelelő szellőzési és lakáskörülmények miatt, így a kondíciójuk sem megfelelő. Nyaranként pedig a vérhas terjed. Még mindig jelentős probléma a tetvesség. A fertőzésekhez hozzájárul az, hogy nincsenek szeméttárolók, így a szemet gyakran a házak, lakások közvetlen közelében van, ezek mellett megtalálható az emberi ürülék is, tovább fokozva a higiéniai helyzet áldatlanságát. Nincs megfelelő ivóvíz, szóval a sok munka ellenére igencsak lassú a javulás. Nagy az ellenségeskedés, hiszen Kiskunmajsán a cigánytelepen toalettet is építettek, amit a teleplakók szétromboltak. A rendszeres nevelői munkát az otthoni környezet teljesen tönkreteszti. Új jelenség a pártaktivisták szerint, hogy az eddig szinte teljesen elutasított művi terhesség-megszakításokat egyre inkább igénybe veszik a roma nők. A KÖJÁL és a Vöröskereszt megyei titkársága a cigány lakosság nevelése érdekében „minta mama” néven mozgalmat indított a megye 7 nagyobb cigánytelepén. Az eredmények részlegesnek mondhatók. Vannak olyan helyek, ahol rendszeresen beolattják a kisgyermeket, máshol viszont nem hajlandók erre. A csecsemőhalandóság magas a nem cigányokhoz képest.

A kulturális helyzet egyik szegmensében, az óvodáztatásban nem javul a helyzet. A cigány szülők nem szívesen viszik óvodába a gyerekeiket, ennek oka a ruhátlanságban keresendő, és a nyelvi nehézségek is megjelennek már. Az iskoláztatás terén valamivel jobb a helyzet, hiszen a telepeken élő gyermekek kivétel nélkül beiskolázásra kerültek. Probléma azonban a hiányzások nagy száma, amit meg kell szüntetni, és az, hogy a vándorcigányok gyerekeit nem lehet iskolába kényszeríteni. 1963-ban létrehoztak átmeneti cigány osztályokat. Kalocsán, Kiskunmajsán, Sükösdőn és Jánoshalmán 1–1 osztály, míg Kiskunhalason 2 osztály lett alapítva. Kalocsán és Jánoshalmán azonban már megszüntetésre kerültek ezek az osztályok, a tanulók itt már a magyar gyerekekkel együtt tanulnak, amit üdvösnek és követendőnek tart a párt-és megyei vezetés. Kiskunmajsán a másodikos osztály már beolvadt, a harmadikos azonban nem, ez még továbbra is cigány osztályként működik. A fenntartása indokolt, hiszen itt tömörülnek a túlkoros diákok. Ez annyit jelent, hogy 13–14 éves lányok is járnak ebbe az osztályba, akik közül kettő férjnél van, és egyikük már terhes is volt.⁵⁶ Kecelen még nem valósult meg a cigányok beiskolázása, ez az egyetlen település a megyében, ahol a tanköteles korú cigánygyerekek nem járnak

⁵⁵ Lásd erre vonatkozóan a 2/1965. ÉM.-PM. rendeletet!

⁵⁶ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1965. 9. k. 127. o.

iskolába. Az erélyes lépések ellenére eredmény még nem történt, itt külön iskolát kellene alapítani a helyzet megoldásához, de ez már folyamatban van. Mindezek ellenére még sok negatív elem tapasztalható. Ilyen például, hogy sokan nem fejezik be a megkezdett osztályt, mivel tavasszal, a jó idő beköszöntésekor elkezdnek vándorolni a szüleikkel, mint például a vályogvető cigányok. Sokan télen azért hiányoznak, mert nincs megfelelő ruházatuk. Ezen okoknak köszönhetően még mindig kevesen végzik el a nyolc osztályt.

A nevelés terén is vannak még gondok. Igen erős és „romboló” a családi befo-lyás. Az igazmondásra és a másik tulajdonának tiszteletben tartására nehéz rávenni őket. Otthonukban sokan dohányoznak. Viszont „*értelmi képességeik jók*”, tehát mindenképpen érdemes velük komoly szinten foglalkozni, sőt, szeretnék táncolni, rajzolni, énekelni vagy éppen „*gyönyörködni a természetben*”.⁵⁷ Az analfabetizmus felszámolása érdekében tanfolyamok indultak, de sajnos igen nagy közöttük a lemorzsolódás. Nem tudják végigkövetni a tanfolyamot. Kalocsán azonban 10 cigány közül 8 sikeresen levizsgázott az alapismereti tanfolyamon. Kiskunmajsán 14 cigány közül 7 tudott vizsgát tenni.

A népművelésen keresztül egyre nagyobb gondot fordítanak a romák oktató-sára. Ezek közül is kiemelkedik a kiskunhalasi Harangod-telepen végzett népnevelő munka. 1964-ben mintegy 30 alkalommal tartottak ott előadásokat. Filmvetítés 36, gyermekfoglalkozás 24, diavetítés pedig 8 alkalommal volt.

A cigányság élethelyzetének a javítására további feladatok szükségesek a me-gyei tanács szerint. A legfontosabb ezek közül a vándorcigányok letelepítése. Ez két okból szükséges. Egyrészt azért, mert csak ezzel a lépéssel teremthető meg az a kör-nyezet, amely kívánatos, vagyis a gyermekek iskolába járása, a munkaképesek mun-kába állítása. Különösen fontos azonban azért, mert „*megjelenésükkel szándékosan bomlasztják a telepi lakókat. Szavaikkal, fenyegetéseikkel sok esetben visszarántják azokat, akik rendszeres munkavégzésükkel már elkezdték az új életet.*”⁵⁸ Tovább kell folytatni a magyarok és a cigányok között is a felvilágosító és propagandamunkát. Ezek mellett enyhíteni kellene a 2/1965. számú ÉM. PM rendeleten, hogy az hatékonyabb legyen, és ne akadályozza a lakásépítkezéseket. Ezek alapján a vb arra kérte fel a megyei rendőrséget, hogy fokozottan ellenőrizték a cigánytelepeket, fi-gyeljenek a mértéktelen alkoholfogyasztásra és az elburjánzott kártyázásra.

Természetesen a szemléleten is változtatnia kell a vezetésnek, egészen ponton-san az alsóbb szerveknek. A munkaügyi, az egészségügyi és a művelődési osztá-lyoknak előadásvázlatokat kell készíteniük a munka jelentőségéről, a munkavégzés fontosságáról, a kulturált életmód követelményeiről.⁵⁹ Gondoskodni kell arról is, hogy még szabad ég alatt levetítsék az ezekről szóló filmeket. A munkásszállásokon is gondoskodni kell arról, hogy a cigányokkal szemben ne érvényesüljön hátrányos megkülönböztetés, erről is filmet kell készíteni és levetíteni.

Kecelen az iskolai helyzetet tekintve is előrébb kell lépni, ezért a túlkoros ci-gánytanulóknak külön épületet és átmeneti osztályt kell létrehozni, de azt el kell érni, hogy az első osztályosok elvegyülve járjanak iskolába a többi tanulóval. Ez nem akármilyen elv, hiszen a liberalizmus egyik kedvenc elmélete valósult meg a szocia-lista kori Magyarországon, vagyis az, hogy a hátrányos helyzetűek a nem hátrányo-

⁵⁷ BKMÖL XXIII. 1/a. VB. jkv. 1965. 9. k. 128. o.

⁵⁸ Uo. 129. o.

⁵⁹ Uo. 130. o.

sakkal együtt tanuljanak. Természetesen voltak olyan települések, ahol a cigányság létfeltételeiért küzdők kiemelkedő munkát végeztek, és jó eredményeket értek el, ezek dicséretben részesültek. Ilyenek voltak például Kecskemét és Kiskunfélegyháza városok, rajtuk kívül Kiskunmajsa Községi Tanács VB elnökét és a cigányosztályok pedagógusait a fáradtságos iskolai munkáért, valamint Kiskunhalas város népművelési felügyelőjét, és a Gózon István Művelődési Ház munkatársait is megjutalmazták a cigányok között végzett népnevelő munkáért.

Összefoglalás

Tanulmányomban a cigányság helyzetét igyekeztem bemutatni a második világháború utántól az 1960-as évek közepéig. Allításom az volt, hogy a szocialista időszakban igenis javult a cigányság helyzete, javultak életfeltételeik. Az eddigi tanulmányok ugyanis sokkal inkább a megkülönböztetésre és az előítéletekre – természetesen jogosan – hívták fel a figyelmet, semmint az elért eredményekre, vagy pontosabban fogalmazva, az integrálási törekvésre és azok hatásaira.

A fentiekben a szocializmus cigánypolitikáját is górcső alá vettem. Azt próbáltam kideríteni, milyen viszonyt ápolt a szocialista pártvezetés a cigányokkal szemben, és ennek milyen eredményei és következményei lettek a későbbiek során. A kutatás során derült fény arra, hogy a szocializmus időszakát ketté kell választani a szerint, milyen cigánypolitikát is követtek a hatalmon lévők. 1956-ig lényegében ugyanaz a politikai felfogás uralkodott még a kommunista vezetők között is, mint amely az 1930-as és 1940-es években terjedt el Magyarországon, de amelynek gyökerei lényegében a XVIII. század közepétől eredeztethetők. Ez egyértelműen megtorló intézkedéseket, megtorló politikát jelent a cigánysággal szemben. A döntő változások az 1956-os forradalom után jelentkeztek, amikor egy új politikai garnitúra, illetve egy újfajta politikai mentalitás érvényesült a döntéshozatalok során. Ezt a gondolkodásmódot a tenni akarás, vagy legalábbis a helyzetbe bele nem nyugvás jellemezte, ezért komoly erőfeszítések folytak a cigányok élethelyzetének javítására. Megkezdődött a cigánytelepek felszámolása, fokozatosan munkát adtak a roma férfiaknak és nőknek is, amiknek következtében a hagyományos vándorló cigány életmód lassan-lassan, de megszűnt az országban. Fokozatosan beiskolázták a cigánygyerekeket, fejlesztették a közműhálózatot a romák által lakott területeken, az állandó orvosi vizsgálatokkal csökkentették a fertőzéseket. Elmondhatjuk, hogy az erőfeszítések hatására az életminőség javulása érezhetővé vált a cigányság körében is, de még korántsem érte el a többségi társadalom átlagának a szintjét. Nyilvánvaló azonban, hogy egy-két év, de még évtized alatt sem lehetett az évszázados hátrányokat leküzdeni, és az elmaradottságot felszámolni. A Bács-Kiskun megyei cigányság helyzetéről további kutatások szükségesek, hiszen erről az etnikai kisebbségről mindmáig viszonylag kevés történeti-levéltári tanulmány és forrásfeldolgozás született.

IRODALOM

- MEZEY Barna (szerk.)
1986 A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Budapest.
- BÁRSONY János
2008 Romák sorsa az 1940-es évek második felében. Múltunk, 2008/1. 222–256. o.
- BERNÁTH Gábor (szerk.)
2002 Kényszermosdatások a cigánytelepeken (1940–1985). Budapest.
- FEITL István
2008 A cigányság ügye lekerült a napirendről. Múltunk, 2008/1. 57–572. o.
- GYERGYÓI Sándor
1990 Kirekesztéstől a beilleszkedésig. Debrecen.
- KÁLMÁN András
1946 A magyar cigányok problémája. Társadalmi Szemle, 1946/8–9. 656–658. o.
- POGÁNY György–BÁN Géza
1985 A magyarországi cigányság foglalkoztatási problémái. Munkaügyi Szemle 1958/5. 42–45. o.
- PURCSI Barna Gyula
2004 A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Debrecen.
- ROMSICS Ignác
2001 Magyarország története a XX. században. Budapest.
- SÁGHY Erna
2008 Cigánypolitika Magyarországon. Múltunk, 2008/1. 273–308. o.

A VÁROSI MÉSZÁRSZÉK ÜZEMELTETÉSE KECSKEMÉTEN A XVI–XVII. SZÁZADBAN

1. A XVI. századi működésre utaló adatok

Már az árutermelés és pénzgazdálkodás viszonylag alacsony szintjén szükségessé vált a közérdek, a közjó szervezett és következetes biztosítása, folyamatos fenntartása még a kisebb településeken is. A közösség biztonságán kívül a lakosság alapvető élelemmel történő ellátása ezekben az évszázadokban is az első feladatok közé tartozott. A helyi hatalom irányításával történő húskimérés, a mészárszék működtetése nemcsak ennek tett eleget, hanem normális körülmények között érdemi haszonnal járt. Éppen ezért a regálék közé tartozott. Mivel ez többirányú szervezőmunkát követelt, és a legtöbb helyen nem eredményezett különösebben nagy bevételt, az uralkodó, illetve a földesúr célszerűnek látta, hogy ennek üzemeltetését az igazgatás alacsonyabb szintjének átengedje. Így a XIV–XVI. századra a földesurak, a királyi és a mezővárosok sorra megszerezték ezt a jogot. Mivel az egyes települések bevételeit sem növelte különösebben módon, ez a jövedelmi forrás ritkán jelent meg a kiváltságlevelekben. Ez az oka annak, hogy a helytörténeti monográfiákban kevés figyelmet és helyet kapott. Pedig a hasonló beneficiumok gyakorlásának ténye és módja sokat elárul a falusi és a mezővárosi önkormányzat formálódásáról, annak szintjéről.

A hódoltság első feléből a szandzsák-összeírások jövedelembecslései nyújtanak támpontot a hús helyi forgalmáról. Ezekben ugyanis fel-feltűnik egy „vágóhídi illeték”-nek fordítható jövedelemforrás, amelyről a budai kanunnámban az alábbiakat találjuk: „*A levágott marha után reszm-i kinnáre címen marhánként két akcse és négy juh után egy akcse szedessék.*” Nagykörös 1562-ben 450, Ráckeve 1562-ben 1871, 1580-ben 6400, 1590-ben 6117 és Vác 1546-ben 2075, 1562-ben pedig 2786 akcsét fizetett. Bár ekkor már fontos jövedelemforrásnak számított, a szandzsák-összeírásokban a nagyobb múltra visszatekintő mezővárosok közül – Budát és Pestet itt nem számítva – csupán Vácot találunk mészárszékeket. Nagyonbár ezek is török kézben voltak. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a mészárszék üzemeltetése, mint a városias fejlettség egyik bizonyossága, a felfutóban levő mezővárosokban is csak viszonylag későn jelent meg.¹

A Homokhátság városainak monográfiái kevés támpontot nyújtanak ahhoz, hogy e területen a helyi sajátosságokat pontosan meg tudjuk fogalmazni. Nagykörös első monográfiája nem is érinti ezt a témát. Majlát Jolán is csak nagyon röviden foglalkozik vele. Megállapítja, hogy a húskimérés joga a várost illette, de ezen túl

¹ SZAKÁLY Ferenc, 2001. 373–375. o.; ill. KÁLDY-NAGY Gyula, 1985.

A vágási illeték ilyen értelmezésével van másik baj is: nevezetesen, hogy mellette a legritkább esetben találunk olyan helyeket, ahol a hús szétmérését hivatásszerűen végezték, vagyis mészárszékeket. A magyar élelmiszeripar történetét feldolgozó kötet is csak a XVII. századból hoz fel példákat a mészárszékekre.

menően a XVII. századból csupán egyetlen adatot idéz 1653-ból: „*titkon valo egy marha hus ki arulasaért...*” szabtak ki büntetést az egyik kőrösi polgárra.² Nem foglalkozik érdemben a mészárszékekkel sem Kiskunhalas, sem pedig Hódmezővásárhely újabb monográfiája.³

Elgondolkodtató, hogy a hódoltság első szakaszában Kecskemétről készített defterek nem utalnak sem húsmérésre, sem pedig mészárszék működtetésére. Bár a többi mezővároshoz képest sokkal bővebb adatok álltak rendelkezésre a Kecskemét történetével foglalkozóknak, mégis csupán érintették ennek a regálénak a sorsát. Hornyik János két mondatban lényegében csak azt dokumentálta, hogy a városban létezett mészárszék, és azt a tanács működtette. Az újabb Kecskemét monográfia a különféle beneficiumok hódoltság alatti működtetésére nem tér ki, és csak a hódoltságot követő időszakból kapunk a város húsfogyasztásáról, illetve mészárszékéről egy rövid tájékoztatást.⁴

Tekintettel a fentiekre és arra, hogy ebből a témakörből érdemi feldolgozások, ismertetések jószerivel csak a XVIII. századtól állnak rendelkezésünkre, mindenképpen hasznos és indokolt annak bemutatása, miként működtette egy jelentősebb mezőváros mészárszékét már a XVI–XVII. században, hogyan szolgálta ezzel a város lakosságának érdekeit, és milyen jövedelmet, bevételt jelentett évszázadokon át a magisztrátus számára.

*

A mezővárosok autonómiájának fejlődését, alakulását a kellő forrásanyag hiányában szinte lehetetlen folyamatában kellő alaposággal bemutatni. Kecskemét esetében is csak a XVI. századból maradtak biztos tájékozódást nyújtó adatok. A XIV–XV. századból mindössze néhány oklevél alapján tudjuk feleleveníteni a város történetének fontosabb epizódjait. Mivel 1458-ig gyakorlatilag királyi, illetve királynői birtok volt, az oppidum közössége a legfontosabb regálékat már ilyen minőségben megszerzte. Tekintettel arra, hogy a talán legfontosabb haszonélvezetet, a piac- és vásártartás jogát már a XIV. század végétől gyakorolta, aligha kétséges, hogy a kisebb horderejű regáléra, az önálló mészárszék tartására még királyi, illetve királynői városként engedélyt kapott.⁵ E térségen belül – miként erre már történt utalás – írott emlékeink szerint csak Pest, Buda, Ráckeve, illetve Vác területén voltak mészárszékek, de ezek jelentős részét törökök működtették. Érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy a török defterek adatai szerint a frissen berendezkedő hatalom ilyen címen nem vetett ki Kecskemétre adót. Az 1546. évi defterekben egy, az 1559. éviben pedig két Mészáros családnév fellelhető ugyan a város lakosai között, de ezek nem feltétlenül bizonyítják egy mészárszék létét, még kevésbé annak folyamatos működését.⁶ Ilyen műhelynek, üzemnek a tényleges működtetésére vonatkozó egyértelmű adatok csak

² GALGÓCZY Károly, 1896. A terjedelmes monográfia csak a 25–35. oldalakon foglalkozik a hódoltság korával. MAJLÁT Jolán, 1943. 102–103. o. A XVIII. századi állapotokat is mindössze néhány sorban rögzítette.

³ KOVÁCS István, 1984. és SZAKÁLY Ferenc, 2000.

⁴ HORNYIK János, 1861. II. k. 76. o.; KOCSIS Gyula, 2002. 1707-ben az adóösszeírásban nem található mészáros. 1757-ben viszont már 5, 1780-ban 2 és 1840-ben 8 mészáros fizetett adót. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 424. o.

⁵ HORNYIK János, 1860. I. k. 169–175. o. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor: 2002/a. 106–107. o.

⁶ MÉSZÁROS László, 1979. 97. és 101. o.

a XVI. század végéről maradtak fenn. Igaz ugyan, hogy még ekkor is csupán féltucatnyi rövid feljegyzést hívhatunk segítségül, de talán túlzás nélkül állítható, hogy ezek viszont már nemcsak több évtizedes létét, hanem annak jogilag is jól körülhatárolt több évtizedes gyakorlatát teszik kétségtelenné.

Annak ellenére, hogy a hódoltság első szakaszában Kecskeméten – a török közigazgatás megszervezése után – egy kádi jelen volt, és a század végéig megkezdésével a város igazgatása, főként a jogszolgáltatás csaknem elképzelhetetlen lett, az adatok sora bizonyítja, hogy a mezőváros tanácsa érdemi megszakítás nélkül tovább működött, és a közelet csaknem minden területén ez a testület irányította a közösség életét.⁷ E beneficium jogának gyakorlását ezekben a századokban a tanács magának tartotta fenn. Bár nem maradtak ránk teljes terjedelmükben azok a rendeletek, városi statútumok, amelyek a lakosságnak hússal történő ellátását szabályozták, létükre csaknem teljes biztonsággal következtethetünk. Ezt elsődlegesen arra alapozhatjuk, hogy a XVI. század végén létező statútumokra hivatkozva büntették több esetben is azokat, akik a közösség e monopóliumát megsértették. 1596-ban „*Kerekegyházi Mészáros János Baratnak György házánál vágott ő maga szabad akaratjából pénzen eladni tehenet, és bírságon maradt. Fizetett d[énár] 124.*” Ugyancsak ebben az évben „*Hentes György tehenet vág a város tilalma ellen, s azok is bírságot fizetnek, kik belőle vesznek.*” A tanácsi jegyzőkönyv 1598-ból fennmaradt egyik bejegyzése szerint „*Kurtaszék, henteskedés büntettetik.*” Tehát a tanács folyamatosan öröködött előjogának megőrzésén, és következetesen büntette mind a kurtamészárszéket tartókat, mind pedig azokat, akik ezekről a helyekről vásároltak. Bár ezek az adatokat a háború során eltűnt egykori városi jegyzőkönyvekből másolták ki, és rendkívül tömörek, még így is jól érezhető, hogy ezen konkrét intézkedések mögött sok évtizedes igazgatási gyakorlat, sőt tételesen megfogalmazott rendelkezés állt. Az is nyilvánvaló, hogy a kurtaszék tartását azért kockáztatták meg egyesek, mivel a mészárszék számára megszabott árnál jóval olcsóbban tudták értékesíteni a portékájukat. Tehát a tanács azért élt következetesen monopol jogával, mivel ez számottevő hasznot biztosított a közösség számára.

Nem tudjuk, hogy a város mely pontján hozták létre a mészárszéket, de feltételezhetjük, hogy ekkor is a város központjában lehetett, miként a XVII. század vége felé. A jószágok levágásának helye, a „vágóhíd” viszont a város nyugati részén volt, amire a következő évszázadban többször történt utalás. Ennek egykori helyét, emléket a mai Vágó utca őrzi. A húskimérő hely méretére, forgalmára – a lakosság létszámán túl – részben a személyzet alapján, részben pedig a vágásra felvásárolt marhák számából következtethetünk. 1596-ból két ilyen feljegyzés is fennmaradt: „*...vettünk 23 darab marhát a mészárszékre, melyeknek árából még adósak vagyunk 50 f[orint]-tal. [...] Ismét 70 darab marha a mészárszékre...*” Nem árt utalni arra, hogy a viszonylag széles körű kereslet méretét érzékelteti, hogy – miként korábban idéztük – egy távolabbi falunak, Kerekegyházának mészárosa igyekezett itt a tilosban haszonra szert tenni.

Ugyancsak a mészárszék fenntartásának régi, akár évszázados gyakorlatára következtethetünk a személyi feltételek kialakítása alapján. Az állatok vágását, a hús és a faggyú kimérését két mészáros végezte. 1597-ben „*Mészáros legények egy bitang marhát levágtak, a nélkül, hogy tudták volna, hogy ilyen.*” A bitang marhák levágásakor legalább két olyan legény tévedéséről értesülünk, akiket a tanács folya-

⁷ HORNYIK János, 1861. II. k. 151–165. o. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2008. 14–80. o.

matosan alkalmazott. Egyébként ezt a munkát egy ember segítség nélkül nehezen végezhette. Hornyik János kiváló monográfus még az eredeti jegyzőkönyvből másolhatta ki sok évtizedes gyakorlat alapján állandósult éves munkabérüket: „*A két 'mészáros szolga' vagy mészáros legény bére pedig volt: fejenkint 18 forint, egy szűr csuha vagy ködmen, egy saru és egy cipellős, egy fertály búza, és egy fertály köles.*” Érdemes kiemelni, hogy a széles körű pénzgazdálkodásra utal az a tény, hogy a teljes értékben belül a naturalia viszonylag kis arányú.

Egy több száz család szükségletét ellátó mészárszék üzemeltetése többirányú és komoly elfoglaltságot jelentett. A vágóállatok folyamatos beszerzését, azok őrzését, a jószágok levágását, a melléktermékek tárolását, azok hasznosítását, a mészárszék forgalmának nyilvántartását, a mészárosok munkájának az irányítását és ellenőrzését a magisztrátus tagjai érhetően nem vállalhatták fel. Ezt a sokrétű, jelentős pénzforgalommal járó, folyamatos és felelősségteljes munkát régtől fogva a székbírókra bízta. A mezővároson belül ők is választott tisztségviselők voltak, és ezért ezekben a századokban gyakorlatilag munkabért ők sem kaptak. Miként a későbbi évtizedekben is, csupán bizonyos kedvezményekben részesültek. „*A mészárszékbíró, vagy mészárszék felügyelő jutalmazása volt 1600 és 1601-ben: hogy 'örzöt és kocsisort' nem adott, azaz örködés s előfogatolás alól felmentetett.*” A székbírók megbízatása Szent György napi választástól egy évre szólt. Munkájukat évközben az adószedő, majd a másodbíró ellenőrizte, a szék jövedelmét neki kellett továbbítani. Az új főbíró megválasztásakor pedig mindkét fél köteles volt éves munkájáról és a pénzforgalomról tételesen elszámolni.

Miként láttuk az élő állatok beszerzése az esetek nagyobb részében a tanács költségén a heti és az országos vásárokon történt. A lakosság ellátásához azonban kisebb részben a saját nevelésű jószágok húsa is hozzájárult. Ezekben az évszázadokban a mezővárosok tanácsa több irányú gazdálkodást folytatott. Egy 1596-ból való feljegyzése szerint a XVI. században kétségtelenül tartott saját barmot, gulyát. Egy további, 1598-ból való kijegyzés szerint: „*A város tartott juhászatot, barma is volt.*” A vásárokon megvásárolt jószágokat ezekre a nyájakra, gulyákra „verték” ki. A város juhnyájának pedig még az 1597-ből való darabszámát is ismerjük: a következő évben „*Szent György napkor, midőn az új bírónak, László Ferencnek kezéhez számlálják a város juhát, volt mindösszesen a fejőssel egyetemben 209 darab.*” Ez nem volt különösebben nagy nyáj, de sok esetben kiegészítette a mészárszéket, főként pedig a tanács által üzemeltetett konyhát. Fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy külön még sajtnyomót is foglalkoztatott a tanács a laktáció idején: „*A sajtnyomónak szegődése volt 6 f[orint], 5 pénz, egy ümög, egy gatya...*”⁸

Nem árt ismételtelen kiemelni, hogy az itt idézett adatok kivétel nélkül a XVI. század végéről valók. Azt viszont joggal tételezhetjük fel, hogy egy ilyen szintű városszervezés, a beneficiumok ennyire következetes, körültekintő és rutinszerű védelme, a mészárszék folyamatos irányítása, ellenőrzése, egy ennyire összetett gazdálkodás folytatása csak hosszú fejlődés révén alakulhatott ki, rendeződhetett össze. Talán nem kell bizonygatni, hogy az új hatalom közigazgatása csak egy több évtizedet átfogó, kétirányú harcot igénylő tevékenység során alakult ki. Az előző századok során rögzült magyar feudális jogrend és közigazgatási gyakorlat érhetően idegen

⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 43–50. és HORNYIK János, 1861. II. k. 76. o. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az itt megfogalmazott büntetés alapján joggal feltételezhetjük: az ekkor még létező Kerekegyház településen működött mészárszék.

volt a török tisztviselők és katonák számára. Hatalmuk mielőbbi kiépítése és megszilárdítása, a különféle adók, szolgáltatások zavartalan biztosítása érdekében sem segíthették elő, hogy a hódoltsági mezővárosok a magyar központi hatalommal zavartalan kapcsolatot tartsanak, netán újabb kiváltságokat, beneficiumokat szerezzenek. Tehát joggal tételezzük fel, hogy ezt a lehetőséget, jogot még Mohács előtt kapta meg a város és lakossága. Tekintettel arra, hogy Kecskemét földesurai sosem vonták kétségbe, hogy az egyik legfontosabb beneficiumnak, a vásártartásnak a jogát a közösség saját maga szerezte meg még királyi birtokként, aligha kétséges, hogy a lakosság árutermelése és ellátása szempontjából ugyancsak fontos jogot sem valamelyik földesúr adományozta a városnak. Tehát nem alaptalan az a feltételezés, hogy mintegy másfél évszázados joggyakorlás, szervező és irányító munka írott emléke maradt fenn az egykori tanácsi jegyzőkönyvekben.

XVII. SZÁZAD

a) A mézárszék működtetése

A mezővárosi tanács érhetően a következő században is fenntartotta a húsmérésre vonatkozó monopóliumát, és szigorúan büntette az ellene vétőket. Erre vonatkozóan ugyancsak meggyőző adatok állnak rendelkezésünkre. „*Kécskei mézárososon hentes-ségért vettem tall. 2.*”⁹ „*Tóth János hentesen vettem garas 10...*” „*Dóczi István tehént vágott, vettem tall. 2, hogy város ellen vágatta le.*”¹⁰ Azonban a magisztrátus a kurta-mészárszék működtetésének szigorú tiltásával egy időben messzemenően figyelembe vette a lakosság jogos érdekeit.

A tanács fenntartotta magának a jogot arra is, hogy fölülírja a közösség érdekében a kereskedelemmel kapcsolatos szokásokat, korábbi jogi formulákat, ha ezt a közösség elemi érdekei megkövetelték. 1688. március 27-én „*Illyés Ferenc [...] panaszt tesz, hogy marháit, melyeket 235 forinton katonáktól vett, a székbírák elvették tőle [...]*”. Viszont szükségesnek látták, hogy ugyanezen a napon e valóban szokatlan, sőt rendkívülinek mondható eljárást jogilag kellően megalapozzák: „*régen bevett szokás szerint való statutuma az itt környül levő három városnak, szabadságában vagyon az székbíráknak az közönséges jóra nézve, az itt lakos embertül, az mint megveszi, azon áron az marhát elvehesse, az közönséges jóra fordítsa [...]*”.

Az árak limitálása ezekben az évszázadokban megszokott volt. Különösen a háborús évek alatt jelentkező áruhiány miatt élhettek volna vissza a székbírák a nekik juttatott lehetőségekkel, hatalommal. Ennek ellensúlyozása végett a tanács több alkalommal kénytelen volt a hagyományok, illetve a 'munkaköri leírások' ellenére közbeavatkozni. Ezért saját üzemében is szigorúan megkövetelte az árak féken tartását, számottevően nehezítve ezzel a székbírák dolgát. Többek között 1687. július 6-án is ilyen lépésre kényszerült: „*A mézárosokrúl és székbírákrúl való deliberatio: Minthogy a szegény város lakosi majd éhhalásra jutottanak, mostani székbíráink Máté Kovács, Halyagos János, Király Jánosék az húst 7 pénznel különben nem akarván adni, mi [...] nem engedgyük meg különben 6 pénznel adni [...]. Holott*

⁹ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 1510/a. Kecskemét város számadási iratai. Másodbírói számadások (a továbbiakban: IV. 1510/a.). 1685. 11–15. o.

¹⁰ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 6–9. o.

penig ezt nem akarná és elegendő húst nem adhatna a szegénységnek, tehát minden héten szerdán és szombaton általunk adatik az hentesektől való hús vágásnak in den 5, az több napokat magunk székbírái foghatják magoknak és a megírt 6 pénzen árulják.” A török kiűzése érdekében folytatott háborúk idején részben a pénzrontás, részben pedig az élő állatok árának ugrásszerű növekedése miatt a székbírák komoly beszerzési gondokkal küzdöttek. Ezért a beszerzési nehézségek és kockázatok egy részét igyekeztek a lakosságra hárítani. Ennek megakadályozása végett 1692. június 23-án elrendelték, hogy „*a székbírák a szent Lőrinc napig esett faggyút adják 16 pénzen, az után esendő faggyút pedig adják 12 pénzen*”. Egy évvel később „*Determináltatott, hogy székbírák uraink az húsnak fontját hat pénzen mérvék.*” A háborús körülmények miatt később engedett a tanács a székbírák kéréseinek, és 1695. augusztus 14-én engedélyezte, hogy „*az húsnak fontja járjon 7 pénzen, az faggyúnak pedig fontja 16 pénzen, mázsája 16 forintokon.*” Amikor viszont a háborús színtér távolabb került, és a hadsereg ellátását a központi hatalom szabályozta, azonnal javítottak a lakosság helyzetén: „*a város közönséges mészárszékiből a kecskeméti szappanos mesterek 12 magyar pénzin vegyék a b[ecsu]l[e]s város faggyút.*”¹¹

A lakosság jobb ellátása és az árak féken tartása érdekében a tanács még monopóliumhelyzetéből is engedett. „*[...] közönségesen elvégezték, hogy a bts városban, minthogy székbírák uraimék az szegénységet elegendő hússal nem tartják, és a bts tanács végzéséhez magukat nem alkalmazzák, azért 10 hentesek állíttassanak, kik szerdán és szombaton elegendő húst vághassanak [...] de mindenkor egy pénzzel alább mintsem a város székében adják, azon kívül a bts városnak minden marhátul adjanak 10 polturát [...]*”

A mészárszék nyitva tartásának idejét is a tanács határozta meg: „*székbírák uraiméknak erősen megparancsolták, hogy az mészárszékot reggel 5 órakor fölnyitván, elegendő húst szerezzenek, tíz óráig nyitva legyenek. Délután egy órakor fölnyissák, és 5 óráig nyitva tartsák.*”

A szűkös beszerzési lehetőségek mindenkor csábították a selejtes áruk értékesítésére, ezért a tanács igyekezett a különféle visszaéléseknek gátat szabni. A székbírókat figyelmeztették: „*úgy hogy jó húst vágjon és nem emelgető dögöt [...]*”. Majd később: „*Az kergeteges, lába törött és egyéb fogyatkozásos marhát le ne vágjon hiti is lévén rajta az székbíráknak s meg ne vegyen senkitől [...]*”.

Amikor pedig a helybeli és a „vidéki” szegénység között ’derekas villongás’ esett amiatt, hogy a vidékiek elfoglalják az itt lakók elől a munkát, a magisztrátus úgy döntött, hogy az egy hónapra, vagy ennél hosszabb időre felfogadott vidékiek munkájának felét a helybeliek végezhetik. Ha pedig „*az fele részire reá állandó kecskemétieknek nem akarna az gazda enni adni, hordassék hús a székéből nekik, és az bíró az gazdán az munkások eledelét irremisebilitér exaqualja.*”¹²

A mészárszék a kocsmákkal együtt a települések központjában kaptak helyet. A város vermeit felsoroló egyik jegyzékben találunk helyére néhány közelebbi meghatározást. „*Városháza sarkánál az kerítéssel szemközben [...] [a városházáról a] [...] mészárszékre, amely kis kapun kijárnak [a városházáról a] [...] Mészárszék felé nyíló kapufélen jobb kéz felől egy verem árpa.*” „*A csapszéknek, avagy az öreg*

¹¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 131–132. o. A megfogalmazás egyértelművé teszi, hogy Nagykőrös és Cegléd hasonló formában működtette mészárszékét, és gyakorolta ez irányú jogait. L.: uo. 142–159. o., ill. 1698. aug. 22. 180. o. A mázsa 100 fontnak felelt meg.

¹² 1700. június 28. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 193. o.; Uo. 1700. június 13. 193. o., ill. uo. 159. o. 1685. június 30. 127–128. o.

felső pincének a mészárszék felől való sarkán két lépésnyire egy verem tele búzával.”¹³ Tehát a mészárszék a csapszékkel együtt közvetlenül a városháza épülete mellett állott.

Hosszú időn át csak egy mészárszék működött a városban. A törökellenes háborúk során viszont a város lakossága a menekültek tömegei révén időről időre olykor harmadával megnőtt. Bár a veszély elmúltával a menekültek nagyobb része visszatért falujába, egy 1689-ben készített felmérés szerint a városban található adózó családfők csaknem harmada „vidékieknek” vallotta magát,¹⁴ tehát sem ők maguk, nem érezték önmagukat kecskemétieknek, sem az itteniek nem tekintették őket annak. Közülük valószínűleg csak néhányan tudtak szőlőt, vagy szántót bérelni. Ily módon háziállatokat is kevesen tarthattak, és a mészárszékben történő rendszeres vásárlásra jobban rákényszerültek. Minden bizonnyal ezért döntött úgy a tanács, hogy a század végén egy újabb mészárszékét épít. A székbírói számadások hiányában pontosan nem tudjuk, hogy erre mikor került sor. Az kétségtelen, hogy 1701-ben már egymástól minden tekintetben különállóan működött a két szék. A hivatali év leteltével a „*tavalyi székbírák az régi székekben [...] becsületesen számot adván [...] Ex propria industria attanak hasznot 660 tall.*” Az is kétségtelen, hogy az új szék kezdettől fogva a korábbihoz hasonló keretek és feltételek mellett működött. A legkorábbi elszámoltatásuk szerint „*az kis székekben*” éppúgy három székbíró irányította a munkát, mint a régiek: „*Szeles György, Banó István és Herczeg György [...] Ex propria industria attanak hasznot 670 tall.*”¹⁵ E néhány adat alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az új, a „kis” szék éppoly forgalmat bonyolított le mint a régi. Ez a tény azt jelzi, hogy üzembe helyezése minden tekintetben indokolt volt.

Az egykori mészárszékek felszereltségére nagyon kevés adatunk van. A főbíró és az adószedő lajstromaiban a különféle bevásárlásokról készített jegyzékekben található ugyan sok olyan eszköz, szerszám, melyeket a mészárszékeken is hasznosíthattak, de csak kevés esetben van arra közvetlen utalás, hogy valóban az ottani használatra vásárolták. „*Húsmérő serpenyőt a város székihez vettünk tall. 2.*”¹⁶ Azt viszont tudjuk, hogy a legfontosabb eszközök sem voltak mindig tökéletesek, pontosak. 1672. július 5-én a tanács kénytelen volt vizsgálatot indítani, mivel „*Várossunk beli szappanos mesterek nagy villongó veszekedésben voltak régtől fogván, kiváltképpen ezelőtt hat vagy hét esztendők el forgási alatt mind mivelünk, s mind penigh városunk székbíraival az mészárszékekben esött fadgyunak el mérésében az másakő felöll, hogy nem egészen való másás kő volna [...]*”. A tanács az érintett felek bevonásával végezte el a vizsgálatot, és megállapították: „*Lött az mázsa kő száz két font [...]*”. Ennek alapján hozták meg a döntést: „*Valamikor ennekutána az város székén fadgyut mérnek mázsával, akár szappanosoknak és akár más rendbeli embereknek, mindenkor fel tegyék az két font nyomót a fadgyu mellé [...]*”¹⁷

A húsmérés során keletkezett melléktermékek, a faggyú, a juh- és marhabőrök átmeneti tárolásáról is gondoskodni kellett. Ezeket – szárítás után – részben a város pincéjében, részben pedig e célra bérelt pincékben gyűjtötték össze. Olykor tetemes

¹³ BKMÖL IV. 1508/c. Kecskemét város Adópénztárának iratai. Adólajstromok (a továbbiakban: IV. 1508/c.). 1689. Derékadó lajstroma 228–231. o.

¹⁴ BKMÖL IV. 1510/a. 1687. Maga az összeírás kétségtelenül 1689-ben készült!

¹⁵ BKMÖL IV. 1510/i. Kecskemét város számadási iratai. Főbírói számadások (a továbbiakban: IV. 1510/i.). 1702. 5. o.

¹⁶ Uo. 1677. 42–61. o.

¹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 16–17. o.

mennyiség halmozódott fel belőlük. *„Ezen megírt bőrnek, Császárné pincéjében valónak, mindentől fogva valót, eladván és annak ára 2.404 garas, tallérul tézzen tall. 343, 3 gar. d. 20. Die 9. Martii 1684. A maradék bőrt Császárné pincéjében valót adtuk el szombatiaknak, bokrát 8 garason.”*¹⁸

A szakmai munka ellátásához a személyi feltételek biztosítása a főbíró feladata volt. A mezőváros gazdálkodása, előjogainak érvényesítése és több alkalmi feladat szükségessé tette, hogy az egyes területekre, feladatokra megfelelő szervezőket, végrehajtókat és ellenőrzőket jelöljenek ki. Ezek között megkülönböztetett figyelmet kaptak a székbírák. Fontosságukat csak részben határozta meg az, hogy a mezőváros beneficiumával élve a mészárszék működtetésével évenként számottevő bevételt tudott előteremteni. Legalább ennyire fontos volt az, hogy a rendkívül zaklatott évtizedekben, olykor a legteltesebb létbizonytalanság határán a mezőváros több ezer lakosa a legegyszerűbb hús- és zsíradékhoz és a háztartáshoz szükséges többféle anyaghoz hozzá tudjon jutni. Elsődlegesen az utóbbi kötelezettség határozta meg az esküdtek, a tanács és a bírák hagyományossá vált körültekintő és következetes eljárását a székbírák személyének megválasztásakor.

Azonban ezekben az évtizedekben a mészárszék folyamatos és kielégítő működtetése nem merülhetett ki a tökehúsok kimérésében. Az alapanyag beszerzése, az értékesítésre szánt élőállatoknak a vásárokon, hetivásárokon történt beszerzése után heteken, hónapokon át történő tartása, a mészárszék tényleges működtetése, a különféle anyagok (faggyú, bőr) tárolása és azok értékesítése, a mészárosok munkájának az ellenőrzése stb. sokirányú szervező- és ellenőrzőmunkát követelt. Éppen ezért a zavartalan ellátás érdekében – az esetek többségében – évenként három székbíró választottak. E téren is azt kell kiemelnünk, hogy a mezővárosban ez az intézmény is már a XVI. században hasonló módon működött, mint a tárgyalt időszakon belül. Ez a jól működő szervezet hosszú fejlődés eredménye lehetett. Kialakításának kezdeti időpontját még hozzávetőlegesen sem tudjuk meghatározni, de az kétségtelen, hogy a rájuk vonatkozó legkorábbi írott emlékünknél 1600-ból való. Ekkor említik a mészárosok mellett Szána Jánost és Gyóni Lukács székbírákat.¹⁹ Forrásaink nagymértvű pusztulása miatt velük kapcsolatos utalás, nevüket tartalmazó újabb feljegyzés csak 1662-től áll – kisebb hézagokkal – rendelkezésünkre.

A város székbírái 1662–1700-ig

- 1600 Szána János, Gyóni Lukács
- [...]
- 1662 Csiszár István, Kenéz János, Drani Mihály
- 1663 Király István, Kollát Péter, Vida István
- 1664 Csete Gergely, Kállai István, Herczeg Mihály
- 1665 István Kovács
- 1666 Barkó Benedek
- 1667 Bíró János, Tóth György, Veres János
- 1668 Tar György, Kollát Péter, Szabó Keresztes
- 1669 Csaba László, Oláh János, Demeter Márton
- 1670 Király Mihály, Sárközi István, Szűcs István

¹⁸ BKMÖL IV. 1510/i. 1683. 3–6. o. Ez 75–80 tehén árával volt egyenlő!

¹⁹ HORNYIK János, 1861. II. k. 94–95. o.

- 1671 Dora Benedek, Korbocz István, Kőrös János²⁰
 1672 Kozma Jakab, Kiss István, Szeles György,
 1673 Illyés István, Szabó Keresztes, Veres János
 [...]

1675 Szabó Berta, Kiss István, Kaszap János
 1676 Bozó János, Komlós Ambrus, Csabani István
 1677 Tóth Gergely, Garai István, Kiss György (?), Oláh János
 1678 Bálint Deák
 1679 Szabó Lőrinc, Tóth Gergely, Nagy György, Csendes György
 [...]

1681 Horváth Péter, Nagy Pál, Denczi István
 [...]

1683 Kaszap János, Damián István, Mészáros János
 1684 Kiss István, Bosz Péter
 [...]

1687 Mété Kovács, Halyagos János, Király János
 1688 Kerekes István, Börze István, Tóth Mihály
 1689 Szelei Miklós, Burdohány István, Szántó István
 1690 Kiss György, Nagy János, Nagy Ferenc
 1691 Szabó István, Kaszap István, Varasdi Demeter
 1692 Oláh István, Hegedűs János, Kömpöcz János
 1693 Nagy István, Börze István, Szentkirályi János (Némedi András ?)
 1694 Kiss István, Nagy István
 1695 Szabó Márton, Szívós Gergely, Keresztes Ferenc
 1696 Nagy János, Zana Gergely, Egyedi Pál
 1697 Kaszap István, Kömpöcz János, Szappanos György (Vastag György ?)
 1698 D. Nagy Ferenc, Hegedűs János, Szelei András
 1699 Csaba Mátyás, Veres Gergely, Valkai Miklós
 1700 Szentkirályi János, Egyedi Pál, Bíró István

Munkájuk során kötelesek voltak folyamatosan számadást vezetni, melyben kiadásaikat, bevételeiket és készleteiket nyilvántartották. Sajnos ezekből a legkorábbi töredék csak 1693-ból maradt meg, de ennek az ekkori formája és célszerű kezelése csak több évtized gyakorlata alapján csiszolódhatott ki. Teljesnek mondható kötetek csak a XVIII. századból állnak rendelkezésünkre. Mégis az adószedő és a főbíró számadásainak segítségével tevékenységi köreiket viszonylag jól lehet dokumentálni. A székbírák elsődleges tennivalója kétségtelenül a lakosság tökehússal való ellátása volt. Feladataik közé tartozott még: az *„Egész Tanacs akarattából végeztetett dologh, hogy minden esztendőben Budára és Pestre a Hatalmas T[örök] urak számára a mennyi Pasztorma Tehen jár az Székbírák vigyék megh ő kegyelmek szerezzhék megh minden esztendőben, mivel ő kegyelméknek abban jobb modgyok is vagyon.”*²¹

²⁰ Van olyan feljegyzés, amely szerint 1671-ben Sánta István, Szeőcs István és Király Mihály (is?) volt székbíró.

²¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 117. o.

A háborús években rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdeniük, és néhány esetben komoly veszélybe sodorták magukat. „*Bálint deák tavalyi székbíró az fogházban lévén az tavalyi mind város, mind egyéb akkori adósságok miatt az törvény megfogta. Kit vött ki kezességre Török Mihály és Péter Gáspár.*” Adósságát minden bizonnyal rövid időn belül rendezni tudta, mert a következő évben a főbíró már újabb megbízásokkal látta el, és több évben közreműködött a magisztrátus megbízásából a tanács számára különféle portékák, áruk beszerzésében.²²

Miként korábban már erre utaltunk, a többi választott tisztségviselőhöz hasonlóan a székbírák sem kaptak bért. Hivatali idejük alatt viszont már a XVI. századtól ők is mentesültek a különféle igen terhes szolgáltatások – gyalog és ígás robot – alól. Az 1664. évi ígásrobot-nyilvántartáson belül a szolgáltatások rögzítése között találjuk: „Kallaj István pacalbíró”, részéről szolgáltatás nem történt, azaz mentesült a fuvarozás alól.²³ A város szolgálatában eltöltött esztendő egyik legfőbb hozadéka pedig az lehetett, hogy a mezei kertek, a szántóföldek bérletének megszerzésében számottevő előnyhöz juthattak. A jobbágytelek nagyságú „városadománya” kert megszerzése több generáció számára jelentett biztos gazdasági alapot.

A székbírák vagyoni-társadalmi kötődése

Vagyoni réteg	1	2	3	4	Összesen
	alkalommal volt				
Vagyontalan	1				1
Törpebirtokos	5	2			7
Kisbirtokos	21	4			25
Közepes vagyonú	14	7			21
Gazdag	12	3		1	16
Bizonytalan	11	1			12
<i>Összesen:</i>	<i>64</i>	<i>17</i>		<i>1</i>	<i>82</i>

Aligha kétséges, hogy a székbírák kettős szorításban végezték munkájukat. A beszerzéssel és a szinte átláthatatlan pénzviszonyokkal kapcsolatos bizonytalanság rendkívül nehezíthette tevékenységüket.²⁴ Az esetek többségében nem csekély anyagi kockázatot és fokozott személyi felelősséget kellett felvállalniuk. Ezért érthetően sokak számára nem volt ez a megbízás igazán vonzó, de legalábbis kockázatos közfeladatnak számított. Minden bizonnyal ennek tudható be, hogy a vagyonosabbak, ha lehet, kibúvót kerestek a megbízás alól. Az viszont egyértelmű, hogy a szerényebb vagyonú személyek jelentős számban találhatók a székbírák között. Sajnos nem lehetett minden nevet összegyűjteni, így az áttekintés csak tájékoztató jellegű. Mivel a bizonytalan kategóriába került személyek a különféle adónyilvántartásokban nem lelhetők fel, komoly vagyonuk nem lehetett. Tehát aligha tévedünk,

²² A Szent György napi elszámolás után egy időre István deák, Kakas Pál és Borbély Mihály vállaltak érte kezességet. Júliusban Tar György és B. Szabó János lett a keze. BKMÖL IV. 1504/m. Kecskemét Város Tanácsának iratai. Összeírások (a továbbiakban: IV. 1504/m.). Robotlajstromok. 1679. 264–270. o. és BKMÖL IV. 1510/i. 51. o., ill. 73–76. o.

²³ BKMÖL IV. 1504/m. Robotlajstrom, 1664. 95–123. o.

²⁴ A század második felében Kecskeméten csaknem 70 féle pénz, illetve pénznév lehetett fel. Ezek értéke, egymáshoz viszonyított aránya erősen változott. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/a. 9–146. o.

ha az első két vagyoni csoportba soroljuk őket. Persze az is előfordulhatott, hogy egy-egy jobb módú gazda még önálló háztartást nem vezető férfitagjáról van szó. Így azt látjuk, hogy a legszegényebb csoportokból került csaknem minden negyedik (24,4%) székbíró. Ráadásul az ugyancsak szerény anyagi háttérrel rendelkező kisbirtokosokból azok csaknem harmada (30,4%). A közepes vagyonúak közül került ki minden negyedik székbíró, és csak minden ötödik volt igazán gazdagnak mondható (19,5%). Viszont egy-egy ügyes, a tőzsérkedésben igazán jártas civis komoly lehetőségekhez jutott a székbírói feladatok felvállalása során. Kétségtelen, hogy a jobb módú székbírók többsége az esküdtek között is megtalálható. Az ismert székbírók közül viszont csak Csete Gergely pályája ívelt a „közéletben” viszonylag magasra: előbb éveken át esküdt volt, majd 1664-ben székbíró lett, és minden bizonynyal eredményes munkája alapján négy évvel később adószedő bíróként a város második emberének választották.²⁵

Tekintettel arra, hogy legtöbbször három fő látta el ezt a szertágazó feladatot, hatáskörük nem lehetett egyforma. Köztük alá- és fölérendeltségre viszont nem lelhető adat, és elszámoltatásuk során sem történt erre utalás.

A mézárskéket, mint szakemberek, ténylegesen a mézárosok működtették. Bár általában két mézáróst alkalmaztak, 1662-ben három mézáróst szegődttettek. Bérük feladatkörüknek megfelelően alakult: „*Járfás Miklós mézárósságra szegődött in tallér 19. Egy vég aba, egy vég törökvászon, egy új csizma, egy fejelés, négy fertály búza, száz font hús. Járfás Jánost azon tisztre és szolgálatra in f. 28. Egy abadolmány, nadrág, egy vég aba, három bokor csizma, kettei meslin, egy só, száz font hús, 3 fertály búza. Mézáros Jánost fogadtuk in tall. 14. Egy aba, egy vég törökvászon, 3 fertály búza, egy kordovány s egy fejelés csizma, száz font hús.*”²⁶ A háborús években a város külön is gondoskodott az alkalmazottakról. Amikor a legfőbb élelem beszerzése komoly gondot okozott, számukra konvenciójukon túlmenően gabonát osztott. 1685-ben „*Pánczél Istók mézáros vitt két fertály búzát, vitt 1 fertály búzát. Totum. Ferenc mézáros vitt el 9 negyed búzát, item vitt el 1 negyed búzát Totum.*” Újabb teljesnek mondható bérjegyzék csak a század végéről maradt. Ennek idézését az indokolja, hogy érzékelteti a több évtized során történt változásokat. „*In Anno 1700. Fogadtuk mézárosnak Pánczél Istvánt 25 forintban, fizettünk eddig való szolgálataért 11 forint 25 pénzt. Fabi János succedált helyette Kovács Mihállyal [...] Németh Istóké egy summában 40 forint. Adtunk neki 36 forintokat. Item 4 for. Totum solvimus. Dobos Istóké flo. 15, ködmen, dolmány. Az bérít mind megadtuk. Csizma 2 pár, adtunk neki 6 máriás gar. Adtunk egy csizmát. Vöttünk egy nadrágot, abát dolmánynak, nadrágnak 12 máriás gar., az váltságért 3 már. gar. 4 polturát. Item adtunk neki egy tehenet tall. 15, adott 12 tall. Dobosnak az bérít, úgymint az 23 forintot egy pénzig megadtuk.*”²⁷

²⁵ Kecskemét tanácsának működése a XVI-XVII. században. Kézirat. A város tisztségviselői 1660–1700 között c. táblázat.

²⁶ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 6–12. o. A következő évben: „*Mézáros János béri készpénz tall. 20. Egy aba, egy vég törökvászon, egy abadolmány, nadrág, 3 fertály búza, 3 csizma, egyik kordovány, két lábravalónak vászon, száz font hús, egy só.*” Társáé, „*Gulio Istváné lesz pénz f. 20, egész ruha, egy só, 3 fertály búza, 100 font hús, csizma az mit elszaggathat.*” BKMÖL IV. 1508/c. 1663. 6. o.

²⁷ BKMÖL IV. 1510/a. 1685. 3–4. o., ill. 9. o., ill. BKMÖL IV. 1510/g. Kecskemét Város számadási iratai. Székbírói számadások (a továbbiakban: IV. 1510/g.). 1693. 104–133. o.

Indokolt röviden utalni a mészárosok konvenciójának a megoszlására. Bár kétségtelen, hogy az árutermelés és pénzgazdálkodás az alföldi cívisvárosokban az országos átlag fölötti volt, a háborús viszonyok, illetve a közbiztonság rendkívül alacsony szintje miatt a ruházkodással kapcsolatos áruk és a különféle ipari cikkek beszerzése gyakorta komoly nehézségeket okozott. Ezzel magyarázható, hogy a mészárosok bérének csak 53%-a volt készpénz, 18,8%-a élelem, (érthetően) főként gabona és 27,5%-a különféle ruházati, öltözködéssel kapcsolatos cikkek. Így a naturáliák aránya 46,3% volt.²⁸

A székbírák kedvezményei között találjuk azt, hogy bizonyos mennyiségű húst hordhattak a székből. Ezért természetesen fizetniük kellett. „*Csete Gergely hordott maga házához 800 fontot, az árában adott f. 18. Kállai István adós f. 18. Heczegh f. 6, den. 50.*” A befizetett összeg alapján feltűnik, hogy az elhordott húst a limitáláskor megszabottnál lényegesen kisebb összeget kellett fizetniük: fontjáért mindössze 2,25 dénárt. Az elhordott mennyiség pedig egy igen nagy család évi igényét bőven fedezte. A következő hasonló adat 1683-ból való: „*Tavali székbírák húsételek: Illés István rovásán f. 39, d. 10. Lázár Pál rovása f. 20. Sándor Miklós rovásán f. 26, d. 70. Summa: f. 85, d. 80. Albert Péter rovása 495 font, f. 14, d. 85. Megadta. Summa: tall. 35, gar. 6, d. 25.*”²⁹ Ezúttal nem jelezték, hogy milyen mennyiségű húst vittek haza, de a pénzbeli kötelezettségük alapján még nagyobb mennyiségre következtethetünk.

A szolgálati idő megkezdésekor, illetve a jelentősebb felvásárlás idején a tanács a székbírákat megfelelő készpénzzel látta el. „*Amely forintos pénzeket in anno 1696. Demeter Márton uram főbíróságában nro. 3796 magyar forintokat Nagy János, Zana Gergely és Egyed Pálnak, akkor székbírák urainknak a becsületes tanács adott volt [...] Azon három ezer hétszázhatvanöt magyar forintokat említett székbírák uraink ily renddel fizetnek be mint váras adósságát [...]*”³⁰

A mészárszék számára felvásárolt jószágok őrzéséről a székbírák gondoskodtak, de e gulyásoknak rendszerint alkalmi és csak az év töredékére szóló megbízatásuk miatt bérük nem került be a város cselédeinek konvenciói közé. Így rájuk csak néhány esetben történik utalás. Az egyik tanúkihallgatás során tanúként idézték meg: „*A székbírónak a gulyása ott volt, Jancsi, a Varga Istók gulyása az is ott volt.*” Az időszaki alkalmazás szokását igazolja a későbbi évtizedekből maradt néhány adat: „*Fizettünk Miklós nevű göbolyosnek tall. 4.*” „Gulyás Jánost fogadtuk. Adtunk neki 3 tizenégy pénzest. Item 4 tall., item 2 kongó gar. item 2 tall., item egy-egy gar.”³¹ Ez legfeljebb fél évi konvenció összegének felel meg.

Tekintettel arra, hogy a székbírák részben a lakosság folyamatos ellátásban igen fontos feladathoz jutottak, részben pedig a rendelkezésükre bocsátott anyagiakkal való visszaélésre számottevő lehetőségük volt, a tanács munkájuk ellenőrzésére megkülönböztetett figyelmet fordított. A folyamatos felügyelet távolról sem maradt a formalitások szintjén. Bár munkájukat közvetlenül az adószedő irányította, a főbíró, aki egy személyben volt mindenért felelős, ami a városban történt, részt követelt magának ellenőrzésükből. Ezt bizonyítja az a feljegyzés, amely 1665-ből maradt ránk. Ez egy egészen kirívó összetűzésről tudósít, amely a főbíró és az egyik szék-

²⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/c. 305–308. o.

²⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1664. 122. o. és uo. 1683.

³⁰ BKMÖL IV. 1510/a. 1697. 5. o.

³¹ Az esetek többségében a készpénz aránya ennél kisebb volt. BKMÖL IV. 1508/c. 1677–1678. 214–215. o., uo. 1689. 288. o., ill. IV. 1510/g. 1693. 130–133. o.

bíró között történt. Végül a kínos feszültség feloldására – a főbíró érintettsége miatt – az akkori másodfokú bírság vállalkozott: „Csaba Mihály főbírságában megütötte volt székbíráját István Kovácsot engedetlenségéért, mely dologért igen nagy haragban volt[ak] ökegyelmek és sok veszekedéssel egymással [...] [és az ú n fogott bírák döntése alapján végül is] megkövették egymást [...]”³²

A szolgálati idő elteltével az új főbíróknak és a számvevőknek több alkalommal közösen számoltak el a leköszönő bírók. Erre általában április végén, vagy május első felében került sor. Néhány esetben azonban külön számoltatták el a székbírákat. Tekintettel arra, hogy kezükön jelentős összegek forogtak, ezek az elszámoltatások mindig aprólékosak és szigorúak voltak. Ennek igazolására elegendő egy-két esztendőből származó jegyzék egy-egy részének idézése. „Az elmúlt esztendőbeli szék-bírák [...] Bíró János, Tóth György, Veres János [...] számot adván [...] adtak 1000 tallért. Item adtak [...] egy kanca lovat. Ugyan adtak [...] oszpora pénzt f. 3, d. 70. Item adtak [...] három darab szappant, amelynek ára térszen f. 26, d. 25. Item maradtott ökegyelmektől egy fias juh... Maradtott mostani szék-bírák uraimra két lovak, valent tal. 32.”³³ „Anno 1669. 11. May. Tavalyi szék-bírák, Tar György, Kollat Péter és Szabó Keresztes számot adván az böcsületes városnak tanácsi közül jelen voltanak ilyen böcsületes személyek, úgymint: Hegedűs János, Csaba János, Kamarás Ambrus, Sárközi Pál, Kovacz Balázs, Pál Márton, Vargha Miklós és Vida István. A számadás lött ilyen renddel, adtanak: aranyat 50, tallért 150, timon pénzt f. 332, poltura pénzt tall. 21. Az mint akkor az tallér járt, adtak készpénzt summatim tall. 437. Azon kívül bejövendő adósság ökrök ára tall. 400. Ismét az mely elkölt fadgyú, bőr, elvitt marhabőröket ára szénahordatás, mészárosok bére, árpa f. 740. Item városházához, húsbíráké, töröké, katonáké, utasoké, raboké f. 458. Adtak árpát is f. 16, három marhát is. Kopasz Imrének tall. 9. Adtak f. 13. Hitelben vagyon kint fadgyú: Szappanos Miklós adott céh számára f. 36, Item f. 6, d. 36. Szappanos György f. 7, d. 60. Pajan Gáspár f. 15, szinte d. 2. Solvit totum. Tar György Kollat Péter adtanak 13. Maii f. 100. Ott lévén a számadásban Kamarás Ambrus, Deák Pál, Nagy István bíró urunk és László deák [...]”

Egy-két esetben lehetőséget adtak a székbíráknak arra, hogy hivatali idejük lejártá után néhány hónappal később számoljanak el véglegesen. Az itt idézett évben szeptember 26-án zárták le véglegesen a számadásukat: „Hoztanak tavalyi szék-bírák Tar Györgyék tall. 400. Két ecclesiaknak adtunk tall. 100. Hitelben vagyon kint faggyú ára: Szappanos Miklósnál f. 36, d. 64. Adott meg benne szappanul f. 26. Item adott f. 6, d. 36. Szappanos Györgynél f. 7, d. 60. Megadta szappanul, menne vissza f. 2, d. 12. Szappanos Istvánnál f. 31, d. 60. Solvit f. 22, Item 31 oka, facit f. 11, d. 16. Vissza f. 1. d. 48. Totum. Szappanos Máténál f. 30. Solvit tall. 1. Adott egy lovat in f. 10. Szappant adott f. 13, d. 68. Item szappant. Totum. Mindenestül az szék-bírák mind fadgyú árával adtanak tall. 911, id est kilencszáz-tizenegy tallért. In summa mind az tavalyi bírákéval s mind az szék-bírákéval s mind az kölcsönpénzzel, melyet az summára felvettünk tévén tall. 3.000, [dénár] 52.”³⁴

³² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1996. 105. o. Az 1662. évi adójegyzékben három István Kovács található. Eltérő vagyoni csoportokhoz tartoztak.

³³ BKMÖL IV. 1508/c. 1667. 166. o.

³⁴ BKMÖL IV. 1510/i. 1668/69. 94–95. o., ill. 1669. 9–10. o.

A hódoltság évtizedeiben a tanács ismételten rászorult arra, hogy váratlan kifizetések során a kocsmából vagy a mészárszékből kérjen aranyat, vagy ezüst vereteket. Ezért elszámoltatásuk sem csak az év végén történt, hanem a tanácstól kapott egy-egy megbízatással évközben számoltak el. A századfordulón, a kiszámíthatóbb állapotok között – legalábbis a kuruc szabadságharcig – a hivatali év leteltével attak számot a székbírák sáfárkodásukról. „[...] az új székbeli székbírák [...] böcsületesen számot attanak [...] 1. Kézpénzt, garas és sustakul adtanak tall. 214, gar. 5, den. 9. 2. Adtanak [...] négy ökröt, tall. 59. 3. Bőrök ára vagyon Rimaszombatban lakos Némedi Andrásnál tall. 295, gar. 3, den. 10. 4. Csertő János úrnál F[orint] H[ungaricalis] 24, Szeles Pálnál F. H. 66, Barát Györgynél F. H. 59, Virágh Péternél F. H., 19, den. 80. Melyekért minnyájan szappannal fizettesse[nek]. 5. Kucsár Sámuelnél egy tehén ára, tall. 8.”³⁵

Tekintettel arra, hogy ilyen hatalmas összegekkel kellett sáfárkodniuk, a szék-bírákat anyagilag is felelőségre vonhatták. Bálint deák már idézett esete jelzi, hogy a tanács szigorúan örködött a közösség pénze fölött. Nemcsak a szék-bírákat, hanem esetenként a mészárosokat, gulyásokat is felelőségre vonták gondatlanságukért: 1700-ban Dobos Istóknak „Az ruháját elfogtuk, mert egy ökröt elvesztett.”³⁶

b) Beszerzés

Ezen a tájegységen belül a mészárszék megfelelő mennyiségű és minőségű áruval történő folyamatos ellátása – a háborús évektől eltekintve – viszonylag könnyen történt. A pusztásodás következtében a környező hatalmas területeket csak a rideg állattartás révén tudták hasznosítani. Történeiszéink ennek méreteit, a jószágok számát néhány esetben rosszul becsülték fel, eltúlozták. Hornyik János szerint „nem volt ritka eset, hogy egyetlenegy kecskeméti gazdának egy- vagy kétezer darab szarvasmarhából álló gulyái, egy-vagy több száz darab lóból álló ménese, azon kívül juh- és sertésállománya legyen [...]”.³⁷ Később Mészáros László tényként fogadta el Hornyik állítását, és ebből azt következtette a XVI. századi állapotokra, hogy „Több százas vagy ezres gulyákat és méneseket viszonylag kis tőkebefektetéssel fel lehetett hizlalni a bérelt pusztákon.”³⁸ Ezzel szemben azt kell hangsúlyoznunk, hogy a legbékésebb évtizedekben a leggazdagabb civisek birtokában is ennek valószínűleg csak a töredéke volt. Meggyőzőhet erről bennünket az egyik legfontosabb adóalapnak, a vadszámnak a század második felében történő alakulása.³⁹

³⁵ BKMÖL IV. 1510/i. 1703. 8. o.

³⁶ BKMÖL IV. 1510/g. 1693. 130–133. o.

³⁷ HORNYIK János, 1927. 71. o.

³⁸ MÉSZÁROS László, 1979. 91. o.

³⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2007. 18–24. o., ill. 10. o.

A „vadszám” adóalap alakulása Kecskeméten 1662–1703 között

Év	Az adózók száma	0	1–5	6–10	11–50	51–100	101–200	201–
		vadszámmal rendelkező gazdák száma						
1662	792	177	202	85	230	50	36	12
1667	815	234	256	89	190	25	17	4
1676	1133	163	434	128	322	38	30	18
1684	1219	338	379	147	271	62	12	10
1686	1108	423	470	103	94	11	4	3
1688	1085	342	405	151	167	13	6	1
1695	1113	552	284	115	133	17	10	2
1703	1263	551	371	145	156	21	16	3

A hódoltság idején a mezővárosokban használt sajátos adóalap, a vadszám több adóra kötelezett értéket foglalt magába. Egy 1672. évi statútum értelmében „Egy malom tíz vadszám. Kos és meddú Juh 5 egy marhaszám, Pénz Tallér 5 [egy vadszám].” Ugyancsak egy vadszámot jelentett egy-egy tenyésztett ló vagy szarvasmarha.⁴⁰ Miként a táblázat mutatja, a hetvenes évek derekán volt a vadszám a városban a legmagasabb. Azonban ekkor is csupán tucatnyi cívis vadszáma haladta meg a két-háromszázat, és csak néhány volt hétszáznál magasabb. Ha figyelembe vesszük, hogy ezek számottevő készpénzt tartalékolnak, gazdaságuk több lábbon állt, a szarvasmarhák mellett jelentős számú lovat és akár ezer juhot tartottak, érthető, hogy a szarvasmarháik száma csak néhány százat tehetett ki. Az viszont kétségtelen, hogy még a legkeservesebb esztendőkből is félezernél több volt azok száma, akik vadszám után adóztak, tehát élő állatokat – főként igás jószágokat – tartottak. Kétségtelen, hogy az alföldi cívis városok gazdasági alapja még hosszú időn át a rideg állattartás maradt, így a heti és az országos vásárokon a székbíróknak az élőállatok beszerzése nem jelentett különösebb gondot. Erről két adat is tökéletesen meggyőzhet bennünket. 1654-ben a tózsérkedő kecskeméti Varga Márton négy csorda ökröt hajtattott fel Győrbe. Az ugyancsak kecskeméti Deák Pál 1677-ben tett állítása szerint évente több ezer – minden bizonnyal a környéken felvásárolt – marhát hajtattott a nyugat-magyarországi vásárookra.⁴¹

A székbíróknak a vágómarhák beszerzését könnyítette az, hogy a tanács folyamatosan biztosította, hogy a gazdák készpénz helyett élő jószágokkal tudják le adókötelezettségüket. Bár erre valószínűleg csak végső esetben hagytakoztak, mivel szinte biztosan egyfajta kényszerárfolyamon kellett jószáguktól megválni. Mégis az adókönyvek bejegyzései azt bizonyítják, hogy évenként sok gazda kényszerült erre. A tanács ezeket gyakorta a székbíróknak engedte át, akik kötelesek voltak később árukkal elszámolni.

Főként a juhhús kiméréséhez nyújtott komoly segítséget a báránydézsma, amely a juhos gazdák számára az éves szaporulat tizedének kötelező leadását jelentette. Az történt ugyanis, hogy több esetben a bárányokat öreg meddő juhok leadásával váltották ki.

⁴⁰ HORNYIK János, 1861. II. k. 190. o.

⁴¹ SZAKÁLY Ferenc, 2001. 494–495. o.

Báránydézsmára kötelezett gazdák megoszlása
a beadott bárányok száma alapján

A bárányok száma	1662	1667	1669	1671	1675	1678	1679	1685	1687	1695	1698	1700
1	1	2	17	3	8	1	13	21	30	6	15	45
2-5	5	18	43	10	45	54	52	23	21	20	35	120
6-10	9	6	16	4	19	22	13	11	10	5	6	22
11-20	8	4	7	5	11	10	9	1	4		1	14
21-30	2		1	1	2	6	3					3
31-40	2	3			2	2						
41-50	2	1	1		1	1						
51-60			2	1	1	1						
61-70			1									
71-80												
81-90					1							
Bárány összesen	355	303	610	217	774	825	487	195	212	101	175	832
Gazda összesen	29	34	88	24	90	97	90	56	65	31	57	204
Adózók száma	792	815			1133*			1108*	1085*	1113		1243*

Szükség esetén megbízható forrásnak minősült az áruk beszerzésekor a város saját gulyája és saját juhnyája. A gulya méreteiről nincsenek pontos adataink. A tanács által fenntartott gulyáról kevés adat maradt. A XVII. század második felében csak alkalmanként fogadtak gulyást a felvásárolt vagy a hadseregek számára összegyűjtött állatok őrzésére. Sokkal bőségesebb ismeretünk van a város juhnyájáról. Tudjuk, hogy 1629-ben miként határozták meg Gergely juhász konvencióját, majd 1649-ből és 1657-ből a fejős juhász béréről maradt adatunk.⁴² Tehát aligha kétséges, hogy a város a hatvanas évekig folyamatosan tartott juhnyáját. Mivel pedig 1662-től megszakítás nélkül áll rendelkezésünkre különféle hivatalos feljegyzés, a város juhászatának formálódását már részleteiben is ismerjük. „*Serkédi embereknek a nagy télben való juhok teletetéséért fizettem tall. 17.*” A következő évből már lényegesen bővebb adatsor tájékoztat bennünket, és győz meg arról, hogy a XVI. századtól a folyamat nem szakadt meg. „*Anno 1663. die 6. Augusti. Adtunk az juhászok eliben 17 kost, 2 kosbárányt. Item 4 kosbárányt. Die 26. Octobris. Szent Dömötör napkor az város juhait megszámlálván és megbillegözvén, az örege volt 293, id est kétszázkilencvenhárom. A bárányok, melyeket billeg alá vöttünk 52. Mindenestül 345. Azután is hajtottunk oda 15 öreg kost, öt kosbárányt. Die 1. Novembris. Olvastunk János nevű juhász eleiben mindenestül bárányokat és juhokkal együtt 363 juhokat.*”⁴³ A következő évtizedekben szinte minden évből maradt olyan adat, amely kétségtelenné

⁴² SZABÓ Kálmán, 1986. 111–133. o. Nem árt utalni arra, hogy a város önálló ménest is tartott. RUSVAY Kálmán, 1976.

⁴³ BKMÖL IV. 1508/c. 1662. 202. o., ill. IV. 1504/m. Robotlajstrom 1663. 120. o.

teszi, hogy a város folytatta juhászatát. Bár a nyájban lévő juhok számának alakulásáról hézagossabbak adataink, több fontos támpont áll rendelkezésünkre. A juhászat fontosságának növekedését jelzi, hogy a hetvenes évek derekára számottevően bővült a nyájban lévő juhok száma: „Anno 1675. die 1. Novembris. Bíró János uram főbíróóságában, Dallos István adószedő bíróságában Sz. Dömötör napkor Vak Istók nyájjuhász eleiben olvastam az város juhait, volt szám szerint 1.830, id est ezer-nyolcszázharminc.” A fejlődés íve azonban hamarosan megtört. A kóbor csapatok rablásai miatt, majd a törökellenes háborúk egyre reménytelenebbé váló éveiben, évtizedekben számuk erősen változott. „Váras juha anno 1690 [tavaszán] nro. 564. Bárány nro. 242. A fejtőn fiatlan és hasas volt nro. 43.”⁴⁴ Ez a szám az ősze így alakult: „Szent Demeter napkor váras juha ment ki juhász eleibe in genere nro. 757 bárányokkal együtt.”⁴⁵ Igen tanulságos, miként alakult az állomány és annak összetétele a következő években, amikor a háborús színtér egyre távolabb került a várostól: 1692-ben „Szent Királyi Pál uram főbíróóságában és Máté Kovács uram adószedő bíróságában levő juhoknak száma, melyeket őkegyelmek eleibe adtak, fias juhot adtak előmbe 255, fiatlan juhot adtak 39. Toklyót kossal együtt 369. Bárányt 260.”⁴⁶ „Anno 1693. die 17. Martii. Attam az ellető juhász eleiben ellő juhot nro. 430 [...] Attam Sinkó toklyó pásztor eleiben 646 toklyót, kost s ürüt.”⁴⁷ A következő évek további bővülést jeleznek: 1695. március 31-én „Az nyájjuhász számot adván, adtunk viszont eleibe nro. 1.022 juhot.”⁴⁸ A közállapotok javulásának hatására a folyamat nem tört meg, így „Anno 1696. die 31. 8-bris. Az nyájjuhász eleibe ment juh nro. 1.889, báránnyal együtt.” Az állomány hasonló maradt a következő években is: 1703-ban pedig „Az juhok száma: kosok, ürük, toklyók 1066, fias juhok 449, bárányok 382.”⁴⁹ Az éves konvenciókban sorra fellelhető a fejősjuhász, a kos-pásztor és az izstrongahajtó járandósága. Tehát a fenti néhány adatsor alapján egyrészt kockázat nélkül megállapíthatjuk, hogy a század egészében folyamatosan tartott a tanács, vagy ahogyan általában fogalmaztak: a város juhnyáját, másrészt az is egyértelmű, hogy a háborús színterek eltávolodása után a juhtenyésztés egyre biztonságosabbá és rentábilisebbé vált.

A város juhászatának részletesebb ismertetése azért is vált indokolttá, mivel ebből a magisztrátus a mézárszéken rendszeresen értékesített. „Szent Dömötör napkor attunk az szék bíráknak 60 ürüt, lött az ára f. 96, bokra f. 3,20.” „[...] a város juhait közül vágatott le 145 kos, ment ki az húsa 132 forintra; faggyúja 178 font = f. 14,24.; bőrét bokrát egy-egy forinton, Summa: f. 218,74.” „1693. jan. 28. szék bíráknak [...] 270 ürüt, juhokkal együtt, párját, gr. 18.”⁵⁰

A törökellenes háborúk idején a hadseregek ellátása felettébb igénybe vette a környék jószágállományát. Mind az igavonók, mind pedig a húsállatok értéke számottevően megnőtt. A közbiztonság javulásával a közeli és a távolabbi területekről egyaránt hajtottak a városokba jószágokat. A szék bírák 1693-ban készített feljegyzései meggyőző bizonyítékok erre. „Vesenj emberektől vöttünk 4 pár marhát, párja 26 tall.” „Érdi emberektől vöttünk 44 teheneket, bokra 31 forint.” „Komádiban lakó

⁴⁴ BKMÖL IV. 1508/c. 1690. Derékadó. A hátsó borító belső oldala.

⁴⁵ Uo. 1675. 260. o.

⁴⁶ Uo. 1690. Derékadó lajstroma 219. o.

⁴⁷ Uo. 1693. 220. o.

⁴⁸ Uo. 1692. A kötet lapjai számozatlanok. BKMÖL IV. 1508/c. 1695. A kötet lapjai számozatlanok.

⁴⁹ BKMÖL IV. 1508/c. 1696. A kötet lapjai számozatlanok. Uo. 1703. 283. o.

⁵⁰ Uo. 1673. 214. o., továbbá 1674. 206. o., 1693. 200. és 203. o.

emberektől [vettünk] [...] 53 marhákat, párja 30 forint.” „Kalocsai emberektől 34 marhákat, bokra 19 tall.” „Szögedi Kozmától 27 sörét [...]”. De távolabbi településekről, országrészekből is hajtottak ide szarvasmarhákat. „Item Győrött lakozó nemcs Pálffy János gulyásától 14 tehenet, bokra 20 tall.” „András nevű erdélyi embernek 12 tehen árát solvimus, bokra 30,5 forint.”⁵¹

c) A mészárszék forgalma

A város mészárszékének termékeit elsődlegesen a helybeli lakosság vette igénybe. Bár az egyes családok konyhájukon minden bizonnyal nagyobb részben a saját nevelésű különféle baromfik, juhok és sertések húsát hasznosították, kétségtelen, hogy az esztendő jelentős szakaszaiban a tökehúst a mészárszékről vásárolták. A mind nagyobb számban alkalmazott mezőgazdasági munkások, napszámosok élelmezése is megkövetelte a tavasztól késő őszi húzódo mezőgazdasági munkák idején a tetemes mennyiségű tökehús biztosítását. Mivel a bírák és a kisebb hivatalnokok számára naponta főztek a város konyháján, több család fogyasztásával felért az a mennyiség, amelyet napról napra ide elhordtak. Ez a megállapítás nem egyszerű következtetés eredménye. A székbírák 1669-ben készült elszámoltatásában található kitétel: „Item városházához, húsbíráké, töröké, katonáké, utasoké, raboké f. 458.” Ez az összeg a limitált árakból kiindulva 7633,33 font hús ára volt! 1701-ben már lecsökkent a hadak járása, így a város konyhájának a fogyasztása is ezért mérséklődött, bár még mindig igen jelentős maradt: „Húst az böcsületes bírák uraimék részére hordottak el 279 forint árát.” Még ez is 4650 font húst jelentett, ami – a vasárnapiaktól eltekintve, amikor valószínűleg nem főztek a bírának – naponként csaknem 15 kg-nak felel meg. További fogyasztók voltak a katonák: „Item az kapitányoknak 48 forint.” „Item mely húst megöttek az garabantok az székből, az árában fizettünk tall. 9,5.”⁵²

A városi mészárszékről szerezték be a faggyút a városban jelentős számban dolgozó szappanosok, akik a szikes tavak partján összesöpört széksó felhasználásával olyan tömegű szappant gyártottak, melyből több távoli település számára is jutott. A nyersbőrök aránytalanul nagy többségét a felvidéki iparosok vásárolták fel. Egy hányadukat külföldön értékesítették.

Az egykori székbírói számadások pusztulása miatt a mészárszék napi forgalmáról csak megközelítő pontossággal tudunk képet alkotni. Éppen ezért vált rendkívül fontossá az a néhány adatsor, amely egy másik nyilvántartásban szerencsésen fennmaradt, és komoly segítséget nyújt a városban elfogyasztott hús mennyiségének legalább hozzávetőleges felmérésében. Ez azért is fontos, mivel a XVII. századból egyetlen alföldi mezővárosból sem maradt fenn hasonló nyilvántartás. Ennek segítségével rekonstruálhatjuk az 1693. év egy egész hónapjának pontos forgalmát.⁵³

⁵¹ BKMÖL IV. 1510/g. 1693. 87–96. o.

⁵² BKMÖL IV. 1510/i. 1668/1669. 94–95. o., ill. BKMÖL IV. 1510/g. 1693. 101–102. o. és IV. 1504/m. Robotlajstromok, 1675. 246. o.

⁵³ BKMÖL IV. 1510/g. 1693. 57–58. o.

„Nagy István uram hogy elment innét hazul, árultunk első nap reggel:

1. nap hat tall., item 15 tall.	[37,80 forint]
2. nap árultunk tall. 16, item tall. 6, gar. 2.	[19,52 „]
3. nap árultunk tall. 10, gar. 2, item tall. 16, gar. 5	[48,30 „]
4. nap árultunk tall. 7, item tall. 2,5.	[17,10 „]
5. nap árultunk tall. 8, item 9 tall., gar. 2.	[31,20 „]
6. nap árultunk gar. 5, item 5 tall. gar. 2.	[18,60 „]
7. nap árultunk tall. 3, item 6 tall.	[16,20 „]
8. nap árultunk 6 tall., item 4 tall.	[18,00 „]
9. nap árultunk tall. 7,5, item tall. 0,5.	[14,40 „]
10. nap árultunk tall. 7,5, item 11 tall.	[33,30 „]
11. nap árultunk 3 tall., gar. 4, item tall. 1, gar. 2.	[9,00 „]
12. nap reggel-estve tall. 14.	[25,20 „]
13. nap árultunk 4 gar., item tall. 1.	[9,00 „]
14. nap árultunk tall. 5, item 2,5 tall.	[13,50 „]
15. nap árultunk 6 tall., item 2,5 tall.	[15,30 „]
[16–18. napon] Beörzé István árult három nap tall. 32.	[57,60 „]
19. nap árultunk tall. 3, gar. 4, item 7 tall. gar. 2.	[19,80 „]
20. nap árultunk tall. 3, item 5 tall., ar. 1.	[18,60 „]
21. nap árultunk tall. 4, item all. 3.	[18,60 „]
22. nap árultunk 4 tall., gar. 4.	[8,40 „]
23. nap árultunk 6 tall., gar. 1.	[11,30 „]
24. nap árultunk 6,5 tall., item 3 tall.	[17,10 „]
25. nap árultunk 5,5 tall.	[9,90 „]
26. nap árultunk tall. 2, item 2 tall.	[7,20 „]
27. nap árultunk tall. 4,5.	[8,10 „]
28. nap árultunk 2 tall., item 3 all.	[9,00 „]
29. nap árultunk tall. 9, item tall. 3,5.	[22,50 „]
30. nap árultunk 7 tall., item 4 tall.	[19,80 „]
31. nap árultunk 4 all., item 3 tall.	[12,60 „]
32. nap árultunk 2 tall., item 5 tall., gar. 2.	[9,60 „]
[Összesen:	576,52 forint]

Tehát az itt idézett adatok alapján az egyik székbíró távollétében a mészárszék bevétele egy hónap alatt 576 forint és 52 dénár volt. Ez azt jelentette, hogy naponta átlagosan 18 forint értékű húst mértek ki a mészárosok a lakosságnak. Tekintettel arra, hogy a húsnak fontját 6 dénárban limitálta a tanács, ebben a hónapban 9608,67 font mennyiségű tökehúst adtak el. Ez napi átlagban 168 kilogrammnak felel meg. Ebbe az összegbe szinte biztos, hogy nem számolták be a város konyhájára elhordott mennyiséget, amely – miként korábban láttuk – napi további 15 kg-ot jelentett, és az egy hónap alatt összesen kb. 450–500 kg-ra bővíthetett. Az mindenképpen feltűnő, hogy a hónap első kétharmadában számottevően nagyobb volt a forgalom mint az utolsó harmadban. Nem lehetetlen, hogy a mészárszék készlete szűkült, és az egyik székbíró távollétében a beszerzés akadozott. Ha az első 21 nap bevételeit vesszük alapul, akkor a napi forgalom 194,41 kg-nak felel meg. Ehhez – miként erre már utaltunk – minden bizonnyal hozzá kell gondolnunk kell arra is, hogy a város konyhájára hordtak el naponta. Feltétlenül utalnunk kell arra is, hogy a városi konyhájára áru beszerzése ezekben az években a hadseregek ellátása miatt valóban erő-

sen akadozott. A korábbi idézett statútumokban a tanács ezért engedélyezte tíz hentes számára szerdán és szombaton a hús árusítását, hogy a lakosság ellátása zavartalanabb lehessen. Tehát békésebb évtizedekben a lakosoknak a mészárszékről történő tökehús fogyasztása feltétlenül nagyobb lehetett. Az is feltűnő, hogy mind a hónap elején, mind a hónap végén az egyes napok forgalma között számottevő eltérés van. Ennek egyik oka minden bizonnyal a böjti napok lehetnek.

A mészárszék tényleges forgalmáról egy másik adatsor segítségével is tájékozódhatunk. A levágott jószágok bőrét összegyűjtve számottevő pótlólagos bevételt könyvelhettek el. Az alábbi elszámolást azért érdemes teljes terjedelmében közölni, hogy érzékeljük az egykori nyilvántartások jellegét és az év végi elszámolások módját.

„Pro Anno 1683. Nagy István uram ökegyelme főbíróságában való lajstrom.

Két rendbeli bőrnek az ára 2.024,5 garas.

Die 19. Augusti. Rimaszombatiaknak adtunk tavali szék bőrt 420 számot. A négyszázra lett a fizetés, az húsz, ki reá ment, kit harmallásba (!) tudtak.

Bokrát adtuk 9 garason. Summa szerint 1.900,5 garast tészon [...]

Ezen megírt bőrnek, Császárné pincéjében valónak, mindestül fogva valót, eladván és annak ára 2.404 garas, tallérul tészon tall. 343, 3 gar. d. 20.

Die 9. Martii 1684. A maradék bőrt Császárné pincéjében valót adtuk el szombatiaknak, bokrát 8 garason. Az első rendben való volt 25 bokor, az ára 200 garas.

A második rendbeli alábbvaló volt 60, négyével adtuk 1 bokorszamba. Az ára 120 garas.

Harmad rendbeli 24 borjú bőr: egy timony egyiknek az ára, facit 12 garast.

Negyedik rendbeli 8 molyos bőr. Egyet egy forinton. Facit 12 forint.

In summa: 352 garas.”⁵⁴

Az utolsó értékesítés másfél hónappal a bírói megbízás lejárta előtt történt. Hasonló módon jártak el más esztendőkből is.⁵⁵ A nyersbőrök pusztulásának veszélye miatt hosszabb ideig nem volt célszerű a halmozásuk. Az itt feltüntetett dátumok azt jelzik, hogy néhány hónaponként túladtak a készleten. Ezek szerint a mészárszék működése során az 1683/84. esztendőben legalább 1068 darab marhabőr halmozódott fel. Ennek alapján hetenként átlagosan 20 darab marhát vágtak le, illetve értékesítettek a székben. Ez a szám összhangban van az 1693. évből idézett egy havi forgalom adataival.

Sajnos nem tudjuk érzékeltetni, még kevésbé dokumentálni, hogy az új mészárszék megnyitásával milyen mértékben nőtt a tökehúsok értékesítése. Tekintettel arra, hogy a következő századból már bőségesen áll rendelkezésünkre ilyen jellegű adatsor, ezek feldolgozása során lehet majd következtetni a század utolsó éveinek a forgalmára, fogyasztására is.

⁵⁴ BKMÖL IV. 1510/i. 1683. 3–6. o.

⁵⁵ 1686-ban 400 juhbőr harmincadjáért fizetett a tanács 25,5 tallért. BKMÖL IV. 1508/c. 1686. Német adó, 412. o.

d) A mészárszék működtetésének haszna

A nagyon hiányos adatok birtokában kockázatos lenne számokban meghatározni, pontosan milyen haszonnal járt a tanács számára a mészárszék fenntartása. Sajnos az elszámolások során eltérő megközelítéseket, eltérő megfogalmazásokat találunk. A székbírák éves elszámolásai alapján mégis kaphatunk néhány komoly támpontot. 1667: „*adtanak készpénzt ökegyelmek*” a főbíró kezébe. 1669: „*mind az székbírákéval, mind az kölcsönpézzel, melyet az summára felvettünk, tévén tall. 3.000*”. 1677: „*székhasznát adtanak ökegyelmek*”. 1697-ben „*tavalyi székbírák [...] adtanak mostani székbírák [...] uraimék [...] kezében [...]*” 1674 forintot. 1699-ben „*maradt kezéknél in toto készpénz*” 2422,80 forint. 1701-ben: „*adtunk készpénz hasznot*” megfogalmazás található. Tehát az elszámolások alkalmával nem különíthető el pontosan milyen értékű árut adtak a tanács konyhájára, mekkora összeget adott induláskor, vagy évközben vásárlásra a tanács. Sok esetben évközben kért az adószedő vagy a főbíró készpénzt a székbíráktól, és nem tudni, ezeket beszámolták-e az év végi összegzéséskor. Az éves elszámolások során minden bizonnyal ezért alakulhattak ki jelentős eltérések.

1666/67	2 000,00 forint	1691/92	1 467,00 forint
1668/69	6 000,00 „	1696/97	3 833,00 „
1670/71	1 765,00 „	1697/98	1 674,00 „
1676/77	1 089,72 „	1698/99	2 422,80 „
1689/90	1 338,30 „	1700/01	2 226,30 „

Ha a korábban idézett 1693. év egyik hónapjának forgalmát vesszük alapul, azt kell megállapítanunk, hogy ezek a számok nem jelzik pontosan a mészárszék tényleges, pénzben meghatározható forgalmát. Ahhoz minden bizonnyal az 1668. évi elszámolás összege áll legközelebb, de az sem éri el a valószínű összeget. A mészárszék tényleges tiszta hasznára sajnos nem utal egyértelmű adat. Abból a tényből, hogy a városi mészárszék 6–7 dénárért árusította a húst, míg a többi hentes számára az 5 dénáros ár is kellő hasznot biztosított, csak sejthetjük, hogy a város monopol helyzetéből adódóan figyelemre méltó bevételre tehetett évenként szert. A fennmaradt egyetlen havi összesítésből kiindulva a mészárszék tiszta haszna havonként megközelítőleg 100 (magyar) forint körül lehetett. Ez pedig évenként több mint ezer forint haszonnal volt egyenlő. Ennek igazi értékét, a mészárszéknek a város gazdálkodásán belüli súlyát talán azzal lehet legjobban érzékeltetni, hogy az ebből származó jövedelem bőven fedezte a város összes alkalmazottainak a bérét.

A teljesség megkíváná, hogy az élő állatok és a tőkehúсок árának alakulását is bemutassuk. Ettől mégis eltekintünk. Ennek egyik oka, hogy csak a XVII. század második feléből maradt ránk megbízható mennyiségben erre a célra felhasználható adatok, így a megrajzolható kép féloldalas maradna. A másik ok pedig az, hogy erről már évtizedekkel korábban készült egy feldolgozás, amely e célra jól használható.⁵⁶

*

⁵⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/b.

A mezővárosok fejlődésének alapos áttekintéséhez feltétlenül szükséges ismerni a különféle beneficiumok megszerzésének módját és azok felhasználását. Ezek között megkülönböztetett fontosságú volt a lakosság élelmezése terén a malom és a mészárszék, hisz egy nagyobb közösség élelmezése ezek működtetése nélkül aligha képzelhető el. Forrásaink hiánya, illetve annak hézagossága ezek bemutatását rendkívüli módon megnehezíti. Nyilván ennek következménye, hogy még a jelentős városok monográfiái is éppen csak érintik e témát. A mészárszékek üzemeltetésére és azok ellenőrzésére, irányítására csak nagyon ritkán és vázlatosan térnek ki. E rövid áttekintés egyik célja éppen az volt, hogy jelezze: a nagyon töredékes forrásanyag is lehetővé teszi a korábbi hiányok pótlását. Így nemcsak a mészárszék létezésének tényét lehet regisztrálni sok más településen, hanem az ezeken belüli szerepét, a közellátásban rá háruló feladatokat is fel lehet vázolni. Kecskemét XVI–XVII. századi mészárszékének bemutatása alapján felidézhető, miként működhetek az alföldi mezővárosok hasonló üzemei. E téren itt az önellátás még széleskörű volt, a társadalmi munkamegosztás viszonylag szerény keretek között maradt. A mezőgazdaságtól teljesen elszakadt családok száma csekély, így a mészárszék forgalma behatárolt volt. Bár a város mészárszéke mellett tevékenykedtek hentesek és mászárosok, ezek a mesterek céhbe nem szerveződtek. A nagyon szűkös, többször esetleges adatok nem teszik lehetővé, hogy bemutassuk a békésebb évek és a háborús esztendőök forgalma közötti különbségeket. Mégis az eddiginél lényegesen pontosabban láthatjuk, hogyan illeszkedett ez az üzem a település közigazgatásába, mennyire fontosnak tartotta a magisztrátus annak irányítását. Remélhetőleg segít abban is, hogy egyértelműbb legyen számunkra: a mezővárosok és falvak XVIII. századi, már viszonylag jól ismert közösségi üzemei egy több évszázadot átfogó folyamat során formálódtak, és már a korábbi évszázadokban jól körvonalazódtak működtetésük, ellenőrzésük fontosabb normái és formái. Ráadásul minél bővebbek a velük kapcsolatos kora újkori ismereteink, annál többet sejthetünk meg abból, amit a középkorból örökölték.

IRODALOM

- GALGÓCZY Károly
1896 Nagy-Kőrös város monográphiája. Budapest.
- HORNYIK János
1860 Kecskemét város története, oklevéltárral. I. Kecskemét.
1861 Kecskemét város története, oklevéltárral. II. Kecskemét.
1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1985/a Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662–1711. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.) 9–146. Kecskemét.
1985/b Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.) 159–320. Kecskemét.
1985/c A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. (In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.) 321–388. Kecskemét.
1991 Kecskeméti szabályrendeletek (1659–1849) Kecskemét.
1996 A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei (1591–1711) 1. Kecskemét.
2007 Állattartásunk a Homokhátság közepén a XVII. században. (In: Bács-Kiskun megye múltjából 22. Szerk.: Szabó Attila, Tánczos-Szabó Ágota) 7–128. Kecskemét.
2008 Írott emlékek Kecskemét XVII. századi nyilvántartásai-ból (1633–1700) 1–2. köt. Kecskemét.
- KÁLDY-NAGY Gyula
1985 A Budai szandzsák 1546–1590. évi összeírása (Pest megye múltjából) Budapest.

- KOCSIS Gyula
1983 Az érsekújvári hídvámjegyzékek. Adatok a 16. század végi élőállat kiviteléről. (In: Bács-Kiskun megye múltjából XII.) 287–359. Kecskemét.
- 2002 Kecskemét története a hódoltság idején. (In: Kecskemét története 1849-ig. Szerk.: Bárth János) 173–228. Kecskemét.
- KOVÁCS István
1984 A török hódoltság kora (1552–1693) In: Nagy István (főszerk.) Hódmezővásárhely története a legrégebb idők-től a polgári forradalomig. I. Hódmezővásárhely.
- MAJLÁT Jolán
1943 Egy alföldi cívis-város kialakulása Budapest.
- MÉSZÁROS László
1979 Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. században. (In: Bács-Kiskun megye múltjából II.) 58–286. Kecskemét.
- SZABÓ Kálmán
1986 Kecskemét pásztorélete I. Juhászat. (In: Sztrinkó István szerk. Válogatott írásai.) 337–352.
- SZAKÁLY Ferenc
1972 Balázs deák, gyöngyösi kereskedő üzleti könyve. (Adalékok a hódoltsági terület kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVI. század végén.) Agrártörténeti Szemle, XIV. évf. 3–4. sz. 356–386.
- 2000 Török megszállás alatt (In: Kiskunhalas története I. (Szerk: Ö Kovács József Szakál Aurél) Kiskunhalas.
- 2001 A hódolt megye története (In: Pest megye Monográfiája I/2. Szerk.: Zsoldos Attila) 329–544. Budapest.

MAGYARORSZÁG ÜGYÉSZSÉGE AZ ELLENFORRADALOM ÉS A KONSZOLIDÁCIÓ IDEJÉN (1919–1922)

A Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsának (FKt) 1919. augusztus 1-jei lemondását követően minden addiginál zavarosabb helyzet alakult ki az országban. Az egymást váltó, a megszálló hatalmak és a hazai fegyveresek árnyékában tevékenykedő kormányok sorban adták ki rendeleteiket a társadalmi és jogrend helyreállítására. Ezalatt azonban teljes lét- és vagyónbizonytalanság alakult ki, dühöngött a jogon kívüli megtorlás.

Az újonnan alakult, Peidl Gyula vezette kormány augusztus 2-i rendeletei közül az 1. kimondta, hogy az ország népköztársaság, a 2. szerint minden addigi jogszabály érvényben marad, amíg azokat kifejezetten hatályon kívül nem helyezik, a 3. elrendelte az 1919. március 21–augusztus 2. között elkövetett politikai jellegű cselekmények miatti büntetőeljárások megszüntetését, a 4. pedig államrendőrség felállításáról szólt.¹ A másnap kiadott 5. rendelet szerint a bíróságokról és államügyészségekről 1919. március 21. után kiadott rendelkezések hatályukat veszítik, és a szervek az e napon fennállott szervezetükben és személyzetükkel ismét megkezdik működésüket.²

Az újabb, Friedrich István vezetése alatti kormány augusztus 8-i ülésén kimondta, hogy az ország hivatalos elnevezése Magyar Köztársaság.³ A továbbiakban alapvetően e kormány rendelkezései alapján került sor az igazságügyi szervek működésének helyreállítására és tevékenységük meghatározására. Ebben alapvető fontosságú volt az augusztus 20-án kihirdetett és azonnal hatályba léptetett, a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 4038/ME. rendelet, amelynek 1. §-a kimondta, hogy a jogalkalmazás során a korábbi törvényes jogszabályok az irányadók, a bíróságok pedig az alkotmányosság teljes helyreállításáig a köztársaság nevében ítéleznek.⁴ A rendelet megállapította, hogy a rendes bíróságok és államügyészségek működésének szünetelése alatt folytatott eljárás és ezalatt hozott határozat érvénytelen. A 10. § szerint azokat a bűnügyeket, amelyekben az igazságügyi szervek az elmúlt hónapokban nem járhattak el, „*úgy kell tekinteni, mintha a feljelentés vagy indítvány a jelen rendelet életbelépésének napján érkezett volna az államügyészséghez*”. A 11. § kimondta, hogy a Tanácsköztársaság idején likvidált bűnügyekben az eljárást folytatni kell. A 12. § egyszerűsítette az eljárást azzal, hogy a vizsgálatot

¹ Hivatalos Közlöny 1919/109. 1. o. (A felhasznált egyéb jogszabályok forrása: Corpus Juris Hungarici – A törvényekbe zárt történelem, CD 2000. január 1. Ha nem innen származik a forrás, az külön kerül feltüntetésre.)

² Uo. 1919/110. 1. o.

³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K. 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (a továbbiakban: K. 27.).

⁴ Magyarországi Rendeletek Tára (a továbbiakban: RT) 1919/1. 647–651. o. Budapest, 1919.

mellőzte azokban az esetekben, amelyekben az a Büntető perrendtartás (Bp.) szerint kötelező volt, valamint nem állította vissza az esküdtbírók működését sem. A 15. § kötelezte az ügyészséget a korábban kiszabott, de nem foganatosított szabadságvesztések haladéktalan végrehajtására, ha „*az elítélt szabadlábban maradása a közrendet vagy közbiztonságot veszélyeztetné*”.

Az e jogszabályt kiegészítő, ugyanakkor kihirdetett és azonnali hatályú 4039/ME. rendelet 1. §-a gyorsított bünvádi eljárást rendelt „*a tanácsköztársaság szervei, közegei és megbízottai felett, akik hatósági jogkört bitorolva vagy színlelve, a büntető törvényekbe ütköző cselekményt követtek el,*” továbbá azok ellen, akik „*a tanácsköztársaság megalapítása, fenntartása vagy visszaállítása érdekében*” bűncselekményeket valósítottak meg, tekintet nélkül arra, hogy cselekményüket e jogszabály életbelépése előtt vagy után követtek el.⁵ A 4. § előírta, hogy az e bűncselekménnyel gyanúsított személyeket – jogorvoslat lehetősége nélkül – kötelezően letartóztatva az ügyészség elé kell állítani A 7. § kimondta, hogy „*alakszerű nyomozó eljárásnak nincs helye*”, az államügyészség pedig a vizsgálóbíró megillető jogkört gyakorolja. Az ügyész bármely rendőri hatósággal közvetlenül rendelkezhetett, intézkedései ellen perorvoslatnak helye nem volt. Mihelyt az ügyészség a „*tényállást kellően felderítve*” látta, vádindítványt nyújtott be. Az ügyész feladata volt a tárgyaláshoz szükséges bizonyítékok előteremtése.

A tárgyaláson hozott döntés ellen rendes perorvoslatnak helye nem volt. A ítéletet a főállamügyészhez kellett felterjeszteni, aki azt átvizsgálta, majd az igazságügy-miniszternek jelentést tett. Indokolt esetben a Bp. szabályai szerint újrafelvételt vagy a jogegység érdekében való perorvoslatot kezdeményezhetett.

A 17. § rögtönítélő bíraskodást is hirdetett a legsúlyosabb bűncselekményekre (pl. gyilkosság, rablás, gyűjtogatás), amelyek esetén a 9550/1915. IME. rendelet előírásait kellett alkalmazni. Ennek megfelelően a hihetetlen mértékben megromlott közbiztonság helyreállítására a következő hónapokban az ország területének jelentős részére az egymást követő igazságügy-miniszteri rendeletek sorra hirdették meg a statáriumot.⁶

A Friedrich-kormány 1919. november 13-i 5499/ME. rendeletével visszaállította – az 5483/1914. ME és a 12 001/1914. IME. rendeletek alkalmazására utalással – az előzetes sajtóellenőrzést is. A jogszabály mellékletét képezte a Budapesti Államügyészség vezetőjének szeptemberi hirdetménye, mely a továbbiakban mérceként szolgált e feladat ellátása során. Eszerint „*nemcsak olyan közlemény tilos, amely a büntető törvényekbe ütközik, hanem tilos az olyan hír közlése is, amely a lakosság körében nyugtalanságot vagy izgalmat kelthet*”. (A cenzúrát később az 1921. december 10-én kiadott 10 501/ME. rendelet szüntette meg.)⁷

*

⁵ RT. 1919. 651–656. o.

⁶ Uo. 1127. o., 1148–1153. o. Az igazságügy-miniszter rendeletei a rögtönbíráskodás kihirdetéséről az egyes törvényszékekénél: pl. az augusztus 19-én kiadott 38 039. Budapest, Pestvidék, Balassagyarmat, Eger, Ipolyság, Kalocsa, Kecskemét, Székesfehérvár, Szolnok, Debrecen, Nyíregyháza, Szatmárnémeti, Győr, Komárom, Sopron, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg, Beregszász, Kassa, Miskolc, Rimaszombat, Sátoraljajúhely, Gyula, Kaposvár, Nagykanizsa, Pécs, Szekszárd, Szeged területére, majd a novemberben megjelent 42 361, 42 362, 43 187. rendeletek.

⁷ Uo. 874–875. o.; MOL K. 579. Igazságügy-minisztérium. Általános iratok (a továbbiakban: K. 579.). 1077. cs.

A fent említett magyar kormányok csak korlátozott hatalommal bírtak, mivel ekkoriban a legfontosabb uralmi tényező a román hadsereg volt, amely 1919. augusztus 4-én bevonult Budapestre, megszállta a Duna–Tisza között, majd a következő napokban a Győr–Veszprém–Székesfehérvár vonalig hatolt előre. A megszállók a kormányt, a közigazgatást, az igazságszolgáltatást, a sajtót, a közlekedést és a postaforralmat is ellenőrzésük alá vonták. A román hadsereg-parancsnokság augusztus 9-én elrendelte minden magán és hivatalos postaküldemény cenzúrázását, a hatóságok is csak a legsürgősebb esetben adhattak fel táviratot, folytathattak telefonbeszélgetést. A magyar kormány augusztus 20-án kihirdetett statárium rendelkezését pedig megsemmisítették azzal, hogy ilyet kizárólag a megszálló hadsereg rendelhet el.

Az ország némely területén meghatározó szerepe volt a Szegeden 1919 nyarán Horthy Miklós vezetésével megalakult Nemzeti Hadseregnek, amely augusztus elején a Dunántúlra vonult, s annak középső, valamint nyugati részét ellenőrizte. A polgári szervek működését e hadsereg fővezérsége felügyelte.⁸

*

A népbiztosságból visszanevezett, változatlan személyzetű Igazságügyi Minisztérium – amelynek vezetői a következő időszakban gyorsan váltakoztak – augusztus 5-én táviratban hívta fel az igazságügyi hatóságokat működésük helyreállítására, a vádbiztosok tevékenységének megszüntetésére, a fővárosban pedig elrendelte a főállamügyészség vezetésének Dabasi Halász Lajos részére való visszaadását. A legnagyobb szervezeti egység, a Budapesti Államügyészség korábbi vezetője – a következő hónapokban a felelősségre vonásokban meghatározó szerepet játszó – Váry Albert már augusztus 4-én elfoglalta hivatalát.⁹

Az ügyészségek a felhívásnak megfelelően átvették a forradalmi törvényszékek iratait, bűnjelét, pénzét. Az államügyészek a befejezett ügyeket irattárba helyezték, a Btk. paragrafusaiba ütköző bűncselekményekre utaló elintézetlen feljelentések alapján pedig a nyomozást elrendelték. Azon feljelentésekre viszont, amelyek „a kormányzótanács által konstruált bűncselekményt tartalmaznak”, eljárást nem indítottak.¹⁰

Az augusztus 8-i újabb utasításnak megfelelően az ügyészségek szabadlábra helyezték a tanácskormány alatti politikai foglyokat, és mindazokat, „akiknek cselekménye a fennálló törvények értelmében nem bűncselekmény, vagy akiknek bűncselekménye a kitöltött büntetéssel eléggé megtoroltnak látszik”.¹¹

Dabasi Halász Lajos főügyész augusztus 11-én leiratban tudatta a „feltámadott államügyészség minden derék munkásával”, hogy a hivatal vezetését visszavette. Leszögezte, hogy a „közélet újraépítésében s a törvénytelen ségek gonosz eszközeinek kipusztításában nehéz munka vár az államügyészségekre [...]. Bűnhődniük kell

⁸ Budapesti Közlöny (a továbbiakban: Bp. K.) 1919/74. 1. o., 1919/91. 1. o.; ROMSICS Ignác, 2000. 131–132. o.

⁹ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) VII. 16. A Kalocsai Államügyészség iratai (a továbbiakban: VII. 16.) 1919. El. 1. F. Távirat az Igazságügyi Minisztériumtól augusztus 6-án. (491. d.); Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII. 17/b. Budapesti Királyi Főügyészség (1946-tól Budapesti Főállamügyészség) iratai. Általános iratok (a továbbiakban: VII. 17/b.). (656. d.) Budapesti Főállamügyészség iktatókönyve 1919: 3079.; VÁRY Albert, 1993.

¹⁰ BKMÖL VII. 16. 1919. El. 1. E/19. (491. d.).

¹¹ BFL VII. 17/b. 3088/1919.

az értelmi szerzőknek, a törvénytelen erőszak keretében cselekvéssel fellépett összes bűnözőknek”. Az ügyészekkel szemben követelményként határozta meg, hogy feladataikat „vasszigorral párosult emberies érzéssel” teljesítsék.¹²

A másnapi kormányülésen az Igazságügyi Minisztériumot vezető Szászy Béla bejelentette, hogy utasítást adott az ügyészségeknek a volt tanácskormány tagjai elleni fellépésre, szigorúan törvényes eljárások során. A 21 579/IM. IV. rendelet kötelezte az ügyészségeket a Tanácsköztársaság alatt elkövetett bűncselekmények gyanújával terhelték előzetes letartóztatása mellett a bűnvádi eljárások megindítására. Ezeket a főügyési utasítás szerint a „legerélyesebben” kellett folytatni. (Néhány hónappal később Ferdinandy Gyula igazságügy-miniszter ezt a tevékenységet akként méltatta, hogy „az állami és társadalmi megteremtésére, a törvények uralmának biztosítására irányuló harcban az első fronton küzd a magyar bíró és ügyész, hogy a két forradalom okozta összeomlásokat és romokat mielőbb az igazság érdekeinek megfelelően eltakaríthassa”).¹³

A Budapesti Államügyészség augusztus 12-én a hivatalos lapban hirdetményt, nyilatkozatot és felhívást tett közzé, mely szerint a „közvélemény megnyugtatósa céljából közli, hogy a proletárdiktatúra alatt elkövetett bűntettekkel terhelt összes egyének ellen a bűnvádi eljárás megindult, s kézre kerítésük, valamint a külföldre szökött személyek kikérése iránt a szükséges intézkedések megtételtek”. Az üldözés érdekében a közigazgatási és rendőri hatóságoknak a tényállás ismertetésével, s a tettesek megjelölésével jelenteniük kellett, hogy területükön a forradalmi törvényszékek ítélete alapján vagy egyébként hány embert öltek meg. Az ügyészség a magánszemélyeket pedig arra hívta fel, hogy sürgősen közöljék hozzátartozóik eltűnését.¹⁴

Néhány nap múlva ismét közlemény jelent meg, amely kijelentette, hogy „az államügyészség abban a pillanatban, ahogy elfoglalta régi hivatalát, azonnal elrendelte a nyomozást a tanácsköztársaság népbiztosai, vezetői, hatóságai ellen, továbbá azok ellen, akik a tanácsköztársaság védelme alatt bűncselekményeket követtek el”.¹⁵

Ezt követően tömegesen tartóztatták le az ún. bolsevistákat: az augusztus 19-i kormányülésen Baloghy György igazságügy-miniszter és Váry Albert tájékoztatása szerint már 1020 fő került fogságba, továbbá eljárások indultak a megszökött népbiztosok ellen is.¹⁶ A felelősségre vonások nagy száma miatt az igazságügy-miniszter 24 366. rendeletében úgy foglalt állást, hogy az ún. bolsevik ügyekben az eljárás megindításához, illetve irányításához előzetes hozzájárulása nem szükséges. A leirat az irányítás jogát a főügyésznek adta meg. Az ügyészségeknek a bűnügyek számáról és állásáról folyamatosan tájékoztatást kellett adniuk. Az eljárások zömét folytató Budapesti Államügyészség közvetlenül tett jelentést a miniszternek.¹⁷

¹² BFL VII. 17/b. 3096/1919.

¹³ MOL K. 27. (122. d.); BFL VII. 17/b. 3107/1919. (656. d.); BKMÖL VII. 16. (491. d.); Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. Budapest, 1920. III. k. 361. o. (a továbbiakban: Nemzetgyűlési napló).

¹⁴ Bp. K. 1919/79. 1. o.

¹⁵ Uo. 1919/87. 5. o.

¹⁶ MOL K. 27. (122. d.)

¹⁷ BFL VII. 17/b. 3782/1919.; BKMÖL VII. 16. (491. d.)

Az augusztus 29-i kormányülésen a belügyminiszter bejelentette, hogy „a bolsevik uralom alatt fennállott terror-alakulatok tagjainak nyomozása és az általuk elkövetett bűncselekmények felderítése céljából” az ország egész területére kiterjedő hatáskörrel központi nyomozó testületet szervezett. Az ügyészségek e szerv „minden törvényes eszközzel és módon” való támogatására kaptak utasítást. A testület vidékre kiküldött tagjai által végzett nyomozásokat az illetékes államügyész irányította.¹⁸

A felelősségre vonásokat vezénylő Váry Albert sajtónyilatkozata szerint „mindenki ellen megindítandó a bűnvádi eljárás, aki a bolsevista uralom alatt valamilyen magasabb állást, tisztséget vagy egyéb bizalmi állást viselt, vagy [...] olyan magatartást tanúsított – anélkül, hogy bármiféle tisztséget viselt volna – amelyből azt lehet megállapítani, hogy magát a bolsevista rémuralommal azonosította”. Kijelentette, hogy az „eljárás nem politikai bűncselekményekért folyik. A bűnvádi eljárás a büntető törvénybe ütköző közönséges bűncselekmények [...] címén folyik”.¹⁹

A nyomozó szervek eljárásaikban gyakran brutálisan jártak el. A panaszok szerint a rendőri hatóságok az „eljük állított egyéneket kihallgatás nélkül, s a törvényben megengedett határidőn túl is őrizetben tartják”, anélkül, hogy a terheltek „perrendszerű kihallgatása, letartóztatása s az illetékes államügyészhez vagy bírósághoz való átkísérése iránt a törvényes rendelkezéseket teljesítenék [...]”. Az egyéneket bántalmazzák, velük kíméletlenül bánnak, [...] élelmezésükről nem megfelelően gondoskodnak”. A belügyminiszter ennek következtében szeptember 27-én kelt 854. res. körrendeletével felhívta a rendőri szerveket a „szigorúan” törvényes eljárásra.²⁰

A kormányzat azokra az esetekre is rendelkezett, ha a „kommunista érzelmű egyének [...] konkrét bűncselekmény elkövetésével nem gyanúsíthatók vagy az perrendszerűleg rájuk nem bizonyítható”: ilyenkor az 1919. augusztus 20-i 194. res. belügyminiszteri körrendelet szerint „rendőrhatalósági őrizet alá vétel és internálás” került elrendelésre. A 22 046/1919. IM. IV. rendelet ezekben az esetekben kötelezte az ügyészséget, hogy haladéktalanul közölje a rendőrséggel a szabadlábra helyezett nevét, és további intézkedésre kísértesse át a szabadítottat.²¹

A tömeges eljárások miatt gyorsan megteltek és túlszűfoltak lettek a fogházak. A viszonyokat jellemzi Váry Albertnek az igazságügy-miniszterhez 1919. október 20-án tett jelentése, mely szerint a budapesti „gyűjtőfogházban, hol 1000 békelétszám helyett 2500 fogoly volt, lehetetlenné vált a további fogvatartás vagy a foglyok további odaszállítása”.²²

Emiatt intézkedések történtek a foglyok vidéki fogházakba történő vitelére, javítóintézeti épület fogház céljára való átengedésére, illetve a letartóztatottaknak a pesti régi zálogház épületében való elhelyezésére. Az igazságügy-miniszter megkezdésével is élt a Hadügyminisztériumhoz Budapesten a Margit körüli katonai fogház átengedése érdekében, mivel „a letartóztatottakat sem az ügyészség, sem a rendőrség elhelyezni már nem tudja”.²³

¹⁸ MOL K. 27. (122. d.); BFL VII. 17/b. 3425/1919.; BKMÖL VII. 16. 1919. El. 1. N/21.

¹⁹ Az Est, 1919. szeptember 28. 2. o. Váry főállamügyész a kommunista bűnpörökről.

²⁰ Bp. K. 1919/129. 1. o.

²¹ BFL VII. 17/b. 3316/1919.; BKMÖL VII. 16. (491. d.)

²² NEMES Dezső (szerk.), 1956. I. k. 143. o.

²³ Uo. 142. o.; BFL VII. 17/b. 3112/1919. Intézkedés a budapesti gyűjtőfogházból 100-100 letartóztatottaknak a jászberényi, illetve a balassagyarmati fogházba való átszállítására.; 3163/1919. 21 867. IM. IV. rendelet a székesfehérvári ügyészség részére az ottani javítóintézet egyik épületének fogház

Vidéken sem volt jobb a helyzet, mint azt a szekszárdi fogházzal írt jelentés bizonyítja: az itteni, eredetileg 144 fős intézetben „jelenleg 400 egyén van letartóztatva. Munkatermek is át vannak már alakítva fogdáknak”.²⁴

*

Az eljárások folytatását azonban a román hadsereg gátolta. Az általa megszállt országrészt hadműveleti területnek nyilvánította, ahol rögtönbíráskodást csak maga rendelhetett el, a magyar jogszabályok érvényesülését pedig nem engedélyezte. A főváros megszállása után a hadsereg-parancsnokság az általa cenzúrázott hivatalos lapban augusztus 10-én felszólított minden polgárt, hogy „jelenise fel azokat a bolsevistákat és izgatókat, akikről bizonyítékszerű adatai vannak”. A román parancsnokság közölte az ügyészségekkel, hogy „a bolsevisták üldözésére, felkutatására való minden jogot magának tartott fenn, a bolsevisták elleni összes feljelentéseket”, a folyamatban lévő ügyeket hozzá kell áttenni. Ennek során a magyar hatóságok által letartóztatottakat átvették: egy részüket szabadították, de sokakat elhurcoltak, kivégeztek.²⁵ Így az ügyészségi jelentés szerint a „tanácsköztársaság közegeinek üldözését a román királyi katonai parancsnokság vette át, [...] abba semmiféle beavatkozást más hatóság részéről nem tűrt”. A románok az általuk fogva tartottakat a törvényszéki fogházakban helyezték el, de őket a „magyar államkincstár által rendelték élelmezni”.²⁶

Az eljárások akadályozásáról szóló jelentésekre a főállamügyész csak azt a választ tudta adni, hogy az ügyészségek keressék meg a helyi román parancsnokságot a kommunisták elleni eljárások átengedésére. Ha az ennek nem tesz eleget, akkor viszont az „állásfoglalásba nyugodjék bele”.²⁷

Ebben a helyzetben a kormány többször határozott a Szövetségi Bizottság megkereséséről azon az alapon, hogy az 1918. november 13-i belgrádi konvenció 17. pontja szerint a megszállók nem avatkoznak a magyar igazságszolgáltatás működésébe. A kormányfő szeptember 15-én átiratot is intézett az antant misszióhoz a román hadsereg magatartása miatt. Ebben sérelmezte, hogy az elhurcolt foglyokat „az államügyészség ki sem hallgathatta”.²⁸ Ezen tiltakozások azonban nem jártak eredménnyel. Az eljárásokba való beavatkozások csak a megszállóknak 1919 októberében a Dunántúlról, november 14–16-án a fővárosból és a Duna–Tisza közéről, majd 1920 tavaszán a Tiszántúlról való kivonulásával szüntek meg.

*

céljára való átengedéséről; 3660/1919. 22 953. IM. IV. kommunista letartóztatottak elhelyezése a pesti régi zálogház épületében. – Az Est 1919. szeptember 19. 3. oldali híradása szerint a pestvidéki törvényszéki fogházban 845 fő volt vizsgálati fogságban.

²⁴ NEMES Dezső (szerk.), 1956. I. k. 151. o. A Kaposvári kerületi kormánybiztos 1919. október 25-i jelentése.

²⁵ Bp. K. 1919/74. 1. o.; MOL K. 27. 1919. augusztus 19., 21., 27-i ülések.(122. d.); BKMÖL VII. 16. 1919. El. 10/3. (491. d.)

²⁶ BKMÖL VII. 16. 1919. El. 13/16.

²⁷ BFL VII. 17/b. 3220/1919.

²⁸ MOL K. 27. 1919. szeptember 3., 10. (123. d.); NEMES Dezső (szerk.), 1956. I. k. 150–151. o.

A Nemzeti Hadsereg által uralt dunántúli területeken féktelen terror folyt a Tanácsköztársaság szereplői ellen. A fővezérség – a Friedrich-kormány rendelkezéseit semmibe véve – külön utasításokat adott az ott működő hatóságok részére, és azok végrehajtását fegyveresre támaszkodva ki is kényszerítette. A kormányzat helyi szerveinek tevékenységét elégtelennek ítélve, Horthy 1919. augusztus 28-án utasítást adott minden katonai és polgári hatóságnak, hogy „*a legerélyesebb kézzel azonnal lásson hozzá [...] a még szabadon lévő izgatók, a múlt bűnös kommunista rendszerben szereplők letartóztatásához és leggyorsabb elítéléséhez*”.²⁹ Horthynak a miniszterelnökhöz szeptember 12-én intézett átirata szerint „*a fővezérségnek szomorú tapasztalatai vannak a jelenlegi bírói karnak főleg a bolsevistákkal szemben tanúsított szinte neveléses, enyhe eljárásáról*”. Követelte, hogy „*a polgári bíróságok szigorított eszközökkel rendelkezzenek a volt kommunista elemek megbüntetésére [...]. Az eddigi törvények nem adják meg a bíróságoknak azon hathatós eszközt, amely oly szigorú eljárást biztosíthatna volt bolsevisták ellen, mint az a népérzetnek megfelel*”. Kiemelte, hogy a „*katonai karhatalmak túlkapásai is csak akkor lesznek véglegesen kizárva, ha mindenki tudja, hogy az elfogott kommunista vezérek még akkor is megkapják kiérdemelt büntetésüket, ha nem is lehet közönséges bünteteket rájuk bizonyítani*”.³⁰

A karhatalmi alakulatok, különítmények a bolsevisták és a zsidók ellen a jog felrúgásával jártak el. Friedrich István miniszterelnök szerint a „*fehérgárdisták [...] a megyei hatóságok és a közönség legnagyobb felháborodását kiváltó önkényeskedéseket követnek el, sőt népitéleteket provokálva számos embert kivégeztettek*”. Így „*a hadsereg, illetve azok egyes parancsnokai figyelmeztetendők volnának, hogy saját felelősségükre ne ítélkezzenek és büntessenek*”. A hadügyminiszter ezért augusztus 16-án el is rendelte, hogy „*a fehércsapatok garázdalkodásai (akasztás, népitélet) erélyesen beszüntetendők*”, de felhívásának fogamatja nem volt.³¹

A román megszállók távozása után a Nemzeti Hadsereg alakulatai bevonultak a kiürített területekre. Ezzel viszont – Váry Albert megállapítása szerint – „*olyan szellem jelent meg, mely a bolsevista gyanúsítottak ellen kíméletlen eljárást követelt [...]. A katonai különítmények, s általában a katonai személyek megkísérelnek beavatkozni a polgári büntető hatóságok*” hatáskörébe is. E felfogást szemlélteti a kaposvári törvényszék tárgyalásán megjelent karhatalmi parancsnok kijelentése, mely szerint „*a vád igen enyhe, ő azt akarja, hogy hazaárulás címén menjen a vád*”, továbbá a bírósággal érzékeltette, miszerint „*a katonaság feltétlen halálos ítéletet kíván*”.³²

A katonai, félkatonai alakulatok tagjai behatoltak a fogházakba is, ahol a le tartóztatottakat bántalmazták, megkínózták, őket elhurcolták, kivégezték.³³ A fogházakért felelős ügyészek igyekeztek a jogszabályok rendelkezéseit megtartatni, a foglyok biztonságát szavatolni. Ez azonban olykor nehéz és veszélyes helyzeteket is

²⁹ NEMES Dezső (szerk.), 1956. I. k. 155. o.

³⁰ Uo. 158. o.

³¹ Uo. 154–155. o.

³² VÁRY Albert, 1993.; NEMES Dezső (szerk.), 1956. I. k. 159. o. A kaposvári törvényszék helyettes elnökének jelentése az IM-ben az 1919. november 11-i tárgyaláson történetekről.

³³ NEMES Dezső (szerk.), 1956. I. k. 218–219. o. A szolnoki ügyészség vezetőjének 1919. november 23-i jelentése a főállamügyészhez a fogházban lévő kommunista foglyok bántalmazásáról.; M. kir. csendőrség felügyelőjének ügyésze Ü. 446/21/239. határozata. HORVÁTH Ibolya [et al.], 1993. 2. k. 29–30. o.

teremtett számukra. Így pl. a főispán és a városparancsnok bepanaszolta az Igazságügyi Minisztériumban a szolnoki ügyészség vezetőjét a kommunista foglyokkal szembeni „liberális” magatartása miatt. A kecskeméti államügyészt pedig egyenesen fenyegetés, majd erőszak érte november 27-én a foglyok kiadását követelő fegyveresek részéről, akik le is akarták tartóztatni. Jelentése szerint a túlerőben lévő, jól felfegyverzett különítményesek „*az egész fogházat megszállták [...], az őrszemélyzetet és a rendőröket az őrszobába terelték be, s őrizet alatt tartják [...]. Én látva, hogy segíteni nem tudok, hogy az őrséget és rendőrséget a nemzeti hadsereg tagjai ellen egy nyilván vérengzésre vezető összeütközésbe nem vihetem, eltávoztam [...], hogy más úton igyekezzem a foglyok sorsán segíteni*”.³⁴

A sajtó a különítményesek kegyetlenkedéseiről tudósítva, kifogásolta az ügyészség tehetetlenségét. „Az Est” című napilap 1919. október 17-i írása szerint a terror „*most feltámadt a másik végletben, kezdődött a Dunántúl, most már az Alföldön is terjed, és belopódzik Budapestre is [...]. Nem szoktunk és nem szeretünk ügyész után kiáltani, de ha van Magyarországon ügyész, miért huny szemet az ilyen előtt?*”.³⁵

A korlátozott lehetőségekkel bíró törvényes szervek olykor megkísérelték a fehérterror részeseinek felkutatását és felelősségre vonását. Azonban – mint az idézett kecskeméti eset miatt elrendelt eljárás kapcsán jelentette a város rendőrőfkapitánya – a „*nyomozást felette megnehezíti, hogy a helybeli lakosság annyira meg van félelmitve, hogy a nyomozó hatóság részére adatot szolgáltatni nem mer, másrésről pedig az amúgy is elég gyenge nyomozó közegeink az [...] erősen szervezett fehérterrortól való félelmükben erélyes és lelkiismeretes nyomozást aligha merészelnék eszközölni*”.³⁶

A közigazgatási, igazságszolgáltatási szervek jelzései ellenére a kormánynak befolyása nem volt a fegyveres alakulatok, különítmények magatartására. Ezek működése alapjaiban kérdőjelezte meg az állampolgároknak a hivatalos jogszolgáltató szervekbe és a jogbiztonságba vetett bizalmát.³⁷

Ez a helyzet csak a közrend fokozatos helyreállításával, a következő évtől szűnt meg. A jogszerű eljárásokat sürgető Váry Albert 1920. június 4-én átirattal fordult a honvédelmi miniszterhez „*a katonák jogtalan és felelőtlen erőszakoskodásai ellen*”. Ezt követően a honvédelmi és a belügyminiszter, valamint a vezérkari főnök közös értekezletet tartott a tárgyban, és megbízták Váryt a vonatkozó rendelet előkészítésével. Az általa kidolgozott tervezetet a kormány június 12-én el is fogadta. A 4710/1920. ME rendelet kimondta, hogy az összes katonai alakulat, különítmény polgári személyekkel szembeni fellépését megszünteti. Így azok – az állam hadi ereje elleni cselekmények kivételével – nem nyomozhatnak, kényszercselekményeket nem alkalmazhatnak, a katonai szervek kizárólag a polgári hatóság megkereséseit teljesíthetik. Az 5. § az ezen szabályokat megszegő katonai személyek azonnali

³⁴ MOL K. 578. Igazságügy-minisztérium. Elnöki bizalmas iratok (a továbbiakban: K. 578.). 653. 1. cs. Bi. 521/1919. IME.; A kecskeméti ügyészség vezetőjének 1919. november 27-i jelentése a főállamügyészhez a Héjjas-különítmény cselekményeiről, RÓMSICS Ignác (szerk.), 1976. 677–685. o.

³⁵ Az Est, 1919. október 17. 4. o. *Hol a főállamügyész?*

³⁶ NEMES Dezső (szerk.), 1956. I. k. 223. o.

³⁷ PŰSKI Levente, 2006. 200. o.

letartóztatását is lehetővé tette. A belügyminiszter néhány nap múlva kiadott rendeletével leszögezte, hogy „a rend védelme az egész vonalon a törvényeink értelmében rendes körülmények között erre hivatott hatóságokra bízassék”.³⁸

*

A fenti körülmények között 1919 augusztusától az ügyészségek tömegesen folytatták az eljárásokat a 4039. ME rendeletben meghatározott ún. kommunista bűncselekmények miatt. Ennek során 1920 júliusáig az ország meg nem szállt területén 53 304 személy ellen indult eljárás, akik közül elítélésük után 74-et ki is végeztek.³⁹ A volt kormány, a Forradalmi Kormányzótanács (FKt) tagjai ellen gyilkosságra való felbujtás és más bűncselekmények miatt folytatott eljárásokat a Budapesti Államügyészség. Az okfejtés szerint ők a forradalmi törvényszékekre ruházták a halálbüntetés jogát, ezért a „nevükben, tudtukkal, beleegyezésükkel, utólagos jóváhagyásukkal hozták és hajtották végre az ítéleteket. Ugyanígy a népbiztosok szervezték meg és küldték rendet csinálni a terrorcsapatokat”. Velük szemben a Budapesti Büntető Törvényszék 1919. december 26-án ügyészi indítványra kiadott elfogató parancsában szereplő rablást az FKt vagyonokat érintő rendelkezéseire, míg a pénzhamisítást a Tanácsköztársaság hónapjai alatt készített és forgalomba hozott bankjegyekre alapozták. (Az 1920. április 21-ére elkészült vádirat végül felségsértést, lázadást, 167 rendbeli gyilkosságra való felbujtást, zsarolást, lopást, pénzhamisítást rótt a 10 letartóztatott egykori népbiztos terhére.)⁴⁰

A legsúlyosabb tettekkel gyanúsított, az FKt karhatalmát jelentő ún. terroristák magatartását illetően Dabasi Halász Lajos főügyész megállapította, hogy „akkal szemben konkrét bűncselekményt bizonyítani nem lehet, a budapesti államügyészség [...] gyilkosságra való szövetkezés büntette miatt emel vádat. Az ügyészség a vádat arra alapítja, hogy azok az egyének, akik a [...] tanácsköztársaság szervei és közegei által veszélyesnek és megbízhatatlannak minősített egyéneknek meggyilkolása, testi és lelki sanyargatásokkal való ártalmatlanná tételére létesített [...] alakulatba önként beléptek, gyilkosság elkövetésére szövetkeztek”. A főügyész utasította az államügyészségeket, hogy „a terroristákat fogdossák össze, s amennyiben ellenük konkrét büncímen eljárás nem indítható, így ezeket [...] szállíttassák be a budapesti államügyészség Margit körüti terrorista különítményének külön fogházába”.⁴¹

A gyorsított eljárásokat súlyos kifogások is érték: mint a Jogtudományi Közlöny korabeli száma írta, az „egyéni szabadság tiszteletét aláassa a kötelező letartóztatás, továbbá az, hogy a letartóztatás elrendelése és meghosszabbítása nincs bírói elhatározáshoz kötve és nincs szoros határidőkre szorítva”. Az ügyészek előkészítő eljárások soráni „alaki jogszabályok nélküli nyomozását joggal tesszük kritika tárgyává”, mivel „az ügyészi omnipotencia egyoldalúvá teszi a nyomozásokat”. Az írás kiemelte, hogy az ügyészre kötelező objektivitással szemben „a bolse-

³⁸ VÁRY Albert, 1993.; RT 1920/1. 233–234. o. Bp.1920; ZINNER Tibor, 1989. 67. o.

³⁹ Pl. a Kalocsai Államügyészség 1919. El. 20/7. számú jelentése szerint 1919. augusztus–decemberben 224 kommunista ügy érkezett, melyekben az államügyész 40 nap alatt 160 főt hallgatott ki. L.: BKMÖL VII. 16. (491. d.); BFL VII. 17/b. 1919: 3159, 3236, 3628, 4319, 4327.; GECSÉNYI Lajos, 1968. 129. o.; ROMSICS Ignác, 2000. 132. o.

⁴⁰ Az Est, 1919. október 18. 3. o. Gyilkosságért való felbujtásért vonják felelősségre a népbiztosokat.; SÍK Ferenc, 1974. 63. o. – Az eljárást feldolgozta: RÉV Erika, 1969. 1–277. o.

⁴¹ BFL 17/b. 5177/1919.; BKMÖL VII. 16. (491. d.)

viki ügyekben majdnem minden vádbeszéd a proletárdiktatúra elleni vehemens kirohanással kezdődik”. Gyakran „a vádbeszéd azokat a sérelmeket hánytorgatta fel, mely magát a bírói kart érte”, és ezért „mindenre alkalmas, csak arra nem, hogy a bíróság objektíve [...] döntsön”.⁴²

A kifogásolt ügyészi magatartást Váry Albert fellépése határozta meg, aki az ún. terroristák ellen a Budapesti Büntető Törvényszéken folyt perben 1919. december 6-án tartott vádbeszéde bevezetőjében szenvedélyes hangon bélyegezte meg a néhány hónappal korábbi kormányzatot. Leszögezte, hogy „fölfegyverzett kalandorok ragadták magukhoz az államhatalmat és máról holnapra felforgattak minden”. Uralmuk alatt megsemmisültek „mindazon értékek, melyeken addig állami és társadalmi életünk nyugodott, [...] és magát proletárnak valló tömeg mohó kéjjel vetette rá magát a többi társadalmi osztályhoz tartozók vagyona és életére”.⁴³ Hasonlóan fogalmazott az ügyész a népbiztosok perében, amikor 1920. november 3-i vádbeszédében kijelentette, hogy a Tanácsköztársaság nem állam volt, hanem egy bűncselekmény-sorozat, a „háború okozta kétségbeesést, szenvedést üzlet alapon értékesítő vállalat, amelynek célja a mások anyagi és erkölcsi javainak megszerzésére” irányult.⁴⁴

E felfogást szentesítette a Budapesti Büntető Törvényszék 1919. december 14-i ítélete, amely szerint a Tanácsköztársaság „bűncselekmények elkövetésére szövetkezett személyek tömörülése” volt. Így „mindazok a cselekmények, amelyeket ennek az uralomnak szervei és közegei, vagy bárki más által is annak fenntartása érdekében elkövettek, s az érvényben lévő tételes büntetőtörvények bármelyik rendelkezésével ellentétben állnak, s annak megsértését foglalják magukban [...] csak mint közönséges bűncselekmények bírálhatók el”.⁴⁵

A nagy hatásra törekvő vádbeszédek terjedelmesen ecsetelték az elmúlt időszak jellemzőit. Így volt ez a hatalmas érdeklődés mellett zajlott – Tisza István volt miniszterelnök 1918. október 31-i megölése miatti – perben is. Szilassy Pál ügyész 1921. augusztus 26–27-én tartott vádbeszédében szónoklata során előbb hosszasan leírta az akkori kül- és belpolitikai helyzetet, Tisza személyét, majd csak ezt követően tért át a bizonyítás értékelésére, az egyes vádlottak magatartásának megítélésére.⁴⁶

Azonban azt is elismerte a Jogtudományi Közlöny hivatkozott írása, hogy azért „vannak ügyészek, akik a Bp. 4.§-ban lefektetett materiális védelem elvének eleget tesznek a nyomozás során, akiknek objektív perbeszédei az érvek erejével hatnak és nem a szenvedélyekre apellálnak, akik a vádelejtéstől sem tartózkodnak”. (A kecskeméti államügyész hivatkozott jelentése szerint viszont a különítményesek bosszúját azok sem kerülhették el, akik ellen „a nyomozást minden bizonyíték hiányában megszüntette és őket szabadlábra helyezte”.⁴⁷)

⁴² DARVAI János, 1920. 117. o.

⁴³ VÁRY Albert, 1919. 6. o.

⁴⁴ RÉV Erika, 1969. 201. o.

⁴⁵ GECSÉNYI Lajos, 1968. 133–134. o.

⁴⁶ SZILASSY Pál, 1921. 1–132. o.; A pert feldolgozta: HEGEDŰS Sándor, 1976. 1–219. o. (Az ügyben vádlott volt a megtorlásokat elindító korábbi miniszterelnök, Friedrich István is.)

⁴⁷ ROMSICS Ignác, 1976. 679. o.

Az ügyészségi jelentések szerint „a kommunista ügyek nehéz feladat elé állították az igazságszolgáltatás szerveit”, mivel sok esetben csak nehezen lehetett e „bűntények megtorlására a Btk. szakaszait megtalálni és alkalmazni, nem mindig összhangban a tudomány által tanított joggal és az azelőtti bírói gyakorlattal”. Nehezek voltak ezek az eljárások azért is, mert „a személyes torzsalkodások és egyéni villongások köréből sokszor alig lehetett az igazságot kihámozni”. Gyakran személyes bosszúnak voltak következményei az eljárások, s „aki szomszédjának ártani akart [...] legcélszerűbbnek azt találta, hogy feljelentette őt, mint volt munkástanácsi tagot”. Így az ilyen „ügyekben határozottan nagyobb volt a felmentő ítéletek száma, aminek oka az, hogy a kommunista bűncselekmények sokszor nehezebben voltak minősíthetők, büntetőjogilag megmarkolhatók, de a bizonyítás kérdésében is sok volt a felmentés, mert a nyomozás során felmerült terhelő adatok a főtárgyalásra sokszor összezsugorodtak, a tanúk korábbi terhelő vallomásukat többször visszavonták vagy enyhítették”.⁴⁸

A megtorlások következetes véghezvitele érdekében rendkívüli perorvoslatok kezdeményezésére is sor került. Így zsarolási ügyben hozott felmentő ítélettel szemben a budapesti főállamügyész 1920 márciusában jogegységi perorvoslati indítvány benyújtását javasolta a Legfőbb Államügyészségnek. Az okfejtés szerint az „ún. tanácsköztársaság idején uralkodott általános terrorban megnyilvánuló erőszak kétségtelenül alkalmas és elegendő okot” adott e büntett megvalósulásához akkor is, ha valamely rendelet végrehajtásában eljáró „szervek és közegek [...] újabb, külön erőszakot vagy fenyegetést nem is alkalmaztak”.⁴⁹

Mivel 1920 nyarára a felelősségre vonásokra nagyrészt már sor került, ezért a főügyészekhez augusztus 24-én intézett, bizalmas 29 743. IM. IV. számú körrendelet lehetővé tette a 4039/1919. ME rendelet szabályainak méltányosabb alkalmazását. A főügyész ugyanis engedélyezhette a kötelező letartóztatás mellőzését vagy a szabadlábra helyezést, ha az eljárás „alanyi vagy tárgyi szempontból aránylag kevésbé súlyos beszámítás alá eső cselekmény” miatt folyt. A miniszteri utasítás szerint „a könnyítések helyes alkalmazása méltányosságot és emberiséget, másfelől körültekintést, tapasztalatot és óvatosságot igényel”. A rendelkezés kihangsúlyozta a döntéshozó felelősségét, mivel a méltányosság gyakorlása nem keltheti azt a benyomást, „mintha az államhatalom ezekkel a cselekményekkel szemben eddig következetesen alkalmazott erélyből” engedne.⁵⁰

A megszilárduló államhatalom megkívánta a jelentős befolyással bíró, a megtorlás politikáját segítő, de azt önkényesen gyakorló, ugyanakkor a kormányzat szándékait sokszor veszélyeztető szélsőséges jobboldali szervezetekkel szembeni fellépést is. Ennek eredményeként eljárások indultak pl. a szociáldemokrata vagy liberális lapok

⁴⁸ MOL K. 579. 561. cs. A kaposvári ügyészség 1921. E. 35/1. jelentése az 1920. évről; a szekszárdi ügyészség 1921. El. 18. A. 18. éves jelentésében kiemelte, hogy „különösen politikai természetű bűnügyekben a nyomozás folyamán kihallgatott tanúk a főtárgyaláson visszavonják – esetleg rendkívüli módon enyhítik – terhelő vallomásukat”.

⁴⁹ SÍK Ferenc, 1974. 65. o.

⁵⁰ BFL VII. 17/b. 8843/1920. (I. d.)

szerkesztőségei elleni támadások, uszító, gyűlöletet keltő plakátok kihelyezése, röplapok terjesztése, a budapesti kávéházakban, utcákon elkövetett élet, testi épség és vagyon elleni cselekmények miatt.⁵¹

A politikai élet eseményei ugyancsak több alkalommal büntetőeljárást vontak maguk után: így a Budapesti Királyi Ügyészség 1921-ben vádat emelt lázadás büntette miatt a volt uralkodó, IV. Károly visszatérési kísérlete, az ún. királypuccs után több vezető legitimista politikus és korábbi kormánytag ellen.⁵²

E nehéz időszakban az eljárások zömét folytató budapesti vádhatóság elnöke, Strache Gusztáv szerint „gigantikus nehézségek szakadtak az ügyészségre”. Kijelentette, hogy a „forradalmak okozta káoszban rendet teremteni nehéz feladat, de hazafias kötelesség” volt. Mint mondta, a kommunisták cselekményein túl az országban „összeesküvések és puccsok voltak napirenden: a honmentők úgy nőttek ki a földből, mint eső után a gomba: fantaszták, kalandorok [...] rendszerint bűnös szándékkal, de sok esetben az ő beteges elgondolásuk szerint akartak segíteni az országon, de úgy, hogy ez a segítség az erős kéz beavatkozása nélkül annak sírját jelentette volna”.⁵³

A számos politikai jellegű eljárás lezárását az ország kormányzójává választott Horthy Miklós 1920. december 25-én, majd 1921. december 23-án kibocsátott kegyelmi elhatározásai jelentették. Az amnesztia a 4039/1919. ME. rendelet 1. §-ában meghatározott bűncselekmények miatt elítéltekre és eljárás alá vonhatókra terjedt ki, ha az adott személy „egyéniisége, gondolkodása és érzülete szerint az ún. tanácsköztársaság eszmekörétől egyébként távol állott és a cselekményt csak létérdekének biztosítása végett vagy utasításra, vagy a téveszmék fertőző behatása következtében erkölcsi ítélőképességének biztonságában megingatva követte el.”⁵⁴ A kegyelem vonatkozott a fehérterror elkövetőire is, akiknek cselekményei a Tanácsköztársaság miatti „közfelkeseredésből vagy menthető felháborodásból” fakadtak, továbbá az 1918. őszi tömegmozgalmak résztvevőire – a felbujtók és a vezetők kivételével. Az amnesztia viszont nem terjedt ki azokra, akik cselekményeiket nyereségvágyból követték el, továbbá az eljárás vagy büntetés elől külföldre távoztak.

A kormányzói elhatározások végrehajtását a 49 900/1920. és a 66 900/1921. IM. rendeletek szolgálták.⁵⁵ Az első rendelet szerint a törvényszékeknel alakított kegyelmi tanácsok elé az ügyész terjesztette írásba foglalt véleményével az ügyeket.

⁵¹ ZINNER Tibor, 1989. 31., 47., 72–75. o. Pl. 1919 augusztus–szeptemberében az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) által kiadott zsidóellenes plakátok, röplapok miatt sajtópereket indított a Budapesti Államügyészség. Az Országos Antiszemita Párt tagjainak támadása 1919. december 7-én a Népszava és Az Est szerkesztőségei ellen. 1920 nyarán az ÉME tagjai számos alkalommal megtámadták a főleg zsidók által látogatott budapesti kávéházakat, a vendégeket megverték, többeket megöltek. Ezen cselekmények ügyében gyilkosság, sőt lázadás büntette miatt folytak eljárások.

⁵² ZINNER Tibor, 1989. 133. o.: a budapesti ügyészség 121 242/1921. alatt vádat emelt lázadás büntette miatt a visszatérő király által kinevezett kormány tagjai, pl. az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó külügyminisztere, gr. Andrássy Gyula, Beniczky Ödön volt belügy- és Gratz Gusztáv volt külügyminiszter ellen.

⁵³ Strache Gusztáv budapesti kir. főügyész búcsúztatása nyugalomba vonulása alkalmából, é. n. 13–14. o.

⁵⁴ Bp. K. 1920/296. 1. o., 1921/289. 1. o.

⁵⁵ Uo. 1920/298. 1–2. o., 1921/290. 2. o.

Ha a bíróság az elítéltet vagy terheltet az ügyésszel egybehangzóan kegyelemre javasolta, akkor a szabadságvesztést vagy a letartóztatást az igazságügy-miniszter rendelkezéséig félbeszakította. A tanács a kegyelemmel kapcsolatos határozatát felterjesztette a miniszterhez. Megkegyelmezés esetén a miniszter az iratokat az ügyészhez küldte vissza, akinek utasítást adhatott a bűncselekmény természetére figyelemmel. Erre akkor került sor, ha „*a megkegyelmezett további magatartásának szemmel tartása végett*” az illetékes rendőrhatósághoz kellett fordulni.

A második rendelet – mivel az államfői elhatározás a kegyelmet közvetlenül adta meg – kimondta, hogy a büntetést nyilvántartó hatóság (járásbíróság, ügyész, büntető intézet igazgatósága) határozatban állapítja meg az amnesztia alá esését. Mivel a kegyelem nem vonatkozott az ún. közveszélyesekre, az ennek megállapítására vonatkozó aggály esetén az ügyész véleményes jelentését közvetlenül az igazságügy-miniszternek tette meg állásfoglalása érdekében.

Ha eljárási kegyelem kérdése merült fel, akkor a nyomozást az ügyész határozatával megszüntette, bírói szakban pedig indítványozta a megszüntetést.

A megtorlások alapját jelentő 1919-es jogszabály alkalmazhatóságát végül a határon kívül helyezéséről szóló, 1921. december 24-én kibocsátott 10 992. ME. rendelet szüntette meg.⁵⁶

*

A Tanácsköztársaság bukása után az igazságügyi szervezeten belül is sor került az elmúlt hónapokban tanúsított magatartások kivizsgálására és az ezek miatti felelőségre vonásokra.

A hivatalába 1919. augusztus 7-én visszatért Dabasi Halász Lajos főügyész azonnal intézkedett több államügyész, ügyészségi megbízott, valamint a segéd- és kezelőszemélyzet állományába tartozó személy állásából való felmentéséről, majd 10–11-ei utasításaival rendelkezett „*a kommunista uralom alatt az államügyészségi tisztviselők és alkalmazottak által elkövetett hivatali visszaélések bejelentése tárgyában*”. Minden olyan „*nem megfelelő magatartás*” jelentését megkövetelte, amellyel az ügyészségek alkalmazottai „*a törvényes rend ellen bármi módon vétettek*”. Leiratában azt is kijelentette, hogy „*könyörtelenül fogok eljárni a szándékosan törvénytelen útra tévedt alkalmazottaink ellen*”.⁵⁷

Az igazságügy-miniszter augusztus 28-án elrendelte annak kivizsgálását, hogy az alkalmazottak a „*tanácsköztársaság idején tanúsítottak-e olyan magatartást, mely akár bűnvádi, akár fegyelmi eljárás megindítására okul szolgálhat*?”⁵⁸

A kormány szeptember 3-i döntésével „*a kommunista diktatúra alatt szolgálót teljesített tisztviselők magatartásának és hivatali működésének megvizsgálását*” minden főhatóságnál az ott alakított igazoló bizottságok hatáskörébe utalta. Az igazságügy-miniszter ekkor bejelentette, hogy voltak olyan ügyészek is, akik szolgálták

⁵⁶ RT. 1921/1. 339. o. Bp. 1921.

⁵⁷ BFL VII. 17/b. 1919: 3084, 3093. (656. d.), uo. 3096/1919.; BKMÖL VII. 16/a. (491. d.)

⁵⁸ BFL VII. 17/b. 3367/1919.

a kommünt, ezért felelősségre vonásuk indokolt.⁵⁹ Így az államügyészségen is megindultak az igazoló és felügyeleti eljárások, sor került az érintettek nyilatkozatainak beszerzésére, a fegyelmi eljárásokra.⁶⁰

Az eljárások alapját jellemzően az ügyészeknek a forradalmi törvényszékek melletti tevékenysége képezte. Az ezek lefolytatására irányadó szempontokra „*a ministerialis igazoló bizottság azt az álláspontot foglalta el, hogy mindenek előtt felügyeleti úton, és ha szükségesnek mutatkozik fegyelmi vizsgálat útján*” kell a tényeket felderíteni. Ebbe a körbe tartozott annak vizsgálata, hogy az alkalmazott önként vállalkozott-e a feladatra, vagy „*kénytelen volt azt terror hatása alatt elfogadni*”.

A leglényegesebb annak megállapítása volt, hogy az érintett „*bírói és vádbiztosi szerepében a tanácsköztársaság szellemében és érdekében működött-e, vagy mindent elkövetett, hogy hatáskörében a polgári társadalom eléje kerülő tagjait kimentse vagy a nagyobb rossztól óvja*”, illetve „*szem előtt tartotta-e a büntető törvények és eljárási szabályok kereteit?*” Ha ezek a kérdések az „*illetőre nézve a vizsgálat során kedvező megoldást nyertek, az igazoló bizottság minden további eljárás mellőzésével igazolja*”.⁶¹

Amennyiben ily módon nem fejeződött be az eljárás, akkor a főügyész az ítélőtábla fegyelmi bírósága előtt emelt vádat az 1871:VIII. tc. 30. §. b) pontjába ütköző magatartás, vagyis „*botránys magaviselet miatt tiszteletre és bizalomra méltatlanná válás*” miatt. A koronaügyész is mint közvádoló járt el a fegyelmi törvény 37. §-a alapján az ítélőtáblai elnök elleni eljárásban.⁶²

A vádbiztosság ellátásán túl fegyelmi eljárás alapját képezte pl. a Közalkalmazottak Országos Szövetségének keretei között alakított bírói és ügyészi szakszervezetbe való belépés, ott a bizalmi poszt betöltése, a „*fogházirodán önként vállalt alkalmaztatás*”, a fogházörmester gorombáskodásának eltűrése, az ott dolgozó díjnyokkal való tegeződés, az „*elvtárs*” megszólítás használata, az igazságügyi népbiztostól segély kérése.⁶³

⁵⁹ MOL K. 27. (123. d.)

⁶⁰ BFL VII. 17/b. 1919: 3121: fegyelmi ügyben a budapesti államügyészségről. 3167: a balassagyarmati államügyészségről nyilatkozatok felterjesztése. 3187, 3188: budapesti főügyész-helyettesnek a nagykanizsai és kaposvári államügyészségek felügyeleti megvizsgálásával való megbízása. 3237: pestvidéki államügyészség nyilatkozata. 3309: a budapesti főügyész-helyettes jelentése a balassagyarmati államügyészségek. 3395: a pestvidéki államügyészség jelentése ügyész vádbiztosi működéséről. 3643: budapesti államügyészek működés alóli felmentése, fegyelmi eljárások megindítása. 3733: a kalocsai államügyész, 3871: a miskolci államügyész jelentései az ügyészség és a fogház személyzetének Tanácsköztársaság alatt tanúsított magatartásáról. (656. d.)

⁶¹ BFL VII. 17/b. 5790/1919. fű.; BKMÖL VII. 16. (490. d.)

⁶² MOL K. 616. Koronaügyészség. Általános iratok (a továbbiakban: K. 616.). 1. cs. Királyi és Országos Legfőbb Fegyelmi Bíróság LFB. 10/15/1920. ítélete Gajzágó Béla, a debreceni ítélőtábla volt elnöke ügyében, aki ellen a koronaügyész azért emelt vádat, mert 1919. március 23-án üdvözlő levelet intézett az igazságügyi népbiztoshoz, melyben biztosította, hogy az „*ítélőtábla területén levő bíróságok a kormányt teljes odaadással támogatni készek*”. Továbbá 1919. március 25-én támogató értekezletre hívta össze az ítélőtábla és a főügyészség tagjait.

⁶³ MOL K. 616. 1. cs. A Győri Kir. Itélőtábla Fgy. 16/1920/3. ítélete a zalaegerszegi, ill. a Budapesti Kir. Itélőtábla Fgy. 42/11/1920. ítélete a rimaszombati forradalmi törvényszék mellé kinevezett ugyanottani ügyészekkel szemben vádbiztosságuk miatt; Győri Kir. Itélőtábla Fgy. 11/1919/13. ítélete soproni ügyész ügyében; Budapesti Kir. Itélőtábla Fgy. 18/11/1919. ítélete korábbi budapesti ügyésszel szemben.

Az eljárások általában jelképes büntetéssel, rosszallással fejeződtek be, de gyakori volt a fegyelmi felelősség alóli felmentés is. A bíróság szerint egy magatartás megítélésénél „nem egyes kiragadott nyilatkozatokból avagy egyes egyének vélekedéséből [...], hanem a fennforgott különös viszonyoknak és ezekben a fegyelmileg vádolt általános viselkedésének mérlegeléséből” kellett kiindulni. Ha ezekből arra lehetett következtetni, hogy az eljárás alá vont nem azonosította magát a kommunista elvekkel, továbbá tevékenysége nem volt olyan, mely „a proletárdiktatúra céljainak szolgálatába szegődésre engedne következtetést”, akkor nem tartozott felelősséggel.⁶⁴

Az egyes államügyészségek is lefolytatták a fegyelmi eljárásokat a felügyeletük alá tartozó kezelő és segédszemélyzetnél. Az 1919. szeptember 6-i főállamügyészi utasítás szerint „azokat az alkalmazottakat, akik ellen konkrét tények alapján bűncselekmény [...], avagy súlyosabb természetű fegyelmi vétség gyanúja merül fel”, állásukból azonnal fel kellett függeszteni. Náluk olyan magatartások képezték az eljárások alapját, mint pl. a „bizalmi férfiúi” tisztség betöltése, munkástanácsi tagság, az „elvtárs” szó használata, „a kommunisták lelkes hívével” való tudatos érintkezés, a magatartása miatt felelősségre vont fogházörmmester „befolyása alatt állás”, „vele rokonszenvezés”.⁶⁵

Az igazságügy-miniszter 1920. november 13-án előírta a főügyészeknek és a koronaügyésznek, hogyha a fegyelmi eljárás eredményeként az eljárás megszüntetését vagy a vád elejtését tartják indokoltnak, akkor a tervezetet terjesszék fel hozzá. Pongrácz Jenő koronaügyész a miniszterhez küldött önérzetes válaszában viszont rámutatott arra, hogy a szervezetének tagjai „nem csak képességeik, hanem hosszú gyakorlatukra tekintettel nevezettek ki”. Így, ha „nem lehet rájuk bízni annak elbírálását, vajjon a fegyelmi ügyekben mit kell tenni”, akkor az egész testület „gyámság alá helyezve” van.⁶⁶

Esetenként büntető felelősségre vonásra is sor került, mint pl. azon budapesti ügyésszel szemben, aki vádbiztosként önhatalmúlag átvette a szentendrei járásbíró-ság vezetését, az ott letétben lévő osztrák–magyar bankjegyeket ún. fehérpénzre jogosulatlanul kicserélte, a forradalmi törvényszék által kiszabott, nem a büntető törvények szerinti cselekmények miatti szabadságvesztéseket végrehajtotta, továbbá „kommunista lap szerkesztésével és feltétlenül kommunista szellemben írt cikkeinek abban való közzétételével” az egész addigi jogrendet tagadta. (A bíróság hatóság elleni erőszak, személyes szabadság megsértése, izgatás és más bűncselekmények miatt 3 évi fegyházra és hivatalvesztésre ítélte.)⁶⁷

*

⁶⁴ MOL K. 616. 1. cs. Budapesti Kir. Ítéltábla Fgy. 42/11/1920. ítélete.

⁶⁵ BFL VII. 17/b. 3367/1919. fü.; BKMÖL VII. 16. A kalocsai ügyészség 1919. El. 56/6. határozata 4 fogházór fegyelmi ügyében (491–492. d.).

⁶⁶ MOL K. 616. 1. cs. 13 887/1920. IM. VIII.

⁶⁷ BFL VII. 17/b. A Budapesti Főügyészség 3395/1919. fü. határozata az állásból való fel-függesztéséről.; MOL K. 616. 1. cs. A Pestvidéki Kir. Törvényszék B. VII. 5721/1920/23. ítélete Dr. Horváth Ákos főügyész-helyettesi címmel és jelleggel felruházott budapesti kir. ügyész ügyében.

Az igazságügyi szervezet szolgálati viszonyait illetően folytatódott az elmúlt időszakban kialakult rendkívüli helyzet. Államfő hiányában 1919 augusztusától a bírák és államügyészek kinevezésének jogot a kormány gyakorolta.⁶⁸

Új ügyészekre pedig nagy szükség volt: az 1919. novemberi híradás szerint a szervezet *„tagjai rettenetesen túl vannak terhelve, mert a bolsevista bűnügyeken kívül olyan hallatlan nagy az egyéb bűncselekmények, és különösen a tolvajlások száma, amire még példa nem volt”*. Az ügyészi jelentések szerint a *„lopás az, amely feltűnően szaporodott. Érthető okát ennek a gazdasági viszonyok képezik, egyes cikkek [...] nehezen szerezhetőek meg, magasak az árak”*. A megromlott közbiztonságot jelezte, hogy a feljelentések *„tekintélyes része az ember élete s testi épsége ellen elkövetett bűncselekményekre vonatkozott”*. (A megromlott közbiztonságot jellemzik Budapest 1920. novemberi bűnügyi adatai: a rendőrség 10 088 bűnüggyel foglalkozott, melyből 9420 vagyon, 252 pedig élet elleni cselekmény volt).⁶⁹

A nyomozások teljesítése a törvényhatósági jogú és a rendezett tanácsú városokban az 1919. október 1-jei 5047. ME rendelettel létrehozott államrendőrség, míg vidéken továbbra is a csendőrség, illetve a községi jegyzők és a járási főszolgabírák feladata volt.⁷⁰ Az eljárásokat a rendőri szervek nem győzték, illetve nem megfelelően, késedelmesen teljesítették. Az ügyészi megállapítások szerint a *„nyomozások befejezését rendkívül hátráltatja a nyomozó hatóságoknak a mai mozgalmas körülmények között más irányban való túlságos mérvű elfoglaltsága, így azok ismételt sürgetés dacára sem képesek megfelelni a megkereséseknek, illetve felhívásoknak”*.⁷¹

Ügyészi jelentés szerint az új államrendőrségi szervek a megkeresésekre a *„kellő személyzet hiánya miatt”* gyakran csak hónapok múlva válaszoltak. A rendőri közegek a *„letartóztatott egyénnel a nyomozás során beismerések kicsikarása végett brutálisan bántak [...] A csendőrség részéről való súlyos tetteges bántalmazásoknak is ismételten jöttem a nyomára”*, amiért intézkedés érdekében a felettes szervek kerültek megkeresésre, illetve olykor büntetőeljárások is indultak.⁷²

A nagy munkateher miatt a *„fogalmazó személyzet nem volt képes feldolgozni az ügyeket”*. Gátolta a működést az is, hogy a járásbíróságok melletti ügyészségi megbízotti teendőket is gyakran ügyészeknek kellett elvégezniük, mivel az e tisztet általában ellátó ügyvédek tartózkodtak a feladat elvállalásától: az *„indokot a díjazás csekélységében jelenti ki, előadásuk szerint 2–3 bűnügy hoz nekik annyi jövedelmet, mintha az ügyészségi megbízotti teendőket egy egész éven át vinnék”*.⁷³

Az ügyészeket hatalmas mennyiségű adminisztratív teendők is terhelték: a kimutatások vezetése, a *„pénz- és letétkezelés időt rabló és éppen nem jogász teendői a hivatalvezetésnek hova-tovább elviselhetetlen terhet fogják képezni”*.⁷⁴ Az ügyészségek tagjai a nehéz körülmények között is *„a legnagyobb kötelesség tudással, fáradtságot nem ismerő szorgalommal és kitartással látták el teendőiket”*. De a vezetői előterjesztések sürgették a személyzet bővítését a feladatok elvégzése érde-

⁶⁸ Bp. K. 1919/99. 1. o., 1919/104. 1. o.

⁶⁹ Az Est, 1919. november 16. 3. o.; MOL K. 579. 561. cs. A kaposvári ügyészség, 1921. E. 35/1. jelentése az 1920., a pécsi ügyészség 1921. El. 18. A/21. jelentése az 1921. évről.; ZINNER Tibor, 1989. 94. o.

⁷⁰ RT 1919/1. 752–773. o.

⁷¹ MOL K. 579. 561. cs. A szekszárdi királyi ügyész 1921. El. 18. A. 18. jelentése az 1921. évről.

⁷² Uo. A kaposvári királyi ügyész. 1921. E. 35/1.

⁷³ Uo. A szekszárdi királyi ügyész 1921. El. 18. A. 18.; a pécsi főügyész 190/1923. jelentése az 1922. évről.

⁷⁴ Uo. A kaposvári királyi ügyész 1921. E. 35/1.

kében. A megoldást a bírósági jegyzők ügyészségen való alkalmazásában látták, illetve javasolták a megszállt területekről elmenekült bírák, ügyészek beosztását az egyes szervezeti egységekhez.⁷⁵

*

A megszállt területekről folytatódott a magyar nemzetiségű tisztviselők és családtagjaik menekülése. A korábbi szolgálati helyükről eltávoztak általában a fővárosba mentek, és ott jelentkeztek szolgálattételre. A menekült igazságügyi alkalmazottak közül számos bírót a kormány ügyésszé nevezett ki, illetve az igazságügy-miniszter az ügyészeket szolgálattételre beosztotta, enyhítve az ügyészségek munkakerő gondjait.⁷⁶ A menekültek tömegei szükségszerűen az államtól vártak segítséget, új állást és javadalmazást. Azonban a kormány pénzügyi fedezet hiányában csak nehezen tudott eleget tenni az ellátási igényeknek. Ezért az 1919. augusztus 16-án kelt 3988. ME rendelet 7. §-a ki is mondta, hogy „*az összes közszolgálati alkalmazottak közül csak azok kaphatnak illetményeket, akik tényleg a magyar állam szolgálatában állanak*”.⁷⁷

A szeptember 4-én tartott kormányülés megállapította, hogy a magyar állam a „*legnagyobb pénzügyi válságát éli*”, bevételek nincsenek, az adófizetés szünetel, az állami üzemek idegen megszállás alatt vannak. Így a határozat szerint a megszállt területen maradt közszolgálati alkalmazottak, továbbá nyugdíjasok, árvák, özvegyek részére semmilyen illetmény, ellátás nem fizethető. A menekültek pedig csak akkor kaphatnak ellátást, ha a kormány részéről szolgálati elhelyezést nyertek és új állásukat 8 napon belül ténylegesen el is foglalják.⁷⁸

A szeptember 22-i kormányhatározat némileg módosította a korábbi döntést, mert kimondta, hogy a szolgálati elhelyezést nem nyert menekültek mégis kapnak havi segélyt, ha igazolják, hogy a megszállt területről kiutasították őket. Ugyanez vonatkozott a kiutasított nyugdíjjogosultakra is.⁷⁹ A kormány szeptember 30-i ülésén úgy döntött, hogy a továbbiakban a magyar tisztviselők csak Erdélyben álljanak nyíltan ellen a megszálló hatalomnak, a hűségeskü letételét megtagadva, egyebütt törekedjenek a látszólagos beilleszkedésre.⁸⁰

⁷⁵ MOL K. 579. 561. cs. A pécsi ügyészség 1921. El. 18. A. 21.; BKMÖL VII. 16. 1919. El. 6/22. (491. d.); BFL VII. 17/b. 1919: 3148, 3208: 8, illetve 14 bírósági jegyzőnek a budapesti államügyészséghez való berendelése, 3367: a miskolci államügyész E. I. F. 28. előterjesztése az ügyészi és irodai személyzet szaporítása tárgyában.

⁷⁶ BFL VII. 17/b. 1919: 3290: nyitrai, gyulafehérvári, szabadkai, 3397, 3398: nagyszombeni, pancsovai, 3466: rimaszombati, trencsényi, zombori igazságügyi alkalmazott menekültek jelentkezése, 3607: karánsebesi és besztercebányi ügyészek beosztása a budapesti és a pestvidéki ügyészségekhez, 3958: az október 2-án kelt 40 665. IME. rendelet szerint a pozsonyi főállamügyész a Budapesti Főállamügyészséghez került áthelyezésre. Lugosi, aradi, szabadkai, pancsovai bírákat a budapesti, alsólendvai és munkácsit a nagykanizsai, dévait a soproni, homonnait a miskolci ügyészségekre nevezett ki a kormány. Igazságügyi Közlöny (IK.) 1920/1. 33. o., 2. 63. o.; MOL K. 579. 561. cs. A győri főügyész 2564/1921. fü. jelentése szerint a csikszeredai ügyész Kaposvárra, kolozsvári joggyakornok Nagykanizsára, aranyosmaróti pedig Szekszárdra került beosztásra.

⁷⁷ RT. 1919/1. 644. o.

⁷⁸ MOL K. 27. (123. d.)

⁷⁹ MOL K. 27., Igazságügyi Közlöny (a továbbiakban: IK.), 1919/5. 299–300. o.

⁸⁰ MOL K. 27. (123. d.); ROMSICS Ignác, 1987. 210. o.

A megszálló államok magatartása miatt azonban továbbra is folyamatos volt a magyarok menekülése az ország megmaradt területére, amely óriási nehézségek elé állította a kormányzatot. A Huszár-kormány ezért 1920. január 3-i ülésén úgy döntött, hogy a közalkalmazottak minden megszállt területen letehetik az új államhatolomnak a hűségesküt. A határozat szerint „a magyarság érdeke megkívánja, hogy a tisztviselők a helyükön maradjanak”. Ez annál inkább indokolt, mert „az állam pénzügyi forrásai nem lesznek elegendők arra, hogy elszakadt véreink megélhetését a megcsonkított Magyarországon biztosíthassák”. A minisztertanács azt is leszögezte, hogy a hűségesküt tett tisztviselő „társadalmi bojkott alá nem vonható, és azt neki szemrehányásul későbbi időben nem lehet felvetni”.⁸¹

A kormányzat magatartása azonban nem volt következetes e kérdésben. Az igazságügy-miniszter a későbbiekben elrendelte a menekült bírák, ügyészek és más igazságügyi alkalmazottak igazolását annak érdekében, hogy azok magatartása, „akik a megszálló hatalom által megkívánt hűségi esküt vagy fogadalmat letették, felügyeleti vizsgálat útján tisztáztassék”. Ennek során a megvizsgáltkak nyilatkoznia kellett az eskü- illetve a fogadalomtétel tényére, körülményeire és indítékaira vonatkozóan. A nyilatkozatnak ki kellett terjednie az azonos szolgálati helyen dolgozott többi személy magatartására is. Különös súllyal arra, hogy „az eskü vagy fogadalom letételénél a megszállás bekövetkezésekor vele egy székhelyen alkalmazottak közül kinek magatartása mutatkozott esetleg olyannak, mely a többiek elhatározására csüggesztőleg hatott és voltak-e esetleg olyanok [...], akik komoly kényszerítő ok nélkül tettek esküt vagy fogadalmat, esetleg annak letételére [...] önként és idő előtt jelentkeztek”. Kedvezőtlen esetben felügyeleti intézkedést kellett alkalmazni az érintett személy ellen.⁸²

A kormány 1920. október 27-én kelt 8532. ME. rendeletével elrendelte a megszállott területekről beutazók ellenőrzését, melynek célja a 6. § szerint „az indokolatlan beözönlés meggátolása” volt. E szakasz 1/c) pontja viszont kimondta, hogy „feltétlenül bebocsátandók [...] oly közszolgálati alkalmazottak, kiknek számára előzetes alkalmaztatási rendelet adatott ki”.⁸³

*

A kormányzat alapvetően elismerte az ügyészségek munkaerő igényeit és gondoskodott a létszám növeléséről: 1920–21-ben folytatódott a menekült bírák – immáron államfői – ügyészi kinevezése, illetve az eredeti szolgálati helyüket elhagyni kényszerült ügyészek beosztása az ügyészségekre.⁸⁴

A kormány által előterjesztett 1921/22. évi állami költségvetés indokolása szerint „a jogrend és a jobbiztonság mielőbbi helyreállításához fűződő fontos közérdek [...] meghatározta az ügyészségek munkáját [...]. A kommunista bűnügyek elintézése csaknem másfél esztendőre kiterjedően úgyszólván teljesen lekötötte munka-

⁸¹ ROMSICS Ignác, 1987. 210. o.; SAJTI Enikő, A., 1997. 15. o.

⁸² Hajdú-Bihar Megyei Levéltár VII. 22/a. 4093/1922. Debreceni királyi főügyész (1. d.).

⁸³ RT. 1920/1. 544–545. o.

⁸⁴ Pl. a kormányzó 1920 áprilisában, júniusában, októberében kolozsvári, újvidéki, zombori bírákat a budapesti és a pestvidéki, fehértemplomi, újvidéki, korponai bírákat a szegedi, szatmárnémeti bírót a szolnoki, nagyikikindai bírót a soproni, 1921 márciusában munkácsi, csáktornyai bírákat a nyíregyházi, illetve a szekszárdi ügyészségekre nevezett ki. IK. 1920/4. 318. o., 1920/6. 408. o., 1920/10. 693. o., 1921/3. 159. o.

erejük legnagyobb részét, amelyet a [...] rögtönbíráskodás alá eső cselekmények elintézése is jelentékeny mértékben igénybe vett”. Fokozta a terhet a kegyelmi elhárítások végrehajtása is. Így a „menekült kir. ügyészekkel csak lassankint megerősíthető kir. ügyészségeknek ezekkel a rendkívüli eljárásokkal és ügyekkel való elhalmazása oda vezetett, hogy a kriminalitás [...] rendkívüli megnövekedése folytán felszaporodott rendes bűnügyek elintézését [...] háttérbe kellett szorítani, ami [...] az ügyhátralékoknak óriási mérvű megnövekedését vonta maga után”. E körülményekre figyelemmel a megmaradt államterületen 1914-ben szolgált 151 ügyésszel szemben 238 főben tartotta szükségesnek a kormány a létszám megállapítását. Megnövelték a segédszemélyzet számát is.⁸⁵

*

A kormányzat az alapvető pénzügyi nehézségek ellenére is igyekezett az igazságügyi személyzet tevékenységét honorálni. A gyors változásokat hozó 1919 augusztusában megalakult minden kormány elismerte az FKt. CXX. rendeletével engedélyezett munkabér-rendezéseket, és megengedte annak az év április 15-től július 31-ig terjedő időszakra való végrehajtását.

A későbbiekben a javadalmazással foglalkozó 1919. október 21-i 5437. ME. rendelet bevezetőjében megállapította, hogy a bírák és államügyészek „külön státusának szükségességét elismeri, de ennek megvalósítását törvényhozási feladatnak tekintti”, ezért függőben tartja az illetményekről szóló 1919:XXVII. néptörvény végrehajtását. A rendelet ugyanakkor visszamenőleges hatállyal, 1919. január 1-jétől az április 15-ig terjedő időszakra, továbbá augusztus 1-jétől kezdődően ún. átmeneti pótlékot állapított meg a bírák és ügyészek számára, fizetési osztályuktól függően.⁸⁶

*

A magyar államterület nagy részének megszállása miatt szükségessé vált az immáron két évtizedes igazságszolgáltatási területbeosztás ideiglenes átrendezése is. Így 1919 őszén igazságügy-miniszteri rendeletek alapján a megszállás miatt akadályozott komáromi, ipolysági, kassai államügyészségek helyett a pestvidéki, balassagyarmati, illetve miskolci szervek váltak illetékesé az addigi törvényszéki beosztásból magyar fennhatóság alatt maradt területre.⁸⁷

A felettes szervek székhelyének elvesztése miatt az addig Pécshez tartozott Kaposvár, Nagykanizsa és Szekszárd ideiglenes felügyeletére a Győri, míg a Kassához tartozott Miskolcra és Sátoraljaújhelyére a Budapesti Főállamügyészség került kijelölésre.⁸⁸

*

⁸⁵ A magyar állam költségvetése az 1921/22. zárszámadási évre, 1922. 63–64. o.

⁸⁶ BKMÖL. VII. 16. 1919. El. 11/21. (491. d.); RT. 1919/1. 824–826. o.

⁸⁷ BFL VII. 17/b. 1919. 3406: 22 880. IM. IV.; 4962: 25 373. IM. IV.

⁸⁸ BFL VII. 17/b. 1919. 3556: 23 449. IM. IV.; MOL K. 579. 561. cs. Győri főügyész 2564/1921.

Az 1918–19-es forradalmi és ellenforradalmi időszak fordulatai és kaotikus állapotai után a stabilizálódás az 1920-as januári választások eredményeként megalakult nemzetgyűlés tevékenységével indult meg.

Február 27-én került elfogadásra „Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” szóló 1920:I. tc-t, amely alapvető kérdéseket rendezett. A 4. § szerint a törvényhozó hatalom a nemzetgyűlést illeti, a 7. § értelmében a bírói hatalmat a törvényesen szervezett bíróságok a magyar állam nevében gyakorolják, míg a 12. § kimondta, hogy a nemzetgyűlés az államfői teendők ideiglenes ellátására a magyar állampolgárok közül kormányzót választ. Ennek megfelelően került sor március 1-jén Horthy megválasztására.

A jogi viszonyokat illetően a 9. § kimondta, hogy a népköztársaság és Tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek. A nemzetgyűlés azonban felhatalmazta a kormányt arra, hogy a népköztársasági rendelkezéseket – ha a jogrend és a jogbiztonság érdekében szükséges – ideiglenesen hatályban tarthassa, vagy helyettük újakat állapíthasson meg.

E felhatalmazásnak megfelelően az 1920. március 14-én kibocsátott 2245. ME. rendelet 2–3. §-ai megállapították, hogy a népköztársaság szerveinek az igazságügyi igazgatás körében tett rendelkezései és a személyi kinevezések „*érintetlenül maradnak*”, mint ahogy az ezen időszakban hozott ítéletek és egyéb határozatok is. A kinevezések érvényességének elismeréséhez kapcsolódott a 9. § rendelkezése, amely megállapította, hogy a népköztársaságra tett eskü alól feloldatnak az érintettek, és „*helyette újabb eskü vagy fogadás letétele nélkül Magyarországhoz és annak alkotmányához hűségre kötelezettek*”. Az 5. § szerint pedig „*a bíróságok és ügyészségek, valamint tagjaik ezentúl a törvényben megállapított címeiket és elnevezéseiket használhatják*”.⁸⁹

A március 18-án kiadott 2394. ME. rendelet megállapította, hogy a „*királyság intézményének léte és fennállása a forradalmi események ellenére jogilag érintetlen maradt*”. Erre figyelemmel kimondta, hogy az állami szerveket a „királyi” jelzővel kell megjelölni, „*bélyegzőjükön magukat törvényes elnevezésüknek megfelelően e jelző használatával kell nevezniök*”, és azokon „*a magyar állam címerén a szent koronát kell alkalmazniök*”.⁹⁰

Az április 1-jén kibocsátott 2708. ME. rendelet a bekövetkezett politikai-közjogi változásoknak megfelelő újabb hivatali eskü letételét írta elő mindazok számára, akik az alkotmányhoz s az államfőhöz hűséggel tartoznak. Ennek megfelelően az igazságügy-miniszter április 6-án kiadott 10 700. rendelete 1. §-ával előírta az ügyészek és ügyészségi alkalmazottak számára az eskü letételét, amelyben megfogadták, hogy az ország kormányzójához hűek lesznek.⁹¹

⁸⁹ RT. 1920/I. 96–103. o. Bp. 1920.

⁹⁰ Uo. 140–142. o.

⁹¹ Uo. 161–162. o.; Magyarországi Rendeletek Gyűjteménye 1919–1939., X. Igazságügy-miniszteri rendeletek. Budapest, 1941. 8. o.

E rendelkezések kibocsátása után az igazságügyi szervek, és az ott dolgozók napokon belül visszatértek az 1918 novemberéig használt elnevezéseikre, címeikre. Főügyészi rendelkezés szerint az ügyészségek megfelelő átalakítás után az addig használt pecsétet, bélyegzőket, nyomtatványokat továbbra is alkalmazhatták, illetve „*ha az nagyobb költséggel nem jár*”, újakat szerezhettek be.⁹²

*

Bár a közállapotok normalizálódása a hatalmi viszonyok tisztázódásával, a béketárgyalások megindulásával megkezdődött, az országban továbbra is rendkívül törékeny viszonyok uralkodtak. Erre figyelemmel került megalkotásra az 1920. május 13-án közzétett VI. tc., amely a háború esetére szóló kivételes hatalom idejének meghosszabbításáról rendelkezett. Ennek indokolása megállapította, hogy a háború által teremtett kivételes helyzet annyira feldúlta és megváltoztatta az életviszonyokat, hogy a „*normális békeállapot jogszabályai a szükségleteket még a béke formális megkötése után is huzamosabb időn át alig fogják kielégíteni, mert az élet még ezután is aligha fog rendes medrébe egyhamar teljesen visszatérni*”. Így a kormány a békekötés után sem nélkülözheti egy ideig a kivételes hatalom felhatalmazását, mert a körülmények majd olyan intézkedéseket kívánnak meg, amelyeknek „*sürgős természetűe alig tűrné meg a szükséges jogszabályoknak a törvényhozás lassúbb, s a viszonyok gyors változásaihoz nehezebben simuló útján esetről esetre való megalkotását*”. Az 1. § ezért kimondta, hogy a „*rendkívüli viszonyok miatt a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényekben foglalt felhatalmazásokon alapuló kivételes hatalom időtartama a békeszerződés megerősítésétől számított egy évre meghosszabbíthatik*”.

A háború nemzetközi jogi befejeződését az 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés jelentette, amelyet megerősítő okiratai jegyzőkönyvének 1921. július 26-i letételét követően az a hónap 31-én kihirdetett XXXIII. tc. cikkelyezett be.

Mivel a béketárgyalások során már lehetett tudni az ország megállapítandó határait, így a román csapatok 1920. február–márciusi kivonulásával a Tiszántúlon helyreállt a magyar állami főhatalom. A békeszerződés megkötése után csupán Pécs és Baja környéke maradt megszállás alatt 1921. augusztus 22-ig, amikorra innen is eltávoztak a szerb csapatok.

A felszabadult területek újbóli magyar uralom alá kerülésekor a közrend és közbiztonság helyreállítása és fenntartása céljából a kormány átmeneti jelleggel rögtönbíráskodást rendelt el a legsúlyosabb bűncselekményekre.⁹³

⁹² BFL VII. 17/a. (1. d.) 2790/1920. körirat szerint a budapesti szerv március 17-én vette vissza eredeti nevét, illetve felhívta az alárendeltek, hogy újra a királyi ügyészség elnevezést használják.; BKMÖL VII. 16. Kalocsai államügyészség iktatókönyve 1920: március 19-én a hivatalvezető államügyészként, 20-án már királyi ügyészként írta alá a napi iktatás zárását.

⁹³ 1920. február 6-i 1300/1920. IME. rendelet a rögtönbíráskodás kihirdetéséről a debreceni, nyíregyházi, gyulai törvényszékek, 1920. április 8-i 4022/1920. IME. rendelet a nagyváradai és szabadkai törvényszékek megszálló csapatok által kiűrtett, 1921. augusztus 16-i 18 359/1921. IM. rendelet a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság hadereje által kiűrtett területekre, IK. 1920/2. 102. o., 4. 308–309. o., 1921/8. 641–642. o.

A magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás helyreállítását jellemzi a pécsi királyi ügyész jelentése, mely szerint a „nemzeti hadsereg bevonulásával egyidejűleg bevonult az egész államrendőrség a megfelelő tiszti karral; az összes csendőrsők, [...] s ezek mind egyszerre lázas tevékenységgel fogtak munkába, részben a megszállás folytán, s azzal kapcsolatban felmerült politikai természetű bűncselekmények [...] ki nyomozása, részben a megszállás alatt elkövetett egyéb bűncselekmények kiderítésére, s rendkívüli számban zúditották be a majdnem kivétel nélkül foglyos ügyeket [...]. Ezen munkahalmaz mellett feléledtek a háború s a megszállás tartama alatt felfüggesztett vagy elintézhetetlen ügyek [...]. Ezt a rengeteg munkatorlódást kellett volna az ügyészség személyzetének leküzdeni”.⁹⁴

A békeszerződéssel megállapított államterületen az igazságügyi szervek illetékességi területét részben újra kellett szabályozni, melyet általánosságban az 1920. augusztus 10-én kiadott 6930. ME. rendelet tett meg. Ennek 1. §-a szerint, ha valamely bíróság megszállás miatt nem működhetett, akkor területére az igazságügy-miniszter a „hasonló hatáskörű szomszédos bíróságok bármelyikének bírói hatóságát kiterjesztheti”. A 2. §-ban pedig felhatalmazást kapott a miniszter arra, hogy a megmaradt államterület szükségleteire figyelemmel bírósági kirendeltséget állíthasson fel.⁹⁵

E kormánydöntés végrehajtására kerültek kiadásra 1920. november 22-én a 34 500. és a 46 588. IM rendeletek, amelyek a határon kívül került ítélőtáblai székhelyekhez tartozott miskolci és sátoraljaújhelyi törvényszékeket a debreceni, míg Gyulát a szegedi ítélőtáblához csatolták. Az egyelőre szerb megszállás alatt maradt Pécs helyett a kaposvári, nagykanizsai és szekszárdi törvényszékek – a korábban kijelölt Győrtől elvéve – a budapesti ítélőtáblához kerültek.⁹⁶

Pécs felszabadulása után természetesen helyreállt a rend, és az eredetileg odatartozott három törvényszék 1921. szeptember 11-től a 47 304. IM. IV. rendelettel ismét az itteni ítélőtáblához került vissza. Pécs illetékességi területe az 1921. augusztus 30-án kiadott 45 200. IM rendelet alapján még növekedett is, mert a megszállásig Szegedhez tartozott bajai és bácsalmási járásbírói területet a szekszárdi törvényszéknek alárendelve idecsatolták.⁹⁷

Az ügyészségek területbeosztása hagyományosan követte a bíróságokét, így a megmaradt ítélőtáblai székhelyeken működő főügyészségekhez tartoztak a törvényszékek melletti királyi ügyészségek: a trianoni államterületen 5 főügyészség (Budapest, Győr, Pécs, Debrecen, Szeged) és 23 ügyészség tevékenykedett. Azonban a beosztás rendkívül egyenetlen volt, mert míg a budapesti főügyészséghez 8, addig Szegedhez csupán 2 ügyészség tartozott (Győrhöz 5, Pécshez és Debrecenhez 4–4.)⁹⁸

⁹⁴ MOL K. 579. 561. cs. Pécsi Királyi Ügyészség 1921. El. 18. A/21.

⁹⁵ RT. 1920/1. 400. o.

⁹⁶ IK. 1920/11. 727., 739. o.

⁹⁷ MOL K. 579. 561. cs. Pécsi főügyész 468/1922.; RT. 1921/2. 812–813. o. Bp. 1921.

⁹⁸ Budapest: Budapest, Pestvidék, Balassagyarmat, Eger, Kalocsa, Kecskemét, Szolnok, Székesfehérvár; Győr: Győr, Sopron, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg; Pécs: Pécs, Szekszárd, Kaposvár, Nagykanizsa; Szeged: Szeged, Gyula; Debrecen: Debrecen, Nyíregyháza, Miskolc, Sátoraljaújhely.

A Duna-Tisza közti területnek a szekszárdi törvényszékhez csatolása azonban nem bizonyult jó megoldásnak, ezért az 1922. augusztus 30-án kiadott 44 100. IM rendelet október 1-jével Baján törvényszéki és ügyészségi kirendeltséget állított fel.⁹⁹ Az igazságügyi szervezésben addig ismeretlen egység illetékessége a megszállás előtt a zombori törvényszékhez tartozott bajai és bácsalmási járásbíróóságok, továbbá Szabadka megmaradt területére terjedt ki. A kirendeltség a 4. § szerint minden törvényszéki hatáskörbe tartozó ügyben eljárhatott, az esküdtbíróági és a fegyelmi ügyek kivételével.

A bajai kirendeltség formálisan a szekszárdi királyi ügyészséghez tartozott, ténylegesen azonban ennek alárendelve nem volt, az részére utasításokat nem adhattott. A kirendeltség közvetlenül a pécsi főügyészhez terjesztette fel jelentéseit, irányítást és utasítást attól kapott. Csupán az fejezte ki Szekszárdhoz tartozását, hogy a kirendeltség vezetője a főügyészhez teendő jelentéseit egyidejűleg megküldte az ot-tani ügyészségnek is.

A kirendeltség működése nagy nehézségekkel indult, mivel csak egy szekszárdi ügyész került ide áthelyezésre, de rajta kívül „*sem a fogalmazó, sem a kezelői személyzet közül senki sem volt kinevezve*”. A járásbíróóság elnöke átengedett ideiglenes szolgálattételre egy kezelőt. Egyedül azonban „*képtelen lévén az adminisztrációt és a leírásokat is elvégezni, a helyzet teljes felborítását kikerülendő, a pécsi kir. ügyészségtől két megbízható, rövidebb időre elítélt jó írású letartóztatottat*” küldött ki a főügyész. (A kirendeltség hatalmas ügyérkezéssel kezdte meg tevékenységét: a területre addig ideiglenesen illetékes szekszárdi és kalocsai ügyészségek 600 feljelentést, nyomozást, vizsgálatot tettek át, és további 1107 feljelentés érkezett.)¹⁰⁰

*

Noha ezen időszak az eredeti állapotok helyreállítására irányult, gyökeres újítás gondolata is felbukkant az igazságügy szervezését illetően. A hazai jogéletben nagy aktivitást kifejtő kúriai bíró, Mendelényi László az újonnan indított szaklap, a Magyar Jogi Szemle hasábjain tette közzé elgondolásait egy új szerkezet létrehozásáról.¹⁰¹

Az egyszerűsítés érdekében javasolta – az ítéletábrák megszüntetésével – a háromszintű bírói szervezettel kialakítását. Ennek keretében szükségesnek tartotta a Kúria melletti ügyészség bekapcsolását az egységes ügyészi szervezetbe. Javaslatára szerint az ennek élén álló legfőbb államügyész felügyelete alatt működne a törvényszékek melletti ügyészségek, amelyeket – méretüktől függően – főügyészek vagy helyettesek vezetnek. Ezzel a megoldással kiküszöbölődne az az „anomália”, hogy az ügyészségek a legfőbb ügyészi szerv kikapcsolásával közvetlenül az igazságügy-miniszternek vannak alárendelve.

⁹⁹ IK. 1922/8. 462. o.

¹⁰⁰ MOL K. 579. 561. cs. Pécsi főügyész 190/1923. fü.

¹⁰¹ MENDELÉNYI László, 1920. 46. o.

A tanulmány az irányítási és utasítási jogot kizárólag politikai ügyekben tartotta elképzelhetőnek, azzal, hogy azt a miniszter csak a legfőbb ügyész útján gyakorolhatja. A megszüntetésre javasolt főügyészségek személyzetét a szerző részint a „*tetemesen megnagyobbodott hatáskörű legfőbb államügyészségnél*”, másrészt az ügyészségek vezetőiként kívánta elhelyezni.

A számos újító gondolatot tartalmazó írás a jogfolytonosság helyreállítása során visszhangot nem keltett.

*

A hatalmi viszonyok tisztulásával a kormányzat megoldást keresett az igazságügyi szolgálatban állók javadalmazási kérdéseinek rendezésére is. Az elmúlt évek rendkívüli viszonyai között számos tételből állt össze a javadalmazás: fizetésből, pótlékokból (személyi, átmeneti, külön, családi), segélyekből (háborús, drágasági) és lakpénzből.¹⁰² Azonban az áruhiány és rendkívül gyors pénzromlás (1919 februárjától egy év alatt a közszükségleti cikkek árai kb. 1000%-kal emelkedtek) miatt a javadalmazás elértéktelenedett, így a „*tisztviselői fizetések a háború előtti helyzettel szemben ma csak 1/20-ot érnek; s ha közben a fizetések a régiek 4–5-szörösére emelkedtek, ez annyit jelent, mintha a valóságban [...] a régi állagnak 1/4 vagy 1/5-ére szállottak volna le [...]. Ez a gyökere a tisztviselői s így a bírói és ügyési kar nyomorának*”.¹⁰³

Az általános elszegényedés különösen súlyosan érintette az addigi egzisztenciájuktól teljesen megfosztott menekülteket, akik helyzete ellehetetlenült. Az Országos Bírói és Ügyési Egyesület (OBÜE) 1920 nyarán tartott közgyűlésén ezért a „*panaszok áradatát, a nélkülözések tengernyi sokaságát kellett végig hallgatni a megszállott területekről menekülő kartársaktól, akik csalódtak abban, hogy a megcsonkított állam eltartásukat biztosítja*”.¹⁰⁴

Ferdinandy Gyula igazságügy-miniszter 1920. június 15-i nemzetgyűlési fel szólalásában a kormány részéről el is ismerte, hogy „*a közszolgálati organizmusnak az a része, amely a magyar bírákból és ügyészekből alakul, rendkívül nyomorúságos viszonyok között él.*” Ezért ennek orvoslására a kormány június 20-án benyújtotta a „*A királyi ítélőbírák és a királyi ügyészek illetményéről*” szóló törvényjavaslatot.¹⁰⁵

Az általános indokolás kiemelte, hogy az „*a nagy és nehéz feladatot, mely általában, de különösen most, a közelmúltban pusztulásra kárhordatott jogrend helyreállításánál és a jogbiztonságnak újból való megszilárdításánál a bíróságokra hárul, csak erkölcsileg és anyagilag független és így minden befolyástól ment bírói kar oldhatja meg*”. A javaslat szükségesnek tartotta az 1871:XXXII. tc. szerinti önálló jogállás visszaállítását, mivel „*ezt a külön státust szüntette meg az 1893:IV. tc., ami visszaesést jelent a korábbi jogállapotokkal szemben*”.

A javadalmazás tekintetében a javaslat leszögezte, hogy „*a jelenlegi súlyos gazdasági helyzetben, az árviszonyok szertelen hullámzásai kötött teljesen kielégítő megoldást nem nyújthat.*” Éppen azért azt a módot választotta, hogy egyrészt az illetmények megállapítását külön táblázatba foglalta, amely a rendszer érintése nélkül

¹⁰² BKMÖL VII. 16. (491. d.) Budapesti főügyész 43/1920. fü.

¹⁰³ GÜNDISCH Guido, 1920. 1. o.

¹⁰⁴ Az Országos Bírói és Ügyési Egyesület közgyűlése, Jogtudományi Közlöny (a továbbiakban: JK.) 1920/13. 103. o.

¹⁰⁵ Nemzetgyűlési napló III. k. 361. o.; III. k. 204–217. o.

bármikor megváltoztatható, másrészt fenntartotta az ítélőbírák és az ügyészek igényét „mindazokra a pótlékokra, segélyekre és egyéb mellékközelvényekre, amelyekben az állami tisztviselők általában részesülnek”.

A javaslattal egyetértő Igazságügyi Bizottság augusztus 3-i jelentésében hangsúlyozta, „azzal, hogy a bíróságot kiemeltük az egyéb közigazgatási tisztviselők sorából, megteremtettük a külön bírói és ügyési státust, csak évtizedes mulasztást hoztunk helyre”. A jelentés szerint ugyan nem oldódott meg a „nyomorral hősiiesen küzdő, hazafias bírák és ügyészek megélhetésének súlyos kérdése”, a javaslat mégis „lényeges könnyítésekkel vélt elérni, [...] s a külön intézményes kiépítésével erkölcsi tekintetben honorálta ezen kiváló testületet”.

Az augusztus 12–14-én lefolytatott nemzetgyűlési vitában a képviselők támogatták a javaslatot.¹⁰⁶

Hozzáállásukat jellemzi az a felszólalás, amely szerint „akármennyire ki vagyunk fosztva mindenünkből, találni kell az állam pénzügyi igazgatásának módját arra, hogy bírói kar megfelelő módon legyen dotálva [...]. Úgy kell berendezni a bírák életét, fizetését, hogy azok nyugodtan, minden melléktekintet nélkül, anyagi gondoktól mentesen tudják szolgálni [...] a magyar nemzet reorganizációját”.

Tomcsányi Vilmos igazságügy-miniszter tárgyalást lezáró hozzászólása szerint azonban a jogos igények ellenére a javadalmazás mértékében „a kormány odáig nem mehet el – az a lehetőség határain túlmegy – hogy a bírákat és ügyészeket olyan helyzetbe juttassa, hogy a mai nehéz viszonyok között is teljesen gond nélkül élhessenek”.

Az augusztus 16-án elfogadott javaslat szeptember 4-én, mint az 1920:XX. tc. nyert kihirdetést azzal, hogy rendelkezéseit július 1-jétől kell alkalmazni. A királyi ítélőbírák és a királyi ügyészek státusáról” című törvény ténylegesen megismételte az 1919:XXVII. néptörvény rendelkezéseit. Az 1. és 2. § a bírák, ügyészek részére saját javadalmazási rendszert állított fel, és megállapította, hogy joguk van fizetésre, lakáspénzre, valamint mindazon „pótlékokra, segélyekre és egyéb mellékközelvényekre, amelyekben az állami tisztviselők általában részesülnek, továbbá [...] külön képesítési pótléokra”.

A törvény hat fizetési csoportot határozott meg: pl. I. törvényszéki és járásbíró, ügyész, II. ítélőtáblai bíró, törvényszéki tanácselnök, főügyész-helyettes, járásbíró-sági és ügyészségi elnök, alelnök, III. kúriai bíró, ítélőtáblai tanácselnök, törvényszéki elnök, főügyész, koronaügyész-helyettes, közigazgatási bíró, IV. kúriai tanácselnök, ítélőtáblai elnök, a budapesti főügyész, V. a budapesti ítélőtábla elnöke, a koronaügyész, VI. a Kúria és a Közigazgatási Bíróság elnökei.

Az 5. § az egyes fizetési csoportokon belül (az V–VI. kivételével) fokozatokat állapított meg. A kinevezés a csoport legalsó fokozatára szólt, míg az előlépésre háromévente került sor. Azonban a 7. § lehetőséget adott a várakozási idő – külön határozattal – egy évvel történő megrövidítésére, mivel ez „az automatikus előlépés ambíciót csökkenthető hatásának enyhítésére szolgál és különösen alkalmas a rendkívüli értékű tevékenység jutalmazására”.

¹⁰⁶ Uo. IV. k. 406–430. o.

E rendelkezés végrehajtását a 41 000/1921. IM. rendelet szolgálta, amely szerint a rövidítést annak javára lehetett alkalmazni, aki „*az átlagos mértéken messze felülemelkedő munkát teljesített*”. A feltétel megállapítása a 62 500/1913. IM. rendelettel meghatározott minősítésre jogosult feladata volt, aki indokolt véleményét minden év április 1-jéig az igazságügy-miniszter elé terjesztette. A kedvezményben csupán az I. és II. fizetési csoportba tartozók 10%-a részesülhetett.¹⁰⁷

A 17. § a vizsgálóbírák és az első fokú ügyészek részére működési pótlékot is megállapított.

A kihirdetett törvény azonban nem nyert elismerést, mivel az „*csupán a törzsfizetéseket emelte jelentékenyebben, az összjövedelmeket csak jelentéktelenül [...]. Ezen rendezés után is csak az a helyzet, hogy a bíró és ügyész nem élhet meg javadalmazásából*”.¹⁰⁸

A törvény tényleges végrehajtására egyébként csak 1921 őszén került sor, amikor az államfő döntött a kinevezésekről és címadományozásokról, melynek során újrásorolásra került a teljes bírói, ügyészi kar.¹⁰⁹

Az intézkedésekkel szemben ismét kritikusan nyilvánult meg a szaksajtó. A Jogtudományi Közlöny különösen bírálta az alelnöki kinevezéseket, mivel „*sokan vannak, jóval többen, mint amennyit pl. a kir. ügyészség monokratikus szervezete elbír*”. A lap szerint „*a szervezet igazgatásában részt nem vevő, továbbra is előadóként szereplő alelnökök tömege*” felesleges, hiszen belőlük soha nem is lehet elnök. Az elnöki elnevezést is ellentmondásosnak tartotta a lap, hiszen „*milyen tanácsban elnököl az ügyészség vezetője?*” A végső megállapítás szerint „*a bírói és ügyészi kar kevesebb címmel is beérmé, ha több megélhetési valószínűséget remélné*”.¹¹⁰

A javadalmazás elégtelensége miatt – amely alapvetően a folyamatos pénzromlásból fakadt – az érdekképviseleti szerv, az OBÜE sürgette a törvény módosítását: így javasolta a fizetési fokozatokban töltendő várakozási idő rövidítését, az ebben részesülhetők arányának 50%-os megállapítását, a mellékletmények (pl. napi-díj) más állami tisztviselőktől önálló megállapítását.¹¹¹

*

A kormányzat meghatározott juttatásokkal is gondoskodni kívánt az állami szolgálatban állókról. Ennek keretében az 1921:XLVI. tc. 1. § (7) bekezdése felhatalmazta a kormányt, hogy az állami tisztviselők (nyugdíjasok, családtagok) részére gyógykezelési költségeik fedezésére a népjóléti és munkaügyi miniszter kezelése alá tartozó Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alapot (OTBA) létesítsen. Az alap fedezetét részint a költségvetés, másrészt az igényjogosultak készpénzben kapott járandóságainak 2%-át kitevő járuléka biztosította.

¹⁰⁷ IK. 1921/7. 497–498. o.

¹⁰⁸ SOWIX, 1920. 144. o.

¹⁰⁹ IK. 1921/10. 741–742. o.

¹¹⁰ A tömegkinevezés, JK. 1921/19. 151. o.

¹¹¹ A bírói és ügyészi státustörvény reformja, JK. 1922/11. 95. o.

A kormány 1921. október 23-i ülésén foglalkozott az OTBA létesítésével, és felhívta az illetékes minisztert az állami tisztviselők gyógykezelésére vonatkozó rendelet kibocsátására. Az alap 1923-ban meg is kezdte működését.¹¹²

*

A társadalmi konszolidációt kívánta szolgálni az a jogalkotás, amely a különböző magatartásokat bűncselekménnyé nyilvánított, illetve a büntetőeljárást egyszerűsítette. Az új jogi szabályozás szükségességét a zaklatott társadalmi, gazdasági viszonyokból fakadt bűnözés, az állami bevételek forrásainak zavarai, a folyamatos pénzromlás, az ezeket előidéző vagy fokozó magatartásokkal szembeni fellépés indokolta.

A kodifikáció közvetlen hatást gyakorolt az ügyészség tevékenységére, növelve feladatait, bővítve hatáskörét. Tapasztalataik alapján az ügyészi szervek is szükségesnek tartották a megváltozott viszonyokhoz idomuló jogalkotást. Az infláció büntetőjogi következményeként indokoltak vélték a vagyoni elleni bűncselekmények értékhatárának felemelését, mivel *„nagyobb és állandóbb teherrel fenyeget az érték emelkedések folytán a lopásoknak az értékre való tekintettel törvényszéki hatáskörbe tartozó nagy esetköre”*. Mint egy ügyészségi jelentés megállapította, a pénz romlása miatt *„egy libának ellopása, néhány kilogramm búzának vagy lisztnek elsikkasztása”* e bíróságra tartozó bűncselekményt képezett.¹¹³ (Az értékhatár felemelését az 1921:XXVIII. tc. meg is tette.)

A büntetőjogi kodifikációk alapvető okát hűen világítja meg az árdrágító viszaélésekről szóló 1920:XV. tc. általános indokolása, amely szerint *„a háború szerencsétlen kimenetele után kitört forradalmak, s az ellenséges megszállás [...] gazdasági életünket rendes menetéből teljesen kilendítették és normális rendjéhez való visszatérése elé egyelőre leküzdhetetlen akadályokat állítottak”*. Ilyen körülmények között is azonban *„a büntető rendelkezéseknek nem lehet hivatásuk, hogy a gazdasági élet bajait orvosolják; [...] kizárólag azok ellen az erkölcsileg is elítélendő bűnös visszaélések ellen fordulnak, amelyek gazdasági életünk hiányait [...] bűnösen fokozzák”*.

Az e törvény végrehajtására 1920. július 21-én kiadott 5950. ME rendelet alapján a törvényszékeknél és nagyobb járásbíróóságoknál uzsorabíróóság került felállításra, amely mellett a közvádloi feladatokat a főügyész által kijelölt ügyész látta el.¹¹⁴

A 15.§ az ilyen ügyekben a nyomozást és vizsgálatot kizárta. Az eljárás során az ügyész a vizsgálóbíró megillető jogkört gyakorolta, intézkedései ellen – az előzetes letartóztatás kivételével – jogorvoslatnak helye nem volt. Mihelyt a tényállást „kellően felderítve” látta, vádindítványt nyújtott be a bírósághoz, amely ellen kifogással élni nem lehetett.

---

¹¹² SOÓS László (szerk.).

¹¹³ MOL K. 579. 561. cs. Kaposvári királyi ügyész 1921. E. 35/1.; Pécsi főügyész 190/1923. ft.

¹¹⁴ RT. 1920/1. 327–336. o.

Az eljárások nagy száma miatt azonban az igazságügy-miniszter 41 508/1922. szám alatt utasította az ügyészségeket, hogy a „*jelentéktelen és a közre kihatással nem bíró apróbb árdrágítási ügyek megszüntetése mellett [...] azokra az ügyekre fordítsanak nagyobb gondot, amelyek a közrendnek nagyobb megrázkódtatását vonták maguk után*”, s ezekben igyekezzenek a „*törvény szigorúságát alkalmaztatni*”.¹¹⁵

Az állami bevételek fokozása, behajtása és védelme érdekében is több anyagi és eljárási jogi rendelkezés született.

Ezek közül „A több egyenesadóra és a közadók kezelésére vonatkozó törvényes rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről” szóló 1920:XXIII. tc. 105. §-a új jogkört adott az ügyészségnek. A pénzügyigazgatóság bárkit személyes megjelenésre kötelezhetett avégből, hogy adóügyében felvilágosítást adjon vagy vallomást tegyen. Ha viszont valaki ismételt szabályszerű idézés dacára sem tett eleget kötelezettségének, a pénzügyigazgatóságnak (adófelügyelőnek) jogában állt a királyi ügyészhez fordulni a Bp. 131. §-a szerinti elővezető parancs „kieszközlése” végett.

A bevételek biztosítása érdekében – az addigi kihágási szabályozással szemben – az 1920:XXXII. tc. az államkincstár megkárosítására irányuló magatartásokat, mint adócsalást, büntetetté és vétséggé nyilvánította. Az e bűncselekmények miatti eljárásokra a Bp. szabályai voltak az irányadók. Az adócsalás miatti eljárás arra a törvényszékre tartozott, amelynek területén a veszélyeztetett adó- vagy egyéb köztartozás megállapítására, beszedésére jogosított pénzügyigazgatóság székhelye volt. Ez általában egybeesett a törvényszékekével.¹¹⁶

A 12. § szerint a királyi ügyészség az adócsalás miatt tett feljelentést az illetékes pénzügyigazgatóságnak (adófelügyelőnek, központi díj- és illetékkiszabási hivatalnak) küldte meg a nyomozás teljesítésére.

Új büntetőjogi szabályozást jelentett a nemzeti valuta és az állam pénzügyi érdekeinek védelme érdekében „A fizetési eszközökkel elkövetett visszaélésekről” szóló 1922:XXVI. tc. is. Az ennek hatálya alá eső büntettek és vétségek a budapesti büntető törvényszéknél szervezett uzsorabíróság kizárólagos illetékességébe tartoztak. Az eljárás során a királyi ügyészséget szakkérdésben a pénzügyminiszter megbízottja támogatta. E törvény eredményeként a Budapesti Királyi Ügyészségen külön osztály került felállításra a valutaügyekben való eljárásra.¹¹⁷

*

A gazdasági rend megteremtésével kapcsolatos jogalkotáson túlmenően törvények születtek a társadalmi rend védelmére, valamint hatásosnak és olcsóbbnak tartott büntetés alkalmazására is.

¹¹⁵ MOL K. 579. 561. cs. Pécsi főügyész 190/1923. ftü.

¹¹⁶ A trianoni államterületen 22 pénzügyigazgatóság (Budapest, Budapestvidék, Balassagyarmat, Debrecen, Eger, Győr, Gyula, Kaposvár, Komáromújváros, Makó, Miskolc, Nyíregyháza, Pécs, Sátoraljaújhely, Sopron, Szeged, Székesfehérvár, Szekszárd, Szolnok, Szombathely, Veszprém, Zalaegerszeg) és 2 kirendeltség (Baja, Kecskemét) működött. Magyarország tisztii cím- és névtára. Budapest, 1927. 91–103. o.

¹¹⁷ BFL VII. 17/a. 1611/1937. IM. IV. (1. d.)

A háború utáni eseményekre, a forradalmakra reagálva hangsúlyosan került elő az államhatalom fokozott oltalmának igénye, melynek „Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről” szóló 1921:III. tc. tett eleget. Megalkotására indokolása szerint azért került sor, mert a *„háború elvesztését követő idők szomorú eseményei beigazolták, hogy gondoskodnunk kell oly jogszabályokról, amelyek alkalmasak arra, hogy a jelen kor felforgató eszméitől félrevezetett elemeket visszariasszák az állam és társadalom fennálló törvényes rendjének jogellenes megtámadásától”*.

Mivel az évtizedekkel korábbi Csemegi-kódex szabályai nem mindenben feleltek meg az *„újabb kor megváltozott követelményeinek”*, ezért a szabályozás új tényállások alkotásával a hiányokat kívánta pótolni azért, hogy a fennálló államrendet a *„jogellenes úton haladó bármiféle felforgató törekvéssel szemben kellő védelemben részesítse”*.

A törvény 12. §-a az ezen bűncselekmények miatti eljárásokat az ítéletablák székhelyei szerinti törvényszékekhez utalta, megnövelve az ottani ügyészségek feladatait. A törvény szerinti bűncselekmények eseteiben a terhelt távolléte a vád alá helyezést, a tárgyalást és az ítéletozatalt nem gátolta.

A bűnözés megtörését kívánta szolgálni „A vagyon, az erkölcsiség és a személyiség hatályosabb büntetőjogi védelméről” szóló 1920:XXVI. tc., mivel *„a törvénytisztelet csökkenése és a bűncselekmények elszaporodása mind fenyegetőbb méreteket”* öltött. Indokolása szerint a rögtönbíráskodáson túl szükségessé vált olyan törvényhozási intézkedés is, amelynek *„segélyével feldúlt viszonyaink helyreállítását, s a társadalmi és jogrend konszolidációjának folyamatát siettetni, és a ma még sajnosan nélkülözött egyensúly állapotot megvalósítani lehet”*.

Ezért a személy és vagyonbiztonságot, valamint a közellátást súlyosan veszélyeztető cselekményeknél a törvény 1. §-a lehetővé tette botbüntetést kiszabását, pl. a szemérem, az élet elleni bűntettek, a lopás, rablás, zsarolás, orgazdaság, csalás, az árdragító visszaélés büntetetei, az uzsora vétségének eseteiben.

Az indokolás kihangsúlyozta, hogy ez a szankció *„a szabadságvesztés-büntetést is nélkülözhetővé teszi, és ehhez képest az ez idő szerint túlsúlyolt büntető intézeteink további megterhelésének elkerülésére is alkalmas”*.

A 4. § szerint a botozást a bíróság és az ügyészség képviselője, s a hatósági orvos jelenlétében, az ügyészség vezetője által kijelölt fogházor a nyilvánosság kizárásával hajtotta végre. (A végrehajtásra kibocsátott 36 300/1920. IM. rendelet szerint az ütések a deresen fekvő elítéltek *„csupán alsónadrággal és inggel borított ülő részét”* érthették.¹¹⁸)

Az 1920. szeptember 29-én kihirdetett törvény hatálya az azonnali életbelépésétől számított egy évre szólt.

*

A rendkívüli időszak viszonyai megkövetelték a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítését, amelyet az 1921:XXIX. tc. tett meg. Ez az addigi hazai eljárási elvektől és megoldásoktól eltérő új intézményeket vezetett be, megnövelve az ügyészség jogkörét.

¹¹⁸ IK. 1920/10. 659. o.

A törvény általános indokolásában megállapította, hogy az igazságszolgáltatás *„mai állapotában a gyors és hatályos megtorlás követelményeinek kielégítő mértékben eleget tenni nem képes. Általános a panasz, hogy a büntető bíróságok túl vannak terhelve, s emiatt a bűncselekmények megtorlása nem történhetik azzal a gyorsasággal, amely szükséges ahhoz, hogy a büntetés a bűncselekményt nyomon kövessen”*. Ezért *„a bünvádi per menetét kell a kisebb jelentőségű, de tömegesen előforduló ügyekben egyszerűbbé, kevesebb szakból állóvá és ezzel gyorsabbá tenni”*.

A kitűzött célt a törvény az előkészítő eljárás megrövidítésével és az egyes bíráskodás kiterjesztésével kívánta elérni. Ennek érdekében az 5. § feljogosította az ügyészséget a nyomozás teljesítésére, melynek során tett intézkedései ellen a törvényszék vádtanácsához lehetett előterjesztéssel élni.

Az indokolás szerint ennek révén a királyi ügyészség közvetlen eljárásával szerezheti meg azt a tájékozódást, amely *„nélkül a vádemelés kérdésében megnyugvással határozni nem tud”*. Azok a tapasztalatok, amelyek a gyorsított bünvádi eljárás szabályainak alkalmazása során felmerültek, ezt a felfogást megerősítették. A jogalkalmazók a Gyorsított bünvádi perrendtartás (Gybp.) *„szabályainak a bünvádi eljárás körében általánosítását szükségesnek jelezték és javasolták, másrésről pedig a királyi ügyészség közvetlen nyomozó tevékenysége ellen komoly panasz nem merült fel”*.

Azonban a vádhatóság *„ily tevékenysége egyéb feladatai mellett csak kivételes lehet”*, mert *„személyzetének oly mértékű szaporítása, amely mellett minden nyomozást a királyi ügyészségek tagjai teljesíthetnének, leküzdhetetlen pénzügyi nehézségekbe ütköznék, de nem is volna szükséges.”*

Az indokolás megállapította, hogy a nyomozások nagy részét a rendőri szervek végzik, s közreműködésük az eljárás kezdő szakában nem is nélkülözhető. Viszont szükséges, hogy az *„ügyészség irányító jogköre minél teljesebb mértékben érvényesüljön”*. Ha fokozódik a közvetlen befolyás a nyomozásokra, megnyílik a lehetősége annak is, hogy az ügyészség *„kellő időben érvényesíthesse azokat a szempontokat, amelyeket adott esetben a vád emelésénél irányadóknak tart”*. Ennek eredményeként el lehet kerülni a nyomozásoknak az előkészítő eljárás elhúzódását eredményező gyakori kiegészítését is.

A törvény 6. §-a a legalitási elvet áttörve utat nyitott az opportunitás érvényesülésének. Ha az eljárás kizárólag a 2. §-ban meghatározott, a törvény életbelépése előtt elkövetett bűncselekmények (testi sértés, lopás, sikkasztás, csalás büntette, ezekkel kapcsolatos orgazdaság, illetve bűnpártolás) miatt folyt, akkor az ügyész főügyészi hozzájárulással a nyomozást akkor is megszüntethette, ha *„meggyőződése szerint a cselekmény igen csekély jelentőségű, a közérdeket számba vehetően nem sérti, és a terhelt egyénisége s életviszonyai, különösen pedig a bűncselekménnyel okozott sérelem jóvátételére irányuló törekvése alapot nyújtanak arra a reményre, hogy az eljárás megszüntetése a terheltet újabb bűncselekmény elkövetésére ösztönözni nem fogja”*.

Az opportunitás érvényesítési lehetőségét az indokolás azzal magyarázta, hogy e nélkül az ügyészség helyzete csak igen kis mértékben javulna. Így módot kellett adni arra, hogy az addigi törvényes okokon felül az ügyészség *„akkor is mellőzhesse a vádemelést, amikor azt a közérdek nem okvetlenül kívánja. Csak ily módon látszik elérhetőnek, hogy az oly régi ügyek tömegétől, amelyek a közérdeket számba vehe-*

tően nem sértik, a büntető igazságszolgáltatás szervei körülményesebb eljárás nélkül megszabaduljanak és munkaerejüket a jelentős bűnügyek gyors elintézésére fordíthassák”.

Arra nézve, hogy valamely bűncselekmény a „közérdeket mikor érinti számba vehetően, általános elv fel nem állítható”. Így az „eset körülményeihez képest lehet csak megállapítani, vajon a megtorlás elmaradása milyen hatást gyakorolna a társadalom érdekeire és a közfelfogásra”. Azonban annak biztosítására, hogy az opportunitás alkalmazása a „legnagyobb körülményekkel, a lényeges szempontok minden irányú mérlegelésével és a közérdeknek teljes megóvásával történjék”, szükségessé vált a főügyési hozzájárulás kikötése.

A törvény 8. §-a a gyors eljárást kívánta biztosítani azzal, hogy „tettenkapás” esetén az ügyészség a terhelt nyomozás nélkül, vádirat mellőzésével, három napon belül a törvényszék elé állíthatta tárgyalás végett. Ilyen esetben a tanúk, szakértők megidézéséről, elővezetéséről az ügyész gondoskodott, a főtárgyaláson pedig a vádat szóban terjesztette elő.

Ha vádemelésre került sor, akkor a 2. § szerint a törvényszék egyesbírósként járt el, amennyiben a vád tárgya a fent már említett bűncselekmény elkövetése volt. Az ilyen ügyekben a vádiratnak csak a Bp. 255. § 1. és 2. pontjában megjelölt adatokat (a terhelt nevét, annak megjelölésével, hogy fogva van-e, és a vád tárgyává tett bűncselekmény megjelölését) kellett tartalmaznia. A 10. § a vádirat elleni kifogást kizárta.

A 12. § lehetőséget adott a tárgyalásnak a törvényszék székhelyén kívüli megtartására, ha ezzel – a közlekedési viszonyokra, a kitűzendő ügyek vagy a megidézendők nagy számára, illetve más fontos körülményre tekintettel – a bűnügyi költséget, s a megidézettek idővesztését lényegesen lehetett csökkenteni.

Az 1921. július 15-én kihirdetett törvény hatálya eredetileg három évre szólt. A kedvező tapasztalatokra figyelemmel azonban az 1924:XVII. tc. 6. §-a az alkalmazhatóságát meghosszabbította. (A törvény hatását a későbbiekben a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1928:X. tc. indokolása akként méltatta, hogy „az 1921:XXIX. tc-nek a bűnvádi eljárást egyszerűsítő és gyorsító rendelkezései megszüntették azt a szomorú állapotot, amelybe az első fokú büntető bíróságok kerültek a háború, a forradalmak és az azokat követő rendkívüli viszonyok következtében”.)

Az ügyészség számára azonban az előnyökön túl e törvény alkalmazása terhet is jelentett, mivel a székhelyen kívüli és a megnövekedett számú, egyes bírák által tartott tárgyalásokon el kellett látni a vádképviselést.¹¹⁹

*

A rendkívüli körülmények miatt évekig szünetelt, illetve akadozott statisztikai adatszolgáltatás 1921-ben vált ismét teljessé. Ebben az évben, majd 1922-ben 67 843, illetve 82 385 törvényszéki hatáskörbe tartozó ügyben került sor nyomozásra. Ezek az eljárások az adott években 86 760, illetve 122 435 főt érintettek. A bűnügyek nagy többségét a lopások és testi sértések tették ki.

¹¹⁹ MOL K. 579. 561. cs. Pécsi főügyész 468/1922. fü.

Ehhez képest az utolsó békeévben, 1913-ban 120 480 személlyel szemben indult eljárás törvényszéki hatáskörbe tartozó bűnügyekben. Figyelemmel arra, hogy a békeszerződéssel megcsónkított államterület lakossága kb. 60%-kal, 18,2-ről 7,6 millióra csökkent, ez a bűnözés hatalmas arányú növekedését jelentette. A kormány szerint a statisztika számai a „kriminalitás súlyos bizonyítékait” mutatták. A bűnözés alapvető okának a háború és az azt követő időszak válságaiból fakadt „erkölcsi romlást”, továbbá a „szomorú gazdasági helyzetet” tartották, amelynek javítása a következő évek feladatává vált.¹²⁰

*

Az 1914-ben kezdődött viharos időszak jogi befejeződését az 5230/1922. ME. rendelet jelentette, amely az év július 26-ával megszüntette a kivételes hatalmat.¹²¹ A háború és az azt követő forradalom, ellenforradalom zavarainak befejeződésével, a politikai viszonyok megszilárdulásával, a magyar állam nemzetközi helyzetének rendezésével, a megtorlások befejeződésével, a jogrendszer alakításával a társadalom és annak intézményei a konszolidáció útjára léptek.

---

¹²⁰ A Magyar Királyi Kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1926. 361–362. o.

¹²¹ RT. 1922. 174. o. Budapest, 1923.

IRODALOM

- DARVAI János
1920
Az igazságszolgáltatás bolsevik bűnperekben. In: Jogtudományi Közlöny, 1920/15.
- GECSÉNYI Lajos
1968
Törvényszéki és ügyészségi iratok, mint a Tanácsköztársaság történetének forrásai. In: Párttörténeti Közlemények 1968/1.
- GÜNDISCH Guido
1920
A bírói kar anyagi helyzetéről. In: Magyar Jogélet, 1920/15.
- HEGEDŰS Sándor
1976
Egy politikai per kulisszatitkai. Budapest.
- HORVÁTH Ibolya [et al.]
1993
Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 2. k. Budapest.
- MENDELÉNYI László
1920
Tanulmányok. In: Magyar Jogi Szemle 1920/1.
- NEMES Dezső (szerk.)
1956
Iratok az ellenforradalom történetéhez. I. k. Budapest.
- PŰSKI Levente
2006
A Horthy-rendszer, 1919–1945. Budapest.
- RÉV Erika
1969
A népbiztosok pere. Budapest.
- ROMSICS Ignác
1987
Gróf Bethlen István politikai pályája, 1901–1921. Budapest.
- 2000
Magyarország története a XX. században. Budapest.
- ROMSICS Ignác (szerk.)
1976
Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez. Kecskemét.

- SAJTI Enikő, A.
1997 Kényszerpályán – Magyarok Jugoszláviában 1918–1941. Szeged.
- SÍK Ferenc
1974 Jogi megtorlás a Tanácsköztársaság politikai szereplői ellen Magyarországon (1919–1921). In: Jogtörténeti tanulmányok III. (Szerk.: Csizmadia Andor). Budapest.
- SOÓS László (szerk.)
2001 Minisztertanács ülések napirendi pontjai 1867–1944. (PC CD-ROM Magyar Országos Levéltár – Arcanum Digitéka)
- SOWIX
1920 A királyi ítélőbírak és királyi ügyészek statusáról. In: Jogtudományi Közlöny 1920/18.
- SZILASSY Pál
1921 Vádbeszéd Tisza István gróf meggyilkolása miatt vádolt Kéri Pál és társai bűnügyében. Budapest.
- VÁRY Albert
1919 Vádbeszéd a gyilkosság, rablás stb. büntetével vádolt Cserny József és társai bűnügyében. Budapest.
- 1993 A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Szeged. (Reprint)
- ZINNER Tibor
1989 Az ébredők fénykora, 1919–1923. Budapest.

A BORSÓDI LATINOVITS-KÁPOLNA (FORRÁSKÖZLÉS)

A Latinovits család

Baja városától délkeletre, alig 20 km távolságban található Bácsborsód község. Múltjában meghatározó szerepet játszott a Latinovits család. Gazdagságát, tekintélyét, vagyonuk eredetét – a község közgondolkodásában – több monda őrizte meg. Ennek egyik változatát a helyi hagyományokra épülő elbeszélés a következők szerint mondta el. Az első Latinovits katonaként nagy szolgálatot tett Mária Terézia királynőnek. Ennek fejében a királynő azt mondta a vitéz férfinak, hogy Baja határából elindulva azt a területet, amelyet három nap alatt körbelovagol, a család örökös tulajdonába adja. A valóság ettől merőben más.

Ebben a tanulmányban nem célunk a család genealógiáját¹, gazdagodását, rangját és címét részletesen bemutatni.² Témánk szempontjából azonban elkerülhetetlen néhány családtróntörténeti esemény leírása. A kutatások tanúsága szerint a Latinovitsok a XVII. század végén, Dalmáciából, az akkori tömegesebb beköltözések alkalmával jutottak el a Bácskába és Baján telepedtek le. Az is bizonyos, hogy a nemesi rangot hadi érdemekért kapták cserébe. A Latinovits István számára adományozott nemesi cím és címer egy 1719. szeptember 23-i keltezésű okmány, amelyet az adományozó, III. Károly magyar király látott el aláírásával.³

A címeren kék pajzsban, zöld mezőn kétfarkú, arany oroszlán látható, amely első lábaival kétnyelvű, veres lobogós, veres nyelvű lándzsát tart. Sisakdíszre egy szemközt fordult veres nadrágos, pánczélos, három struccollas, nyíltsisakos, jobbán török fejet tartó vitéz növekvően. Takarók: kék-arany-veres-ezüst.⁴

¹ Genealógia: a nemzetségek, családok történetét, leszármazási rendjét tanulmányozó történeti segédtudomány.

² A földbirtokos, arisztokrata család történetét, családfáját igényes feldolgozásban ismerteti a Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve XV. évfolyam, IV. füzet, 1899.

³ NYULÁSZINÉ STRAUB Éva, 1987. 271. o. (967. sorszám).

⁴ BOROVSZKY Samu (szerk.), 1910. II. k. 589. o.

Az is bizonyított, hogy vagyonukat a Baja környéki királyi kincstár tulajdonában lévő óriási puszták bérléséből alapozták meg. Ezeknek egy részét megvásárolták és így jutott birtokukba Borsód, Legyen, majd Madaras és Katymár község. A család 1781-ben a Borsód pusztát betelepítette, aminek következtében létrejött egy kisebb lakott település, amely 1872-ben községgé alakult. Hasonló módon jutottak hozzá a madarasi és a katymári területekhez is. Katymár lett a család egyik központja, ahol Latinovits Sándor az 1860-as években nagy kastélyt épített, amelyben egy 14 000 kötetből álló könyvtárat alakított ki. A XVIII. század második felében kaptak jogot arra, hogy családnevükben használhassák a borsodi, katymári előnevet.

A családi vagyon és története

Témánk szempontjából indokoltnak látjuk annak bemutatását, hogy a nemesi cím mellett milyen vagyonra tett szert a család, hiszen ez ad – a hívő, vallásos beállítódás mellett – magyarázatot arra, mi tette lehetővé a borsodi kápolna megépítését és annak főúri berendezését.

Az első Latinovitsok – a XVIII. század közepétől – a különböző nagyságú földterületek bérleményét fokozatosan és céltudatosan váltották át vásárlás útján tulajdonukká. Hasonlóan, tehát felvásárlással szereztek birtokokat úgy, hogy a „zálogba adott” puszták kerültek a család kezébe. Történetük során sikeresen tartották egybe a mind nagyobb birtokot. Ránk maradt Latinovits Sándornak egy 1832-ben történt vagyoni összeírása, illetve becslése. Ezek szerint Katymáron 3272 hold, Madarason 92 hold és 170 telek, Borsódon 4333 hold, Legyenen 1321 hold földje volt. Vagyonát az épületekkel, úrbéri jövedelmekkel együtt 3 089 085 Ft 19 krajcárra becsülték.⁵

A család férfi tagjai jelentős pozíciókat töltöttek be megyei és országos hivatalokban, testületekben. Latinovits János 1770-ben ügyvédi oklevelet szerzett, majd Bács megye első alispánja lett (1786. július 1-jén). Az 1791. évi országgyűlésen képviselte megyéjét, illetve helytartósági tanácsos, a Szent István-rend lovagja lett.⁶ Latinovits György 1848–49-ben önkéntesen vett részt a szabadságharcban, csakhamar hadnagyi rangot szerzett. Komáromban Klapka György hadsegéde volt.⁷ Latinovits Gábor egyházi szolgálatot választott. Előbb Borsódon, majd Vaskúton volt plébános, majd kalocsai kanonok, szent-jobbi valóságos apát, címzetes püspök.⁸ Latinovits Károly a megyei közélet jeles képviselőjeként 1825-től aljegyző, 1828-ban a főszolgabíró és a táblabíró tisztségeket viselte, 1832–1842 között főjegyzőként tevékenykedett. 1844-ben országgyűlési követ, 1849. augusztus 16-tól október 10-ig Bács megye kormánybiztosa volt.⁹

⁵ Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve XV. Évfolyam, IV. füzet, 1899. 160. o.

⁶ Uo. 154. o.

⁷ Uo. 156. o.

⁸ Uo. 158. o.

⁹ Uo. 159. o.

A borsodi Latinovitsok első kastélyát 1767-ben Latinovits József királyi tanácsos, Bács-Bodrog vármegye alispánja építtette késő barokk stílusban. Ez az épület 1853-ban leégett, amelyet az akkori tulajdonos Latinovits Frigyes állíttatott helyre. Újabb bővítések és bontások után maradt ránk a ma is látható volt rezidencia.

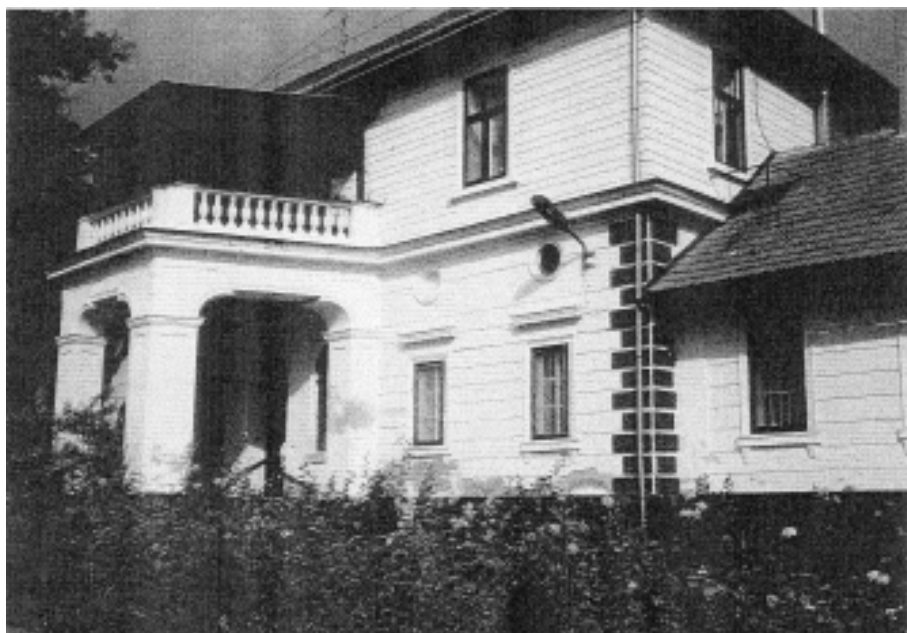
(Az épületről a felvételt a tanulmány szerzője készítette 2006-ban.)

1934-ben a család eladta a kastélyt a római katolikus egyháznak, amelyben a község plébániája kapott helyet. Az épület fenntartása – az idők múltával – meghaladta az egyház anyagi erejét és a Bácsborsódi Rákóczi Mezőgazdasági Termelőszövetkezet birtokába került azzal a feltétellel, hogy a plébánia és a lelkész számára egy kisebb épületet épít a tévesz, illetve a kastélyt felújítja. Mindezek 1988-ban meg is történtek.¹⁰ Az irodának használt szobákba visszakerültek – a padláson őrzött – eredeti cserépkályhák is. 1996-ban a kastély egy Kft tulajdonába került. (Részletesebb információ – ez időben – nem áll rendelkezésünkre.)

A településen a család egy másik kastélyt és hozzátartozó többhektáros parkot építtetett az 1800-as évek utolsó negyedében. Valószínűsíthető, hogy a megrendelő Latinovits Ernő huszárfőhadnagy, országgyűlési képviselő volt. Az épület elkészülését követő években új tulajdonos költözött a kastélyba, bagosi Pucher József műépítész és építési vállalkozó. Tőle 1902 és 1906 között egy helyi földbirtokos özvegye, Schumacher Frigyesné Lebach Krisztina vásárolta meg az ingatlant. A tulajdonosok sorrendjét Sauerborn Károly zárta, aki Zomborban született 1891-ben. Jogi tanulmányokat folytatott Budapesten és Kolozsvárott, azután a bonni egyetem s az ottani gazdasági akadémia hallgatója volt. Hosszabb külföldi tanulmányúton járt Európa országaiban és Észak-Afrikában. 1914-ben átvette a Bácskában és Szlavóniában

¹⁰ VIRÁG Zsolt, 2003. 12. o.

fekvő birtokainak vezetését. A világháborút záró békeszerződés okán elvesztette szlavóniai birtokait, így a Bácskában telepedett le. Jeles személyisége volt a Bács-Bodrog vármegye politikai, gazdasági életének. Az 1920-as évek második felében független kisgazdapárti programmal lépett fel, a bácsalmási kerületben meg is választották országgyűlési képviselőnek. 1931–1936-ban tagja a magyar parlamentnek, amelyben agrárpolitikai kérdésekkel foglalkozott.¹¹

(A Bácsborsód Dózsa György u. 9. sz. alatti ingatlanról a felvételt a szerzője készítette 2006-ban.)

Az épületet az állam az 1945-ös államosítás okán vette át.¹² 1945 októberében a helyi földigénylő bizottság „*a kastélyt, a parkot, a melléképületeket 50 kh (katasztrális hold) gyakorló területet felajánlott a Földművelésügyi Minisztériumnak azzal, hogy létesítsen benne mezőgazdasági szakiskolát*”.¹³ Mivel a megyében már három ilyen szakképző intézet működött, ezt a megoldást elvetették. A minisztérium ragaszkodott volna az ingatlanegyütteshez, s felvetette, hogy legyen az a tárca dolgozóinak üdülője, de ez a terv sem volt kivitelezhető. Az új javaslatnak, hogy a kastélyt a helyi általános iskola bővítésére vegyék igénybe (tanyai diákok kollégiuma), nem volt kellő támogatottsága. Ezek után a Tárcaközi Bizottság egyetértésével a Népjóléti Minisztérium tulajdonába került az épület azzal a kikötéssel, hogy azt szociális célokra kell felhasználni. Így jött létre 1949. május 1-jei dátummal a helyi szociális otthon. A területen további bővítések céljából új épületek kerültek a kastély mellé. Jelenleg ezekben működik az Őszi Napfény Szociális Otthon, illetve Időskorúak Otthona a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat fenntartásában.

¹¹ Magyar Országgyűlési Almanach. Ötszáz magyar élet 1931–36. 262. o.

¹² VIRÁG Zsolt, 2003. 13–14. o.

¹³ MOLNÁR János, 1989. 13–14. o.

A Latinovitsok egyik ága – Latinovits Gedeon – az 1830-as években egy földszintes kúriát építtetett. (Bácsborsód, Petőfi u. 3.) 1945-ben ez az ingatlan is államomlásra került, jelenleg a polgármesteri hivatal működik benne.

A kápolna

A borsodi Latinovitsok az itteni kastélyokat rezidenciaként lakták. Ebből is következett, hogy megépítették a család számára az impozáns, gótikus stílusú temetkezési kápolnát. Az épület, annak berendezése főúri nagyvonalúságra utalt. Jelenleg a kápolna romos – életveszélyes – ijesztően üres belseje semmit sem mutat múltjából.

A Latinovits család földjei és az ott élő lakosság Bács-Bodrog vármegyében helyezkedtek el. Borsódi birtokaikon kívül még Madaras, Katymár, Legyen (Ólegyen) kegyurai is voltak, ebbéli mivoltukban a helyi katolikus egyházakról, plébániáiról, iskoláikról is gondoskodtak. Kegyúri jogaik gyakorlásában tudomásul kellett venniük az adott birtokon, településeken élők vallási hovatartozását. Az ott élők többségében római katolikusok voltak. Ennek megfelelően a Bács-Kalocsai érsekség jelentette a főegyházmegyét, amelyen belül Borsód a Felső-Tiszaí Kerülethez tartozott 1845-ig. Ebben a rendszerben 1776-ig Almás (Bácsalmás) filiája¹⁴ volt, ezt követően 1776–1800-ig Bikity (Bácsbokod) fiókegyháza.¹⁵

A borsódi Latinovitsok már az önálló parókiával¹⁶ éltek együtt, amelynek filiája Legyen (Ólegyen) volt.

Borsód településről, annak lakóiról – a kápolna létesítésének idején – szemléletes leírást ad a helyi plébános egy, az érseki hatóságnak küldött jelentésében.

„I. Borsódhoz tartoznék 932 lélek; azonban a faluban csak 255 lélek van, a többi legtöbbször messze szállásokon s pusztán lakik, kik vagy soha nem járnak templomba, vagy a hozzájuk közelebb eső fálvakba mennek. A helyben lakók közül köznap egy lélek sem jár templomba, vásár- és ünnepnapokon 20–30 lélek (pap, kántor és a gyermekek beszámításával). Húsvéti gyónást 40–50 végzi. Tanköteles gyermek ez évben 29 van. Előadás Május elsejétől November 25-ig nem volt. Azóta csakis 14 iskolabajáró van. És ezért van pap, kántor és külön tanító, de fizetését egy sem kapja rendesen.”¹⁷

Ebben a helyi társadalmi környezetben került sor a tervezésre, kivitelezésre, az épület megvalósítására. A kápolna megépítését követően Latinovits Illés levélben köszönte meg az érseknek, hogy támogatta, egyházzogilag is engedélyezte annak létesítését.

¹⁴ Filia: fiókegyház.

¹⁵ Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1. 1998. 17–18. o.

¹⁶ Parókia: egyházközség.

¹⁷ Kalocsai Főszékesegyház Levéltára (a továbbiakban: KFL) I. 1/b. Bácsborsód. 2/a. Polgári kor, általános iratok. 3387/1882.

„Főmagasságú s Főtisztelendő Bibernak Érsek Úr!
Legkegyelmesebb uram!

Nagy örömömre, nagy vigasztalásomra szolgált Eminenciádnak azon kegyessége, melynél fogva a terveztem családi sírbolt és kápolna felépítését megengedni méltóztatott; de ami ez örömnök és vigasztalásnak koronáját képezi, az: Eminenciádnak azon atyai szeretetet tanusító s általam legmélyebb hálával vett ígérete, hogy a kápolna részére kérelmeztem teljes búcsú engedélyezését azonnal, amint az építkezés bevégezve lesz, Ő Szentségétől kieszközölni kegyeskedik. Minthogy pedig ez alkalommal már szerencsés vagyok Eminenciádat értesíteni, hogy az egész épület nemcsak teljesen bevégezve, de az istentisztelet tartásához szükséges minden eszközökkel felszerelve és berendezve is van: tiszteletteljesen esedezem Eminenciádnak, méltóztatassék az indulgentia¹⁸ engedélyt, melyben a hívek évenként egyszer a Bold. Szent Szűz mennybemenetelének emlékünnepe¹⁹ – mint a kápolna beszentelésének évfordulóján – részesülhetnek, Ő Szentségétől kegyesen kieszközölni, hogy az egyház e drága, üdvözítőnk és a dicsőült szentek érdemein alapuló kincsestárából már ez idén lelki hasznot meríthessünk. 1880. június 30.”²⁰

A megépítését követő első években a kápolnát a helyi és a pusztákon élő lakosság, cselédség szabadon látogatta. Erről a plébános a következőket írta: „... a pazar fényvel ékeskedő díszes kápolna nyílt, bárki mindenkor bele mehet; továbbá a község közvetlen szomszédságában fekszik; a szomszédos bikityi nép s az urasági cselédek igen látogatják. A kápolna őrzésére egy egyházi van felfogadva önagysága az uraság által, kinek semmi más dolga nincs, mint a kápolnát tisztán tartani és őrizni, következésképp a szentség őriztetik.”²¹

A kápolna használatára vonatkozóan pápai engedélyt kért a tulajdonos a kalocsai érsek közvetítésével. A szertartások gyakoriságának szabályozása a helyi plébános érdekében is állt, hiszen a plébániai és a kápolnai szertartások egyidejűsége elvonhatta a híveket az egyházközségi vallási szolgáltatásoktól.

Mindezekre figyelemmel a pápai engedély évente tíz alkalommal engedélyezte az „Oltári Szentség” kitételét a kápolnában. A tíz napot a kegyuraság a következők szerint jelölte meg. „1. Karácsony, 2. Újév, 3. Gyümölcsoltó, 4. Nagy Péntek, 5. Nagy Szombat, 6. Húsvét, 7. Pünkösöd, 8. Péter-Pál, 9. Nagy Boldog Asszony, 10. Karácsony ünnepein.”²²

A pápai dokumentum a megnevezett napokon engedélyezte a szentmisék tartását, ezen belül a nagyboldogasszonyi búcsú jogát, amelyek tíz évre szóltak, s ennek lejártával a kérelmet ismét be kellett nyújtani.

¹⁸ Indulgentia, indulgentia: búcsú, a gyónáson kívül való bűnbocsánat; azoknak az ideiglenes büntetéseknek elengedése, melyeket még ezen a világon vagy a tisztítóhelyen kellene levezekelni.

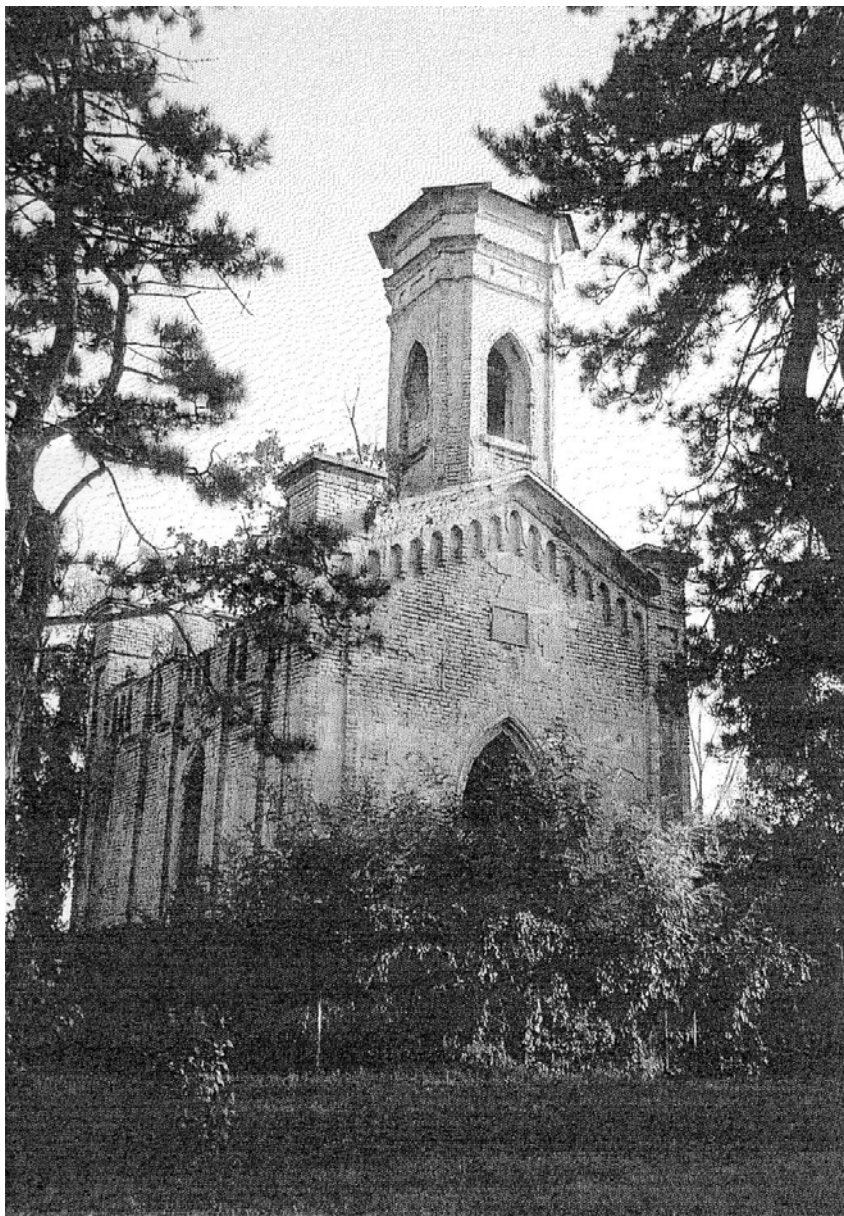
¹⁹ A VI. században keletkezett Mária halálának (január 18.) és mennybemenetelének (augusztus 15.) az ünnepe. A két ünnep rövidesen egyesült és „mennybevitel” (Assumptio) néven (magyar nevén Nagyboldogasszony, augusztus 15.) állandósult és terjedt el.

²⁰ KFL I. 1/b. Bácsborsód 2/a. 1266–6/7. 1880.

²¹ Uo. 2786–p 17/10. 1883.

²² Uo. 341–p. 91/1. 1884.

Az 1800-as évek végéről van ismét említés a kápolnáról. Az egyházközség lelkésze, Bátori János jelenti az érseki hatóságnak, hogy a borsódi erdőben lévő Borsodi Latinovits Illés-féle kápolna tornyát az 1889. július 24-i országos zivatar megromgálta. A helyreállítás megtörtént.²³

(A felvételt a tanulmány szerzője 2006-ban készítette.)

---

²³ KFL I. 1/b. Bácsborsód 2/a. 11/12. 1889.

A helyi lelkész olyan leírást készített a kápolna berendezéséről, felszereltségéről, amely pontosan tükrözi az 1895-i állapotokat, adatokat.²⁴

„A borsód-bikityi út mellett fekvő kápolna keletkezése és leírása

Istenben boldogult Borsódi és Katymári Latinovits Illés nagybirtokos Kegyúr borsódi birtoka területén a borsódi-bikityi út mellett 1880. évben a boldogságos Szűz Mária dicsőséges mennybemenetelének tiszteletére egy díszes kápolnát nagy áldozatkészséggel építtetett. A kőműves-ács-asztalos-lakatos-faragó-bádogos-üveg-és festőmunkák – a költségvetés szerint – 6177 forint 86 krajcárba kerültek. Ezen összeghez számítandó azon tetemes költség is, melyek 18 000 db égetett téglának, 900 db nagyobb és 900 db kisebb vörös és fekete cement lapoknak, valamint az összes dűsgazdag felszerelésnek beszerzésre igényelt. A kápolna mindenestől 20–25 000 forintba vagy tán többre is kerülhetett. Külső hossza 12,9 méter, szélessége 8,2 méter, homlokzatának magassága 8,2 méter, tornyostúl bizonyára 15 méter. A kápolnába 4 illetve a küszöböt is számítva 5 lépcső vezet, melyek terméskőből valók. A kápolnába lépve jobbra facsigalépcső vezet a chorusra²⁵ és a toronyba, balra a chorus alatti fülkében áll a gyóntatószék, melyen igen szép faragott munkák díszlenek és a mely barna színre van festve. A bejáratától átellenes apsisba²⁶ áll a művésziesen faragott oltár, melynek úgy felső, mint alsó része tiszta fehér és díszet kölcsönző fekete márványból való, s melyhez három márvány lépcső vezet. Fölötte egy a mennyezetig érő, aranyozott ráámában foglalt áhítatra gerjesztő kép áll, mely a Boldogságos Szűz mennybemenetelét ábrázolja. Az oltár mindkét oldalán egy-egy sekrestye²⁷ van, melyeknek hossza 2 méter, szélessége 1 ¾ méter, magassága körülbelül 4,5 méter. Mindegyiköbe egy-egy fa ajtó vezet, melyek barnára festettek, sárgaréz kilincsel és kulccsal ellátottak. A sekrestye mindegyikéből egy-egy gótikus ablak nyílik az oltárra. Mindegyik sekrestyében egy-egy barnára festett fa szekrény áll, melyeknek az asztallap alatt 3 fiókjok, a felett 3 szekrénykék van. Itt őriztetnek az istentisztelethez szükséges egyházi szerek. A kápolna oldalfalai mentében, melyeken egy-egy nagy góthikus ablak, részben színes üvegekkel van, áll egy-egy támlás és térdeplős pad, ezek előtt egy-egy támla és térdeplő nélküli pad, melyek párnáztak és viaszos vászonnal bevontak. Azután négy négyszegletes fa szék van itt, baldacinum²⁸, 4 zászló, 2 feszület és transzferálható²⁹ szószék. A kápolna alatt van az illusztris³⁰ család kriptája³¹, melybe eddig Borsódi és Katymári Latinovits Illés és Gróf Auersperg Eugenia szül. Latinovits, Latinovits Adolf és Alice temetkeztek.

²⁴ A ránk maradt eredeti dokumentum a tanulmány szerzője magángyűjteményének része. Másolata a Bács-Kiskun megyei Önkormányzat Levéltárában került elhelyezésre.

²⁵ Kórus: templomi karzat, az énekkar helye.

²⁶ Apsis: apszis = keresztény templomokban a főhajót félkör alakban bezáró rész.

²⁷ Sekrestye: kisebb-nagyobb terem vagy szoba a templom szentélye mellett (rendesen az evangélium oldalán), amelyben a miséhez szükséges ruhákat és egyéb szükséges eszközöket tartják, és amelyben a pap miséhez átöltözik.

²⁸ Baldacinum: díszmennyezet, hordozható szószék felett.

²⁹ Transzferálható: áthelyezhető.

³⁰ Illusztris: híres, neves, kiváló.

³¹ Kripta: sírbolt, föld alatti sírkamra.

A kriptába egy vasajtó vezet és 14 lépcső. Magában a kriptában 4 vastalapzárás lámpa, 1 vasfeszület, 1 térdeplő, 1 öröklámpa és 1 szenteltvíztartó van. A kriptá két oldalán egy-egy ablak van.

A kápolna egy 74 méter hosszú farácsozatos kerítéssel van körülvéve, melynek szilárdságát téglaoszlopok biztosítják. Ezenkívül van egy 1000–1200 -ól terület, mely fenyőfákkal van beültetve.

A kápolna ezen területtel együtt a „borsódi és katymári Latinovits Illés örökössei nyughelye” címen betelekkönyveztetett.

A kápolnát Méltóságos és Főtisztelendő Latinovits Gábor vál. püspök Szt. Jobbi apát, székesegyházi Kanonok Úr áldotta meg.

A apostoli szt. Szék a kápolnát oltárprivilégiummal³² és azzal a kiváltsággal tüntette ki, hogy benne a legméltóságosabb oltári szentség évenként egyszer Nagy Boldogasszony napján nyilvánosan kitétethetik, mely kitüntetés tíz évre szól. A két pápai breve³³ és az oltárprivilégium be vannak rámázva és a kápolnában őriztetnek. A kápolna, valamint a harang vörösre festett bádoggal van fedve. Az egész épület villámhárítóval van ellátva. A toronyban 4 harang és 1 óra van. Ez rövid leírása a kápolnának és a benne foglalt tárgyaknak.”

A fenti leírás mellett a következő leltár is 1895-ből való:

Folyószám	A boldogságos Szűz mennybemenetelének tiszteletére épült kápolna leltára:	Állapot		
		Jó	Közepes	Rossz
	A./ Szentély			
1.	Oltár: alsó és felső része tiszta fehér márványból feketével díszítve	1		
2.	Lenből való hármás oltárabrosz	1		
3.	Oltárkő	1		
4.	Oltárkereszt fehér márványból	1		
5.	Oltárszekrény fehér márványból, belül fehér selyemmel bélelve	1		
6.	8 kisebb-nagyobb china ³⁴ ezüst gyertyatartó	8		
7.	2 egykarú gyertyatartó china ezüstműből	2		
8.	3 canontábla ³⁵ üveg alatt china ezüst rámában	3		
9.	Díszes oltárkép aranyozott rámában (Assumptio ³⁶ B. M. V)	1		
10.	3 márvány oltárlépcső	3		
11.	Az oltárra vonatkozó privilégium ³⁷ üveg alatt aranyozott farámában	1		
11/a.	2 pápai Breve üveg alatt aranyozott farámában	2		
	B./ Hajóban: 2 gótikus ablak részben színes üvegtáblákkal	2		
12.	2 támlás és térdeplő pad fából barnára festve	2		

³² Oltárprivilégium: az oltárrakerülés előjoga.

³³ Breve: egyszerű pápai oklevél.

³⁴ Chinaezüst: alpakka; vékony ezüstréteggel bevont réz-nikkel-cink ötvözet.

³⁵ Canontábla: szentírási szöveg elhelyezése.

³⁶ Assumptio: Mária mennybemenetele. B. M. V.: feltételezve a festő névjegye.

³⁷ Privilégium: kizárólagos jog; előjog.

Folyószám		Állapot		
		Jó	Közepes	Rossz
13.	2 támla és térdeplő nélküli párnázott, viaszos vászonnal bevont pad fából	2		
14.	4 támla nélküli négyszögű szék fából barnára festve	4		
15.	2 fehér lobogó igen finom szövetből hozzávaló áthuzattal	2		
16.	2 gyászlobogó igen finom szövetből hozzávaló áthuzattal	2		
17.	1 kétrudas baldachinna ³⁸ fehér piros virágos selyemből áthuzattal	1		
18.	Ércfeszület, farúddal fényezett	1		
19.	1 fafeszület szépen festve	1		
	C./ Kórus, melyre facsigalépcsők vezetnek a/ az ez alatti fülkében			
20.	1 szépen befestett gyóntatószék	1		
21.	1 szépen befestett szószék, melynek stabil helye nincsen	1		
22.	2 támlás ezüst szürkére festett szék	2		
22/a.	1 márvány szenteltvíztartó	1		
	B./ Kóruson: 1 ablakkal gótikus			
23.	Orgona és kántornak való pad szépen márványozva és 2 gyertyatartó	2		
24.	Crepitaculum ³⁹ fából	1		
25.	4 támla nélküli szék fából	4		
	D./ Torony, amelybe a csigalépcsők vezetnek 4 ablakkal	1		
26.	4 harang	4		
27.	Óra	1		
	E./ Sekrestyék, mindegyikük barnás festett ajtóval és gótikus ablakkal	2		
28.	2 egyenlő nagyságú és alakú faszekrény szépen befestve	2		
29.	A jobboldali sekrestyében van egy vasfogas	1		
30.	Egy „Lavabo” ⁴⁰ készlet sárgarézből	1		
	F./ A sekrestyében levő szekrényekben őriztetik:			
31.	2 superpelliceum ⁴¹ sekrestyésnek ⁴²	2		
32.	1 fekete és 1 piros habitus ⁴³ a sekrestyésnek	2		

³⁸ Baldachinna: tartórudakkal hordozható díszes tető a szószék felett.

³⁹ Crepitaculum: csengő.

⁴⁰ Lavabo: vallási szertartások alkalmával kézmosásra szolgáló edény.

⁴¹ Superpelliceum: a karing egyik fajtája. Megrövidített alba: bizonyos esetekben helyettesítője is lehetett az albának. Ujjak nélkül, vagy rövid bő ujjakból készült.

⁴² Sekrestyés: egyházi; az egyház szolgálatában álló olyan férfi, aki a templomi istentiszteletnél, vallásos szertartásoknál a lelkészek körül némi szolgáló teendőket végez, a szent edények tisztántartásáról, az önkéntes adományoknak (kis csengettyűkkel ellátott zacskó vagy persely körülhordozásával) gyűjtéséről gondoskodik, a templomi gyertyákat, lámpákat meggyújtja, eloltja, a templom tisztántartása, az ajtók zárása iránt intézkedik. Sok helyütt sekrestyés vagy egyházzsolga néven is nevezik.

⁴³ Habitús: öltözet a sekrestyésnek, vagy a ministránsoknak.

Folyószám		Állapot		
		Jó	Közepes	Rossz
33.	7 superpelliceum a ministránsoknak ⁴⁴	7		
34.	3 fekete és piros habitus –”–	6		
35.	4 pár sárgabőr cipő –”–	4		
36.	2 fekete, 2 fehér, 2 piros, 2 viola, 2 hamuszínű oltárvánkos	10		
37.	1 fehér, 1 piros, 1 zöld, 1 viola, 1 fekete pluviale ⁴⁵	5		
38.	1 közönséges és 1 ünnepi fehér, 1 piros, 1 zöld, 1 viola, 2 fekete casula ⁴⁶ járulékaival	7		
39.	2 fehér, 2 piros, 2 zöld, 2 viola, 2 fekete dalmatika ⁴⁷ járulékaival	10		
40.	4 humerale ⁴⁸	4		
41.	3 csipkés és 3 sárgabetétes alba ⁴⁹	6		
42.	5 cingulus ⁵⁰	5		
43.	4 superpelliceum	4		
44.	1 különös stola ⁵¹	1		
45.	2 bársony 2 clott ⁵² birétum ⁵³	4		
46.	4 corporale ⁵⁴	4		
47.	4 purificatorium ⁵⁵	4		
48.	4 vászondarabka a pallókra	4		
49.	1 tarka színű oltárszőnyeg	1		
50.	2 fehér, 1 rózsaszínű, 1 kék hímzett oltárterítő 1 antependium ⁵⁶ piros	5		

⁴⁴ Ministránsok (minisztránsok): a katolikus egyházban oltárszolgák; régen akolitikusok. Leginkább elterjedt megfogalmazásban: világiak, rendszeren fiúk, akik a miséző papnak az oltárnál segítkeznek (a nép helyett felelnek, a misekönyvet egyik oldalról a másikra viszik, a bort és a vizet az oltárra helyezik, és öntenek belőlük, csemetnek). Nők nem lehetnek ministránsok, kivéve a sürgős szükséglet, de akkor is csak az oltártól távol felelhetnek a miséző papnak. Ministráns nélkül csak a legvégső szükségben van megengedve, ha például a vasárnapi misemondás másképpen lehetetlen lenne.

⁴⁵ Pluviale: vecsernyepalást; díszes papi palást a misén kívüli egyéb szertartásokhoz.

⁴⁶ Casula: miseruha.

⁴⁷ Dalmatika: bő ujjú, két oldalt nyitott, térdig érő miseruha a papi segédlet részére.

⁴⁸ Humerale: vállkendő, katolikus papok miseruhájának egyik része.

⁴⁹ Alba: fehér miseing, karing.

⁵⁰ Cingulus: katolikus papok deréköve; a ruhától eltérő színe egyházi méltóságot is jelenthet. (A kanonoké például lila)

⁵¹ Stola: a katolikus liturgikus öltözet egyik darabja, nyakba vetve viselt, kb. 10 cm széles szövetsáv.

⁵² Clott, mai megnevezése klott: atlaszkötéssel készült, egyik oldalán fényes pamut vagy műselyemszövet.

⁵³ Birétum: négyszögletű fejfedő, papi fejfedő. Régen puha sapka volt, de a XVII. századtól kikeményítették, három vagy négy szárral a katolikus papság jellegzetes fejviselete lett. Viselték utcán, templomban, otthon is. A színe alkalmazkodott a papi ranghoz. A bíborosokat ma is vörös sapka átadásával iktatja be a pápa a tisztjukbe.

⁵⁴ Corporale: misekendő, amelyre a miséző pap az ostyát helyezi.

⁵⁵ Purificatorium: a katolikus egyházban az a gyolcskendőcske, mely a kehely és a Patena – ostyátányérka – kitörlésére szolgál a szentmise alkalmával.

⁵⁶ Antependium: művészi ékítményű kő-, érc- vagy fatábla, nem különben hímzett szövet, amely az oltár elejét és oldalát díszíti.

Folyószám		Állapot		
		Jó	Közepes	Rossz
51.	1 monstrancia ⁵⁷ művirágokból készült koszorúval, aranyozott bronzból	1		
52.	1 áldoztató kehely palliummal ⁵⁸ (fehér)	1		
53.	1 kehely patenával ⁵⁹ gazdagon aranyozva ezüsből	1		
54.	2 ampolna ⁶⁰ valószínűleg ezüsből egy hozzávaló cintányérral	2		
55.	1 ostyatartó sárgarézből	1		
56.	2 hármás oltárcsengettyű	2		
57.	2 tintinnabulum ⁶¹	2		
58.	2 pacificale ⁶² china ezüsből	2		
59.	2 paseheki ⁶³ gyertyatartó bronzból	2		
60.	1 Figura Resurg ⁶⁴ . fából szépen festve	1		
61.	1 Szenteltvíztartó a spervoriummal ⁶⁵ (alpaccaból)	2		
62.	1 thuribulum naviculával ⁶⁶ alpaccaból	2		
63.	1 Régi Ritualé ⁶⁷	1		
64.	1 officium divinum ⁶⁸	1		
65.	2 sárga 1 fehér selyem velum ⁶⁹	3		
66.	1 pléh persely ⁷⁰ Péter-filléreknek ⁷¹	1		
67.	1 öröklámpa ⁷² az oltár előtt china ezüsből	1		
68.	Egy csillár üvegből	1		
69.	1 Missale ⁷³ és 1 missale defunel ⁷⁴	1		
70.	Castrum Doloris ⁷⁵ fából szépen befestve	1		
71.	Ehhez való 12 kicsiny és 6 nagy gyertyatartó fából festve	18		
72.	Úr koporsója igen díszes	1		

⁵⁷ Monstrancia: szentségtartó.

⁵⁸ Pallium: a katolikus érseknek fehér vállszalagja; köpeny, palást. Ebben az esetben a kehely palástját jelenti.

⁵⁹ Patena: ostyatányérka.

⁶⁰ Ampolna: miséhez használt bort és vizet tartalmazó edény.

⁶¹ Tintinnabulum: különböző magasságban hangolt kis csengettyűk, amelyeket a X–XI. században alkalmaztak nagyobb orgonákon.

⁶² Pacificale: feszület; nevét onnan nyerte, hogy azt az ünnepélyes misén jelenlevő püspököknek, fejedelmeknek, vagy valamely fő tekintélyű személynek a „Pax Domini sit semper vobiscum” után az alszerpap csókolás végett eme szavakkal nyújtja: „Pax tecum” (béke veled).

⁶³ Paseheki: A kézirat hibás írása. Helyes alak: Paschalia. Jelentése: húsvéti gyertyatartó.

⁶⁴ Figura Resurg: Fából szépen festve. Jelentése: feltámadt Jézus alak.

⁶⁵ Spervorium: szenteltvíz szóró.

⁶⁶ Thuribulum naviculával: füstölő; hajócska, hajó alakú edényéből a parázsra szórják a tömjént.

⁶⁷ Ritualé: szertartáskönyv.

⁶⁸ Officium divinum: isteni szolgálat, a legrégebbi és használatos neve a papi szolozmánának.

⁶⁹ Velum: a katolikus liturgiában többféle rendeltetésű kendő.

⁷⁰ Persely: az a díszesebb külsejű zacskó, doboz, amelybe a hívek a templom szükségleteinek fedezésére, vagy általános egyházi és jótékony célra szolgáló adományokat helyezik.

⁷¹ Péter-fillérek: önkéntes adományok a pápa részére.

⁷² Öröklámpa: katolikus templomokban az oltáriszentséget őrző, oltár előtt égő lámpa.

⁷³ Missale: misekönyv.

⁷⁴ Missale defunel: halotti misék könyve.

⁷⁵ Castrum Doloris: gyászszemlével, ravattal.

Folyószám	G./ Kriptá	Állapot		
		Jó	Közepes	Rossz
73.	4 Vastalapzatú lámpa	4		
75.	1 Vasfeszület	1		
76.	1 térdeplő fából	1		
77.	1 függőlámpa cina ezüstműből	1		
78.	1 szenteltvíztartó alpaccaból	1		
79.	2 ablak	2		
80.	1 vasajtó	1		
81.	14 lépcső kőből	14		
	H./ Kerítés			
	74 méter hosszú farácszatú kerítés körbe téglaszlopokkal 2 vaskapuvál			
	I./ Terület			
	1000–1200 -öl terület beültetve fenyőfákkal			
	A kápolna a fentebb jelzett területtel „Borsodi és Katymári Latinovits Illés örököseinek nyugvóhelye” címen van bekebelezve.			
	K./ A kápolna 800 forint alapítókéje és 426 forint tőkésített kamatai a kegyes alapítványi számadások 13. sz. a. szerepelnek.			
	1895. év végével volt összes bevétel	132.36 f.		
	„ kiadás	84.97		
	marad 1896. évre készpénzben:	47.39		
	Kötvényekben:	1226 f.		
	Összesen:	1273.39		

Kuts János
kerületi esperes

Borsódi és katymári
Latinovits Pál
mint az alapító néhai
Latinovits Illés örököseinek egyike

Gärtner Sándor
ideiglenes lelkész

Latinovits Lőrincz
Pilaszanovits Péter
j[egy]ző⁷⁶

A borsodi
Latinovits Illés fiele
Kápolna
leltára
1895

Láttam:
Johannes Kuts
főesperes

⁷⁶ A dokumentumot az öt kézjegyén kívül három bélyegző is hitelesíti. Ezek szövege a következő: „Sigillum V. A. D. † Districtus Bajaensis” (Bajai Esperes Kerület), „Borsodi Rom. Kath. Plébánia Hivatal”, „Bács-Bodrogh T. E. Vármegye Bajai Járás Borsód Község”.

Epilógus

A nagy gondossággal megírt dokumentum nem tartalmazza a kápolna tornyát díszítő, közel két méteres, fémből készült keresztet. Erről, a berendezésekről, a szer-tartásokhoz nélkülözhetetlen eszközök hollétéről nincsenek – ez ideig – biztos ismereteink. Egy részük valószínűsíthetően az 1940-es és 1950-es években a plébániára kerülhetett. A kriptá feltörése a második világháború időszakában bizonyos tárgyak eltulajdonításával is járhatott. A kegyeleti hely eredetileg 10 koporsó elhelyezésére alkalmas koporsókamrárt rejtett. A bejáratot őrző vasajtó eltűnt, így a kriptát nem lehet zární. A község önkormányzata a maga erejéből jelentős munkálatokat nem tud az épületen végezni: Egy 2000 körüli felmérés szerint 5 üres és 5 koporsót rejtő kamra található benne. Valamennyi a Latinovits családhoz tartozik. A koporsókat tartalmazó kamrák zárókövel vannak ellátva. A feliratok jelzik az oda elhelyezett személyeket.⁷⁷

Az Észak–Dél tájolású, magányosan álló épület, a körötte lévő néhány négyzetméternyi területével a múltra emlékeztet. A tetőzetétől megfosztott kápolna bel-sejéről, annak állapotáról, valamikori festéséről ma már semmi sem látható. Életve-szélyes volta a „kíváncsiskodókat” is elriasztja.

Megérdemelné, hogy gondos kezek legalább a jelenlegi állapotát őrizték meg az utókornak. Egy összefogással megvalósuló rekonstrukció újabb műemlékkel gazdagítaná az országot, a bácskai tájat.

⁷⁷ A feliratok a következők: 1. Latinovits Adolf élt 3 évet, meghalt augusztus 21-én, 1851. 2. Latinovits Alice 1881. november 25., élt 10 napot. 3. Tansberg Eugenia született Latinovits élt 24 évet, meghalt május 25-én, 1887 esztendőben. 4. Itt piheni örök álmát özv. Borsodi és Katymári Latinovits Illésné született Latinovits Judit született 1824. január 6., elhunyt 1897. december 19. ÁLDÁS PORAIRA! „Az ellentét törvénye tett/ide emlékül engemet./A legkeményebb kő nekem/akiknek hamvait itt őrizem:/Gyöngéd volt mint nő és anya,/a szerető jóság maga.” 5. Angeli Alfons meghalt 1923. július 08.

IRODALOM

- BOROVSKY Samu (szerk.)
{1909–1910} Bács-Bodrog Vármegye I., II. kötet. Budapest.
- DÓKA Klára (összeáll.)
1994 Kalocsai főegyházmegye. (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1.) Budapest.
- IVÁNYI István
1909 Bács-Bodrogh Vármegye Földrajzi és Történelmi Helynévtára I–II. kötet. Szabadka.
- MOLNÁR János
1989 Egy kisközség iskolatörténete. Bácsborsód.
- NAGY Iván
1987–1988 Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Budapest.
- NYULÁSZINÉ STRAUB Éva
1987 Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei. Budapest.
- ROEDIGER Lajos (szerk.)
1896 Bács-Bodrog Vármegye Egyetemes Monográfiája I., II. kötet. Zombor.
- 1899 A Bács-Bodrogh vármegyéi Történelmi Társulat Évkönyve. XV. évf. IV. füzet. Zombor.
- VIRÁG Zsolt
2003 Magyar Kastélylexikon. Bács-Kiskun megye kastélyai és kúriái. 2. k. Budapest.

ÖSSZEFOGLALÓK

MÉSZÁROS ZOLTÁN

A NÉPI KASZINÓ – PUČKA KASINA SZABADKÁN

A dolgozat a szabadkai Bunyevác népi kaszinó történetét foglalja össze röviden, amely „minden jónak a forrása volt” a bunyevácok számára. A tanulmány a népi kaszinó működéséről, vezetéséről szolgáltat adatokat, valamit arról, hogy milyen szerepet töltött be a bunyevác lakosság szokásainak fenntartásában, elsősorban a Prelo (Fonó) kapcsán. A munkából képet kaphatunk arról, hogyan illeszkedett be a bunyevác lakosság a kor magyarországi társadalmába, kik voltak szellemi vezetői, és arról is, ahogy az új délszláv államban mennyire nem vették figyelembe a Kaszinó, és az egész bunyevác közösség érdekeit.

CSERI GÁBOR

FEJEZETEK A KISKUNHALASI CSIPKEHÁZ TÖRTÉNETÉBŐL

A halasi csipkéről számos írás készült. Ez a dolgozat a levéltári források segítségével igyekszik bemutatni azt a küzdelmet, ami a Csipkeház megteremtéséért, illetve későbbi fenntartásáért folyt.

A halasi csipke megszületése két embernek köszönhető: Dékányi Árpád gimnáziumi rajztanárnak, és Markovits Mária csipkevarrónak, aki Dékányi tervei alapján az első varrott halasi csipkéket készítette el. Dékányi Budapestre távozása utáni évtizedekben a halasi csipke fennmaradása Markovits Máriának és munkatársainak volt köszönhető. A húszas évek végére a csipkevarró műhely súlyos válságba került. Eből a válságból a széles lobbitevékenységet folytató polgármester dr. Fekete Imre színre lépésével kezdett a csipke kilábalni.

A Csipkeház ünnepélyes átadása 1935. június 23-án volt. Vita tárgyát képezheti a csipkeházi berendezés népművészeti hitelessége, de Kiskunhalas városát idegenforgalmi szempontból kétségkívül e ház léte lendítette fel. Vendégekönyvébe fél év alatt 4100 látogató jegyezte be nevét. Ahogy a csipkék értékesítéséről is gondoskodás történt, az előállítók létszámát is meg kellett növelni közel száz főre. Ezért volt szükség a Csipkeház bővítésére, 1939. június 6-án adtak át az új épület szárnyát. A következő években több nehézséggel kellett a Csipkeháznak megküzdenie – elég csak a háborús belövésekre gondolni. A szocialista ipar sem kedvezett a csipke előállítás körülményeinek, 1947-ben az épület egy részében szövőtanfolyam indult. 1952. július 16-án állami támogatással megalakult a Kiskunhalasi Háziipari Szövetkezet, amely a Csipkeházat megkapva itt rendezte be székhelyét. A szövetkezetnek a csipkevarró részlegén kívül azonban több más terméket is előállító részlege működött itt, így a csipkeműhely önállósága megszűnt. A szövetkezet felszámolása után sikerült a Csipkeházat megmenteni az 1992-ben az önkormányzat által létrehozott Halasi Csipke Alapítványnak. Ezt követően kezdődött a csipkevarrás újabb fellendülése kiadványokkal, kiállításokkal. 1994. aug. 20-án avatták fel Barth Károly: Csipkevarrók c. szobrát a Csipkeház bejáratánál, emléket állítva Dékányi Árpádnak és Markovits Máriának.

KEMÉNYNÉ PINTÉR ILONA

ÜNNEPI MEGEMLÉKEZÉS DUNAPATAJON AZ 1919-ES VÉRENGZÉS 20. ÉVFORDULÓJÁN

A Tanácsköztársaság elleni dunapataji ellenforradalmi megmozdulás 1919. június 18-án este a katonai sorozás elleni tiltakozó gyűléssel kezdődött, és 23-án délután egy összecsapást követő akasztással fejeződött be. A lakosság és a Szamuely Tibor vezette vöröskatonák közötti június 23-ai összecsapásban és az összecsapás utáni órákban 63-an haltak meg a községben, valamennyien férfiak. 13 főt felakasztottak, a többiek harc közben és az azt követő lövöldözésben haltak meg. Róluk emlékeztek meg 1939. június 18-án egy nagyszabású emlékünneper keretében emlékművük, a vértanúk oszlopa előtt.

KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA

ÖREGDIÁK-TALÁLKOZÓ ÉS MÓRA-EMLÉKTÁBLA-AVATÁS KISKUNFÉLEGYHÁZÁN 1935-BEN

Móra Ferenc (1879–1934), az országos hírű író, újságíró, muzeológus és régész Kiskunfélegyházán született, itt töltötte gyermekéveit, és a helyi gimnáziumban tett érettségi vizsgát 1897-ben. Móra egykori iskolatársa, a nála két évvel korábban érettségizett, 1934-ben már Budapesten élő dr. Lászlóffy (Eisler) Mihály ítélőtáblai bíró fejében – a saját 40 éves érettségi találkozójuk szervezése közben – született meg az ötlet, hogy az irodalmi és régészeti munkáiról híressé vált egykori diáktárs, az 1934-ben elhunyt Móra Ferenc emléke előtt egy nagyszabású, 15 évfolyam volt növendékeit érintő „véndiák-találkozó” keretében tisztelegjenek. Ez az esemény nemcsak méreteiben és ünnepélyes külsőségeiben emelkedett ki a szokásos érettségi találkozók közül – hiszen 235 öregdiákot próbált a szervező összehívni a kétnapos félegyházi rendezvényre –, hanem emellett külön fényt és jelentőséget adott a találkozóknak az annak keretében rendezett Móra-emlékünnepe, mikor is sor került a Keviczky Hugó szobrászművész által alkotott, a kiskunfélegyházi gimnázium falán elhelyezett Móra-emlékmű leleplezésére is. Az író arcképét ábrázoló dombormű költségeit a véndiákok adományjaiból fedezték, a vörösmárvány táblán lévő felirat Móra diákéveit idézi.

A nagyszabású rendezvény dr. Lászlóffy Mihály több mint egy évig tartó nehéz munkája és töretlen lelkesedése nyomán valósulhatott meg. Az utókor szerencséjére az esemény szervezésének minden lépését nyomon lehet követni, hiszen fennmaradt dr. Lászlóffy Mihály kb. 540 darabos, e témában született levelezése. A forrás-együttes remek kortörténeti dokumentum is, hiszen hűen ábrázolja egy hihetetlen munkabírást, a közösségért fáradságot és áldozatot nem sajnáló idealista ember küzdelmeit, aki szinte egyedül, csekély segítséggel szervezett meg egy több mint 200 embert megmozgató ünnepélyt.

KEMÉNY JÁNOS

A TISZTI FŐORVOS JELENTÉSE A BELÜGYI ÁLLAMTITKÁRNAK A BAJÁN, 1942. OKTÓBER 11-ÉN RENDEZETT ZÖLDKERESZTES „EGÉSZSÉGNAPRÓL”

(FORRÁSKÖZLÉS)

Baja törvényhatósági joggal felruházott város tisztii főorvosa, dr. Karossa Pfeiffer József, 1942. november 11-én jelentést tett dr. Johan Béla belügyi államtitkárnak, az Országos Egészségvédelmi Szövetség elnökének, a Baján, 1942. október 11-én megrendezett „Egészségnap”-ról. A 19 oldalas jelentés részletesen szól az esemény előzményeiről, az „Egészségnap” rendezésének gondolatáról, az előkészítő tárgyalásokról, az esemény lebonyolításához szükséges élelmiszerek beszerzési nehézségeiről, az alkalmazott propagandáról, a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat alkalmazottainak és az óvónőknek a munkába való bekapcsolásáról, jelmondatokról, a diákok értesítéséről, az általános propagandáról, a tömegek részvételének biztosításáról. Emellett ismerteti az „Egészségnap” programját, a szervezőmunka alapelveit, a helyi társadalom bevonását a szervezőmunkába, említést tesz az alkalmazott árákról, versenyekről és egyéb szórakozási lehetőségekről, gyűjtési akcióról, a rendezés egységesítéséről, a higiénikus árusítás biztosításáról, az esemény során elért anyagi eredményekről. Külön kitér a népünnepély résztvevőinek számára, a sátrak forgalmára, perecárusításra, a kecsketej ajánlására, az árusítás kockázataira, az „Egészségnap” időpontjának megválasztására, a műkedvelő fényképezésre, az egészségversenyre, és végül levonja a nap eseményeinek konklúzióit.

A közölt forrás érdekes kordokumentum. Bepillantást enged egy határ menti magyar város, nevezetesen Baja második világháború alatti, de mondhatni a két világháború közötti legnagyobbnak nevezhető jótékony célú rendezvényébe. Jellegzetesen mutatja be az akkori egészségügyi propagandát és egészségügyi viszonyokat, illetve azok tömegmozgósító erejét. Kiolvasható belőle a második világháborúba lépett Magyarország élelmezési helyzete, ellátási gondjai. Az egykori egészségnap megszervezése, és a széleskörű társadalmi összefogáson alapuló lebonyolítás példaértékű. A forrás mához szóló üzenete: az emberi egészség megőrzése mindennél fontosabb.

SZABÓ BENCE

ELRENDELT ÜNNEPEK

A RÁKOSI-KORSZAK POLITIKAI ÜNNEPEI BÁCS-KISKUN MEGYEI
TANÁCSI ÉS PÁRTBIZOTTSÁGI IRATOK TÜKRÉBEN

Hazánk jelképeit az ország hivatalos címere, lobogója, a Himnusz és a Szózat strófái, a koronázási ékszerek és nemzeti ünnepeink testesítik meg. A jeles napok az államiság és az azt meghatározó eszmerendszer hivatalos szimbólumai, amelyek révén az országot vezető elit hatalomgyakorlásának elvi alapjait, az általa képviselt

politikai rendszer ideológiáját artikulálta. Múltbéli és jelenlegi nemzeti, politikai ünnepeink sajátos perspektívából tárják eléink hazánk letűnt korszakait éppúgy, mint ahogy jelenünk társadalmi, politikai viszonyairól is beszélnek.

Magyarország ünnepeinek történeti távlatát tekintve az államszocializmus korszaka, azon belül pedig különösen a rettegett diktátor, Rákosi Mátyás nevével jelzett időszak sok tekintetben sajátos megítélés alá esik: a pártállam totalitárius és szélsőségesen hierarchikus architektúrája, megalomániája, a hatalom megragadására irányuló kíméletlen módszeressége, embertelen mivolta ekkor mutatkozott meg legnyersebb valójában. A tanulmányban szerepeltetett közigazgatási és pártarchívumi dokumentumok egyfajta körképet adnak történelmünk 1948-at követő szakaszáról. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezen forráscsoportok értékes, bár túlzásoktól és – az egyirányú perspektívájából adódóan – részrehajló torzítástól sem mentes forrásait jelentik történelmünknek, így ismertetésüket kellő kritika és magyarázat mellett kell megtenni. A tanulmány korántsem vállalkozhatott a tárgykör teljes igényű taglalására. A megidézett forrásokon túl a népköztársaság ünnepeinek vizsgálatára vállalkozó kutatók számára még számtalan érdekes és értékes, felfedezni való információt, feltárássra váró forrást rejtenek az iratok.

APRÓ ERZSÉBET

A POLGÁRI KÖZIGAZGATÁS ELSŐ ÉVTIZEDEI BÁCS-BODROG VÁRMEGYÉBEN

Az 1867-es kiegyezés polgári államot hozott létre, és ehhez a polgári államszervezethez kellett igazítani a dualizmus első évtizedeiben hozott közigazgatási törvényekkel a helyi igazgatás rendszerét úgy, hogy a végbevitt polgári átalakulás következtében fennmaradt nagybirtokrendszer befolyása is megmaradjon, de a helyi viszonyoktól függően, a tökeerős polgárság és a gazdaparasztság is érvényesíteni tudja befolyását. Az egyensúly fenntartását szolgálta a virilizmus rendszere, amely a választás mellőzésével a legvagyonosabb elemekből állította össze a képviselőtestületek, illetve a törvényhatósági bizottságok létszámának felét, s ezzel egy viszonylag zárt körű csoportra bízta a polgári jogok érvényesítését.

A kiegyezés után Bács-Bodrog vármegye közigazgatási székhelye Zomborban volt, itt tartotta alakuló közgyűlését 1867. június 4-én. A tanulmány bemutatja a vármegye és a területén lévő törvényhatósági joggal felruházott városok (a volt szabad királyi városok: Zombor, Újvidék és Szabadka, valamint Baja) és két rendezett tanácsú város (Zenta és Magyarakanizsa) polgári közigazgatásának átalakulását. A dualizmus korai időszakában a helyhatósági önkormányzatot megváltoztató, a helyi közigazgatást szabályozó 1870. évi köztörvényhatósági törvény életbelépése utáni változásokat, a vármegyei és a városi közigazgatás megszervezését, annak fejlődését követi nyomon. A megfigyelés a szervezési szabályrendeletek megalkotására, módosításaira, az egyes közigazgatási ágak szervezésére, és részben a vezető tisztségviselők személyének és szolgálati helyének változásaira is kiterjedt. A vármegye és a megyeszékhely ismertetése valamivel részletesebb a többinél.

A városok törvényhatósági bizottságainak, közgyűlésének a törvények és kormányrendeletek alapján szakbizottságai, állandó bizottságai, továbbá a közgyűlés által szervezett bizottságai voltak, ez utóbbiak városonként részben különböztek. A közigazgatási teendőket a tanács ügyosztályain és a törvényhatóság egyéb, a végrehajtást közvetítő közegein (hivatalain) keresztül intézte, amelyek hagyományokra, helyi sajátosságokra épülve alakultak ki és a törvényi szabályozáshoz igazodva fejlődtek.

GYENESEI JÓZSEF

KÖZSÉG, VÁROS, MEGYESZÉKHELY KALOCSA VÁROS KÖZIGAZGATÁSI SZEREPVÁLTOZÁSAI 1871 ÉS 1921 KÖZÖTT

A kiegyezés után kialakított polgári közigazgatási rendszerben a külön jegyzőt tartó, de rendezett tanáccsal nem bíró oppidumokat az 1871. évi XVIII. törvénycikk nagyközségekké minősítette át, így e rendelkezés következtében Kalocsa – első látásra látszólag méltánytalanul – közel fél évszázadra elvesztette városi rangját. A községi törvény és novelláris módosítása, az 1886. XXII. törvénycikk azonban egyaránt lehetőséget biztosított a nagyközségek számára meghatározott kondíciók teljesítése esetén a rendezett tanácsú városi cím elnyerésére. Ezek a passzusok mintegy jogorvoslatot kínáltak volna a kalocsaiak számára, ha esetükben valóban igazságtalan döntésről lett volna szó, amelyet azonban megkérdőjelez az, hogy a fenti lehetőséggel Kalocsa nagyközség a századforduló elejéig nem élt, helyesebben nem tudott élni. A település városi címét végül 1921-ben szerezte vissza. A kalocsaiak, vélhetően az elért sikereken felbuzdulva, a következő évben már a történelmi Pest vármegye kettéosztásával létrehozni kívánt Solt vármegye székhelye cím elnyerésért is harcba szálltak. E pillanatnyi fellángolást a város erejének és lehetőségeinek reális számbavétele követte. A kalocsai képviselő-testület a későbbiekben is megvitatta a Pest vármegye felosztására vonatkozó elképzeléseket, de a megyeszékhelyi rang elnyerését célzó indítványt ezt követően többször nem került napirendre.

KEMÉNYNÉ PINTÉR ILONA

LEVELEK AMERIKÁBÓL (FORRÁSKÖZLÉS)

Nagy András és családja 1904-ben vándorolt ki Szabadszállásról Amerikába. Az egykori bognármester távozásának okairól, új életkörülményeiről, gyári munkásból sikeres vállalkozóvá, majd amerikai állampolgárrá válásáról szülőfalujának főjegyzőjéhez írt két – 1907-ben és 1913-ban kelt levélből – szerzünk tudomást. E két levél Nagy András anyagi, társadalmi és szellemi felemelkedésének dokumentuma, s egyben a magyar történelem egy szomorú fejezetének mementója is.

KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA

A LÁNYOKTATÁS KEZDETEI KISKUNFÉLEGYHÁZÁN

Kiskunfélegyházán a lányoktatás ügyét a XVIII–XIX. században sokáig nagyon mostohán kezelték. Bár ez országos tendencia volt, Félegyházán a lányok iskoláztatása az 1890-es évekig kirívóan mindig a fiúoktatás érdekvizonyainak rendelődött alá. A XIX. század végére érte el a város a polgárosodásnak azt a fokát, amikor már a lakosság körében egyre nagyobb és hangosabb lett az igény a helyi nőnevelés színvonalasabb és koncepciózusabb átalakítása iránt. Néhány erőtlen és kudarcba fulladt próbálkozás után, a város egyházi főhatósága, a váci püspök pénzügyi támogatása teremtette meg az alapot egy nagyszabású lánynevelő-intézet megvalósításához. A tanulmány, primer forrásokat felhasználva, végigkíséri a helyi lányoktatás viszontagságos helyzetét az 1700-as évek közepétől egészen 1908-ig, mikor is végre megkezdhette működését a szerzetesnők által vezetett Constantinum lánynevelő-intézet, amelynek 40 évi működése a helyi lányoktatás virágkorát jelentette.

SARLÓS ISTVÁN

BAJA VÁROS MEZŐGAZDASÁGI NAGYBIRTOKAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Egy terület mezőgazdaságának elsődleges meghatározó tényezője a birtokstruktúra. A két világháború között a mezőgazdasági tőkeállomány 85%-át a termőföld tette ki. A mezőgazdaságban – a szántóföldi termelésben hatványozottan – érvényesül a méretgazdaságosság elve, ezért egy terület mezőgazdaságának meghatározó elemei a nagybirtokok. Előadásomban az 1934–35-ös mezőgazdasági összeírás, valamint az 1925-ös és az 1935-ös gazdacímtár alapján vizsgálom meg a bajai és a bajaszentistváni nagybirtokokat, valamint a rajtuk folytatott gazdálkodást. Természetesen városi viszonylatban már a 100 kateszteri holdas, vagy ennél nagyobb területű birtok is nagybirtoknak számított. 1925-ben Baján és Bajaszentistvánon 17, 1935-ben Baján 15 ilyen nagybirtok volt: városi kezelésben lévő birtok, intézményi birtokok, egyházi birtokok és magángazdaságok. E birtokok tulajdonosi és hasznosítási szempontból végrehajtott vizsgálatával nyomon követhetjük a Trianon utáni Magyarország egy speciális helyzetben lévő településének gazdasági változásait, hogy a dualizmuskori kereskedőváros miként reagált a két világháború közti gazdasági kihívásokra.

CSERI GÁBOR

A DÉLPEST MEGYEI MEZŐGAZDASÁGI KIÁLLÍTÁS KISKUNHALASON 1942-BEN

Korszakunkban Kiskunhalas a jó halasi bor, a híres Kiefer-körte és a gyönyörű halasi csipke hazája, 112 000 holdnyi területével, 15 pusztájával az ország ötödik legnagyobb határú városa. A város képviselőtestülete 1942. január 26-án határozta el a szeptember hónapban esedékes mezőgazdasági kiállítás megrendezését. A kiállítás célja az volt, hogy a vármegye déli része mezőgazdasági termelésének előhaladásáról bizonyosságot tegyen és bemutassa, hogy a vidék gazdatársadalma tudja és megteheti kötelességét a munka frontján háborúban álló hazájával szemben. A felvonultatott termények, elsősorban a gyümölcs, szőlő és bor értékesítésének lehetőségét is fokozni kívánták a halasiak a kiállítás segítségével, amelynek fő védnökei között megtaláljuk gróf Teleki Mihályt, Dr. Keresztes Fischer Ferenc belügyminisztert, báró Bánffy Dániel földművelésügyi minisztert stb. A kiállításon díjazták a legsikerültebb mezőgazdasági terményeket és borokat, sajtó-, antibolsevista, amatőr fénykép-, népművészeti, valamint csipketárlatot rendeztek, továbbá lovasversenyre is sor került.

Az esemény – a történelmi korszakból is következően – a sikeres termék(termény) bemutatók mellett fajvédő-propaganda célokat szolgált, ehhez teremtettek alapot a helyi média megnyilvánulásai, a kiállított sajtótermékek, illetve a meghívott politikusok és főszervezők ünnepi beszédei. A nehéz időkben valódi polgári összefogást mutathatott volna be a város, de mivel a zsidó termelők, kereskedők nem vehettek részt a programokban, a kiállítás – különösen a vármegyei felső vezetők szemében – mindössze az 1940-es évek elejének egyik politikailag fontos rendezvényévé vált – amelybe igyekeztek bevonni a visszacsatolt délvidéki terület településeit is.

SÓBER PÉTER

A BÁCS-KISKUN MEGYEI CIGÁNYSÁG INTEGRÁLÁSA A SZOCIALIZMUS KORAI IDŐSZAKÁBAN (1946–1965)

A Bács-Kiskun megyei cigányság helyzetéről történeti összefüggéseiben mindmáig nem született olyan tanulmány vagy egyéb feldolgozás, amely nyomtatásban is megjelent volna a szocializmus időszakára koncentrálva. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy a legnagyobb magyar kisebbség történetét, kultúráját a történeti összefüggések keretében vizsgáljuk. Különösen azért lényegesek a cigánysággal kapcsolatos kutatások, mivel a velük szembeni előítéletek mindmáig nem csökkentek a többségi társadalom részéről. Tanulmányomban a korai szocializmusban élő cigányság állapotát, a politikai osztály részéről történő döntéshozatalt kívántam bemutatni. A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy az 1956-os forradalom után megváltozott a hatalom viszonya a romákhoz, sokkal inkább a társadalomba való beilleszkedés

elősegítése volt a cél, semmint ennek akadályozása. Mindezek ellenére a cigányság integrálása korántsem ment zökkenők nélkül, a korábbi vándorló életmódról való átállás nem történt meg egyik napról a másikra. Az eredmények azonban nyilvánvalóak és megkérdőjelezhetetlenek. Megszűnt a vándorló cigány életmód, fokozatosan csökkent a cigánytelepek száma a megyében, egyre több roma tudott elhelyezkedni a beinduló ipari termelésbe, és ezzel integrálódni a szocialista társadalom szövetébe. Természetesen a problémákat sem lehet elhallgatni, de a lényeg az, hogy igenis történt fejlődés, kimutatható javulás a cigányság életkörülményeiben az 1960-es évekre.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

A VÁROSI MÉSZÁRSZÉK ÜZEMELTETÉSE KECSKEMÉTEN A XVI–XVII. SZÁZADBAN

A középkorban a mészárszék működtetése különösebb módon nem növelte az egyes települések bevételeit, így ez a jövedelemforrás csak ritkán jelent meg a kiváltságlevelekben. Ez az oka annak, hogy e beneficium gyakorlása kevés figyelmet és helyet kapott a helytörténeti monográfiákban. A mészárszék üzemeltetése, mint a városias fejlettség egyik bizonyossága, a felfutóban levő mezővárosokban is csak viszonylag későn jelent meg. Ilyen műhelynek, üzemnek a tényleges működtetésére vonatkozó egyértelmű adatok Kecskeméten csak a XVI. század végéről maradtak fenn, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a település lakosságának ellátásában fontos szerepet játszó regálé jogának gyakorlását ezekben a századokban a tanács magának tartotta fenn. A dolgozat azonban nemcsak a kecskeméti mészárszék létezésének tényét igazolja a töredékesen fennmaradt források alapján, hanem ezek felhasználásával a város XVI–XVII. századi mészárszékének üzemeltetésére, ellenőrzésére és irányítására szolgáltat nagyon sok fontos új adatot.

NÁNÁSI LÁSZLÓ

MAGYARORSZÁG ÜGYÉSZSÉGE AZ ELLENFORRADALOM ÉS A KONSZOLIDÁCIÓ IDEJÉN (1919–1922)

A Tanácsköztársaság bukását követően hatalomra kerülő kormányok törekedtek az 1918 októbere előtti állapotok, a jogfolytonosság helyreállítására, valamint ezzel egy időben megkezdődött az ügyészi szervezet visszarendeződése is. A zűrzavaros belpolitikai állapotok (román és szerb megszállás, a tisztí különítmények önkénye) azonban nagyban lassították a fenti folyamatokat. A forradalmi elemektől megtisztított és státuszrendezésen átesett ügyészség, a büntető eljárási szabályok változása következtében, a korábbiakhoz képest nagyobb mozgástérrel kezdhette meg zavaraltan működését az 1920-as évek első felétől.

MOLNÁR JÁNOS

A BORSÓDI LATINOVITS-KÁPOLNA
(FORRÁSKÖZLÉS)

A forrásközlés a bácsborsodi Latinovits Illés-féle kápolna 1895-ben készült leltárát adja közre. A bevezető rövid ismertetést ad a Latinovitsok múltjáról, amelyből kiderül, hogy a XVII. században, Dalmáciából érkezett család miként vált a Bácska egyik leggazdagabb nemzettségévé, valamint arról az útról is, amelyet az ismeretlenségből a grófi cím megszerzéséig bejártak. A munkában természetesen a fő hangsúly az arisztokrata mivoltot reprezentáló családi temetkezési kápolna megépítésének, főúri berendezésének az ismertetésén van.

SUMMARIES

ZOLTÁN MÉSZÁROS

PEOPLE'S CASINO – PUČKA KASINA IN SUBOTICA

The essay summarizes the history of the Catholic Serbians' People's Casino which was the "source of every good thing" for them. We get to know more about its operation, the controlling of the Casino and its role in saving the Catholic Serbians' customs particularly in connection with the "Prelo" (spinning room). It can also be detected from the essay how Catholic Serbians could adapt to the Hungarian society of the era, who were their intellectual managers and last but not least how the interests of the Casino and the whole Catholic Serbian community were not taken into account.

GÁBOR CSERI

CHAPTERS FROM THE HISTORY OF THE LACE-MAKERS' HOUSE OF KISKUNHALAS

There have already been a lot of monographs about the lace of Halas. This one tries to show the efforts for establishing and later maintaining the Lace-makers' House of Kiskunhalas.

The origin of the lace of Halas is associated with the names of Árpád Dékány drawing-teacher of a secondary school and Mária Markovics lace-maker who made the first sewn lace on the basis of Dékány's plans. The survival of the lace of Halas in the decades after Dékány's moving to Budapest was owed to Mária Markovics and her colleagues. By the end of the 1920s the Lace-maker's House got into a serious crisis. The workshop could escape with the help of dr Imre Fekete mayor's lobby.

The opening ceremony of the Lace-maker's House was 23 June, 1935. Bearing folk art point of view in mind, the equipment of the House can be a disputable point but the tourism of Kiskunhalas had benefited from it. There were 4100 visitors who signed in its visitors-book in half a year. After increasing the marketing procedure of the lace the number of makers had to be increased, as well, almost for 100 makers. Therefore, the Lace-maker's House needed to be enlarged so 6 June 1939 a new part was built. In the following years the House had to face different difficulties, one of the most threatening was the war. The socialist industry was against the operation of the workshop, too. In 1947 in a part of the House there was a weaving course. With state support 16 June 1952 they established the Homecraft Cooperative of Kiskunhalas which got the building of the Lace-makers' House to set up its seat there. This order stopped the independence of the workshop as the Cooperative had other divisions producing other kinds of products. After winding up the Cooperative, the Foundation for Lace of Halas which was established in 1992 by the local self-

government could save the Lace-makers' House. After that the operation of the workshop was helped by publishing brochures and organising exhibitions. Raising a monument to the memory of Árpád Dékány and Mária Markovics on 20 August, 1994 at the entrance of the Lace-makers's House was unveiled a statue by Károly Barth titled Lace-makers.

MRS ILONA KEMÉNYNÉ PINTÉR

**CELEBRATIONAL COMMEMORATION
IN DUNAPATAJ ON THE 20TH ANNIVERSARY
OF THE CARNAGE OF DUNAPATAJ IN 1919**

The counter-revolutionary activities against the Hungarian Soviet Republic started 18 June, 1919 with a protest meeting against the recruiting and ended in the afternoon of the 23 June after a hanging. During the fight between the inhabitants and Tibor Szamuely and in the hours after that 63 men died in the village. 13 of them were hung, the others died during the fight and in the gunfight after that. 18 June, 1939 there was a commemoration in honour of them within the frame of a great anniversary in front of the martyrs' column.

MRS MÁRTA KŐFALVINÉ ÓNODI

**REUNION OF THE GRADUATES
AND DEDICATION OF THE MÓRA MEMORIAL TABLET
IN KISKUNFÉLEGYHÁZA (1935)**

Ferenc Móra the writer, journalist, museologist and archaeologist famous all over the country was born in Kiskunfélegyháza. He spent his childhood and graduated there in the local secondary grammar school in 1897. Mihály (Eisler) Lászlóffy dr, Judge of High Court of Justice, who graduated two years before Móra, came up with the idea of commemorating a classmate, who died in 1934, having become famous for his literary and archaeological work. He organised their 40-year-class reunion involving graduates of 15 years meanwhile they paid their respect to Ferenc Móra in the course of the reunion celebration. It was not only special because of its greatness with 235 graduates at the two-day ceremony but also the Móra commemoration increased the importance of the event when the sculptor Hugó Keviczky's Móra monument was unveiled. It was placed onto the wall of the Secondary Grammar School of Kiskunfélegyháza. The expenses of the relief of Móra's portrait were financed by the graduates. The inscription carved in the red marble calls the memory of Móra's student years.

The great event was realized owing to Mihály Lászlóffy's hard work and whole-hearted enthusiasm. Luckily, every step of the event's organisation can be followed from Mihály Lászlóffy's correspondence containing 540 letters. It is also a great historical document as it shows an idealistic man's efforts for the community. He was determined and spared no pains to make a sacrifice for the others and organised a celebration with 200 people without asking for help of anyone.

JÁNOS KEMÉNY

**THE CHIEF MEDICAL OFFICER'S REPORT ON THE
GREEN CROSS DAY OF HEALTH ARRANGED IN BAJA
ON 11 OCTOBER, 1942
(SOURCE PUBLICATION)**

On 11 November, 1942 dr József Karossa Pfeiffer, the chief medical officer of municipal borough of Baja, made a report on the Day of Health arranged in Baja on 11 October, 1942. The report was addressed to dr Béla Johan, Under-secretary of State, who was also the president of the National Health Care Association. The 19-page report treats in details with the antecedents of the event, the idea of organising a Day of Health, the preliminary negotiations, the difficulties of purchasing the necessary food-products, the applied publicity, connecting the employees of Green Cross Health Care Service and kindergarten teachers with the work, informing the students, assuring that crowds of participants will take part in the event. Besides the above mentioned things it describes the programmes of the Day of Health, the basic principles of the organisational work and how to involve the local society in the organisational work. It also mentions the used prices, competitions and other entertaining programmes, the collecting charity activities, the unification of the event, how to keep hygiene on the fair, and last but not least the financial results reached during the event. The report also defines the number of the popular celebration's participants, the commerce of the pavilions, the sale of pretzels, the recommendation of the goat's milk, the risks of the fair, the selection of the Day of Health's date, the amateur photography, the health competition, and at the end it draws conclusions from the day.

The source publication is an interesting historical value. It obtains an insight into the greatest charitable event of a Hungarian frontier town called Baja during World War II or rather between the two World Wars. It shows typically the publicity of the time and health circumstances and their strength of mobilisation masses. Information can be received from the monograph on the food-administration and supply problems during World War II. The organisation and the arrangement based on the collaboration of the whole society are exemplary. The publication's message to the today's people: the most important thing is to save our health.

BENCE SZABÓ

**PRESCRIBED PUBLIC HOLIDAYS
POLITICAL CELEBRATIONS OF THE RÁKOSI ERA
IN THE MIRROR OF THE DOCUMENTS
OF THE COUNCIL OF BÁCS-KISKUN COUNTY
AND OF THE BOARD OF THE SOCIALIST PARTY**

The symbols of Hungary are the coat of arms of the Republic of Hungary, the Hungarian Flag, the stanzas of the Hungarian national anthem and the Second Hungarian national anthem, the coronation jewels and last but not least our national celebrations. The special days are official symbols of the statehood determined by the system of conceptions which the controlling power made the basic principles of the exercise of power and also the ideology of the political system represented by. Our former and present national and political public holidays show the previous eras of Hungary, as well as, the present social and political situations from a special point of view.

Studying the historical role of Hungarian public holidays, the Socialist era, first of all, the autocracy of the dreadful dictator Mátyás Rákosi can be judged by a special point of view. In those times the extremely hierarchic structure of the system, the cruel method of seizing the power and the inhumanity could be experienced clearly. The administrative documents and data of the Hungarian history after 1948 can be detected in the essay. However, it has to be mentioned that on the one hand these are valuable sources, but these are also one-sided, exaggerated and unfair so they can be reviewed with some criticism and comment. The essay was not able to include the whole topic. Except for the quoted sources there are still a lot of valuable and interesting documents which can be found in the archive concerning the celebrations of the Hungarian Soviet Republic.

ERZSÉBET APRÓ

**THE FIRST DECADES OF THE CIVIL ADMINISTRATION
IN BÁCS-BODROG COUNTY**

After the Compromise of 1867 a civil state was established. The local administrative system had to be adjusted to that civil state with administrative laws in the first decades of the dualistic era in order to keep the influence of the large estates survived in consequence of civil transformation and to make it possible for the citizens of considerable means and the peasantry to enforce its influence depending on the local circumstances, as well. To maintain the balance the elections were disregarded and a closed group of the wealthiest people became the representatives and members of committees to enforce civil rights.

The administrative seat of Bács-Bodrog County was in Zombor after the Compromise of 1867 and there was also the founders' meeting on 4 June, 1867. The monograph describes the formation of the civil administration of the county and the

municipal boroughs on the territory of Bács-Kiskun County (the former free royal towns: Zombor, Novi Sad, Subotica, Baja) and of two towns with ordered council (Zenta and Magyarakanizsa), as well. It also shows the changes, the town and county administrative organization and development after the Act of 1870 that changed local self-government, and regulated the local administration in the early period of the dualistic era. Moreover, it contains some additional information on the formation and modification of the organisational regulations, the organisation of some administrative sectors, and also the personal and post changes of top level officials. The description of the county and the county seat is more detailed than the others.

On the basis of laws and acts, the municipal boards and the general town assembly had special and regular committees and committees organised by the general assembly the last of which were different in each town. The town discharged the administrative duties through its departments and offices which were established on the basis of traditions and peculiarities and developed adjusting to the regulatory enactment.

JÓZSEF GYENESEI

**VILLAGE, TOWN, COUNTY SEAT CHANGES
IN THE ADMINISTRATIVE ROLE OF KALOCSA
BETWEEN 1871 AND 1921**

After the Compromise of 1867 in the frame of the civil administrative system the prairie towns' official status (with an own notary but without an ordered council) were changed to be a large village by the orders of the Art 18 1871. In consequence of this order Kalocsa apparently lost its town rank in an unfairly way for almost a half a century. However, piecemeal legislation in 1886 made it possible for the large villages to get the title of being a town with an ordered council in the case of meeting some requirements. This act would have been a legal remedy for Kalocsa if it had been an injustice but Kalocsa did not do anything in this case until the beginning of the centenary. At long last the settlement got back its town title in 1921. Being motivated by this success in the following year Kalocsa applied for the title of being the county seat of Solt County which was established by dividing Pest County into two parts. This inflammation was followed by the accounting of the town's power and possibilities. The Body of Representatives of Kalocsa later deliberated the imagines concerning the division of Pest County again but this proposal had not been a case of issue any more.

MRS ILONA KEMÉNYNÉ PINTÉR

LETTERS FROM AMERICA
(SOURCE PUBLICATION)

András Nagy and his family emigrated from Szabadszállás to America in 1904. From these two letters to the clerk of his native village from 1907 and 1913 we can get to know more about the reasons of his voyage, his new circumstances, how he became a successful entrepreneur and later an American citizen. These letters are documentations of András Nagy's financial, social and intellectual rising but also memories of a sad period of Hungarian history.

MRS MÁRTA KÓFALVINÉ ÓNODI

THE BEGINNINGS OF GIRLS' EDUCATION
IN KISKUNFÉLEGYHÁZA

The girls' education in Kiskunfélegyháza in the 18–19th centuries was neglected for a long time. However, it was typical of Hungary, the situation was worse in Kiskunfélegyháza where the girls' education was subordinated to the boys' until the 1890s. By the end of the 19th century by achieving a higher middle class status, the inhabitants of the town had a greater demand for women's education. After some weak and unsuccessful efforts the financial support of Bishop of Vác, who was the highest authority of the town, made it possible to establish a great boarding-school for girls. On the basis of primary sources the study shows the difficult situation of the girls' education from the middle of the 1700s to 1908 when the Constantinum Boarding-School for Girls could start its operation. The 40 years of the education in this institute were the brightest period of the local girl education.

ISTVÁN SARLÓS

AGRICULTURAL LARGE ESTATES OF BAJA
BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The most determinant element of a territory's agriculture is the structure of the estates. Between the two world wars the 85% of the agricultural capital were the croplands. In the agriculture the principle of economies of scale is effective so the most important parts of a territory's agriculture are the large estates. The essay shows these kinds of estates of Baja and Bajaszentistván on the basis of their farming, the agricultural list of 1934–35 and last but not least on the basis of the lists of farmers of 1925–35. Obviously, in a town a 100 cadastral hold or a bigger land was counted as a large estate. In Baja and in Bajaszentistván there were 17 large estates in 1925, in Baja there were 15 of these kinds of lands in 1935 (estates administered by the town, estates of institutions, estates of churches and private

farms). Studying these estates from different points of views – from the owners and from utilization – the economical changing of these settlements of Hungary being in a special situation after the Trianon Peace Treaty can be followed and we also get an answer how this market town could cope with the economical challenges of the dualistic era between the two world wars.

GÁBOR CSERI

THE AGRICULTURAL EXHIBITION OF SOUTH-PEST COUNTY IN KISKUNHALAS IN 1942

In that era Kiskunhalas was famous for its good wine, Kiefer-pear and last but not least for its beautiful lace. With its 120 000-hold territory and its 15 Hungarian “pusztas”, it was the town which had the fifth biggest outskirts in the country. The Town Board of Representatives decided to organise an agricultural exhibition on 26 January, 1942. The aim of the exhibition was on the one hand to show the increase of the agricultural production of the South part of the county, and on the other hand to prove that the agricultural class did its duty in times of war, too. However, they wanted to increase the marketing of the exhibited products such as fruit, grapes, and wine. Some of the most important protectors of the exhibition were among others Earl Mihály Teleki, Ferenc Keresztes Fisher Dr, Minister of Home Affairs, and baron Dániel Bánffy Minister of Agriculture. The most successful agricultural products and types of wine were awarded, exhibitions of press, of against the Bolsheviks, of amateur photographs, of folk, of laces were opened and a competition of horsemen were organised, as well.

Besides exhibiting the different products successfully, the exhibition also acted as a racist propaganda based on the activities of the local media, the exhibited press products and the speeches of the invited politicians and main organisers. In those difficult times the town could have shown a real civil collaboration but the Jewish were not allowed to take part in the programmes so the exhibition remained only one of the politically important events in the beginning of the 1940s..

PÉTER SÓBER

THE INTEGRATION OF THE GYPSIES OF BÁCS-KISKUN COUNTY IN THE EARLY SOCIALISM (1946–1965)

Nobody has published a study or an essay about the situation of the Bács-Kiskun County gypsies in their historical connections concentrating on the socialist era in particular. That is why it is so important to examine the history and culture of the biggest Hungarian ethnic minority in the frame of the historical events. Researches about the Gypsies are especially crucial because the society’s prejudices against them still have not decreased. The study shows the situation of the Gypsies

in the early socialism. As it appears from the sources the state power's attitude to the Gypsies had changed after the revolution of 1956 because their aim was rather to help of this minority's adoptions to the society than earlier. In spite of these facts the integration of the Gypsies was difficult as they had to give up their wandering lifestyle. However, the results are obvious. It was the end of the wandering Gypsy lifestyle, the number of the Gypsy colonies progressively decreased in the county, there were more and more Gypsies who were employed in the industrial production so they started to integrate into the socialist society. Obviously, the problems still existed but by the 1960s the development was demonstrable in the Gypsies' circumstances.

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ

OPERATION OF THE TOWN BUTCHER'S SHOP IN KECSKEMÉT IN THE 16–17TH CENTURIES

In the Middle Ages the operation of a butcher's shop did not increase the income of a settlement so it was mentioned in charters only rarely as a source of income. This is the reason of getting so little attention in regional historical monographs. Operating a butcher's shop as a proof of an urban development appeared relatively late even in the prairie towns. The first written evidences of the operation of a shop like that survived only from the end of the 16th century. It can be known from these documents that in those centuries the right of collecting taxes which was very important in supplying the inhabitants was only the council's responsibility. The essay does not only prove the existence of Kecskemét town's butcher's shop on the basis of the incompletely survived sources but it also contains additional information on the operation, control and direction of the town's butcher's shop in the 16–17th centuries.

LÁSZLÓ NÁNÁSI

HUNGARIAN PROSECUTION IN THE TIME OF COUNTER-REVOLUTION AND CONSOLIDATION

The governments came into office after the defeat of the Hungarian Soviet Republic made efforts to re-establish the conditions before October 1918 and the continuity of rights. At the same time the restoration of the attorney organization started. However, the chaotic internal situation made these processes slower (the Romanian and Serbian attorney).

In consequence of the changes of punitive sanctions the prosecution, which had been cleared from revolutionary elements, could start its undisturbed operation with a bigger independence from the first part of the 1920.

JÁNOS MOLNÁR

THE LATINOVITS CHAPEL IN BORSÓD
(SOURCE PUBLICATION)

This is an inventory of the Illés Latinovits Chapel from 1895. The introductory chapter is a review of Latinovits family's past to show how this family coming from Dalmatia became one of the richest families of Bácska and also their way from anonymity to get the title of being an earl. The essay emphasizes the reviewer of the building and furnishings of the chapel which can show the aristocratic origin of the family.

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
TANULMÁNYOK	7
MÉSZÁROS ZOLTÁN A NÉPI KASZINÓ – PUČKA KASINA SZABADKÁN	9
CSERI GÁBOR FEJEZETEK A KISKUNHALASI CSIPKEHÁZ TÖRTÉNETÉBŐL.....	23
KEMÉNYNÉ PINTÉR ILONA ÜNNEPI MEGEMLÉKEZÉS DUNAPATAJON AZ 1919-ES VÉRENGZÉS 20. ÉVFORDULÓJÁN	41
KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA ÖREGDIÁK-TALÁLKOZÓ ÉS MÓRA-EMLÉKTÁBLA-AVATÁS KISKUNFÉLEGYHÁZÁN 1935-BEN.....	49
KEMÉNY JÁNOS A TISZTI FŐORVOS JELENTÉSE A BELÜGYI ÁLLAMTITKÁRNAK A BAJÁN, 1942. OKTÓBER 11-ÉN RENDEZETT ZÖLDKERESZTES „EGÉSZSÉGNAPRÓL” (FORRÁSKÖZLÉS)	63
SZABÓ BENCE ELRENDELTE ÜNNEPEK A RÁKOSI-KORSZAK POLITIKAI ÜNNEPEI BÁCS-KISKUN MEGYEI TANÁCSI ÉS PÁRTBIZOTTSÁGI IRATOK TÜKRÉBEN	87
APRÓ ERZSÉBET A POLGÁRI KÖZIGAZGATÁS ELSŐ ÉVTIZEDEI BÁCS-BODROG VÁRMEGYÉBEN	109
GYENESEI JÓZSEF KÖZSÉG, VÁROS, MEGYESZÉKHELY KALOCSA VÁROS KÖZIGAZGATÁSI SZEREPVÁLTOZÁSAI 1871 ÉS 1921 KÖZÖTT	143
KEMÉNYNÉ PINTÉR ILONA LEVELEK AMERIKÁBÓL (FORRÁSKÖZLÉS).....	157
KÓFALVINÉ ÓNODI MÁRTA A LÁNYOKTATÁS KEZDETEI KISKUNFÉLEGYHÁZÁN	163

SARLÓS ISTVÁN BAJA VÁROS MEZŐGAZDASÁGI NAGYBIRTOKAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT	185
CSERI GÁBOR A DÉLPEST MEGYEI MEZŐGAZDASÁGI KIÁLLÍTÁS KISKUNHALASON 1942-BEN.....	201
SÓBER PÉTER A BÁCS-KISKUN MEGYEI CIGÁNYSÁG INTEGRÁLÁSA A SZOCIALIZMUS KORAI IDŐSZAKÁBAN (1946–1965).....	215
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR A VÁROSI MÉSZÁRSZÉK ÜZEMELTETÉSE KECSKEMÉTEN A XVI–XVII. SZÁZADBAN.....	237
NÁNÁSI LÁSZLÓ MAGYARORSZÁG ÜGYÉSZSÉGE AZ ELLENFORRADALOM ÉS A KONSZOLIDÁCIÓ IDEJÉN (1919–1922).....	261
MOLNÁR JÁNOS A BORSÓDI LATINOVITS-KÁPOLNA (FORRÁSKÖZLÉS)	295
ÖSSZEFOGLALÓK	311
SUMMARIES	323

Nyomdai munkák:
ADRIA-PRINT
Nyomdaipari Szolgáltató és Kereskedelmi Kft.
6000 Kecskemét, Külső-Szegedi út 136.
Készült: 300 példányban